

**T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DEVLETİN
RESTORASYONU BAĞLAMINDA 1909 TEŞKİLAT VE
TENSİKAT KANUNU**

(DOKTORA TEZİ)

HAZIRLAYAN:

ERKAN TURAL

DANIŞMAN:

PROF. DR. ERGUN AYBARS

İZMİR – 2006

Doktora, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu* adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

... / ... / 2006

Erkan Tural

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsünün .../.../ 200... tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliğinin maddesine göre Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı doktora öğrencisi Erkan Tural'ın *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu* konulu tezini incelemiş ve aday .../.../ 2000 tarihinde, saat ...'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ... dakikalık süre içerisinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna oy ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÜYE

ÜYE

**TEZİN ENSTİTÜYE TESLİMİ SIRASINDA VERİLECEK
OLAN TEZ VERİ FORMU**

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU

TEZ NO:

KONU NO:

ÜNİV. NO:

Tez Yazarının

Soyadı: TURAL

Adı: Erkan

Tezin Türkçe Adı: II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu

Tezin Yabancı Dildeki Adı: The Scope of State Restoration in the II. Constitutional Period : The Law of Execution and Organization of 1909.

Tezin Yapıldığı

Üniversite: Dokuz Eylül

Enstitü: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Yıl: 2006

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Ergun Aybars

Dili: Türkçe

Türkçe Anahtar Kelimeler

- 1- Bürokrasi
- 2- Devlet
- 3- Memuriyet
- 4- İttihat ve Terakki
- 5- Reform

İngilizce Anahtar Kelimeler

- 1- Bureaucracy
- 2- State
- 3- Officialdom
- 4- The Committee of Union and Progress
- 5- Reform

ÖZET

Yakın tarihimizin önemli kilometre taşlarından bir tanesi de Anayasa'nın ikinci defa -1908 Devrimi ile- yürürlüğe konulmasıdır. Bu gelişme beraberinde seçimleri, parlamentonun açılışını, farklı bir yasama-yürütme ilişkisini ama belki de her şeyden önemlisi çok partili bir hayatı getirmiştir. Ülke sorunları, merkeziyetçilik anlayışı içerisinde yeniden tanımlanmıştır. 1908 Dünyası tüm milliyetçi duyguları, emperyalist paylaşımları ile doludizgin bir şekilde Dünya Savaşı'na doğru akarken imparatorluğun yeni mirasçıları her tarafından su alan devlet gemisini kurtarmanın telaşına düşmüşlerdi.

Jön Türkler her ne kadar kendilerini iktidara taşıyan asli gücün ordu olduğunu bilseler de devlet idaresinde bürokratik mekanizmanın taşıdığı önemin farkındaydılar. Ancak bu idare aygıtının harekete geçirilebilmesinden önce tüm Saray bağlantılarından ve eski dönem anlayışlarından kopartılması gerekiyordu. Kısa sürede memurların kâbusu haline gelen tensikatlar da böylesi kaygılar sonucunda ortaya çıktı.

Tensikat sadece memurların kadro dışına çıkarılması anlamına gelmez. Daha çok bürokratik teşkilatların düzenlenmesi, ıslah edilmesi anlamında kullanılmıştır. Ancak reformlar aynı zamanda masraf kapılarıdır. 1908'e kadar Osmanlı bürokratlarının köklü reformlara girememesinin nedeni gerekli mâli kaynaklara hiçbir zaman kavuşamamış olmasıydı. 1908 Temmuzunda imparatorluk yönetimini ele geçiren İttihatçılar da farklı bir finansal yapının üzerinde durmuyordu. Ancak devletin acil reformlara ihtiyacı vardı. Bu tez bu ihtiyaca ne kadar cevap verildiğini araştırmaktadır.

SUMMARY

One of the milestones of our contemporary history is the re-proclamation of the Constitution in the 1908 Revolution. This development gave rise to an inauguration of the parliament, a differentiation of legislative and executive involvement and also the multi-party experience. The questions of the Empire were re-defined in the course of centralization. While the world in 1908 is coming up to the World War at full gallop by patriotic emotions, imperial splitting the new heirs of the Empire were rushing to save the floating ship.

The Young Turks were being aware of the importance of the bureaucracy on the administration although the supportative might of the army was with them. It was required to cut off all palace connections and the old-fashioned thoughts to actuate the executive instrument. In the meantime, the regulations, the nightmares of the officialdoms, were entered into force.

The regulations were not only symbolized the being discarded of the civil servants, but also it was used as a reformation of the bureaucratic organizations. However, the reforms were also the excess expenditures. The reason why the Ottoman Empire set behind this radical reformation period till 1908 was the lack of financial resources. Nevertheless, the new administrators were not standing on the different financial status, and the State needed emergency reforms to be handled. This piece of work is aimed to answer how and in what ways the administration cope with the emergency reforms.

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.y.	Adı geçen yazar
A.Ü.S.B.F.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
B.D.F.A.	British Documents on Foreign Affairs
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.T.T.D.	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Bkz.	Bakınız
C	Cilt
C.C.M.T.	Correspondence – Constitutional Movement in Turkey
D.E.Ü.	Dokuz Eylül Üniversitesi
Haz.	Hazırlayan
İ	İçtima
İTC.	İttihat ve Terakki Cemiyeti
I.J.M.E.S.	International Journal of Middle East Studies
M.A.Z.C.	Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
M.M.Z.C.	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
S	Sayı
T.C.T.A.	Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
Y.K.Y.	Yapı Kredi Yayınları
Yay.	Yayınları

ÖNSÖZ

Günlük hayatımızda devletin işleyişi ile algılarımız son derece olumsuzdur. Vezne kuyruklarının hiç tükenmeyişi veya devlet daireleri arasında yapılan çileli yolculuklar bu algılamanın belki de en bildik kısımlarını oluşturur. Politik nutukların önemli bir kısmı devlet dairelerindeki sıkışıklığın kaldırılarak sokaktaki vatandaşa rahat bir nefes aldırılması konusu etrafında döner. Kuşkusuz bu vaatlerin diğer bir kısmında kamu istihdamının azaltılarak ataletin ve finansal darboğazın aşılması düşüncesi yatar. Tüm olumlu ve olumsuz yanlarıyla bürokrasi, sadece son zamanlarda hayatımıza giren ve tüm işlerimizin sorun yumağı haline gelmesine neden olan basit bir kavram değildir. Cumhuriyetin laboratuvarı olarak görülen Meşrutiyet Dönemi üzerine yapacağımız kapsamlı bir inceleme aynı vaat ve oluşumların daha küçük ölçeklerde olmakla beraber yaşandığını gösterecektir.

Ünlü Alman sosyolog Weber bürokrasinin kapitalist sistem içinde doğduğunu ve gürbüzleştiğini ileri sürmüştür. Endüstri oluşumunu tamamlayan Batılı ülkelerin devlet yapılanmaları tamamen bu tabaka üzerinden gerçekleşmiş ve ortaya çıkan sistemin ismi telaffuz edilmeyen kahramanları olarak görülmüşlerdi. Osmanlı aydınları ise “fabrika” metaforu ile karşıladıkları Batı bürokrasilerini hayranlıkla gözlemleyerek görevini kral veya başka bir hükümdar için değil sadece kanun ve nizamlar için yerine getiren bu memur zihniyetini devletin kurtuluşu olarak görmüşlerdi. Görevini sadece sadakat anlayışından hareketle yapan ve hayatını Saray’ın ellerine terk eden Abdülhamit Dönemi’nin bürokratik kültürü, Batı ile yakın temasta olan Jön Türklerin üzerinde en çok durdukları konulardan birini oluşturmuştur. Rasyonel esaslar üzerinde işleyen ve her sözü kanun çerçevesinde yürüten bir bürokratik kültürün tüm sorunları çözüme kavuşturacağını düşünmüşlerdir.

Osmanlı bürokratları devlet katında yapılacak her türlü düzenlemeyi “tensikat” kelimesiyle karşılamıştır. Tensikat bazen memur maaşlarının ayarlanması olarak -tenzil

olarak okuyun- bazen de memurların kadrodan ihracı olarak ortaya çıkmıştı. Ancak Abdülhamit'in 33 yıllık iktidarı, 1908 Temmuz'unda yaşananları öncekilerle kıyas kabul etmeyecek derecede gerilimli geçmesine neden olmuştur. Devletin rejimi, temmuz sonunda değiştirilmişti ve eylül ayına gelindiğinde neredeyse tüm Abdülhamit Dönemi yöneticileri, isimleri Salnamelerde yer alan hatıralara dönüşmüştü. 1908 yazında tüm devlet dairelerini saran tensikat reformu ile I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı memurlarının ve kurumlarının nasıl bir süreçten geçtiğine dair kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu anlamda hazırladığımız tez, son dönem Osmanlı memurlarının iş hayatını tensikat çerçevesinde değerlendirirken kurumsal dönüşümlerden ne ölçüde etkilendiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Doktora tezim, hocalarım, meslektaşlarım ve dostlarımın eşsiz desteği sonucunda ortaya çıkabilmiştir. Öncelikli olarak tez konusunun seçiminde ve çalışma sürecinde sağladığı kolaylıklar için danışman hocam Ergun Aybars'a şükranlarımı sunuyorum. İdare tarihçiliğindeki yetersizliklere dikkat çekerek, sürekli bürokrasi konusunda çalışmam için değerli uyarılarda bulunan TODAİE'deki danışman hocam Turgay Ergun'a teşekkür etmeyi bir görev biliyorum. Tezin çeşitli bölümlerini okuyarak desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Seriye Sezen, Doç. Dr. Onur Karahanoğulları, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu, Dr. Mehmet Emin Elmacı, Dr. Ercan Uyanık ve Arzu Oflaslı'ya minnettarım. Çalışma süresince kahrımı çeken B.O.A, Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler Kütüphanesi, Beyazıt Kitaplığı, Süleymaniye Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane, Bilkent Kütüphanesi, T.T.K. Kütüphanesi ve Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına derin saygı ve sevgilerimi sunuyorum. Tarih, sosyal bilimlerin en meşakkatli disiplinlerinden bir tanesi ve ülkemiz şartlarında tam anlamıyla zengin işi olabilmektedir. Bu anlamda tezin oluşumuna her anlamda katkıda bulunan aileme sonsuz sevgilerimi sunmayı bir borç biliyorum.

İÇİNDEKİLER

Ant	I
Tutanak	II
YÖK Formu	III
Özet	IV
Summary	V
Kısaltmalar	VI
Önsöz	VII
İçindekiler	IX
Giriş	1
I – MEŞRUTİYET BÜROKRASİSİNİ OKUMAK	12
II- OSMANLI MEMURUNUN TENSİKATLA İMTİHANI	46
II – A Abdülhamit Bürokrasisi’nin “Kara Yaz”ı	46
II – B 1909 Tensikat Kanunu’na Doğru	57
II – C 1909 Tensikat Kanunu	79
II – D “Adl-i İhsan” Tensikatu	91
II – E Tensikat Kanunu’nda Nihâî Düzeltmeler	104
III – MEŞRUTİYET HÜKÜMETLERİ VE OSMANLI KALEM EFENDİLERİ		
III – A Said Paşa Kabinesi	111
III – B Kamil Paşa Kabinesi	115
III – C Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi	131
III – D İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi	136
III – E Hakkı Paşa Kabinesi	152
III – F Said Paşa Kabinesi	167
III – G Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa Kabineleri	176
III – H Mahmut Şevket Paşa Kabinesi	183
III – İ Said Halim Paşa Kabinesi	191
IV – DAHİLİYE NEZARETİ	205

IV – A İstibdad Birikimi	205
IV – B Dahiliye Nazırı Hakkı Bey ???	206
IV – C Tensikat ve Yapısal Dönüşümler	207
IV – D Parlamentolu Günler	214
IV – E Avlonyalı Ferit Paşa	217
IV – F Mehmet Talat Bey	224
IV – G Halil Bey	230
IV – H Savaş Yılları	233
IV – I Hacı Adil Bey	238
IV – J Anadolu Islahatı	240
IV – K Dünya Savaşı'na Doğru	243
V – MALİYE NEZARETİ	246
V – A Mutlakiyet Dönemi	246
V – B İlk Tensikat Dalgası	247
V – C M. Charles Laurent	250
V – D Rıfat Bey ve 1909 Bütçesi	255
V – E Mehmed Cavit Bey	260
V – F Kurumsal Reformlar	261
V – G Maliye Tensikat Komisyonu	265
V – H Maliye Müfettişleri ve Islahat-ı Maliye Komisyonu		267
V – I “Maliye Nezareti İdare-i Merkeziyesi”	274
V – J Muhasebe-i Umûmiye Kanunu	276
V – K 1910 Bütçesi ve Yapısal Değişiklikler	278
V – L Nail Bey	282
V – M 1912: Herşey Sil Baştan mı?	283
V – N Maliyeciler Reform Çıkmazında	285
VI – HARİCİYE NEZARETİ	287
VI – A Abdülhamid Dönemi Hariciyesi	287
VI – B Tensikat Başlıyor	288
VI – C Rıfat Paşa	292
VI – D Galip Kemali Bey'in Raporu	293
VI – E 1909 Bütçesi ve Hariciye Nezareti	295
VI – F Hariciye'nin İstikrar Yılları	300

VI – G Asım Bey ve Savaş Yılları	304
VI – H Said Halim Paşa	306
VI – I Hariciye Nezareti Teşkilat-ı Umûmiyesi	308
VII – ADLİYE ve MEZAHİP NEZARETİ	312
VII – A 38 Yılın Birikimi	312
VII – B 1908 Tensikatı	314
VII – C Necmeddin Molla Bey	317
VII – D 1909 Bütçesi ve Kurumsal Yenilikler	319
VII – E 1909 Tensikatı	322
VII – F Adliye'nin Reform Yılları	325
VII – G 1910 Bütçesi ve Getirdikleri	329
VII – H Adliye ve Mezahip Nezareti Nizamnâmesi	332
VII – I Savaş Yılları ve Adliye Nezareti	337
VII – J Dünya Savaşı Öncesinde Adliye Teşkilatı	339

SONUÇ

KAYNAKÇA

GİRİŞ

1980'lerin başında yayınlanan TÜSİAD manifestosu, gündelik hayatlarımıza o zamanlar üzerinde çok da fazla düşünmediğimiz bir slogan getirmişti: “Devletin küçültülmesi”.¹ Geçen zaman zarfında ortaya atılan ve özellikle günümüzde oldukça popüler kılınan, “Yönetişim” ve “Yeni Kamu Yönetimi” gibi devlet eksenli tasarımlar, artık bürokrasinin sadece hantallığı ve genişliği gibi işlevsizliklerini değil doğrudan mevcudiyetini sorgulamaktadır. 90'larla beraber yeni bir yol sapağına giren “dünya-ekonomi”sinin “Yeni Sağ” ideolojiden beslenen küresel *lingua francası*nda devlet, serbest piyasayı “düzenleme” işlevini yerine getiren bir üst kurulla aynı anlama gelmektedir.² Tüm dünyayı etkisi altına alan bu değişim rüzgarlarından ülkemiz de fazlasıyla payını almaktadır. Özellikle iktisaden bağımlı olduğumuz IMF ve kabul edilme sürecinde bulunduğumuz AB gibi kurumların Ankara bürokrasisinden beklediği “ev ödevi”nin başında, devletin küçültülmesi gelmektedir. Uluslararası ilişkiler boyutunun diğer tarafına yani millet boyutuna gelindiğinde, sokaktaki vatandaşın devletin işleyişi ile ilgili düşüncelerinin de olumlu olduğunu söylemek zordur. Weber, bürokrasiyi modern çağların ortaya koyduğu en etkili ve verimli mekanizmalardan biri olarak kavramsallaştırmıştı. Ancak aynı şekilde moral ve iktisadi kriterlerinin dışına çıkarıldığında yozlaşıp “kırtasiyecisi” bir kimliğe bürüneceğine dair de çekinceler koymuştu. Devleti “baba” olarak gören ülkemiz insanının onu daha çok “kırtasiyecisi” sıfatıyla tanımlamasında yaşadığı çelişkinin “kendinden menkul”

¹ TÜSİAD, söz konusu raporu içinde Metin Heper ve Ayşe Öncü gibi tanınmış akademisyenlerin de bulunduğu bir heyete hazırlatmıştı. Bkz. **Kamu Bürokrasisi**, TÜSİAD, Ekim 1983, İstanbul. Raporun kapsamlı bir eleştirisi için: Bkz. Oya Çitci, “Kamu Bürokrasisi Üzerine”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 16, S. 4, Aralık 1983, ss. 16-35.

² Dünya-Ekonomisi kavramı, Wallerstein tarafından ortaya atılmış ve geçen zamanda oldukça geliştirilmiştir. İktisat tarihçilerince başvurulan “Dünya- Ekonomisi” kavramı, Süreyya Faroqhi, Reşat Kasaba ve Çağlar Keyder gibi tarihçiler tarafından Osmanlı tarihine de uyarlanmıştır. Bkz. Immanuel Wallerstein, **The Capitalist World-Economy**, Cambridge University Press, 1979. Eser yakın zamanda dilimize de çevrilmiştir. Bkz. Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya- Sistemi**, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004.

bir takım nedenlerden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu anlamda tapu dairesinde günlerce sıra bekleyen vatandaş ile Defter-i Hakani veznesinde işinin görülmediğinde şikayet eden Osmanlı vatandaşını kesiştiren tarihsel tecellinin izdüşümü yine tarihin kendisinde bulunabilir. Aynı şekilde gümrük kapılarında eksik olmayan kaçakçılık olaylarının nedenlerine Rüsumat Emaneti'nden getirebileceğimiz yolsuzluk öyküleri ile arka plan sağlayabiliriz.

Cumhuriyet bürokratinin dünya algısı, Atatürk devrimi ile kökten değişime uğradı. Ancak ofis içindeki hareket adabı, Bâb-ı Âli'den kendisine miras kaldı. Onun arazları kadar yüksek vasıflarını da ancak bu tarihsel çerçeve içerisinde anlayıp değerlendirebiliriz. IMF, AB veya Dünya Bankası gibi dünyayı şekillendirme çabasında olan ve bu bağlamda çevre ülkeler üzerinde yaptırımlar uygulayan kurumları, II. Dünya Savaşı yadigârı, kökensiz emperyal aygıtlar olarak düşünmek, söz konusu çevrelere hayatın her alanında mücadele veren Ankara bürokrasisini en hafif tabirle “küçümsemek”le eşdeğer anlama gelir. Bu anlamda kendi parasını basmak bir tarafa postanelerde kendi pulunun satışına dahi izin vermeyen Duyun-ı Umumiye veya Osmanlı Bankası gibi kurumlar karşında Osmanlı bürokratinin yaşadığı deneyimlerden önemli kazanımlar ve çıkarımlar yapılabileceği açıktır.³ Bu nedenle önceki yüzyıl başlarında Cağaloğlu'nda oluşmaya başlayan Bâb-ı Âli bürokrasinin iyi okunmasının günümüzün iyi anlaşılması bakımından hayati önemi olduğunu ileri sürmekteyiz. Günümüzde İstanbul Valiliğine ev sahipliği yapan binanın, idare tarihimizdeki yerinin ve günlük havsalamıza vurduğu damganın anlaşılması ancak böylesi bir kavrayıştan geçmektedir. Kaleme aldığımız tez, bu beklentileri karşıladığı ölçüde hedefine ulaşmış sayılacaktır.

1908'den tam yüz yıl önce tahta çıkan II. Mahmut, kendisini ayanlar tarafından dayatılan Sened-i İttifak'ı imzalamak çaresizliğinde bulmuştu. Genç Sultan, bu çıkmaza kararlı bir yenileşme hareketi ile cevap vermiştir. İktidarı süresince sivil bürokrasi, hem mekan -16. yüzyıl sonlarında Sadaret ile Saray arasında başlayan kopuş resmileşti- hem de iş bölümü -Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'nin kurulması gibi- anlamında önemli aşamalar kaydederken askeri bürokrasi, Kütahya Savaşı'nda da görüleceği üzere prestij kaybetmeye devam etmiştir.⁴ Seraskerlik makamındaki güven bunalımından kaynaklanan iktidar

³ **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9931, 26 Şevval 1326 – 7 Teşrin-i sani 1324.

⁴ Yönetmelik görevlerin Saray'dan kopuşu, 17. yüzyılda Bab-ı Âli'nin kurulmasıyla daha da somutlaşmıştır. İlk başlarda Sadrazam ve hane halkını barındıran Cağaloğlu'ndaki meşhur bina, iş ve ev yaşamını birbirinden koparan modern çalışma hayatının sembolü olmuştur. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Bab-ı Âli”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 136-139. Virginia Aksan, **Ahmet Resmi Efendi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, İstanbul, 1997. Turfan, seyfiyye'deki bu güç yitimini (entropi) oldukça zengin bir kaynakça ve farklı bir bakış açısıyla incelemiştir. Özellikle “Osmanlı

boşluğunu, Saray'ın doldurmakta zorlanması, Bab-ı âli efendilerine eşsiz bir iktidar fırsatı sunmuştur. Reşid, Ali ve Fuad Paşaların varlığında sisteme damgasını vuran bu yeni yönetici tipi, ilk önce mevcudiyetini sağlama alacak yasa metinlerine daha sonra da “janr”ının kurumlaşmasını sağlayacak hukuki metinlere imza atacaktır. Meclis-i Vükela'nın kurumlaşması, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye ve Meclis-i Âli-i Tanzimat'ın ve daha sonra Şura-yı Devlet'in sisteme eklenmesi, Ceza Kanunu ile memurlara moral değerlerin aşılması ve son olarak Vilayet Kanunu ile taşra bürokrasisinin temellerinin atılması, Tanzimat Dönemi sivil yöneticilerinin mevzilerini güçlendirdiği düzenlemeler olarak değerlendirilmiştir.⁵ Memur haklarını Kanun-i Esasi ile sağlamlaştırarak otoritelerinin doruğuna çıkan Bab-ı âli bürokratları, Abdülhamid Dönemi'nde sahip olduğu iktidarı Saray'a terk etmek zorunda kalmışlardı. Yıldız merkezli yeni yönetim anlayışı, her ne kadar Bab-ı âli'nin itibarını yok etmişse de sivil bürokrasi, Maaş, Harcırah ve Tekaüd Kanunları ile maddi konumlarını sağlamlaştırarak yeni yasal güvencelere, Sicill-i Ahval Komisyonu ile seçim, tayin ve yükselme (terfii) işlemleri için kurumsal bir desteğe ve son olarak da Mekteb-i Mülkiye ve sayıları artan diğer yüksek okullarla da vazgeçilmez bir statüye sahip olmuşlardı.⁶

Osmanlı bürokratlarının konumu, yüz yıl süresince oldukça istikrarsız bir görünüm arz ederken, Avrupa'daki meslektaşlarının kariyer çizgilerinin her zaman yükselme eğiliminde olmadığı da belirtilmelidir. Örneğin Fransa'da Napolyon ile başlayan kurumlaşma süreci oldukça sancılı bir şekilde tüm 19. yüzyıl boyunca devam etmişti. Kişisel imtiyazlarla modern liyakat yönetmeliklerinin aynı anda yaşandığı bu dönemde Fransız Devrimi'ne rağmen aristokratların devlet yönetimindeki etkisi kolay kolay kaldırılamamıştır. Öyle ki yüzyıl sonuna gelindiğinde dahi devlet kadrolarına memur yetiştiren Ecole Polytechnique mezunlarının % 61'i bu sınıf üyelerine aitti. Tahmin edileceği üzere İkinci İmparatorluk bakanlarının % 95'i, valilerin % 81'i ve kraliyet danışmanlarının % 81'i hâlâ asilzade sınıfından atanıyordu. Meşhur edebiyatçı Guy de

İmparatorluğu'nda Askeri Gelenek” isimli bölüm için: Bkz. M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi – Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 41-179.

⁵ Kurumlaşma süreci ile ilgili çalışmalar son derece yetersizdir. Yine de bu kuraklık, yetkin çalışmaların çıkmasını engellemiştir. Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devri'nde Meclis-i Vâlâ**, TTK Yayınları, Ankara, 1999. İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880**, TTK Yayınları, Ankara, 2000. Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856**, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

⁶ Bahsedilen kanunların büyük bir kısmı geçtiğimiz yıllarda Maliye Bakanlığı'nın desteği ve katkılarıyla çevrilerek yayınlanmıştır. Bu süreçte özellikle dokümantasyon bölümü uzmanlarından Sayın Fehmi Tümer'in ismi belirtilmelidir. Bkz. **Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı**, C. I (1876-1930), C. II (1930-1950), C. III (1950-1995), T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara, 1994. Kemal Çelik, **Kamu Personeli Harcırah Mevzuatı 1873-1995**, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara, 1995. **Osmanlı'dan Günümüze Maliye Teşkilatı ve Görevleri Mevzuatı**, C. I (1477-1936), C. II (1936-1998), Maliye Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998. **Kuruluşundan Bugüne Maliye Teftiş Kurulu 1879-1995**, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara, 1996.

Maupassant, bu güç ilişkileri nedeniyle oğlunu donanmaya kaydettireceği zaman amiral ve baron dostlarına mektuplar yazmak zorunda kalmıştı.⁷ Benzer şekilde Prusya'daki "demir ve çavdar" ittifakı da bürokrasinin kendi ayakları üzerinde yükselmesine engel olmuştu. Junkerlerin bürokrasi üzerindeki etkisinin politik anlamda 1890'lara; adli, mali ve güvenlik anlamında ise 1930'lara kadar devam etmesi, bürokratların sınıfsal kaynağını belirlemiştir. Jena yenilgisi sonrasında Von Stein ve Hardenberg tarafından temelleri atılan modern Prusya bürokrasisi, yüzyılın ilk çeyreğinde sınav sistemi ve Humbolt'un girişimleri sonucu özlük haklarını elde etmiştir. Fichte ve Hegel gibi düşünürleri akademisyen kadrosunda barındıran Berlin Üniversitesi'nin 1810 yılında kurulması ise bürokrasinin eğitim kalitesinin yükselmesine katkıda bulunmuştu. Her ne kadar Prusya bürokratu, özellikle Bismarck Dönemi'nde Avrupa'yı kendisine hayran kılacak bir prestije ulaşmışsa da bunun etkileri geçici olmuştur. Alman bürokrasisinin sınıfsal dayanakları belliydi ve siyasetle iç içe bulunuyordu. "Realpolitik" ütopyalarına "Staatsraison" düşüncesiyle güdümlenmiş olması, II. ve III. Reich Dönemlerinde de görüleceği üzere sonu hüsrarla noktalanacak trajedileri yaşamasına neden olmuştu.⁸ 1900'lerin bir diğer güçlü imparatorluğu olan Rusya'da da olaylar bürokratları sevindirecek şekilde gelişmemiştir. Moskova'nın keyfi idaresiyle Batı'dan alınan Poliseistaat idealleri arasında sıkışan çarlık kamu çalışanları, özellikle I. Nicholas'ın iktidarı zamanında çok acımasız keyfiliklere maruz kalmışlardı. Bakanlar Kurulu'nun oluşumunu ancak 1950'lerde tamamlaması, bu keyfiliğin en büyük göstergesi olmuştur. Bolşevikler iktidarı ele geçirdiği zaman, hiyerarşik ilişkileri haylice zedelenmiş, Adliye ve Dahiliye Bakanlıkları dışında işlevlerini yerine getiremeyen bir bürokratik yapıyla karşılaşmışlardı.⁹

Bab-ı âli'nin de içinde bulunduğu durum farklı değildi. Özellikle II. Abdülhamid Dönemi ile yetkilerinin büyük bir kısmını Yıldız'a teslim eden Osmanlı bürokratları, 33 yıllık bu uzun zaman zarfında kazanımlarını koruma ve geliştirme mücadelesi vermişlerdi. Saray eksenli yeni devlet yapılanmasına, 1881 Moratoryumunun ekonomik açmazlarının

⁷ Pierre Birnbaum, "France: Polity with a Strong State", **A Comparative Perspectives**, Ed. M. Heper, Greenwood Pres, Connecticut, 1987, ss. 73-88. II. İmparatorluk Dönemi'ndeki bürokratik yapı ile ilgili olarak: Bkz. Sudhir Hazareesingh, **From Subject to Citizen**, Princeton University Press, New Jersey, 1998. J.P.T. Bury, **France 1814-1940**, Routledge, London, 1985. J.F. McMillan, **Napoleon III**, Longman, London, 1991.

⁸ Hans-Ulrich Derlien, "State and Bureaucracy in Prussia and Germany", **A Comparative Perspectives**, Ed. M. Heper, Greenwood Pres, Connecticut, 1987, ss. 89-107. Hans Rosenberg, **Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy – The Prussian Experience 1660-1815**, Harvard University Press, Cambridge, 1958. John R. Gillis, **The Prussian Bureaucracy in Crises 1840-1860 – Origins of An Administrative Ethos**, Stanford University Press, California, 1971.

⁹ Donald V. Schwartz, "Autocracy in Nineteenth-Century Russia", **A Comparative Perspectives**, Ed. M. Heper, Greenwood Pres, Connecticut, 1987, ss. 109-129. Marc Raeff, **Political Ideas and Institutions in Imperial Russia**, Westview Press, San Fransisco, 1994. W. B. Lincoln, **The Great Reforms**, Northern Illinois Press, 1990.

eklenmesi bürokrasiyi ciddi ahlaki sorunları ile karşı karşıya getirmiştir. Memur tayin ve yükselmelerinin Mabeyn görevlileri tarafından belirlenmesi, bürokratik hiyerarşinin ağır yara almasına neden olmuştu. Yaşanan iktisadi buhranın derinliği de siyasi yapının güçlenmesine yardım etmiştir. Özellikle Dahiliye Nezareti gibi kurumlar, Saray tarafından teşvik edilen Hafiye Teşkilatı'na ev sahipliği yaparken, Sadaret atamalarının artık Bab-ı âli bürokratlarından yapılmayışı mevcut itibar kaybını tamamen gözler önüne sermiştir.¹⁰

Jön Türk'lerin muhalefet yılları boyunca toplumsal kaygılar yüzünden Sultan'ı doğrudan eleştirememesi onları yeni hedefler bulmaya yöneltmişti. Yukarıda kısaca değindiğimiz nedenlerden dolayı bürokrasinin içinde bulunduğu yozlaşma, Jön Türk liderlerine tahmin edemeyecekleri zenginlikte malzeme sağlamıştır. Abdülhamid muhaliflerinin uzun süre söylemlerinden eksik etmediği Bab-ı âli aleyhtarlığının ne raddeye geldiği, en açık şekilde 1908 temmuzunda görüldü.¹¹ İmparatorluk coğrafyasının her köşesinde insanlar toplanarak kamu binalarına saldırdılar veya büyük gösteriler düzenlediler. “Enkâz-ı istibdad” olarak görülen tüm memurların yerinden edildiği bu tepki dalgasından sadece tek bir kent yakasını kurtarabilmişti: İstanbul. İttihatçıların kararsızlığı nedeniyle yaşanan iktidar boşluğunu değerlendiren monarşi yanlısı devlet adamları, nezaret koltuklarını muhafaza etmeyi sürdürmüşlerdi. Devrim ilan edildiğinde nazır konumunda olan Kamil Paşa 80, Said Paşa 70, Ahmet Tefvik Paşa ise 63 yaşındaydı. Neredeyse hepsi, Tanzimat Dönemi'nde kaleme girmiş fakat asıl yükselmelerini Abdülhamid sayesinde gerçekleştirmişlerdi. Sahip oldukları devlet adamlığı tecrübeleri oldukça geniş olmasına karşı parlamenter bir hayatta nasıl bir politika izleyecekleri tam bir merak konusuydu. Ancak İttihatçıların çekingen tavırları ve perde arkasından iktidarı denetlemek arzuları, bilinmezlik sislerini kısa sürede dağıtmıştır. İstibdad yöneticileri en azından bir süreliğine durumu kontrolü altına almışlar bir müddet sonra da İTC'yi “çoluk çocuk” olarak niteleyerek sindirmeye çalışmışlardı. Parlamentoya olan saygıları en az İttihatçılar kadardı ve bunu çevreden de gizlemediler.¹² Kamil Paşa, 1909 Şubat'ında Hüseyin Hilmi Paşa ise

¹⁰ II. Abdülhamid Dönemi'nde Sadaret makamına getirilen yöneticilerin kariyer çizgileri için: Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, 4 Cilt, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982. Mehmet Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, 5 Cilt, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1948. **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları – Sultan Abdülhamid**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999.

¹¹ Bu döneme ilişkin yargılarımız için Hanioglu'nun çalışmalarını temel alıyoruz. Bkz. Şükrü H. Hanioglu, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989. A.g.y., **The Young Turks in Opposition**, Oxford University Press, 1995. A.g.y., **Preparation for Revolution – The Young Turks 1902-1908**, Oxford University Press, 2001.

¹² Kamil Paşa, parlamento ile ilgili düşüncelerini Ali Haydar Bey'e şu şekilde açıklamıştı, "Parlamentarizm denilen ve Garp memleketlerinde takip edilen idare usulü, nazariyatta çok iyidir. Fakat bu memleketin seviyesi bunu tatbika henüz müsait değildir. Bence, yegâne kurtuluş yolu şudur: Politika münakaşalarını tamamilen durdurmak, memleketin harici siyasetini dahili işlerden ayırarak tam istiklâl temin etmek, dahili içler için geniş

aynı yılın sonunda iktidardan uzaklaştırılırken Bab-ı âli'nin iktidar hayalleri, Hakkı Behiç'in çok güzel bir şekilde tanımladığı "politika tufanı"na karışmıştır.¹³

Açılan bu yeni dönemde memurların yazgıları, Yıldız'da değil Nuruosmaniye'de belirlenmeye başlamıştır. Kuşkusuz bu yargı, on yılın her bir senesinde tamamen bu şekilde olduğu anlamında kabul edilmemelidir. Ancak İTC'nin bürokratik kararlarda ne kadar etkili olduğu bizzat o dönemi yaşayanlar tarafından da itiraf edilmiştir. Yine de bu gelişme, Tanzimat Dönemi'nde oluşan ancak İstibdad Dönemi'nde ağır yara alan bürokratik kültürün tamamen ortadan kalkması sonucunu doğurmamıştır. Keyfilikler hayatın bir gerçeğiydi ve hiyerarşiyi dikkate almadan yapılan memurlarla ilgili tasarruflar baskın bir görünüm arz etmekteydi. Ancak sayısı artan gazeteler ve dernekler kanalıyla memurlar, haksızlıklara karşı seslerini daha hararetle bir şekilde yükseltirken,¹⁴ Meclis-i Mebusan'ın yardımıyla şikayetçi oldukları konularla ilgili olarak nazırlar hakkında gensoru dahi verebilmişlerdi.

Seçimleriyle, siyasi partileriyle ve parlamentosuyla dolu dolu yaşanan kısa zaman aralığında kamuoyu da kendi payına önemli dersler çıkarmıştı. Örneğin memurların halka yaptığı suistimalleri cesurca eleştiren kesimler, aynı şekilde Mutasarrıf Nurettin Bey örneğinde olduğu üzere siyasetten uzak kalarak sadece idare bölgesinin imarını düşünen yöneticileri de alkışlamışlardı.¹⁵ Sapma noktaları çok belirgin olmasına rağmen bir bürokratik kültür oluşmuştu ve bunun için Düstur tertiplerine ya da daha özelde Memurin gazetesi külliyyatına bakılabilir. Editörlüğünü Abdülkadir Nasuh'un yaptığı gazete, Hakkı Paşa'nın iktidarında yayınlanmaya başlamış, ikinci tensikat dalgasını yakın bir şekilde gözlemlemişti. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk üç yılında yayınlanacak olan Memurin Nizamnamesi, Barem Mevzuatı ve Maaş Kanunları'nın ısrarla yasalaşmasını savunan gazete, memurlarla ilgili her türlü suistimali sütunlarına taşıdığı gibi, Maliye Nezareti'nde önemli reformlara imza atan Cavit Bey'in istifasında olduğu gibi aleyhte kampanyalar başlatıp, örnek memurları haber yapmıştı. Benzer şekilde Mülkiye dergisi de yayınladığı

selahiyetli bir İngiliz mütahassısı getirerek, birkaç sene, sırf onun imar ve terakki yolunda çalışmalarına meydan bırakmaktır". Bkz. Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, Mithat Akçit Yayını, İstanbul, 1946, s. 199.

¹³ Hakkı Behiç, "Samimi Şikayetler", **Servet-i Fünun**, n. 295, 1324.

¹⁴ Bağdat Valisi Nazım Paşa'nın hem halka hem de maiyetine karşı son derece despot davranışlar sergilemesi, sayısız şikayetlere yol açmıştı. Paşa, memurları keyfi bir şekilde göreve tayin edip aynı şekilde azlederken, kendi kurduğu bir Tensikat Komisyonu ile İstanbul merkezli kararları incelemeye almıştı. Kamuoyu'ndan gelen baskılar, Nazım Paşa'nın görev yerinin değiştirilmesiyle sonuçlanmıştı. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9905, 27 Ramazan 1326 – 10 Teşrin-i evvel 1324 – 24 Ekim 1908.

¹⁵ **Müdde-i Umumi**, n. 135, 28 Rebiülahir 1331 - 23 Mart 1329 – 5 Nisan 1913.

makaleler ile memurları desteklemiş ve hatta büro yönetimi ile ilgili modern uygulamaları bir yazı dizisi şeklinde okuyucularıyla paylaşmıştı.¹⁶

Mülkiye ve Memurin çevresi gibi diğer aydın çevreler de günün gereklerinin takip edilmesini, bu anlamda reformların durmaksızın sürdürülmesini istiyorlardı. Yabancı uzmanların getirilmesi, öğrencilerin yurt dışına gönderilmesi, nezaretlere daha fazla kaynak ayrılarak yenileşme hareketlerine destek olunması hep bu çerçevede konuşulan, ısrarcısı olunan düşüncelerdi. Ancak İngiltere Büyükelçisi'nin de devrimin ilk günlerinde kaydedeceği üzere “bu bütçe ile Jön Türkler'in bir haftayı dahi geçirmesi mümkün” görünmüyordu.¹⁷ Oysa devrimin ilk günlerinde gazeteler, umut dolu yazılar kaleme almışlar ve bütçe konusuna özel bir önem atfederek, milletin sırtından geçinen saray kamarillasının da atılmasıyla hem şekil hem de içerik olarak daha zengin bütçelerin hazırlanacağını müjdelemişlerdi.¹⁸ 1910'dan itibaren Arnavutluk, Yemen ve Trablusgarb ile başlayıp daha sonra Balkan ve Dünya Savaşları ile devam eden mücadeleler, bütçenin tam anlamıyla Harbiye Nezareti'ne aktarılmasına neden olmuştu. İç isyanlar zamanında, Maliye Nazırları mevcut bütçe koşulları içerisinde kalınarak bu mücadelenin verilmesini savunmuşlardı. Rıfat Paşa ile Salih Paşa arasında yaşanan tartışmanın aynısı Cavit Bey ile Mahmut Şevket Paşa arasında da devam etti. Harbiye ve Maliye Nazırlarını birbirine düşüren tartışma, bütçenin paylaşılmasından kaynaklanıyordu. Söz konusu kabine çekişmesi, sadece Osmanlı özelinde yaşanmamıştı ve benzer örneklerine Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinde dahi rastlanmıştı. Örneğin Büyük Britanya'da 1900'lerin başında Genç Pitt, donanma harcamalarını makul seviyeye çekmek için büyük bir çaba sarf etmişse de “savaş lordları”na bunu kabul ettirememişti.¹⁹ Kaldı ki, Osmanlı örneğinde böylesi bir tartışmaya girmek dahi

¹⁶ Abdülgani Seni, “Taşrada İdare Memurlarının Hal ve Mevki'i”, **Mülkiye**, n.1, 1 Şubat 1324, 56-61; Abdülhak Hamit, “Memurin Muhakematı”, **Mülkiye**, n.2, 1 Mart 1325, ss. 29-31; Mehmed Asım, “Memurin Muhakemesi”, **Mülkiye**, n.3, 1 Nisan 1325, ss. 44-50; Ali Seydi, “Memurin-i Mülkiye ile Konsoloslar Arasındaki Merasim-i Teşrifiye”, **Mülkiye**, n. 4, 1 Mayıs 1325, ss. 8-11; Bedi'i Nuri, “Vazifelerimiz”, **Mülkiye**, 1 Mayıs 1325, ss. 49-62; H.B, “Tensikat ve Mezunin-i Mülkiye”, **Mülkiye**, 1 Temmuz 1325, ss. 20-28; Bedi'i Nuri, “Hükümet-i Kırtasiye”, **Mülkiye**, 1 Eylül 1325, ss. 19-25; A. Seni, “Felsefe-i İdareden Bir Nebze”, **Mülkiye**, 1 Teşrin-i sani 1325, 21-30; A. Seni, “Hükümet-i Mşerutada Rüesa-yı İdarenin Daire-i Salahiyetleri Ne Radde de Olmalıdır?”, **Mülkiye**, 1 Teşrin-i sani 1325, ss. 59-63; Bedi'i Nuri, “Ulum-u İctimaiyye ve Fenn-i İdare”, **Mülkiye**, 1 Kanun-u evvel 1325, ss. 29-33; Bedi'i Nuri, “İdare ve Nizam”, **Mülkiye**, 1 Mart 1325, ss. 27-32; Mehmed Cemali, “Valilerin Derece-i Salahiyetleri”, **Mülkiye**, 1 Nisan 1326, ss. 9-13; A. Seni, “İdarede Şahıs ve Meslek”, **Mülkiye**, 1 Temmuz 1326, ss. 42-48; A. Seni, “Memurin-i Devlet ve Evsafı”, **Mülkiye**, 1 Teşrin-i evvel 1326, ss. 18-33; Hakkı Behiç, “Teşkilat-ı Mülkiye”, **Mülkiye**, “ Kanun-i sani 1326, ss. 1-14; A. Seni, “Memurin-i Devlet-i Hukuk yahud Mehakim-i Nazır-ı İdare”, **Mülkiye**, 1 Mart 1327, ss. 65-70.

¹⁷ “Annual Report on Turkey for the Year 1910”, **British Documents on Foreign Affairs – The Near and Middle East 1856-1914**, University Publication of America, ss. 166-167.

¹⁸ **Şura-yı Ümmet**, “Bütçelerimiz”, n. 140-4, 13 Ramazan 1326 – 26 Eylül 1324 – 9 Ekim 1908.

¹⁹ Ursula K. W. Hicks, **British Public Finances – Their Structure and Development 1880-1952**, Greenwood Press, Connecticut, 1985, s. 55.

kendi başına bir cesaret işiydi. Artan savaş masrafları yüzünden 1910 bütçesinde Harbiye Nezareti'ne düşen pay ile dış borç payı aynı miktara ulaşmıştı. 1911 ile 1913 yılındaki savaş masrafları, devletin bir yıllık bütçesine karşılık gelmekteydi. İngiltere Büyükelçisi bir raporunda, Jön Türkler'in başarı için 25 yıllık barış dönemine ihtiyaçları var diye yazmıştı. Benzer bir bütçe tahmininde de Maliye Nazırı Cavit Bey bulunmuştu. 34 milyonluk devlet giderlerinin 10 yıl içinde 40 milyona çıkacağını öngören Maliye Nazırı, Bahriye ve Harbiye Nazırlıklarına verilecek üçer milyondan sonra diğer nezaretlere hiçbir şekilde fon artışı sağlanamayacağını dile getirmişti.²⁰ Halihazırda gelinen nokta da tam olarak buydu. Nafia Nazırı Narodongiyan, bir meclis konuşmasında 1909 yılında devletin bir metrelik yol yapamadığını itiraf etmişti. İttihatçılar, İngiltere Büyükelçisi'nin söylediği 25 yılı değil, 5 yıllık barış dönemini bile mumla aramıştı. Kaldı ki, tüm Meşrutiyet Dönemi boyunca maliyenin düzeltilmesi için ortaya atılan en gelişmiş fikir, gümrük yolsuzluklarının engellenmesi ve tapu tahrir kayırlarının tüm imparatorluğa yayılması olmuştu.²¹

Bütçe dengelerinin bir türlü tutturulamaması yazımızın başında değinmiş olduğumuz sloganın çözüm olarak ileri sürülmesine yol açmıştır: Devletin küçültülmesi. Kamu istihdamını azaltarak (tensikat), mali dengelerin sağlanması, pratiklerine daha önce de rastlanan ve bu bağlamda yeni bir tarafı olmadığı gibi faydası da bulunmayan bir yöntemdi. Açıkçası Maliye bürokratları da bunun pekala fakındaydılar ve devrimden çok kısa bir süre önce mali durumla ilgili oldukça karamsar bir tablo çizmişler ve sundukları çözüm önerilerinde, tensikattan kesinlikle kaçınılmasını tavsiye etmişlerdi. Buna rağmen “ilan-ı hürriyet” sonrasında kamuoyunun da baskısıyla tensikatın gerekliliği, iktisadi nedenlere dayandırılarak en yetkili makamların ağzından ifade edilmiş ve plan ve programdan uzak son derece keyfi bir şekilde uygulamaya konmuştu. 1908 yaz ve sonbaharında yürürlüğe konulan ve çerçevesi oldukça geniş tutulan tensikat hareketinin toplumsal hafızada açtığı yaralar, devrim coşkusunu yok ettiği gibi, telafisi uzun yıllar alacak sosyo-ekonomik sorunlara kapı aralamıştır. Tezimizin “Osmanlı Memurunun Tensikatla İmtihanı” başlıklı ikinci bölümünü tamamen tensikat konusuna ayırdık. Tensikat kelimesi, çok nadir de olsa günümüzde dahi kullanılmaktadır. Ancak 1908 yazında bu kelime çok farklı şekilde yankı buldu. İttihatçılar, tensikatın yapılmasını desteklerken pandoranın kutusunu açmaya

²⁰ Mehmed Cavid, “Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hatıraları: 14”, **Tanin**, 12 Eylül 1943.

²¹ Tapu sicil sistemi ve kadaströ çalışması, bilgi ağını genişletmiş bu anlamda taşırayı tamamen kuşatmış bir bürokratik yapılanma gerektirmektedir. 2000'lerde dahi Türkiye kırsalının ancak % 70'inin bu sistem içine alınmış olması, sistemi uygulamaya koymanın zorluğuna dair açık bir veri ortaya koymaktadır. Bkz. Ali İhsan Saner, **Devletin Rantı Deniz**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 13-14. McCarthy, Osmanlıların ihraç ettiği 200 katını ithal etmek zorunda kaldığını bu nedenle de ekonomik felaketin bir türlü kapatılmayan dış borç açıklarından kaynaklandığını yazmıştır. Bkz. Justin Mc Carthy, **Osmanlı'ya Veda**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 69.

çalıştıklarını fark etmemişlerdi. Açılan bu kutudan nelerin çıktığı veya bunun nasıl bir sorun olduğu konusunda şimdiye kadar yerli ve yabancı literatürde hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle dayanaklarımız sadece Osmanlı arşivleri ve günlük gazeteler oldu. Bu anlamda oldukça özgün bir çalışma ortaya koyduğumuzu düşünmekteyiz.

III. Bölüm, II. Bölümde anlatılan olayları tamamlamak için kaleme alınmıştır. Tensikat, sadece kadro harici memurları ilgilendiren bir uygulama değildi. Kadrolarını koruyan memurlar da gerek rütbe gerekse maaş açısından önemli düzenlemelere tabi tutulmuştu. Bahsedilen düzenlemeler imparatorluğun sonuna kadar devam etti ve Meşrutiyet Dönemi'ne etki eden tüm kurum ve kişiler onun rengini belirledi. Ancak tahmin edileceği üzere Meşrutiyet Hükümetleri her türlü dış etken bir tarafa bırakıldığında memurların günlük hayatlarına şekil veren asıl etken olma özelliğini korudu. Hükümetler ile memurlar arasında kurulan diyalog, en basit yönetmelikten Vilayet Kanunu gibi kapsamlı yasal düzenlemelere kadar her hukuki metinle beraber bürokratik adabın derinleşmesi ve kurum kültürünün zenginleşmesine katkıda bulundu. Prusya bürokrasisi, Meşrutiyet ideologlarını fazlasıyla etkilemiştir. Kaleme aldıkları çalışmalarda özensiz bir şekilde Reichstaat düzeninden bahsettiler, hayranlıkları gündelik politikayı belki etkilemedi ama gündelik politikanın onlar üzerindeki etkisi büyük oldu. En ufak eylemlerin dahi kanun dahiline alınmak istenmesi, “kanun-i muvakkat çılgınlığı”na davetiye çıkarmıştır. İstikrarsız politik hayatın, parlamenter süreci felç etmesi de bu eğilimi haylice teşvik etmiştir. Memurin gazetesi, neredeyse her sayısında Memurin Nizamnamesi'nin takipçiliğini yapmış hükümetleri bu düzenlemenin derhal yapılması için sıkıştırmıştır. Bu bağlamda “Meşrutiyet Hükümetleri ve Osmanlı Kalem Efendileri” başlıklı III. Bölüm bu anlamda Syklla ile Kharybdis arasında sıkışan Osmanlı memurunun hayat mücadelesine atılan kısa bir bakış olarak değerlendirilebilir.

IV, V, VI ve VII. Bölümler, Meşrutiyet Bâb-ı âli'sine daha yakından bakmak kaygıları sonucunda yazıya döküldü. Tezi yazma sürecinde Meclis-i Vükela'ya dahil olmayan Defter-i Hakani, Divan-ı Muhasebat ve Şura-yı devlet gibi kurumlardaki gelişmeleri de inceleyip kaleme aldık. Ancak tezin hacminin gittikçe artması, bizi doğal bir eleme yapmak zorunluluğunda bıraktı. Bu nedenle günümüz bürokrasilerinin de sac ayağı olan Dahiliye, Maliye, Hariciye ve Adliye Nezaretleri'ni, sunacağımız tez metnine dahil etmeye karar verdik. Her dört nezaretteki gelişmeleri, öncelikle Tensikat Kanunu çerçevesinde işlemeye, daha sonra da kurum içinde yayınlanan düzenlemelere göre genişletmeye çalıştık. Osmanlı arşivinden ve günlük gazetelerden derlediğimiz bilgileri,

hatırat yazarlarının ilginç anekdotları ile harmanlamaya ve sağlamasını yapmaya çalıştık. Yine de nezaret boyutunun daha fazla işlenmeye ihtiyacı olduğu su götürmez bir gerçektir.

I. Bölüm ise tamamen diğer bölümlerin yazılması aşamasında karşılaşılan metodolojik ve bilgisel yanlışlıkları, yetersizlikleri, genellemeleri ve yavanlıkları göstermek için kaleme alındı. Yine de bölümün, tez içinde tez üretme gibi bir amacı yoktur. Bölümü yazarken iki önemli noktaya dikkat çekmek istedik. İlki en basitiyle son dönem Osmanlı bürokrasisini, Weber'in "yasal-ussal" modeli üzerinden değerlendirmenin zorluğunu göstermekti. Bunu yaparken Weber'in modellerini inşa ettiği Batı tarihinin son üç asrını haylice soyutlaştırdık ve bunları Osmanlı bürokrasisindeki günlük gerçeklerle karşılaştırdık. Bu anlamda araştırmamızın sorunsalını Osmanlı bürokrasisinin "ne olduğu" değil "ne olmadığı" üzerine kurduk. Bölümü kaleme almanın ikinci nedeni hem kendi başına hem de ilki ile kurduğu paralellik bakımından önem taşımaktadır. Osmanlı arşivlerinin kuru metinlerine tezinin geleceğini emanet eden her tarihçi, o belgeleri kaleme alan kişinin dürüstlüğüne güvenmek ve vereceği bilginin oranına göre olayları değerlendirmek anlamında sınırlandırılmış ve kuşatılmıştır. Tarih felsefecilerinin haylice mürekkep tükettiği bu alana girmekten kaçınmak adına yüksek lisans tezimizden örnekler getirmek istiyoruz. "1329 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu" başlıklı çalışmamızı kaynak yokluğu nedeniyle tamamen arşiv belgeleri ile kısıtlamış bu nedenle de son derece idealleştirilmiş bir takım sonuçlara gitmek zorunda kalmıştık. Kanun 150 maddesi, ve zengin içeriğiyle oldukça görkemli bir yapı arz ediyordu. Ancak Bab-ı âli efendileri'nin bu kanunu hangi meclislerde tartışıp hazırladığına; siyasi, sosyal ve ekonomik hedeflerinin tam olarak ne olduğuna dair bir veri bulamamıştık. Her ne kadar hatırat sahiplerinin kıt kanaat izlenimleri "perde arkasında" çok daha farklı kaygıların olduğuna dair ipuçları verse de bunları somutlaştırma şansını bulamamıştık. Uzun lafın kısası doktora tezimizde de aynı sıkıntıları çekmiş olsaydık, kanunun mükemmel uygulandığı, kadro hariçlerinin karnı tok sırtı pek, kadrosunu muhafaza edenlerin de büro yaşamlarının Kanun-i Esasi'nin yasal güvencesinde olduğunu söylemek zorunda kalacaktık. Ancak bir çoğu memur olan hatırat sahipleri, Düstur'daki metinlerin veya arşiv belgelerinin bize söylediğinin çok daha dışında bir takım bilgiler vermekteydi. I. Bölüm, bu nedenle diğer bölümleri de et ve kemiğe büründürmektedir. Dönem bir "geçici kanunlar çılgınlığı"na sahne olmuştu ancak keyfilik te ona eşlik etmişti. Verilen olumsuz örneklerin sayıca çokluğu oldukça karamsar bir görünümün ortaya çıkmasına neden olduğunun farkındayız. Bu nedenle bu olumsuz tabloyu kavramanın ve Cumhuriyet'e devredilen mirasın büyüklüğünü anlamının tek yolunun diğer bölümlerin iyi

okunmasından geçtiğini hatırlatmak istiyoruz. Tezimiz, “bürokrasi” üzerine düşünen ve araştıran herkese bir bakış açısı sağladığı ölçüde amacına ulaşmış sayılacaktır.

I - MEŞRUTİYET BÜROKRASİSİNİ OKUMAK

*Memleketimizin idaresini değiştirmekle beraber yalnız bir halden kurtulamadık,
o da Fransızca (Bürokrasi) denilen haldir. Bir kaleme gidersin, kâğıdın,
oradan oraya dolaşır. Günlerce devam edersin, bir iş göremezsın (...)
"Bilmem kim bilmem kime buyurdu da o da buyruğuna buyurdu" derler, o hesap.
Müdüre müracaat edersin "muavine git" der, muavine gidersin, "mümeyyize git" der.
Mümeyyize gidersin "mübeyyize git" der. Rica ederim siz de bankalara bakınız,
hangi sicil komisyonunda müfettişler var? Neyi teftiş edecekler?
Kazaları mı teftiş edecekler, yoksa, kâğıtları mı?
O kalemdeki müdürler, muavine; muavinler, mümeyyize;
mümeyyizler, mübeyyize ? (...) Biz, kâğıtların içinden çıkamıyoruz.
Bir kaleme gidersiniz, yığınlarla kâğıt birikmiş.
Kâtibin önünde peynir ekmek, size cevap veremez, acizdir.
Bunların içinden nasıl çıkacağız?¹*

*Bizde hizmet için memur istihdam edilmez,
adet değıldir,
Memur için hizmetler, memuriyetler icat olunur ...²*

Yaklaşık 30 yıl önce kaleme aldığı makalesinde Shinder, acı bir şekilde Osmanlı idare tarihçiliği açısından ortaya konulan çalışmaların azlığından yakınmıştı. Amerikalı tarihçi, idare tarihinin, uluslararası veya sosyal tarih çalışmalarına nazaran ikincil bir konumda kaldığına işaret ederek bu alanın asıl anlatıyı desteklemek amacıyla kullanılan bir yan unsur veya arka plan olarak görüldüğüne dikkat çekmişti.³ Geçen zaman zarfında Shinder'in serzenişine konu olan noktalarda önemli aşamaların kaydedildiğini söylemek zordur. Popüler yazının "resmi tarih" üzerine inşa ettiği önyargı, devlete yönelik her çalışmayı da en başından ya sevimsiz ya da gündem dışı kılmaktadır. Son yıllarda akademik tarihçiliği etkisi altına alan ampirik ve davranışsalcı akımlar, "cinsiyet", "azınlık" ve "kimlik" gibi kavramlar etrafında tarihsel şablonlar geliştirirken kurgularını daha çok olumsuz bir devlet imajı üzerinden yapmaktadır. Devleti, yaşamın tüm gözeneklerini tahakküm ve sömürü ilişkileri içerisinde iktidarına alan ve üreten bir aygıt olarak tanımlayan bu bakış açısı, kutsadığı kavramlar ışığında "resmi tarihin" yapı-bozumuna soyunmaktadır.⁴

¹ Serfice Mebusu Boşo Efendi, bürokrasiyi tarif ediyor. **M.M.Z.C.** İ: 112 31 Mayıs 1326 (13 Haziran 1910) C: 2, s. 243.

² **Tercüman-ı Hakikat**, "Memuriyet, Sadaret, Şura-yı Devlet", n. 9970, 5 Zilhicce 1326 – 16 Kanun-i evvel 1324 – 29 Aralık 1908.

³ Bkz. Joel Shinder, "Early Ottoman Administration in the Wilderness: Some Limits on Comparison", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9, No: 4, November 1978, ss. 497-517.

⁴ "Deconstruction- yapı-bozumu" akımı, sosyal bilimlere getirdiği kavramlarla bir çığır açmıştır. Bu anlamda "özneyi üreten iktidardır" olarak haylice soyutlaştıracağımız bir düşünceyi tarih başta olmak üzere sosyal

Bahsedilen sürecin idare tarihçiliği açısından elde edilen kazanımları da ortadan kaldırdığı gözlenmektedir. Özellikle 70’lerde “Osmanlı Devleti’nin niteliği” üzerine yapılan tartışmalar, ATÜT, FÜT vb. gibi modeller çerçevesinde köşe taşı kavramları ve süreçleri sorgulayarak bu alana daha fazla ilginin yönelmesine neden olmuştur. Çeşitli nedenlerden dolayı bu ilginin kısa sürmesi, günümüze kadar ortaya konulan devlet eksenli çalışmaların da kaderini tayin etmiştir. Bu çalışmaları oldukça genellemek pahasına iki başlık altında toplayabiliriz. İlki yukarıda da kısaca değindiğimiz devletin “doğa”sı ile değil “edimleri” ile ilgilenmeyi tercih eden bu popüler bakış açısı, kendi “yapı-bozumcu” çalışmaları için mümkün olduğunca “despot devlet” tasvirleri çizmektedir. Çalışmalarını tamamen devletin “doğa”sı üzerine yönelten araştırmalar ise Osmanlı Tarihi’nin belirli dönemlerini veri olarak idealleştirmiş⁵ ve de analizlerini Weber’in teorileri çerçevesinde anlamlandırma kaygısına düşmüştür. Weber’in devlet “tipleri” özellikle “modernleşme” kavramı etrafında tarihi açıklamaya çalışanlar için dayanılmaz fırsatlar sunmuştur. Devletin patrimonyal dönemden yasal-ussal döneme kadar geçirdiği aşamaları “tunç yasası” olarak kabul eden modernleşmeciler, farkında olmadan tüm dünya tarihini Avrupa merkezci bir tarih kronolojisine sokmaya çalışmıştır. Amerika’lı iktisat tarihçileri “bringing the state back in” eksenli çalışmaları ile bu şablonu önemli ölçüde kırmışlarsa da⁶ Osmanlı idare tarihiyle ilgilenenlerin benzer bir süreçten geçtiğini söylemek kolay değildir.

Devlet konulu araştırmalarının kesintili ve şabloncu karakterinin bir çırpıda ve çok rahat bir şekilde telaffuz ettiği “Osmanlı-Türk bürokrasisi” söylemi de çalışmamızın bir diğer sorunsalını oluşturacaktır. “Osmanlı Türk bürokrasisi” olarak ifade edilen söylemin içeriğinin ne kadar doldurulduğu, Cumhuriyet’e aktarılan bu “köklü miras”ın tam olarak ne olduğu ve hangi kaynaklardan süzülüp geldiği noktasında bilinmeyenlerin bilinenlerden çok olduğunu itiraf etmemiz gerekir.⁷

bilimlerin pek çok disiplinine uygulayan Foucault, Spivak, Derrida ve Lacan’ın düşüncelerinin iyi araştırılması gerekir.

⁵ Osmanlı “Klasik Dönemi” ile “Tanzimat Dönemi” arasındaki boşluğa ve hatalı genellemelere 80’lerin başındaki yayınlarıyla ısrarlı bir şekilde dikkat çeken Murphey ve Abou El Haj’a özellikle vurgu yapmak istiyoruz. Her iki tarihçi de seri şekilde yaptığı yayınlarla hem mevcut bilgileri sorgulamışlar hem de alternatif bakış açıları ve dönemlemeler geliştirmeye çalışmışlardır. Yönetim tarihi açısından ise özellikle Murphey’in çalışmaları konumuza daha yakın durmaktadır. Bkz. Rhoads Murphey, “Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeen Century”, *Poetics Today*, Vol. 14, No. 2, Summer 1993, ss. 419-443. Rifaat A. Abou-El-Haj, **The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics**, Historisch Archeologisch Institut, Leiden, 1984.

⁶ Theda Skocpol, “Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research”, **Bringing the State Back In**, Ed. Peter B. Evans – Dietrich Rueschemeyer – Theda Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge, 1985. **Formation of National States**, Ed. Charles Tilly, Princeton University Press, 1978.

⁷ Ahmed Cevdet Paşa ile başlatılabileceğimiz yöntem eksenli tarihçiliğimizin neredeyse iki asırlık geçmişini iki paragrafta yargılama cesaretini ekol oluşturmak yerine akımların peşinde koşmayı tercih eden genel anlayıştan alıyoruz. İdare tarihçiliğimizi de pek çok eksikliklerimizden sadece bir tanesi olarak görmekteyiz. Söz konusu

Buradan hareketle bu bölümü kaleme almamızın iki nedeni ortaya çıkmaktadır. İlki bir çırpıda söylenen “bürokratik kültür”ün imparatorluğun son döneminde hangi ölçülerde memurların günlük hayatına yansıdığını bulmak ve ikincisi idare tarihi imgelememizi belirleyen bilgi birikimimizi Weber’in modellemelerine hapsedmeye çalışan genel zihniyeti sorgulamaktır. Bunları göstermeye çalışırken öncelikli olarak Weber tarafından çizilen bürokrasi tiplerine ve onların beslendiği tarihsel birikime kısaca göz atacak ve daha sonra bizdeki benzemelere genel de Tanzimat ve İstibdad özelde ise Meşrutiyet Dönemi memur pratiklerinden örnekler getireceğiz. Örneklerin yaratacağı önyargıdan kurtulmanın tek yolunun ise diğer bölümlerin dikkatli okunmasından geçtiğini hatırlatmalıyız. Bab-ı âli, sayısı Meşrutiyetin ilanı ile beraber artan iktidar odakları arasında varlığını sürdürmek ve prestijini kurtarmak için yoğun bir çaba sarf etmişti. Yasaların memur hayatına dahil edilmesinde karşılaşılan sorunlar kadar halihazırdaki kazanımların kolayca feda edilmesini, imparatorluğun varlık mücadelesi verdiği pek çok sorun bağlamında değerlendirmenin daha uygun olacağını düşünüyoruz. Son olarak bu alanda özellikle üretimde bulunan Uzunçarşılı, Barkan, İbnülemin, İnalçık ve son dönemde Findley, Heper ve Akyıldız’ın değerli çalışmalarını mutlaka belirtmeliyiz. Yine de daha yüz yıl öncesine kadar nazırlıklarda bulunmuş kişiler hakkında ayrıntılı biyografiler bir tarafa nazırların kronolojik bir sıralamasının dahi olmadığı hatırlatılırsa mevcut boşluğun çapı konusunda belirli bir fikir edinmemiz kolaylaşabilir.

Bölümün amacı ve kapsamını belirleyen bilgi çoraklığını ve çarpıklıklarını kabaca belirdikten hemen sonra araştırma konumuz olan “bürokrasi”ye geçelim. Bürokrasi, Fransız iktisatçı fizyokrat Vincent de Gournay tarafından 1745 yılında kullanılmasında itibaren kamu yönetimi disiplininin omurga kavramlarından birini oluşturmuştur.⁸ Batı bürokrasilerinin çözümlenmeleri özellikle Weber, Durkheim ve Marx’ın paradigmaları ekseninde geliştirilmiştir. Bununla beraber her üç paradigma da çıkış noktasını kapitalist

uzun döneme dikkatli bakışlar atan birkaç çalışma için: Bkz. Zeki Arıkan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Tarihçiliği”, **T.C.T.A.**, C. VI, 1985, ss. 1583-1594. Zafer Toprak, “Türkiye’de Çağdaş Tarihçilik 1908-1970”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, TSBD Yay., Ankara, 1986, ss. 431-438. O. Özel – G. Çetinsaya, **Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi**, www.bilkent.edu.tr/~oozel/osmanli.doc. S. Faroqi ile C. Fleischer’in Abou-El-Haj’ın kitabı için yazdığı “Önsöz” için: Bkz. Rifaat A. Abou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, ss. 7-16.

⁸ Fransız fizyokratlarından olan Gournay, aynı zamanda “*birakınız yapşınlar bırakınız geçşinler*” (laissez faire laissez passer) sloganının da yaratıcısı olarak bilinmektedir. Bürokrasi terimi ise Gournay tarafından kullanıldıktan kısa bir süre sonra tüm Avrupa’ya yayılmıştı. Bkz. Eugene Kamenka, **Bureaucracy**, Basil Blackwell Ltd., Oxford, 1989, 94-95. Eisenstadt ise “Bürokratik Politik Sistemler”in öncelikli olarak Mosca tarafından irdelendiği ancak en olgun kullanımına Weber ile ulaşıldığına not düşmüştü. Bkz. S.N. Eisenstadt, “Political Struggle in Bureaucratic Societies”, **World Politics**, Vol. 9, No. 1, October 1956, ss. 15-36. Terim’in Balzac’tan Mill’e kadar geçirdiği anlamsal dönüşümün kısa bir anlatımı için: Bkz. Martin Albrow, **Bureaucracy**, Macmillan, London, 1970, ss. 18-26.

üretim biçimine yaslamıştır. Kapitalist topluma özgü bir yönetim biçimini belirlemek amacıyla kavramın daha çok ekonomik damarlarına göndermelerde bulunan Marx'ın haricinde Durkheim, tartışmanın öznesini ekonomiden topluma kaydırarak genişleyen toplumsal yapıları bir merkezden idare eden geniş siyasal aygıtlara dikkat çekmiştir. Weber ise tartışmanın ibresini ekonomi ve toplumdan iktidar biçimlerine doğru kaydırmıştır.⁹ Tarihsel aşamaları “geleneksel” (patrimonyal), “karizmatik” ve son olarak “yasal-ussal” olarak dönemlendiren Weber, kavramsallaştırdığı ideal tiplerle modern bürokrasiyi anlamamızı kolaylaştıracak araçlar sunmuştur.¹⁰ Weber, kapitalizm ile ortaya koyduğu kuram arasında da karşılıklı bir alışveriş olduğunu ileri sürerek bürokrasinin üç önemli sac ayağını; 1- Parasal ekonominin gelişmesi 2- Çağdaş devletin yönetsel görevlerinin hızla artması ve 3- Bürokratik yönetim yapısının diğer bütün örgütlenme biçimlerine göre büyük bir teknik üstünlük kurması olarak sıralamıştır.¹¹

Görüleceği üzere Weber, Marx'ın kapitalist üretim biçiminin yönetim şekilleri üzerine vurduğu damgayı kısmen kabul ettiği gibi Durkheim'in söz konusu yönetsel yapıların genişlemesi üzerine ortaya attığı tezleri de genişletmiştir.¹² 15. yüzyıldan itibaren feodal düzenin dayanak noktalarını aşındıran burjuva sınıfı, çok kısa bir sürede kraliyetle kurdukları ittifaklar sonucunda merkeziyetçi devletleri tarih sahnesine taşımıştır. Hobbes tarafından “Leviathan” olarak tanımlanan bu mutlak rejimlerin en önemli farkı aristokrasinin karşısına kendi varlığını koyan burjuvazinin keyfi yönetime karşı başarılı bir fren mekanizması oluşturmasında yatar.¹³ Hakimiyet artık hanedanın ortak malı değil sorumluluk alanı haylice genişletilmiş kralın elindedir. Hükümdar bu sorumluluğunun

⁹ Giddens özellikle şiddetin kullanımı bağlamında Weber'in Durkheim'den kopuş gösterdiğine dikkat çekmiştir. Anthony Giddens, **Politics and Sociology in the Thought of Max Weber**, Macmillan, London, 1972, ss. 34-35.

¹⁰ “Classical Theories: The Weberian Framework”, **Reader in Bureaucracy**, Robert K. Merton (Ed.), Glencoe Free Press, 1952, ss. 27-40.

¹¹ Kurthan Fişek, **Yönetim**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975, ss. 85-86.

¹² Weber, yönetsel kurumların ekonomik dayanaklarındaki başkalaşımı Marx ile aynı çerçeveden ancak farklı terminolojilerden okumuştur. Giddens'in “Marx, Weber ve Kapitalizm'in Gelişmesi” isimli bölümü için: Bkz. Anthony Giddens, **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 63-87.

¹³ Devlet kurumlarını ele geçiren ve siyasi bir devrim öncesinde yönetsel devrimini yapmış ve başlı başına bir sınıf olarak kendini kabul ettiren bürokratları Tocqueville'in “aristokrasi” kelimesiyle tanımlaması ne kadar anlamlıdır; “*Hemen hemen hepsi de burjuva olan devlet memurları, kendilerine özgü zihniyetleriyle, gelenekleriyle, erdemleriyle, onurlarıyla, kendilerine has gururlarıyla daha o zamandan bir sınıf oluşturmaktadırlar. Bu, yeni toplumun, çoktan oluşmuş ve yaşamakta olan aristokrasisidir: yalnızca, Devrim yerini boşaltsın diye beklemektedir*”. Bkz. Alexis de Tocqueville, **Eski Rejim ve Devrim**, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 106. Reinhard Bendix, **Kings or People – Power and the Mandate to Rule**, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1980. Recai G. Okandan, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1952, ss. 570-610. Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 164-174. Barrington Moore Jr., **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri – Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, V Yayınları, Ankara, 1989, ss. 9-90.

bilincinde olarak görevini yerine getirmek için alanında bilgi sahibi kişileri çevresine toplamaya başlayacaktır. Kendini “devletin birinci derecede hizmetkârı” olarak gören hükümdar, meşruiyetini Roma hukuku üzerinden kutsamıştır.¹⁴ Karşılaşılan sorunları yasaknâmelerle gidermeye çalışan, kişisel ayrıcalık beratları ve gösterişli lütuf törenleri ile tebaasının kafasındaki ilahi sıfatlarını parlatmaya çalışan monark, gelir gider dengesini tutturmaya çalışması ve bu anlamda denetimini ülkenin en uç noktasına kadar yaymaya çabalaması bakımından dünyevi kaygılara boğulmuş bir muhasebeciden farkı kalmamıştır.¹⁵

Yeni dönemin yükselen değeri “verimlilik” olmuştur. Savaş alanlarından kentsel mekanlara kadar sarf edilen her çabadan mutlak fayda sağlama istemi ussal motivasyonlarla hareket eden toplumsal makinelerin “icad” edilmesine yol açmıştır.¹⁶ Bu anlamda saf bürokratik görevli tipinin ortaya çıkışı en az manyetik pusulanın bulunuşu veya çift taraflı muhasebe defterinin icadı kadar başlı başına bir keşiftir.¹⁷ Geçiş döneminde insan malzemesini tamamen kiliseden devşiren kraliyet, zamanla sayısı çoğalan laik okullardan bürokratını yetiştirmeyi bilmiştir. Okul sadece sivil bürokratin değil askeri bürokratin da rasyonel mantığa göre biçimlendirildiği mekan olmuştur.¹⁸ Uygulamaya konduğunda en az sapma ile yürütülecek siyasi kararların hazırlanması bir bürokratin varoluşu nedeniydi ve bu okullar onu bu sürece hazırlamak için oluşturulmuştu.¹⁹ Dakiklik, çabukluk, açıklık,

¹⁴ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 193-194.

¹⁵ Brian Chapman, **İdare Mesleği – Avrupa’da Devlet Memurluğu**, Çev. C. Tutum, TODAİE Yay., Ankara, 1970, ss. 7-17. Michael Mann, “States, Ancient and Modern”, **The State – Critical Concepts**, Ed. John A. Hall, Vol. I, Routledge, London and New York, 1994, ss. 479-507. Özellikle Napolyon Savaşları çağdaş bürokratik örgütlerin oluşum sürecini hızlandırmıştır. Bkz. Hans Rosenberg, **Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy – The Prussian Experience 1660-1815**, Harvard University Press, Cambridge, 1958. John R. Gillis, **The Prussian Bureaucracy in Crises 1840-1860 – Origins of An Administrative Ethos**, Stanford University Press, California, 1971. C.B.A Behrens, **Society, Government and the Enlightenment**, Harper & Row Publishers, New York, 1985. E.N. Williams, **The Ancien Régime in Europe – Government and Society in the Major States 1648-1789**, Pelican Books, Middlesex, 1984. Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletleri’nin Oluşumu**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, ss. 204-211.

¹⁶ Weber’in ussallık ve verimlilik arasında dolaysız şekilde kurduğu bağ ve bu ilişkinin daha geniş bir şekilde yorumlanması için: Bkz. Turgay Ergun, **Kamu Yönetimi – Kuram, Siyasa, Uygulama**, TODAİE Yay., Ankara, 2004, ss. 43-46. Poggi’nin “Devlet’in Çağdaşlığı” bölümü için: Bkz. Gianfranco Poggi, **Çağdaş Devletin Gelişimi**, Hürriyet Vakfı Yayınları İstanbul, 1991, ss. 98-102.

¹⁷ Torstendahl, bürokratin icadını endüstri devrimine değil devletin öznel çıkarlarına bağlamaktadır. Bkz. Rolf Torstendahl, **Bureaucratisation in Northwestern Europe 1880-1985**, Routledge, London & New York, 1991, 75-77.

¹⁸ Eğitim sürecinin Kilise’den resmi devlet okullarına geçişin seyrini takip edebilmek için: Bkz. “Çağdaş Zamanlar, Ayrıcalıkların Kaldırılması, Demokrasinin Yükselişi, Yeni Bir Eğitim Kuramının Doğuşu, Devletin Okula Egemen Oluşu”, Ellwood P. Cubberley, **Eğitim Tarihi**, C. II, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, ss. 13-42.

¹⁹ Yukarıda açıklamaya çalıştığım gelişmeler 300 yılı aşkın bir sürecin haylice soyutlaştırılmış bir anlatımıdır. Ancak bu ipuçları olmadan Weber’in yasal-ussal bürokrasi kurgusunu anlamamız ve Osmanlı örneğindeki benzemezlikleri yakalamamız güçleşebilir. Asıl konumuza dönecek olursak Barker, modern idare tarihinin miladı olarak 1661 tarihini alması bu bağlamda anlamlıdır. Söz konusu tarihte İngiltere’de merkezi ve yerel düzlemde Kraliyet Kurulu ipleri ele geçirmiş, Fransa’da XIV. Louis’in Colbert yardımı ile Napolyon ile özdeşleşen teşkilat reformlarına kapı aralamış ve son olarak Prusya Elektörü Frederick William, Kuzey Almanya’da kendisine tabi kıldığı kent devletleri ile berber Modern Almanya’nın oluşumuna davetiye çıkaran

süreklilik, belgesellik ve gizlilik gibi prensipler bürokrati tanımlayan kavramlar haline gelmiştir. Bürokrat, “büyüsü olmayan” bu dünyaya bir sınavla giriyor ve tayin edildikten sonra imzaladığı sözleşme gereğince belirlenmiş hukuk normları çerçevesinde karmaşık bir sorumluluklar ağının bir parçası haline geliyordu.²⁰

Bürokrasinin ve bürokratin oluşumuna kısaca göz attıktan sonra modernleşme kuramlarının üzerine oturtulduğu Weber’in yasal-ussal modeli üzerine de birkaç satır eklememiz gerekir. Weber, bürokrasiyi ideal tip olarak belirledikten sonra asıl sorusunu, çağdaş olgu ve sorunların karmaşıklığı karşısında bürokratik örgütün ne ölçüde rasyonel bir çözüm getirebildiğini tartışmıştır.²¹ Bu bağlamda da Weber öncelikli olarak idare aygıtının işleyişine yönelik önemli saptamalarda bulunmuştur; 1- Bürokrasi, yetki ve sorumluluk alanları düzenleyici kurallara göre sınırlanmış hiyerarşik bir otorite yapısında belirir. 2- Bürokrasi, örgüt üyeleri arasındaki ilişkiler ile tüm kademe ve görevlerin yüksek derecede uzmanlaşmalarını zorunlu kılmakta, bu da denetimin bilimsel bilgiye uygulanmasını gerektirmektedir. 3- Bürokratik örgütlerde tüm görevler, o görevin gerektirdiği yetenek ve bilgi düzeyindeki kişilerce doldurulmakta, bir başka deyişle, önce somut bir görevin nesnel gerekleri saptanmakta ve ancak ondan sonra o nesnel gerekere uygun kişilerin aranmasına geçilmektedir. 4- Kişiler üstü düzenleyici kurallara göre işlediği için, bürokrasinin, bireysel etken ve davranışları en azda tutması, en azda tuttuğu için “örgütsel davranışta keyfilik olasılığını yok etmesi, bu olasılığı yok ettiği için de örgütsel verimliliği olabileceğin en yükseğine çıkarması beklenmektedir.²²

Bürokrasiyi anlamamıza yardımcı olan kavramlardan bir diğeri de “merkez”dir. Zaman içinde coğrafi kökeninin çok ötesinde sosyo-ekonomik kavramlarla zenginleştirilen ve varlığı “çevre” üzerinden anlamlandırılan “merkez”in bürokratik kültür içerisindeki yerini birkaç madde de toparlayacak olursak; 1- “Merkezi idareyi ve siyasal kurumların etkisini neredeyse her bölge ve coğrafyaya yaymış olması. 2- Potansiyel gücün giderek daha fazla grubu etki sahasına katarak genişlemesi (bu anlamda son hedef tüm ergin vatandaşlardır) ve 3- Söz konusu farklılaşma ve merkezileşmenin en uç noktasında tüm

teşkilatlanma çabalarına girişmişti. Bkz. Ernest Barker, **The Development of Puplic Services in Western Europe 1660-1930**, Archon Books, Connecticut, 1966, ss. 1-6. John A. Hall – G. John Ikenberry, **Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 47-58.

²⁰ Coşkun San, **Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1971, s. 127. Nermin Abadan, **Bürokrasi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959, ss. 46-62.

²¹ J. G. March – H. A. Simon, “Bürokrasinin İşlevsizliği”, Çev. Gençay Şaylan, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 6, S. 3, Eylül 1973, s. 139.

²² Kurthan Fişek, **Yönetim**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975, ss. 89. Atilla Baransel, **Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, 1979, ss. 161-186. Martin Albrow, **Bureaucracy**, Macmillan, London, 1970, ss. 43-45.

geleneksel elit ve onların yerleşik normlarını ortadan kaldırarak kendi kurum ve ideolojisini onların yerine konulmasıdır.²³ Bürokrasinin bu şekilde bir coğrafya içine konumlanması ve etki sahasını bu alanın tüm yüzeyine doğru genişletilmesi “değişik yapı, süreç, tutum ve davranış gösteren ve değer yargılarına sahip” pek çok departmana bölünmesi ve genişlemesi sonucunu doğurmuştur. Yine de bu tercihin tamamen bürokratik çevrelerce alınmış dar bir kadro ürünü olduğu da düşünülmemelidir. Bürokratikleşme sürecinin destekçilerinden burjuvazi, onu salt güvenlik işleriyle ilgilenen bir organizma olmaktan çıkararak gelişen ve çeşitlenen pek çok soruna ve kuşkusuz en başta da endüstriyel faaliyetlerine alt yapı sağlayacak verimli ve etkin bir kamu bürokrasisi olmasını istemiştir.²⁴ Sorumluluk alanı genişleyen ve çeşitlenen bürokrasi, gittikçe “kırtasiyecî” bir kimlik kazanırken,²⁵ meşruiyetini tehdit eden oluşumlara karşı da bir takım ideolojik araçları uygulamaya koymuştur. Milliyetçilik, parlamentarizm veya majestelerinin ulvi değerleri, bürokratik aygıt üzerinden toplumu bir araya getirmek için tarihin değişik dönemlerinde baş vurulan kavramlar olmuştur.²⁶

Bürokrasi, her ne kadar “kamu yararı” kavramı üzerinden politika üretse de toplumun bütün kesimlerinin çıkarını temsil etmemiştir. Bunu kabul etmemiz 1789 Fransız, 1908 Osmanlı veya 1917 Rus devrimlerinde bürokratlara yönelik öfke patlamalarını anlamamızı daha da kolaylaştırabilir. Yine de her üç devrimden daha da güçlenerek çıkan bürokratin mevcut yapıdaki işlevselliğinin veya alternatifsizliğinin de hakkını aynı ölçüde vermek gerekir.²⁷ Kuramsal ayrılıklar bürokrasi kelimesinin terminolojik içeriğini de

²³ S.N. Eisenstadt, “Bureaucracy and Political Development”, **Bureaucracy and Political Development**, Ed. J. LaPalombara, Princeton University Press, 1963, ss. 98-99. Wallerstein da benzer şekilde 17. Yüzyılda yaşananları, 1- Bürokratikleşme, 2- Gücün tek elde toplanması 3- Meşruiyet yaratılması ve 4- Nüfusun homojen hale getirilmesi olarak sıralamıştır. Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya-Sistemi**, C. I, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004, s. 150. Henri See, **Modern Kapitalizmin Doğuşu**, İstanbul Matbaası, 1970.

²⁴ Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1974, s. 6.

²⁵ Nicolson, bu gelişmenin bürokrasinin de karakteristik özelliği olan piramidal bir yapılanmayı da beraberinde getirdiğini söylemektedir. Fayol’un “kumanda birliği” ilkesinden hareket eden Nicolson, buna göre söz konusu idare anlayışı, “dikey olarak keskin bir tepeli ve zemine yukarıdan bakan merkezi bir kumanda pozisyonunu gerektirir. Bir kişinin “kontrol sahası” veya gözetiminin sınırlılığı fikri, tepeliye doğru bir daralmayı, hiyerarşinin temelini ya da yersel yönetime doğru inildikçe bir genişleme ve yayılmayı öngörür. Bunun dışında uzmanlaşma ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan eşgüdüm, kumanda ve kurmay hizmetleri, yatay ve dikey haberleşme, yetkilerin belirlenmesi ve yetki devri, tavsiye ve karar alma vb. kavramlar piramit biçimi yapıyı pekiştirmektedir”. I. F. Nicolson, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Bürokrasi”, Çev. Oya Çitci, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 5, S. 3, Haziran 1972, s. 102. Gelişmekte olan ülkelerdeki bürokratik yapıyı daha iyi analiz eden ve alt başlıklara bölen bir çalışma için: Bkz. S. N. Eisenstadt, “Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Yeni Devletlerde Beliren Bürokrasi Sorunları”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XX, No: 3, Eylül 1965, ss. 227-244.

²⁶ Bertrand Badie – Pierre Birnbaum, **The Sociology of the State**, The University of Chicago, 1983, s. 38.

²⁷ İktidara geldiğinde Lenin’in bürokrasi hakkındaki olumsuz düşünceleri ve daha sonra bu katmanı genişletmek adına yaptıkları için bkz. Merle Fainsod, “Bureaucracy and Modernization: The Russian and Soviet Case”, **Bureaucracy and Political Development**, Ed. J. LaPalombara, Princeton University Press, 1963, ss. 233-267. Ayrıca Bkz. Edward Hallett Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, C.I, Metis yayınları,

doğrudan farklılaştırmıştır. Anlam kaymaları yanında konunun ele alış biçimi üzerinde de kuramsal ayrımların ötesinde tartışmalar yürütülmüştür.²⁸

Yukarıda kaba hatlarını verdiğimiz bürokratik yapılanmanın Osmanlı coğrafyasında bir karşılığı olup olmadığına anlamak için modernleşme sancılarının en çok hissedilmeye başlandığı 19. yüzyıla bakmamız gerekir. Stanford Shaw bir çalışmasında *imparatorluğun en uzun asrında* Osmanlı yöneticilerinin tüm uğraşısını 16. yüzyıldan itibaren bozulmaya yüz tutan Divan-ı Hümayun ve Tımar sisteminin yerine daha etkili mekanizmalar ikame etmek yönünde sarf ettiklerinin altını çizmişti.²⁹ İmparatorluk yüzyıl dönemecinde en azından Batılıların başarılarına karşı geliştirdiği önyargılarını kırmaya başlamıştı. Bu nedenledir ki askeri alanda yapılan teknoloji aktarımlarına III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde kurumsal uyarlamalar da eklenmiştir.³⁰ Yenileşme hareketleri, özellikle Balkanları sarsan Sırp ve Yunan ayrılıkçı hareketleri yüzünden Bab-ı ali efendilerinin daha fazla ihtirasla sarıldıkları bir proje haline gelmişti.³¹ Tanzimat Dönemi'nin simge ismi Reşit Paşa, Avrupa'da yakından gözlemediği merkeziyetçi devlet yapısından haylice etkilenmişti ve imparatorluğun bekâsının böylesi bir model üzerinden tekrar kurgulanmasında yattığını düşünmüştü.³² Ancak yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere söz konusu sistem, kapitalist bir düzen içinde gelişen ve milliyetçilik gibi ideolojilerle kusurlarını makyajlayan başarılı bir mühendislik çalışmasının ürünüydü. Altyapı yatırımları, kamu borçlanmaları, vergi politikaları ve gelir dağılımını derinden etkileyen tüm önlemleriyle bilhassa özel mülkiyet rejiminin bekçiliğiyle devlet, kapitalist sistemin muhafızlığına soyunmuştu. Braudel'in

İstanbul, 1989, ss. 226-231. Gramsci de yeni yöneticilerin “gelenekle ve yerleşmiş çıkarlarla yani kendileri iktidara gelmeden önce kurulmuş memur kadrolarıyla” ancak kısa bir süreliğine ilişkisini kesebileceğini ileri sürmüştür. Bkz. Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri – Felsefe ve Politik Sorunları**, Belge Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 305-306.

²⁸ Politik çoğulculuk, modernleşme, endüstrileşme vb. yaklaşımlar çerçevesinde bürokrasiyi değerlendiren çevreler üzerine yapılmış bir okuma için: Bkz. Joseph LaPalombara, “An Overview of Bureaucracy and Political Development”, **Bureaucracy and Political Development**, Ed. J. LaPalombara, Princeton University Press, 1963, ss. 9-50. S. N. Eisenstadt, “Bureaucracy, Bureaucratization and Debureaucratization”, **Administrative Science Quarterly**, Vol. 4, No. 3, December 1959, ss. 302-320.

²⁹ Stanford J. Shaw, “The Ottoman View of the Balkans”, **Studies in Ottoman and Turkish History**, Isis Press, İstanbul, 2000, ss. 49-69.

³⁰ Karışık ve köklü idare mekanizmalara sahip politik sistemlerin basit ve yüzeysel bir idari anlayışa dayanan yönetimlere göre değişime daha yatkın olduğunu ileri süren Huntington, Sultan III. Selim ile II. Mahmud'un Fransız yayılcılığı karşısında idari, askeri ve dini erkin farklı iktidar odaklarında toplanması lüksünün artık kaldırılamayacağını anladıklarını bu nedenle de merkezi anlayışla devlet kurumlarını modernize etmeye başladıklarını yazmıştı. Bkz. Samuel P. Huntington, **Political Order in Changing Societies**, Yale University Press, New Haven and London, 1968, ss. 12-32, 154-155.

³¹ Karpat iç isyanlar ve yenileşme hareketleri arasında kurulan bağlantıya farklı bir bakış açısı getirmiş ve Kavalalı, Tepedelenli gibi ayan ailelerinin daha ciddi bir tehdit oluşturması bakımından merkeziyetçi reformları hızlandırdığını iddia etmiştir. Bkz. Kemal H. Karpat, “The Transformation of the Ottoman State”, **IJMES**, Vol 3, No. 3, Jul. 1972, ss. 243-281.

³² Onar inançlı bir şekilde etkilenmenin özellikle Fransa idare rejimi karşısında yaşandığını ve Tanzimat ricalinin “*Adli ve İdari müesseseleri de Fransa'dan almışlar, ora mevzuatı hemen aynen*” alıp kullandığını ileri sürmüştür. Bkz. Sıddık Sami Onar, **İdare Hukuku**, C. I, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1942, ss. 157-158.

“maliyenin ulusallaşması” olarak tanımladığı süreç sonucunda burjuvazi, bürokrasi kanalıyla tüm imtiyazlı sınıfların kökleşmiş ayrıcalıklarını budarken -vergi mültezimliğinin aristokrasiden devletin eline geçişi gibi- hem kendinin hem de devletin çok daha akışkan şekilde hareket edeceği bir sistemi var etmişti.³³

Maliyenin ulusallaşmasını çok uluslu bir imparatorluk bağlamında vergi sisteminin merkezileşmesi olarak karşılırsak, bu konuya imparatorluk yöneticilerinin I. Dünya Savaşı'na kadar ciddi şekilde eğilmediğini söylemeliyiz. Endüstriyel dönüşüme zemin hazırlayıp devlet eksenli projelere sahip çıkacak bir burjuva sınıfının imparatorluk içerisinde yeşermemesi gibi olumsuz faktörlerin analizine daha sonra tekrar dönmek üzere öncelikli olarak Tanzimat'la beraber “ethos”u farklılaşan yönetici tipini mercek altına almak istiyorum. İbnülemin'in “Son Sadrazamlar” isimli eserinde biyografilerini vermiş olduğu Tanzimat ricalini bir önceki yüzyıldaki eşitlerinden ayıran en önemli ayırım aldıkları eğitim ve edinilen deneyimlerde düğümlenir. Toplumun ulemayı da içine alan muhafazakar katmanlarından gelen söz konusu kişiler, aldıkları Batı mahreçli eğitim ve Avrupa başkentlerinde sürdürdükleri kariyer çizgileri sonucunda mevcut idari anlayışın kodlarında geri çevrilmez değişiklikler yapmışlardır.³⁴ Reşit Paşa'nın yükselen sivil bürokrasiye yasal güvenceler getiren ve kurumsal prestiji temel alan eylemlerinin, iyi padişah eşittir iyi yönetim formülasyonlarını sıralayan Koçi Bey ve ya Sarı Mehmet Paşa risalelerinin sonunu getirdiği belirtilmelidir.³⁵

Eisenstadt'ın Batılı bürokrasileri analiz ederken kullandığı “işlevsel-yapısal” farklılaşma teorisinin Tanzimat dönemi devlet adamlarının tartışılmaz konumunu anlamamız açısından da yararlı ipuçları sunmaktadır. İşlevsel farklılaşma, bir toplumda,

³³ Taner Timur, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Maliyesi ve Yönetici Oligarşi Üzerine Notlar”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S. 76, Ekim 1984, ss. 49-53. Immanuel Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm**, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 44-45.

³⁴ Özellikle “Osmanlı Tarihinde Bâb-ı âli Asrı” isimli bölüm için: Bkz. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Asrı**, Hil Yayın, İstanbul, 1983, ss. 64-87. Albert Hourani, “Osmanlı İslahatı ve Seçkinlerin Politikaları”, **İslam Dünyası ve Batılılaşma**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 87-123. Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, C. I, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 46-58, 101-136.

³⁵ Findley bu bağlamda Ali Nizami Bey, Aşçı İbrahim Halil ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa örneğinde üç farklı memur tipini ve bunların üzerinden Bab-ı ali'nin başkalaşım geçiren yüzünü tasvir eder. Bkz. Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye – Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 185-224. Butros Abu Manneh, “The Roots of the Ascendancy of Ali and Fu'ad Paşas at the Porte 1855-1871”, **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, TTK Yayınları, Ankara, 1994, ss. 135-144. Kemal H. Karpat, “The Land Regime, Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire”, William **Beginnings of Modernization in the Middle East**, Ed. R. Polk-Richard L. Chambers, The University of Chicago, 1968, ss. 81-82. Söz konusu değişimin ilk evrelerini II. Mahmud iktidarında bulan bir çalışma için: Bkz. Allan Cunningham, “Stratford Canning and the Tanzimat”, **Beginnings of Modernization in the Middle East**, Ed. R. Polk-Richard L. Chambers, The University of Chicago, 1968, s. 250. İlber Ortaylı, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu”, **Türk Siyasal Hayatı'nın Gelişimi**, Ed. E. Kalaycıoğlu – A. Y. Sarıbay, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1986, ss. 69-88.

sosyo-ekonomik, siyasal, bürokratik vs. görevlerin birbirinden ayrılmasıdır. Yapısal farklılaşma ise, farklılaşan işlevlerin her birinin esas itibarıyla bir kurum tarafından yürütülmesidir. Değişik faaliyetlerin farklı kurumlar tarafından yürütülmesi, söz konusu kurumların zaman içerisinde farklı norm ve değerler elde etmesine yol açacaktır.³⁶ 1800’lü yıllarda sayıları hızla arttırılan nezaretler, ticaretten vakıf idarelerine değin geniş bir yelpazede teknik bilgilerini derinleştirirken kendi kurumlarına özgü bir değerler bütünü de yaratmaya başlamıştır. Almond ve Powell, söz konusu “farklılaşma” sürecini incelerken, siyasal ve idari karar ve davranışlarda bürokratin daha rasyonel ve analitik olması bakımından seküler motivasyonlara fazlasıyla anlam yüklemişlerdir. Buradan hareketle Batı toplumlarında sınıfsal konumları yeniden şekillenen yönetici zümre, Morstain Marx’ın terminolojisi ile “bürokrat”tan (status officialdom) “teknokrat”a (functional expertise) dönüşmüştür.³⁷ Marx’ın “bürokrat”tan kastettiği yönetici tipi, siyasal ve bürokratik rollerini bir arada tutan ve kamu çıkarı adına aldığı kararları aynı zamanda uygulamakla da kendini sorumlu gören erken dönem Batılı yönetici tipidir. “Teknokrat” tipi ise, burjuvazinin idareyi tamamen ele geçirmesinden sonra sadece kararların hazırlanması ile yükümlü hareket sınırları kesin şekilde çizilmiş uzman memuru tanımlamak için kullanmıştır.³⁸

Söz konusu ayrımların izini Osmanlı coğrafyasında sürmenin çok da kolay olduğu söylenemez. Chambers’ın bir makalesinde belirtmiş olduğu gibi Tanzimat bürokrasisi, politik modernleşmenin hem öznesi hem de aygıtı olmuştur.³⁹ Personel alım ve eğitiminde yeni yöntemler geliştirilmesi ve uygulanması, Osmanlı kalem efendisinin sadakati, değerleri ve yönetim perspektifi üzerinde eğitim sistemindeki gibi farklı damarların oluşmasına yol açmıştır. Tanzimat’la beraber idare kadrolarını dolduran bu yeni yönetici grup, aldıkları eğitim ve Avrupa’daki gözlemlerine dayanarak devlet yönetiminin ve dolayısıyla imparatorluğunun birliğinin sadece kendileri tarafından başarılabileceğini düşünmüşlerdi.⁴⁰ Siyasal sistem içindeki yerlerini güçlendirdikçe bu yeni siyasal elit, Padişah’a ait yetkileri

³⁶ Sürecin sıra diziminde önemli hatırlatmalarda bulunan Doç. Dr. Seriy Sezen’e teşekkürlerimi sunuyorum.

³⁷ Fritz Morstein Marx, **The Administrative State – An Introduction to Bureaucracy**, The University of Chicago Press, Chicago, 1957. Heper söz konusu kavramları “statü elit” ve “işlevsel elit” olarak karşılamıştı. Bkz. Metin Heper, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1973, ss. 57-58.

³⁸ Söz konusu kavram çözümlerini Heper’in değerlendirmelerine dayandırıyorum. Kavramsal değişiklikler ise tamamen bana aittir. Heper’in bu inceleme çalışması için: Bkz. Metin Heper, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1973, ss. 57-60.

³⁹ Richard L. Chambers, “The Civil Bureaucracy”, **Political Modernization in Japan and Turkey**, Ed. Robert E. Ward – Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, 1964, ss. 301-302.

⁴⁰ Kemal Karpat, “The Stages of Ottoman History”, **The Ottoman State and Its Place in World History**, Brill, Leiden, 1974, ss. 95-97. Şerif Mardin, bu yeni yönetici grubunun idareye kazandırmaya çalıştığı bu tarzı “bürokratik stil” kavramı ile karşılamıştır. Buna göre laik bürokratlar idealizmi geriye atarak toplumdaki iktidar etmenlerine yönelik gerçekçi değerlendirmelere öncelik vermeye başlamışlardır. Bkz. Şerif Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 42-50.

de yavaş yavaş ele geçirmeye başlamış ve bir adım daha atarak yetkilerin paylaşımında da son derece dikkatli olmaya başlamıştır. Fransa'daki “devlet benim” geleneğinin, milletin genel iradesi ile değiştirilmesi olgusuna paralel bir gelişme olarak Tanzimat yöneticileri, İslâmi normlardan bağımsız olarak siyasetin kamu yararına olacağını ve genel iradeyi en iyi kendileri tarafından temsil edileceğini düşünmüşlerdi.⁴¹

Buradan hareketle Tanzimat bürokratlarının gerek Saray gerekse de Seraskerlik'teki yönetici çevreye karşı mutlak üstünlüğü ele geçirmesi ile de tam anlamıyla otonom bir konuma yükseldiğini söyleyebiliriz. Tanzimat ricali “bürokrat” sıfatını hiç değişmeden muhafaza ederken idare sürecinin sadece karar alma değil, alınan kararların hayata geçirilmesi tekeli yani “Teknokratlık” aşamasını da elinde tutmuştur. Endüstri Devrimi'nin yarattığı şok etkiler her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da derin bölünmeler yaratmıştır. Söz konusu bölünmenin toplumsal etkilerini “epigenesis” kavramı ile karşılayan Etzioni, yaşanan dönüşümün basit bir evrimsel süreç olmadığını, sarsıntılı bir otorite bunalımı ile eski güçlerin yeni toplumsal güç odakları ile kurdukları zorunlu ittifaklar ile eskisinden oldukça farklı bir toplumsal panoramanın çıktığını ileri sürmüştür.⁴² Gülhane Hattı'nı ilan eden reformcu bürokratların başarılarının arkasında salt saraya karşı kazanılmış bir yengi yoktur, dünya şartları da Batılılaşmayı amaçlayan reformların içerdiği vaatlere fazlasıyla çakışmaktaydı. İmparatorluğun dışa açılması ve Avrupa'yla iktisadi ve sosyal anlamda bütünleşmesi söz konusu ülkelerin finans çevrelerince desteklenirken Tanzimat devlet adamları, özellikle alınabilecek kısa dönem borçlar düşünüldüğünde imparatorluğun varlığının böylesi bir çıkar birliğinde yattığını düşünmüşlerdi.⁴³ Ancak bütünleşmenin sanıldığı gibi sorunsuz olmayacağı, Avrupa finans çevreleri ile ticaret kapasitelerini genişleten azınlık tüccarları ile Levanten tabakanın ortaya çıkması ile anlaşılmıştır.⁴⁴ Kısaca eski ve yeni yöneticiler arasında tamamen “kültürel” olarak görülebilecek iç çekişme, gayri Müslim ticaret burjuvasının dolaylı olarak siyasi arenaya dahil olmasıyla hem iktisadi hem de imparatorluk genişliğinde bir ayrılıkçı-milliyetçi boyut kazanmıştır.

⁴¹ Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1974, s. 69-70. “Genel irade kavramının II. Meşrutiyet Dönemi'nde dahi hâlâ “muazzam” olmadığına değinen Tunaya, yine de “hükümdar kullarını vatandaş” yapacak asıl sürecin bu dönemde başlatıldığının altını çizmiştir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlanı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1996, s. 29.

⁴² Amitai Etzioni'den aktaran Bertrand Badie – Pierre Birnbaum, **The Sociology of the State**, The University of Chicago, 1983, ss. 54-55.

⁴³ Yüzyıl ortasında Osmanlı Devleti'nin borçla tanışmasını ve akabinde kurulan Osmanlı Bankası'nı Bab-ı âli içindeki bürokrat çekişmeleri ışığında inceleyen bir çalışma için: Bkz. Frederick Stanley Rodkey, “Ottoman Concern about Western Economic Penetration in the Levant 1849-1856”, **The Journal of Modern History**, Vol. 30, No. 4, December 1958, ss. 348-353.

⁴⁴ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 74-75.

Yukarıda da altını çizdiğimiz üzere, Tanzimat ricali devleti kurtarmak adına Batılı modelleri kendine kurtuluş reçetesi olarak almıştı. Bu koşulsuz etkilenmeyi anlamak için dikkatimizi 19. yüzyıla yoğunlaştırmak zorunda değiliz. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı liberal ortam içerisinde özgürlüklerine kavuşan sömürge ülkeleri dahi gelişme paradigmalarını yüzyıllardan beri kendilerini sömüren ülkelere göre hazırlamışlardı. İşin belki de en ironik tarafı akademik çevrelerde dahi kolonyal ülkelerin geniş bürokratik yapılanmalara gidilmediği takdirde tekrar esaret günlerine döneceklerine dair kehanetlerle selamlanmış olmalarıdır.⁴⁵ Bu bağlamda önce Balta Limanı Anlaşmasının altına imza atan daha sonra da Gülhane Hattı ile tebaayı vatandaş statüsüne çeken Tanzimat ricaline “liberal” yaftası yapıştırmadan önce başka alternatiflerinin olup olmadığı mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Batıdaki gelişim şeması göz önüne alındığında bürokrasinin icadı, burjuvazinin kendini ciddi bir iktidar odağı olarak göstermesinden hemen sonraya rastlamıştı. Osmanlı örneğinde ise -tıpkı İran ve Çin örneklerinde olduğu gibi- kendisini toplumun diğer katmanlarına kabul ettirmiş bir yönetici zümre mevcuttu. Ancak bu sefer klasik dönemden farklı olarak gayri Müslim cemaatler arasında palazlanan ve kapitalist sistem ile yakın bağlar kuran komprador burjuvazi merkezileşme isteğinde bulunan bu tabakanın karşısına muhalif bir güç olarak durmaya başlamıştı.⁴⁶ Bazı araştırmacılar, ayan sınıfına karşı sürdürülen ve nihayetinde başarıya ulaştırılan mücadelenin bürokrasiyi “milli” bir destekten mahrum bıraktığını iddia etmiştir.⁴⁷ Bu anlamda Keyder de azınlık tüccarlarını Polonya'daki Yahudi burjuva sınıfı ile karşılaştırır ve devlet kurma mücadelesinde bu sınıfın yöneticiler tarafından güvenilmez geldiğine dikkat çeker.⁴⁸ Osmanlı ekonomisinin periferileşmesi, yerli ekonomi ile Avrupa sistemi arasında aracılık eden bir sınıfın hızlı büyümesine imkân tanımıştır. Yeni gelişen sınıfın toplumsal sınırları ile imparatorluk nüfusunun etnik farklılaşmasının milliyetçilik bağlamında çakışması, bu sınıf ile imparatorluğun birliğini simgeleyen bürokrasi arasındaki çelişkiyi, hem farklı bir görünüme soktu, hem de şiddetlendirdi. Özellikle devletler-arası sistemin bürokrasinin politika oluşturma sürecine müdahalesi, Hıristiyan azınlıklara verilen ayrıcalıklı statünün kurumsal olarak güvenceye

⁴⁵ “Az gelişmiş ülkeler, istedikleri bağımsızlık derecesine ulaşmak için etkin bir biçimde örgütlenmedikleri sürece, bu tür sonuçlar ve teoriler varlığını sürdürecektir”. Bkz. I. F. Nicolson, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Bürokrasi”, Çev. Oya Çitci, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 5, S. 3, Haziran 1972, s. 102-103.

⁴⁶ Eisenstadt, söz konusu dönüşümün oldukça soyut bir çözümlemesini “Process of Change in the Political Systems” isimli bölümde yapmaktadır. Bkz. S.N. Eisenstadt, **The Political Systems of Empires**, The Free Press, New York, 1969, ss. 309-371.

⁴⁷ Ali Kazancıgil, “Türkiye’de Modern Devlet’in Oluşumu ve Kemalizm”, **Toplum ve Bilim**, S. 17, Bahar 1982, ss. 64-87.

⁴⁸ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 89.

alınması doğrultusunda olduğundan, devlet memurları reform teşebbüslerinde kısıtlamalarla karşılaştı. Bu gelişmelere rağmen yönetici sınıf, farklılaşan toplumsal sistem içerisinde ideallerini 1918'e kadar sürdürme başarısı gösterdi.⁴⁹

Azınlık tüccarların beslendiği ana kaynak olan kapitülasyonların kaldırılması için yine 1800'lü yıllarda hızla yürütülen çalışmalar, olumsuz siyasi gelişmeler nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Söz konusu çözümsüzlük hem mali hem de idari anlamda Tanzimat bürokrasisinin reformlarla beraber yürütmek zorunda olduğu bir ikilemin doğmasına neden olmuştur. Ancak bu olumsuzluklara bürokrasinin bütün olarak aynı refleksleri geliştirdiği de iddia edilemez. Gayr-i Müslim tüccarlar yada Avrupalı finans çevrelerinin imparatorluk içerisindeki yatırımlarına aracı olan veya vergi gelirlerini dolaylı olarak tekeline alan ve bunları Galata bankerleri ile işletmeye çalışan kısaca hem Genç Osmanlılar hem de Jön Türk muhalefetinin odağına yerleşen bürokratik bir kesimin oluşması da gecikmemiştir.⁵⁰ Baltalimanı Sözleşmesi ile düşürülen gümrük duvarları ile kapitülasyonlarla beraber tevcih edilen çifte vatandaşlık hakkının azınlık tüccarlarını ne kadar geliştirdiği bilinen bir gerçektir.

Bununla beraber Tanzimat paşalarının maaş sistemi üzerinden kurduğu ittifaklar da oluşum halindeki bürokratik kurumlaşmanın ahlaki değeri üzerinde sarsıcı etkiler bırakmıştır. Mevcut sistem içerisinde her nezarete imparatorluk içerisindeki bir bölgenin başta öşür olmak üzere diğer ana vergi kaynakları tahsis ediliyordu. Tanzimat başında vergilerin memurlar aracılığıyla toplanması için yapılan denemelerin başarısızlığı ihale sisteminin devamına neden olmuştu. Söz konusu sistemin işletilmesi sürecinde ihalelere komisyon karşılığında aracılık eden bürokratlar, vergilerin gerçek değerinin oldukça altında toplanmasına göz yumarken toplanan nakitlerin doğrudan maaşlara yansıtılmasına da çoğu

⁴⁹ Çağlar Keyder, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Dost Kitabevi, Ankara, 1983, 171-182.

⁵⁰ Rathmann'ın eserine göre, 1905 tarihli silah anlaşması karşılığında Alman Sanayi devi Krupp, işlemleri kolaylaştıran Harbiye Nazırı'na hatırı sayılır bir "bahşiş" bırakırken, Alman Büyükelçisi Marschall, iki yüksek Osmanlı yetkilisinin kızlarının Prusyalı soylularla evlenmesi için aracılık etmişti. Bkz. Lothar Rathmann, **Berlin-Bağdat – Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1982, ss. 81-83. Sözü edilen Tanzimat paşalarının ruh halini belki de en iyi şekilde kavrayan eser Örik'in çalışmasıdır. Örik tarafından çizilen Mehmet Şahabettin Paşa isimli tip, yabancı finans çevreleri ile Osmanlı Paşalarının nasıl bir çıkar birlikteliğinde bütünleştiğini ortaya koyan bir "ideal tip" teşkil eder. Meşrutiyetin ilk günlerinde çıkan bir haberde nazırlığı zamanında imzalanan istikrazlardan sonra kendisine de para takdim edildiğini okuyucularına duyurmuştur. Paşa haberi okuduktan sonra olayı doğruluğunu kabul eder ve sözleşme sonrasında takdim edilen söz konusu para zarflarını "*reddetmekten hasıl olacak fayda memleket evladından birinin cebine girecek ve onun bir takım hayır ve hasenatta bulunmasına imkan*" sağlayacağı düşüncesi ile kabul ettiğini söyleyecektir. Bkz. Nahid Sırrı Örik, **Abdülhamit Düşerken**, Sander Yayınları, İstanbul, 1976, ss. 71-73. Borç sözleşmelerindeki formaliteleri kolaylaştıran devlet ricaline ödenen komisyonlardan Saray'a dahi pay ayrıldığı iddia edilmiştir. "Mahmud Nedim Paşa, Her İstikrazdan Kazandığı Paranın Üçte İkisini Abdülaziz'e Veriyor", **Peyam-i Sabah**, 7 Ocak 1921, Tefrika No. 31, Aktaran, Ali Rıza – Mehmed Galip, **Sonun Başlangıcı**, Millenyum Yayınları, İstanbul, 2002, 221-223. Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003, ss. 108-109.

zaman devletin harcama kalemlerini sebep göstererek engel oluyordu. Bu durumda memurlara maaş yerine bono dağıılmaktaydı. Bonoları alan memurlar kağıtları gerçek değerlerinin çok altında sarraflara kırdırmak zorunda kalıyordu. Kamu kağıtlarının gerçek değeri ile piyasa değeri arasındaki fark ise yine bürokratlar ile sarraflar arasında bölüşülmekteydi.⁵¹

Bürokratik sınıf içerisindeki bu yozlaşma,⁵² değerlerini oturtamamış ve kurumlaşmasını tamamlayamamış tüm geçiş dönemindeki devletlerde görülen bir olgudur.⁵³ Yine de belirli karakteristiklerin Tanzimat ile sınırlı kalmadığı aynı şekilde ve belki daha da derinleşerek Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemlerinde de devam ettiği belirtilmelidir. Weber'in yasal-ussal bürokrasisini tanımlarken rüşvet ekonomisine karşı getirdiği çekinceler aynı zamanda Osmanlı bürokratikleşme sürecinin söz konusu paradigma ile açıklanamayacağına da ortaya koyar. Weber çağdaş bürokrasilerin memurları yolsuzluktan korumak adına “yüksek bir statü onuru” geliştirdiğini söylemişti.⁵⁴ Ancak Weber bunu söylerken memurlara yapılacak aynı ödemelerin bürokratik mekanizma üzerindeki ahlaki vahametlerine de bir o kadar dikkat çekmişti. Yine de Weber, modern bir bürokrasi için para ekonomisini vazgeçilmez bir ön koşul olarak görmemekle beraber düzenli ödenecek gelirlerin bürokrasiyi bürokrasi yapan ana öge olduğunu da teslim etmişti. Ona göre devlet çarklarını döndürecek gelirlerin özel kârlardan (büyük çağdaş işletmelerin bürokratik örgütlenmesindeki gibi) ya da sabit toprak rantlarından (malikane sistemindeki gibi) sağlanmadığı durumlarda bürokratik yönetimin kalıcı varlığı için istikrarlı bir vergilendirme politikası elzem hale gelmekteydi. İyi gelişmiş para ekonomilerine sahip kentsel topluluklardaki bürokratikleşmenin derecesi, çağdaş büyük ova devletlerine göre görece daha yüksekti. Ancak büyük ova devletleri düzenli haraç sistemleri kurmayı başarmaz, bürokrasileri de site devletlerinkinden çok daha kapsamlı biçimde geliştirmektedir.⁵⁵

⁵¹ Taner Timur, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Maliyesi ve Yönetici Oligarşi Üzerine Notlar”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S. 76, Ekim 1984, ss. 49-53.

⁵² Rüşvet ekonomisi, mekanizmayı o kadar etkisi altına almıştı ki İngiltere'nin İzmir Konsolosu Frederic Holmwood 1895 yılı genel raporunda, Sultan'dan en küçük adalet memuruna kadar tüm memurların bu ortandan nasibini aldığını söylerken, bir başka İngiliz yetkili George Lloyd, Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırım yapacak İngiliz müteşebbisleri Osmanlı memurunun yağmacılığı konusunda uyarmak zorunda kalmıştı. Bkz. “Report on Trade and Commerce of Mesopotamia”, **British Documents on Foreign Affairs – The Near and Middle East 1856-1914**, University Publication of America, ss. 12-16.

⁵³ Richard L. Chambers, “The Civil Bureaucracy”, **Political Modernization in Japan and Turkey**, Ed. Robert E. Ward – Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, 1964, ss. 310-311.

⁵⁴ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 89.

⁵⁵ Max Weber, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, ss. 311-346. Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 204.

Bürokratik aygıtın tam mekanizasyonunun başarılması ve korunmasında görece optimum dereceyi sağlayan asıl etmen Weber'e göre, güvenceli parasal aylık ve salt rastlantıya ve keyfiliğe bağlı olmayan kariyer fırsatıydı.⁵⁶ Oysa Osmanlı örneğinde memurlar ne böylesi düzenli maaş imkanına sahip olabilmişler ne de objektif ilkelere göre bir kariyer yapma hakkını elde edebilmişlerdi.⁵⁷ İmparatorluğun sonuna doğru her ne kadar kadro atamaları veya terfilerde sınav sistemi uygulanmışsa da "kapıya çırağ olma" usulü ağırlıklı olarak yerini korumuştur.⁵⁸ Tavsiye" üzerine seçilen ve kendisine bu "ihsan"ı bağışlayan bürokrata "medyun-u şükran" ile bağlanan memurun Weber'in ideal tiplerinde bahsettiği memur ile herhangi bir paralelliği olmadığını söylemeye gerek yoktur.

Örneklerimizi çoğaltmak ve Meşrutiyet Dönemi'ne bağlamak istersek öncelikli olarak 20. yüzyıl kavşağındaki toplumsal ayrışmayı irdelememiz gerekmektedir. Abdülhamit reformlarının bir yan ürünü sonucunda, geleneksel seçkinlerden ayrı ve çıkarları onlarınkine ters ve Osmanlı toplumunda çok daha geniş bir temele sahip bulunan yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştı. Bu sınıfın temsilcileri de liberalleşme istemekle birlikte onların talepleri, olayların kısa zamanda ortaya çıkaracağı gibi, yalnızca siyasal değişimle sınırlı değildi. Jön Türkler, imparatorluğun yalnızca siyasal yapısını değil, toplumsal ve ekonomik yapısını da kendi lehlerinde değiştirmek istiyorlardı.⁵⁹ İktidar, tamamen Saray ve Saray'a yakın ve kamarilla olarak adlandırılan Bab-ı âli paşaları tarafından sınırlandırılmıştı. Mardin'in tanımlamasıyla Abdülhamid'in Batılı okullarından "yeni onur anlayışıyla" mezun olan gençler söz konusu siyasi yapıyı oldukça boğucu ve her şeyin ötesinde adaletsiz olarak görmüşlerdi.⁶⁰ Bilgi ve becerileri kendisinden aşağı ancak Saray'a olan yakın bağları yüzünden en itibarlı devlet makamlarına atanan zâde çocukları, Jön Türklerin hükümet eleştirilerinde üzerinde en çok durdukları temalardan birini oluşturmuştur. Devletin âtil kalmasının nedeni olarak personel seçimindeki subjektif kriterleri gören Jön Türkler'in,

⁵⁶ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 203.

⁵⁷ Beyrut Şehremini'nin hatıralarına bakılacak olursa aylardan beri maaş alamayan memurların dilekçesine Bab-ı âli, maaşların bir padişah ihsanı sadakası olduğu şeklinde bir yanıt vermişti. Bu anlamda "genel irade", "zihniyet dönüşümü" ve "maaş sistemi" gibi ifadeleri Osmanlı örneğinde kullanırken çok daha temkinli olunması gerekmektedir. Bkz. Selim Ali Selam, **Beyrut Şehreminin Hatıraları (1908-1918)**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, s. 82.

⁵⁸ Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 183-184.

⁵⁹ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 8.

⁶⁰ Abdülhamid'in çağdaş müfredata sahip okullarından mezun olup sivil ve askeri bürokrasiye dahil olan mezunlar, terfi yollarının yetenekle değil sadakatle ölçüldüğünü gördükçe mevcut sisteme olan muhalif tavırları daha da sertleşmiştir. Yerli, yabancı ve yasa dışı yollardan yayınladıkları yazılarda sürekli olarak mevcut idare anlayışının bu yönlerini kıyasıya eleştirerek, "liyakat" esaslı bir idare anlayışına geçilmesinin hayatiyetine vurgu yapmışlardı. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, **The Young Turks in Opposition**, Oxford University Press, New York, 1995, ss. 23-28.

1908 Temmuzunda iktidarı ele geçirdiği zaman, devlet kadrolarında geniş kapsamlı tensikata ve “tenzil-i rütbe” hareketlerine girişmeleri bu anlamda şaşırtıcı olmamıştır.

Abdülhamid, saltanatı boyunca aykırı sesleri bastırmak adına muhalifleri abartılı maaşlarla devlet kadrolarına yerleştirmişti. Kuşkusuz uygulama, madalyonun sadece siyasi tarafını oluşturmaktaydı. Durumu kronikleştiren ekonomik neden ise daha büyük bir açmaza işaret etmekteydi. Duyun-u Umumiye'nin Muharrem Kararnamesi'nin hemen sonrasında kurulması, devlet gelirlerinin dolaysız bir şekilde Avrupa finans çevrelerine havale edilmesine yol açmıştı. Devlet böylelikle vergi kaynakları üzerindeki denetimini yitirirken bu kurum garantisi altında imparatorluğa daha fazla mal ihraç eden Avrupalı yatırımcılar ülke içerisindeki işsizliğin daha da artmasına neden olmuşlardı.⁶¹ Artan işsizliğin siyasi bir muhalif dalgaya dönüşmesini engellemek isteyen Abdülhamid ve devir ricali, bu sefer de devlet kadrolarını bu kişilere açarak abartılı bir istihdam politikası gütmeye başlamıştı.⁶² Devrimin ilk günlerinde İttihatçıların kamu harcamalarını kısarak giderleri aşağıya çekme ve verimliliği artırma düşüncesi, Bab-ı âli başta olmak üzere iktidar noktasında derin bir yırtılmaya neden olmuştur. Öncelikle söz konusu girişim her anlamda Bab-ı âli ricalinin varoluşunu tehdit etmekteydi. Ancak İttihatçı kadroların devlet mekanizmasındaki etkisizliği kısa sürede tensikat projesinin Bab-ı âli ricalinin yönlendirmesine teslim edilmesine ve bunun sonucunda da orta ve alt düzey memurların ihraç edildiği hedefsiz bir eylem olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.

İttihatçıların idare anlayışlarının da öncekilerden farklı olduğu söylenemez. Devletin birliğini sağlamak ve kuvvetlendirmek adına idare aygıtının modernize edilmesi anlayışına daha öncesinde de pek çok defa tanıklık edilmişti. İttihatçılar iktidara geldiği zaman idare makinesinin tamamen ilgası ile mevcut kurumların ıslahı yol ayrımında çok da fazla düşünmemişlerdi. Birinci yolu seçecek kadar devrimci olmadıkları gibi Fransız ve Rus

⁶¹ Duyun-ı Umumiye'nin kuruluşu kapitalist üretim şeklindeki başkalaşımı göstermesi açısından anlamlıdır. 1913 yılında yayınladığı eserinde Luxemburg, momerandum ilanının Osmanlı İmparatorluğu ile sınırlı kalmadığını Mısır, Yunanistan, Meksika ve Paraguay gibi çevre ülkelerde de benzer gelişmelerin yaşandığını ortaya koymuştu. Ticaret kapitalizmi sermaye ihracına yönelik bir model üzerinden kendisini yeniden üretmiştir. Çevre ülke yöneticileri ile kurdukları ittifaklar sonucunda finanse ettikleri bayındırlık çalışmalarından abartılı karlar elde etmişlerdir. Bunun adı kimi zaman demiryolu yatırımı, kimi zaman liman inşaatı olmuştur. Bir takım bürokratın devlet menfaatleri aleyhine sadece alacakları komisyon uğruna sözleşmeleri gözü kapalı bir şekilde imzalaması “büyük sayıların büyük mutluluğu” olarak formüle edilen yeni düzenin değişimine daha fazla su taşınmasını sağlamıştır. Bkz. Rosa Luxemburg, **Sermaye Birikimi**, Belge Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 320-342. Akyıldız, geçtiğimiz yıl yayınlanan eserinde demiryolu yatırımlarının tamamen askeri kaygılardan kaynaklandığının altını çizirken Osmanlı bürokratlarının “iktisadi ve mali” sorunların bilincinde olduklarını ileri sürmüştür. Bkz. Ali Akyıldız, **Anka'nın Sonbaharı – Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 46-47. Kasaba, “Uzun 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Toplumsal Değişim” isimli çalışmasında finans çevreleri ile bürokratlar arasında kurulmaya başlayan ilişkinin toplumsal köklerine ışık tutmaktadır. Bkz. Reşat Kasaba, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, ss. 127-153.

⁶² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. I, Kısım: II, TTK Yayınları, Ankara, 1991, ss. 90-91.

Devrimleri hatırlanırsa bu diğer uluslarda da görülmüş bir şey değildi. İttihatçılar böylesi devasa bir proje yerine kurumların ıslahına yöneldi ve kendi yönetim anlayışlarına uyum gösterecek kişileri de ağırlıklı olarak Batılı ülkelerden getirmeyi daha akılcı buldu.

Söz konusu sürecin ekonomik boyutunun en az idari boyutu kadar açmazlarla dolu olduğunu da kabul etmek gerekir. Jön Türklerin toplumsal yapıdaki yeri Almanya ve İtalya'daki Listçi doktrinin taraftarlarındakinden farklıydı. Jön Türkler, çıkarları himaye altında bir iç pazarın kurulmasını gerektiren ve siyasi yapıyı etkilemeyi amaçlayan bir toplumsal grup adına konuşuyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda milli ekonominin kurulması çıkarlarına uygun düşen bir sanayi burjuvazisi henüz yoktu. Ne var ki devlet mekanizması ele geçirildiğinde, bu güçlü konum, burjuvazi yerine geçebilecek ayrıcalıklı bir grup oluşturmakla kullanılabilir. Devletin toplumsal yapıdaki ayrıcalıklı yerini korumak için devleti ele geçirmek ve savunmak öncelikli bir önem taşıyordu.⁶³ 1913-1915 sanayi sayımı, azınlıkların İttihatçıların siyasi iktidarını ekonomik anlamda boşluğa çıkarabilecek bir karşı iktidar odağı olabileceğinin sinyallerini vermekteydi. Buna göre sanayi sermayesinin % 50'si Rumların, % 20'si Ermenilerin, % 5'i Yahudilerin ve % 10'unun da Avrupalı yatırımcıların elindeydi.⁶⁴

İttihatçılar siyasi ve ekonomik bağımsızlık adına daha keskin adımların atılmasının gerekliliğine Meşrutiyet deneyimleri kazanıldııkça emin olmaya başlamışlardı.⁶⁵ Ama, bunun yalnızca pek de varlığı görülmeyen bir Türk burjuvazisi tarafından başarılabileceğini açıkça ifade etmeleri, ancak 1914 dolaylarında olmuştur. Yusuf Akçura. *"modern devletin temeli burjuva sınıfıdır"* diye yazmış ve, *"Muasır büyük devletler, sanatkâr, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak teessüs etmiştir. Türk intibah-ı millisi, Devlet-i Osmaniyyede Türk burjuvazisi tekkevvününün mebdei itibar olunabilir ve Türk burjuvazisinin inkişaf-ı tabiisi sekteye uğramayacak olursa, Osmanlı Devleti'nin sağlam taazzuvu temin edilmiş olur"* cümleleriyle inancını yinelemiştir.⁶⁶ Akçura, düşüncelerinin İttihatçı mahfellerde değer kazanması için Dünya Savaşı'nın arifesine kadar beklemek zorunda kalmıştır. Özellikle Balkan Savaşı'nda Rum azınlığın Yunan donanmasına yaptığı doğrudan yardımlar

⁶³ Çağlar Keyder, **Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979, 125-128.

⁶⁴ François Georgeon, **Osmanlı – Türk Modernleşmesi 1900-1930**, YKY Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 26-27. Mardin, İttihatçıların ekonomik yokluğu boş bir Osmanlılık ideali ile kapatmaya çalıştığını ancak "uyumlu bir birimin" bu şekilde meydana konulamayacağını anlayamadıklarını ileri sürmüştür. Bkz. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 222.

⁶⁵ II. Meşrutiyet Dönemi'nde halkın gündemini oluşturan bir diğer konu da koleraydı. Devlet imparatorluğu tehdit eden salgından korunma yollarını Temmuz Devrimi'nden sadece bir kaç ay sonra tebaasına duyururken içinde bulunulan ekonomik durumu da şu cümlelerle özetlemiştir: "Memalik-i Osmaniye'de san'at ve ticaret henüz terakki edememiş olması hasebiyle ...". Bkz. **Takvim-i Vekayi**, n. 18, 22 Ramazan 1326 – 5 Teşrin-i evvel 1324 – 18 Ekim 1908.

⁶⁶ **Türk Yurdu**, "1329 Senesinde Türk Dünyası", Yıl: 3, Sayı: 64, 17 Nisan 1330 – 30 Nisan 1914.

İttihatçıların kendilerini içinde buldukları varlık-yokluk mücadelesinde şu yargıyı amentüsü haline getirdiği görülmüştü: "Eğer Türkler, Avrupa kapitalizminden yararlanarak kendi aralarında bir burjuva sınıfı çıkaramazlarsa yalnızca köylülerden ve memurlardan oluşan bir Türk toplumunun yaşama şansı çok zayıf olacaktır".⁶⁷

Gökalp ise memur ve çiftçi toplulukların üzerinde yükselen siyasi yapıların zayıflığına yönelik söz konusu düşünceleri işleyerek daha da geliştirmiş ve Balkan Savaşları sonrasında İttihatçı liderlere acı reçeteler yazmıştır. Gökalp'e göre "zihni melekelerin inkişaf ve tekamülü canlı meşgalelerle" yani ticaret ve serbest meslekle sağlanabilirdi. Kuvvetli bir hükümetin "teessüs" edilememesi iktisadi sınıflardan yoksun olmamızın bir sonucuydu. Tüccar ve sanatkârı üzerinde yükselen devletler güçlü, köylü ve memurlardan inşa edilen devletler ise zayıftı. Kısaca Yeniçerilik askeri alanda ortadan kaldırılmış ancak siyasi ve toplumsal yaşantının pek çok alanında tahkimatlarını güçlendirmişti. Memurların bir üst kademeye sıçramak için izlediği yol Gökalp'e göre, sadece mevcut hükümetin zayıflamasına değil bütün bir toplumsal kültürün için için kokuşmasına neden olmaktaydı.⁶⁸

Jön Türkler'in ekonomik politikası böylesi kaygılar sonucunda Dünya Savaşı'ndan itibaren daha da netleşti ve gerek kendi örgütlerini gerekse de Bab-ı âli bürokrasisini milli bir kapitalist ekonomi yaratma konusunda seferber ettiler. Bu anlamda ellerindeki tek güç 1908 Temmuzunda ellerine geçirdikleri iktidarı ve bu aygıt üzerinde kuracakları hakimiyet ölçüsünde hedeflerine ulaşabileceklerini biliyorlardı. Abdülhamid döneminde Saray ile Bab-ı âli arasındaki iktidar mücadelesi Mithat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi ile kesin şekilde saray lehine sonuçlanmış ve uzun süren Abdülhamid iktidarında tam anlamıyla Yıldız merkezli bir devlet teşkilatı ortaya çıkmıştı. Bab-ı âli'nin yönetsel kararların alınması sürecinden dışlanması her ne kadar nicel anlamda büyümesini engellememişse de -bunun ekonomik nedenlerini yukarıda göstermiştik- nitelik anlamında Tanzimat döneminde yakaladığı prestijin oldukça uzağında kalmıştı.⁶⁹ Bu anlamda Kanun-i Esasi'nin

⁶⁷ **Türk Yurdu**, Sayı: 140, 1917, ss. 2521-2522. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978, ss. 454-462.

⁶⁸ Ziya Gökalp'in fikirleri şu çalışmalarından alınmıştır. **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, İstanbul, 2005, ss. 26-28. **Türkçülüğün Esasları**, Türk Kültür Yayını, Ankara, 1982, ss. 159-163. Konu ile ilgili daha kapsamlı bir makale için: Bkz. Tarık Zafer Tunaya, "Rençper ve Memur", **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 206-210. I. Dünya Savaşı sırasında ekonominin millileşmesi yönünde bir seri makale yayınlayan Munis Tekinalp'in yazıları için: Bkz. Jacop M. Landau, **Tekinalp – Bir Türk Yurtseveri 1883-1961**, İletişim Yayınları, 1996, ss. 236-279.

⁶⁹ Meşrutiyet Dönemi'nde Sadrazamlık da yapan Hüseyin Hilmi Paşa, İstibdad Dönemi'nde başında bulunduğu Vilayet-i Selase Müfettişliği ile ilgili tüm raporları Saray'a gönderdiği gibi Bab-ı âli'ye karşı olumsuz düşüncelerini de ortaya koymaktan çekinmemiştir. Bkz. Hasan Cemil Çambel, **Makaleler Hatıralar**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 125-134. **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları – Sultan Abdülhamid**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999.

imparatorluk topraklarında ikinci defa uygulamaya konması Bab-ı âli kalem efendilerine iktidarı tekrar ele geçirmek noktasında önemli bir fırsat olarak görünmüştü.

İttihatçıların insan malzemesini devşirdiği toplumsal kaynaklar da Bab-ı âli bürokratlarının tezlerine sınıfsal bir meşruiyet sağlamaktaydı. Harekete daha çok kara ve deniz kuvvetlerindeki küçük rütbeli subaylar, orta ve küçük memurlar ve serbest meslek sahipleri destek vermişti. Ancak söz konusu kesimlerin önceki dönemlerde karar alma organlarından uzak tutulması idari becerilerinin körelmesine neden olduğu gibi böyle bir iddiada bulunacak özgüvene de sahip görünmüyorlardı.⁷⁰ Bu nedenle de İttihatçıların devrimin ilk günlerinden itibaren iktidarı doğrudan ele almayı uzaktan denetlemek istemesi ilk bir yıl içerisinde beş hükümet değişimi ve sayısız nazır istifası gibi oldukça istikrarsız bir tablonun oluşmasına yol açmıştı.⁷¹ Özellikle Meşrutiyet'in ikinci Sadrazamı Kamil Paşa'nın İttihatçıların gücünü yadsıması ve devlet işlerinden onları uzak tutmaya çalışması iktidarın kısa sürede Bab-ı âli'den parlamentoya kaymasına yol açacaktı.⁷² İttihatçıların sadece meşrutiyet kabinelerine değil bürokrasinin en üst makamlarına sızamamış olması devlet idaresini parlamento merkezli bir sistem haline getirme çabalarına ağırlık vermesiyle sonuçlanmıştı. Kamil Paşa Hükümeti'nin 1909 yılının ilk ayında bir gensoru ile parlamento tarafından düşürülmesi ve mebusların memur tensikatının genişletilmesi yönünde kanun teklifleri vermesi meclis gücünün ne kadar hayati olduğunu göstermişti.

1909 Ağustosunda Kanun-i Esasi'nin 30, 35, 36 ve 38. maddelerinin değiştirilmesi ile Bab-ı âli tam anlamıyla Meclis-i Mebusan'a tabi hale getirilmişti.⁷³ Nazırları ve her şeyin üstünde Sadrazamı Meclisin mutlak baskısı karşısındaki tüm engelleri ortadan kaldıran madde değişiklikleri Bab-ı âli'nin iktidar özlemlerine bir kere daha kapıları kapatmıştır. İstanbul'un 31 Mart İsyanı'na karşı herhangi bir karşı refleks geliştirmemesi Abdülhamid Dönemi bürokratlarına yönelik olumsuz bakış açılarının daha da koyulaşmasına bu ise söz konusu madde değişikliklerine meşruiyet sağlamıştır. Abdülhamid Dönemi taşra ve merkez bürokratlarına yönelik öfke, ilan-ı hürriyetin hemen sonrasında tam bir patlama ile kendini göstermişti. İstanbul'daki kamu binaları büyük halk mitinglerine sahne olurken bürokratlara

⁷⁰ Feroz Ahmad, "İttihad ve Terakki Djem'iyeti", **Encyclopaedie of Islam**, V. IV, 1978, ss. 284-286.

⁷¹ Akşin, İttihatçıların iktidarı doğrudan ele almadığı gibi bu konuda bir teşvik de görmediklerini belirtmektedir. Bkz. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 86. Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 25.

⁷² İttihat ve Terakki, Kamil Paşa Hükümeti'nin daha ilk günlerinde Hariciye Nezareti'ne Tevfik Paşa'nın yeniden getirilmesini sert bir şekilde eleştirip bunun düzeltilmesini talep ettiği zaman Kamil Paşa basına bir duyuruda bulunarak İTC'nin tüm imparatorluk çapında gerçekleştirdiği memur azıllarından şikayetçi olmuştu. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. I, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara, 1991, ss. 84-89.

⁷³ **Düstur**, Tertip I, C. IV, ss. 4-58. Ayrıca Bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri - Sened-i İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, ss. 31-44. "Düstür", **Encyclopaedie of Islam**, V. II, 1965, ss. 640-644.

zorunlu olarak anayasa üzerine rejime bağıllık yeminleri ettirilmiştir.⁷⁴ Özellikle taşrada öfkeli yığınların devlet binalarını işgal etmeleri karşısında şok geçiren memurlar hayatlarını yitirmişler ya da öncesinde hiç görülmedik şekilde gururları ayaklar altına alınıp yaka paça dairelerinden uzaklaştırılmıştır. Söz konusu gösterileri imparatorluğun belirli köşelerinde saman alevi gibi yanıp sönen aşırı reaksiyonlar olarak değerlendirmek de mümkün değildir. Adeta devlet sathına yayılan kolektif bir zihniyet bir anda harekete geçmiş gibidir.⁷⁵

Halkın tepkisi karşısında temkinli davranmaya çalışan Said Paşa ve hemen sonrasında kurulan Kamil Paşa Kabineleri vilayetlerden yağmur gibi yağın memur şikayet telgrafları karşısında geri adım atmak zorunda kalarak istenen değişimleri mümkün olduğunca çabuk uygulamaya koymuştur. Ancak hükümetlerin eski devir geleneklerine sadık kalarak kendilerine yakın idare amirlerine tayin listelerinde ilk sıraya koymaları 31 Mart İsyanı gibi olaylarda etkisini gösterecek olumsuzluklara kapı aralamıştır. Hükümetlerin İTC ile yaşadıkları anlaşmazlığı kendine yakın kamu memurlarının desteği ile çözmek istemesi 31 Mart gerici olayının da çok açık şekilde göstereceği üzere toplumu diklemesine kesen toplumsal çatışmaların fitilini ateşlemiştir. Kamu çalışanlarının patronajcı şekilde istihdam edilip değerlendirilmeleri meşrutiyet süresince yaşanan istikrarsızlığın derinleşmesine doğrudan etkisi olmuştur. Kurulan hükümetlerin tam anlamıyla “kapıkulu” tipi memur özlemi içine girmesi olumsuz sonuçlarını hayatın her alanında gösterecek toplumsal ayrımlara sebebiyet vermiştir. “İttihatçı ve İtilafçı” olarak örnek göstereceğimiz kamplaşmaların, Balkan Savaşları’nda alınan yenilgi gibi bir devletin hayatını belirleyecek olaylara sebep olacağı açık şekilde tecrübe edilmiştir.

Politik kamplaşmanın siyasi hayatı felç edecek ölçüde kamusal ve sivil hayata kök salmasının arkasında ilan-ı hürriyetten itibaren her gün daha bir açmaz konuma sürüklenen rejim sorunu yatıyordu. Birgen, hatırlarında bu sorunu şu şekilde ifade etmişti: “*Bir tarafta Bab-ı âli’de oturup kanunlarla memleketi idare eden ve hemen hepsi de Abdülhamid devrinin yetiştirdiği adamlardan mürekkep bulunan meşru bir hükümet, öte tarafta Nuruosmaniye’ye yerleşip oradan Bab-ı ali’nin faaliyetini tarassut eden İttihat ve Terakki, bunların ikisi de birer hükümet idiler. Ne meşrutiyette, ne de başka bir rejimde böyle bir hükümet olamazdı*”.⁷⁶ Ancak İttihatçıların toplumsal algıda kendi yetersizliklerini görmeleri

⁷⁴ Süleyman Kani İrtem, **Meşrutiyet Doğarken – 1908 Jön Türk İhtilali**, Haz. O. S. Kocahanoğlu, Temel Yayıncılık, İstanbul, 1999, ss. 75-103.

⁷⁵ Hükümet kuvvet ve otoritesinin adeta yok olduğu bu günlerde Uran, kamu çalışanlarının “ayıplı birer adam” gibi görüldükleri ve bu nedenle sindiklerini yazmıştır. Bkz. Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, ss. 24-25.

⁷⁶ Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki’de On Sene – İttihat ve Terakki Neydi?**, Haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, ss. 76-77. Hüseyin Cahid Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri**, Sayı: 123, 29 Şubat 1936, ss. 293-295.

ve İTC Kâtib-i Umumisi Duru'nun deyişyle “*idealist nedenler*” yüzünden iktidarı Anayasa çerçevesinde ele almaması, yasama-yürütme ve yargı dışında bir de “merkez-i umumi” gerçeğini sisteme dahil etmişti. Döneme tanıklık etmiş kişilerin hatıralarından hareket ederek sunacağımız örnekler “Meşrutiyet Bürokrasisini Okumak” bölümüne belki de en somut örnekleri taşıyacaktı. Söz konusu hatırlar anayasa tarafından çizilen ve Düstur'da geniş bir yasalar galerisini teşkil eden kanunların ne kadar gerçeği yansıttığını göstereceği gibi bölüm başında verdiğimiz teorik çerçevenin dışına ne kadar çıkıldığı ve bahsedilen “bürokratik kültür”ün ne kadar itibâri bir kavram olarak kullandığını göstermesi açısından önemli deliller sağlayacaktır.

Yukarıda Sadrazam Kamil Paşa'nın başında bulunduğu Bab-ı âli tekeline kırmak için parlamentarizm kavramının ne kadar parlatıldığı ve bu yolda Sadrazamla beraber tüm Meclis-i Vükela'nın değiştirilen anayasa maddeleri ile meclis denetimine alındığına işaret etmiştim. Bununla beraber parlamentonun da sistem içindeki yerini özgür iradesiyle çizdiği de düşünülmemelidir. Birgen'in Meclis-i Mebusan'ın işleyişine yönelik ifadeleri bu anlamda oldukça açıktır, “*Her şey, her iş, hatta en mühim işler, kuliste cereyan ederdi. Kah bir nazır istifa eder, kah bir hükümet değişir, fakat, parlamento hep bu hadiselerin vukuunu kaydeden bir not defteri, yahut mukayyet bir rol oynardı. Birkaç gün evvel hükümet veya bir nazır parlamento karşısına çıkmış, itimat reyi almıştır ... Bütün bunlar olur biter, fakat bunların sebepleri anlaşılmaz, yalnız ortada bazen ağızdan ağza dolaşan bir dedikodu dolaşırdu*”.⁷⁷ İttihatçı yönlendirmeyi teslim etmekle beraber parlamentonun bazı konularda kendine has bir tutarlılık ve devamlılık sergilediği de akıldan çıkarılmamalıdır. Tensikat Kanunu'nun yasalaşmasından önce ve sonra mebusların soru önermeleri ve gensorularla sürekli olarak hükümeti sıkıştırması Hüseyin Hilmi Paşa'nın “kendilerini dev aynasında gören efendiler” olarak serzenişte bulunmasına yol açmıştır.⁷⁸ Benzer şekilde, İttihatçıların ekonomik kaygılarla devlet kadroları üzerinde yaptıkları tenzilat mebusların girişimleri sonucunda önemli ölçüde boşa çıkarılmıştır. Kadro harici kalan memurları, mebusların kendi seçim bölgelerindeki kamu kurumlarında istihdam etmek için aracı olmaları

⁷⁷ Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki'de On Sene – İttihat ve Terakki Neydi?**, Haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 85.

⁷⁸ Başmabeynci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, Haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, s. 49. Parlamento'nun gücü İttihatçıların bile gözünü korkutmuştur. Dahiliye Nazır'ı Talat Bey'in Erzurum Valisi'ne gönderilen mektupları izinsiz bir şekilde el koyup açtırması, Gümülcine Mebusu İsmail Bey tarafından verilen gensoru ile cevaplandırılmıştır. Gensoru günü, mebuslar İttihatçı lideri tam anlamıyla sindirmişlerdi. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 97 12 Mayıs 1326 (25 Mayıs 1910) C. I, ss. 494-516.

İttihatçıların da destek verdikleri ve hükümet programına kadar giren kararlarda gevşemeler yaratmıştır.⁷⁹

İTC – parlamento ilişkilerinin zayıflığının anlaşılması için de uzun bir süre beklemek gerekmemiştir. Meclisin nefes alıp vermeye başladığı 1908 Aralık'ının hemen sonrasında oluşmaya başlayan muhalif gruplaşmalar, İTC'yi öncelikli olarak hükümeti kontrol etmeye sevk etmiştir.⁸⁰ İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi, Hakkı Paşa ve Said Paşa Kabinelerinde görüldüğü üzere İttihatçılar etkili isimlerini hükümete kaydırarak meclis içinde değişen aritmetiği dengelemeye gitmişlerdi. Ancak 1909 Ağustosunda yapılan Anayasa değişiklikleri adeta daha sonra oluşacak muhalif hareketin ekmeğine yağ sürmüştür. Önce nazırların daha sonra da hükümetlerin sert eleştiriler ve gensorular karşısında kısa sürede güven kaybetmesi İttihatçıların gözlerini Dolmabahçe'ye çevirmesine neden olmuştur. Muhalefet yılları boyunca Anayasa-parlamento vb. gibi kavramları mitleştiren Jön Türklerin meşrutiyet meclisindeki muhalefete tahammülsüzlüğü, özellikle meclisi İttihatçılar gözünde rejime düşman fraksiyonların yuvalandıkları ve palazlandıkları bir konuma geriletmiştir ki, bu da İttihatçıları kendi geçmişleri ile son derece ters bir noktaya sürüklemiştir. Talat Paşa'nın meclisin bir kısım yetkisini Padişah'a teslim etmesi konusunda yaptığı konuşma adeta meşrutiyet öncesinde sürdürülen mücadelenin üzerine dikilen bir mezar taşıdır; *“Hakimiyet-i milliye yalnız Millet Meclisi'nde zan olunur. Böyle bir hata vardır. Halbuki hakimiyet-i milliye yalnız Millet Meclisi'nde değildir. İcra kuvvetinin reisi de ayrıca milletin bir timsalidir. Çünkü milletin bir teşri vazifesi, bir icra vazifesi var. Teşri vazifesini Millet Meclisi'ne icra vazifesini de icra kuvveti reisi olan hükümdara veriyoruz”*.⁸¹

35. Madde değişikliği ile beraber hükümdara verilen icra vazifesi gerçekte tam bir yanılsamaydı.⁸² İlan-ı hürriyetten sonra zaten Saray, sahip olduğu gücün büyük bir kısmını oluşan legal ve illegal iktidar odaklarına teslim etmek zorunda kalmıştı. 31 Mart İsyanı bu çerçevede Saray'ın iktidar özlemleri çerçevesinde anlamlandırılmak istenirse de sonuç tam anlamıyla eldekilerin de yitirilmesine yol açmıştı. Tahta geçen 34. Osmanlı Padişahı Mehmet Reşat'ın Tanzimat Dönemi Sultanlarından çok daha ezik bir yönetim sergilemesi,

⁷⁹ Böküzade Süleyman Sami, **Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi**, Serenler Yayını, İstanbul, 1983, s. 300.

⁸⁰ Parlamento içinde imparatorluğun ismini sorgulanmaya kadar giden milliyetçi muhalif dalganın düşünceleri için: Bkz. E.J. Dillon, “Turkey's Cause Takes Precedence over All Others”, **The Contemporary Review**, 95, January-June 1909, ss. 124-128 aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁸¹ Erkan Tural, “Devlet ve Toplum Ekseninde Jön Türklük ve Bir Jön Türk'ün Düşün(dür)düğüleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, S. 37, Mart 2004, s. 141.

⁸² 35. Madde ile ilgili olarak sert bir İttihatçı eleştirisi yapan Okandan'ın eseri için: Bkz. Recai G. Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1963, ss. 340-347.

başında bulunduğu mevkiinin sistem içerisinde oldukça tuhaf bir konuma sürüklenmesine yol açmıştı. Saray üzerindeki etkileri tartışma götürmeyen İttihatçılar öncelikle nazır atamalarından başlayarak seçimlerin yenilenmesine kadar geniş bir karar verme sürecinde Sultan'ın yetkilerini kullanmak istemişlerdir. Örneğin Hakkı Paşa Kabinesi'nin Şeyhülislam'ı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin meclis içindeki muhalif kanada destek verecek şekilde makamını kullandırması İttihatçıların girişimleri sonucunda Saray tarafından istifasının istenmesine neden olmuştu.⁸³ İttihatçılar benzer şekilde Said Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırı bulunan Şevket Paşa'nın artan gücü karşısında da Sultan'dan Paşa'nın istifasının talebini istemiş ve bunda da muvaffak olmuştu.⁸⁴ İttihatçıların Saray üzerindeki gücünün bir diğer önemli yansıması ise 1911 Sonbaharında parlamento içerisindeki muhalif kanadın Hürriyet ve İtilaf Partisi şemsiyesi altında toplanarak meclis çalışmalarını bloke etmeleri üzerine yaşanmıştır. Daha öncesinde yaptıkları Anayasa değişikliği ile Saray'dan meclisin feshi ve seçimlerin yenilenmesi kararını aldırarak İttihatçılar, böylelikle sistem dışı hareketlere meşruiyet kazandırmışlardır. Bu anlamda Meclisin feshinden önce Hürriyet ve İtilaf Partisi parlamento grubunun Padişahı ziyaret ederek İttihatçılar hakkında serzenişte bulunmaları yukarıda belirttiğimiz “tuhaf” durumun sistem içerisine normal bir prosedür olarak görülmesine neden olmuştur.⁸⁵

İTC'nin Saray kanalıyla politik hedeflerine ulaşarak kısa süre içerisinde Sadrazamdan diğer üst düzey yöneticilere kadar devlet ricalinin aynı yöntemlere başvurmasına yol açmıştı. Meşrutiyet rejimi içerisinde kendi ilkelerine ters düşen yöneticiler galerisinin tepesinde Sadrazam bulunuyordu. Sadrazamlar Kanun-i Esasi'nin 27. maddesine göre padişah'tan aldığı Sadaret mührü üzerine kabinesini oluşturuyor ve daha sonra Meclis'ten çıkacak güvenoyunun rengine göre icra yetkilerini kullanmaya başlıyordu. Bu anlatı işlerin teorik düzeyde nasıl olması gerektiğini idealize etmektedir. Gerçekte ise ağırlıklı olarak Nuruosmaniye'den gelen telkinler sonucunda belirlenen Sadrazam, aynı şekilde nazırlarını da yine bu çevre ile iyi ilişkiler içinde olan ve “ilan-ı hürriyet” içerisinde

⁸³ Başmabeynci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, ss. 150-151.

⁸⁴ Başmabeynci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, s. 296. 1912 seçimlerinde Manisa'dan mebus seçilen Hüseyin Kazım'ın kendilerine karşı muhalefet bayrağını açacağını anlayan İTC üyeleri, Musa Kazım Bey'e red cevabını alacakları Selanik Valiliği'ni teklif etmişlerdi. Bunun üzerine cemiyet üyeleri Padişah ile Musa Kazım Bey'i görüştürerek onun söz konusu görevi kabul etmesini sağlamışlardı. Bkz Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, Haz. İsmail Kara, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 119-120.

⁸⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 412.

herhangi bir olumsuzluğa karışmamış kişiler arasından tayin etmek zorundaydı.⁸⁶ Sadrazamlar söz konusu seçim yaparken dahi “Paşa” titrine sahip ve Abdülhamid Dönemi’nde payesine payeler eklemiş kişiler konusunda ısrarcı olmayı bırakmamışlardır. Kısaca siyasetin “taşralaşması”na işgal ettikleri mevkiinin gücü elverdiğince muhalefet etmeye çalışmışlardır. Bu anlamda İTC’ye karşı önemli bir iktidar odağı olarak ön plana çıkan Mahmut Şevket Paşa’nın bir yangın söndürme çalışması sırasında geçirdiği kaza sonucunda bayılmadan önce mebuslardan nazır yapılmamasına dair söylediği sözler devrinde dahi nükteli konuşmalara davetiye çıkarmıştır.⁸⁷

Devlet adamlarının başında buldukları sistemi doğru işletmek yerine böylesi yan yollardan kuvvet devşirmeye çalışmaları oldukça omurgasız bir siyasi kültürü de beraberinde getirmiştir. Lynch ve İspirtolar Kanunu ile İTC’nin desteğini çektiği Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, başarısızlıkla sonuçlanan Padişah’ı ikna çalışmaları ertesinde istifasını vermiş ve hızla muhalif bir konuma sürüklenmiştir.⁸⁸ Hükümet başkanlarının, İTC’nin zayıf bir durumda olması halinde bile Saray kartını akıllıca idare etmek istemesi yüzünden koltuklarının her zaman için kırılğan bir pozisyonda olması, ucu en alt düzey memurlara kadar giden diğer sistem dışı araçların kullanılmasına neden olmuştur. Kamil Paşa örneğinde görüldüğü üzere, Balkan Savaşları sırasında merkezde üstünlüğü ele geçirmiş Hürriyet ve İtilaf Partisi’ni kullanarak Padişah’tan sadaret mührünü alan Paşa hızla bürokrat kadroları İttihatçılardan ayıklamaya girişmişti. Kamil Paşa’nın bürokrasiyi İTC’ye karşı kullanmak istemesi ilan-ı hürriyeti takip eden bir yıl içerisinde yaşanan kadro atamalarında fazla bir yer değiştirmenin üç ay gibi kısa bir sürede yaşanmasına neden olmuştur. Merkez ve taşra teşkilatında yaşanan bu geniş çaplı kadrolaşma dalgasından kendini kurtaran memurlardan parti bağlantısı olmadığına dair alınan teminat mektupları ile süreç tamamlanmaya çalışılmıştır.⁸⁹

⁸⁶ Kuşkusuz İttihatçı denetimin 1908 Temmuzundan 1918 Kasımına kadar aynı etkinlikte sürdüğünü iddia etmek mümkün değildir. Özellikle Meşrutiyetin ilk beş yılı içerisinde söz konusu etkide önemli kırılmalar yaşanmıştır. Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki’de On Sene – İttihat ve Terakki Neydi?**, Haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, ss. 120-121.

⁸⁷ Başmabeynci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, s. 296.

⁸⁸ Örneğin Hüseyin Hilmi Paşa, Bab-ı âli’nin İTC karşısındaki mesafesini korumak için önüne getirilen “siyasi müsteşarlık” tasarısına ilk günden itibaren soğuk yaklaşmış bu ise onun istifasına yol açacak süreci hızlandırmıştır. Bkz. **Ahmet Rıza Bey’in Anıları**, Haz. Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 35-36. Hüseyin Hilmi Paşa gibi Kamil Paşa da parlamenter monarşiye inancı yoktu ve bunu pek çok defalar göstermişti. Her iki Sadrazam da “güçlü hükümet” formülünden hareketle konumlarını sağlama almak istemişlerdi. Bkz. Pears, Edwin, **Life of Abdulhamid**, Henry Holt and Co., New York, 1917, ss. 305-306. Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, Mithat Akçit Yayını, İstanbul, 1946, s. 199.

⁸⁹ Kamil Paşa Kabinesi’nin ifrat-tefrit sınırlarını zorlayan bu önlemleri, memurların da istihza dolu teminat mektupları yazmasına neden olmuştur. Bkz. Ahmet Hilmi Kalaç, **Kendi Kitabım**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960, ss. 76-77.

Siyasetin kışlalarda ve devlet dairelerinde süren ağır etkisi ilan-ı hürriyetin başından beri kırılmamıştır. İşin açıkçası bu yönde sarf edilen çabalar da marjinal kalmaya devam etmiştir. İktidara soyunan çevrelerin bu amaçla her türlü kurumu etkilerine almak istemesi rejimin esasları ile çelişen illüzyonların gerçek olarak pazarlanmasına yol açmıştır. Bu nedenledir ki, İTC yöneticileri davalarına karışan sivil ve askeri kesimlerin varlıklarını “vatanseverlik” bağlamında olumlayarak sıradanlaştırmıştır.⁹⁰ İTC Merkez-i Umumi merkezli yönetim pratiklerinin ise bu bağlamda bürokrasinin işleyişi üzerine olumlu değil etkisini günümüze kadar hissettiren olumsuz bir geleneğin kökleşmesine neden olmuştur. Ancak burada kemikleşmiş bir bürokratik geleneğin paramiliter bir cemiyet tarafından ayaklar altına alındığı ve sonranın kurumlaşma çalışmalarına da ipotek koyduğunu ileri sürmüyoruz. Çünkü Tanzimat Dönemi’nde iktidarı ele geçiren Bab-ı âli paşalarının etkisinin -kurumlaşma anlamında mevcut yapıya eklenen her türlü kazanımın hakkını teslim etmekle beraber- Köprülüler ailesinin devlet yönetimindeki varlığı kadar sürdüğünün de altı çizilmelidir. Abdülhamid’in Yıldız merkezli devlet anlayışı mercek altına alındığında embriyon halindeki Batı tipli kurumlaşma sürecini tamamen geri çevrildiği ve Sadaret’in isminden başlayarak tüm nezaret ve en alt düzey memura kadar geniş bir eksenide idare anlayışının yeni baştan tanımlandığı -ya da eskiye götürüldüğü- görülecektir. Yeni tanımlama nezaret ve vekalet gibi kurumlaşmaların önünü tıkarcasına tüm memurların özlük haklarını üzerine almış örneğin Dahiliye Nezareti personelinin Dahiliye Nazırı’nı elimine ederek idare etmeye soyunurken, dış temsilciliklerden Hariciye Nazırı’na gönderilen raporların doğrudan Yıldız’a yönlendirilmesini istemiştir.⁹¹

Böyle bir idare okulundan mezun olan İTC liderleri de “vatani kurtarma” endişesi içerisinde sistemi oluşturan kurumları görmezden gelirken mücadelelerini sürdürmeyi tercih etmiştir. Yine de bu yargıya bir ayırım koyarak ilan-ı meşrutiyetin hemen sonrasında İTC tarafından yayınlanan ve memur tayin ve terfilerine saygı gösterileceğine dair samimiyetten yoksun girişimlerin Meşrutiyet süresince farklı biçimlerde tekrar tekrar ilan edildiği de belirtilmelidir.⁹² Beyannamelerin içeriği ile dairelerde yaşanan pratikler arasında en küçük

⁹⁰ Kazım Nami Bey’in ifadeleri için: Bkz. Kazım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucu oğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s. 50. Hanioğlu, ordunun desteğini alan İTC’nin Abdülhamid’ten bile daha güçlü bir otorite kaynağı haline geldiğini iddia etmiştir. Bkz. Şükrü Hanioğlu, **Preperation for Revolution – The Young Turks 1902-1908**, Oxford University Press, 2001, s. 286.

⁹¹ Büyükelçiliklerden gelen yazıların Hariciye Nazırı üzerinden Saray’a gönderilmesi, “zaman kaybı” olarak yorumlanmıştı. Bkz. Başmabeynci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, s. 19.

⁹² Bunlardan belki de en tipik olanı Kamil Paşa Hükümeti’nin kurulduğu gün yayınlanan beynamedir. “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, muamelat-ı resmîye-i hükümete bilhassa memurları tayin ettirmek gibi teferruata kat’iyyen müdahale eylemek hakkına haiz değildir*” cümlelerinin okunduğu günlerde Merkez-i Umumi merkez ve taşra ricaline telgraflar çekerek etki altına almaya çalışıyordu. Metnin aslı için: Bkz.

bir paralellik bulunmuyordu ve bu gerek parti içi gerekse de parti dışı muhalif çevrelerce zaman zaman ateşli bir şekilde de vurgulanmıştı.⁹³ Ancak İttihatçı dünya görüşünde (Weltanschauung) yükselen bu aykırı seslerin bir kıymeti harbiyesi yoktu ve en güzel ifadesini de günlük hayatta bulmuştu. Söz konusu anlayış içerisinde İTC üyeliği ile şöhret kazanan Muammer Bey gibi valiler kendi çalışma arkadaşlarını seçip Dahiliye Nazırı'nı aşarak isteklerini doğrudan Merkez-i Umumi'ye aktarıırken,⁹⁴ Cemal Bey gibi İTC içerisinde fazlaca ön plana çıkmış askerler valilikleri sırasında Dahiliye bürokratlarını görmezden gelerek mutasarrıf ve kaymakamlık atamalarına girişmişler ve bu şekilde başında bulunduğu vilayetin sorunlarını çözmüştür.⁹⁵ Benzer şekilde Merkez-i Umumi, yöneticilerin kim olduğuna bakmadan doğrudan çektiği telgraflarla genel seçimlerde kendi adaylarının desteklenmesi veya sevmediği idarecilerin görevden uzaklaştırılmasını istemiştir.⁹⁶ Ya da söz konusu inisiyatif doğrudan yerel İTC örgütleri tarafından kullanılarak taşra personeli üzerinde yaptırım uygulamaya çalışmışlardır.⁹⁷ Aynı şekilde İTC liderlerinden Rahmi Bey, Dünya Savaşı sonuna kadar valiliğini üstlendiği İzmir'i adeta bağımsız bir vilayet gibi idare

Tercüman-ı Hakikat, “*Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Beyannamesidir*”, n. 9828, 10 Receb 1326 – 25 Temmuz 1324 – 7 Ağustos 1908. Türkçe çevirisi için: Bkz. Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Türdav Ofset Tesisleri, İstanbul, 1945, ss. 383-385.

⁹³ Örneğin İTC içinde derinleşen çatlak 1911 baharında Hizb-i Cedit isimli bir kliğin oluşumuna yol açmıştı. Hizb-i Cedit üyeleri, İttihatçı kurmayları yayınladıkları on maddelik muhtıraya uymaya davet etmişti. Muhtıranın 8. maddesi, “*Memurların tayin ve azline kanuni düzenlemeler getirilmesi*”ni istiyordu. Adı geçen maddeyi İttihatçılar derhal kabul ettiklerini açıklamışlarsa da imparatorluğun sonuna değin böyle bir düzenlemenin yapılmamış olması verilen cevabın inandırıcılığına soru işareti düşürmeden ortadan kaldırmıştır. Bkz. Mehmed Selahaddin, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılab Yayınevi, İstanbul, 1989, ss. 120-121. Hüseyin Cahid Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri**, Sayı: 151, 12 Eylül 1936, ss. 325-326.

⁹⁴ Ahmet Hilmi Kalaç, **Kendi Kitabım**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960, ss. 82, 86-87.

⁹⁵ Dumont ve Georgeon, ortak eserlerinde söz konusu kadrolaşmayı “astarlanmış bir yapı” benzetmesi ile karşılamışlardır. Bkz. Paul Dumont – François Georgeon, **Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923**, Çev. Server Tanilli, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1997, s. 38. A. Hurşit Günday, **Hayat ve Hatıralarım**, C. I, İstanbul, 1960, ss. 41-42. Nazırların etkisizliği meşrutiyet basının da tepkisini çekmiş ve bu nedenle zaman zaman son derece sert eleştiri yazıları yayınlarak nazırları sorumlu davranmaya çağırılmışlardır. Bkz. **İttihad**, “Nazırların Mesuliyeti”, n. 37, 12 Cemazielahir 1327 – 17 Haziran 1325 – 30 Haziran 1909. **İttihad**, “*Merkez ve Taşra*”, n. 49, 25 Cemazielahir 1327 – 30 Haziran 1325 – 13 Temmuz 1909.

⁹⁶ Ahmet Reşit Bey hatıralarında 1908 seçimi öncesinde Merkez-i Umumi'den bir telgraf aldığını ve mütegalibeye mensup adayların engellenmesinin istendiğini benzer şekilde Urfa Mutasarrıfının da görevden alınmasının talep edildiğini yazıyor. Bkz. Ahmet Reşit Rey, **Gördüklerim –Yaptıklarım 1890-1922**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1945, ss. 104-105, 112-115. Ahmet Reşit Bey söz konusu talepleri yerine getirmediğinden dolayı devrin Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından görevden el çekirildiğini iddia ederken (ss. 118-123), Münif Bey ise Tensikat işlemleri sırasında yetersizliği dolayısıyla Ahmet Reşit Bey'in görevine son verildiğini söylemektedir. Bkz. **Ali Münif Bey'in Hatıraları**, Haz. Taha Toros, Isis Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 44-45.

⁹⁷ Meşrutiyet'in ilk günlerinde Serez Mutasarrıflığı'na tayin edilen İTC üyesi Hüseyin Kazım Bey, taşıdığı bu sıfatlara karşın yine de Serez'deki İTC mensuplarının baskısıyla karşılaştığını aktarmaktadır. Bkz. Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, Haz. İsmail Kara, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 68-72. Benzer şekilde İTC üyesi olan Drama Mutasarrıfı Tahsin Bey'e yerel İTC örgütü talimat vermeye kalkışmıştı. Bkz. Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 271.

ederek alınan kararların -askeri içerik taşısa dahi- kendi sınırları içerisinde uygulanmasına izin vermemiştir.⁹⁸

Çok partili hayatın ve her geçen gün gerginleşen siyasi mücadelenin de kontrol altına alınmasında kullanılan yöntem kadro açmak veya kıdem atlatmak olmuştur. Örneğin Meşrutiyet sürecinin ilk fırkalarından olan Fedâkeran-ı Millet Cemiyeti lideri partisini kapatması için Kerkük Mutasarrıflığı teklif edilirken,⁹⁹ sırf böylesi payelere gelmek veya daire içerisindeki konumunu sağlamlaştırmak adına cemiyet kurmak gibi düşünceler sistemin bir yerden sonra kaldırmakta zorlanacağı ahlaki düşüklüklere kapı açmıştır.¹⁰⁰

İTC'nin siyasal zemini bir arada tutmak adına kurduğu ittifakların faturası da yine memurlara kesilmiştir. Örneğin Ermeni cemaati temsilcileri ile yapılan ortak ittifak sonucunda devletin ilgili kurumları kanun dışı bazı gelişmeleri kabul etmek zorunda kalmıştı.¹⁰¹ Yabancı devlet temsilcilerinin de memurlar üzerindeki tasarruflarına yine devletin “âli” kaygıları yüzünden ses çıkarılmamıştır.¹⁰² Ancak Merkez-i Umumi'deki hatırlı kişilerin baskın çıkması durumunda İTC üyesi İzmit Maarif Müdürünün tecrübe ettiği üzere boşalan Maarif kadrolarına Evkaf konusunda ihtisas yapmış memurların istihdam edilmesine engel olamamıştır. Benzer şekilde Merkez-i Umumi içerisindeki güç ilişkilerinden kaynaklanan farklılıklar da sadece bürokratik hiyerarşiyi değil parti içi dengeleri dahi bozacak örneklerin yaşanmasına neden olmuştur. Ermeni tehciri sırasında liva içerisinde oluşacak eğitimci açığını engellemek amacıyla Ermeni öğretmenlerin tehcirini engellemek isteyen Kocaeli Maarif Müfettişi Kazım Nami Bey, zamanın Dahiliye Nazırı Talat Bey'e başvurduğunda kendisine Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Canbolat ile görüşmesini tavsiye etmişti.¹⁰³

⁹⁸ Ahmet Mehmetefendioğlu, **Rahmi Arslan – Yaşamı ve İzmir Valiliği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

⁹⁹ Avanullah Kazım Bey ile Hüseyin Hilmi Paşa arasında geçen pazarlık için: Bkz. H. Nusret Zorlutuna, **Bir Devrin Romanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978, ss. 28-29.

¹⁰⁰ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1955, s. 55.

¹⁰¹ Örneğin Isparta Muhasebecisi Nevrah Efendi'nin tenzil-i sınıfa uğratılıp görev yerinin değiştirilmesi Ermeni Ruhani Riyasetinin sert tepkisine neden olmuştu. **Memurin**, n. 47, 23 Teşrin-i evvel 1326 – 3 Zil-kade 1328 – 5 Kasım 1910. Cemaatlerin devlet idaresi üzerindeki etkisini gösteren diğer bir örneği Temo'nun hatıralarında bulmaktayız. Darülaceze'den haksız yere yardım alan Rumların listeden çıkarılması Fener Rum Kilisesi'nin Dahiliye Nazırı Talat Bey katında “hak” aramasına yol açmıştı. Bkz. **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, Haz. Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, ss. 204-207.

¹⁰² Mahmut Şevket Paşa'nın suikastçıları bir Rus gemisinden zorla çıkaran Polis Müdürü Azmi Bey'e Rus Hükümeti'nin cezası son derece ağır olmuştur. Kapitülasyonları ihlal etmekle suçlanan Azmi Bey'in görevinden istifasını kabul etmeyen Rus tarafı, Adana Valiliğine tayin kararını da kesin bir şekilde reddederek Azmi Bey'in tamamen memuriyetten uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Bkz. Falih Rıfkı Atay, **Zeytindağı**, Bates Yayınları, İstanbul, 1981, ss. 21-22.

¹⁰³ Kazım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucu oğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s. 64-65.

İttihatçıların yönetim anlayışının her nezarette hemen hemen aynı olduğu da söylenmelidir. Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetince Madrid Elçiliğine tayin edilen Ali Haydar Bey'den Sadrazam, göreve başlamadan önce o sırada henüz Binbaşı olan Enver Bey'le görüşmesini rica etmişti. Yapılan görüşmede Enver Bey'in elçilik görevleri konusunda direktifler vermesi üzerine Ali Haydar Bey, böylesi bir talimatı ancak Hariciye Nazırı'nın yapabileceği hatırlatmasıyla istifasını yanlarında bulunan Sadrazama vermiştir.¹⁰⁴ İttihatçıların nezaretleri kontrol altında tutmak istemelerinin en açık örneğini III. Bölümde ayrıntılı bir şekilde işleyeceğimiz "Siyasi Müsteşarlık" tartışmalarında görebiliriz. Parlamentodan seçilecek mebusların nazır yetkisine sahip olup onun yanında "devlet adamlığı"nı öğrenmesi amacıyla formüle edilen kanun tasarısı, parlamento içerisinde olduğu gibi kamuoyunda da geniş bir yankı bulmuştur. İttihatçıları ve genel olarak iktidara talip bu zümreyi yönetim becerilerinden eksik gören devletin âli katmanları, meclis içindeki muhalif cepheyi kendi yanına çekerek tasarının kanunlaşmasına engel olmuştur.

Birgen'in de hatıralarında bahsettiği üzere Fransız kültüründen haylice etkilenmiş olan İttihatçılar isme veya kelimeye ruhtan daha fazla önem atfetmekteydiler.¹⁰⁵ Bu nedenledir ki parlamentonun İTC anlam küresindeki yeri, siyasi olaylar gerginleştikçe, sandalye sayısı ile hesaplanabilir hale gelmişti.¹⁰⁶ İdealler konusunda gösterilen "fedakarlıkların" bürokrasi üzerindeki en önemli etkisi memur atamalarının etnik kompozisyona göre belirlenmesi olmuştur. İttifak arayışı ile azınlık eşrafına tanınan imtiyazların en somut yansımaları, bürokratik tayinlerde görülmüştür. Kayalı'nın da çalışmasında gösterdiği üzere Beyrut'a hiç bir Türk mutasarrıfın atanmaması veya sırf etnik kimliği nedeniyle Mısırlı Said Halim Paşa'ya Sadaret mührü verilmesi söz konusu gelişmelerin bir sonucuydu.¹⁰⁷ Roded'nin tespitlerine göre Suriyeli Arapların bürokrasi

¹⁰⁴ Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, Mithat Akçit Yayını, İstanbul, 1946, s. 208-209.

¹⁰⁵ Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki'de On Sene – İttihat ve Terakki Neydi?**, Haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 79.

¹⁰⁶ Tunaya'nın "parlamento", "hükümet", "Kanun-i Esasi" ve "Hürriyet" gibi kavramların İttihatçı dünya görüşündeki yerini sorguladığı, "İttihat Terakki ve Geliştirdiği Siyasal Rejim" isimli bölüm için: Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 371-396.

¹⁰⁷ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar - Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 155-156. Meşrutiyet dönemi'nde Filistin'e yapılan müftü atamalarını analiz eden Kupersmidt ise bölge kültürüne hakim veya bölge halkından kişilerin bu makama getirildiğine işaret etmişti. Bkz. Uri M. Kupersmidt, "A Note on the Muslim Religious Hierarchy towards the End of the Ottoman Period", **Palestine in the Late Ottoman Period**, Ed. D. Kushner, E.J. Brill, Leiden, 1986, ss. 123-129. Yemen gibi uzak vilayetlerde ise müzmin bir alternatifsizlikten kaynaklanan iç acısı bir durum yaşamıyordu. Bab-ı âli, böylesi bölgelere memur gönderme sıkıntısını her zaman yaşamıştır. Bkz. Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, YKY Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 60-61

içerisindeki oranı ilk defa % 7.6 seviyesine ulaşmıştı.¹⁰⁸ Benzer şekilde İttihatçılar, sistem dışına çıkarak ayrılıkçı hareketlerine uluslararası destek arayışına giren azınlık liderlerini tekrar kazanmak adına tıpkı 17. yüzyıl Celali İsyancılarına yapıldığı gibi üst düzey devlet makamları teklif etmişlerdir. Tauber'ın çalışmasında da görüldüğü üzere Basra bölgesi için otonomi talep eden Seyyid Talip el-Nakip'e Dahiliye Nazırı Talat Bey'in Basra Valiliğini teklif etmesi bunlardan sadece bir tanesidir.¹⁰⁹

İTC Merkez-i Umumisi ile iktidar yarışındaki diğer odaklar arasında sürdürülen mücadelenin faturasını ise her zaman olduğu gibi Osmanlı memuru ödemiştir. Tensikat dalgaları temmuz 1908 sonlarında devlet dairelerini vurduğunda, karşısında hiçbir yasal dalgakıranı bulunmayan maddi ve manevi anlamda değersizleştirilmiş kalabalık bir memur grubuyla karşılaşmıştı. Bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla göstereceğim üzere tensikatla beraber kalabalık devlet daireleri, devir reformcularının istediği gibi, tam anlamıyla “ferahlatılmış”tı. Kadrosunu muhafaza edenlere maaş artırımını vaad eden tensikatın uzun dönemli sonuçlarının devlet bütçesini sıkıntıya sokacak ölçüde ağır olacağı ise artan emeklilik ve tazminat ödemeleri ile ortaya çıkmıştı. Kuşkusuz gelinen nokta, hükümetler için hiç “hoş” olmamıştı. Devlet adamlarının durumdan kurtulmak adına Tensikat Kanunu'na “zeyil” maddeler ilave etmesi, sonu Dünya Savaşı'na kadar sürececek çileli bir sürece sebep olmuştur. Sürecin ne kadar çetin yaşandığını Saray, hükümetler, İTC ve diğer muhalif partiler çerçevesinde yukarıda vermeye çalıştık. Kalem efendisinin kaygılarını ise en sona ayırdık.

Tensikatla beraber kadrosunu yitiren devlet memurunun tek düşüncesi kendisine biçilen mazuliyet veya emeklilik maaşını zamanında almak olurken kadrosunu muhafaza eden memur, yukarıda sıraladığımız iktidar odakları altında ilginç bir meşrutiyet sınavına tabi tutulmuştur. Meşrutiyetin ilk gününden itibaren memurların yetersizliğini gazetelerinin ilk sayfasına taşıyan aydın kesimi, “kaht-ı rical” sorununu işledikçe yabancı ülkeden uzman getirme çaresine daha fazla sarılır hale gelmiştir. Memurlar ise yayınladıkları yazılar ile devlet dairelerinin yetersizliğinin bu şekil geçici çözümler ile geçiştirilemeyeceğini belirterek gerçek çözümün teşkilat kanunlarının çıkarılması ve memurların özlük haklarını

¹⁰⁸ Ruth Roded, "Social Patterns Among the Urban Elite of Syria during the Late Ottoman Period", **Palestine in the Late Ottoman Period**, ed. D. Kushner, E.J. Brill, Leiden, 1986, s. 153. Mülkiye'de okuyan Suriyeli Arap öğrenciler üzerine yaptığı araştırmada Blake, mezunların 1913'ten sonra artan milliyetçi dalga ile beraber kadro bulma konusunda zorluklarla karşılaştığını ileri sürmüştür. Bkz. Corinne Lee Blake, **Training Arab-Ottoman Bureaucrats: Syrian Graduates of the Mulkiye Mektebi 1890-1920**, Princeton University, 1991, ss. 177-180.

¹⁰⁹ Eliezer Tauber, "Sayyid Talib and Young Turks in Basra", **Middle Eastern Studies**, Volume 25, January 1989, No: 1, ss. 3-22.

sağlam esaslara oturtacak kaidelerin hazırlanması olduğunun altını çizmişlerdi. Memurin gazetesi sahibi ve editörü Nasuh bir yazısında, bir milletin “*terakki ve faaliyesini*” memurların “*vuzuh ve mülke*” kavuşmasından sonra sahip olabileceğini yazmış ve özellikle de “*tecriibe*” ve “*istikrar*” kavramlarına vurgu yapmıştı. Nasuh’a göre Duyun-ı Umumiye’nin yıllardan beri herhangi bir devlet organından daha başarılı çalışmasının arkasında da bu iki kavram yatmaktaydı.¹¹⁰ Bununla beraber teşkilat kanunlarını hazırlayan PTT ve Ziraat Bankası gibi kurumlara sık sık göndermede bulunduğu da hatırlatılmalıdır. Kurumlar bu çalışmaları ile övülmüş ve “*vazifesi vazih ve muayyen olan bir memur şevk ile gayret ile bir zevk-i neşat ile iş görülebilir*” ifadeleri kullanılarak diğer devlet kurumlarında da benzer yasaların çıkarılmasına çağrıda bulunulmuştur.¹¹¹

Özellikle memurların üstlerine ve siyasilere karşı yasal güvensizliği, Osmaniye Bidayet Mahkemesi Müstantık’ı Ahmet Bey’in bir yazısında bahsettiği üzere “*maaştan çok daha önemli bir mesele*” olarak kabul edilmesine yol açmıştır.¹¹² Memurların bu konuda dile getirdikleri en büyük şikayetleri keyfice yapılan azillerdi. Memurin gazetesinin neredeyse her sayısında bununla ilgili bir kaç mektup bulmak mümkündür. Özellikle taşra personelinin maruz kaldığı bu hareket gerek mağdurları gerekse sorumlu memurlar tarafından basına taşınarak sert eleştiri yazılarının kaleme alınmasına neden olmuştur. Kuşkusuz aziller Meşrutiyet Dönemi’nde basit bir üst alt çekişmesinin çok ötesine taşınmış ve tüm iktidar odaklarının yoğun etkisi altında yaşanmaya başlamıştır. Mebusların aracılıkları ile görevden el çektirilenler bu grubun en kalabalık kuşağını oluşturuyordu. Örneğin Samsunlu mebuslarca görevinden uzaklaştırılan Marko Efendi ile Eğridir Mebusunca görevine son verdirilen Orman Sermüfetişi Bekir Sadık Bey’lerin durumları gerek başarılı kariyerleri gerekse de haksız kadro dışı bırakılmaları yüzünden üzerinde oldukça mürekkep akıtılan olaylar olmuştu.¹¹³ Mebusların etkisi sadece azillerle de sınırlı kalmıyordu, ceza gören memurların affedilmeleri ve sırasında tam tersine taltif edilmeleri, tayin yerlerinin olumlu ve olumsuz anlamda değiştirilmeleri¹¹⁴ hep bu bağlam içerisinde karşılaşılan manzaralardı.¹¹⁵

¹¹⁰ **Memurin**, n. 2, 4 Mart 1326 – 6 Rebiülevvel 1328 – 17 Mart 1910.

¹¹¹ **Memurin**, n. 5, 29 Mart 1326 – 30 Rebiülevvel 1328 – 11 Nisan 1910.

¹¹² **Memurin**, n. 32, 14 Ağustos 1326 – 20 Şaban 1328 – 27 Ağustos 1910.

¹¹³ **Memurin**, n. 42, (6 Teşrin-i evvel 1326 – 15 Şevval 1328 – 19 Ekim 1910); 43 (9 Teşrin-i evvel 1326 – 18 Şevval 1328 – 22 Ekim 1910); 56 (22 Kanun-i evvel 1326 – 3 Muharrem 1328 – 4 Ocak 1911).

¹¹⁴ **Memurin**, n. 29 (4 Ağustos 1326 – 12 Şaban 1328 – 17 Ağustos 1910); 99 (7 Eylül 1327 – 26 Ramazan 1329 – 20 Eylül 1911).

¹¹⁵ **Memurin**, n. 68 (9 Mart 1327 – 21 Rebiülevvel 1329 – 22 Mart 1911).

İTC tarafından yapılan aziller de bu bağlamda basına yansırken¹¹⁶ vilayet payelileri tarafından keyfice gerçekleştirilen aziller de benzer şekilde tepki çekmekteydi.¹¹⁷ Siyasilerin memurlara hoş görünmek için aldığı kararların tam tersi sonuçlar doğurduğu da görülmekteydi. Örneğin Canik Mutasarrıfı Rauf Bey'in bazı kişileri kanunsuz şekilde hapse attırması basına yansımış ve bunun üzerine de Dahiliye Nazırı Talat Bey, mutasarrıfı görevden el çekirmişti. Özellikle memurin gazetesindeki yazı ve mektuplar, oldukça serin kanlı bir bakış açısı ile her iki idarecin hareketini eleştirmiş ve yapılması gerekenin karar öncesinde yargı mekanizmasının çalıştırılması olduğunu söylemişlerdi.¹¹⁸ Azil konusunda kurumların tavırları da bir diğer şikayet konusuydu. Örneğin Posta Nezareti'nin memur azillerini kolaylaştıracak Fransız mahreçli bir düzenlemeye olur vermesi¹¹⁹ veya Rüşumat ve PTT nezaretlerinde 500 kuruştan düşük maaşlıların azli konusunda daire müdürlerinin yetkili kılınması memurların beklentilerinin tam aksine cereyan eden gelişmelerdi.¹²⁰

Taşra personelinin kaderi üzerinde bir diğer etkili unsur da bölge eşrafıydı. Meşrutiyet basınına konu olan en olaylı kent bu anlamda Halep'tir. Halep'teki eşraf baskısının bu derece dillere düşmesinin asıl nedeni ise yazıları ile sürekli basında kendisine yer bulan Hüseyin Kazım Bey'in burada vali olarak bulunmasıydı. Kaleme aldığı yazılarla bölge eşrafına sert eleştirilerde bulunan Kazım Bey, bir anlamda tüm taşra personelinin sözcüsü haline gelmişti.¹²¹ Halep'te yaşanan memur azilleri kısa sürede bizzat yöre halkının destek yazıları ve memurların meşrutiyet prensiplerinin uygulanmasına dair yorumları ile kendine belli bir kamuoyu oluşturmuştu.¹²² Dönemin Dahiliye Nazırı ise söz konusu eleştirileri reddederek gerçekleştirilen azillerin kendi inisiyatifleri sonucunda olduğu

¹¹⁶ İzmir Vali ve kumandanın Meşrutiyet'in hemen ilk günlerinde istifa ettirilmesi İTC'nin girişimleri sonucunda gerçekleştirilmişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9825, 7 Receb 1326 – 22 Temmuz 1324 – 4 Ağustos 1908. Yeni tayin edilen Rauf Bey'e hoşgeldin ziyaretinde bulunan yerel İTC yetkilileri devlet dairelerinde görmek istemedikleri memurların isimlerini vererek bu kişilerin görevlerinden uzaklaştırılmasını sağlamışlardır. Bkz. Dursun, M. Kamil, **İzmir Hatıraları**, Haz. Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 51.

¹¹⁷ **Memurin**, n. 6 (3 Nisan 1326 – 6 Rebiülahir 1328 – 16 Nisan 1910); 19 (26 Haziran 1326 – 1 Recep 1328 – 9 Temmuz 1910); 24 (17 Temmuz 1326 – 22 Recep 1328 – 30 Temmuz 1910); 33 (18 Ağustos 1326 - 12 Şaban 1328 – 31 Ağustos 1910); 59 (12 Kanun-i sani 1326 – 24 Muharrem 1328 – 25 Ocak 1911).

¹¹⁸ **Memurin**, n. 38 (15 Eylül 1326 – 23 Ramazan 1328 – 28 Eylül 1910); 39 (25 Eylül 1326 – 3 Şevval 1328 – 8 Ekim 1910); 40 (29 Eylül 1326 – 7 Şevval 1328 – 12 Ekim 1910).

¹¹⁹ **Memurin**, n. 35 (25 Ağustos 1326 – 3 Ramazan 1328 – 7 Eylül 1910).

¹²⁰ **Memurin**, n. 53 (1 Kanun-i evvel 1326 – 12 Zil-hicce 1328 – 14 Aralık 1910). Cahid bir yazısında “gülünç” nedenlerle görevlerine son verilen memurların trajedisini işlemişti. Tanin yazarına göre memurların kanuna ihtiyacı son derece açıktı ve özlük haklarının bu kadar kırılğan bir konumda bulunması Meşrutiyet değerleri ile uyuşmamaktaydı. Bkz. **Tanin**, 9 Teşrin-i evvel 1327 – 28 Şevval 1329 – 22 Ekim 1911.

¹²¹ **Memurin**, n. 50, 10 Teşrin-i sani 1326 – 18 Şevval 1328 – 23 Ekim 1910. Hüseyin Kazım Bey, daha sonra kaleme aldığı hatıralarında yöre eşrafı ile yaşadığı sorunları oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmıştı. Bkz. Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, Haz. İsmail Kara, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 97-109. Olayların daha genel bir değerlendirmesi için: Bkz. Hüseyin Kazım Kadri, **Balkanlar'dan Hicaz'a İmparatorluğun Tasfiyesi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 155-190.

¹²² **Memurin**, n. 36 (1 Eylül 1326 – 10 Ramazan 1328); 49 (3 Teşrin-i sani 1326).

yolunda demeç vermişse de bu da inandırıcılıktan uzak bulunmuştu.¹²³ Kuşkusuz eşraf baskısı gözden kaçırılmayacak ölçüde sistemi yönlendiren bir ögeydi. Özlük haklarını yasal güvenceler içine alamayan memurlar da özellikle taşra da başka güvenlik mekanizmalarının canlandırılmasına omuz vermek zorunda kalmıştı. Bunların başında da Mülkiye Müfettişlik sistemi geliyordu. Memurin gazetesi'nin editörü Abdülkadir Nasuh Bey bir yazısında söz konusu teftiş sisteminin hem nezaretler içerisinde hem de Sadaret merkezli olarak örgütlenmesinin “ivediliği”ne atıfta bulunmuştu.¹²⁴ Mülkiye Müfettişliğine dair düşüncelerini geniş çevrelerle paylaşan kişiler ise yasa ile memurların eşrafa karşı korunması gereğini açık bir şekilde ifade etmişlerdi.¹²⁵

Osmanlı kalem efendisine hayatı zorlaştıran bir başka konu da geçim sıkıntısıydı. Zamanında alınamayan ve geçimine yetmeyecek derecedeki maaşların durumunda Meşrutiyetin ilanı ile de bir değişiklik olmamıştı. Abdülhamid döneminde 5-6 ayda bir dağıtılan maaşların düzenli olarak ödenmesine geçilmişti ancak o da kısa sürede bir sonraki aya sarkmaya başlamıştı. Memurlar günü kurtarmak adına ek geçim kaynakları bulurken öğretmen olarak çalışmak bunların en yaygını idi. Kuşkusuz memurların ek işleri asli görevlerinin ihmaline yol açıyordu ancak pek çok hatıra sahibinin de kaydettiği üzere bu tip kaytarmalar büro disiplinini hiçbir zaman kuramayan devlet dairelerinin normal haline gelmişti. Ancak Meşrutiyet'in memur eksilmesi ile beraber dairelerde takipçisi olduğu devam zorunluluğu ek iş yapan memurları yol ayırmasına getirmişti. Üstelik yeni dönemde ek iş olarak öğretmenlik yapanlardan vergi de kesilmeye başlanması bu şekilde hayatını idame ettirmeye çalışanları tamamen çıkmaza sürüklemişti. Ancak devletin kısa sürede uluslararası ilişkilerde yalnızlığa itilmesi ve içte yaşanan ve mali dengeleri sarsan isyanlar söz konusu denetimlerin de yumuşamasına neden olmuştu.

Şüphesiz tüm bunlar sorunların ortadan kalktığı anlamına gelmiyordu. Yemen ve Arnavutluk İsyanlarının askeri harcamaları Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın parlamentodan daha fazla kaynak ısrarına neden olmuştu. Bütçenin zaten önemli bir kısmını elinde bulunduran Harbiye Nazırı'nın bu talebi mecliste onaylanmıştı ancak sert memur mektuplarına engel olamamıştı. Urfa Sancağı Nüfus Müdürü Rıfat Bey, bir şikayet mektubunda bütçe kanunundaki adaletsizliklere parmak basarak tüm memurların bu devlet için çalıştığının Harbiye Nazırı'na hatırlatılmasını istemiş ve taşra nüfus memurlarının

¹²³ **Memurin**, n. 57, 29 Kanun-i evvel 1326 – 10 Muharrem 1329 – 11 Ocak 1911.

¹²⁴ Sadaret merkezli teftiş sistemi halkın dilekçeleri ile de harekete geçebilecekti. **Memurin**, n. 8, 10 Nisan 1326 – 13 Rebiülahir 1328 – 23 Nisan 1910.

¹²⁵ **Memurin**, n. 17, 19 Haziran 1326 – 25 Cemazielahir 1328 – 2 Temmuz 1910. Örneğin Divan-ı muhasebat örneği verilerek Dahiliye Nezareti içinde de benzer bir denetim organının oluşturulması tavsiye edilmişti. Bkz. **Memurin**, n. 53, 1 Kanun-i evvel 1326 – 12 Zil-hicce 132 – 14 Aralık 1910.

maaşında iyileştirmeler yapılmasının zamanının geldiğini söylemişti.¹²⁶ Maaş konusunda meşrutiyetin başından beri sürekli olarak hem meclisi hem de Sadaret'i baskı altına alan bir kesim vardı ki ellerindeki teknolojik imkanları neredeyse tamamen bu amaç için seferber etmişti. Posta memurları, çektikleri telgraflar ile durumları ile ilgili olarak kamuoyunu sürekli haberdar ettikleri gibi yoğun çalışma saatlerine karşı aldıkları düşük maaştan kuruşu kuruşuna herkesi bilgilendirmişlerdi.¹²⁷

Nasuh bir yazısında memur kesiminin yapılan reformlarla beraber eski “*muhafazakar ve usûlperest*” durumlarından daha “*terakkiperest*” bir çizgiye yaklaştıklarını ancak bu değişimin tüm memurları içine alacak şekilde genişletilmesi için onların refah seviyelerinde bir artış yapılmasının şart olduğunu ileri sürmüştü.¹²⁸ Ekonomik dengelerin bir türlü tutturulamaması 1909 bütçesinde öngörülen memur maaşlarının 1910 için de geçerli olması sonucunu doğurmuştu. Maaşların yetersizliği ve orantısızlığı memur zihniyeti üzerinde de sert kırılmalara yol açmıştı. Maaşlarda istenen iyileştirmeleri yapamayan hükümeti sert bir dille eleştiren bir şikayet sahibi yazısında “(*memurinin*) ... *ne derece karnını doyurur ve beynlerinde ne derece tevzii adalet ederse o nispette hizmet ve sadakat ibraz*” edeceğini belirtmişti.¹²⁹ Maaşların yetersizliği ve ödeme dönemlerinin düzensizliği ücretlerle ilgili sorunların sadece bir kısmını oluşturuyordu. Örneğin devamsızlık, izin ve askerlik durumlarının maaşa nasıl yansıtacağı tam anlamıyla bir muammaydı. Meşrutiyet boyunca bu başlıkların her biri için pek çok düzenleme yapılmış ancak yine de tüm memurları kuşatan kapsamlı bir nizamname hazırlanmamıştı.¹³⁰

İzin zamanlarında memurun ne kadar maaş alacağına gelmeden izinlerin zaten kendisi başlı başına bir sorun teşkil ediyordu. Seviden Posta Müdürü izine ayrılmak için merkeze tam 68 dilekçe yazmış ancak hiçbirisinden sonuç alamamıştı. Durumdan duyduğu üzüntüyü bir mektupla gazeteye yansıtması ise kızağa çekilmesi ile sonuçlanmıştı.¹³¹ Mudanyalı bir memurun izin talebine ise Hüdavendigâr valisi yerine bir vekil bulması halinde istediği yere gidebileceği cevabını vermişti.¹³² Benzer şekilde Kerek Posta memuru yerine bir vekil bulamadığından uzunca bir süreden beri izne ayrılamadığından

¹²⁶ **Memurin**, n. 25, 21 Temmuz 1326 – 27 Receb 1328 – 3 Ağustos 1910.

¹²⁷ **Memurin**, n. 23 (14 Temmuz 1326 – 19 Recep 1328 – 27 Temmuz 1910); 28 (31 Temmuz 1326 – 8 Şaban 1328 – 13 Ağustos 1910); 49 (3 Teşrin-i sani 1326 – 13 Zilkade 1328 – 16 Kasım 1910); 52 (24 Teşrin-i sani 1326 – 5 Zil-hicce 1328 – 7 Aralık 1910); 74 (30 Mart 1327 – 12 Rebiülahir 1329 – 12 Nisan 1911); 76 (6 Nisan 1327 – 19 Rebiülahir 1329 – 19 Nisan 1911).

¹²⁸ **Memurin**, n. 27, 28 Temmuz 1326 – 5 Şaban 1328 – 10 Ağustos 1910.

¹²⁹ **Memurin**, n. 9, 22 Mayıs 1326 – 25 Cemazievvel 1328 – 4 Haziran 1910.

¹³⁰ Memur maaşları ile ilgili olarak daha fazla bilgi için: Bkz. Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye – Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 315-362.

¹³¹ **Memurin**, n. 49, 3 Teşrin-i sani 1326 – 13 Zilkade 1328 – 16 Kasım 1910.

¹³² **Memurin**, n. 32, 14 Ağustos 1326 – 20 Şaban 1328 – 27 Ağustos 1910.

yakınmişti.¹³³ Yine de bu konularla ilgili yetkililerin tamamen duyarsız kaldığı da iddia edilemez. Adliye bürokratları adliye personelinin izin durumlarının belirlenmesi için Şura-yı devlet'ten yardım isterken,¹³⁴ Sadaret, memurların yıllık izin süresini bir ay olarak belirlemişti.¹³⁵

Tüm bu kusurların yanında modern gelişmelerin takip edildiğini gösteren bazı uygulamaların da hayata geçirildiği belirtilmelidir. Örneğin Evkaf ve Maliye Nezareti gibi kurumlar kendi okullarını açarak uzman yetiştirmeye başlamış¹³⁶ ve hatta Maliye bürokratları kıt imkanlar çerçevesinde her yıl düzenli bir şekilde memurlarını Fransa'ya staja göndermişti.¹³⁷ Sınav artık Osmanlı bürokrasisinin *sine qua non*'u haline gelerek en düşük memur alımları veya terfiilerinde dahi aranan bir prosedür haline gelmiştir.¹³⁸ Devam saatlerinin düzenlenmesi, dairelerde yoklama işlemlerinin başlatılması, evrak kayıt işlemlerinin fişleme; arşivleme sisteminin ise dosya usulü üzerinden yapılmaya başlanması dairelerdeki işlemleri kolaylaştıracak ve hızlandıracak önemli değişimler olarak değerlendirilmişti. İTC'nin Türkleştirme politikası uyguladığı iddialarını yumuşatacak örnekleri ise yine Osmanlı memuru vermiştir. Bosna-Hersek'in Habsburg İmparatorluğu tarafından ilhakından sonra bu ülke mallarına karşı uygulanan boykotaj'a tam destek verirken,¹³⁹ donanmaya zırhlı alımı için başlatılan yardım kampanyasına maaşlarını hiç düşünmeden cömertçe bağışlayan da yine onlar olmuştu.¹⁴⁰ Parlamenterlerin zaman zaman gündeme taşıdıkları "memurların hizmet verdikleri bölge halkından olması veya en azından o dili konuşması" tekliflerine en sert cevabı da yine onlar vermişti. Bir memurun tüm imparatorluk dillerine hakim olmasının akıl dışı olduğunu ileri süren memurlar,¹⁴¹ İTC'nin etnik birliği sağlama adına Meclis-i Vükela'ya ısrarla Ermeni ve Rum adaylar getirme istemine karşı da seslerini yükselterek oldukça Osmanlıcı bir lisan kullanmışlardı.¹⁴²

¹³³ **Memurin**, n. 30, 7 Ağustos 1326 – 15 Şaban 1328 – 20 Ağustos 1910.

¹³⁴ **Memurin**, n. 12, 2 Haziran 1326 – 8 C 1328 – 15 Haziran 1910.

¹³⁵ **Memurin**, n. 22, 7 Temmuz 1326 – 12 Recep 1328 – 20 Temmuz 1910.

¹³⁶ **Memurin**, n. 7 (7 Nisan 1326 – 10 Rebiülahir 1328 – 20 Nisan 1910); 91 (13 Temmuz 1327 – 29 Recep 1329 – 26 Temmuz 1911).

¹³⁷ 1910'da uzmanlık için Fransa'ya giden personel sayısı 60'tı. Bkz. **Memurin**, n. 23, 14 Temmuz 1326 – 19 Recep 1328 – 27 Temmuz 1910.

¹³⁸ **Memurin**, n. 7 (7 Nisan 1326 – 10 Rebiülahir 1328 – 20 Nisan 1910); 10 (26 Mayıs 1326 – 29 Cemazievvel 1328 – 8 Haziran 1910); 21 (3 Temmuz 1326 - 9 Receb 1328 – 20 Temmuz 1910); 68 (9 Mart 1327 – 21 Rebiülevvel 1329 – 22 Mart 1911); 72 (23 Mart 1327 – 5 Rebiülahir 1329 – 5 Nisan 1911).

¹³⁹ Mehmet Emin Elmacı, **Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler 1908-1912**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, ss. 169-177.

¹⁴⁰ **Memurin**, n. 37, 8 Eylül 1326 – 17 Ramazan 1328 – 21 Eylül 1910.

¹⁴¹ **Memurin**, n. 12, 2 Haziran 1326 – 8 Cemazielahir 1328 – 15 Haziran 1910.

¹⁴² **Memurin**, n. 69, 12 Mart 1327 – 24 Rebiülevvel 1329 – 25 Mart 1911.

II - OSMANLI MEMURUNUN TENSİKATLA İMTİHANI

*Tensikat meselesi bizim memleketimiz için
bir hayat meselesidir¹.*

*Binaenaleyh bizde hiç bir daire
yoktur ki, baştan başa muhtac-ı ıslah ve tensik olmasın.*

*Bugün millet ve hükümetçe kat'ıyyen tayin etti ki, heyet-i hazır ile bir medeni devlete layık
tensikat vucuda getirmek imkanı yok. Bunun sebebini bir çok kimseler rical-i kahtta görüyor.²*

II-A Abdülhamid Bürokrasisi'nin “Kara Yaz”ı

“*Devr-i istibdad*”ın memurlar arasında açtığı maaş uçurumuna yönelik ilk resmi tepki yine Rumeli'den gelmişti. Mülki ve askeri hiyerarşideki maaş adaletsizliğine devlet ricalinin dikkatini çeken 10 Ağustos 1908 tarihli tebligat, gerek silahlı gerekse de sivil personelden bir takım kişilerin maaşlarından ayrı olarak kanuna aykırı şekilde başka yerlerden de maaş aldıklarını, memurlar arasında hoşnutsuzluk yaratan bu gibi olaylara Bab-ı âli'nin artık müdahale etmesi gerektiğini bildiriyordu. Daha birkaç gün öncesinde anayasanın tekrar yürürlüğe konmasına neden olan olayların yarattığı taşkın hava içerisinde önceki dönemin eşitsizliklerini mümkün mertebe gidererek durumu kontrol altına almaya çalışan Rumeli Müfettişliği'nin uyarısına hemen kulak veren Meşrutiyet Dönemi'nin çiçeği burnundaki Kamil Paşa Kabinesi, tebligatı hızlı bir şekilde gündemine taşımıştı. Her şeyden önce maaş adaletsizliğinin giderilmesi için -Meclis-i âti'ye onaylatılmak üzere- reform tasarılarının ele alınacağını müjdeleyen hükümet, diğer taraftan da Rumeli'de şikayete mazhar olan askeri ve mülki memurların tespiti için ayrıntılı raporların hazırlanmasını emretmişti.³

¹ Cavit Bey, Tensikat Kanunu'nu değerlendiriyor. Bkz. “Neşriyat ve Vekayi-i İktisadiye -5”, **Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmûası**, C. 2, 1 Haziran 1325, n. 6, s. 264.

² **Tercüman-ı Hakikat**, “Memurin Maaşatı”, n. 9975, 10 Zilhicce 1326 – 20 Kanun-i evvel 1324 – 2 Ocak 1909.

³ **B.O.A.** M. V. 119 104

Memurların asli görevleri dışında başka hizmetlerde bulunmalarına ve dolayısıyla da ek maaş almalarına karşı yasaklayıcı tedbirler getirilmişse de bürokratik mekanizmanın handikapları tam da bu nokta da ortaya çıkmaya başlamıştı. Örneğin söz konusu tebligata cevap veren Nafia Nezareti, kurum memurlarının orta düzey okullarda öğretmenlik yaptıklarını belirtirken aynı şekilde Harbiye personelinden olup nezaretin teknik birimlerinde görev yapan kişilerin bulunduğu da altını çizmişti.⁴ Kısaca çeşitli sorunların ateşinde pişen bürokratik mekanizma, mali ve personel eksikliklerini böylesi yamalı bohça yöntemlerle yine kendi içindeki kaynaklara yönelerek çözülemeye çalışmıştı. Meclis-i Vükela'da yankılanan Rumelili memurların tepkisine merkez teşkilatının yanıtı tek kelimeyle seçeneksizlikti.

Maaşlara yönelik tepkinin hemen arkasından Osmanlı kalem personelini bundan çok daha fazla tedirgin edecek asıl problem sökün etmişti ki, başlı başına kendisinin dairedeki varlığını tehdit etmekteydi. Tensikat adı verilen ve kısa süre içerisinde Bâb-ı âli evrak akışının bir numaralı konusu olan bu gelişme, aslında ilk defa da yaşanmıyordu.⁵ Geçmişte - genellikle de- mâli sorunların Osmanlı finansal kaynaklarını kuruttuğu dönemlerde, devrin ricalinin gelir-gider dengelerini tutturmak adına tensikata başvurduğu ve bunu iki anlamda kullandığı görülmüştü. Bunların ilki yapılabilecek en kolay çözüm olan maaşların gözden geçirilmesi bakımından -tenzilat olarak okuyun- ikinci olarak da kadroların tasnifi bakımından.⁶

Kuşkusuz tensikatın mâli alanının dışında ideolojik değil ancak hizip çekişmelerinde karşı tarafı ortadan kaldırma anlamında kullanıldığı da olmuştu. Örneğin Mithat Paşa'dan sonra Sadaret'e getirilen Mahmud Nedim Paşa, otoritesini kurmak ve Ali ve Fuat Paşa taraftarı bürokratları kilit yerlerden temizlemek adına merkez ve taşra teşkilatının o zamana kadar gördüğü en kapsamlı memur tensikatını gerçekleştirmişti.⁷

⁴ **B.O.A.** M. V. 120 3

⁵ Tensik: 1- Nizama koma, tanzim etme, sıralama, düzeltme, hüsn-ü nizama koma, ıslah: umur-ı adliyyeyi, umur-ı askeriyyeyi tensik eyledi; tensikat-ı askeriyye ile meşgul oluyor. 2- Bir mevsufa bir çok sıfatlar sıralanması, tensik'ül-sıfat. Bkz. Şemseddin Sami, **Kamus-i Türkî**, C. I-II, İkdâm Matbaası, Der-saadet, 1317, s. 444. Devellioğlu ise tensik kelimesini aynı Sami'nin paralelinde tanımlarken fazladan tensikat kelimesini şu şekilde açıklamış: Tensikat: 1- Düzen verme(ler), düzenleme(ler). (bkz. ıslah). 2- fazla memuru işten çıkarma. Bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s. 1080.

⁶ Mülki personel tensikatu için: Bkz. **B.O.A.** Y.E.E. 35/26; İ. MVL. 147/4134; DH. MKT. 1500/76, 1512/6, 1552/108; Askeri personel tensikatu için: Bkz. **B.O.A.** İ.DH. özellikle 783, 794, 796, 783 ve 797 numaralı dosyalar ile DH. MKT. 1376, 1380 ve 1457 sayılı dosyalar.

⁷ İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. II, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988, s. 1175. Nedim Paşa'nın sadaretinde yaşanan düzenlemeler Avusturya İmparatorunun bile şu şekilde konuşmasına neden olmuş, "*Sizin memurlarını Promenad'a girdiler. Bir mevkide durmaksızın devr-i daimde bulunuyorlar*". Bkz. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. I, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, ss. 274-5. Fuat Paşa yapılan bir başka tensikat hareketi için: Bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VII., TTK

1908 Ağustosunun ilk haftasından itibaren tüm devlet dairelerini etkisi altına alan olayların kapsam ve boyut bakımından öncekilerle en küçük bir benzerliği bulunmuyordu.⁸ Gerek İstanbul'da gerekse de taşrada II. Abdülhamid Dönemi'nde olumsuz nitelikleri ile ön plana çıkan kişiler, halk tarafından yaka paça devlet dairelerinden tard edilirken olayların çapının sadece halk indinde kalmayacağı da su yüzüne çıkmıştı.⁹ Gazeteler bir yandan hizmet süresini aşmış veya önceki dönemde kötü şöhret yapmış memurlara ne gibi durumlarda mazuliyet aylığı bağlanacağı haberlerini geçerken,¹⁰ 13 Ağustos tarihli bir irade, halihazırda başlamış bulunan tensikatin hem yöntemini hem de hukuksal gerekçelerini ortaya koymuştu. Söz konusu irade, öncelikle yapılacak düzenlemelere yönelik şiddetli memur tepkisini dile getirmiş ve mevcut maaşlar ile ailelerinin geçimlerini zor sağladıklarını dile getiren memurların tensikata ayak dirediklerini belirttikten sonra mevcut bürokratik yapının panoramasını oldukça net bir şekilde resmetmeye çalışmıştır. Tensikatin gerekliliğini “*pek muhtaç*” ifadesi ile karşılayan irade, memurların “lüzumundan fazla” olmasının yanında “*ehliyet ve kabiliyetleri gayr-i kafi*” ifadesini kullanmıştı. Satır aralarına serpiştirdiği kelimelerle edimlerine meşruiyet zemini yaratmaya çalışan irade, ortaya çıkan gerilimi kontrol altına almak adına kadro hariçlerinin “*şimdilik kadro haricinde tutulmasına*

Yayımları, 2003, ss. 227-228. Abu Manneh'in tespitlerine göre Ali ve Fuat Paşa yanlıları tamamen İstanbul dışına çıkarılmıştı. Bkz. Butrus Abu Manneh, “The Sultan and The Bureaucracy: The Anti-Tanzimat Concepts of Grand Vizier Mahmud Nedim Paşa”, **International Journal of Middle East Studies**, 22, 1990, ss. 257-274. Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi, kayıtlarında “açığa çıkarılan bir çok memur”dan ve “boşta kalanların sızlanmaları İstanbul'ca çirkin bir şey” olarak görüldüğünden bahsetmektedir. Bkz. **Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, C. XIII, Haz. M. Aktepe, TTK Yayınları, Ankara, 1990, ss. 41-42.

⁸ Dönem tanıklarından Naciye Neyyal Hanım o günleri şu şekilde ifade etmiş, “Kadro haricinde kalmak ihtimali baş gösterince memurların ekserisinin çenesini bıçak açmaz oldu., herkeste bir tasa, bir korku, bir telaş, böyle bir şey başlarına gelince, ne yapacaklarını acı acı düşünmeye başladılar. Devr-i cedit'te İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensup bulunanlar ise, şimdi bu vesile ile açılacak olan mevki ve makamlara kendilerinin ve yakınlarının tayin edileceklerini bildikleri cihetle, sevinçten ne yapacaklarını şaşırıyorlar, hasılı memleketimizdeki insanlar iki kısma ayrılmış ve birinin felaketi, diğerinin sebab-i saadeti haline gelmişti”. Bkz. **Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları**, Haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 277-8. **Ali Cevat Bey'in Fezlekesi – İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Haz. F. R. Unat, TTK Yayınları, Ankara, 1991, ss. 3-24.

⁹ Tensikat olaylarını düzenli bir şekilde kayda geçiren İngiltere Büyükelçisi, II. Abdülhamid döneminde devlet dairelerinde donanımsız yığınların gittikçe katlandığını, bu dalgadan en olumsuz etkilenen kurumların başında da Şura-yı Devlet, Rüsumat Nezareti ve Şehremaneti'nin geldiğini belirtmişti. Bkz. “Reorganizations of Public Departments”, **British Documents on Foreign Affairs – The Near and Middle East 1856-1914**, ss. 160-161. Bir İngiliz gazeteci ise kadro dışına çıkarılan memurların reaksiyoner hareketlere yönelebileceğine dair ve 31 Mart İsyanı'nı adeta önceden haber veren bir makale yayınlamıştı. Bkz. Edwin Pears, “The Turkish Revolution”, **The Contemporary Review**, 94, July-December 1908, ss. 286-300 aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Memurlara karşı yapılan hukuk dışı eylemlerin yasa içerisine çekilmesi ancak Eylül sonunda yayınlanan bir tamim ile sağlanmıştı. Bkz. **Takvim-i Vekayi**, n.2, 3 Ramazan 1326 – 16 Eylül 1324 – 29 Eylül 1908, s. 2. Aynı hafta içerisinde Dahiliye Nazırlığı daha sert bir tonda kaleme aldığı uyarı yazısında özelde posta memurları genelde ise tüm vilayet personeline karşı hukuk dışı harekette bulunanlar hakkında kanuni işlemlerin geciktirilmeden yapılmasını emretmişti. Bkz. **Takvim-i Vekayi**, n.11, 14 Ramazan 1326-27 Eylül 1324 – 10 Ekim 1908, ss. 3-4.

¹⁰ **İkdam**, 13 Receb 1326 – 29 Temmuz 1324 – 11 Ağustos 1908. Kamil Paşa, Sadaret mührünü alır almaz merkez dairelere yolladığı bir genelge ile tensikat sonuçlarının eksiksiz bir şekilde Sadaret'e iletilmesini istemişti. **Tercüman-ı Hakikat**, “Tensikat”, n. 9830, 12 Receb 1326 – 28 Temmuz 1324 – 10 Ağustos 1908.

ilerde açılacak hizmetlerde kullanılması” tesellisinde de bulunmuştu. Tüm devlet birimlerine iletilen irade, maaş konusunda ise nihai kararın Meclis-i Mebusan’da verileceğini şimdilik 1000 guruşa kadar maaşı olanların tamamının, bu meblağın üstünün ise yarısının verileceğini vurgulayarak söz konusu düzenlemelerle önceki dönemde saray ihсанları ile maaşları şişirilen ricalin hedef alındığını göstermişti.¹¹

Bürokrasinin tabi tutulduğu tensikat, basın tarafından da olumlu cümlelerle karşılanmıştı.¹² Özellikle Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit’in maaşlar konusundaki yaklaşımı oldukça eleştireldi. 1000 guruş ve üzeri maaşların “hafiyelik” gibi “haksız” yollardan kazanıldığını ve bu küsurun yarısının tenzili ile devlet bütçesine herhangi bir kazanç sağlanamayacağını belirten Cahit, artık eskisi gibi maaşların yılın altı ayı değil her ay dağıtmaya başlanacağını bu nedenle bu kesimlerin hiçbir durumda zarara girmeyeceklerini vurgulu bir şekilde dile getirmişti. Tanin yazarına göre devlet dairelerinin hali “*cidden şayan-ı ıslah*”tır ve kalemler “*hizmet-i devlete hiç elverişli olmayan değersiz kimseler*”le doluydu. Kahvehane köşelerine benzettiği kalemlerin hizmet anlayışını da sert bir dille eleştiren Hüseyin Cahit, en basit evrakların dahi bir imzadan değerine ancak 3-5 günde geçebildiğini söyledikten sonra artık yeni bir devrin başladığının herkesçe bilinmesi gerektiğini belirtmişti. Yazarın yeni idare anlayışı kısaca, “... sarayı, konak mensuplarını zengin etmekten ibaret olmayıp millet-i Osmaniyyenin temin-i saadetini ve terakkisine matuf” bulunmaktı ve bu anlayış iki prensip üzerine yükselmekteydi: tecrübe ve eğitim. Liyakatsizleri, düşük ücretli mülâzımları ve saray yandaşları gibi yeni dönemin dekorunu bozan unsurların el çektirilmesinin ardından devlet işlerinin yükünü çekecek kıdem sahibi tecrübeli kişilere istisnai yerler açılacağı gibi Cahit’e göre şimdiye kadar mektepli oldukları için horlanmış ve kendilerinden daha düşük memurlara ezdirilmiş idâdi ve Mülkiye mezunu genç memurlara yatırımların yapılacağı günler gelmişti.¹³

¹¹ B.O.A. İ.MLY. 1326B 4. Zeki Mesud Bey, hatıralarında küçük memurların ilan-ı hürriyet’i büyük bir serinkanlıkla karşılarken orta ve üst düzey memurların oldukça heyecanlı bir bekleyiş içine girdiklerini aktarmaktadır. Bkz. Zeki Mesud Alsan, **Mustafa’nın Romanı – Hürriyet Pervanesi 1907-1910**, Vadi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 140-142.

¹² Murad Bey’in konuyla ilgili kapsamlı bir yazısı için: Bkz. **Mizan**, “Meslek-i Hükümet”, n.13, 29 Temmuz 1324.

¹³ Yazarın burada “mekteb”e yönelik vurgusu genel Jön Türk ikliminin de en önemli elementi olması bakımından ayrıca önemlidir. “Rüştiye mekteplerinden çıktktan sonra kalemlerden birine girip de on beş sene hidmet etmiş bir zata nispeten mekteb-i mülkiyeden çıkıp d beş on senedir kaleme devam eylemiş refiki kıdem itibarıyla geride kalmış addedilemez. Çünkü diğerinin kaleme geçirdiği zaman mekteb-i mülkiye mezunu dershanelerde, imtihanelerde, müsabakalarda bin zahmetle imrar etmiştir. Diğer tarafta mektepte okuyarak tenvir-i fikir etmiş memurdan edilecek istifade ile hiç tahsil görmemiş bir çocuğun mürrer zaman ile biraz mümarese peyda etmek neticesinde yapacağı iş beyinde büyük farkla vardır. Biri gördüğünün fevkine çıkamaz ila-nihaye kaleme bilmediği hudud dahilinde kalır. Diğer ileride o kaleme baş olabilecek bir mahiyeti haiz bulunur. İşte buralarını nazar-ı dikkatten uzak bırakılmaması elzemdir”. Bkz. Hüseyin Cahit, “Dairelerde Tensikat”, **Tanin**, No. 18, 21 Receb 1326 – 5 Ağustos 1324 – 18 Ağustos 1908.

Söz konusu tarihten itibaren nezaretlere yağın ve nezaretlerden Sadaret'e gönderilen yazılardan, tensikatın gerek yatay gerekse de dikey bir şekilde tüm bürokrasiyi etkisi altına aldığı görülmektedir.¹⁴ Nezaretlerde kurulan ve üç üst düzey bürokrattan oluşan komisyonlar, hızlı bir şekilde bir yandan memurları değerlendirirken diğer taraftan da kurumun etkili ve verimli işleme için bir takım nazım planlar kaleme almaya başlamışlardı.¹⁵ Maliye Nezareti'nden başlayan tensikat çalışmaları, ay sonuna geldiğinde tüm nezaretleri etkisi altına almıştı. Maliye Nezareti'nde kaleme alınan belgede gerçek bir ıslahatın ancak tüm daire ve şubelerin tensiki ile gerçekleştirilmesiyle olabileceğinin altı çizilirken uzun dönemli ıslahat projesinin sınırları taşranın en ücra köşelerinde görev yapan tahsildarlara kadar genişletilmişti.¹⁶ Merkez teşkilatında Dahiliye Nezareti'ne bağlı Rüşumat Emaneti, hareket programını belirlemiş ve bunun tasdiki için Meclis-i Vükela'ya gerekli tebligatlarda bulunmuştu. Ancak Vükela, söz konusu tasarıyı sorunlu bularak yapılacak tensikatın her yerde bir anda değil önce merkez teşkilatının ardından da taşra teşkilatının bir program çerçevesinde düzenlenmesini emretmişti.¹⁷

Benzer bir handikaba uğrayan diğer bir kurum da Hariciye Nezareti'ydi. Çıkarılan yol haritasının Vükela tarafından beğenilmemesi üzerine¹⁸ bir kere daha toplanmak zorunda kalan Hariciye bürokratları, yeni bir teşkilat ve maaş çizelgesi hazırlamıştır.¹⁹ Dahiliye Nezareti tüm taşra birimlerine kapsayan gözden geçirmeler için bir komisyon toplarken bu süre zarfında yapılacak yazışmaların güvenliği ve süratini teminat altına almak adına Mektubi Kalemî'nde ilk düzenlemeleri yapmıştı.²⁰ “Devair-i merkeziyye tensikata pek muhtaç” diyerek tanılarını koyan Maarif Nezareti bürokratları, öncelikle personel istihdamının düşürülmesi ve sonrasında da sansür idaresinin ilgası ile yaratılacak kaynağın verimli bir şekilde nezaret bünyesine dağıtılmasını öngören bir proje hazırlamış ve herhangi bir muhalefete uğramadan onaydan geçirmişti.²¹

¹⁴ Sadaretin tensikat işlemlerinin hızlandırılması ile ilgili olarak sürekli genelgeler yayınladığı görülmektedir. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9832, 14 Receb 1326 – 29 Temmuz 1324 – 12 Ağustos 1908.

¹⁵ Yalçın, kaleme aldığı hatıralarında Meşrutiyet Dönemi'ndeki bu “komisyon” furiasını sert bir şekilde eleştirerek eski devir zihniyeti ile bu komisyonların kısa sürede âtıl bir konuma sürüklendiğini belirtmişti. Bkz. Hüseyin Cahid Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri**, Sayı: 208, 16 Teşrin-i evvel 1937, ss. 405-208.

¹⁶ **B.O.A. İ. Maliye** 1326B 21

¹⁷ **B.O.A. İ. RSM.** 1326B(14) 4

¹⁸ **İkdam**, 3 Ağustos 1324 – 18 Receb 1326 – 17 Ağustos 1908

¹⁹ **Tanin**, no.24, 27 Receb 1326 – 11 Ağustos 1324 – 24 Ağustos 1908. Vükelanın tavrının özellikle memur maaşlarından kaynaklandığı düşünülmüştür. Bkz. **Tanin**, 29 Receb 1326 – 13 Ağustos 1324 – 26 Ağustos 1908.

²⁰ **Tanin**, No. 17, 20 Receb 1326 – 4 Ağustos 1324 – 17 Ağustos 1908.

²¹ **B.O.A. İ. Maarif** 1326B 7

Özellikle teşkilat yapısından kaynaklanan teknik sorunları gündemlerinin ilk sırasına alan Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti bürokratları, merkez ve taşra teşkilatı personeli için iki ayrı encümen oluşturma yoluna giderek gerek nezaretin sorumluluğunda olan ihale, müzayede vs. mali işler için gerekse de numune çiftlikleri ve orman mektebi gibi eğitsel faaliyetler için farklı komisyonların kurmuşlardı. Memur sayısının gündeme getirilmediği proje ay sonuna kadar ilave tasarılarla Sadaret onayına sunulmuştu.²² Kararlarıyla, Vükela'nın olduğu kadar kamuoyunun da tepkisini çeken bir diğer kurum da Ticaret ve Nafia Nezareti'ydi. Vükela'nın onayına sunulan tensikat çizelgelerindeki maaş baremlerinin nezaret ricalinin lehine yüksek tutulması, evrakların nezaret yetkililerine iadesi ile sonuçlanmıştı.²³ Evkaf Nezareti bürokratları da Orman Nezareti paralelinde çevre ülkelerin teşkilat kanunlarını inceleme altına almış ve Nazır Hammade Paşa'nın ısrarı nedeniyle Mısır Evkaf Teşkilatı Nizamnamesi'nin çevirisi yapılmıştır.²⁴ Posta Nezareti ise çalışmalarını müstahdemlerin sınıflandırılması ve tensiki yönünde başlatmış ve bunun için de bir komisyon toplamıştı.²⁵

Büyük umutlarla başlanılan ve idarenin yeni bir yapıya kavuşturulmasını hedefleyen çalışmalar, askeri kanatta da aynı canlılıkla sürdürülmekteydi. Askeri organizasyonun modernizasyonunu hedefleyen çalışmalar, gerek Harbiye gerekse de Bahriye Nezaretleri'nde tüm hızıyla sürdürülmüş ve bu çalışmalar kısmen basına da yansımıştır.²⁶ Dairelerdeki bu hareketlilik İstanbul'daki yabancı muhabirlerin de dikkatinden kaçmamış ve geçtikleri haberler ile Avrupa'daki okuyucularına devrim ülkesindeki gelişmeleri tüm canlılığı ile aktarmışlardı.²⁷ Ağustos sonuna gelindiğinde merkez teşkilatında yapılan tensikatın basındaki bir takım çevreleri tatmin etmediği görülmekteydi. Ahmed Mithat, tensikat sırasında yaşanan usulsüzlüklere dikkat çekerken,²⁸ “devr-i sabık”ta Saray

²² B.O.A. İ. OM. 1326B(17) 5

²³ Tanin, n.24, 27 Receb 1326 – 11 Ağustos 1324 – 24 Ağustos 1908.

²⁴ Tanin, 10 Şaban 1326 – 24 Ağustos 1324 – 6 Eylül 1324.

²⁵ İkdam, 27 Receb 1326 – 12 Ağustos 1324 – 25 Ağustos 1908.

²⁶ İkdam, 26 Receb 1326 – 11 Ağustos 1324 – 24 Ağustos 1908. İngiltere Büyükelçisi'nin raporuna göre 27.000 askerin ismi maaş listesinden silinmişti. Bkz. “The Turkish Revolution and its Consequences”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, s. 113. Bunlardan bir kısmı emeklilik almaya hak kazanırken büyük bir kısmı bu şansa nail olamamıştı. Findley ise 27.000 rakamını yanlış olarak tensikata uğrayan hükümet memurlarının sayısı olarak göstermişti. Bkz. Carter V. Findley, **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform 1789-1922**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 252. Georgeon da aynı yanlışlığı Findley'i referans göstererek devam ettirmektedir. Bkz. François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 471.

²⁷ Neue Freie Presse gazetesinden aktaran İkdam, 16 Şaban 1326 – 31 Ağustos 1324 – 13 Eylül 1908. Söz konusu haberleri tarayan ve değerlendiren Kansu'nun çalışması için: Bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 155-215.

²⁸ Dairelerde yaşanan karışıklığa dikkat çeken Ahmet Mithat, kadro harici memurların başka yerlerde tekrar kadro bulduğunu, aşırı şişirilen devlet kadroları yüzünden asıl iş yapan, donanımlı memurların özel sektöre kaçtığını bunun ise devlet işlerini aksattığına dikkat çekmişti. Ahmet Mithat'a göre örnek alınması gereken

kamarillasının en gözde kurumları olan Şura-yı devlet, Meclis-i Maarif, Encümen-i Teftiş, Şehremaneti ve Rüsumat Meclisleri'ndeki koltukların hâlâ eski devir ricâli tarafından tutulmuş olduğuna değinen Hüseyin Cahid, tensikatta en önce bu kişilere yol verilmesi gerekirken bunun tam tersi bir yola gidildiği ve aile sahibi düşük ücretli katiplerin kapının önüne konmasının ise “müşteki ve gayr-ı memnun ailelerin çoğalmasına” yol açtığını ileri sürmüştü.²⁹

İlan-ı hürriyetle beraber imparatorluk başkenti hiç aşına olmadığı kalabalık mitinglere, aşırı sevinç gösterilerine tanıklık etmeye başlamıştır. Abdülhamid saltanatında taşraya sürgüne gönderilen memurların İstanbul'a akın etmesi, ve hükümet aleyhtarı tutumları, bürokratik yapı içindeki geleceklerinden endişe eden Bab-ı âli efendilerinin tedirginliğini daha da arttırmıştır.³⁰ Kaldı ki mağdur memurlara cömert tekliflerde bulunmak bir Osmanlı bürokratinin o an için aklından geçen en son şeydi. Önceki dönemde sultana yöneltilemeyen tüm eleştiriler, onun en yakın çevresini ve tüm devlet personelini hedef tahtasına yerleştirmişti. Kanun-i Esasi ile yeniden kazanılan temel haklar bağlamında ileri sürülen görüşler, ifrat-tefrit sınırını aşmış Abdülhamid bürokrasisinin en küçük memuruna kadar her kadronun yenilenmesini talep edilmeye başlanmıştı. Devrimi gerçekleştiren İttihatçılar bile güçlü bir şekilde dile getirilen bu radikal fikirlerden rahatsızlık duyarak söz konusu fikirlerin yıkıcılığına dikkat çeken ve şüphe ile bakılan Abdülhamid memurlarının “*idare-i meşruta altında hüsn-ü hidmet*” edeceklerine dair beklentilerini içeren ilanlar yayınlamak zorunda kalmışlardı.³¹

1908 Eylülünden itibaren ise artık çalışmalar biraz daha netlik kazanmaya başlamıştı. 7 Ağustos 1908'de Sadaret makamına getirilen Kamil Paşa, kaleme aldığı hükümet programında, bir taraftan mevcut kanunların eskimişliğinden yakınırken gündemlerinin ilk sırasındaki projenin “*ruh-ı devlet*” olan maliyenin ıslahı olacağını belirtmişti. “*Kesret-i miktarları devair-i merkeziyede müsmir surette iş görülmesine mani olan memurinin hadd-i nisabına irca ve nispetsiz maaşatın tadil ve tenzili*” satırları ise

kurum, 54 çalışanı ile her anlamda harikalar yaratan Sıhhiye Nezareti'ydi. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Devair-i Devlet Nasıl Tensik Olunur?”, n. 9833, 15 Receb 1326 – 30 Temmuz 1324 – 13 Ağustos 1908.

²⁹ **Tanin**, n.25, 28 Receb 1326 – 12 Ağustos 1324 – 25 Ağustos 1908.

³⁰ Söz konusu kitle bir taraftan “devr-i sabık”ta ödenmeyen maaşlarını talep ederken (**B.O.A. M.V. 120 24**) diğer taraftan eski görevlerine iadelerini talep etmekteydi. Burada belki de üzerinde asıl durulması gereken konu sakıncalı bulunarak taşraya sürülen bu kişiler için “mektupçu muavini”, “vilayet maiyyet memuru” gibi taşra iş yoğunluğuna nazaran abartılı mevkiilerin yaratılmış olmasıdır. Parlak yarınlar idealini bürokratik modernizasyonda gören yeni dönem ricalinin ise bu tür talepleri karşılamaya hiç niyeti yoktu ve bu nedenle de merkez tensikatının aynısının taşra personeline de uygulanması talimatını vermişti. Bkz. **B.O.A. M.V. 120 40**.

³¹ **İttihat ve Terakki**, 9 Şaban 1326 – 23 Ağustos 1324 – 5 Eylül 1908. Söz konusu ilanının bir adım sonrası taşrada memurlara karşı gerçekleştirilen eylemleri soruşturmak adına bir komisyon hazırlanması olmuştur. Eylül ortasında harcırahına kadar tüm hukuki alt yapısı tamamlanan komisyon çalışmalarına başlamıştır. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9870, 22 Şaban 1326 – 5 Eylül 1324 – 18 Eylül 1908.

hükümetin idari reform düşüncesini mümkün olduğunca somutlaştırıyordu.³² Gerek kamuoyu baskısı, gerekse de günün gerekliliklerinin zorlamasıyla tamamen eski devrinden kurulu Kamil Paşa Hükümeti, kendi ördüğü statüko ilmiklerini çözmeye başladı.³³ Dahiliye Nezareti'ne bağlı Rüşumat Emaneti'ndeki üye sayısı önemli ölçülerde düşürülürken Teftiş Heyeti tamamen ilga olunmuştu.³⁴ Daha öncesinde hazırladığı tensik planları Vükela tarafından iade edilen Hariciye bürokratları, bu sefer çok daha kapsamlı bir teşkilat ve maaş raporu hazırlamaya girişmişti. Söz konusu rapor, özellikle dış temsilcilikleri sil baştan düzenleyerek şebhenderlik kurumunu Batı'daki eşdeğerlerinin çizgisine çekmeye çalışmış bu anlamda da bütçe olanakları ve devrin siyasi-ekonomik güç merkezlerine göre temsilciliklerin stratejik noktalara kaydırılmasına çalışmıştı.³⁵ Bununla beraber kurumun yaşadığı kapsamlı tensikat, kısa sürede şikayet dilekçelerinin ve yeni kurumsal gözden geçirmelerin Sadaret odalarına yağmasına neden olmuştu.³⁶ Kuşkusuz bu tür gelişmelerin yaşanması, özellikle kurumlarına uzun yıllar boyunca el sürmemiş bir sistem içerisinde doğaldı. Ancak yine de bu olumsuzluklar, bazı nazırları oldukça tedirgin etmiş ve Maliye Nezareti örneğindeki gibi parlamentonun açılışı ve bütçe görüşmelerinin beklenmesi gibi mazeretlerin arkasına sığınıldığı durumları ortaya çıkarmıştı.³⁷

Ancak yukarıda Hüseyin Cahid tarafından belirtilen ve kitlelerin ilgisinin odağındaki Şura-yı devlet ve Maarif Nezareti gibi kurumların bu kadar geniş manevra imkanı yoktu ve bunlarla ilgili tensik haberleri de kısa süre içerisinde geldi. Özellikle Maarif bürokratlarınca hazırlanan ve Vükela'nın onayından geçen rapor, II. Abdülhamid Dönemi'nin her zaman için övgüler düzülen eğitim politikasının içler acısı halini yansıtmaktaydı. Maarif Müdürü bulunmayan vilayetleri söz konusu eden rapor, buraların ya idadi müdürleri ya da muhasebe

³² İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, C.I, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, ss. 284-87.

³³ Ahmet Mithat kaleme aldığı yazısında girişilecek geniş çaplı tensikat projesine bazı çekinceler koymuştu. Nezaret bürokratlarının öncelikli olarak görevleri tespit etmesini ondan sonra gerekli memur sayısının belirlenmesini istemişti. Memur seçimlerinin liyakat ilkeleri çerçevesinde yapılmasını isterken yaş ve kıdem kriterlerine de mutlaka uyulması gereğine dikkat çekmişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, "Tensikat Hakkında", n. 9862, 14 Şaban 1326 – 28 Ağustos 1324 – 10 Eylül 1908. Ahmed Mithat, bir diğer makalesinde söz konusu kabine ile tensikat sürecinin ikinci safhasının başladığına dikkat çekmiş ve İngiliz memurlara emeklilik hayatında özel teşebbüslere atılma fırsatı veren emeklilik modelinin Türkiye'de de uygulanmasını istemiştir. Midhat özellikle hayatını devlet kapısına adanmış aile sahibi memurlara sosyal güvencelerin tanınmasındaki öneme dikkat çekmiştir. **Tercüman-ı Hakikat**, "Tensikat Meselesi", n. 9870, 22 Şaban 1326 – 5 Eylül 1324 – 18 Eylül 1908.

³⁴ **B.O.A.** İ.RSM. 1326Ş(7) 9, Düstur, Tertib II, C. I, ss. 39-40.

³⁵ **B.O.A.** İ. Hariciye 1326Ş 18

³⁶ Evasdad Efendi'nin dilekçesi bunlardan sadece birisidir. Ancak itiraz sahibi düşürüldüğü konuma yönelik itirazı aynı mevkiinin diğer nezaretlerle kıyaslanmasına ve dolayısıyla da yapılan yanlışlığın düzeltilmesine neden olmuştu. Bkz. **B.O.A.** M.V. 120 87. Gözden geçirilerek yeniden Meclis-i Vükela'nın onayına sunulmuş belge için: Bkz. **B.O.A.** M.V. 121 46. Meclis-i Vükela'nın koyduğu çekinceler ışığında yapılan nihai düzeltmeler için: Bkz. **B.O.A.** M.V. 122 16.

³⁷ **B.O.A.** M.V. 120 68.

memurları tarafından yönetilmekte olduğu gerçeğine parmak basmış ve buralara ivedi olarak atamalar yapılmasını öngörmüştü. Aynı statüdeki memurlara verilen farklı maaşlar da rapora yansıyan bir başka sorundu. Maarifçilerin bu anlamda önceliklerini merkez değil taşra teşkilatı yönünde yapmaları da değişen bakış açısının bir sonucuydu.³⁸ Ancak yine de bu gelişme patronaj sisteminin tamamen rafa kaldırıldığı şeklinde de anlaşılmalıdır. Meclis-i Maarif’te yapılan tensikatta görevlerinden olan eski devir ricalinin bizzat Sadrazam Kamil Paşa tarafından kaleme alınan ve bu kişilerin göreve iadesini talep eden kararının değişim isteyen kesimleri memnun etmediği hatta bir adım daha atarak İTC ile Sadrazam arasında artan gerilimi daha da alevlendirdiği unutulmamalıdır.³⁹

Şura-yı devlet tensikatından sonra tensikzedelerin Sadaret’e sundukları dilekçelere verilen cevaplar da yukarıda belirtilen kamuoyu baskısı çerçevesinde anlamlandırılabilir. Ehliyetleri ve “*hizmetin deracatı malum*” denerek hakları teslim edilen dilekçe sahiplerini Meclis-i Vükela, göreve iade etmek yerine ileride gerek merkez gerekse de taşrada açılacak kadrolara atanabilecekleri tesellisi ile geçiştirmişti.⁴⁰ Bu arada özellikle İlmiyye Nezareti’nin taşra teşkilatına yönelik gazetelerde çıkan olumsuz haberler, nezaret yetkililerini daha hızlı davranmaya itmişti. Bilhassa İkdam sütunlarında görülen Trabzon’dan yazılan bir mektup, belediyeden gümrük çalışanlarına değin tüm memurlara sağlanan emeklilik hakkının meşihat personelinden esirgenmesini “*irtikap*” batağının bir numaralı sorumlusu olarak göstermiş ve naibinden en küçük meşihat katibine kadar herkesin bu bataklık içinde kaybolduğunu dile getirmişti.⁴¹ Meşihat bürokratları, kurumlarına zarar verecek böylesi şaibelerden korumak için hazırladıkları tensikat raporuna taşra personelinin seçim kriterlerini yükselten modern istihdam kriterlerini temel olarak alırken, özellikle

³⁸ **B.O.A.** İ. Maarif 1326Ş 3. Aralık ayı başlarında Maarif bürokratları tarafından kaleme alınan ve Vükela onayına gönderilen belge ise İstanbul’da görev yapan öğretmenlerin sorunlarına ışık tutuyor ve özellikle de maaşlarında iyileştirmeler yapmayı hedefliyordu. Söz konusu belge, İstanbul’un siyasi ortamı hakkında ip uçları sağlayan veriler de içermekteydi. Buna göre okullar yaşanan karışıklıktan dolayı hala kapalıydı ve bunun diğer bir nedeni de öğretmen tensikatının tam olarak bitirilememesiydi. Bu süre zarfında maaş da alamayan öğretmenlere toplam ödeme yapılması kararlaştırılmış ayrıca maarif bütçesine ek tahsisatın konması da uygun bulunmuştu. Bkz. **B.O.A.** M.V. 122 32.

³⁹ **B.O.A.** MF. VRK. 27 60. On gün ara ile Sadrazam aynı isteği, bu sefer başka bir eski devir ricali için yinelemişti. Bkz. **B.O.A.** MF. VRK. 28 91. Kamil Paşa’nın tekliflerinin makul olmaktan uzak olmasına getirilecek belki de en açık olay Rüsumat Emaneti’nde yaşanmıştı. Daha öncesinde ilga olunduğunu belirttiğimiz Cemiyet-i Rüsumiyye’den açıkta kalan eski devir ricalinden Selavi Bey’in tekrar kadroya alınması teklifi, Dahiliye Nezareti’nce “*gümrük muamelatına adem-i vukuf*”u nedeniyle kesin bir şekilde reddedilmesine karşı Paşa, o halde söz konusu kişinin bir Dahiliye kadrosunda değerlendirilmesi yönünde ısrarını sürdürmüştü. Bkz. **B.O.A.** MF. VRK. 27 68.

⁴⁰ **B.O.A.** M.V. 120 83.

⁴¹ **İkdam**, 16 Şaban 1326 – 1 Eylül 1324 – 14 Eylül 1908.

merkez teşkilatının karar alma organı Meclis-i İlmiyye ile Rumeli Kazaskerliği ve İstanbul kadılıkları gibi önemli mevkilerde de ciddi gözden geçirmelerde bulunmuştur.⁴²

Padişah iradesinden geçen en kapsamlı tensikat raporu, Posta ve Telgraf Nezareti'ne aitti. 1908 başlarında Budapeşte'nin ev sahipliğini yaptığı "Telgraf ve Telefon Fen Konferansı"na katılan nezaret bürokratlarınca kaleme alınan layiha, bu nedenle konferansın içeriğine yönelik göndermelerle doluydu. Dünyada özellikle de Avrupa'daki meslektaşlarının uygulamalarından ve fikirlerinden haylice etkilenen nezaret personeli, bu duygularını, "*Telefon inhisarı devlet tahtındadır*", "*Doğrudan doğruya hükümetçe işletilmek*", "*telefon hututunu devletin doğrudan doğruya işletmesi zaruridir*" gibi slogan cümlelerle ifade etmişlerdi. Posta ve Telgraf işlerinin kapitülasyonlar nedeniyle halihazırdaki durumundan oldukça şikayetçi olan kurum bürokratları, özellikle telefon konusundaki dünyadaki gelişmelere dikkat çekerek "*memâlik-i Osmaniye de telefon tesisi halinde hususi şirketlere imtiyaz tarzında verilmeyip telgraf dahi telefon dahi hükümetin inhisarı altında bulunması*" gerekliliğinden bahsetmişlerdi. Tensikat konusunda ise her şeyden önce diğer ülkelerin posta ve telgraf teşkilatları nizamnamelerinin incelenmesini ve bunlara istinaden bir yapılanmaya gidilmesinin uygun olacağı belirtilmişti. Hareket planlarında uzmanlaşma konusuna ağırlıklı bir yer veren posta memurları, kurum içi idari ve işletme birimlerinin ayrıştırılmasını, yabancı bir uzman (müşavir) getirilmesini ve teşkilatın karar alma organı olan Meclis-i İdare'nin daha demokratik bir sistem içerisine konumlanmasını öncelikleri arasına dahil etmişti. Bürokratlar diğer taraftan teşkilatın ihtiyacını hissettiği uzmanların yetiştirilmesi için bir okulun kurulmasını da raporlarına taşırlarken, bağlı buldukları Dahiliye Nezareti bürokratlarının şimdilik sadece merkez teşkilatında düzenlemeler yapılması konusundaki hatırlatmalarına ise çekince koymuşlardı.⁴³ Nezaret bürokratları, ayrıca kaleme aldıkları bir başka yazıda çalışma takvimlerinin çok dışında kalan bu teklifin uygunsuzluğunu söz konusu ederek merkez ve taşra teşkilatı tensikatının senkronize bir şekilde yürütülmesi ve buna da en geç aralık ortasından önce başlanması gereğine dikkat çekmişlerdir. Merkez ve taşra personeli arasındaki maaş dalgalanmalarının altını çizen tezkere, özellikle ilan-ı hürriyetten beri artan iş yoğunluğunu vurgulayarak bütçeden nezarete ayrılacak payın yükseltilmesi talebinde de bulunmuştu.⁴⁴

⁴² B.O.A. Y. MTV. 313 67.

⁴³ B.O.A. İ. PT. 1326(L)3 1.

⁴⁴ B.O.A. M.V. 122 50.

1908 Kasımında yaşanan bir diğer önemli gelişme de sultan mülkleri ile bunlara bakan kurumların inceleme altına alınmasıydı. Hümayun mülklerinin idaresinden sorumlu Hazine-i Hassa tensikati ay sonunda tamamlanıp yeni kadro ve maaş çizelgeleri sultan onayından geçirilirken,⁴⁵ Nuri Paşa başkanlığında oluşturulan ve saray masrafları ile iç hazine (ceb-i hümayûn) kayıtlarını inceleyen komisyon da incelemelerini tamamlayarak kendini feshetmiş ve hazırladıkları raporu da Sultan onayına göndermişti.⁴⁶

Harbiye Nezareti kalem personeline uygulanan tensikat ise kendisine günlerce gazetede yer bulacak olumsuz gelişmelere yol açmıştı.⁴⁷ Kıdem ve liyakatine bakılmaksızın tüm memurların belirli maaş basamaklarına ayrılarak tasnif edilmesi özellikle Tanin tarafından istihzalı bir şekilde haber yapılmıştı. “Koskoca bir komisyon” tarafından yapılan tensikatın insanı hayretlere saldığını dile getiren yazı, kalem hizmeti iki seneyi geçmeyen kişilerin emektar memurlardan kat kat fazla maaş almasına neden olan bu düzenlemenin nezaret içerisinde “*adem-i hoşnudi*”yi davet ettiğini ifade etmişti.⁴⁸ Kamuoyu tepkisi üzerine tekrar toplanan Harbiye Nezareti Tensik Komisyonu, çalışanlarını ve dolayısıyla da tepkili kesimleri memnun edecek kararlara imza atmıştır. Buna göre önce memurları değil teşkilat yapısını gözden geçiren nezaret kurmayları, ihtiyacı hissedilen memur sayısını tespit etmeye yönelmişti. Bununla ilgili olarak son 25 yılın kayıtlarını inceleme altına alan komisyon, bu arada memurların dosyalarını da gözden geçirmeyi uygun bulmuştu. Belirli stratejik mevkilere yapılacak atamaların imtihan usulü üzerinden olması ise komisyonun altına imza attığı son karar olmuştu.⁴⁹

⁴⁵ **B.O.A.** Y. MTV. 313 43. Hazine-i Hassa'nın yeniden yapılandırılması sırasında sadece taşınmazların değil Darülaceze gibi hayır kurumlarının denetimi de diğer devlet organlarına bırakılmıştı. Bkz. Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet – Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876 – 1914**, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 251.

⁴⁶ **B.O.A.** Y. MTV. 313 60.

⁴⁷ Goltz Paşa dahi kaleme aldığı bir makalede söz konusu tensikat uygulaması sonucunda kadro harici kalan kişilerin sistemle çatışma içine gireceğini bunun ise yeni dönem yöneticiler için olumlu gelişmeler doğurmayacağı uyarısında bulunmuştu. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Goltz Paşa'nın Makalesi”, n. 9860, 12 Şaban 1326 – 26 Ağustos 1324 – 8 Eylül 1908.

⁴⁸ **Tanin**, n.112, 28 Şevval 1326 – 9 Teşrin-i sani 1324 – 23 Kasım 1908.

⁴⁹ **Tanin**, n. 127, 13 Zilkade 1326 – 24 Teşrin-i sani 1324 – 7 Aralık 1908. Harbiye'deki kalem personeline uygulanan tensikati kısa ve öz bir şekilde kristalize etmesi bakımından Tophane Nezareti'ndeki tensikat incelenebilir. Bkz. **İkdam**, 14 Muharrem 1327 – 24 Kanun-i sani 1324 – 6 Şubat 1909. Ordunun diğer birimlerinde de tensikat eşzamanlı bir şekilde yürütülüyordu. Tersane-i amire (**B.O.A.** M.V. 122 49) ve Jandarma tensikatları tüm hızıyla sürerken özellikle Rumeli Vilayet-i Selasesi'ndeki yabancı uzmanların yardımlarına başvurulduğu görülmektedir. (**B.O.A.** M.V. 121 59). Jandarma tensikatına burada uzun uzadıya değinmeden bir parantez açmak istiyoruz. Devrim heyecanı ile beraber ilga olunan kurumlardan birisi de Rumeli Vilayet-i Selase Müfettişliği'ydı. Anayasanın ilanı ile artık bu gibi “*olağanüstü hal*” bölgelerine gerek kalmadığını düşünen hükümet, daha pratik bir yola meylederek buradaki yabancı uzmanları ordunun modernizasyonunda değerlendirilmeyi düşünmüş ve bu konuda ilgili kişilere tekliflerde bulunmuştur. Bkz. **B.O.A.** M.V. 124 77.

II-B 1909 Tensikat Kanunu'na Doğru

Yapılan tüm düzenlemeler, peşi sıra yayınlanan talimatlara rağmen gerek kadro dahilinde gerekse de kadro haricinde bırakılacaklara yapılacak ödemeler tam anlamıyla sorun hale gelmiştir. Bunun en önemli nedeni uyandırdığı kötü hatıralar nedeniyle hoş gözle bakılmayan eski devir ricaline, kanuni hakları olmasına karşın ödeme yapılmamasıydı. Bunun en açık örneği *“haklarında efkar-ı umumiyece hasıl olan teheyücata nazaran”* kadro harici bırakılan Trabzon Valisi Ferid Paşa, Onuncu Daire-i Belediye Müdürü Hüseyin Bedreddin ve Şura-yı devlet eski üyesi Nazif Sururi Bey'e ödenmesi gereken mazuliyet maaşlarının bu baskı nedeniyle verilmemesiydi. Meclis-i Vükela'dan çıkan yazı, memurların mazuliyet maaşını hak ettiklerini ifade ederken daha itidalli bir tavır alınmasını istemiştir.⁵⁰ Bundan bir süre sonra da Meclis-i Vükela, bir genelge yayınlayarak *“ilan-ı hürriyeti müteakip efkar-ı umumiyece hasıl olan galeyana üzerine açığa çıkarılan memurin ile Avrupa'ya firar edenler ve ilan-ı hürriyetten mukaddem memur iken tabaid olup yerlerine diğerleri almanlardan bu kere avdet edenlere”* hem Maliye hem de Mazulin Sandığı'ndan maaş bağlanmasının kanuni bir gereklilik olduğunu ilan etmişti.⁵¹

33 yıllık bir suskunluktan sonra 17 Aralık 1908 tarihinden itibaren tekrar nefes alıp vermeye başlayan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının da en önemli gündem maddelerinden birini tensikat konusu oluşturuyordu. Aralık ayı sonlarına doğru meclis başkanlığına bir önerge sunan Mamuretülaziz Mebusu, bu önergesi ile devlet dairelerinde tensikat adı altında yapılanların kanuni dayanağının bulunmadığını ve bir an önce yasal bir çerçeve içine alınması gerektiğini teklif etmişti. Önerge meclis içinde oldukça farklı tepkilerin oluşmasına yol açmıştı. Örneğin Ergiri Mebusu Mamapulo Efendi, tensikatın tüm dairelerde hızla devam ederken yapılacak böylesi geniş ölçekli bir düzenleme ile kafaların daha da karıştırılmamasını tavsiye ederken, konuya bütçe açısından yaklaşan Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi, görüşmeler öncesine kadar tensikat işlemlerinin bitirilmesinin üzerinde asıl durulması gereken konu olduğunu vurgulamıştı. Halep Mebusu Mustafa Efendi ise önergenin belirttiği yönde adım atılır ve bir kanun yapılırsa mevcut kanunlara ilave olarak bir düzenleme yapılmış olacağını ki bunun icra makamındaki kişileri kararsızlıkta bırakabileceğine işaret etmişti. Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey ise önergenin sadece bir ıslahattan ibaret olmayıp devrim misali çok daha derin anlamlar barındırdığını o nedenle ön

⁵⁰ B.O.A. M.V. 122 61. Akşin, kamuoyu tepkisi yüzünden Kamil Paşa Hükümeti'nin tensikatı durdurduğunu söylemekteyse de buna dair somut bir veriye ulaşamadık. Bkz. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 90.

⁵¹ **İkdam**, 5 Zilhicce 1326 – 16 Kanun-ı evvel 1324 – 29 Aralık 1908.

incelemesinin nezaretlerde yapılmasının daha uygun olacağı yönünde bir fikir belirtmişti. Parlamenterleri taktirin hukuki boşlukları konusunda uyararak İstanbul Mebusu Kozmide Efendi ise bu şekli ile kanun tasarısı (layiha) formunda olmadığı ve bu nedenle de reddedilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Kozmide Efendi önerisini teklif olarak sunup oylamaya koyması üzerine, parlamenterler tensikatla ilgili bu ilk önergeyi Kozmide Efendi'nin görüşleri temelinde geri çevirmişlerdi.⁵²

Mecliste yapılan konuşmaların genel havasının memurların lehine geliştiğini söylemek de kolay değildir. Kaldı ki sadece bütçe görüşmelerinde esen memur aleyhtarı görüşler esas alındığı takdirde, çok daha keskin çıkarımlarda da bulunulabilir. Mamuretülaziz Mebusu'nun önergesinin kabul edilmemesinden hemen sonra İsmail Mahir Efendi (Kastamonu) tarafından verilen ve kadro hariçlerine bağlanan mağduriyet maaşlarının ilgasına yönelik önerge de öncekinden farklı bir kaderi paylaşmamıştır. Her ne kadar taktir, meclis tarafından düşürülmüşse de gelecek günlerin memurlar açısından çok da hayırlı olmayacağı yavaş yavaş anlaşılıyordu.⁵³ Bunun yanında meclis riyasetine sunulan bazı önergeler resmi belgelere yansımaya bazı eşitsizlikleri de görmemize olanak sağlamıştır. Örneğin Tarblusgarb Mebusu Mustafa Efendi'nin memur maaşlarından % 1 oranında kesilerek kadro harici memurlara sağlanan ek ücretten sadece İstanbul'daki memurların yararlandırılmasının "*müsavat*" ve "*hakkaniyyet*" ilkelerine aykırı olduğu bunun ya ilgası ya da diğer memurları da içermesine yönelik taktiri meclisi oldukça karıştırmıştır. Konu ile ilgili söz alan mebuslar, anayasanın eşitlik ilkesini zedeleyen bu durumun bir an önce düzeltilmesi yönünde konuşmalar yapmışlar ve bunun sonucu olarak da önergenin layiha encümenine gönderilmesini oy birliği ile karar altına aldırılmışlardı.⁵⁴

Bu arada bir hükümet değişimi yaşanarak Kamil Paşa Hükümeti yerine Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti iktidara geçmiştir (13 Şubat 1909). Hüseyin Hilmi Paşa, Kamil Paşa'nın okuduğu programdan çok daha ayrıntılı olan programının önemli başlıklarından birisini de tensikat meselesi oluşturmuştu. İçişleri faslında yapılacak en önemli işin devlet dairelerini gerek meşrutiyete gerekse de günün gereklerine ve ilerlemelerine uyarlamak olduğunun altını çizen Sadrazam, tam bu noktada bir çekince koyarak söz konusu eylemin diğer ülkelerde uzun seneler aldığını belirtmiş ancak bu konuda daha pratik davranılarak ve elbirliği ile çalışılarak tüm zorlukların aşılacağına duyduğu ümidi ifade etmişti.⁵⁵

⁵² M.M.Z.C. İ: 18 13 Kanun-i sani 1324 (26 Aralık 1908) C:1, ss. 325-326.

⁵³ M.M.Z.C. İ: 19 14 Kanun-i sani 1324 (27 Aralık 1908) C:1, s. 353.

⁵⁴ M.M.Z.C. İ: 26 29 Kanun-i sani 1324 (11 Şubat 1909) C: 2, s. 581.

⁵⁵ M.M.Z.C. İ: 30 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909) C: 2, ss. 677-78.

Tensikatın önceki hükümet gibi yeni hükümet döneminde de bir zorunluluk olarak kabulü, çalışmaların kesintisizce sürdürülmesini sağlamıştı. Ancak yapılan işler, ne basını ne de parlamenterleri tatmin etmekten uzaktı. Hüseyin Cahid kaleme aldığı bir yazıda tensikatın ilk altı ayını mercek altına almıştı. Tanin yazarına göre tensikatın ilk günlerinde daireye sadece maaşını almak için gelen memurların işlerine dört elle sarıldığını ancak sicilleri nedeniyle kadro harici bırakılmalarıyla dairelerin yine o eski tenha günlerine döndüklerini belirtmişti. Kendini bu badireden kurtaran ve görevini kötüye kullanan bir takım memurların görevini iyi yapan memurlara iyi örnek olmadığını dile getiren Cahit Bey, asıl işin bu kişileri dairelerden uzaklaştırmak olduğunu beyan etmişti.⁵⁶ Diğer tarafta dairelerde yaşanan karışıklıkların kurum içi ile sınırlı kalmayarak kamuoyunda geniş yankılar yaratması, olayların toplumsal uçlarını gözler önüne sermiştir. Örneğin tazminat alma tarihlerinin dışında başvuran kadro hariçlerine verilen olumsuz cevaplar, Şura-yı devlet'in konu ile ilgili memurların hukukunu korumaya yönelik uyarılarda bulunmasına yol açarken mağdur aileleri parlamento önünde gösteri yapmıştı.⁵⁷

İstanbul'da oluşan ve günlük basında da kendisine haylice yer bulan bu gerilimli duruma karşı parlamenterler ilgilerini esirgememişler ve hükümetin eylemlerinin yakın takibe alınması ve yaptırımlar uygulanması yönünde kararlar çıkartmaya çalışmışlardı. Örneğin Tokat Mebusu Sabri Bey'in bu amaçla mecliste bir inceleme komisyonunun kurulması yönünde verdiği önerenin meclis içinde derhal kabul görmesi bunun bir kanıtıydı. Her ne kadar Şükrü Efendi (Sivas), "teşri" makamının "icra" makamının politikalarına karışamayacağını hatırlatmış ve Hallacyan Efendi, ne kadar memura ihtiyaç duyulduğu ya da o görevlere kimlerin getirileceğinin tamamen hükümetin işi olduğunu belirtmişse de önerenin oy çokluğu ile parlamento gündemine alınmasını engelleyememiştir.⁵⁸

Müzakere tarihinde söz alan Sabri Bey, bir kere daha önergesinin içeriği hakkında mebusları bilgilendirmede bulunmuştu. Önerenin tek amacının bütçe görüşmelerine kolaylık sağlamak adına devlet dairelerine kesin biçimini verecek bir Tensikat ve Teşkilat Kanunu'nu hazırlamak olduğu da bu bağlamda dile getirilmişti.⁵⁹ Söz alarak dairelerdeki işlerin istendiği gibi gitmediğini vurgulayan Biga mebusu Arif İsmet Bey, kendisinin de Hariciye encümeninde görev aldığını ve baştaki kişinin ithamı ile memurların görevine son verildiğini, bir "*kaide-i esasiye*" uygulanmadan yapılan bu "*kadı davacı muhızır şahit*" tipi

⁵⁶ Tanin, n. 198, 26 Muharrem 1327 – 5 Şubat 1324 – 18 Şubat 1909.

⁵⁷ B.O.A. Ş.D. 2793 5.

⁵⁸ M.M.Z.C. İ: 34 11 Şubat 1324 (24 Şubat 1909) C: 3, s. 38.

⁵⁹ M.M.Z.C. İ: 36 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C: 1, ss. 88-9.

uygulamalarla ehliyet yoksunu ve su-i şöhret sahibi kişilerin mevkilerini korumayı başardıklarını ifade etmişti. Biga mebusuna göre yapılacak iş belliydi o da bu konuda “*memalik-i mütemeddine*”de neler yapıldığını araştırmak ve bulmaktı. Arif Bey, İngiltere Hariciye Nezareti’nin 56 kişi ile idare olunduğunu oysa bizdeki Hariciye Nezareti’nde içlerinde neredeyse 80’er çalışanı olan 56 Evrak Odası’nın bulunduğunu, tensikat sırasında yapılan kayırmalardan kendi memurlarının bile rahatsızlık duyduğunu ve Şevket Cenani örneğinde olduğu gibi gazetelere açıklama yazmak zorunluluğu hissettiğini ifade etmişti. Biga Mebusu’nun anlattıkları, Hariciye Nezareti’nden kadro dışına bırakılanların neler yaşadıklarını da gözler önüne sermişti. Buna göre mağdur memurlar, bir araya gelerek miting düzenlemiş ardından da konu ile ilgili olarak üst düzey yöneticilerle konuşmak istemişlerdi. Yapılan görüşmelerde mitinge ve basındaki yazılara ön ayak olan kişilerin tekrar göreve kabul edilmesinin sağladıklarını ancak mağdur memurların sorunlarına hâlâ çare bulunamadığı belirtmişti. Bu nedenle de yapılacak köklü bir düzenlemeyi sonuna kadar destekleyeceğini ifade eden Arif Bey, “teşri”nin “icra”ya karşılamayacağı yönlü açıklamaları ise “*büyük bir inkılap içinde*” bulunulduğu hatırlatması ile reddetmişti.⁶⁰

Önergenin seyrini etkileyecek konuşmalardan bir diğerini ise Kararahisar-ı sahip mebusu Rıza Paşa yapmıştı. Ülke gündeminin yeterince yoğun olduğunu dile getiren Rıza Paşa, bütçe görüşmelerine geçilmeden bu konuya zaman ayrılmasının tam bir vakit kaybı olduğunu belirtmişti. Nazırların istediği kişiyi kadroya tayin edebileceğinin altını çizen Paşa, sonuçta idarecilerin mesai arkadaşlarını seçmelerinin en doğal hakları olduğunu ancak bu seçimler kamu vicdanını yaralayacak bir noktaya ulaştığı takdirde meclisin nazır hakkında gensoru verebileceğini ancak şimdilik bu konunun mevsimsiz olduğunu bir kere daha dile getirmişti.⁶¹

Bunun üzerine bir kere daha kürsüye çıkan önerge sahibi Sabri Bey, alkışlarla karşılanan şu konuşmayı yapmıştı; “*Bugün devair-i devlet adeta yeniden teşekkül ediyor. Bu tensikat, tağyirat-ı külliyeye ve teehurata uğramıştır. Devair-i devlet yeniden teşekkül ettiği halde kuvve-i kanuniye tarafından bu yolda bir kanun konmadan bir kanun vaz’ olunmadan kuvve-i icraiyye nasıl teşkilat icra ediyor*”.⁶² 1884 ile 1909 arasındaki 25 yıllık dönemde memur maaşlarının sabit kaldığını ifade eden Halep Mebusu Ali Cenani Bey, saray ihsanları ile servetine servet katanlar bir tarafa bırakılacak olursa memurların büyük bir kısmının meclisten kanun beklediğini, buna göre kesin teşkilat haritalarının çıkarılması ve personel

⁶⁰ M.M.Z.C. İ: 36 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C: 1, s. 89.

⁶¹ M.M.Z.C. İ: 36 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C: 1, ss. 90-1.

⁶² M.M.Z.C. İ: 36 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C: 1, s. 91.

istihdamının yapılmasının tartışma ötesi bir gerçeklik olduğu uyarısında bulunmuştu. Kanun yapılması yönünde meclis içinde oluşan hava, Selanik Mebusu Artas Efendi ve Amasya Mebusu Arif Fazıl Bey'in konuşmaları ile iyice pekiştirilmişti. Mevcut durumu “*eski tas eski hamam*” tabiri ile özetleyen Erzincan Mebusu Ömer Fevzi Efendi ise kanun çıkarılmadıkça en iktidar sahibi kişinin eylemlerinin bile zan altında kalacağını dile getirmişti.⁶³ Son olarak kürsüye gelen Tokat Mebusu İsmail Paşa, parlamentonun iki önemli işlevi olduğunu bunlardan ilkinin bütçe, diğerinin ise tensikat olduğunu ifade ettikten sonra nezaretlerin kısa sürede tensik defterlerini meclise sunmaları gerektiğini, bunu yaptıkları takdirde halkın gözünde saygınlıklarının artacağını vurgulamıştı. Ömrünü devlet hizmetinde geçiren kişilerin gözü yaşlı bir şekilde sokağa atılmasının devletin şanına yakışmadığını belirten Paşa, uygun olanın devletin bu kişilere adalet götürmesi olacağını altını çizmiş ve takririn derhal yasalaşmasını istemişti. Mecliste oluşan genel hava doğrultusunda önerge layiha encümenine sevk edilmişti.⁶⁴

Mecliste ve devletin üst düzeylerinde tensik mağdurları hakkında oluşan hassasiyet kısa zamanda yasalaşma sürecine girmişti. Tensikat sırasında açığa çıkarılan ya da daha sonra çıkarılacak memurların sosyal haklarının yasal bir şemsiye altına alınması için Şura-yı devlet'e konu ile ilgili bir taslak nizamname hazırlanması yönünde emir verilmişti. Tanzimat Dairesi tarafından başlanan çalışmalar, basının sıkı takibi altında sürdürülmüştü.⁶⁵

1909 başlarından itibaren yeni fırkaların kurulması ile gittikçe kızışan siyasi ortam, Kamil Paşa Hükümeti'nin gensoru ile düşürülmesinden sonra daha da artmıştı. Önceki hükümetin en büyük hatası monarşik bir cephe oluşturmak yönünde gayret sarf etmekte. Gerçeğin bu kadar açık şekilde telaffuz edilememesi, tensikat gibi hükümet icraatları üzerine abartılı anlatıların kurgulanmasına yol açmıştı. Örneğin merkezde ve taşrada kadro harici bırakılan pek çok memura mazuliyet maaşı bağlanmazken Kamil Paşa'ya ve onun Maliye Nazırı Ziya Paşa'ya bağlanan dolgun maaşlar kısa sürede gazete sütunlarında kendisine yer bulmuştu.⁶⁶ Konunun bir anda gündemin baş sırasına oturması mecliste de yankı bulmuştu. Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Bey ve Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi tarafından verilen önergede “*hafiyelere ve müstahak olmayanlara mütemadiyen bol maaşlar tahsis*” edilmesi sorgulanarak bunların bir an önce kesilmesi ve bunun için de ivedilikle bir yasanın hazırlanması oy birliği ile kabul görmüştü.⁶⁷ Mebusların üzerinde

⁶³ M.M.Z.C. İ: 36 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C: 1, s. 92.

⁶⁴ M.M.Z.C. İ: 36 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C: 1, s. 93.

⁶⁵ İkdâm, 14 Safer 1327 – 22 Şubat 1324 – 7 Mart 1909.

⁶⁶ Tanin, n. 220, 18 Safer 1327 – 27 Şubat 1325 – 12 Mart 1909.

⁶⁷ M.M.Z.C. İ: 42 4 Mart 1325 (17 Mart 1909) C:1, s. 323.

durduğu diğer bir konu da bütçe müzakere tarihinin yaklaşmasına karşın bazı nezaretlerin hala tensikata girişmemiş olmasıydı. Konya Mebusu Zeynelabidin Efendi ve arkadaşları tarafından Meclis Başkanlığı'na sunulan önerge, söz konusu nezaretlerin Sadaret kanalıyla uyarılmasını talep etmişti. Tensik mağdurlarının çileleri ve haksızlıkları ile yeterince gerilen hava içerisinde parlamenterler önergeyi bekletmemişler ve oy birliği ile kabul ederek Sadaret'e göndermişlerdi.⁶⁸

Parlamento hassasiyetini anlayarak önergeye hemen kapsamlı bir cevap yazan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, teşkilat ve tensikata dair layihanın henüz ellerine geçmediğini, ancak bütçe görüşmeleri düşünüldüğünde bunun en geç bir hafta içerisinde temin olunacağını vurgulamıştı. Sadrazam ayrıca cevap yazısında hangi nezaretlerin tensikat sürecinden geçtiği ile ilgili olarak da bilgilendirmede bulunmuştu. Buna göre Şura-yı devlet, Hariciye, Maarif, Orman ve Maadin ile Posta Nezaretleri tensikatının halihazırda tamamlandığını, Harbiye Nezareti ile konu ile ilgili olarak temasta olduklarını,⁶⁹ Dahiliye Nezareti'nin taşrayı da içine alan ayrıntılı çalışma programını Sadaret'e sunduğunu bunun yanında Sicil-i Nüfus İdare-i Müdüriyesi'ndeki düzenlemelerin tamamlandığını ifade etmişti. Sadaret tensikatu için ise bütçe görüşmelerinin beklendiğini vurgulayan Sadrazam, son olarak Maliye Nezareti, Rüşumat Emaneti ve Ticaret ve Nafia Nezaretleri tensikatlarının tamamlandığını belirttikten sonra bir kere daha Sadaret ve Dahiliye tensikatları için bütçe görüşmelerini beklemenin daha uygun olacağına karar verildiğini beyan etmişti.⁷⁰

Bir kaç gün sonra mecliste okunan Sadrazam'ın yanıtı mebusların sert tepkisi ile karşılaşmıştır.⁷¹ İlk olarak söz alan Edirne Mebusu Mustafa Arif ve Karesi Mebusu İsmail Vasfi Beyler meclisin tek bir isteği bulunduğu onun da teşkilat kanunu olduğunu ifade ederek hükümetin bütçe görüşmelerinden önce bunu yetiştirmelerinin önemi belirtmişlerdi. Ankara Mebusu Mehmet Talat Bey ise son derece karamsar bir konuşma yaparak hükümete duyduğu inançsızlığı bir kere daha dile getirerek maaş düzenlemelerini dahi yapamayan hükümetin teşkilat gibi daha “velud” bir meseleyi asla başaramayacaklarını yada bunun yıllar süreceğini ifade etmişti.⁷² Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi de meclisin duruma el

⁶⁸ M.M.Z.C. İ: 44 9 Mart 1325 (22 Mart 1909) C:1, s. 395.

⁶⁹ Hem Harbiye Nezareti'nde hem de Jandarma İdaresi'nde asker ve sivil personelin tensikatu tüm hızıyla devam etmekteydi. Öyle ki sadaret odalarına bu kurumların tensikatından mağdur olanların dilekçeleri yağıyordu. Bkz. B.O.A. M.V. 126 numaralı dosya.

⁷⁰ B.O.A. HSD. AFT. 5 24.

⁷¹ M.M.Z.C. İ: 48 16 Mart 1325 (29 Mart 1909) C: 1, s. 516.

⁷² Sadrazamın isteksiz tavırları parlamentodaki gerilimi artırmaktaydı. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Cavit Bey'e itiraf ettiği üzere söz konusu kanunlardan sonra memurların isyan edeceğinden korkmaktaydı. Bkz. Mehmed Cavid, “Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hatıraları: 4”, **Tanin**, 3 Eylül 1943.

koyması yönünde oluşan ortak kanı doğrultusunda bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında hükümetten çok bir şey değil sadece işlerin daha düzenli ve seri bir şekilde yürütülmesi ve buna istinaden bütçede daha sağlıklı bir karar verilmesi için kadro düzenlemelerinin yapılmasını ayrıca bununla ilgili kesin rakamlara ulaşılma istendiğini bilhassa ifade etmişti. Ancak hükümetin bu talepler karşısında ayak sürüdüğünü dile getiren Bursa Mebusu uzun konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştı, “*Onlar yapamayacaklarsa biz yapalım. Biz yapamayacaksak onlar yapsınlar. Herhalde yapılsın. Şekl-i hükümetin bilinmesi lazımdır*”. İstanbul Mebusları Mustafa Asım Efendi ile Zöhrap Efendi’nin de benzer açıklamaları sonrasında mebuslar oy birliği ile konunun ayrı bir oturumda ele alınmasını kabul etmişlerdi.⁷³

Meclisin hükümetin ağır davrandığı yönündeki eleştirilerine haklılık kazandıracak kanıtlar da yok değildi. Örneğin taşradan Sadaret’e gönderilen yazılar hâlâ memuriyeti ilga olunan veya kadro harici kalan memurların durumunun ne olacağını soran vilayet yazışmaları ile dolmaktaydı.⁷⁴ Bu belirsizlik ortamında Şura-yı devlet’teki hazırlıkların da uzaması üzerine İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi meclis riyasetine bir soruşturma önergesi sunarak, tüm varlığını bu devlete adayan kişilerin ihraç sonrası geleceklerinin karanlıkta bırakıldığı bir durumda kanun çalışmalarını bir türlü tamamlayamayan Şura-yı devlet’ten son durumun öğrenilmesi yönünde bir soruşturma başlatılmasını talep etmişti. Talep, mebusların genel kabulünü görerek hemen icraya konmuştur.⁷⁵

Oluşan hoşnutsuz havayı makalesine taşıyan Hüseyin Cahid Bey, tensikat konusunda yaşanan en büyük eksikliğin programsızlık (*vazıh bir hatt-ı hareketsizlik*) olduğunu dile getirmiş ve kendince hükümetin hatalı olduğu noktaları maddelere ayırmıştı. Her şeyden önce kötü hali ortada olan kişileri kadro dışı bırakmayan hükümetin kadro dışı kalan memurlarla ilgili gerekli yasal düzenlemeleri de yapmadığını ifade etmişti. Diğer tarafta açıkta kalan ve sui hali ortada olan bir takım kişilere son derece gereksiz bir şekilde yüksek ücretlerin bağlandığını dile getiren Tanin baş yazarı, bunun ise kamuoyunda rahatsızlık yarattığını ifade etmişti. Programsızlık neticesinde her nezaretin kendi başına iş gördüğü bunun da bölük pörçük bir manzara yarattığını belirten Cahit Bey, sürekli olarak değişen nazırların da nezaretlerde belli bir istikrar ortamına kavuşmasını engellediğini ileri

⁷³ M.M.Z.C. İ: 48 16 Mart 1325 (29 Mart 1909) C: 1, s. 517.

⁷⁴ B.O.A. M.V. 126 25.

⁷⁵ M.M.Z.C. İ: 47 14 Mart 1325 (27 Mart 1909) C: 3, s. 511-12. Mülkiye dergisi yazarları da ilan-ı hürriyetten beri gözle görülür bir canlanmanın yaşanmamasının faturasını hükümete kesmişti. İstibdad Dönemi memurlarının hâlâ kadrolarını koruduğuna dikkat çeken Cevdet Bey, bir diğer çekinceyi de bütçe konusuna koymuştu. Meşrutiyet memurlarının maaş sorunları içinde kavruğuna dikkat çeken Cevdet Bey, halkın da devlet kapılarında önceki dönemi aratmayacak şekilde çile çekmeye devam ettiğini kaydetmişti. Bkz. Cevdet, “Tensikat-İslahat”, *Mülkiye*, n. 4, 1 Mayıs 1325 – 14 Mayıs 1909, ss. 11-24.

sürmüştü. Bu durumda Cahit Bey'e göre ivedilikle ilgilenilmesi gereken konu, nezaretlerde kadro istikrarının sağlanmasıydı.⁷⁶

Kadro harici kalan memurlara ödenmesi gereken mazuliyet maaşlarının bütçenin imkansızlık duvarına çarpması, günün diğer siyasi olaylarla birleşince durumu tam anlamıyla içinden çıkılmaz bir hale getirmişti.⁷⁷ Sadrazamın tensikat hakkındaki cevabı da böylesi bir gergin ortamda meclis oturumunda ele alınmıştı.⁷⁸ İlk olarak kürsüye gelen Amasya mebusu Fazıl Arif Efendi, kendi beklentileri ile kabinenin beklentilerinin farklı olduğunu, üstüne üstük memurların grev kozu ile meclise sunulan layihayı onaylatmaya çalıştıklarını⁷⁹ oysa şimdiye kadar hükümet işlerine karışmaktan imtina eden parlamentonun en kısa sürede bir tensikat kanunu hazırlanmazsa artık hükümete aynı hoşgörüyü göstermeye devam edemeyeceğini belirtmişti. Amasya Mebusu, otuz kadar memur için koca bir milletin haklarının yedirilmeyeceğini vurgulu bir şekilde ifade ederek sadrazamın meclise açıklama değil layiha göndermesi gerektiğini söylemişti. Tensikat işine girmekten korkan nazırlarla istenilen adımların atılmayacağını söyleyen Serfice mebusu Yorgo Boşo'dan sonra kürsüye gelen Arif Bey, hükümetin meclisin iyi niyetini kötüye kullandığını, “devr-i istibdat”ta insanların Saray korkusundan Avrupa'ya kaçtıklarını şimdi ise mebusların milletin yüzüne bakamaması nedeniyle aynı durumla karşı karşıya kaldığını dile getirmiş ve memur maaşlarının ödenmesi için devletin ağır dış borçlara girdiğini ancak sonuçta yine bunun milletin sırtından ödeneceğini hatırlatmıştı. Ne memurlara ne de perişan halka bunu yapmaya kimsenin hakkı olduğunu dile getiren Biga Mebusu, bu nedenle de hükümetin tutmuş olduğu yolu bir an önce değiştirmesi gerektiğini vurgulamıştı.⁸⁰

Hükümeti temsilen salonda bulunan Nafia Nazırı Gabriel Efendi ise âdetâ Sadrazamın cevap yazısındaki satırları tekrarlamış ve teşkilat ve tensikatın ancak ve ancak bütçe sonrasında yapılabileceğini, her şeyden önce meclisin kendilerine ne kadar kaynak yaratılacağına tespit edilmesi gerektiğini hükümetinde buna göre kendisine bir hareket planı çizeceğini ifade etmişti.⁸¹ Nafia Nazırı'nın konuşmaları meclisteki gergin havayı yatıştırmaya yetmediği gibi, Karesi Mebusu Vasfi Efendi'nin konuşması ortamı daha da elektriklendirmiştir. Kabaca hükümetin bütçeyi beklemesine gerek olmadığı, zaten geçici bütçelerle kadro hariçleri için kaynak yaratıldığına değinen Karesi Mebusu, doğrudan

⁷⁶ **Tanin**, n. 239, 9 Rebiülevvel 1327 – 18 Mart 1325 – 31 Mart 1909.

⁷⁷ **B.O.A. M.V.** 126 43.

⁷⁸ **M.M.Z.C. İ:** 52 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909) C: 1, s. 631.

⁷⁹ Fazıl Arif Bey bu ifade ile bir süreden beri maaş alamayan Posta ve Telgraf Nezareti çalışanlarının meclise çekmiş olduğu aralıksız telgraflara ve onların sert söylemlerine göndermede bulunmuştu.

⁸⁰ **M.M.Z.C. İ:** 52 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909) C: 1, s. 632.

⁸¹ **M.M.Z.C. İ:** 52 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909) C: 1, s. 633.

hükümeti hedef alan açıklamalara girişmiştir; “*kabine bütün bendeganını, bütün ekabirini kayırmışlar, ötekini bir tayin etmiş, bir menafi-i mukabele karşısında. Bir silsile-i menasıp, zincirleme bunu kırmalı*”. Vasfi Efendi örnek olarak da Defter-i hakani Nezareti’ni göstererek 200 kişi ile pekala yönetilebilecek kurumda 600 kişinin görev yaptığını, ancak bu milletin artık bu yükü taşıyamadığının altını çizerek kürsüden inmişti.⁸² Oturum sonucunda verilen önergelerin oylaması görüşmelerin gidişatını bir anda değiştirmiş ve Sadrazam hakkında gensoru teklifi oy birliği ile kabul edilerek tespit edilen tarihte Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’nın dinlenmesi yönünde karar çıkartılmıştı.⁸³

Ancak çok iyi bilindiği üzere mali tarihle 31 Mart’ta patlayan gerici ayaklanma ve hemen akabinde hükümetin düşmesi ülke gündeminin aniden bambaşka mecralara kaymasına neden olmuştu.⁸⁴ Kısa süreli Tevfik Paşa Hükümeti’nin ajandasında tensikattan çok daha önemli konular bulunuyordu. Kaldı ki, İstanbul’da kontrolden çıkan olaylara süratle müdahale eden Rumeli menşei Hareket Ordusu, ilan ettiği idare-i örfiyye tedbirleri çerçevesinde hem hükümeti hem de sultanı görevden el çekmeye zorlamıştı. İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi bu ortam içinde bir kere daha iktidara gelmiş ve programını tüm dengeleri alt üst olmuş bir sistem içinde okumuştur (6 Mayıs 1909).⁸⁵

Şeriatçı ayaklamayı besleyen güvenlik eksikliklerine parmak basan Sadrazam, yeni dönemde yapılacak işin öncelikle polis ve jandarma tensikatını sonuçlandırmak olduğunu vurgulamıştı. Bu noktada bütçe açığının 6 milyon lirayı geçtiğini hatırlatan Hüseyin Hilmi Paşa, alınacak tedbirlerin bu kaynaklar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerçeğinin de akılda tutulması gerektiğini vurgulamıştı. Paşanın yapmış olduğu bu vurgu, aslında 31 Mart Olayı öncesindeki gensoru olayına bir gönderme mahiyeti taşımaktaydı. Konuşmasında hükümetin merkez teşkilatındaki yapısal düzenlemelere tahminlerin ötesinde tahsisat ayırdığını bunun ise devletin gündelik işlerini bile tehlikeye sokacak bir raddeye tırmandırdığının altını çizen

⁸² M.M.Z.C. İ: 52 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909) C: 1, s. 633-34.

⁸³ M.M.Z.C. İ: 52 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909) C: 1, s. 637.

⁸⁴ Tensikat mağdurlarının 31 Mart İsyanı’na ne ölçüde destekte buldukları bir bilinmezdir. Konu ile ilgili kısmi yorumda bulunan araştırmacılar şunlardır: Bkz. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1961, s. 371. Eric Jan Zürcher, “*The Ideas of April A Fundamentalist Uprising in İstanbul in 1909?*”, **State and Islam**, Ed. C. Van Dijk-A.H. de Groot, Research School CNWS, Leiden, 1995. ss. 65-76. İlan-ı hürriyetten 31 Mart İsyanı’na kadar süregelen olayların farklı bir analizi için: Bkz. Edwin Pears, “*The Crises in Turkey*”, **The Contemporary Review**, 95, January-June 1909, ss. 511-526. Aktaran: Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. İrtem ise ordudaki tensikata değinerek bunun pek çok işsiz güçsüz askerın İstanbul’a toplanmasına yol açtığına değinmiştir. Bkz. Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Haz. O.S. Kocahanoğlu, Temel Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 116. Georgeon da işsiz kalmış asker ve memur yığınlarından bahsetmektedir. Bkz. François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Homer Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 478.

⁸⁵ M.M.Z.C. İ: 78 11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909) C: 2, ss. 635-36. İnal, Hüseyin Hilmi Paşa’nın ikinci Sadaret döneminin “en elim ve vahim hadisesi” olarak Tensikat Kanunu’nun ilanını göstermektedir. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. III, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1684.

Sadrızam, meclise sunumu geciken kanunların bu açıdan değerdendirilmesi gereğini belirtmişti. Paşa'nın bu aşamadan sonra söyledikleri ise doğrudan meclisin tensikat konusunda hükümete yönelik yapmış olduğu eleştiriler hakkında olmuştur. Tensikarla ilgili yasal düzenlemelerin gecikmiş olduğu gerçeğini sözlerinin en başında kabul eden Sadrızam, ancak kadro dışı kalacak memurların “*hal ve atileri*” güvenceye alınmadan tensikata girişilemeyeceğine anlayışla bakılmasını kaldı ki, Şura-yı devlet tarafından hazırlanan layihanın hükümete tevdi edildiği eğer 31 Mart İsyanı yaşanmasaydı bunun belirtilen tarihten neredeyse bir hafta önce Meclis-i Mebusan riyasetine sunulmuş olacağını da eklemiştir.⁸⁶ Paşa son olarak konu ile ilgili konuşmasını, layihanın halihazırda Sadaret bürokratlarınca incelendiği ve en kısa sürede meclise gönderileceği ifadesi ile tamamlamıştır.⁸⁷

Hükümet ilan etmiş olduğu genel af ile önceki dönemde taşraya sürgüne gönderilen memurları merkezde açılacak boş kadrolarda istihdam etmeyi düşünürken⁸⁸ diğer taraftan nezaret tensikatlarını hızlandırmak için girişimlerde bulunmuştu.⁸⁹ Tensikat işlemlerini tamamlayan nezaretlerden ise tensik defterlerini Sadaret'e iletmeleri emrini vermişti.⁹⁰ Göreli olarak sağlanan bu barış ortamında bir kere daha kamuoyunun dikkati dairelerde yürütülmekte olan tensik çalışmalarına çevrilmişti.⁹¹ Hükümet kadro harici kalanlara sağlanacak haklara dair kriterleri gazetede yayınlarken,⁹² Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin

⁸⁶ Aslında Sadrızamın sözleri 31 Mart Olayları arasında kaybolan bir gerçeğe işaret etmekteydi. Tensikat Kanunu layihası, 31 Mart karışıklığında “yanlışlıkla” şehit edilen Adliye Nazırı Nazım Paşa tarafından bizzat hazırlanmıştı. Ali Fuat'ın hatıralarına bakılacak olursa, “layiha Nazım Paşa'nın son eseri”ydi. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 25. Alkan ise eserinde Tensikat Kanunu'nu 31 Mart İsyancılarına destek veren çevreleri sindirmek adına İttihatçılar tarafından çıkarılmış bir kanun olarak değerlendirmiştir. Bkz. Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, ss. 145-152.

⁸⁷ **M.M.Z.C. İ:** 78 11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909) C: 2, ss. 636.

⁸⁸ **M.M.Z.C. İ:** 75 6 Mayıs 1325 (19 Mayıs 1909) C:2, s. 557.

⁸⁹ Sadaret'ten yapılan açıklama tensik işlemlerinin bir hafta içerisinde tamamlanacağı yönündeydi. Söz konusu haber, Ziraat ve Orman ve Maadin Nezareti'nde başlayan tensikat haberi ile alt alta verilmişti. **Tanin**, n. 256, 30 Rebiülahir 1327 – 7 Mayıs 1325 – 20 Mayıs 1909. Findley, söz konusu çalışmalarla Abdülhamid döneminde kurulan mekanizmanın tam anlamıyla felce uğratıldığını söylemiştir. Carter V. Findley, **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform - Bab-ı âli 1789-1922**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, ss. 250-251.

⁹⁰ **Tanin**, n. 263, 7 Cemaziülevvel 1327 – 14 Mayıs 1325 – 27 Mayıs 1909.

⁹¹ Özellikle Sadaret daha hızlı davranmış ve bünyesinde yürütülen tensikat çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bir raporu kamuoyu ile paylaşmıştı. Bkz. **İttihad**, “Tensikat ve Teşkilat”, n. 7, 13 Cemaziülevvel 1327 – 19 Mayıs 1325 – 1 Haziran 1909. **İttihad**, “Tensikat ve Teşkilat – Maba'd”, n. 9, 15 Cemaziülevvel 1327 – 21 Mayıs 1325 – 3 Haziran 1909. Defter-i hakani Nezareti ile ilgili kadro listesi için: Bkz. **İttihad**, “Tensikat ve Teşkilat – Defter-i hakani Nezareti”, n. 22, 3 Cemaziül-ahir 1327 – 8 Haziran 1325 – 21 Haziran 1909. **İttihad**, “Tensikat ve Teşkilat – Defter-i hakani Nezareti – Maba'd”, n. 23, 4 Cemaziül-ahir 1327 – 9 Haziran 1325 – 22 Haziran 1909.

⁹² “Açıkta kalacak memurin: Yapılacak teşkilat mucibince bir takım memurin ve ketebe bi'l-zarure açıkta kalacaktır. Teşkilat ve tensikat neticesinde memurin ve ketebe üç sınıfa ayrılacaktır. Birinci sınıf istihdam olunacaklar, ikinci sınıf memuriyet açıldıkça istihdam olunacaklar, üçüncü sınıf hiç istihdam olunmayacaklar.İstihdam olunacaklara kendilerine tayin edilecek vezâife göre tensikat-ı cedide mucibince

Cahid Bey bile ilk defa olarak konuya olumlu bir açıdan yaklaşmıştı.⁹³ Meselenin artık sonuna gelindiğini belirten başyazar, özellikle dairelerdeki maaş uçurumuna işaret ederek dairenin asıl yükünü çeken personele reva görülen düşük maaşlar ile tepede koltuklara kurulmuş icabında “devr-i sabık” kalıntısı memurlara verilen akla hayale gelmeyecek maaşların kıyaslamasını yapmıştı. Dengesiz durumun yolsuzluk kapılarını ardına kadar araladığına değinen Hüseyin Cahid Bey, ancak ortaya çıkan bu gayr-i ahlaki durumu sadece bu nedene bağlamanın da yanlış olacağını dile getirmişti. Bu bağlamda kalemleri etkisi altına alan himayeci ilişkilere değinen yazar, herkesin birisinin adamı olduğu kokuşmuş bir ilişkiler bütününe daireleri de içten içe çürüttüğüne değinmişti. Cahit Bey’e göre patronaj kadar bürokratik mekanizmayı felce uğratan bir diğer uygulamanın işe göre adam değil adama göre iş ayarlanması olduğuydu. Kademe ve liyakat sistemlerini yerle yeksan eden ve daire kadrolarının aşırı ölçekte şişmesine neden olan usûl yazara göre, bir taraftan bütçeyi yıpratırken diğer taraftan dairenin işleyişinin yavaşlamasına neden olmaktaydı. Hüseyin Cahid’e göre bu durumu ebediyen devlet dairelerinden söküp atacak yol ise “*imtihan*”dı. Söz konusu gelecek projesine göre sınavlara göre alınacak memurlar, bürokratik yapının yeni bir kimlik kazanmasına yol açacaktı.⁹⁴

Bu arada Sadaret gözden geçirilmiş Tensikat Kanunu layihasını (İki fasıl toplam on bir madde) Meclis-i Mebusan riyasetine sunmuştu.⁹⁵ Mecliste yapılan görüşmede konunun nezaketi bir kere daha söz konusu edilmiş ve oturum sonunda önerge veren Zeynelabidin Efendi (Konya) ve Emrullah Efendi (Kırkkilise) layihanın incelenmesi için diğer

maaş verilecektir. Memuriyet açıldıkça istihdam olunacaklara ise mazuliyet maaşı tahsis olunacaktır. Hiç istihdam olunmayacaklar ikiye ayrılacaktır. Bir kısmı su-i ahlak ile yani hafiyelik vs. ile pek müstehir olanlardır ki bunlara zerre kadar tazminat verilmeyecektir. Diğer kısmı ehliyetsizliklerini binaen istihdam olunmayacak olanlardır ki içlerinde müddet-i tekaüdü ikmal etmiş olanlar tekaüt edilecektir. Yirmi beş sene hizmet etmiş olanların mütebaki beş senelik hizmetleri için icab eden tekaüt aidatı hükümet tarafından verilerek bunların da tekaüdü icra olunacaktır. Diğerlerine müddet-i hizmetleri nisbetinde beher seneye bir aylık miktarı isabet etmek üzere tazminat itası tensib olunmuştur. Faraza on sene hizmet etmiş olanlar aldığı aylığın on misli, on beş sene hizmet etmiş olanlara on beş misli tazminat verilecektir. İlerde açılacak memuriyetlerde istihdam olunmak üzere muvakkaten açıkta bırakılacak olanlara da şimdilik söylediğimiz vechle mazuliyet aylığı verilecektir. Bu aylığın tayininde bu nisbet gözetilmiştir. Mesela yüz guruş maaşı olup da müddet-i hizmetleri iki sene ile beş sene arasında olanlara kezalik iki yüz guruş maaşı olup da müddet-i hizmetleri beş sene ile on sene arasında olanlara kezalik üç yüz guruş maaşı olup da müddet-i hizmetleri on sene ile onbeş sene arasında olanlara, kezalik dört yüz guruş maaşı olup da müddet-i hizmetleri on beş seneyi tecaviüz edenlere maaşlarının tamamı verilecektir. Diğer maaş sahipleri de bu nisabette maaşları tamam aldıkları gibi ondan yukarılarının da yüzde yirmisini alacaklar ve bir memuriyet açılmasına intizar edeceklerdir”. Tanin, n. 260, 4 Cemaziülevvel 1327 – 11 Mayıs 1325 – 24 Mayıs 1909.

⁹³ Tanin, n. 260, 4 Cemaziülevvel 1327 – 11 Mayıs 1325 – 24 Mayıs 1909.

⁹⁴ “İmtihan” kelimesine özellikle basın çevresinde bürokratik kokuşmuşluğa bir anda son verecek sihirli değnek muamelesi yapılmaya başlanmıştır. İttihad’daki şu makale bu anlamda açıklayıcıdır. Bkz. **İttihad**, “Tensikat imtihanları”, n. 10, 16 Cemaziülevvel 1327 – 22 Mayıs 1325 – 4 Haziran 1909.

⁹⁵ **B.O.A.** M.V. 127 50. Kanun hakkında çıkan yazılar genelde olumludur. Ancak önceki tecrübelerden hareketle Hilmi Paşa Hükümeti’ne temkinli bir yaklaşım söz konusudur. Bkz. **İttihad**, “Tensikat münasebetiyle”, n. 9, 15 Cemaziülevvel 1327 – 21 Mayıs 1325 – 3 Haziran 1909.

encümenlerden seçilecek birer üye ile ayrı bir encümenin kurulmasını teklif etmişlerdi. Teklif meclis içinde genel kabul görmüştü.⁹⁶ Komisyonun çalışmalarına başladığı haberi kısa zamanda gazetelere yansırken,⁹⁷ H. Cahit Bey bir kere daha konuyu köşesine taşıyarak gerek parlamento gerekse de kamuoyundaki görüşleri aktarmaya çalışmıştı.⁹⁸ Tensikat kelimesini duyan katip ve memurların korkudan titrediğini (risa-yı hiras) söyleyen yazar, kanun layihasının da belirttiği üzere yasadan beklenenin adaletin temini olduğu buradan hareketle de özellikle maaş oranlarının ciddi bir şekilde gözden geçirilecek olmasının önemine atıfta bulunarak artık dairelerde çok yüksek yada çok düşük maaşlara tesadüf olunamayacağını altını çizmişti. Yazarın bir mesajı da kadro harici kalanlardı. Görevlerinden oldukları için bu kişilerin hükümete kin ve nefret duymamaları gerektiğini ifade eden Cahit Bey, devrin fedakarlık devri olduğunu halkın ise aşırı şişirilmiş kadroları yerinde tutup beslemek zorunda olmadığını bilmesi gereğine işaret etmişti. Cahid, imparatorluğun bir sanayi ülkesi olmadığını bu nedenle kadro harici kalanların iş bulma sıkıntısını yaşayacaklarını ifade ettikten sonra adem-i merkezîyet konusunda sürekli tartıştıkları Sabahattin Bey ile bu noktada paralel düşünceler üretmişti. Hüseyin Cahid'e göre artık yapılması gereken çocukları, gençleri devlet memuriyetlerine kapılanmak değil onları kendi ayakları üzerinde durup kendi geçimlerini sağlayacak bir şekilde yetiştirmektir.⁹⁹

Meclis hükümet tarafından kendilerine gönderilen Tensikat Kanunu layihası görüşmelerine 29 Mayıs 1909 tarihinde başlamıştır.¹⁰⁰ Meclis içinde kurulan ve layihayı tetkik eden komisyon adına söz alan komisyon reisi Cavit Bey, kanunun içeriği ve komisyonun yapmış olduğu düzeltmeler konusunda meclisi bilgilendirmiştir.¹⁰¹ Devletin ihtiyacı olduğu reform ihtiyacını sert bir “*devr-i sabık*” eleştirisi üzerine oturtan Cavit Bey, yukarıda işaret ettiğimiz gereksiz memuriyetler ve fazla istihdam konularına dikkat çekmişti. Yapılacak tek şey, devlet dairelerini “*bütçeye bar olan adamlardan tathir ve*

⁹⁶ **M.M.Z.C.** İ: 71 30 Nisan 1325 (13 Mayıs 1909) C: 1, s. 395. Encümen şu kişilerden oluşuyordu; Reis: Sabri Bey (Tokat), mazbata muharriri; Mehmet Cavit Bey (Selanik), Azâ: İbrahim Vasfi (Balıkesir), Ahmet Müfit (İzmit), Edip (Yozgat), Bedri (İpek), Halil (Menteşe), Hayri (Niğde), Talat (Edirne), Ali Münif (Adana), Ömer Şevki (Sivas), Ömer Fevzi (Bursa), Mahmut Mazhar (Trabzon). Bkz. **B.O.A.** İ. Kav. Niz. 1327C 12.

⁹⁷ **Tanin**, n. 256, 30 Rebiülahir 1327 – 7 Mayıs 1325 – 20 Mayıs 1909.

⁹⁸ **Tanin**, n. 264, 8 Cemazielevvel 1327 – 15 Mayıs 1325 – 28 Mayıs 1909.

⁹⁹ İttihad gazetesini ilginç bir sosyal yardımlaşma örneği sergilemişti. Tazminat alarak kadro haricinde kalacak memurların bu paralar ile ne yapacaklarına dair okuyucularından fikir üretmelerini istemiş ve bu amaçla bir komisyon kurmuştu. Bkz. **İttihad**, “Erbab-ı Hamiyet-in Nazar-ı Dikkatine”, n. 12, 18 Cemazielevvel 1327 – 24 Mayıs 1325 – 6 Haziran 1909.

¹⁰⁰ **M.M.Z.C.** C: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 20. Encümenin hazırladığı kanun gerekçesini ve taslak metni için: Bkz. **B.O.A.** İ. Kav. Niz. 1327C 12.

¹⁰¹ Hatıralarında komisyon üyelerini sert bir dille eleştiren Cavit Bey, memur maaşlarını iktidar ve gayret değil doğum tarihlerine bakarak hesaplamaya çalışan bu kişilerin fikr-i idareden mahrum olduğunu söylemiştir. Bkz. Mehmed Cavid, “Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey’in Hatıraları: 13”, **Tanin**, 11 Eylül 1943.

tasfiye” etmektedir. İlan-ı hürriyetten 1909 mayısına kadar geçen yaklaşık bir yılın muhasebesini de yapan Cavit Bey, tensikata girişmekten korkan veya programını yapamayan nazırları da bu bağlamda suçlamıştı. Kamuoyunda oluşan ve birkaç kuruluş için bu kadar memur ailesinin perişan edilmemesi yönlü kanaate de karşı çıkan Cavit Bey, layiha komisyonu olarak hazinenin menfaatini değil tüm devletin çıkarlarını dikkate aldıklarını dile getirerek, “*tensikat meselesi, hükümet-i Osmaniyeye için bir mesele-i hayatiyedir*” diyerek kanunun önemine atıfta bulunmuştu. Cavit Bey, söz konusu kanuna bir sosyal kalkınma işlevi de yükleyerek söz konusu girişimi aynı zamanda bir zihniyet devrimi olarak nitelendirmişti. Selanik Mebusuna göre Abdülhamid muhalefet hareketlerini engellemek adına istihdam kotalarını kaldırırken çalışmadan kalem memuriyetinden nemalanan ve hiçbir kariyer ilkesine saygısı olmayan geniş bir kesim yarattığını ifade etmişti. Abdülhamid saltanatının başından beri planlı bir şekilde uygulanan bu fazla istihdam uygulamasının ağır faturasını özellikle dar gelirli insanların ödediğinin altını çizen Cavit Bey, oluşan bu yapının siyasi bir kirlilik de yarattığı ve ihsanlar, kayırmalar üzerine bir politik yapı kurduğunu vurguladıktan sonra gelinen noktada yaşam biçimlerinin değiştirip ülkenin ekonomik kaynaklarını geliştirmekten başka bir çıkış yolunun olmadığını hatırlamıştır.¹⁰²

İnsanı insan yapan temel hasletlerden birinin de idealler olduğunu ancak eski devir ricalinde bundan eser kalmadığını ifade eden Cavit Bey, bu kesim ile kadro fazlalığının temizleneceği, ancak kadro harici kalanların da aç ve açıkta bırakılmayacağını kanununda da görüleceği gibi sağlanan sosyal güvencelerle hiçbir kadro harici memurun “*hükümete karşı bir feryad-ı şikayet*” yükseltmeyeceğini dile getirmiştir.¹⁰³

Cavit Bey, bu genel açıklamalardan sonra teknik açıklamalara geçerek hükümet layihası ile komisyon düzeltmelerinin hangi noktalarda toplandığını belirtmiştir. Her şeyden önce kanun, memurları şu şekil bir tasnife tabi tutmuştur; a) kadroda kalanlar, b) kadroda kalacak kadar yeterliliği olmamakla beraber ileride ihtiyaç halinde değerlendirilecekler c) Kötü şöhret nedeniyle kayıtsız şartsız devlet hizmetinden kayıtları silinecekler d) Emekliliği gelmiş veya istihdam etme yeterliliğine sahip olmayan memurlar. Cavit Bey’in açıklamalarına göre hükümet nezaretlerde çalışacak tensik komisyonlarının ya ayan ya da mebusandan birisinin reisliğini öngörmüştü. Oysa Meclis Komisyonu, tensik komisyonun ayandan seçilecek birinci reis (reis-i evvel) ve mebusandan seçilecek bir ikinci üye (reis-i sani) başkanlığında oluşturulmasını uygun bulmuştu. Cavit Bey bu komisyonların nezaretlerden seçilecek üç kişi ile beraber toplam beş kişilik gruplar oluşturacağını ve

¹⁰² M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 21.

¹⁰³ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 22.

komisyonların çalışmalarına başlamadan önce ortak prensipler belirleyeceğini dile getirmişti. Daha sonra istihdam edilmek üzere açığa çıkarılanlara hükümet teklifinde sadece maaş durumlarına göre mazuliyet maaşı belirlenmişken komisyon olarak bunu tadil ettiklerini ve hizmet süresini de buna dahil ettiklerini ekleyen Cavit Bey, komisyonun insaf ve merhamet tasarrufunu açık bir şekilde küçük memurlar lehinde kullandığının altını çizmiştir.¹⁰⁴

Hükümet layihasında geçen ve istihdam edilebilir memurlara beş yıl içinde üç defa görev teklif edileceği hükmünü meclis komisyonu ikiye indirdiği gibi “*muadil memuriyet*” tabirini de “*maaşça muadil bir memuriyet*” olarak düzeltmişti. Hükümet layihasına getirilen bir diğer düzeltme komisyon kararlarını etkisi altına alan liberal havanın en kristalleşmiş örneklerinden birini oluşturmuştu. Komisyon, isteyen memurlara mazuliyet maaşı bağlamak yerine bir defada ödenmek koşuluyla “*tazminat-ı nakdiye*” verilmesini kabul etmişti. Böylece memuriyetten ayrılan bu kişilere ticari hayata atıldıkları zaman ihtiyacı olacak sermayeyi karşılamayı taahhüt etmiştir.

Cavit Bey son olarak iki önemli kararın da altını çizmişti. Kötü şöhreti bulunan memurların derhal kadrolardan ihraç olunacağı ve bunlara hiç bir şekilde ödeme yapılmayacağını vurgulayan meclis komisyonu sözcüsü ayrıca 65 yaşını tamamlayan memurların derhal emekliye çıkarılacağını, yaşı emekliliğe müsait ancak hizmet süresi beş yıl eksik olanların bu açığının da yine devlet tarafından karşılanarak emekliliğin sağlanacağını ifade etmişti.¹⁰⁵ Hükümet layihasında bulunmayan bu kaidelerin komisyon tarafından eklendiğini ifade eden Cavit Bey, yaşı 65’i geçen ancak hizmet süresi hiç bir şekilde emekli olmasına yetmeyen memurların da kadroda tutulamayacağını dile getirdikten sonra komisyon tarafından bulunan “*mükafat*” kavramını kullanarak bu kişilere “*mükafat-ı nakdiye*” verilerek devlet hizmetlerine son verileceği açıklamasında bulunmuştur. Cavit Bey’in son olarak “alkışlar” arasında küçük memur yanlısı ve II. Abdülhamid ekabirine barış eli uzatan bir konuşma yapmasının ardından parlamento müzakereler kısmına geçmişti.¹⁰⁶

Müzakereler faslında ilk söz alan kişi Selanik Mebusu Emanuel Karasu’ydu. Karasu’nun bir kere daha hükümetin sadaka kabilinden maaşlarla memurlarını sefalete terk ettiği argümanını kullanması üzerine Cavit Bey, devletin kimseyi beslemek zorunda olmadığını ve istediği zaman memurların görevine son vermekte özgür olduğunu sert bir

¹⁰⁴ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 23.

¹⁰⁵ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 24.

¹⁰⁶ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 25.

şekilde dile getirmesi, bir anda meclisteki havanın gerilmesine yol açmıştı.¹⁰⁷ Sırasıyla söz alan İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi ile Tokat Mebusu İsmail Paşa, Cavit Bey'in açıklamalarına karşı devletin memurların görevine keyfice son verebilecek bir özel kuruluş olmadığı ayrıca kanun ile kadro harici kalacak 1362 kişiden elde edilecek 125 000 liralık tasarruf ile de bütçe dengelerinin sağlanamayacağını belirtmişlerdi.¹⁰⁸ Karesi Mebusu Şekip Bey de Cavit Bey'in devleti özel sektöre benzetmesini eleştirerek tüm ömrünü devlete adayan bir memurun bu kadar basit bir şekilde kapının önüne konamayacağını kaldı ki vilayetler memur eksikliğinden sorumluluklarını yerine getiremezken memurların ihraç edilmesini anlayamadığını dile getirmişti.¹⁰⁹

Meclis içinde söylemlerine karşı oluşan olumsuz havayı dağıtmak adına söz alan Cavit Bey, eleştirilerin tensikatın objektifliği ve kadro hariçlerinin maişeti noktalarında toplandığını, ilk madde konusunda komisyonların görevini tam olarak yerine getireceğine inandığını ikinci madde için ise asıl tartışılması gereken konunun hiç bir iş yapmadan dairelerde “tufeyli” gibi oturan memurlara devletin neden bakmak zorunda olduğu noktasında toplandığını yoğun tepkiler altında beyan etmişti.¹¹⁰ Cavit Bey'in açıklamaları mebusların kafa karışıklığını dağıtamamıştır. Ankara Mebusu Mehmet Talat Bey, komisyonda görev alacak Âyan ve Mebusan mensuplarının kolayca nezaret yetkililerinin yönlendirmesinde kalacağını iddia ederken, Yorgo Boşo (Serfice) ve Vasfi Efendi (Karesi) ısrarlı bir şekilde teşkilat kanunu yapılmadan böyle bir düzenlemenin hata olacağını vurgulamışlardır.¹¹¹ Hasan Fehmi Paşa (Sinop) ve Hafız İbrahim Efendi (İpek) ise kadro hariçlerine verilecek maaşların gereksizliğini savunurken, devletin yapması gerekenin merhamet değil adalet dağıtmak olduğunu ifade etmişlerdi.¹¹² Manisa Mebusu Şekip Bey ise kendinden önce söz alan mebusları eleştirerek bağlanacak mazuliyet maaşlarının az bile olduğu bunun memuru çok büyük darlıkların içine atacağını ve bu nedenle meclisin “Serseri Nizamnameleri” çıkarmak zorunda kalacağını dile getirmişti.¹¹³ “*Gayet elim bir buhran*

¹⁰⁷ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 26. Cevat Emre de hatıralarında maaş konusuna özel bir vurgu yaparak söz konusu kanunun sadece bu maaş yükünün hafifletilmesi kaygıları sonucunda İttihatçılarca desteklendiğini iddia etmiştir. Ancak Emre devamla projenin bütçeyi hafifletmek bir tarafa 2 milyon liralık borçlanmayı kaçınılmaz kıldığını eklemiştir. Bkz. Ahmet Cevat Emre, **İki Neslin Tarihi – Mustafa Kemal Neler Yaptı?**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960, ss. 116-117.

¹⁰⁸ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 26-27.

¹⁰⁹ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 29-30.

¹¹⁰ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 30-31.

¹¹¹ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 33.

¹¹² M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 34-5. Bu yönde kamuoyunda da bir kanaat uyandırdığı görülmektedir. Abdülhamid döneminde yapılan fazla istihdamın farkında olan çevreler dolayısıyla bu kişilere yapılacak ödemenin tamamen merhamet anlayışından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bkz. **İttihad**, “Erbab-ı Hamiyetin Nazar-ı Dikkatine”, n. 22, 28 Cemaziülevvel 1327 – 3 Haziran 1325 – 16 Haziran 1909.

¹¹³ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 37-8.

geçiriyoruz” sözleri ile konuşmasına başlayan İsmail Hakkı Bey (Bağdat), tensikatın bir fedakarlık işi olduğunu ve herkesin elini bu taşın altına koyması gerektiği çağrısını yaptıktan sonra 15 kişi ile gayet güzel bir şekilde idare olunabilecek dairelerin 35-40 kişiden aşağı olmadığını bu durumun fazla bir seçeneğe imkan bırakmadığını vurgulamıştı.¹¹⁴

Meclis genel görüşme sonrasında okunan layiha maddelerini tartışmaya başlamıştı. Birinci maddenin¹¹⁵ okunmasından sonra söz alan Emrullah Efendi (Kırkkilise) özellikle “*kanaat-i vicdaniye*” kavramının komisyon üyelerinin aklını karıştırabileceğini belirtirken Mustafa Arif Bey ve Asım Beyler (Mamuretülaziz) en azından bu kanun ile Abbülhamid Dönemi’nde haksızlığa uğramış siyasilerin yüzlerini güldürülmesini istemişlerdi. Hama Mebusu Halit Berazi Efendi, vilayet tensik komisyonlarının nasıl çalışacağı noktasında boşluklar bulunduğunu belirtirken Honeus Efendi (Selanik), icranın politikalarına teşrii’nin karışamayacağını bunun tamamen kabinenin görevi olduğunu ileri sürmüştü.¹¹⁶ Buna tam bir karşı görüş olarak da Arif İsmet Bey (Biga), nezaretlerdeki memurların üstlerine güvenleri olmadığından tensik işinin parlamento tarafından yapılmasını beklediklerini dile getirmişti. Cavit Bey de Arif İsmet Bey’i destekleyerek temmuz tensikatı sırasında devletin yeterince prestij kaybına uğradığını bu nedenle de şimdi meclisin yardımını talep ettiğini, bu yardımın süreci hızlandırmasına da katkıda bulunacağını ifade etmişti.¹¹⁷ Çorum Mebusu Ali Osman Efendi ise tam bu noktaya bir çekince koyarak komisyon üyelerinin güven bağladığı tercüme-i hal kayıtlarının oldukça eksik ve hatalı olduğunu bunun ise karar vermede sorunlar yaratabileceğini ileri sürmüştü. Mustafa Arif Bey (Kırkkilise) ise kuvvetler ayrılığı ilkesinden hareketle Meclis-i Mebusan’ın komisyona dahil olmasının sanıldığı gibi memurlar üzerinde olumlu bir etki bırakmadığını ayrıca işlerin iyi gitmemesi halinde nazırların kolaylıkla meclisi suçlayabileceğini belirttikten sonra temmuz tensikatını hatırlatarak o zaman memurlara herhangi bir şikayet makamı gösterilmediği için sıkıntılarının yaşandığını tam bu noktada meclisin görevinin bunu yapmak olduğunun altını çizmişti.¹¹⁸

¹¹⁴ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 38.

¹¹⁵ “*Birinci Madde - Devair-i Hükümetle bil-umum mehakimde icra edilecek teşkilât ve tensikat cihetiyle memuriyetlerinde ibka edilecek veya açığa çıkarılacak olanlarla, ilân-ı meşrutiyetten evvel veya sonra birer suretle memuriyetlerinden infisal veya infikâk eden bil-cümle memurin ve hükkâm ve ketebenin, her daire ve nezaretle mensup oldukları meclislerin intihabıyla tayin edilmek üzere ayandan bir zatın riyaseti ve mebusandan bir zatın riyaset-i saniyesinde olarak devairce müntehap ve muhallef üçer azadan mürekkep mahsusan teşkil olunacak komisyonlar marifetiyle ahval-i sabika ve lahikaları ve derece-i iktidarları tetkik olunarak açığa çıkarılanlardan ehliyet ve istikametleri ve evsaf-ı memduha-i lâzimeyi haiz oldukları hakkında komisyon heyetince kanaati vicdaniye hasıl olan zevata ve memurinden olan mağdurîn-i hakikiye-i siyasiyeye açılacak münasip memuriyetlere intihap ve tayin olunmak üzere muvakkaten mazuliyet maaşu tahsis edilir. İstihdamları muvafık görülmeyenler hakkında ikinci fasla tevfiik-i muamele olunur*”.

¹¹⁶ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 40.

¹¹⁷ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 40-1.

¹¹⁸ M.M.Z.C. İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 44.

Özellikle Mustafa Bey'in yapmış olduğu konuşma mebuslar arasındaki tereddüdü daha da çoğaltmış iken söz alan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, mebusların kararsızlığa düştüğü noktaları tek tek ele almış ve sonrasında da komisyonda görev alacak mebus ve ayan temsilcilerine gerek nezaretten gerekse de hükümet tarafından tam destek sözü vermişti. Madde içinde mebuslarca eleştirilen kelime ve cümleler, Cavit Bey tarafından düzeltildikten sonra yapılan oylamada ilk madde meclis onayını almıştı.¹¹⁹ İkinci madde ise birincinin tersine meclis tarafından itiraza yer bırakmadan onaylanmış¹²⁰ ve vakit geçirmeden diğer gün üçüncü madde müzakerelerine geçilmişti.¹²¹ Üçüncü madde de kadro haricine çıkarılan ancak ilerde istihdam olunabilecek personel için biçilen meblağlar, genel görüşme sırasında yapılan tartışmaların yinelenmesine neden olmuştu. Cavit Bey, mazuliyet maaşları konusunda hükümetin hesaplamalarına ek olarak sadece maaş durumlarını değil hizmet sürelerini de dikkate aldıklarını, ancak kadro harici kalıp ilerde istihdam imkanı bulunan memurlar için hükümet layihısından ayrı olarak hizmet süresi iki yılı geçmeyenlere herhangi bir ödeme yapılmayacağını belirtmişti. Cavit Bey şu ifadelerle komisyonun aldığı net tavır da gözler önüne sermişti; “*Eski esbab-ı refahiyeti, eski maişeti tamamen vermeyeceğiz. Buna şüphe yok, fakat tam maaş ile de bu adamı açığa çıkarmaya bizim vicdanımız razı olmaz zannedirim*”.¹²² Ülkenin koşulları ile verilen mazuliyet maaşları düşünüldüğünde memura sefaletten başka yol görünmediğini söyleyen Arif İsmet Bey'in (Biga), ardından küsüye gelen Mustafa Asım Efendi (İstanbul), İstanbul koşullarının herkesin malumu olduğu ve bu maaşlarla memurların hayatlarını sürdüremeyeceklerini sonuçta bu kişilere verilecek maaşların “*hazinenin eşiğinde kapısındaki tozdur*” benzetmesinde bulunmuştu.

Komisyonda da görev alan Bursa mebusu Ömer Fevzi Efendi, bu görüşlere karşı çıkarak tüm memurların aynı kademde düşünerek mazuliyet maaşı dağıtılmasının uygun olmayacağı gibi bunları kadroda tutmak adına taşraya gönderilmesi teklifinde bulunanlara taşrada memur baskısından bıkan insanların mektuplarının gösterilebileceğini belirtmişti.

¹¹⁹ **M.M.Z.C.** İ: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 45.

¹²⁰ “*İkinci madde – Birinci madde mucibince teşekkül edecek komisyonlar tetkikata başlamazdan evvel bir ictima akdederek memurunin tefriki için esas itihaz olunacak mevadı bil-müzakere kararlaştırıcaklardır*”. **M.M.Z.C.** C: 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 2, s. 45-6.

¹²¹ “*Üçüncü Madde: Hükümet layihasında ileride istihdam olunmak üzere tefrik edilen zevattan müddeti hizmetleri bir sene olanlara mazuliyet maaşı verilmediği halde, Encümen layihasında bu müddet iki seneye çıkarılmış ve bu gibilere ikişer aylık tazminat verilmesi tensip edilmiştir, ki bu da bir iş tedarik edinceye kadar idare-i maişetlerini ihlal etmemek içindir. Hizmetleri iki seneden fazla olanlar için de, Hükümetin müddeti hizmet üzerine tayin etmiş olduğu nispet pek küçük maaşlar için gadri müstelzim olduğundan, müddeti hizmet ve miktarı maaş mezcedilerek bir yeni nispet tayin olunmuştur*”. **M.M.Z.C.** İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 51.

¹²² **M.M.Z.C.** İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 52-3.

Sonuç olarak meclis madde üzerinde konsensüs sağlayamayınca maddenin tekrar encümene havale olunarak düzenlenmesi hakkında verilen önergesi genel kabul görmüştü.¹²³ Dördüncü madde mecliste oybirliği ile kabul edilirken, beşinci madde de Mihaliki Efendi (Limni) “*memuriyet maaşı muadili*” yerine “*memuriyet-i sabıkası muadili*” tanımlamasının memurun herhangi bir kadroda değil onun uzmanlık kadrosunda değerlendirilmesi anlamında kullanılmasının daha uygun olacağını belirtmişti. Mustafa Ziya Bey de memurlara yapılacak her iki teklifin de Yemen gibi uzak vilayetlerden seçilmesi halinde itiraz hakkı verilip verilmeyeceğinin de belirlenmesi gereğine dikkat çekmiştir.¹²⁴ Mecliste vatan hizmetinde Yemen’in de Fizan’ın da bir olduğu yönlü konuşmaların yapılması çoğunluğun bu gibi detaylardan uzaklaşmasına ve ardından da maddeyi olduğu gibi onaylamasına neden olmuştu. Altıncı madde görüşmelerinde iki senelik hizmeti olanlara mazuliyet maaşı ödenmeyeceği kaydı, mebusların tepkisine neden olunca bu maddenin de encümene sevki yönünde karar alınmıştır.¹²⁵ Yedinci maddedeki “*nakdi tazminat*” uygulaması ise tam anlamıyla meclisi karıştırmıştır. Bazı mebuslar hesap katsayılarının yanlış düşürüldüğünü ileri sürerken bir kısmı da devletin kaynak arayışı içinde bulunduğu bir sırada bu kadar paranın bir anda neden verildiğini anlayamadıklarını dile getirmişlerdir. Cavit Bey eleştiriler karşısında bu tazminatlarla kadro harici memurların ticarete atılarak ekonomiye katkıda bulunacaklarını, ayrıca devletin bu kişilerden kayd-ı hayat koşulu ile kurtulacağını dile getirmesi de tepkileri yatıştırmaya yetmemiş ve sonuç olarak bu maddenin de encümene gönderilmesi kabul edilmiştir.¹²⁶ Sekizinci maddenin okunmasının ardından mebuslar “*su-i ahval ve müstehir*” kavramlarının muğlaklığından hareket ederek böylesi suçlamalarla memurların görevinin son verilemeyeceğini savunmuşlardı. Örneğin Karasu Efendi (Selanik) birkaç kişinin iftirası ile memurların itham edilemeyeceğini belirtirken Kozmide Efendi (İstanbul) pür bir hukuk yorumu yaparak dayanaksız iddialarla memurları kadro haricine çıkarmanın meşru sayılmayacak bir eylem olduğunu ileri sürmüştü.¹²⁷ Buna karşı örneğin Emrullah Efendi, “*menfaat-i hususiye*” ile “*menfaat-i umumiye*” kavramlarının eski dönemde sık sık birbirine karıştırıldığı ve bir takım ekabirin kayırması ile de bu kişiler hakkında yasal takibatta bulunulmadığını dile getirerek bu gibi memurların halkın “*mahkeme-i vicdaniyelerinde*” suçlu olduğunu bu nedenle komisyonların bu konuda herhangi bir zorluk yaşamayacağını dile getirmişti. Mustafa Arif Bey (Kırkkilise), eski

¹²³ M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 58-9.

¹²⁴ M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 59-60.

¹²⁵ M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 61-2.

¹²⁶ M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 64-5.

¹²⁷ M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 65-7.

dönemde merkez teşkilatında görev yapan hiçbir memurun rüşvet batağından kendisini kurtaramamış olduğunu söylerken, Hafız İbrahim Efendi yeni dönemde kalem odalarının artık bu memurlardan kurtarılması gerektiğini alkışlar içinde beyan etmişti. Yaşanan kafa karışıklığı madde oylamasında çoğunluğun sağlanmasına engel olmuş ve bu madde de tekrar incelenmesi için encümene gönderilmişti.¹²⁸

Dokuzuncu madde ile ilgili olarak da ayrıntılı açıklamalarda bulunan Cavit Bey, tensikata tabi tutulan tüm memur maaşlarının “Muvazene-i Umumiye Kanunu”na istinaden hesaplanacağı bu nedenle de mazuliyet maaşlarının ve peşin tazminatların ödenmesinde bu esasın kabul edileceğini belirterek konu ile ilgili olarak birkaç hesap örneğini mebuslarla paylaşmıştır. Kapsamlı açıklamaların ardından dokuzuncu madde ile onuncu maddenin birleştirilmesi meclisin genel onayını alınca 11. maddeye geçilmiştir.¹²⁹ Cavit Bey, devlet hizmetinde 25-30 yılı tamamlayan memurlarla ilgili olan 9, 10, 11 ve 12. maddelerin bir madde halinde bir araya getirildiği konusunda yaptığı açıklamalar meclis tarafından itiraz edilmeden kabul edilmişti.¹³⁰

Kanunla ilgili olarak en ilginç tartışmalardan bir diğeri de 13. maddede yaşanmıştır. Emeklilikte 65 yaş şartını vükelalık ve ayanlık için kaldıran madde, gerek bu kişilere yüksek tazminat (mükafat) kapısını aralaması, gerekse de bu statülerin kayrılması açısından tepki toplamıştı. Bazı mebuslar bu mevkilere gümrük ve deniz muhafızlıklarını da dahil etmek istemişse de genel kabul görmemiştir. Benzer şekilde bazı mebuslar da emeklilik şartını sağlık raporuna bağlamaya çalışmışsa da verdikleri öneriler meclis çoğunluğuna ulaşamamıştır. Söz konusu maddenin bir numaralı savunuculuğunu ise Cavit Bey yapmıştı. Israrlı şekilde “*biz memleketi vükelasız bırakmak istemedik*” söylemini kullanan komisyon sözcüsü, yaptığı uzun konuşmalarla maddenin olduğu haliyle kabul edilmesini sağlayabilmişti.¹³¹

Tensik Komisyonlarının aldığı kararlara itiraz makamı olarak da meclisi gösteren 14. maddeye karşı bazı mebuslar sert tepki göstermişlerdi. Maddenin ters bir anlayışla ele alındığını söyleyen muhalif parlamenterler, tensik mağdurlarının kendi nezaretlerine başvurmalarının daha doğru olacağı yönünde fikir belirtmişlerdi. Cavit Bey ise komisyon dağıldıktan sonra bu kişilerin dertlerini kimseye anlatamayacaklarını o nedenle meclisin çok daha uygun müracaat kapısı olacağını ifade etmişti.¹³² Son maddeye geçmeden önce Asım

¹²⁸ M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 69-72.

¹²⁹ M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 72-3.

¹³⁰ M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 73-4.

¹³¹ M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 74-9.

¹³² M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 79-80.

Bey (Mamüratülaziz), “*mağdurin-i hakikiye-i siyasiye*” hakkında henüz bir karar alınmadığı bunun için tensikat kanununa ek madde konularak kadro boşluklarının bu kişilerce doldurulması teklifine Cavit Bey önceliğin o daire mensuplarına verileceği yönünde Mustafa Asım Bey tarafından verilen ve meclis tarafından kabul edilen bir teklif olduğunu hatırlatmış ardından da Meclis Reisi, Tensikat Kanunu’nun ilk müzakeresinin sona erdiğini duyurarak encümen düzeltmelerinden sonra meclisin tasarımı onaylayacağını ilan etmiştir.¹³³

Encümenin sorunlu maddeleri bir kere daha gözden geçirip meclis riyasetine teslim etmesinin ardından konu 10 Haziran 1909’da meclis gündemine alınarak müzakeresine başlanmıştı. Müzakerelerde ele alınan konular önceki oturumdan farklı olmamıştır. Yalnız bu defa söz konusu maddeler üzerine daha kolay uzlaşlar sağlanmış ve bu da layihanın kısa sürede meclis onayı almasına sebep olmuştur. Yine de bu kısa oturum süresi içerisinde dikkate değer konuşmalar da cereyan etmiştir. Taşradaki tensik komisyonlarının kimlerden oluşturulacağı belki de bunlardan en göze çarpanlardan birisiydi. Bazı mebuslar öncelikle valinin tarafsızlığını zan altında bırakacak açıklamalarda bulunurken¹³⁴ bölge halkının da bu komisyonlara alınması yönündeki teklif, Muhittin Bey (Niğde) örneğinde de görüleceği üzere “*bir esnaf parçasının bir memuru temyiz edemeyeceği*” yollu sert cevaplar ile karşılık bulmuştur.¹³⁵ Görüşmelerden sadece belediye reislerinin komisyonlara dahil olabileceği yönünde bir karar çıkartılabilmıştır. Mazuliyet maaşlarının az olduğunu belirten mebuslara karşı İsmail Mahir Efendi (Kastamonu), bu kişilerin kısa sürede şahadetname alarak muallimliğe başlayabileceği yönünde ve alkışlarla karşılanan cevabı ile kesin bir şekilde kapatılmıştı.¹³⁶ Tazminatların nakdi ödenmesi konusunda hazinenin böyle bir külfeti karşılayamayacağını iddia eden mebuslar bu durumu ya “*züğürt olan bir hükümette bunlara para bulup vermek adeta bir sigorta kumpanyasının yapacağı vazifeyi yapmak*” gibi benzetmelere giderek yada para yerine arazi verilmesini teklif ederek hazineyi ağır mali yükten kurtaracak çözümler üretmeye çalışmışlardır.¹³⁷ Encümen düzeltmelerinin mecliste genel kabulünün ardından layiha, Meclis-i Ayan’ın görüşlerine sunulmuştur.¹³⁸

¹³³ M.M.Z.C. İ. 83 18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) C:1, s. 80.

¹³⁴ Şekip Bey ve Abdülhamit Zehravi’nin açıklamaları için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 90 28 Mayıs 1325 (10 Haziran 1909) C: 1, ss. 262-3.

¹³⁵ M.M.Z.C. İ: 90 28 Mayıs 1325 (10 Haziran 1909) C: 1, ss. 263.

¹³⁶ M.M.Z.C. İ: 90 28 Mayıs 1325 (10 Haziran 1909) C: 1, ss. 270. Mazuliyet maaşlarının düşüklüğü ve kadro hariçlerinin çokluğu basın mensuplarının da kinayeli yazılar kaleme almasına yol açmıştır. Örneğin aldığı maaşları beğenmeyen nazırların, imaretlerden yemek yiyen memurların fazlalığını görseler bunların ihalesini (imaret fodlacılığı) almayı düşünebileceklerini yazmıştı. Bkz. Mahmut Sadık, “Takvimden Bir Yaprak”, *Yeni Gazete*, 26 Mayıs 1325 – 7 Haziran 1909.

¹³⁷ M.M.Z.C. İ: 90 28 Mayıs 1325 (10 Haziran 1909) C: 1, ss. 272.

¹³⁸ M.M.Z.C. İ: 90 28 Mayıs 1325 (10 Haziran 1909) C: 1, ss. 278. Kanunun Ayan onayına sunulmasından üç gün sonra gazetelerde yayınlanan haberde meclislerde kabul edilip saray onayı alan kanunların –özellikle

Meclis-i Mebusan'ın layiha üzerindeki müzakereleri devam ederken hükümet de 1908 temmuzundan beri maaş ve kıdem açısından tüm hiyerarşik parametreleri çöken devlet dairelerini düzenlemeye başlamıştır. Devlet dairelerinin kıdem silsilesini katip - mümeyyiz ve müdür sıralamasının üzerine oturtarak ağustosta yayınlanan Maaş Kararnamesi'nin haricinde yapılan tüm tahsisatları kaldırmış ve müdür maaşlarını 2500, mümeyyiz ve başkatip maaşlarını ise brüt 2000 kuruşa sabitlemiştir. Yayınlanan talimatname, Tensik-i Maaş Kararnamesi'ni bir kere daha onaylayarak tüm maaş ve kadro hiyerarşisi için söz konusu kararnameyi esas olarak göstermiştir.¹³⁹ Bu arada hükümet kadro hariçleri maaş için mazulin bütçesine ek tahsisat ayırırken¹⁴⁰ tensikat konusunda attığı kararlı adımlar daha önceki hükümetlerin uygulamalarından şikayetçi İttihatçı kesimlerin alkışlarını almıştır.¹⁴¹

Meclis-i Âyan'ın layiha görüşmelerini tamamlayıp bir takım çekincelerle meclise sunması başta Cavit Bey olmak üzere pek çok mebus tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁴² Layihanın; 1, 7, 8, 10, 11, 12 ve 16. maddelerine şerh koyan Meclis-i Âyan, özellikle memurların çok küçük bedellerle kadro haricine çıkarılması ve iki memuriyet teklifini kabul etmeyen kadro haricinin mazuliyet maaşının kesileceğine yönelik 7. maddesinin hayat boyu şeklinde düzenlenmesi talebinde bulunmuştur. Her ne kadar Cavit Bey ve onun fikrindekiler kanunun olduğu haliyle kabulünü teklif etmişlerse de meclis genel oylamayla söz konusu maddelerin bir kere daha incelenmesi için encümene havale etmiştir.¹⁴³ Encümenin görüşmelerini iki gün içinde tamamlaması üzerine meclis gözden geçirilen maddelerin görüşmesine başlamıştır. Hasan Fehmi Efendi (Sinop) gibi mebuslar her ne kadar memurların Abdülhamid döneminde fazlasıyla saltanat sürdüğünden ve bütçenin hal-i pür melali üzerine ateşli konuşmalar yapmışlarsa da ayanın mazuliyet maaşlarının kayd-ı hayat olması teklifi ve daha sonra da tüm layiha maddeleri meclis onayından geçirilerek hükümete teslim edilmiştir.¹⁴⁴ Hükümet ise bütçe koşullarını ileri sürerek 7. maddedeki kayd-ı hayat

Tensikat Kanunu'nun adı geçiyor- resmi gazetede yayınlanacağına dair duyuru yapılmıştı. Bkz. **İttihad**, "Tensikat İlanı", n. 19, 25 Cemaziülevvel 1327 – 31 Mayıs 1325 – 13 Haziran 1909.

¹³⁹ **B.O.A.**, M.V. 128 41.

¹⁴⁰ **M.M.Z.C.** İ: 97 8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909) C: 1, ss. 501-2. Hükümet tahsisat oranlarının yarı sıra bununla ilgi kanunnameyi sil baştan yenileme ihtiyacı hissetmiş ve bu amaçla Şura-yı devlet'e konu hakkında çalışmaların başlatılması emrini vermişti. Hazırlanan kanun, Meclis-i Mebusan onayına temmuzun ilk haftası sunulmuştur. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 107 24 Haziran 1325 (6 Temmuz 1909) C: 1, ss. 209-10. Tüm düzenlemelere karşın kadro harici maaşlarının düzenli ödendiği de düşünülmemelidir. Maliye Nezareti'nin söz konusu maaşları bir süre ödeyemeyeceğine dair açıklaması için: Bkz. **İttihad**, "Hazine-i Hassa Memurları", n. 44, 20 Cemazielaheer 1327 – 25 Haziran 1325 – 8 Temmuz 1909.

¹⁴¹ **Tanin**, n. 275, 19 Cemaziülevvel 1327 – 26 Mayıs 1325 – 8 Haziran 1909. Özellikle nazırlıkların kaldırılması gibi "radikal" eğilimlerin anlaşılması için: Bkz. **Tanin**, n. 274, 18 Cemaziülevvel 1327 – 25 Mayıs 1325 – 7 Haziran 1909.

¹⁴² **M.M.Z.C.** İ: 100 11 Haziran 1325 (24 Haziran 1909) C: 1, s. 626.

¹⁴³ **M.M.Z.C.** İ: 100 11 Haziran 1325 (24 Haziran 1909) C: 1, s. 628.

¹⁴⁴ **M.M.Z.C.** İ: 101 13 Haziran 1325 (26 Haziran 1909) C: 1, s. 13-5.

ibaresini kaldırmış¹⁴⁵ ve bir kaç küçük düzenleme yaptıktan sonra layihayı Saray'ın onayına sunmuştur.¹⁴⁶

Söz konusu süreçte nezaretler teşkilat ve tensikat nizamnamelerini Sadaret kanalıyla Meclis-i Mebusan riyasetine iletirken¹⁴⁷ hükümet yanlısı basın devlet dairelerinde memurlar arasında giderek yükselen panik havasını yatıştırmak için yazılar kaleme almaya başlamıştır.¹⁴⁸ Ancak bunların bir işe yaramadığı Adliye Nezareti'nden Sadarete yazılan 10 Temmuz 1909 ve 390 numaralı tezkere ile anlaşılacaktır. Tezkere kısaca tensikat sözlerinin memurların “*ahval-i maneviyesi*”ni kötü yönde etkilediğini bunun ise gerek dairelerde gerekse de mahkemelerde talihsiz olayların yaşanmasına neden olduğunu vurgulayarak meclis tarafından oluşturulacak tensik komisyonlarının bir an önce göreve başlamasını talep etmişti.¹⁴⁹ Söz konusu tezkerenin mecliste okunup müzakereye alınması üzerine Meclis Reisi Ahmed Rıza Bey, Meclis-i Âyan'ın kendi temsilcilerini belirlemiş olması bakımından üye seçimin hemen yapılması uyarısında bulunmuştu.¹⁵⁰ Bunun üzerine başlatılan görüşmelerde komisyon üyeliğine aday olmak isteyenler için bir liste düzenlenmesi ve sonrasında da bu üyelerin oylanması, meclis çoğunluğunca kararlaştırılmıştı.¹⁵¹

II- C 1909 Tensikat Kanunu

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti, Meşrutiyetin ilk yılını tamamlaması adına yapılacak kutlama hazırlıklarını başlatmış ve Tensikat Kanunu'nu onayını Saray'dan çıkartmışken asıl

¹⁴⁵ B.O.A. M.V. 129 19.

¹⁴⁶ B.O.A. İ. Kav. Niz. 1327C 12; Meclis-i Mebusan Levayih ve Tekalif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları, Sene: 1324-1325, ss. 139-42. **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 326-333. **Takvim-i Vekayi**, 22 Cemazielahir 1327 – 27 Haziran 1325 – 10 Temmuz 1909. Cavit Bey de bu sıralarda kaleme aldığı bir makalesinde tensikattan asıl maksadın devlet dairelerini düzenleyip mali tasarrufa gitmekten çok Türk insanının kafasındaki memuriyet odaklı yaşam tarzının kırılması olduğuna dikkat çekmişti. Bkz. “Neşriyat ve Vekayi-i İktisadiye -5”, **Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmûası**, C. 2, 1 Haziran 1325, n. 6, s. 264-266. Ali Fuad hatıralarında, layiha görüşmeleri boyunca tensikat işleminin sadece kadro fazlaları ile sınırlandırılması yönünde temaslarda bulunduğunu ancak nihayetinde Talat ve Cavit Beyler tarafından ikna edilerek bu düşünceden vazgeçirildiğini aktarmıştır. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 47-48.

¹⁴⁷ Hariciye için: Bkz. B.O.A. HR. MTV. 69 8. Defter-i Hakani için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 112 2 Temmuz 1325 (15 Temmuz 1909) C: 1, s. 365. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti için: Bkz. B.O.A. M.V. 129 64 ve M.M.Z.C. C: 115 7 Temmuz 1325 (20 Temmuz 1909) C: 1, s. 445. Meclis onayına sunulan Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti tensikatında ise toplam 854 memurun görevine son verildiği yazmaktadır. Bkz. B.O.A. DH. EUM. THR. 4 31 ve M.M.Z.C. İ: 120 16 Temmuz 1325 (29 Temmuz 1909) C: 2, s. 31.

¹⁴⁸ Hüseyin Cahid'in “her şey yolunda” kıvamındaki yazısının hemen altında yer alan Haliç memurlarının aylardan beri maaş alamadıkları yönündeki haber keskin bir ironi oluşturmaktaydı. Bkz. **Tanin**, n. 315, 30 Cemaziülahir 1327 – 5 Temmuz 1325 – 18 Temmuz 1909.

¹⁴⁹ **Tanin**, n. 318, 4 Receb 1327 – 8 Temmuz 1325 – 21 Temmuz 1909.

¹⁵⁰ M.M.Z.C. İ: 118 13 Temmuz 1325 (26 Temmuz 1909) C: 1, s. 509. Komisyon üyelerinin imtihan yaparak kadroda kalacakları belirlemesine dair tavsiyelerde bulunan bir başyazı için: Bkz. **İttihad**, n. 45, 21 Cemazielahir 1327 – 26 Haziran 1325 – 9 Temmuz 1909.

¹⁵¹ M.M.Z.C. İ: 118 13 Temmuz 1325 (26 Temmuz 1909) C: 1, s. 510.

zorlu sürecin henüz başladığının ayırdına varmıştı.¹⁵² Bir yandan Adliye Nezareti örneğindeki gibi memurların tedirginliği son raddesine çıkarken diğer tarafta parlamento, Teşkilat Kanunu yönündeki baskılarını son noktaya vardırmıştı. Zaman kazanmak isteyen kabine, bu baskı ortamında nezaret ve müdürlüklerin taslak çizelgelerini meclise göndermişti.¹⁵³ Parlamantonun cevabı ise hiç tahmin edilmeyecek kadar sert olmuştur. Emrullah Efendi (Kırkkilise) ve diğer bir kaç memur 1-2 haftaya kadar başlayacak bütçe görüşmelerinde hem teşkilat hem de tensikat meselesinin aradan çıkarılmasını tavsiye ederken, Hayri Efendi (Niğde) ve Seyyit Bey (İzmir) gibi mebuslar hükümetin kurumsal değişim için henüz bir adım atmadığını diğer yanda gönderdiklerinin ise ancak taslak planlar olarak görülebilecek çizelgeler olduğunu beyan etmişlerdi. Nezaretlerdeki huzursuzluğa kulak vermesi gereken hükümetin ivedi olarak Teşkilat Kanunu’nu hazırlaması yönünde açıklamalar yapılarak oturum sona erdirilmişti.¹⁵⁴

Tam bu noktada dairelerde yürütülen tensikatlara karşı mecliste oluşan havayı resmetmesi açısından yaşanan bir olayın eklenmesi uygun olacaktır. Pek çok kadro harici gibi Meclis-i Maarif eski üyesi Halil Kemal Bey de umutlarını Meclis-i Mebusan’a bağlamıştır. Yazmış olduğu dilekçede 25 yıllık kariyerinde aldığı taltifler, altına imzasını attığı projeler ve her şeyden önemlisi 19 yıllık vilayet müdürlüklerindeki başarıları sıralamıştı. Devrim kapıyı çaldığında Halil Kemal Bey, Meclis-i Maarif üyesidir. Temmuz tensikatında görevini muhafaza eden Kemal Bey için her şey eski Meclis-i Maarif üyesi ve “hasmı” olarak nitelediği Nail Bey’in nisan ayında Maarif Nezareti’ne atanması ile değişir. Derhal kadro haricine çıkarılan Halil Kemal Bey’e ayrıca mazuliyet maaşı da bağlanmaz. Maarif Nezareti’ne yaptığı başvuruların cevapsız kalması üzerine durumu bir dilekçe ile Meclis-i Mebusan’a ileten eski Meclis-i Maarif üyesi durumu özetledikten sonra Nail Bey’in Abdülhamid döneminde devrin ricaline yakınlığı nedeniyle hızla terfi edilerek

¹⁵² İngiltere Büyükelçisi, Hilmi Paşa Hükümeti’nin Tensikat Kanunu’nu ajandasının baş sırasına yerleştirmesini, sıkı yönetim şartları içerisinde toplumsal muhalefetin bastırılmış olmasından yararlanmak istemesine bağlamıştır. Bkz. “Reorganizations of Public Departments”, **British Documents on Foreign Affairs – The Near and Middle East 1856-1914**, ss. 160-161.

¹⁵³ Hükümetin meclise sunduğu çizelgeler şu kurumları kapsamaktaydı; Dahiliye, Harbiye, Hariciye, Bahriye, Adliye, Evkaf-ı Hümâyûn, Ticaret ve Nafia, Maarif, Orman ve Maadin ve Ziraat, Sıhhiye, Defter-i Hakani, Hicaz Demiryolu, Mülkiye ve Askeriye Tekaiit Sandıkları Nezareti, Sûrâ-yı Devlet, Divan-ı Muhasebat Riyaseti, Rûsumat Emaneti ve son olarak Daire-i Sadaret. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 109 27 Haziran 1325 (9 Temmuz 1325) C: 1, s. 283.

¹⁵⁴ **M.M.Z.C.** İ: 109 27 Haziran 1325 (9 Temmuz 1325) C: 1, s. 284-7. Meclisin gündemine bir kaç gün içinde Evkaf Nezareti’nde yaşananlar ile ilgili verilen tahrir hep bu olumsuz havanın yansımasıydı. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 111 30 Haziran 1325 (13 Temmuz 1909) C: 1, ss. 342-343. Temenniler sadece mebuslardan gelmiyordu. Kanunun meclis onayı almasından sonra kaleme aldığı yazısında Nesim Ruso, dairelerde yapılacak ıslahat ve meşrutiyet memurunun asli özelliklerine dikkat çekerken memurun özlük haklarının artık sağlanmasına dair gereklilikleri de okuyucuları ile paylaşmıştı. Bkz. **İttihad**, “Devair Tensikatından Sonra”, n. 73, 21 Receb 1327 – 25 Temmuz 1325 – 7 Ağustos 1909.

Meclis-i Maarif Reisliğine kadar getirildiğine de değinerek halihazırda nazır olan kişi hakkında bir takım “örtülü” iddialarda da bulunur.¹⁵⁵

Dilekçenin okunmasından sonra yaşananlar bir an önce “Cemiyetler Kanunu” görüşmesine geçmek isteyen Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey’i tam anlamıyla şok etmiştir. Konu hakkında söz almak isteyenlerin çokluğu mesele hakkında saatlerce konuşulmasına neden olmuştur. Yapılan konuşmalarda sık sık Meşrutiyet değerlerine göndermelerde bulunularak, nazırın yasa dışı hareketi sert cümlelerle eleştirilmiş ve adeta bir “devr-i istibdad kalıntısı” olarak görülen Maarif Nazırı üzerinden 33 yılın muhasebesi yapılmıştır. Mecliste yaşanan galeyan dilekçe sahibi hakkındaki şaibeli açıklamaları dahi bastırılmış ve Maarif Nazırı hakkında gensoru verilmesine yol açmıştır.¹⁵⁶

Meclis-i Ayan ve Mebusan üyelerince oluşturulacak komisyonların çalışmalarına başlamadan önce nezaretlerde de hazırlıklar son aşamaya gelmek üzereydi. Örneğin Evkaf Nezareti kadro harici kalan memurların nakdi tazminat taleplerini karşılamak için harcama kalemlerinin büyük bir kısmını keserek bu alana kaydırırken,¹⁵⁷ Adliye ve Hazine-i Hassa Nezaretleri kadro harici kalacak personelin geleceğini sağlamlaştırmak için nizamname tasarılarını meclise sunmuşlardı.¹⁵⁸ Hükümet ise bir taraftan komisyonda yer alacak isimleri göndermesi konusunda parlamentoyu sıkıştırırken¹⁵⁹ diğer taraftan kadro harici memurların maaş durumlarını tayin eden Mazuliyet Kararnamesi’ni kanun halinde gözden geçirerek meclis onayını almasını sağlamıştır.¹⁶⁰ Sadaret’in nezaretlerden gelen sorular üzerine tensikatın 30 Ağustos 1909 tarihinde başlayacağını açıklaması¹⁶¹ komisyonlarda görev yapacak mebusların isimlerinin gazetede yayınlanması ile hemen hemen aynı tarihlere rastlamıştır.¹⁶² Yaşanan son gelişmeleri köşesinde değerlendiren Tanin başyazarı Hüseyin

¹⁵⁵ **M.M.Z.C.** İ: 119 14 Temmuz 1325 (27 Temmuz 1909) C: 1, s. 540.

¹⁵⁶ **M.M.Z.C.** İ: 119 14 Temmuz 1325 (27 Temmuz 1909) C: 1, s. 549.

¹⁵⁷ **B.O.A.** DH. MÜİ. 6-1 18.

¹⁵⁸ **B.O.A.** M.V. 130 47 ve **M.M.Z.C.** İ: 130 29 Temmuz 1325 (10 Ağustos 1909) C: 1, s.311. İ: 133 1 Ağustos 1325 (14 Ağustos 1909) C: 1, ss. 402-3. Ayrıca: Bkz. **B.O.A.** İ. Kav. Niz. 1327Ş 7. Özellikle Mülkiye dergisi çevresi adı geçen nezaretlerdeki gelişmeleri memnuniyetle karşılamışlardı. Memur alımlarında ve tayinlerinde sınav uygulamasını zorunlu hale getiren nezaretlere Mülkiyeliler fazladan olarak Mülkiye mezunlarına kadrolarında daha çok yer ayırmalarını tavsiye etmişlerdi. Bkz. H.B., “Tensikat ve Mezunin-i Mülkiye”, **Mülkiye**, n. 6, 1 Temmuz 1325, ss. 20-28.

¹⁵⁹ **M.M.Z.C.** İ: 34 2 Ağustos 1325 (15 Ağustos 1909) C: 1, ss. 430-1.

¹⁶⁰ Meclis üyeleri, kanunla mazuliyet maaş oranlarının yükseleceğini söz konusu etmişlerse de nihayetinde onaylamışlardır. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 34 2 Ağustos 1325 (15 Ağustos 1909) C: 1, ss. 440-52. Söz konusu yasaya Meclis-i Ayan, Emniyet-i Umumiyye personelinin de mazuliyet maaşı kapsamına alınması noktasında çekince koymuşsa da yapılan görüşmelerde müdüriyet çalışanlarının şimdiye kadar hiçbir şekilde buna benzer bir yatırım için kesinti yapılmadığından ve sırf “mekarim-i sevap” anlayışı ile de hareket edilemeyeceğinden hareketle Mebusan, Ayanın bu teklifini geri çevirmiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 138 6 Ağustos 1325 (19 Ağustos 1909) C: 1, s. 576.

¹⁶¹ **B.O.A.** DH. MÜİ. 3-1 50.

¹⁶² Tensikata Memur Mebuslar: Sadaretin tezkeresi üzerine tensikat komisyonlarında bulunacak mebusların intihap meselesi dün hitam bulmuştur. Sadaret’e Gümülcine Mebusu İsmail Bey, Bahriye Nezaretine Karesi

Cahid, parlamentonun yaz tatiline girmeden önce ülkenin menfaatine dokunacak çok hayırlı bir iş yapacağını, önceki tensikatlardan farklı olarak yeni oluşturulan tensik komisyonlarının kimseyi kayırmadan kollamadan en objektif kararlara ulaşacağına olan inancını vurgulu bir şekilde belirtmişti. Hüseyin Cahit, komisyonların özellikle şu iki prensibi her yerde göz önünde bulunduracaklarını belirtmişti: İktidar ve liyakat.¹⁶³

Yine de her şeyin Tanin başyazarının söylediği gibi pürüzsüz olmadığı anlaşılmaktadır. 17 Ağustos'ta Âyan Dairesi'nde toplanan tensik komisyonu üyeleri ortak bir hareket planı belirlemek ve Tensikat Kanunu'nu analiz etmek için bir araya gelmişlerdi. Ancak üyelerin bir kısmının kanunu incelememiş olması nedeniyle toplantının ertesi güne ertelenmesine karar verilmişti. Tüm nezaret çalışanlarının nefeslerini tutmuş bir şekilde bekledikleri komisyon üyelerinin bu tavrını herhalde en hafif tabirle "sorumsuzluk" olarak nitelendirmek gerekir.¹⁶⁴ Sonuç olarak komisyon üyeleri, toplantı tarihinden yaklaşık bir hafta sonra görevlendirildikleri nezaretlere giderek tensikat çalışmalarına başlamışlardı. Komisyon çalışmalarında özellikle memurların kariyer ve maaş durumları ile ilgili evrak ve bilançoları inceleyecekler ihtiyaç durumunda tercüme-i hâl varakalarına başvurarak hatta yazı sanatlarındaki belagatlarını dahi sınayabileceklerdi.¹⁶⁵

mebusu Ali Galip Efendi, Harbiye Nezareti'ne Bursa Mebusu Tahir Efendi, Adliye Nezareti'ne Niğde Mebusu Hayri Bey, Evkaf Nezareti'ne Karesi Mebusu Vasfi Efendi, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne İzmir mebusu Müfid Bey, Orman, Maadin ve Ziraat ve Hicaz Demiryolu Nezareti'ne Karahisar-ı sahib Mebusu Selim Efendi, Defter-i hakani Nezareti'ne Kengiri Mebusu Tevfik Efendi, Askeri ve Mülki Tekaiüd Sandıkları Nezareti'ne Halep Mebusu Ali Cenani Bey, Şura-yı Devlet'e İstanbul mebusu Ahmed Nesimi Bey, Maliye ve Divan-ı muhasebat'a İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi ve Rüşumat ve Posta ve Telgraf Nezareti'ne de Denizli Mebusu Gani Bey tayin edilmiştir. **Tanin**, n. 342, 28 Receb 1327 - 2 Ağustos 1325 - 15 Ağustos 1909. Ziraat ve Orman ve Maadin Nezareti'ne gönderilecek mebus konusunda Salim Efendi (Konya) ile Selim Efendi (Karahisar-ı şarki) arasında bir süre kararsız kalmış sonuçta da Selim Efendi üzerinde karar kılınmıştır. Bkz. **Tanin**, n.344, 30 Receb 1327 - 4 Ağustos 1325 - 17 Ağustos 1909. Ayrıca: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 135 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909) C: 1, ss. 464-465.

¹⁶³ **Tanin**, n. 341, 28 Receb 1327 - 1 Ağustos 1325 - 14 Ağustos 1909.

¹⁶⁴ **Tanin**, n. 344, 30 Receb 1327 - 4 Ağustos 1325 - 17 Ağustos 1909.

¹⁶⁵ Söz konusu komisyonlar şu kişilerden oluşmaktadır: Sadaret: Meclis-i Ayan'dan Abdülhalim, Meclis-i Mebusan'dan Gümülcine'li İsmail Bey ve Sadaret Mektupçusu Ali Fuat Bey. Adliye Nezareti: Meclis-i Ayan'dan Halim Beyefendi, Meclis-i Mebusan'dan Hayri Beyefendi, Umur-ı Cezaiyye Müdürü Asım Bey, Mahkeme-i temyiz azasından Gabriel Efendi, Beyoğlu ikinci hukuk Reisi Hacı Evliya Efendi. Şura-yı Devlet: Meclis-i Ayan'dan Mavroyani Efendi, Meclis-i Mebusan'dan Nesimi Bey, Tanzimat Dairesi Reisi Said Bey, Maliye Dairesi Reisi Nuri Bey, Tanzimat Dairesi azasından Nurettin Bey. Harbiye Nezareti: Meclis-i Ayan'dan Birinci ferik Süleyman Paşa, Meclis-i Mebusan'dan Hayri Bey, Mesarifat-ı askeriye Nazırı Ferik Ferit Paşa, Muhasebat dairesi üçüncü şube Müdürü Şevket Bey, Levazımat Dairesi Başkatibi Şevket Bey. Maliye Nezareti: Meclis-i Ayan'dan Besarya Efendi, Meclis-i Mebusan'dan Hallaçyan Efendi, Masraf-ı mahalliyesi merkez kalemi mümeyyizi Osman Kemal Bey, Masraf muhasebe kalemi müdürü Cemal Bey. Orman - Maadin ve Ziraat Nezareti: Meclis-i ayandan Benhur Bey, Meclis-i Mebusan'dan Salim Efendi, Nezaret muavini Ali Rıza Efendi, Maadin heyet-i fenniyesi Reisi Ziya Bey, Ziraat heyet-i fenniyesi Reisi İstrati Efendi. Defter-i hakani Nezareti: Meclis-i Ayan'dan Galip Bey, Meclis-i Mebusan'dan Tevfik Efendi, Nezaret muavini Refik Efendi, Muhasebeci Süreyya Bey, Nezaret Başkatibi Hayri Bey. Bkz. **Tanin**, n. 351, 8 Şaban 1327 - 11 Ağustos 1325 - 24 Ağustos 1909.

Diğer taraftan hükümet, kadro haricine ayrılacak kişilerin emeklilik işlemlerinin hızlandırılması için Maliye Nezareti'ne uyarılarda bulunurken,¹⁶⁶ Hüseyin Cahid, nezareti saran panik havasını dağıtmak için yazılarına devam etmiştir. “*Herkes bilsin ki, bu tensikat bir mecburiyet-i kat’i üzerine yapılıyor. Yoksa bir fikr-i muaheze veya intikam-ı tabiatle (tamme), ahz-ı sar için yapılmıyor*” hatırlatmasında bulunan yazar, bu bağlamda hükümete de göndermede bulunmuştu. Sıkıntı çekeceği muhakkak olan memurlarını bu durumdan bir an önce çıkarmanın hükümetin boynunun borcu olduğunu bunu yaptığı takdirde de sadece memurların değil tüm halkın güvenini kazanacağını dile getirmiştir. Cahid Bey yazısını hükümete tavsiyelerde bulunarak tamamlamıştı. Ona göre hükümetin yapabileceği başka bir şey de kadro hariçlerini hayatlarının geri kalan kısmını teminat altına alacak yatırımlarda bulunabilirdi. Cahit’e göre örneğin bu durumdaki memurlara dağıtılacak tazminatları devlet yine onlar adına işleterek şirketler kurabilir ve daha sonra da tazminat sahiplerine kar payları dağıtabilirdi.¹⁶⁷

Nezaretlerde çalışmalarını yürüten komisyonların faaliyetleri gün gün gazetelere yansırken, nezaret içinde yapılan yazışmalardan söz konusu operasyonun bir an önce tamamlanması için nezaret bürokratlarının da bir takım önlemler alıp ve uyarılarda buldukları görülmekteydi. Örneğin Adliye Nazırı tensik edilme korkusu nedeniyle dairelere gelmeyen memurlara karşı genelge yayınlarken¹⁶⁸ Şura-yı devlet tüm çalışanlarını tensik konusunda aydınlatmak adına gazeteye ilan vererek haftanın bir günü toplamayı uygun bulmuştu.¹⁶⁹ Dahiliye Nezareti bürokratları ise bir komisyon oluşturarak kadro harici kalan personeli hızlı bir şekilde bu komisyon kanalıyla kadro boşluklarının olduğu noktalara tayin ederken¹⁷⁰ taşradan sayısız defa gelen ve mutasarrıf ve vali tensikatlarının nerede yapılacağına dair sorulara oldukça ayrıntılı yanıtlar vermeye çalışmıştır.¹⁷¹

Bu arada Sadaret ve nezaretler arasında yapılan yazışmalarda dikkat çeken bazı satırlar, gerçekleştirilen işlemlerin kanuna uygunluğu konusunda dikkatsiz davranışların sergilendiğini ortaya koymuştur. Örneğin Sadaret tensikati sırasında görevine son verilen Mektubi Kalemi katiplerinden Nazmi Bey için Sadrazamın bizzat kendisi hem Mülkiye hem

¹⁶⁶ **B.O.A.** M.V. 132 44.

¹⁶⁷ **Tanin**, n.352, 9 Şaban 1327 – 12 Ağustos 1325 – 25 Ağustos 1909.

¹⁶⁸ **Tanin**, n.353, 10 Şaban 1327 – 13 Ağustos 1325 – 26 Ağustos 1909.

¹⁶⁹ **Tanin**, n.356, 13 Şaban 1327 – 16 Ağustos 1325 – 29 Ağustos 1909.

¹⁷⁰ **B.O.A.** M.V. 132 37.

¹⁷¹ Asıl ilginç olanı taşra yöneticileri de dahil böylesi önemli ve mevcudiyetlerini derinden etkileyen bir olay karşısında Tensikat Kanunu'na bakma gereği hissetmemiş olmalarıdır. Oysa kanunun 4. maddesi bu konuda son derece açıktır ve liva mutasarrıfları da dahil olduğu halde vilayet rüesası tensikatın nezaretlerde yapılacağını buyurmuştur. Bkz. **B.O.A.** MF. VRK. 29 40. İşin en vahim tarafı eylül sonuna gelindiğinde dahi hala bu tür yazıların Sadarete akmaya devam etmesidir. Bkz. **B.O.A.** DH. MUİ. 11-3 11.

de Sanayi-i Nazmiye Mektepleri ile yazışmalar yaparak kadro talebinde bulunmuştur. “Kadro fazlalığı” nedeniyle görevine son verilen eski katip için Sadrazamın araya girmiş olması, daha hatırlı kişiler için söz konusu gayr-ı resmi prosedürün çok daha kolay bir şekilde işletilebileceğini düşündürmektedir.¹⁷²

Ay sonuna gelindiğinde Dahiliye Nezareti gibi bazı kurum tensikatları tamamlanmış ve net kadro çizelgelerini gazetelerde yayınlanırken¹⁷³ bunlar arasında özellikle Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü teşkilatının son derece kapsamlı tutulması dikkatlerden kaçmamıştı. Hüseyin Hilmi Paşa, ikinci hükümetini kurduğu zaman okuduğu programda 31 Mart Olayı’nı güvenlik eksikliğine bağlamış ve bu nedenle de tensikattan özellikle kolluk güçlerinin nasibini alacağı vaadinde bulunmuştu. Emniyet kadro verileri göz önüne alındığında Paşa’nın bu vaadini fazlasıyla yerine getirdiği iddia edilebilir.¹⁷⁴ Tensikatını tamamlayan kurumlar teşkilatlarını günün modern anlayışlarına göre biçimlendirmeye de dikkat etmişlerdir. Dahiliye Nezareti, Sadarete gönderdiği yazıda bundan sonra açılacak kadroların özgeçmişi kusursuz ve imtihanında en yüksek notu alacak adaylara verileceğini, bu anlamda Mülkiye mezunlarına kadro atamalarında öncelik tanınacağını vurgularken Bursa Meclisi başkatipliğinde otuz iki yıldan beri görev yapan kişinin yerine yeni mezun bir Mülkiyeli’nin tayin olunduğunu iftiharla bildirmişti.¹⁷⁵ Eylül ortalarına doğru taşra tensikatını da tamamlayan Dahiliye Nezareti benzer prensiplerin taşra içinde geçerli olduğu ve bu kriterle uyan kişiler gayri Müslim dahi olsa uygulanacağı genelgesini yayınlamıştır.

¹⁷² B.O.A. MF. VRK. 29 51.

¹⁷³ **Tanin**, n.358, 15 Şaban 1327 – 18 Ağustos 1325 – 31 Ağustos 1909. Dahiliye Nezareti tensikatında görevli Ali Münif Bey, daha sonrasında kaleme alacağı hatıralarında söz konusu işlemin özellikle İTC. Merkez-i Umumi’si tarafından istendiğini, tensikatla jüralci ve eski devir yanlısı memurların dairelerden uzaklaştırılması noktasında ortak bir kanaat olduğunu yazmıştır. Bkz. **Ali Münif Bey’in Hatıraları**, Haz. Taha Toros, Isis Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 43-44.

¹⁷⁴ **Emniyet-i umumiye müdürlüğü tensikati**: Daha önce yapılan görüşmeler sonucunda İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar bölgelerinin 36 mntıkaya ayrılmıştır. Daha sonra bu bölümlenmede taksimata uğrayarak İstanbul mntıkası on beş Üsküdar mntıkası altı, Beyoğlu mntıkası on merkeze ayrılmakla İstanbul’un emniyet-i umumiye merkezi 31’e tenzil olunmuş. On üç merkez dışındakilere adliye memuriyetlerinde bulunmuş ve mekteb-i hukuk mezunu kişiler tayin olunmuştur. **İstanbul merakizi**: Ayasofya: Uzunköprü müdde-i umumi muavini Ruhi Efendi; Cesr-i cedit: Florina Ceza reisi Tefik Sadık Efendi; Kapan-ı dakik: Menlik müdde-i umumi muavini Hulusi Efendi; Fener: Vodina Ceza reisi Sali Efendi; Eyüp: Kozan müdde-i umumi muavini Hafız Mehmet Efendi; Kumkapı: Osmanıye Ceza Reisi Mehmet Efendi; Aksaray: Henüz tayin olunmamıştır; Fatih: Selanik İstinaf aza mülazımı Mehmet Emin Efendi; Karagümrük: Vasıf Efendi; Şehremini: Taşoz müdde-i umumi ...; Samatya: **Henüz Tayin Olunmamıştır** (HTO); İstasyon, Deniz, Büyükkada, Makriköy: HTO. **Üsküdar merakizi**: Üsküdar Paşakapısı: Şarköy müdde-i umumi muavini ... efendi; İskele: Mehmet Efendi; Çanbeli: Sultan yeri müdde-i umumi muavini Emin Efendi; Kadıköy: Nazım Bey; Haydarpaşa: Radopişte müdde-i umumi muavini Ahmet Hilmi Efendi; Beykoz: İskeçe müdde-i umumi muavini Haydar Bey; **Beyoğlu merakizi**: Beyoğlu: Üsküp istinaf aza mülazımı Hüsnü Zeki Bey; Galata, Hasköy, Kasımpaşa, Dolapdere: HTO; Taksim: Meroviçe müdde-i umumi muavini Nihat Bey; Pangaltı: HTO; Beşiktaş: Hüseyin Hüsnü Bey; Arnavutköy, Büyükdere: HTO. Bkz. **Tanin**, n.357, 14 Ş 1327 – 17 Ağustos 1325 – 30 Ağustos 1909. Aslında emniyette polis maaşlarından mntıka düzenlerine kadar her alanda kapsamlı bir çalışma yürütülmekteydi bkz. **M.M.Z.C.** İ: 126 25 Temmuz 1325 (6 Ağustos 1909) C: 2, s. 169; **B.O.A.** Z.B. 395 86; **Tanin**, n. 344, 31 Receb 1327 – 4 Ağustos 1325 – 17 Ağustos 1909.

¹⁷⁵ **B.O.A.** MUİ. 19-2 14.

Öncelikle mutasarrıf atamaları için yapılan bu uyarı aslında Islahat Fermanı'na rağmen geçen sürede mülki ricalin din konusunda kemikleşen adabı hala kıramadığını göstermekteydi.¹⁷⁶

Tensik komisyonlarının parlamentonun tatilde olmasından faydalanarak hızlı bir şekilde çalışması, 1909 eylülünde nezaret tensikatlarının büyük ölçekte tamamlanmasına neden olmuştu. Gazeteler bir yandan nezaretlerin son teşkilatlarına dair ayrıntılı isim listeleri yayınlarken¹⁷⁷ diğer taraftan açılacak kadrolar ile ilgili sınav ilanlarını okuyucularına duyurmuştu.¹⁷⁸ Yapılan bu çalışmaların kamuoyunu tatmin edip etmediği ise bir başka meseleydi. Bu soruya devrin kalemlerinin cevabı olumsuz olmuştur. Örneğin Hüseyin Cahid, mesai saatlerinden dosyalama sistemine kadar her bir işin standartlaştırılarak tüm kalemlerde aynı şekilde uygulanmasının beklendiği bu yeni dönemde “*terakki, tefviz, tavsiye ve iltimasa değil ehliyet ve gayret*” hasletlerinin öne çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Söz konusu prosedürlere maalesef Tensikat Komisyonları'nın da riayet etmediğini dile getiren yazar, her komisyonun kendi başına iş yaptığını diğer tarafta Maliye Nezareti'nin tüm inisiyatifini Mülkiyeliler yönünde kullanırken Sadaret'in anlaşılacak şekilde Mülkiye karşıtı bir politika izlediğinden serzenişte bulunmuştu. Tanin başyazarı bazı komisyonların değil sınav yapmak diploma aramayı bile zül addettiğini belirterek yapılanlardan duyduğu memnuniyetsizliği de dile getirmiştir.¹⁷⁹ Gazete övgülerle bahsettiği Maliye tensikası sonrasında burada görev yapan komisyonun Sadarete teslim ettiği raporu da yayınlamıştır. Rapor, tensik sonucunda kadro harici kalan, mazuliyet maaşına bağlanan veya nakdi tazminat alanları detaylı çizelgelerle gösterirken kadrolara yapılan atamalarda izlenen yolu da ayrıntılarıyla belirtmiştir. “İktidar”, “hüsn-ü ahlak” ve “imtihan” komisyonun öncelikle başvurduğu kıstaslar olurken

¹⁷⁶ B.O.A. İ. Dahiliye 1327Ş3 38.

¹⁷⁷ Maarif Nezareti için, **Tanin**, n. 360, 17 Şaban 1327 – 20 Ağustos 1325 – 2 Eylül 1909. Hicaz Demiryolu Nezareti için, **Tanin**, n. 363, 20 Şaban 1327 – 23 Ağustos 1325 – 5 Eylül 1909. Hariciye Nezareti tensikası için, **Tanin**, n. 367, 24 Şaban 1327 – 27 Ağustos 1325 – 9 Eylül 1909. Şura-yı devlet tensikası için, **Tanin**, n. 368, 25 Şaban 1327 – 28 Ağustos 1325 – 10 Eylül 1909. Ticaret ve Nafia Nezareti için, **Tanin**, n. 369, 26 Şaban 1327 – 29 Ağustos 1325 – 11 Eylül 1909. Maliye Nezareti, Defter-i Hakani ve Divan-ı muhasebat için, **Tanin**, n. 372, 29 Şaban 1327 – 1 Eylül 1325 – 14 Eylül 1909 ve B.O.A. M.V. 132 89. Bab-ı meşihat için, **Tanin**, n. 375, 2 Ramazan 1327 – 4 Eylül 1325 – 17 Eylül 1909. Adliye Nezareti için, **Tanin**, n. 384, 11 Ramazan 1327 – 13 Eylül 1325 – 26 Eylül 1909 ve n.385, 12 Ramazan 1327 – 14 Eylül 1325 – 27 Eylül 1909. Posta ve Telgraf Nezareti için, **Tanin**, n. 386, 13 Ramazan 1327 – 15 Eylül 1325 – 28 Eylül 1909. Şehremaneti tensikası için, **Tanin**, n. 20 Ramazan 1327 – 22 Eylül 1325 – 5 Ekim 1909. Darü'l-aceze için, **Tanin**, n. 437, 7 Zilkade 1327 – 7 Teşrin-i sani 1325 – 20 Kasım 1909.

¹⁷⁸ Evkaf Nezareti, Ziraat Bankası ve yurt dışına gönderilecek Mülkiye öğrencileri için **Tanin**, n. 373, 30 Şaban 1327 – 2 Eylül 1325 – 15 Eylül 1909. Evkaf Nezareti'nin 300 ve 600 gurusluk katıplık sınavları için **Tanin**, n. 376, 3 Ramazan 1327 – 5 Eylül 1325 – 18 Eylül 1909. Defteri hakani'nin sınav ilanı **Tanin**, n. 380, 7 Ramazan 1327 – 9 Eylül 1325 – 22 Eylül 1909. Adliye Nezareti ve Bab-ı ali Evrak Odası için, **Tanin**, n. 426, 25 Şevval 1327 – 27 Teşrin-i evvel 1325 – 9 Kasım 1909.

¹⁷⁹ **Tanin**, n. 373, 30 Şaban 1327 – 2 Eylül 1325 – 15 Eylül 1909.

memur hakkında karar vermeden önce diğerkalem çalışanlarından o kişi ile ilgili imzalı ifadelerin de alınması komisyonun uyguladığı bir diğeryöntem olmuştu.¹⁸⁰ Kadrosunu koruyanlar için belki de en sevindirici haber eylül sonlarına doğru gelmişti. Alınan karar göre kadro hariçlerinden sağlanan tasarruflar çalışanların maaşlarına zam olarak yansıtılacaktı.¹⁸¹

Kuşkusuz zam haberleri kadrosunu koruyan memurları fazlasıyla mutlu etmiş ve maaş iyileştirmeleriyle devlet dairelerinde rüşvet gibi istenmeyen olayların ortadan kalkacağına inanan çevreleri umutlandırmıştı. Ancak bu en üst makamlar tarafından da itiraf edilen haksızlıkların ve anlaşmazlıkların her gün yinelenmesi gerçeğini ortadan kaldırmamıştı. Yaşanan bu anlaşmazlıklardan belki de en önde geleni taşra idarecilerinin maddelerin yorumlanması konusunda içine girdikleri kararsızlık ve nezaretlerin taşra teşkilatlarını “dokunulmazlık zırhına” büründürerek kendi dışında gelişecek bir tensikat eyleminden korumak istemeleri idi. Örneğin Selanik posta teşkilatının tensikati merkezden müfettiş yollanmasına kadar varacak büyük çekişmelerin yaşanmasına neden olmuştu.¹⁸² Benzer şekilde Rüşumat İdaresi'nin Kosova, Selanik ve Aydın'daki tensik komisyonunun çalışmalarını yönlendirmek istemesi Maliye ve Dahiliye Nezaretlerinin de katıldığı ve aylarca süren yazışmalar trafiğine davetiye çıkarmıştı.¹⁸³ Kanunun yanlış yorumlanması Maarif ve Nafia Nezaretlerinin Hüdâvendigar polis müdürüyle doğrudan yazışmalar yapmasına ve bu vilayetteki yöneticiler üzerinde baskı oluşturması gibi son derece tuhaf olayların yaşanmasına da neden olmuştu.¹⁸⁴

Taşradan gelen yazılar bir taraftan kanun maddeleri ile ilgili ayrıntılı açıklamalar isterken¹⁸⁵ diğertaraftan vilayet tensik komisyonlarının faaliyetlerinden serzenişte bulunmaktaydı. Bunların en başında da tensik komisyonlarının yetki sahası dahiline girmeyen kurumları da bu çerçeve içine almasını isteyen ısrarlar geliyordu. Duyun-ı Umumiye şubesini tensikattan geçirmek isteyen Cebel-i Lübnan ve Trabzon vilayetleri tensik komisyonlarına Maliye Nezareti uyarı yazıları gönderirken,¹⁸⁶ belediye personeline yapılan tensikatlara karşı Dahiliye Nezareti tensikatin halkın seçmediği –atanmışlar olarak

¹⁸⁰ **Tanin**, n. 373, 30 Şaban 1327 – 2 Eylül 1325 – 15 Eylül 1909.

¹⁸¹ **B.O.A.** DH. MUİ. 8-1 47.

¹⁸² **Tanin**, n. 418, 17 Şevval 1327 – 19 Teşrin-i evvel 1325 – 1 Kasım 1909. Bolu ve Kastamonu'da yapılan tensikatlarda göze çarparak ölçüde mühendisin istihdam edilmesi Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nin bu vilayetlere müfettiş göndermesi ile sonuçlanmıştı. Bkz. **Tanin**, n. 426, 25 Şevval 1327 – 27 Teşrin-i evvel 1325 – 9 Kasım 1910.

¹⁸³ **B.O.A.** DH. MUİ. 31-2 28.

¹⁸⁴ **B.O.A.** DH. EUM. THR. 8 30.

¹⁸⁵ **B.O.A.** DH. MUİ. 20-1 26; 32-2 21; 35-1 34; 20-2 4.

¹⁸⁶ **B.O.A.** DH. MUİ. 27-2 13.

okuyun- memurları kapsadığını bir genelgeyle duyurmak zorunda kalmıştı.¹⁸⁷ Bu tip genelgeler bu sefer belediye reislerinin tensik komisyonlarına katılımı ile ilgili soru işaretleri doğurmuşsa da¹⁸⁸ taşra tensik komisyonlarınca verilen kararlara duyulan rahatsızlık tüm bunların önüne geçmiştir.¹⁸⁹ Duyulan rahatsızlık nedeniyle Sadrazam dahi bir genelge yayınlamak zorunda kalmıştır. “*Devamsızlığı, ayyaşlığı ve su-i şöhreti*” su götürmez memurların mevkilerini koruyup hatta terfii bile alırken iktidar sahibi memurların kadrolarını kaybetmesi gerçeğine işaret eden Sadrazam, bu haksızlığa Ayan ve Mebusan üyelerince oluşturulan komisyonların dikkatini çekmiştir.¹⁹⁰ Aynı statüyü paylaşmasına karşı farklı prosedürlere tabi tutulan¹⁹¹ veya iktidarına karşı kadro harici bırakılan¹⁹² Hüseyin Cahid’in nitelemesiyle “*devir kurbanları*”nın trajedisi dönemin gazetelerine de ağırlıklı bir şekilde yansımıştır.¹⁹³

Yaşanan mağduriyetlerde kurumsal inisiyatifin de öne çıktığından söz edilebilir. Örneğin daha öncesinde Hazine-i Hassa Nezareti’nde görüldüğü gibi bir takım kurumlar personelinin geleceğini teminat altına alacak girişimlerde bulunurken¹⁹⁴ bu kadar şanslı olmayan ve kendini devlet kapısının dışında bulanlar kağıda kaleme sarılarak kalem odalarını “arzuhal” yağmurlarına tutmaktan başka çare bulamamışlardı. Emekliliğe ayrılan kişilere hakkı olan tazminatların ödenmemesi bir tarafa¹⁹⁵ daire memurlarının bu kişilere karşı olan hoşgörüsüz tutumu gazetelerce de sert bir şekilde eleştirilmiştir.¹⁹⁶

¹⁸⁷ B.O.A. DH. MUİ. 20-2 4.

¹⁸⁸ B.O.A. DH. MUİ. 33-1 32.

¹⁸⁹ B.O.A. DH. MUİ. 34-1 24; 36-1 54.

¹⁹⁰ B.O.A. HSD. AFT. 5 31.

¹⁹¹ Kadro haricine çıkarılan Bab-ı âli odacıları diğer nezaretlere verilen ama kendilerinden esirgenen ikramiyelerini almak için nezaretler arası trafikte kaybolan dilekçeler vermişlerdir. Bkz. B.O.A. DH. MUİ. 22-1 49.

¹⁹² Dahiliye Nezareti tensikatı sonucunda açıkta kalan ancak iktidarlarından emin personeline istihdam yaratmak amacıyla bu kişilerin uzmanlık alanlarını vurgulayarak Adliye Nezareti’ne yazılar göndermiştir. Bkz. B.O.A. DH. MUİ. 21-1 12.

¹⁹³ Bu dilekçelere bir örnek olmak üzere; “*Cemiyet-i umumiyye-i belediye kararıyla beş aydan beri kadro haricimiz. Ahkak-ı hakk için müracaat-ı mütevelliyemiz yastan başka bir semere vermiyor. Alınacak tazminatın hakk-ı tekaüdiyemiz olduğunu anlatacak bir mercii bulamıyoruz. Evlad ve ailemizin istikbali olan şu mebalîğ-i cüz’iyyenin günler değil böyle aylarca sürüncemede bırakılması bizleri duçar-ı perişan eyliyor. Bizler de bu vatanın evladıtız. Bizim de bu mülk-ü mukaddese de hakkımız vardı ... olduğu. halde biz ailemize kömür tedarikinden mahrum kalıyoruz*”. **Tanin**, n. 429, 28 Şevval 1327 – 30 Teşrin-i evvel 1325 – 12 Kasım 1909.

¹⁹⁴ Dahiliye Nezareti, kadro harici memurlarını en kısa sürede kadroya alınması için Şura-yı devlet yardımıyla bir komisyon kurmuş ve bu komisyon kanalıyla nezaretin istihdam açıklarını hızlı bir şekilde doldurmaya çalışmıştır. Bkz. B.O.A. DH. MUİ. 32-2 1. Benzer bir çalışma da Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nde yürütülmüş ve polislerin özlük hakları ile ilgili olarak tartışılmaz hükümler getirilmeye çalışılmıştır. Bkz. B.O.A. İ. Kav. Niz. 1327B9 6 ve B.O.A. DH. MUİ. 42 58.

¹⁹⁵ B.O.A. DH. MUİ. 32-2 8. **Tanin**, n. 397, 24 Ramazan 1327 – 26 Eylül 1325 – 9 Ekim 1909. **Tanin**, n. 424, 23 Şevval 1327 – 25 Teşrin-i evvel 1325 – 7 Kasım 1909. Nafaka vb. gibi nedenlerle zamanında maaşlarına haciz gelen ve tensikat sonucunda tazminatlarına da el konan memurların durumları ile ilgili olarak da yetkililerin dikkati çekilmiştir. **Tanin**, n. 401, 28 Ramazan 1327 – 30 Eylül 1325 – 13 Ekim 1909 ve **Tanin**, n. 429, 28 Şevval 1327 – 30 Teşrin-i evvel 1325 – 12 Kasım 1909.

¹⁹⁶ **Tanin**, n. 411, 10 Şevval 1327 – 12 Teşrin-i evvel 1325 – 25 Ekim 1909.

Ağustos sonundan itibaren yapılan tensikatlar ve beraberinde gelen haksızlıklar, kadro hariçlerini, örgütlenerek bir cemiyet çatısı altında toplanmaya sevk etmiştir. Emniyetten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen raporda söz konusu kişilerin siyasilerin de desteğini aldıklarını ve parlamento açılışının hemen sonrasında tıpkı Ahrar Fırkası gibi bir anda gruplarını oluşturarak muhalefete başlayacaklarını bildirilmişti. Belgeye göre kurulacak fırkanın ismi “Mağdur-i Osmaniye” olarak tespit edilmişti.¹⁹⁷ Diğer tarafta kadro hariçleri için müracaat kapısı olarak gösterilen ve Tensikat Kanununun 15. maddesinde bahsi geçen ilgili bir komisyon toplanacağı haberlerinin yayılmasının¹⁹⁸ hemen ertesinde konu ile ilgili meclis başkanlığına sunulan önerge gelişmelerin somutlaşmasına yardımcı olmuştur.¹⁹⁹

Tetkik-i Tensikat Komisyonu'nun çalışmalarına başladığını hatırlatan Komisyon Reisi İsmail Hakkı Bey (Gümülcine) yalnız ortada ciddi bir sorun olduğu ve bu konunun açıklığa kavuşması için meclisten müzakere talep ettiklerini dile getirmiş ve komisyonun hareket planının daha sonra tartışma yaratmaması için meclis tarafından kararlaştırıldığı beyanında bulunmuştur. İsmail Hakkı, komisyonun işlerini süratle yapabilmesi için her şeyden önce nezaretlerdeki tensik evraklarının meclise tesliminin ve ardından da dinlenmesi gereken nazır da dahil tüm nezaret personelinin meclise çağırılabilmesi yetkilerinin kendilerine verilmesini talep etmiştir. İsmail Bey meclise halihazırda sunulmuş olan dilekçe sayısının 80-100 civarında olduğu ve nezaretlerin “*rehavet-i hükm-ü ferma*” altında bulunduğu düşünüldüğünde bu isteklerinin oldukça makul karşılanması gereğine dikkat çekmiştir.²⁰⁰

Kanunun maddesi son derece açık olmasına karşın Kozmide Efendi (İstanbul) ve Zöhrap Efendi (İstanbul) meclisin bu işin içinde yeterince yer aldığı ancak artık daha itidalli davranması gerektiği yönünde konuşmalar yapması üzerine kürsüye gelen Emrullah Efendi kanunun ilgili maddesini hatırlatarak hukuki eklemelerde bulunmuş ve kendinden önceki konuşmacılarla fikir ayrılığı yaşadığını açıklamıştır.²⁰¹ Tensikattan amacın devlete zararı dokunan ve “*muzır mikroplara*” benzettiği memurların ayıklanması olduğunu hatırlatan Ahmet Bey'in (Lazistan) komisyonun bunu Harbiye'de muhafaza edilmekte olan jurnallere başvurarak oldukça kolay bir şekilde yapacağını ileri sürmesi konuşmaların mecrasının birdenbire değişmesine yol açmıştır. “*Memlekette senelerden beri bir takım*

¹⁹⁷ B.O.A. DH. MUI. 33-1 27.

¹⁹⁸ Tanin, n. 436, 6 Zilkade 1327 – 6 Teşrin-i sani 1325 – 19 Kasım 1909.

¹⁹⁹ Gümülcine mebusu İsmail Bey'in başkanlığını yaptığı komisyon 27 üyeden oluşuyordu. Bkz. M.M.Z.C. İ:7 14 Teşrin-i sani 1325 (27 Kasım 1909) C: 1, ss. 98-9.

²⁰⁰ M.M.Z.C. C: 8 16 Teşrin-i sani 1325 (29 Kasım 1909) C: 1, s.127.

²⁰¹ M.M.Z.C. C: 8 16 Teşrin-i sani 1325 (29 Kasım 1909) C: 1, s.128.

mübalâğakarane eracıf ile yaşamaya alışanların şimdi mağdur olanlarmış gibi görüldüğünü” ifade eden İpek Mebusu İbrahim Efendi bu kişilerin gerçek yüzünün ortaya çıkması için derhal Harbiye Nezareti’nden jurnal sandıklarının talep edilmesini istemiştir.²⁰² Jurnalci memurları “Abdülhamid’e jurnal verenler” ve “Nazırlara jurnal verenler” olarak ayıran Varteks Efendi (Erzurum) komisyonun sağlıklı bir şekilde çalışabilmesi için yekunu 30 sandık olan bu jurnallere başvurulması gerektiğini ileri sürmüştür. Tekrar söz alan Emrullah Efendi meclisi yetkilerinin farkında olmaya davet ederek nazırların istenilen bilgi ve evrakları göndermeye mecbur olduğunu aksi takdirde bu kişiler hakkında gensoru verilebileceğini hatırlatarak, konuşmasını devrin değişen anlayışını ortaya koyan şu cümlelerle tamamlamıştır, " ... *devr-i sabıkın bıraktığı hayat-ı memuriyette, memur olmak için evsaf ve meziyet ve ehliyetten ziyade, bir tarafa intisap fikri vardı. Bu fikir bizde tevessü etmiş, tevessü etmiş; hem pek tevessü etmiştir ki, bugün her memur bilmelidir ki, yalnız bugün memur olabilmek ehliyet ve iktidar ve sadakatle hizmet ile kabil olabilir. Biz intisap ile terakkiyi kaldırmalıyız*".²⁰³ Son olarak söz alan aynı zamanda Defter-i Hakani Tensik Komisyonu’nda da bulunan Mehmet Tefik Efendi (Kengiri), tensikat sürecinin çok sıkıntılı geçtiğini çünkü adı kötüye çıkan memurlar hakkındaki şayiaların kanıtlandırılmadığını aynı sorunun şimdi Tedkik-i Tensikat Komisyonları’nın başında olduğunu belirterek asıl üzerinde durulması gereken konunun bu olması gerektiğini ileri sürmüştür. Oturum sonunda komisyon üyelerinin istediği tüm yetkiler meclis tarafından oy çokluğu ile kabul edilmiştir.²⁰⁴

Parlamentonun açılması ve göreve başlaması ile nezaretlerin tensikata karşı tavırları da mebuslarca yakından incelemeye alınmıştır. Örneğin Ali Cenani Bey ve İsmail Bey (Gümülçine) Meşihat’te yapılan tensikat hakkında ağır eleştirilerde bulunarak Şeyhülislam hakkında gensoru vermişlerdir. Mebusların konuşmaları meclisten de genel kabul görek Şeyhülislamın meclise gelerek daire tensikatları hakkındaki sorulara cevap vermesi uygun bulunmuştu.²⁰⁵ Posta Nezareti’nde açılan kadrolar için imtihan yapma usulünü tasvip etmeyerek bununla ilgili olarak önerge vermeye kalkın bir takım mebuslar bir tarafa konduğunda²⁰⁶ parlamentonun tensikat sırasında yaşanan haksızlıklara ve söylentilere her

²⁰² M.M.Z.C. C: 8 16 Teşrin-i sani 1325 (29 Kasım 1909) C: 1, s.136.

²⁰³ M.M.Z.C. İ: 8 16 Teşrin-i sani 1325 (29 Kasım 1909) C: 1, s.137.

²⁰⁴ M.M.Z.C. İ: 8 16 Teşrin-i sani 1325 (29 Kasım 1909) C: 1, s.139-140. Tensikat işlemlerinde karar vermenin doğurduğu güçlük sadece Mebuslar için değil Ayan üyeleri için de ayrı bir şikayet konusuydu. Sadaret’ten gönderilen ve Dahiliye Nezareti tensik komisyonu için üye talebinde bulunan yazıya Ayanlar son derece isteksiz bir şekilde olur cevabı vermişlerdi. Bkz. M.A.Z.C. İ: 11 17 T. Sani 1325 (30 Kasım 1909) C: 1, s. 85.

²⁰⁵ M.M.Z.C. İ: 9 18 Teşrin-i sani 1325 (1 Aralık 1909) C: 2, s. 169.

²⁰⁶ M.M.Z.C. İ: 9 18 Teşrin-i sani 1325 (1 Aralık 1909) C: 2, s. 159-160.

zaman için duyarlılık gösterdiği kolaylıkla söylenebilir. Maarif tensikatından sonra hazırlanan tensik defterlerinin komisyon görevini tamamladıktan sonra nezaret çalışanlarınca tahrif edildiğine ilişkin iddialar hemen genel görüşme kapsamına alınmış²⁰⁷ ve yapılan konuşmalar sonucunda Maarif Nazırı'nın sorgulanmasına karar verilmişti. Parlamento ancak nazırın konuşması ve sorulan sorulara tatminkar cevap vermesinin ardından güvenoyu verebilmiştir.²⁰⁸ Benzer şekilde naip tensikatını meclis uyarılarına karşın geciktiren Şeyhülislam Sahip Bey'in gensoru sırasındaki sert çıkışlarını itibara almayan mebuslar yerinde sorular ve üstü kapalı "makamdan düşürülebileceği" imaları ile Şeyhülislamdan en kısa zamanda bu düzenlemeleri tamamlama sözünü koparmışlardır.²⁰⁹

Parlamentonun tensikat konusundaki titizliğini gösteren en açık örnek aralık ortasında yaşanmıştır. Dilekçeler hakkında kesin karar verme sıkıntısı çeken ve bu gibi durumlarda parlamentonun yardımını Tetkik-i tensikat Komisyonu adına talep eden İsmail Bey'in önergesi (Gümülçine) 34'e karşı 83 kabul oyu ile desteklenmiştir.²¹⁰ Ancak itiraz dilekçelerinin 600-700'ü bulması ve artan Yemen meselesi ile Fırat-Dicle üzerindeki imtiyazların bir anda uluslar arası bir sorun haline gelmesi, parlamento mensuplarının tensikat konusundaki özverilerini fazlasıyla unutturacaktır. Ekim ayında çıkardığı İspirtolar Kanunu'nu dış baskılar nedeniyle tam da bu sıralarda geri almak zorunda kalan ve büyük bir prestij kaybına uğrayan Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi, bu ve bundan önce saydığımız iki konudaki eleştiriler karşısında oldukça zayıflamış ve 29 Aralık 1909'da istifasını vermek zorunda kalmıştı. Yaşanan bu son gelişme, meclise gündemde tensikattan çok daha önemli konuların olduğunu hatırlatmıştı. Böylesi bir ortamda meclis gündemine alınan ve Dahiliye Nezareti tensik komisyonunca açığa çıkarılan Nablus Sancağı eski mutasarrıfı Emin Bey hakkındaki görüşmenin beklenen fazla uzaması sonucunda bu işle bu şekilde başa çıkılamayacağını anlayan mebuslar, önerge vererek bu gibi konularda meclis alt komisyonu olan Tedkik-i Tensikat Komisyonu'nun tek ve nihai karar mercii olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır.²¹¹

²⁰⁷ M.M.Z.C. İ: 10 21 Teşrin-i sani 1325 (4 Aralık 1909) C. 1, ss. 192-3.

²⁰⁸ M.M.Z.C. İ: 11 23 Teşrin-i sani 1325 (6 Aralık 1909) C: 2, ss. 220-21.

²⁰⁹ M.M.Z.C. İ: 10 21 Teşrin-i sani 1325 (4 Aralık 1909) C. 1, ss. 194-7. Meşihat'in durumu Ayan'da da görüşülmüş ve tensik işlemlerini hızlandırma adına haftalık toplantılara dikkat edilmesi ilgili tezkerenin görüşülmesi sırasında Dahiliye ve Meşihat'teki tensikatlar ve yükselen şikayetler ele alınarak bunların giderilmesi yönünde prensip kararı alınmıştı. Bkz. M.A.Z.C. İ: 18 15 K. Evvel 1325 (28 Aralık 1909) C: 1, s. 152.

²¹⁰ M.M.Z.C. İ: 15 2 Kanun-ı evvel 1325 (15 Aralık 1909) C: 1, ss. 338-40.

²¹¹ M.M.Z.C. İ: 21 22 Kanun-ı evvel 1325 (4 Ocak 1910) C: 1, ss 445-56. Söz konusu önerge kabul edilmemiş olsaydı meclis, Burdur eski Mutasarrıfı İzzet Paşa ile Zor sancağı eski Müdde-i Umumisi Fehmi Efendi'nin mazbatalarını da gündemlerine almış bulunuyordu. Bkz. M.M.Z.C. İ: 19 16 Kanun-ı evvel 1325 (29 Aralık 1909) C: 1, ss. 400-2.

Kararın hemen sonrasında istediği parlamento yardımı dolaylı bir şekilde reddedilen Tetkik-i Tensikat Komisyonu bu defa alınacak kararlar için kendilerine yetki genişliği sağlayacak bir önergeyi meclis başkanlığına sunmuştur. Karar üzerinde genel kabulü sağlamak ve meclisteki olumsuz havayı dağıtmak adına Komisyon Reisi İsmail Bey uzun bir konuşma yapmıştır. Komisyonun karşılaştığı sorunları mebuslarla paylaşan İsmail Bey, söz konusu yetkilerin tanınmaması halinde komisyonca istifalarını vereceklerini beyan etmişti. Durumun nezaketini anlayan parlamentolar konu ile ilgili ayrı bir oturumun yapılmasını oybirliği ile kabul etmişlerdi.²¹² Meclis, üzerindeki dilekçe yükünü hafifletmeye çalışırken bu konuda yardımı dokunan nezaret tekliflerini vakit geçirmeden onaylamıştır.²¹³ Hükümet boşluğunun yaşandığı ve bıkkın bir havanın hakim olduğu bu siyasi hava içerisinde meclis ilk önce Niğde Mebusu Muhiddin Bey tarafından verilen ve öz olarak taşrada yaşanan tensikat adaletsizliklerine karşı Dahiliye Nezareti'nin bir genelge yayınlamasını talep eden önergeyi²¹⁴ ardından da Mustafa Hayri Efendi'nin (Karahisar-ı şarki) Tensikat kanunu'nun 12. maddesinde düzeltme teklif eden önergesini geri çevirmiştir.²¹⁵

II – D “Adl-i İhsan” Tensikati

12 Ocak 1910 tarihinde Sadaret makamına getirilen İbrahim Hakkı Paşa, kısa sürede kabinesini oluşturmuş ve programını açıklamak üzere meclise gelmiştir. Oldukça ayrıntılı bir konuşma yapan yeni Sadrazam, Tensikat Kanunu'nun hukuksal içeriğine yönelik göndermelerde bulunmuştur. Kanun öncesinde mebuslar tarafından da sorgulanan yasama ve yürütme organları arasındaki ayrılık kaidesine atıflarda bulunan Hakkı Paşa, önceki hükümetin durumun “çaresizliği” ve şartların “fevkaladeligi” karşısında meclisin desteğini istediğini, parlamentonun da “vazife-i asliyesini” bir tarafa koyarak “kuvve-i icraiyyeye kanunen mürettip meşgale ve mesuliyeti deruhte etmekten” çekinmediğini belirtmiştir. Sadrazam buradan hareketle oluşan bu sistem dışı durumu eski çizgisine çekme adına ilave bir Tensikat Kanunu hazırlıklarına başlanacağını beyan etmişti. Sadrazam, devlet

²¹² M.M.Z.C. İ: 23 28 Kanun-ı evvel 1325 (10 Ocak 1910) C: 1, ss 476-9.

²¹³ Bununla beraber Maliye Nezareti ve Rüşumat İdaresi gelen şikayetleri çözüme kavuşturmak amacıyla Tensik Komisyonlarının bir süre daha haftada bir kere olmak üzere toplanmaları talebini meclis yine aynı sıkışıklık nedeniyle geri çevirmiştir. Bkz. M.M.Z.C. İ: 18 15 Kanun-ı evvel 1325 (28 Aralık 1909) C: 1, ss. 368-70.

²¹⁴ M.M.Z.C. İ: 20 21 Kanun-i evvel 1325 (3 Ocak 1910) C: 1, s. 411.

²¹⁵ M.M.Z.C. İ: 25 2 Kanun-i sani 1325 (15 Ocak 1910) C: 1, s. 529. Kamil Paşa ile Hüseyin Hilmi Paşa döneminde gerçekleştirilen tensikatların kısa bir muhasebesini Hilmi Uran'ın hatıralarında bulmak mümkündür. Tensikat Komisyonu'nda üye olarak da bulunan Uran, vilayetlerden yağmur gibi yağın dosyaları ve tekaüt, mazuliyet gibi işlemlerle “geniş bir huzursuzluğun” giderek ne kadar büyüdüğünü ilginç anekdotlarla kaydetmiştir. Bkz. Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, ss. 42-49.

dairelerindeki hiyerarşik karışıklıklara son noktayı koyacak Teşkilat Kanunu düşüncesini eyleme geçirecek çalışmalara en kısa sürede başlanacağı vaadinde de bulunmuştu.²¹⁶

Hakkı Paşa Kabinesi, bu amaçlarla sonuna yaklaşan tensik faaliyetlerini tamamlamak adına bir yandan nezaretlerdeki komisyonlara gerekli desteklerde ve tavsiyelerde bulunurken²¹⁷ diğer taraftan da maaşları tenzilata uğrayan memurlara ek tahsisatlar yaratmaya çalışmıştır.²¹⁸ Ancak imparatorlukta ki karışıklıklar hükümetin tensikat önceliğini sivil değil askeri kurumlara vermesine neden olmuştur. Yemen İsyanı ve Arnavutluk'u saran isyan hareketleri Harbiye Nezareti'nin de teşviki ile hükümeti iç güvenliğin muhafazası anlamında Jandarma Tensikati'ni hızlandırmaya sürüklemiştir. Jandarma İdaresi'nde halihazırda faaliyet gösteren tensikat şubesinin statüsü yeniden belirlenmiş ve bir ferikin başkanlığında yetkileri öncesiyle kıyaslanmayacak şekilde kendi başına bir daire mahiyetinde yeniden örgütlendirilmiştir.²¹⁹ Ocak 1910 boyunca nezaretler ile taşra organları arasında yapılan yazışmalar hükümeti ilave Tensikat Kanunu üzerinde yaptığı çalışmaları hızlandırmasına neden olmuştur.²²⁰ Belediye personelinin statüsünü, kadro harici memurların usulsüz bir şekilde yeniden göreve başlatılması, tazminatların nasıl ödeneceği ve benzeri gibi noktalarda toplanan bu sorunları dikkate alan kabine, "*kadro haricine kalanların duçar oldukları zaruret ve müzayaka*"nın ortadan kaldırılmasına çare olacak kanun layihasını ocak sonunda parlamento başkanlığına sunmuştur.²²¹ Hükümetin hassas yaklaşımını gazeteler özellikle iki açıdan alkışlamışlardır. Bu kanunla beraber kadro hariçleri maaşının yükseleceğini belirten haberlerde meclisin üzerinden de ağır bir yükün kalktığını ifade etmişlerdi.²²²

Parlamento, Sadaret tarafından gönderilen kanun taslağını bekletmeden görüşmeye almış ve kanun gerekçesini okuyarak müzakeresine geçmiştir.²²³ Söz konusu kanun gerekçesinde hükümet bir kere daha kuvvetler ayrılığı ilkesinin çiğnendiğinden bahsetmiş ve bundan daha önemlisi kadro harici maaşlarının "*kifayet edemeyecek derecede olduğunu*"

²¹⁶ M.M.Z.C. İ: 29 11 Kanun-i sani 1325 (24 Ocak 1910) C: 1, ss. 617-620.

²¹⁷ Taşra tensik komisyonlarında Defter-i hakani temsilcilerine ihtiyaç duyulması üzerine bu kişilerin derhal merkezden karşılanması emri verilmiştir. Bkz. B.O.A. DH. MUİ. 40-1 5. Kadro boşluklarında önceliğin o nezaret personeline verilmesini "*lüzum-ı kat'i his*" durumunda dışarıya başvurulmasını isteyen hükümet, yapılacak atamalarda "*kanaat-i vicdaniye*"nin dinlenilmesini salık vermiştir. Bkz. B.O.A. DH. MUİ. 41-1 40.

²¹⁸ Meşrutiyet ilan edildiğinde memurların asli görevleri dışında çalışmaları sorun olmuşken şimdi kalemdeki görevinin yanı sıra örneğin öğretmenlik yapanlar desteklenmeye başlamıştır. Bkz. B.O.A. DH. MUİ. 42 7.

²¹⁹ B.O.A. DH. MUİ. 1-6 63; 1-7 8. B.O.A. M.V. 136 100. 1910 Mart'ının sonunda bir gözden geçirme daha yapılarak söz konusu tensikat dairelerinin Jandarma Komutanlığı altında toplanmasına karar verilmiştir. Bkz. B.O.A. M.V. 138 48.

²²⁰ B.O.A. DH. MTV. 9-1 74.

²²¹ B.O.A. M.V. 136 41.

²²² Tanin, n.509, 21 Muharrem 1328 – 20 Kanun-i sani 1325 – 2 Şubat 1910.

²²³ M.M.Z.C. İ: 36 25 Kanun-i sani 1325 (6 Şubat 1909) C: 1, s. 151.

itiraf ederek yapılacak iyileştirmeleri özetlemişti. Tazminat olarak tamamen devlet hizmetinden çıkarılan memurlara da geri dönüş kapısını aralayan kanun layihası, “*su-i şöhret*” nedeniyle tazminatsız ve maaşsız devlet kayıtlarından silinen ancak zor duruma düşen “*ebna-yı vatan*” (vatan evlatları) ve onların ailelerine de yardım elini uzatıyordu.²²⁴ Gerekçenin okunmasından sonra kanun müzakerelerine geçen meclis, layihanın incelenmesi üzerine halihazırda meclis bünyesinde görev yapan komisyonun haricinde yeni bir komisyon kurulması üzerinde anlaşmış ve bu yönde bir karar çıkarmıştır.²²⁵ Ertesi gün yapılan oylamalarla üyeleri belirlenen komisyon, hemen layiha incelemelerini başlatmıştı.²²⁶

Hükümet memur mağduriyetlerini gidermek adına elinden geldiği kadar hukuki şartları zorlayarak mümkün olduğunca geniş bir memur grubunun yeni maaş düzenlemelerinden faydalanması için prosedürel kolaylıklar sağlamaya çalışıyordu.²²⁷ Ancak bütçenin imkanları ortadaydı ve kadro hariçlerinin karnının kanun ilanları ile doyurulması mümkün değildi. Örneğin ilmiye kadro hariçlerini Mülkiye Tekaüt Sandığı kapsamına alarak tazminatlarının ödenmesine yönelik doğrudan Sadrazam tarafından takip edilen girişim, ilmiye mağdurlarının vezne kapılarından eli boş dönmesini değiştirememişti.²²⁸

Komisyon bir hafta gibi kısa bir sürede layiha üzerindeki incelemelerini tamamlayıp Sadrazamla görüştüğünden sonra metni meclis başkanlığına teslim etmişti.²²⁹ Bu sırada Taha Efendi'nin meclis başkanlığına sunduğu ve kadro hariçlerine geniş haklar tanıyan önergesi için erteleme kararı alındığında İsmail Paşa'nın “*efendim merhamet buyurun, dışarıda herkes yakamıza sarılıyor*” serzenişi yaşanan gerginliği tüm çıplaklığı ile ortaya

²²⁴ **M.M.Z.C.** İ: 36 25 Kanun-i sani 1325 (6 Şubat 1909) C: 1, s. 152.

²²⁵ **M.M.Z.C.** İ: 36 25 Kanun-i sani 1325 (6 Şubat 1909) C: 1, s. 153.

²²⁶ Komisyon şu üyelerden oluşuyordu: Halil Bey (Menteşe), Zöhrap Efendi (İstanbul), Seyyid Bey (İzmir), Ali Cenani Bey (Halep), Ahmet Mahir Efendi (Kastamonu), Vasfi Efendi (Karesi), Mustafa Arif Bey (Kırkkilise), Gani Bey (Denizli), Mansur Paşa (Trablusgarb) ve Artas Efendi (Selanik). Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 37 26 Kanun-i sani 1325 (7 Şubat 1910) C: 2, s. 211.

²²⁷ **B.O.A.** DH. HMŞ. 18 95 ayrıca bkz. **Tanin**, n. 526, 8 Safer 1328 – 7 Şubat 1325 – 19 Şubat 1910; n.529, 12 Safer 1328 – 9 Şubat 1325 – 22 Şubat 1910.

²²⁸ **M.M.Z.C.** İ: 41 2 Şubat 1325 (15 Şubat 1910) C: 1, s. 323. **B.O.A.** M.V. 136 76/ 87/ 89 ayrıca bkz. **Tanin**, n.508, 20 Muharrem 1328 – 19 Kanun-i sani 1325 – 1 Şubat 1910; n. 511, 23 Muharrem 1328 – 22 Kanun-i sani 1325 – 4 Şubat 1910.

²²⁹ **Tanin**, n. 536, 19 Safer 1328 – 16 Şubat 1325 – 1 Mart 1910. Komisyon dokuz maddelik kanun metninin ilk maddesini hükümet icraatını kolaylaştıracak şekilde tadil ederken, mazuliyet maaşlarına yapılacak % 50 oranındaki zammı öngören 4. madde komisyonca memurun hali düşünülerek yeterli bulunmamış ve bunun için tadilat şerhi konulmuştu. Benzer şekilde tazminat-ı nakdisini alarak kadrodan kayd-ı hayat çıkarılan memurlara kapı aralayan 5. madde de komisyonun engeline takılarak kanundan çıkarılması yönünde uyarı konmuştu. Komisyon tensikat kanunun “su-i şöhret” nedeniyle maaş veya emekli aylığı vermeden kadrodan çıkarılan kişilere bu hakları iade eden hükümet teklifine de (6. madde) karşı çıkarak kanun metninden çıkarmıştır. Komisyon 7. ve 8. maddeleri aynen kabul ettikten sonra metni meclis riyasetine sunmuştu bkz. **M.M.Z.C.** İ: 64 17 Mart 1326 (30 Mart 1910) C: 1, ss. 481-90.

koymuştur.²³⁰ Yaklaşan kanun tartışmaları öncesinde kadro hariçleri de yayınladıkları bildirimleri ile durumlarını ortaya koymuşlar ve hükümetin çıkacak kanun ile durumlarını iyileştireceğine yönelik inancını dile getirmişlerdir.²³¹ Hükümet ise bir yandan ödenecek tazminatlarla ilgili düzenlemeler yaparken²³² diğer tarafta teşkilat kanunu hazırlıklarına başlayarak tüm nezaret ve müdürlüklerden teşkilat nizamnamelerini göndermeleri talebinde bulunmuştu.²³³

Meclis ön incelemesi komisyon tarafından yapılan tensikat kanunu layihası görüşmelerine mart sonlarında başlamıştır. Komisyon adına söz alan Gani Bey, hükümet tarafından gönderilen kanun ile kendi eklemeleri hakkında mebuslara bilgiler vermiştir. Gani Bey de sadrazamın söylediklerinin altını çizerek kanun ile hükümetin icra ve teşri' makamlarını birbirinden ayırmayı diğer taraftan da mazulin maaşlarına zam yapmak istediğini komisyon olarak her iki yaklaşımı da desteklediklerini aktarmıştır.²³⁴ Gümülcine Mebusu İsmail Bey ise hükümetin her iki düşüncesini de tasvip etmediğini ilk olarak kadro hariçlerinin müracaat yeri olarak meclisin tayin edildiği ve bunun değiştirilemeyeceğini ikinci olarak ise yapılacak maaş iyileştirmelerinin son derece yetersiz olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine söz isteyerek kürsüye gelen Sadrazam Hakkı Paşa, önceki hükümetin tensikat konusundaki yaklaşımını kendi Maarif Nazırlığı deneyimi ile hak verdikten sonra ancak uygulama sürecine meclis müdahalesinin yanlış olduğunu bu durumun şimdi düzeltileceğini meclisin işinin bu noktada kadro hariçlerinin dosyalarını incelemek değil görevini iyi yapmayan nezaret mensuplarını yargılamak olduğunu söylemiştir. Sadrazamın maaş konusundaki tavrı ise oldukça nettir ve bütçe olanakları içerisinde en iyisinin yapılmaya çalışıldığını duruma yakından bakıldığında hükümete hak verileceğini söylemiştir.²³⁵

Mehmed Vehbi Bey (Konya) ise öyle yada böyle bir düzene oturmaya başlayan kadroların bu yasayla bir kere daha alt üst olacağını bu anlamda kanunun “*şuunatu müzeyyele me'mul olan sükunatu*” sağlamayacağını kaldı ki kadro harici bırakılan kişilere bol para dağıtarak da “*namusun ikmal*” olunamayacağını vurgulayarak hükümeti sert bir

²³⁰ Adı geçen önerge tartışmalarında Seyyit Bey (İzmir), layiha incelemelerini tamamladıklarını ve önergenin yakında başlayacak kanun tartışmaları sırasında ele alınmasına dair tavsiyesi meclis çoğunluğunca da kabul edilmiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 52 25 Şubat 1325 (10 Mart 1910) C: 1, ss. 46-7.

²³¹ **Tanin**, n. 555, 8 Rebiülevvel 1328 – 7 Mart 1326 – 20 Mart 1910.

²³² Örneğin belediyeden kadro harici kalan kişiler için Maliye Nezareti, belediye emeklileri için de Tekaiid Sandıkları tek başvuru yeri olarak tespit edilmiştir. Bkz. **B.O.A. M.V.** 138 6.

²³³ Bu nedenle meclis onayına sunulan nezaret teşkilat nizamnameleri bile hükümet tarafından geri çekirilmiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 61 13 Mart 1326 (26 Mart 1910) C: 1, s. 328.

²³⁴ **M.M.Z.C.** İ: 64 17 Mart 1326 (30 Mart 1910) C: 1, ss. 454-5.

²³⁵ **M.M.Z.C.** İ: 64 17 Mart 1326 (30 Mart 1910) C: 1, ss. 457-461.

şekilde eleştirmişti. Vehbi Bey'in paralelinde bir konuşma yapan Varteks Efendi de (Erzurum) tensikat kanununun mimarının önceki hükümet değil kendileri olduğunu, hükümetin yapmaya korktuğu bir işi doğrudan kendilerinin ele aldığı ve bunu milletin adına yaptıklarını dile getirdikten sonra eğer yapılanın adaletsiz olduğu düşünülüyorsa bunun maaşlara zam yapmakla değil adaletin sağlanması ile olacağını hatırlatmıştır.²³⁶

Ahmet Müfit Efendi (İzmit) ise son 1.5 yılın kısa bir muhasebesini yaptıktan sonra meclisin 2000-3000 mağdurun dilekçesi ile karşı karşıya olduğunu ve bunların altından kalkmasının mümkün görünmediğini kaldı ki koca bir devletin sorunu dururken bu kişiler için vakit harcanamayacağını vurgulamış ve hükümetin bu teklifinin desteklenmesi gerektiğini dile getirmiştir. İlyas Sami Bey (Muş) memurların gönlünün alınması adına kötü şöhret sahibi kişilere yine devlet kapılarının açılacağı konusuna dikkat çekerek yeni tensik komisyonlarının da henüz nasıl çalışacağını belirlenmediği noktasına dikkat çekmiştir.²³⁷ Memurları suda yaşayan balıklara benzeten Hakkari mebusu Taha Efendi, kadro dışında kalan memurların ne yapacağını bilemediklerini diğer tarafta önceki dönemlerde komisyonların çok adaletsiz işler yaptığını liyakat sahibi kişiler yerine kalem tutmasını bilmeyen kişilerle kadroların doldurulduğunu bu nedenle de devlet dairelerinde eski düzene rahmet okutacak durumların yaşandığını iddia ederek oyunu kanun lehinde kullanacağını ifade etmiştir. Son olarak söz alan İsmail Hakkı Bey (Bağdat) ilan-ı meşrutiyet üzerinden 19 ay geçmiş olmasına karşı hâlâ kanunların bozulup yapıldığını bunun ise idarede bir istikrar kurulmasını engellediğini dile getirmişti. Bağdat Mebusu'na göre Tensikat Kanunu "zalimane" bir kanundu ve namuslu-rüşvetçi memur arasında hiçbir ayırım göstermemişti. Genel af ile eli kanlı canileri bile bağışlayan meclisin memurlara yaptığı bu "gaddarlığı" tasvip etmenin mümkün olmadığını söylemesi üzerine meclisin yoğun tepkisini alan İsmail Hakkı Bey son olarak meclisin Tensikat Kanunu ile devlet-memur ilişkisini berbat ettiğini ileri sürmüştü. Genel görüşmenin tamamlanmasının ardından yapılan oylamada kanun müzakerelerine geçilmesi 55'e karşı 99 oyla kabul edilmiştir.²³⁸

Kanunun 1. maddesi ile ilgili söz alan Arif İsmet Bey (Biga), Şam'da yaşanan ve belediye personeli görünen doktorların önce azledildiği daha sonra da mutasarrıf yapıldığı gibi tuhaf tensikat örneklerine imparatorluğun her köşesinde rastlandığı bu nedenle de hükümetin yapacağı şeyin tensikat işlemleri henüz başlamamış beldeler de dahil olmak

²³⁶ M.M.Z.C. İ: 64 17 Mart 1326 (30 Mart 1910) C: 1, ss. 464-5.

²³⁷ M.M.Z.C. İ: 64 17 Mart 1326 (30 Mart 1910) C: 1, ss. 465-9.

²³⁸ M.M.Z.C. İ: 64 17 Mart 1326 (30 Mart 1910) C: 1, ss. 470-2.

üzere tüm tensikat işlemlerini durdurmak olacağını ileri sürmüştür.²³⁹ Abdülhamid Zöhravi ise mebusların sürekli olarak yapılanlardan kendisini suçlamasını bırakmalarını meclisin üstüne düşen görevi en iyi şekilde yerine getirdiğini hatırlatarak artık yapılması gereken şeyin hükümete ve onların oluşturacağı tensik komisyonlarına güvenmek olduğunu ileri sürmüştür. Tartışmaların tam bu noktasında söz alan İsmail Mahir Efendi ise aralık ayında yaşanan Çırağan yangınına hatırlatarak tüm evrakların yanmış olduğunu bu nedenle de hükümetin işinin çok daha zor olacağını hatırlatmıştır.²⁴⁰ Hızır Lütfi Bey de (Zor) yangın ile ilgili olarak evrakların büyük bir kısmının yandığının doğru olduğu ancak bir miktar evrakın kurtarıldığına dair haberler duyduğunu en azından bunların hükümete teslim edilebileceğini söylemiştir. Halil Bey ise (Menteşe) memurlar hakkında yapılan sert yorumları kınadığını sonuç olarak imparatorluğun bu kişilerle yönetileceğini belirtmiştir. Sırayla söz alan Ahmet Hamdi Efendi (Bursa) ve Hacı Mustafa Efendi (Ankara) yeni göreve başlayan memurları sert şekilde eleştirerek kanunun ile eski memurların görevlerine iadesinin en iyi olacağını söyleyerek seçim bölgelerinde tensikat sonrası aksayan devlet işlerini de kanıt olarak ileri sürmüşlerdir. Komisyon üyesi Seyyid Bey (İzmir) ise böyle bir kayıpla hükümet icraatlarını bağlamak istemediklerinden göreve iade şartını koymadıklarını söylemiş ve ardından yapılan oylama ile de encümenin bu tavrı meclis tarafından genel kabul görmüştür.²⁴¹

Meclisin bir sonraki oturumu ikinci madde müzakereleri ile başlamıştır. Görüşmelerin maddelerden ziyade geçmişteki tensik komisyonu çalışmaları üzerine yoğunlaşması söz konusu süreçte yapılanların millet ve dolayısıyla onların vekilleri tarafından nasıl algılandığı yönünde oldukça açık fikirler edinmemizi sağlamıştır. Bu nedenledir ki, kadro hariçlerinin şikayet merciinin hükümetin kuracağı bir komisyona devri kararı, meclis içinde farklı yankılar bulmuştur. Mebuslar özellikle memurların % 2'sini dahi oluşturmayan kadro hariçlerinin sorunlarına bu kadar yakın alaka gösterilirken kadroda olup çeşitli nedenlerle mağdur edilmiş memurlarla kimsenin ilgilenmemesini tek kelimeyle ayrımcılık olarak nitelemiştir.²⁴² Rıza Paşa ise geçmişte memur tenzilatının değil tezyidatının yapıldığını örneğin Posta İdaresi'nin personel sayısının 200'den 300'e yükseldiğini belirterek komisyonda özellikle bu gibi kurumlarda nasıl bir iltimasın döndüğünün ortaya çıkarılması gereğine dikkat çekmiştir. Ali Cenani Bey ise hükümet tarafından yapılacak

²³⁹ M.M.Z.C. İ: 64 17 Mart 1326 (30 Mart 1910) C: 1, ss. 475-6.

²⁴⁰ M.M.Z.C. İ: 64 17 Mart 1326 (30 Mart 1910) C: 1, ss. 476-7.

²⁴¹ M.M.Z.C. İ: 64 17 Mart 1326 (30 Mart 1910) C: 1, ss. 479-81.

²⁴² Özellikle Mehmet Vehbi (Konya), Gani Bey (Denizli) ve Sıtkı Bey'in (Aydın) konuşmaları için bkz. M.M.Z.C. İ: 68 24 Mart 1325 (5 Nisan 1910) C: 1, ss. 585-7.

tensikatın İstanbul'da yürütülmesi ile taşralardaki baskı mekanizmalarından uzak kalınarak daha tarafsız kararların alınabileceğini ifade etmiştir. Mustafa Hayri Efendi (Karahisar-ı şarki) ise Şura-yı devlet'e verilecek olan şikayetlerin incelenmesi görevinin "*silsile-i meratib*"e uymadığını çünkü kabinenin altında yer alan bir kurumun vükelayı sorgulayamayacağını o nedenle de 2. maddenin de buna göre düzenlenmesine dikkat çekmiştir.²⁴³

Mustafa Ziya Bey (Sivas) ise mağdur sayısının fazlalığından ve mecliste toplanan dilekçelerin çokluğundan bahsederek hükümetin bir değil her nezdette bir komisyon kurması gerektiğini ileri sürmüştür. Mebuslar bir kere daha Harbiye Nezareti'nde muhafaza edilen jurnaller meselesini açarak bunların komisyona verilmesi ve yaşanan zorlukların bir daha tekrarlanmaması için bunlara başvurulmasını ileri sürmüşlerdir. Mustafa Sabri Efendi (Tokat) ise şikayet sahiplerinin sadece kötü hali görülen kişilerle sınırlandırılmasını eleştirerek bunun kapsamının her kadro haricini içine alacak şekilde genişletilmesini teklif etmiştir.²⁴⁴ İbrahim Vasfi Bey de Tokat mebusunun paralelinde bir konuşma yapması üzerine söz alan Adliye Nazırı Necmeddin Molla Bey kadro hariçlerinin göreve iade olunursa bunun halihazırdaki yapıyı daha da karıştıracağı o nedenle maddenin olduğu haliyle bırakılması gerektiğini ileri sürmüştür. Mehmet Talat Bey (Ankara) neredeyse tüm konuşmacıların bir şeyler yapılması fikrinde olduğunu bunu kendisinin de desteklediğini ancak bunun özellikle taşralardan başlamasının şart olduğunu ifade ederek işsizlik nedeniyle taşradan İstanbul'a gelen ve pislik içindeki hanlarda kalan tensik mağdurlarının varlığından bahsederek tensikatın yol açtığı yıkımın daha da iyi görülmesini sağlamıştır. Tensikat'ın bir "*memurkırın kanunu*"na dönüştüğünü söyleyen Preveze mebusu Hamdi Bey tüm bunlardan vazgeçilerek kadro harici memurların tümünün göreve iadesi talebinde bulunmuştur. Hamdi Bey gibi düşünen ve incelemelerin süratlenmesi anlamında her nezdette bir komisyon kurulması talebinde bulunan mebusların 2. madde hakkında olumsuz görüş bildirmeleri sonucunda madde bir daha görüşülmek üzere komisyona havale edilmiştir.²⁴⁵

Üçüncü Madde görüşmeleri ise tam anlamıyla örnek memur profilinin nasıl olması gerektiğine dair yapılan nutuklara sahne olmuştu. Memurların özlük haklarını kanun çerçevesine alınacağını hükmeden madde için Mustafa Asım Efendi (İstanbul) daha kapsamlı bir kanunun kaleme alınmasını teklif ederken, Sabri Bey (Tokat) tüm tensikat mağdurlarının söz konusu madde çerçevesine alınması yönünde bir teklif sunmuştur. Sıtkı

²⁴³ M.M.Z.C. İ: 68 24 Mart 1325 (5 Nisan 1910) C: 1, ss. 588-91.

²⁴⁴ M.M.Z.C. İ: 68 24 Mart 1325 (5 Nisan 1910) C: 1, ss. 592-6.

²⁴⁵ M.M.Z.C. İ: 68 24 Mart 1325 (5 Nisan 1910) C: 1, ss. 600-8.

Bey'in (Aydın) inkılap zamanlarında kıdem ve liyakat ilkelerine değil yurt sevgisinin öncelikle düşünülmesi gerektiğine dair teklifine karşı çıkan İsmail Paşa (Tokat), memurlarda asıl gerekli vasıfların “*sin (yaşa), ilim ve sadakat*” olduğunu hatırlatmıştır.²⁴⁶

Nafi Paşa ise askeriyede yaşanan tenzil-i rütbe olayını söz konusu ederek sivil bürokrasinin de benzer bir işleme tabi tutulmasını bunun için de Mustafa Asım Efendi'nin teklif ettiği kanuna ihtiyaç olduğunun altını çizmiştir. Mebuslardaki kafa karışıklığını gidermek için söz alan Sadrazam Hakkı Paşa, maddeden kasıtlarının memurlara kadro güvencesi sağlamak istediklerini keyfice memur cezalandırmalarını artık devlet dairelerinde görmek istemediklerini ancak bundan da kadro harici kalanların göreve iade edileceği anlamı çıkartılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Madde nihayetinde hükümetin istediği şekilde meclisten onay almıştır.²⁴⁷ Mazuliyyet maaşlarına % 50 zam öngören maddenin okunmasından sonra bir takım mebuslar bu kişilerin yetersizlikleri veya kötü halleri nedeniyle kadrolarından olduklarını şimdi de borçlanarak ödenecek bir para ile bu kişilere fazladan maaş verilmesinin kabul edilemeyeceğini sert bir şekilde dile getirilmişti.²⁴⁸ Bunun üzerine kürsüye gelen Hakkı Paşa, kariyeri boyunca çalıştığı memurların seciyelerini överek bu kadar sert konuşulmaması gerektiğini, ayrıca İstanbul'un başkent olması nedeniyle maişeti daha güç bir kent olduğunu, maddeye karşı çıkanların sarf ettiği “*teşebbüs-i şahsiye*”nin güzel bir kelime olduğu ancak hayatını kalem odalarında kazanan bir memurun birden bire ticaret hayatına atılamayacağını hatırlatmış ve maddenin meclisten aynen geçirilmesini sağlamıştır.²⁴⁹

Tensikat Kanunu'nun “su-i şöhret”i nedeniyle maaşsız ve tazminatsız kadro dışı bıraktığı kişilere yasal haklar tanıyan beşinci madde de benzer tartışmaların yinelenmesine neden olmuştur. 300 guruş aylıkla ailesini geçindirip üstüne devlete vergi veren vatan evlatlarının bu vergilerinin “*mürtekiplere*” yedirilmemesi gereğini savunan Nafi Paşa (Halep) söz konusu maddenin kanundan çıkarılmasını teklif ederken bir kısım mebuslar da tensikat komisyonlarının verdiği adaletsiz kararları eleştirerek yeni komisyonca yapılacak incelemelerden sonra üstelik 10 yıllık devlet hizmetini tamamlamış bu kişilere verilecek

²⁴⁶ **M.M.Z.C.** İ: 68 24 Mart 1325 (5 Nisan 1910) C: 2, ss. 608-612.

²⁴⁷ **M.M.Z.C.** İ: 68 24 Mart 1325 (5 Nisan 1910) C: 2, ss. 612-613.

²⁴⁸ Özellikle Varteks Efendi (Erzurum), Osman Fevzi Efendi (Erzurum) ve Ahmed Vehbi Efendi'nin (Konya) konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 68 24 Mart 1325 (5 Nisan 1910) C: 2, ss. 616-620.

²⁴⁹ **M.M.Z.C.** İ: 68 24 Mart 1325 (5 Nisan 1910) C: 2, ss. 623-7.

meblağın çok görülmemesi yönünde konuşmalar yapmışlardır. Sonuç olarak meclis bu maddeyi de olduğu gibi kabul etmiştir.²⁵⁰

Kanunun altıncı maddesi tartışılırken mazuliyet maaşı alanların emekliliği veya tazminat alarak devletle ilişkisini kesmiş eski memurların komisyondan kadroya dahil edilebilir (caiz'ül-istihdam) onayı almasıyla maaş bağlanma hakkı üzerinde yapılan konuşmalar 65 yaşını tamamlayıp emekliye ayrılması gerekenlere sağlık raporu veya statü ayrıcalığı getirilmesi teklifleri maddenin tekrar encümene havalesine yol açmıştır. Meclis başkanının “Muhasebe-i Umumiye Kanunu”na geçileceği uyarısı üzerine ilave tensikat kanununun 7. ve 8. maddeleri de olduğu gibi meclis onayını almıştır.²⁵¹

Parlamento layiha üzerinde incelemelerini sürdürürken Hakkı Paşa Kabinesi, tensik mağdurlarının yüzünü mümkün olduğu kadar güldürecek kararlara imza atmıştır. Örneğin kadro harici kalan memurların başka vilayette kadroya baş vurmasını engelleyen hükümlerini geçersiz ilan eden Hakkı Paşa Hükümeti,²⁵² altı ayda bir iş başvurusunda bulunmayanlara verilmekte olan mazuliyet maaşının kesilmesini emreden maddeyi de geçersiz kılmıştı.²⁵³ Bütçe konuşmasında hükümetin bu girişimlerini “fedakarlık” olarak niteleyen Hakkı Paşa,²⁵⁴ son “fedakarlığı”nı kadro harici tüm müstantıkları (sorgu hakimi) görevlerine iade ederek yapmıştır.²⁵⁵

Komisyonunda tekrar gözden geçirilen maddeleri incelemeye alan parlamento, vakit geçirmeden komisyon tadilatlarını onaylamış ve tasarımı Meclis-i Âyan'ın görüşlerine sunmuştur.²⁵⁶ Meclis-i Âyan ise yaptıkları görüşmede ikinci maddeye üye seçiminde “*evvelki Tensik Komisyonu'nda bulunmamış*” ibaresi eklerken beşinci madde için nakit tazminat alanların bu tazminatları hükümete geri verdikleri takdirde kadro harici kaldıkları tarihten itibaren kendilerine ödenmesi gereken mazuliyet maaşlarını zamlı almaları gerektiği kaidesi eklemişlerdi.²⁵⁷ Ayanın kanun üzerinde yaptığı ilk düzenleme Meclis-i Mebusan

²⁵⁰ Bu madde görüşmelerinde söz alan ve kapsamlı açıklamalarda bulunan Varteks Efendi (Erzurum), Gani Bey (Denizli) ve Mustafa Asım Efendi'nin (İstanbul) konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 69 27 Mart 1325 (8 Nisan 1910) C: 2, ss. 658-665.

²⁵¹ Altıncı maddenin tadilinin arkasında Tensikat Kanunu tartışmalarında “vükela kalmayacak” uyarısı ile bu kişilere muafiyet sağlamak isteyen Cavid Bey'in olması anlamlıdır. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 69 27 Mart 1325 (8 Nisan 1910) C: 2, ss. 665-668.

²⁵² **B.O.A.** DH. MTV. 21-1 49.

²⁵³ **B.O.A.** M.V. 139 77.

²⁵⁴ **M.M.Z.C.** İ: 80 15 Nisan 1326 (28 Nisan 1910) C: 1, s. 447.

²⁵⁵ **B.O.A.** Ş.D. 2794 30.

²⁵⁶ Oturumun gözde konusu her vilayette bir komisyonun kurulma talebi ve komisyon kararlarına başvuru süresinin ne olacağı üzerine olmuştur. İstanbul dışında tensik komisyonu kurulması kesinlikle engellenirken komisyon kararlarına itiraz hakkı İstanbul için üç ay taşra içinse bir yıl olarak belirlenmiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 72 31 Mart 1326 (13 Nisan 1910) C: 2, ss. 105-115.

²⁵⁷ **M.A.Z.C.** İ: 64 24 Nisan 1326 (7 Mayıs 1910) C: 2, ss. 744-752. **M.A.Z.C.** İ: 65 26 Nisan 1326 (9 Mayıs 1910) C: 1, ss. 755-759. **M.A.Z.C.** İ: 67 29 Nisan 1326 (12 Mayıs 1910) C: 1, ss. 807-808.

onayını alırken beşinci maddeye getirilen “*zamlı*” ibaresi çıkarılarak kabul edilmiş daha sonra da tüm layiha meclis onayını alması üzerine tasarı Sadaret’e gönderilmiştir.²⁵⁸ Tasarı bir kaç küçük düzeltmenin hemen sonrasında yürürlüğe konmuştur.²⁵⁹

Hükümet hemen tensik komisyonunu oluşturmak için yazışmalara başlarken²⁶⁰ diğer tarafta tazminatların ödenmesi konusu ile ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur.²⁶¹ Kadro haricine ayrılıp da askere alınanların maaş durumlarını kayıt altına alan kabine,²⁶² özellikle kadro boşluklarının sınav sistemi üzerinden yapılmasına dair sık sık uyarıda bulunmuştur.²⁶³ Mayıs ayının sonuna gelindiğinde Zeyl-i Tensikat Kanunu’nun ikinci maddesi gereğince kurulacak tensikat komisyonu için de isimler yavaş yavaş belirlenmeye başlamıştır.²⁶⁴ Yapılan görüşmeler sonucunda Posta ve Telgraf Müdüriyeti ile Rüsumat İdaresinden de komisyona katılım olması istenirken²⁶⁵ diğer nezaretlere de uygun bir kişinin seçilmesi için talimatlar gönderilmişti. Şura-yı devlet’ten seçilen son üyenin de belirlenmesi ile kesin liste 3 Haziran 1910 tarihinde hazır hale getirilmişti.²⁶⁶

Hükümet bir taraftan İstanbul’da yürütülen çalışmalar konusunda taşrayı bilgilendirirken kanunun yanlış bir şekilde yorumlanıp vilayetlerde komisyonlar kurulmasını engellemek için ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur.²⁶⁷ İlk toplantısını 6 Haziranda Şura-yı devlet’in Tazminat Dairesi’nde yapan Tetkik-i Tensikat Komisyonu, üyelerin birbirini tanımaması nedeniyle başkan ve yardımcılarını geçici olarak seçmiş,

²⁵⁸ **M.M.Z.C.** İ: 87 28 Nisan 1326 (11 Mayıs 1910) C: 1, ss. 91-6. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 4.

²⁵⁹ **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 264-7. **Takvim-i Vekayi**, n. 536, 13 Cemaziülevvel 1328 – 9 Mayıs 1326 – 19 Mayıs 1910.

²⁶⁰ **B.O.A.** Ş.D. 2794 67.

²⁶¹ **B.O.A.** DH. HMŞ. 18 100. Ayrıca: Bkz. **Tanin**, n. 624, 19 Cemaziülevvel 1328 – 15 Mayıs 1326 – 28 Mayıs 1910.

²⁶² Bu kişilere ödenen maaşlar askerlik durumunda ailelerine ödenecekti. Bkz. **Tanin**, n. 609, 3 Cemaziülevvel 1328 – 30 Nisan 1326 – 13 Mayıs 1910.

²⁶³ **B.O.A.** MF. VRK. 28 80.

²⁶⁴ Komisyonunda bulunacak kadro harici üç kişi şunlardır; Eski Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Ekrem Bey, Ayan’dan Kara Todori Paşa ile Artin Zeki Efendiler. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 5.

²⁶⁵ **Tanin**, n. 630, 25 Cemaziülevvel 1328 – 21 Mayıs 1326 – 2 Haziran 1910; n. 632, 27 Cemaziülevvel 1328 – 23 Mayıs 1326 – 4 Haziran 1910.

²⁶⁶ Komisyon üyeleri şu kişilerden oluşuyordu; “*Daire-i sadarete evrak müdür Ali Bey’in, Daire-i âliyece İstanbul Kadısı Cemalettin Efendi’nin, Evkaftan Emlak-ı Vakfiyye müdürü ..., Adliyyeden Mahkeme-i Temyiz azasından Abdullah, Hariciyyeden Tabiiyet Müdürü İzzet, Dahiliyyeden Memurin Kalemi Müdürü Nuri, Harbiyyeden Muhasebat Dairesi Başkatibi Şükrü, Maliyyeden komisyon azasından Sezai, Bahriyyeden Muhasebat Müdürü Mustafa, Maariften Meclis-i maarif azasından Naim, Ticaret ve Nafiadan Sicil Müdürü Reşit, Orman ve Maadin’den Hesabat-ı Umumiyye Müdürü Şevket, Şura-yı Devlet’ten Tanzimat Dairesi azasından Kemalettin, Hicaz Demiryolu Müdüriyetinden Hesabat Müdür muavini Rüştü, Divan-ı muhasebat’tan reis-i sani Nazif Beyler ile Sıhhiyyeden Müfettiş-i umumi ve doktor Hatim İzzettin ve Defter-i Hakani’den Şer memuru Hasan Tahsin, Tekaidin ve Mazuliyet-i Mülkiye sandığından evrak mümeyyizi Yakup ve Posta ve Telgraf idaresince Posta ve Telgraf mektebi müdürü Sabri Efendi’lerin Rüsumat İdaresince Rüsumat Sermüfettişi Behçet Bey ...”.*

²⁶⁷ **B.O.A.** DH. EUM. THR. 36 72. **Tanin**, n. 635, 30 Cemaziülevvel 1328 – 26 Mayıs 1326 – 7 Haziran 1910.

ayrıca çalışma günlerini de Cumartesi, Salı ve Perşembe olarak belirlemişlerdi.²⁶⁸ Meclis tarafından kendilerine tevdi edilen 1700'ü aşkın dilekçeyi incelemeye başlayan komisyon kısa sürede nihai karar için nezaretlerdeki tensik defterlerine başvurmanın kaçınılmaz olduğunu anlamış ve bunun için de Sadaret kanalıyla nezaretlerle temasa geçmişti.²⁶⁹

Komisyon bu arada çalışma alanını, Tensikat Kanunu'nun 10. ve 11. maddeleri nedeniyle kadro dışına çıkarılan memurlar olarak sınırlarken memurlar hakkında verilecek kararların oy birliği ile alınmasını kabul etmişti. Tensikat Kanunu'nun 15. ve Zeyl-i Tensikat Kanunu'nun 1. maddesine göre yapılan şikayetler komisyonun yetkilerini aştığından bu kişilere de hükümete müracaat etmeleri yönünde karar çıkartılmıştı.²⁷⁰ Komisyon çalışmalarını genişlettikçe meclis ve ayan üyelerince oluşturulan tensik komisyonlarının tüm devlet kurumlarını tensikattan geçirmedeği ortaya çıkmıştı.²⁷¹ Üstelik yapılan sorgulamalarda kanuna ve yayımlanan talimatnamelere karşın bu kurumların kendi komisyonlarını kurdukları anlaşılmıştı. Bunun üzerine doğrudan bu kurumlarla yazılı olarak derhal bu komisyonların dağıtılması emri verilmiştir.²⁷² Komisyon tarafından kadro dahiline alınan memurlara bağlanacak mazuliyet maaşlarının hangi tarihten itibaren hesaplanacağı başta Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti olmak üzere diğer nezaretler tarafından sorulunca Şura-yı devlet'in Maliye, Maarif ve Nafia Dairesinde yapılan görüşmeler sonucunda Tensikat Kanunu'nun ilanı uyarınca tensikatın başlama tarihi olan 25 Ağustos 1325 (6 Eylül 1909) tarihinin kriter olarak alınması uygun bulunmuştu.²⁷³ Ancak tazminatlar veya mazuliyet maaşları ile ilgili tek problem tarihten kaynaklanmıyordu söz konusu bedellerin hesaplanması da kısa sürede sorun yumağına dönüşmüştür.²⁷⁴

²⁶⁸ Geçici başkanlığa Şura-yı devlet Tanzimat Dairesi azası Kemaleddin Bey, yardımcılıklarına ise Halil Kemal Bey ile Posta ve Telgraf Mektebi Müdürü Sabri Bey seçilmiştir. Bkz. **Tanin**, n. 635, 30 Cemaziülevvel 1328 – 26 Mayıs 1326 – 7 Haziran 1910.

²⁶⁹ **B.O.A. Ş.D.** 2795 39. **Tanin**, n.636, 1 Cemazielahir 1328 – 27 Mayıs 1326 – 8 Haziran 1910. **Tanin**, n. 637, 2 Cemaziülahir 1328 – 28 Mayıs 1326 – 9 Haziran 1910.

²⁷⁰ **B.O.A. Ş.D.** 2795 37. **B.O.A. M.V.** 142 72. **Tanin**, n.689, 26 Receb 1328 – 20 Temmuz 1326 – 2 Ağustos 1910. Söz konusu gazete haberinde ayrıca komisyon üyesi Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi Sermüfettişi Behçet Bey'in istifasını verdiği onun yerine de Tahriyye Dairesi Sicill-i Kalem Müdürü Hüsamettin Bey'in tayin olduğu bildirilmekteydi.

²⁷¹ **Tanin**, n. 696, 4 Şaban 1328 – 27 Temmuz 1326 – 9 Ağustos 1910.

²⁷² Kanunu yanlış yorumlayan kurumlar şunlardı, İstanbul Vilayeti için: Bkz. **B.O.A. DH. MTV.** 9-1 7; Emniyet Umum Müdüriyeti ve Rüsumat İdaresi için: Bkz. **B.O.A. DH. MTV.** 9-1 8; **B.O.A. DH. MUİ.** 2-7 18. Eylül 1910 tarihli bir belgede ise Bağdat Vilayeti'nde buna benzer bir komisyonun kurulduğu ve haylice bir memuru kadro haricine bıraktığı anlaşılıyor. Durum kadro hariçlerinin şikayeti sonucunda ortaya çıkmıştır. Bkz. **B.O.A. DH. MTV.** 9-1 56, 6-2 4.

²⁷³ **B.O.A. Ş.D.** 2796 6 / 9 / 33. **Tanin**, n. 690, 27 Receb 1328 – 21 Temmuz 1326 – 3 Ağustos 1910; n.708, 16 Şaban 1328 – 8 Ağustos 1326 – 21 Ağustos 1910.

²⁷⁴ Örneğin Darü'l-aceze'den emekli bir başkatip kendi altında görev yapan katiplerle aynı maaşı alğını dile getirerek durumun düzeltilmesi yönünde şikayetçi olmuştur. Bkz. **B.O.A. DH. MTV.** 9-1 17.

Komasyon, çalışmalarını derinleştirdikçe belediye personeline yapılacak demenin Şekli,²⁷⁵ hapishane memurlarının statüsü, belli gevler için okur-yazar olma Őartı²⁷⁶ gibi konularda düzenlemeler yaparken kendi kararları dışında kadro atamaları yapan valilere de uyarılarda bulunmuştur.²⁷⁷ Tetkik-i Tensikat Komasyonu'nun tensik defteri ile ilgili vilayetler ile yaptığı yazışmalar çalışmalarının en önemli ayağını oluşturuyordu.²⁷⁸ Ancak bunun her zaman için olumlu geliştiği söylenemezdi. Vilayet valileri defter taleplerini "vilayet tensik komasyonu"nun işini çok iyi yaptığı bu nedenle de tekrar incelemeye gerek olmadığı yönde okuyanı en basitinden "şüphelendiren" cevaplarda dahi bulunmuşlardı.²⁷⁹ Taşradan gönderilen ve Şikayet merciinin neresi olduđunu²⁸⁰ veya talimatnamelere karşı hâlâ aynı soruları içeren evraklar ise yaşanan karışıklığın bir başka boyutunu oluşturuyordu.²⁸¹

Komasyon alışmaları altıncı ayını tamamlamasına karşın hâlâ görev sınırları ile ilgili benzer duyurular yayınlarken²⁸² taşra ile merkez arasındaki sorunların değişmeden devam ettiği göze arpılmaktaydı.²⁸³ Yaşanan karmaşaya nezaretlerin de müdahale ettiği dönemlerde işlemler tam bir çıkmaza giriyordu. Örneğin Bağdat'ta kadro harici kalan naipiler Dahiliye Nezareti tarafından şura-yı devlet'e ynlendirilmişler ancak buradan çıkan karar sonucunda yaşanan tatsızlığın Bağdat Valisi Nazım Paşa'nın kanun dışı emirlerinden kaynaklandığı hükmüne varılmıştı.²⁸⁴ Evkaf Nezareti ise Erzincan'daki evkaf memurlarının mutasarrıf tarafından tensik olunduğunu söyleyerek ilgili kurumların dikkatini çekmişti.²⁸⁵ Sonuç olarak komasyonun sürekli aynı uyarıları yapmaları veya her gün benzer sorunlarla karşılaşmaları iş veriminin gittikçe düşmesine neden olmuştur. Durum o raddeye varmıştır

²⁷⁵ **B.O.A.** M.V. 141 81.

²⁷⁶ **B.O.A.** DH. H.Mř. 18 98. "Cevaz-ı istihdam" kararı için "ehliyet" ve "liyakat" vasıflarının aranacağına dair: Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 36.

²⁷⁷ **B.O.A.** DH. MUİ. 2-7 22.

²⁷⁸ Söz konusu yazışmalar oldukça fazladır ve haziran-temmuz tarihlerini taşımaktadır. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 19.

²⁷⁹ **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 13 / 21..

²⁸⁰ 1910 Eyllne gelindiğinde sadece taşra değil merkez kurumlardan da bu yönde soruların gelmesi ciddi bir koordinasyon eksikliğine dalalet ediyordu. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 10 / 11. Zeyl-i Tensikat Kanunu'nun yayımlanmasından 7 ay geçtikten sonra "cevaz-ı istihdam"ın nasıl olacağı soran Bingazi'den gelen yazı için: Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 41. Musul'dan gönderilen benzer bir yazı için: Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 35.

²⁸¹ **B.O.A.** DH.MTV. 9-1 9 / 12. Mazuliyet maaşlarının bağlanması için nakit alınan tazminatların iadesine ilişkin prensip yıl sonuna doğru hala taşra tarafından soruluyordu. Bkz. **B.O.A.** M.V. 147 7.

²⁸² Komasyonun görevleri ile ilgili olarak: Bkz. **B.O.A.** ř.D. 2797 56. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 29.

²⁸³ Komasyon tarafından kadro dışına bırakılan memurların vilayetlerde kadro bulduğuna dair haberler merkeze gelmeye devam etmiştir. **B.O.A.** DH. H.Mř. 18 101. 11. madde ile kadro dışı kalanların "geçici" kaydıyla vilayetlerde görevlendirilmeleri ise gerek vilayet personel eksikliğini gerekse de kanuna yapılan illegal "eklemeler" ortaya koymasından ilginçtir. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 63.

²⁸⁴ **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 81.

²⁸⁵ **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 52. Defter-i hakani ile Dahiliye Nezareti arasındaki atama anlaşmazlığı için: Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 64.

ki komisyon üyelerinin devamsızlığı gazetelere yansiyacak ölçekte bir şikayet konusu haline gelmiştir.²⁸⁶ Kuşkusuz tek sıkıntı içinde olan komisyondaki bürokratlar değildi. Görevlerinden olduğu kadar aylarca mazuliyet maaşlarını alamayıp nezaret veznelere elleri boş dönen kadro hariçlerinin durumu daha da kötüydü.²⁸⁷

1910 sonlarına yaklaşıldığında mazuliyet maaşlarına iyileştirme denemeyecekse de kesintilerin yapılmayacağına dair kararların alınması²⁸⁸ veya memurların geçici kadrolara tayinlerine göz yuman hükümlerin uygulamaya konması²⁸⁹ iç savaş şartlarının bütçe dengelerini alt üst ettiği bir ortamda kadro dışına çıkarılan memurların durumunun daha da kötüleşmesine engel olamamıştı. Kadro hariçlerinin maaşları “*tahsisat-ı munzama*” ödeneğinden karşılanıyordu ve bu da dış borçla finanse edilmekteydi. 1911 başlarında artık bu kaynak ta kurumuş ve gelen yazılar doğrudan Maliye’ye yönlendirilerek söz konusu maaşların oradan karşılanması istenmişti.²⁹⁰ Kadro hariçlerinin yaşadığı perişanlık, Sivas mebusu Nezaret Dagavaryan’ın verdiği önerge ile meclise de taşınmıştı. Meclis elinden gelen tek şeyi yaparak önergeyi alt komisyona göndermişti ancak durum tüm çıplaklığı ile ortaya çıkmıştı: Kadrolarını kaybeden memurlar geçimlerini sağlamaktan çok uzaktı.²⁹¹

Hükümet kadro hariçlerini değerlendirmek adına açılacak boş kadrolara bu kişilerin tayin olunacağını duyururken bu kitleyi eritmek adına bu kadro kapsamına belediye kadrolarını da dahil etmişti.²⁹² Kabine bir taraftan tensikat işlemlerini tamamen durdururken²⁹³ diğer tarafta Tetkik-i tensikat Komisyonu hakkında duyulan rahatsızlığa da el atarak komisyonun hem çalışma günlerini ikiye düşürmüş hem de yavaş çalıştığına dair şikayetleri değerlendirerek ve komisyondaki üye sayısını artırmayı çözüm olarak

²⁸⁶ **Tanin**, n. 808, 29 Zilkade 1328 – 18 Teşrin-i sani 1326 – 1 Aralık 1910.

²⁸⁷ **Tanin**, n. 754, 4 Şevval 1328 – 25 Eylül 1326 – 8 Ekim 1910. Söz konusu süreçte Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Reisi olan Mehmet Tevfik Bey, Zeyl-i Tensikat Kanunu sayesinde donanımsız memurlara tekrar devlet kapısının aralandığını yazmaktadır. Bkz. **Mehmet Tevfik Bey’in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, C. II, Haz. Rezan Hürmen, Arma Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 95-96.

²⁸⁸ Karar aynı zamanda Zeyl-i Tensikat Kanunu’nun 6. maddesini de tefsir ediyordu: Bkz. **B.O.A. DH. HMS.** 18 99.

²⁸⁹ **B.O.A. DH. HMS.** 18 102; 28 65.

²⁹⁰ **B.O.A. DH. MTV.** 9-1 77.

²⁹¹ **M.M.Z.C. İ:** 67 15 Mart 1327 (28 Mart 1911) C: 1, s. 391. Doktor Cemil, kaleme aldığı eserinde, tensikatu sert bir şekilde eleştirerek gerek yapılan atamaların niteliğinin, gerekse de kadro harici bırakılanların içine düştüğü çilelerin sistemin işleyişinde ve prestijinde ağır tahribatlara yol açtığına değinmiştir. Bkz. Doktor Cemil, **Mahşerde Bir Hutbe**, Matbaa-yı İctihad, İstanbul, 1331, ss. 18-19.

²⁹² **Tanin**, n. 949, 23 Rebiülahir 1329 – 11 Nisan 1327 – 24 Nisan 1911. 11. Maddenin daha yumuşak yorumlanarak kadro hariçlerine devlet kapısının açılması ise başka bir gelişmedir. Bkz. **B.O.A. DH. MTV.** 9-2 15.

²⁹³ Tensikat süreci 9 Mayıs 1327 (22 Mayıs 1911) taşra için de sona ermişti. Bkz. **B.O.A. DH. MTV.** 9-2 54. Ancak bu tertiplerin sonu anlamına gelmiyordu. Söz konusu süreç zarfında belediye personelinin ya da seçilmiş atanan taşra mahkeme üyelerinin de tensikata dahil edildiğine yönelik şikayetler merkez bürokratların uğraştırıp durmuştur. Bkz. **B.O.A. DH. MTV.** 9-1 80; 9-2 26 / 27 / 55; **DH. HMS.** 18 103 / 105.

görmüştür.²⁹⁴ Nisan sonlarında başlayan bütçe görüşmelerinde ise kadro harici maaşlarının artık “*tahsisat-ı munzama*” ile ödenemeyeceği son derece açık bir şekilde ifade edilerek artık bu kişilere Maliye Nezareti tarafından ödeme yapılacağı açıklanmıştır.²⁹⁵ Hükümet bir taraftan önüne sürülen tazminat ödemelerinden kurtulma arayışına girerken²⁹⁶ diğer tarafta kadro hariçlerini mazuliyet kapsamına alarak yüksek maaş ödemelerinden kurutulmaya çalışmıştır.²⁹⁷

Hükümetin mali baskıları hafifletmek adına yürürlüğe koyduğu politikalar, kuşkusuz kadro hariçlerinin oluşturduğu kamuoyu baskısını ortadan kaldıramazdı. İmparatorluğun bir çok köşesinden gelen ve “devletin şanı” ile örtüşmeyen maaşlardan duyulan sıkıntıları ortaya koyan dilekçeler gazetelere haber olmasının yanı sıra nezaret evrak odalarında yığınlar oluşturmuştu.²⁹⁸ Durumun vahameti nedeniyle sırf bu konu üzerine özel bir görüşme yapmak zorunda kalan Meclis-i Vükela basına yaptığı açıklamada iyileştirmelerin kaçınılmaz olduğu ancak parlamentonun kapalı olması nedeniyle yapacaklarının sınırlı olduğunu ifade etmişti.²⁹⁹ Meclis kapanmadan yasalaştırılan Muvazene-i Umumiye Kanunu’nun 15. maddesi ile kadro Mazuliyet Sandığı çerçevesine alınarak üç grup altında toplanmıştı. Özellikle devlet hizmeti on beş seneyi geçmiş kadro harici memurların bu kapsam içine alınması çok kötü sonuçlar doğurmuş ve yaklaşık 1000 kuruşluk kadro harici maaşları 250 kuruşa kadar tenzil olunmuştu.³⁰⁰ Meclis açılışından önce basın açıklaması yapan kadro hariçleri düşürülen durumlarının dışında tüm yaz boyunca maaş alamadıklarını, esnafın kendileri ile ticaret yapmayı bıraktıklarını ve ücreti daha sonra maaşlarından kesilmek üzere Maliye Nazırı’na telgraflar çektiklerini dile getirmişlerdi.³⁰¹

²⁹⁴ **B.O.A.** Ş.D. 2801 15.

²⁹⁵ Maliye Nazırı Cavit Bey’in meclise sunduğu tezkere için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 89 19 Nisan 1327 (2 Mayıs 1911) C: 1, s. 97-135.

²⁹⁶ Örneğin Selanik belediyesinden kadro harici kalan komiserlerin Dahiliye Nezareti’ne başvuru üzerine nezaret belediyeye emir vererek bu kişilerle tazminat konusunda anlaşmalarını ve yıllık maaşlarının ¼ oranında tazminat ödemesi teklifinin iletilmesini bildirmiştir. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-2 57.

²⁹⁷ **Tanin**, n. 1034, 21 Receb 1329 – 5 Temmuz 1327 – 18 Temmuz 1911.

²⁹⁸ **B.O.A.** DH. MTV. 6-2 30; 40-1 34.

²⁹⁹ **Tanin**, n. 1034, 21 Receb 1329 – 5 Temmuz 1327 – 18 Temmuz 1911.

³⁰⁰ **Tanin**, n. 1047, 5 Şaban 1329 – 19 Temmuz 1327 – 2 Ağustos 1911.

³⁰¹ **Tanin**, n. 1078, 8 Ramazan 1329 – 20 Ağustos 1327 – 2 Eylül 1911. 1912 tarihli eserinde Ahmet Saib, memurların düştüğü içler acısı hali anlatmış ve hükümet politikalarını kıyasıyla eleştirmişti. Mısır’da memur tensikatı yapan Lord Kromer’in çalışmalarından örnekler getiren Saib, orada söz konusu sürecin on yıla yayıldığı ve bu süre zarfında devlet dairelerinin son derece muntazam bir şekilde ıslah edildiğini bizde ise Meşrutiyet hükümetlerinin plansız ve programsız eylemlerinin memurların felaketine neden olduğunu belirtmişti. Bkz. Ahmed Saib, **Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hazırası**, Gayret Kitaphanesi, İstanbul, 1328, ss. 124-126.

II – E Tensikat Kanunu’nda Nihâî Düzeltmeler

Tüm şiddetiyle devam eden Arnavutluk isyanına 1911 eylülünde İtalyanların Trablusgarb’ı işgal etmeleri de eklenince kadro hariçlerinin acıları bir kere daha top ve tüfek gürültüsüne boğulmuştu. Hakkı Paşa Kabinesi’nin istifa etmesi üzerine Sadaret’e gelen Said Paşa kısa sürede programını açıklayacaktı. Sadrazam programına tensikatu almıştı ancak bu tensikat memurları değil militer kesimleri kapsıyordu. Barut kokusunun hakim olduğu bir atmosferde okunan program; jandarma, polis ve Harbiye tensikatu konusunda atılacak adımları özetlemiş ancak kadro hariçlerinin durumu hakkında tek satır bilgi vermemişti.³⁰² Yine de Said Paşa Hükümeti, programda adını anmadığı memurları yaklaşan Ramazan Bayramı nedeniyle hatırlayarak bu kişilerin durumu ile ilgilenilmesi ve maaşları haricinde ikramiye verilmesini uygun bulmuştu.³⁰³ Said Paşa Hükümeti de tıpkı Hakkı Paşa Hükümeti gibi iktidara gelir gelmez kadro hariçlerinin tepkilerini yumuşatacak ancak sorunu kökünden halletmeyecek bir takım adımlar atmaya çalışmıştır. Sene sonuna gelindiğinde Said Paşa Hükümeti Zeyl-i Tensikat Kanunu’nu hükümlerini yumuşatacak bir “zeyl” daha hazırlamış³⁰⁴ ayrıca tazminatsız-maaşsız kadro dışı kalanların ailelerine yardımlar içeren yönetmelikler düzenlemişti.³⁰⁵

1912 Ocağından itibaren Tensikat Kanunu’nun 9. maddesi gereğince tazminatını peşin alarak devletle tüm bağlarını koparan memurların dilekçeleri Bab-ı âli’ye akmaya başlamıştır. Dilekçe sahipleri özetle tazminatlarını iade ederek kendilerine maaş bağlanmasını talep etmekteydi.³⁰⁶ Böyle bir eğilimin ne gibi nedenlerle kaynaklandığına dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Ancak dilekçelerin çoğalması hükümetin konu üzerindeki çalışmalarını yoğunlaştırmasına neden olmuştu. Bab-ı âli bürokratlarının hazırlıkları sonucunda Tensikat Kanunu’nun 9. maddesi şu şekilde gözden geçirilmişti; Söz konusu kişiler, kadro buluncaya kadar alacakları mazuliyet maaşlarının 1/5’inin, kadroya girerlerse maaşlarının ¼’ü eğer emeklilik maaşı bağlanırsa bunun da ½’sinin kesilmesini kabul edeceklerdi.³⁰⁷ Kanun değişikliği için hazırlanan sadaret tezkeresi gecikmeli bir

³⁰² Hakkı Paşa hükümeti zamanında da durumun daha farklı olduğu söylenemez. Yapılan sayısız jandarma tensikatından bir kaç örnek için: Bkz. **B.O.A.** DH. İD. 67-2 7 ve **B.O.A.** M.V. 125 29.

³⁰³ **B.O.A.** M.V. 159 38. **Tanin**, n. 1151, 24 Rebiülevvel 1329 – 3 Teşrin-i sani 1327 – 15 Kasım 1911.

³⁰⁴ **B.O.A.** M.V. 159 65.

³⁰⁵ **B.O.A.** M.V. 164 55.

³⁰⁶ Darü’l-aceze eski müfettişi İsmail Efendi’yi ve onun konumundaki diğerlerini “düçar olduğu müşkilata” uğratan ve daha sonra da hükümet kapısına “arzuhal” yazmasına ne gibi ekonomik etkenler neden olmuştu acaba?: Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-2 68.

³⁰⁷ **B.O.A.** M.V. 163 47. **Tanin**, n. 1282, 8 Rebiülahir 1330 – 14 Mart 1328 – 27 Mart 1912.

şekilde Meclis-i Mebusan gündemine alınmış³⁰⁸ ve daha sonra da bir alt komisyona havale edilerek “aciliyet” kararına rağmen meclisin ajandasından çıkarılmıştır.³⁰⁹ Meclisin bu tavrı kadar Said Paşa Hükümeti’nin tezkeresine sahip çıkmayışının ardında sonu Halaskar Zabitan Hareketi ile hükümetin düşmesine yol açacak İttihat-Terakki, Hükümet ve Meclis arasında her geçen gün şiddetini arttıran gerilim bulunuyordu.

Mazuliyet maaşı alan memurların “*düçar olduğu zaruret*” ise devam etmekteydi. Hükümetin bunlara kadro sağlayarak yarım maaş ödeme gibi “nalıncı keseri” tipi yaratıcılıkları kuşkusuz bu kitlenin ekonomik durumunu düzeltmekten uzaktı.³¹⁰ Nezaretler arasındaki yazışmalar aslında hükümetin çok da fazla manevra imkanının olmadığını ortaya koyuyordu. Bütçe şartları içerisinde hükümetin yapabileceği tek şeyi yaparak 1911 Ramazan Bayramı’nda bu kesime ikramiyeler dağıtmıştı. Yığılan şikayet dilekçelerine karşı Meclis-i Vükela’nın aklına başka bir çözüm yolu da gelmemişti.³¹¹ Meşihat personeli’ni Mazulin-i Mülkiye Kanunu kapsamına alan hükümet,³¹² geçim sıkıntısı içindeki kadro hariçlerine bir şeyler yapmaya çalıştığını göstermesi adına Zeyl-i Tensikat Kanunu’na bir “zeyl” daha ekleyen tasarımı meclise göndermişti. Tasarımın gündeme alındığı gün hükümet tarafından meclise gönderilen Muhassesat-ı Zatiye Müdürü İhsan Bey, Maliye Nezareti’nde bu konu için kurulan komisyonun tasarımı içindeki bazı maddeleri kabul etmemesi nedeniyle hükümetin komisyon çalışmalarını tamamlayıncaya kadar tasarımı tehir etmek istediğini söylemesi üzerine parlamentoda da bu düşüncüyü istemeye istemeye onaylamak zorunda kalmıştı.³¹³

Bu arada Said Paşa’nın istifası ile boşalan Sadaret koltuğuna Gazi Ahmet Muhtar Paşa getirilmişti (1 Ekim 1911). Savaş içinde bulunan imparatorlukta hükümet programları da artık bu gündeme göre düzenlenmeye başlamış ve tıpkı Said Paşa gibi yeni Sadrazam da memurlar veya kadro hariçlerinin durumu ile ilgili tek bir vaad de bulunmamıştı.³¹⁴ Bununla beraber önceki hükümet döneminde başlatılan çalışmaların devam ettirildiği görülmektedir. Ancak yürütülen çalışmalar kurumlar arası serzenişi doğuracak kadar yavaş ilerlemekteydi.³¹⁵ Kadro harici maaşı ile mazuliyet maaşı arasındaki uçurumu kapatmak için

³⁰⁸ Sadrazam Said Paşa’nın tezkeresi 5 Nisan 1328 (18 Nisan 1912) tarihinde meclis başkanlığına sunulmuşsa da gündem bulması tam bir ay sonra olacaktır. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 6 5 Mayıs 1328 (18 Mayıs 1328) C: 1, s. 50.

³⁰⁹ **M.M.Z.C.** İ: 7 12 Mayıs 1328 (25 Mayıs 1912) C: 1, s. 105.

³¹⁰ **Tanin**, n. 1234, 19 Safer 1330 – 20 Kanun-i sani 1327 – 8 Şubat 1912. Aynı tarihlerde jandarma tensikatının büyük bir hızla sürdürülüyor olması da hükümetin ağırlık merkezini nereye kaydırıldığını açık bir şekilde ortaya koymuştu. Bkz. **B.O.A.** M.V. 161 44; 162 30.

³¹¹ **B.O.A.** M.V. 163 1.

³¹² Söz konusu düzenleme altı maddelik bir kanundu. Bkz. **B.O.A.** M.V. 165 40.

³¹³ **M.M.Z.C.** İ: 12 28 Mayıs 1328 (9 Haziran 1912) C: 1, s. 263.

³¹⁴ **M.M.Z.C.** İ: 43 17 Temmuz 1328 (30 Temmuz 1912) C: 1, s. 533-535.

³¹⁵ **B.O.A.** DH. MTV. 33-1 44.

yeni kabinenin ilk icraatı Said Paşa Hükümeti gibi bayramda ikramiye dağıtmak olmuştur.³¹⁶ Bununla beraber kısa süren Muhtar Paşa iktidarının sonunda önceki hükümet tarafından çekilen “Zeyl-i Tensikat Kanunu” düzenlemesi Maliye Nezareti’ndeki komisyon tarafından bitirilmiş ancak bu seferde çok tuhaf bir şekilde geçen ağustosta ilga olunan parlamentonun onayına sunulmuştur.³¹⁷

1912’nin ekiminde patlayan ve tüm Balkan ülkelerini içine alan savaş kısa sürede Osmanlı Ordusu’nun çöküşüne ve Bulgar ordusunun İstanbul’a dayanmasına yol açar. Savaşta başarısızlığı çok açık Muhtar Paşa Kabinesi istifa eder ve patlayan Bulgar topları eşliğinde Sadaret ikinci defa Kamil Paşa’ya teslim edilir. Çöküşü tüm sıcaklığı ile üzerlerinde hisseden Bab-ı âli bürokratlarının kadro hariçlerini düşünecek lüksleri yoktur. Ancak çok ilginç bir şekilde mazulin maaşları hakkında Balkan Savaşı’nın tam ortasında olmalarına karşın Muhtar Paşa kabinesinden daha çok kafa patlatmışlardır. Kabine her şeyden önce Said Paşa Hükümeti’nde değiştirilen formaliteyi tersine çevirmeyi yani Muvazene-i Umumiyye Kanunu’nun 15. maddesini feshederek Tensikat Kanunu’nun 4. maddesine göre işlemlerin yapılmasını düşünür. Ancak bunun için bir maliyet araştırmasının yapılması teklif olunur.³¹⁸

Yapılan incelemelerde söz konusu prosedürel değişimin maliyeye yükü 340 493 guruş olacaktır.³¹⁹ Meclis-i Vükela raporu incelemiş ve rakamın çok yüksek olması nedeniyle artık komediye dönecek şekilde bunun için halihazırda kapalı olan Meclis-i Mebusan onayının gerekli olduğuna karar vermiştir. Böylelikle zaten yasal adım atması mümkün görünmeyen Kamil Paşa Hükümeti bir kere daha artık hükümetlerin klasiği haline gelen uygulamaya yönelmiş ve yaklaşan Kurban Bayramı’nda kadro hariçlerine ikramiye verilmesini uygun bulmuştu.³²⁰ Kadro hariçlerinin durumunu nezaretlere havale eden Kamil Paşa Hükümeti’nin³²¹ en ilginç icraatı ise İttihatçı olarak görülen memurları devlet dairelerinden atmak adına yasal bir zemin hazırlamak için tensikat faaliyetlerini bir kere daha başlatmış olmasıdır.³²² Kamil Paşa Kabinesi üç aylık iktidarının sonlarında bir yandan 11. madde ile devletle bağları kesilen memurlara Şura-yı devlet’e başvurma kapılarını açarken³²³ diğer taraftan hazinenin de durumunu ortaya koyacak şekilde 9. madde uyarınca

³¹⁶ B.O.A. M.V. 168 2 / 37.

³¹⁷ B.O.A. M.V. 169 20.

³¹⁸ B.O.A. M.V. 170 94.

³¹⁹ B.O.A. M.V. 171 48.

³²⁰ B.O.A. M.V. 170 112.

³²¹ B.O.A. M.V. 171 91. Devlet hazinesi tükenmişken ve önceki kararlara rağmen kadro harici maaşlarının Şehremaneti veznesinden alınacağı uyarısı gerçek bir ironidir. Bkz. B.O.A. DH.UMVM. 85 55.

³²² B.O.A. M.V. 170 97.

³²³ B.O.A. M.V. 172 41.

tazminat alarak devlet görevinden çıkan memurlara üç kişinin kefaleti karşılığında kadro harici statüsüne çekilmesini kabul etmişti.³²⁴

İttihatçıların “Bab-ı âli Baskını” ile koltuğunu terk etmek zorunda kalan Kamil Paşa’nın yerine Sadaret’e gelen Mahmut Şevket Paşa tüm ilgisini düşmek üzere olan Yanya ve Edirne kuşatmalarına hasretmişti. Balkan Savaşı’nın tüm sıcaklığı ile devam ettiği bir ortamda tensikat mağdurlarının sıkıntıları da bir gündem yaratamamıştı. Ancak Londra Konferansı’nın yaratmış olduğu kısa süreli ateşkes Bab-ı âli bürokratlarını ilgilerini iç sorunlara çevirmesine vesile olmuştur. Buna göre Muhassesat-ı zatiye müdürü İhsan Bey’in başkanlığı altında Şura-yı devlet Başkatibi Ziya Bey ve Dahiliye Nezareti Hukuk Müşaviri, Mümtaz Bey’den oluşan komisyon, en son Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetince tadil olunan Zeyl-i Tensikat Kanunu düzenleyen layiha üzerinde çalışmalara başlamıştır.³²⁵ Gerek iç gerekse de dış sorunlar nedeniyle seri bir çalışma ortamı bulamayan komisyon, hazırladığı layihayı 1913 sonbaharında hükümete sunmuştur. Hükümet tarafından onaylanıp saraya sunulan layiha aralık ortasında Padişah iradesini alacaktır (14 Aralık 1913).³²⁶ 1914 Martında kamuoyuna duyurulan “Mülkiye Tensik Kanununa Müzeyyel Kanun” hiç de beklenen hükümleri ihtiva etmemektedir.³²⁷ Kadro harici kalan ve daha sonra mazulin kapsamına alınarak maaşları kırpılan kesim önceki konumlarına dönmek için dilekçeler verip, gazetelere yazılar yazarken Mahmut Şevket Paşa’dan sadaret koltuğunu devralan Said Halim Paşa hükümeti mevcut durumu koruyarak 1327 senesi Muvazene-i Maliye Kanunu’nun 15 maddesini onaylamış ve çıkarılan bu kanun ile yasa sınırları içerisine çekmiştir.³²⁸

³²⁴ **B.O.A.**, M.V. 173 9.

³²⁵ **Tanin**, n. 1625, 3 Receb 1331 – 26 Mayıs 1329 – 8 Haziran 1913.

³²⁶ No: 44- “12 Cemazielahere 1327 tarihli Tensikat Kanunu’na müzeyyel kanun-ı muvakkat”, **Düstur**, Tertib II, C. VI, s. 107.

³²⁷ **B.O.A.**, DH. HMS. 18 108.

³²⁸ **Düstur**, Tertib II, C. VI, s. 107. Said Halim Paşa da bir tensikat mağduruydu. İlan-ı hürriyetin hemen sonrasında yapılan tensikat sonucunda Şura-yı devlet üyeliği ilga olunmuş ve kadro dışı bırakılmıştı. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. IV, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1893. Cahid Bey yıllar sonra kaleme aldığı hatıralarında tensikat ile ilgili yapılanları sert bir şekilde eleştirmişti. Tensikat ile “memur galesi”nden kurtulunamayışını “fırkacılık”a bağlamış ve çıkarılan memurların bu kanalla tekrar eski görevine iade edildiğini bunun ise Tensikat Kanunu’ndan istenilen semerlerin alınmasını engellediğini belirtmişti. Bkz. Hüseyin Cahid Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri**, Sayı: 212, 13 Teşrin-i sani 1937.

III – MEŞRUTİYET HÜKÜMETLERİ VE OSMANLI KALEM EFENDİLERİ

*Tavsiye, iltimas, rüşvet ... işte devr-i sabıkın
memuriyette müessir-i yegânesi.¹*

Eski büyük memurlardan, nazırlardan memleket için bir hayır beklenemez.

Bir çok iş eskisinden beter oldu (...)

*Şu fırtınalı havada kuvvetli dümen darbesile vatanı
sahil-i selamete çıkaracak metin eli idare-i müstenide*

*altında yetişmiş ve işi bitmiş zatlarda aramayalım
(...) Bu üç aylık tecrübe bizim gözümüzü açmalıdır.*

İstikbal-i vatan bu meselenin halline bağlıdır.²

Kolağası Niyazi Bey ve arkadaşlarının Anayasa'nın tekrar ilanını sağlamak için dağa çıkmalarından dört gün sonra,³ İttihatçıların, Manastır İngiliz Konsolosu'na amaçlarını içeren programını tesliminden ise beş gün önce Yıldız Sarayı'na devletin mali açıdan panoramasını çizen çok ilginç bir belge sunulmuştur. “*Devlet-i aliyelerinin ahval-i hazır-ı maliyesi cidden şayan-ı tedkidir*” ifadesi ile başlayan belge, devletin memurlarına yılda on iki değil altı aydan fazla ödeme yapmadığını, yokluklar içinde kıvranan kamu çalışanlarının bu düzensiz maaşlarının dahi ödenmesi için “*devlet-i muazzamanın itibarına halel getirmek pahasına*” % 7 faizli dış borçlanmalara gidilmek zorunda kaldığını bildirmişti. “*İhtiyat akçesi*” adı verilen ve devletin olağanüstü durumlarda kullanacağı rezervlerin de tükenmiş olduğunu aktaran belge; mali reform anlamında şimdiye kadar iki klasik yöntemin dışına çıkmadığını, ancak artık bunların da bir çözüm sağlamadığını beyan etmişti. Mevcut çözüm yollarını a) yeni vergilerin ihdası ve b) “*tenkis-i mesarif*” başlıkları altında toplayan rapor, halkın halihazırdaki vergileri ödeyemezken yeni vergileri kaldıramayacağını açık bir şekilde ortaya koyarken ikinci başlığın ilk bakışta çok cazip bir

¹ **Tercüman-ı Hakikat**, “Memuriyet, Sadaret, Şura-yı Devlet”, n. 9970, 5 Zilhicce 1326 – 16 Kanun-i evvel 1324.

² **Tanin**, 5 Teşrin-i evvel 1324 – 22 Ramazan 1326 – 18 Ekim 1908.

³ Enclosure 1 in No: 2, Colonel Surtees to Mr. Barclay, Temmuz 9, 1908, **Correspondence–Constitutional Movement in Turkey** (bundan sonra C.C.M.T.), s. 2. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

seçenek gibi görüldüğünü, ancak “*hakikatte beyhude*” olduğunu ileri sürerek Rumeli Vilayet-i Selasesi’nde yapılan yenilik çabalarının yol açtığı masrafları hatırlatmıştır.

Belge, Bab-ı âli, Şura-yı devlet ve Cemiyet-i Rüşumiye gibi önde gelen bazı kamu kurumlarındaki istihdam fazlalığını kabul ederken vilayetlerde ise tam tersine personel kıtlığının yaşandığını özellikle de Maarif, Nafia, Orman ve Maadin konularında uzman memurlara duyulan ihtiyaca parmak basmıştır. Belge buradan hareketle de “*memurinin tenkizi değil, tezyidi lazımdır*” saptamasını yapmıştı. Belge ayrıca memur maaşlarına yönelik spekülasyonları da değerlendirerek yirmi yedi senede iki buçuk kat artan memur maaşlarının düşürülmesini tavsiye edenlere bu zaman zarfında yaşanan fiyat artışlarının hatırlatılması gereğine dikkat çekmiştir. Yine de rapor üstü kapalı bir şekilde de olsa bazı maaşların fazlalığını kabul ederek bunlardan yapılacak kesintilerle daha düşük maaşlara takviye yapılabileceğini veya yeni taşra kadroları ihdas edilebileceğini onaylamıştı. Rapor tam bu noktada iki hafta sonra yürürlüğe konacak olan bir uygulamadan da şiddetle kaçınılmasını tavsiye etmişti; “*derhal ve peşinen bir çok adamı açığa çıkarmak veya ... maaşları eksiltip ashabını sırret-i müzayakaya düşürmek tedbir-i mesarifat değildir*”.

Raporun değerlendirmesine takılan bir diğer kurum da askeriyedir. Bu alanda yapılacak bir düzenlemede önemli tasarrufların yapılacağına kesin gözüyle bakan rapor, ancak “*devlet-i aliyeleri bir devlet-i muazzama-yı askeriyye*” olması nedeniyle çok da fazla hareket imkanı bulunmadığını hatırlatmıştır. Rapor son olarak gözlemlerini mülki alana yoğunlaştırarak sivil personelin devlete yıllık maliyetinin 4-5 milyon lira olduğunu ifade ederek, değil tenzilat tam tersine bu oranın “*hiç olmazsa iki misline*” çıkarılmasından fayda görüleceğini vurgulayarak her reform bahsinde ilk önce memur maaşlarını dile getiren kesimlere kısa bir göndermede bulunmuştur; “*bunlardan bir akçe tasarruf edilmek imkanı kabil-i makud değildir*”.⁴

Saray’ın, “*Hakkı kulları*” imzasıyla biten bu rapora nasıl bir tepki verdiği konusunda elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Devrin siyasi olayları hatırlandığında “*Saray Devleti*”nin⁵ Rumeli’den çekilen ve anayasanın tekrar ilanını talep eden telgraf sağanağı altında bu raporu gündeme bile taşımadığı çok rahat bir şekilde iddia edilebilir. Diğer tarafta çözümler konusunda olmasa bile sorunlar konusunda rapor ile ortak kanıları paylaşan bir kesim vardı ve yayınladıkları programda sorumluları da net bir şekilde açıklamışlardır,

⁴ B.O.A. Y. PRK. ML. 29 6.

⁵ Tüm karar organlarının Yıldız’da toplanması nedeniyle Niyazi Berkes tarafından kullanılan terminolojiye atfen kullanılmıştır. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 335.

“imparatorluğun halihazırdaki durumunun nedeni despotik, patronajcı ve rüşvetçi idaredir”.⁶

III – A Said Paşa Kabinesi

Uluslararası arenada devletin her geçen gün azalan prestijine çok yakından şahit olan ve aylardan beri maaş alamayan Rumeli Ordusu'nun hemen her mensubu, saraydan gelen baskılara aldırılmayarak tepkilerini son derece aleni bir şekilde ortaya koymaya başlamıştı.⁷ Ordunun, İttihat ve Terakki ile olan bağı ise son derece yetkili bir ağızdan “ben hariç herkes İTC üyesidir” cümlesi ile onaylanmıştır. Saray, tepkilerin ağırlıklı olarak hükümete yönelik olması nedeniyle taktiksel bir hamle yaparak Ferid Paşa'yı Sadaret'ten azlederek yerine Kamil Paşa'yı getirmeyi düşünmüştür.⁸ Kamil Paşa'nın Sadaret konusunda Padişah'ın önüne bazı şartlar ileri sürmesi ibrenin Said Paşa lehine dönmesi ile sonuçlanmıştır. Yıldız bu arada Sadaret'le beraber Seraskerlik makamında da hem unvan hem de isim yeniliğine gitmişti. Rıza Paşa'nın yerine Ömer Rüştü Paşa'yı tayin eden Saray, Seraskerlik unvanını da Harbiye Nezareti olarak yenilemişti. Unvandaki bu değişiklik bazı çevrelerce “*hayli merkezi bir idare olarak bilinen saray otokrasısından bakanlık sorumluluğuna geçişin “alamet-i farikası”* olarak yorumlanmıştır.⁹

Yapılan bu değişikliklere rağmen Rumeli'den gelen haberlerin daha da kötüleşmesi üzerine Saray, 23/24 Temmuz akşamı Anayasa'yı yeniden uygulamaya koymuş ve ertesi günü karar, tüm imparatorluk valilerine bildirilmiştir.¹⁰ Gazetelerin bir köşesine sıkıştırılan Anayasa'nın ilanı haberi, Hüseyin Cahit'in çok iyi bir şekilde tasvir ettiği gibi, ilk gün “*kainat tabii seyrini takip etmiş,*” ancak ertesi günden itibaren yaşanmaya başlananlar devlet dairelerini silip süpürecek 33 yıllık yönetim adabının yeniden kurgulanmasına yol açacak gelişmelerin tetiğini çekmiştir.¹¹ Bayezid Meydanı'nda başlayıp Yıldız Sarayı'na

⁶ İngiltere'nin Manastır Konsolosuna sunulan İttihatçı Eylem Programı için: Bkz. Enclosure in No: 13, Consul Heathcote to Mr. Barclay, Temmuz 13, 1908, C.C.M.T., ss. 9-10. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁷ Asker maaşlarının ödenmesi için yaklaşık 95.000 £ borçlanma yapılmış, ancak isyanın kontrol edileceği ümidiyle ödemeler geciktirilmiştir. Bkz. Enclosure in No: 5, Colones Surlees to Mr. Barclay, Temmuz 15, 1908, C.C.M.T., ss. 4-6. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁸ No: 10, Mr. Barclay to Sir Edward Grey, Temmuz 23, 1908, C.C.M.T., s. 8. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁹ No: 11, Mr. Barclay to Sir Edward Grey, Temmuz 23, 1908, C.C.M.T., s. 8.; **Takvim-i Vekayi**, 22 Cemazielahir 1326 – 9 Temmuz 1324 – 22 Temmuz 1908.

¹⁰ **Düstur**, Tertib II, C. II, s. 1, No: 16; Mr. Barclay to Sir Edward Grey, Temmuz 24, 1908, C.C.M.T., s. 11. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

¹¹ Hüseyin Cahid Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları 1908 – 1918”, **Fikir Hareketleri Dergisi**, S. 71, 28 Şubat 1935, s. 293.

kadar devam eden ve tüm İstanbulluları içine katan sevinç gösterileri hafiyelik sisteminin bir anda çökmesine neden olurken özellikle kamu binalarının avluları coşkun gösterilere ev sahipliği yapmıştır.¹² Dış devletlerin desteğini alan hareket kısa sürede devlet dairelerine ve Saray'a da sıçramış ve Sultan'a başta Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa olmak üzere maiyetini (kamarilla) dağıtması ve genel af çıkarması talebi Şeyhülislam kanalıyla iletilmiştir.¹³ Ay sonuna gelindiğinde sokak gösterileri, özellikle İTC'nin gayretleri sonucunda kontrol altına alınmış, ancak Yıldız Sarayı'na genel af ve eski devir ricalin dağıtılması noktalarında teklifler yinelenmeye devam etmişti.¹⁴ Baskıların artması üzerine Sultan, Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame Paşa ile Mabeyn Katib-i Sanisi İzzet Paşa'nın azillerini onaylarken genel af konusunda daha yumuşak bir politika izlemeye başlamıştır.¹⁵ İTC'nin isteği üzerine Şeyhülislam huzurunda kuran üzerine anayasaya bağlılık yemini eden Sultan,¹⁶ Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyduktan tam bir hafta sonra o an için herkesin takdirini toplayan, ancak bir süre sonra tam anlamıyla siyasi bir krize yol açacak on beş maddelik bir Hatt-ı Hümayûnu irad etmiştir.¹⁷

Anayasa yönünde gelişen çalışmaları, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na bağlayan Hatt, otuz üç yıl önce anayasanın askıya alınmasını, "kamu yararı" çerçevesinde değerlendirirken tekrar yürürlüğe konmasını, "*memleketin idare-i meşrutaya kabiliyeti meşhud olması*" gerekçesine bağlamıştır. Kanunların gerekliliğinin altını çizen Hatt, kamu menfaatinin, "*kuvve-i kanuniyenin bir kuvve-i muntazama ve meşrua halini*" almasıyla sağlanabileceğini öngörmüştü. Hatt, birey haklarına bir takım süslü göndermelerde bulunduktan sonra ilk dört

¹² No. 18, Mr. G. Barclay to Sir Edward Grey, Temmuz 25, 1908, **C.C.M.T.**, s.11. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Hafiyeliğin ilgası hakkında irade-i seniyye. Bkz. **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 9-10.

¹³ No: 24, *Sir Edward Grey to G. Barclay, Temmuz 27, 1908, C.C.M.T.*, s. 14 ve No: 26 *Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Temmuz 27, 1908, C.C.M.T.*, ss. 14-5. İdari katmanda yaşanan karışıklığı göstermesi bakımından Tokgöz'ün hatıraları son derece betimleyicidir. Said Paşa'nın Zaptiye Nazırlığına istibdadın tanınmış kişilerinden Hmadi Bey'i atanması üzerine çoğalan tepkiler karşısında Said Paşa uygun isim konusunda Servet-i Fünun gazetesi sahibi Tokgöz'e danışacak kadar kafası karışmıştı. Bkz. Ali İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, Haz. Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 129-134.

¹⁴ İTC'nin Meşrutiyet Dönemi boyunca hükümetlere karşı olan yaklaşımını kapsamlı bir şekilde inceleyen çalışma için: Bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, 1996. Tunaya'nın "İttihat Terakki ve Sadrazamlar" bölümü için: Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 35-148.

¹⁵ Saraydan söz konusu kişiler için onay çıkarken gazeteler bu kişilerin firar haberlerini vermekteydi. Bkz. **İkdam**, "Selim Melhame'nin Firarı", 1 Recep 1326 – 17 Temmuz 1324 – 30 Temmuz 1908. No: 37, *Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Temmuz 30, 1908, C.C.M.T.*, s. 18. Findley, söz konusu çalışmalarla Abdülhamid döneminde kurulan mekanizmanın tam anlamıyla felce uğratıldığını söylemiştir. Bkz. Carter V. Findley, **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform 1789-1922**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 248-249.

¹⁶ Büyükelçi, burada açıklama yapma ihtiyacı hissederek söz konusu yeminin şer'i uygulamalar açısından sadece Sultan'ı değil kendinden sonraki halefleri de bağladığını ifade etmiştir. Bkz. No: 31, *G. Barclay to Sir Edward Grey, Temmuz 29, 1908, C.C.M.T.*, s. 16

¹⁷ **Düstur**, Tertib II, C. II, s. 11. No: 39, *Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Temmuz 31, 1908, C.C.M.T.*, s. 19. **İkdam**, "Suret-i Hatt-ı Hümayûn", 3 Recep 1326 – 19 Temmuz 1324 – 1 Ağustos 1908

madde ile bu hakları kanun kapsamına çekmiş; 5., 6., ve 7. maddelerle de seyahat, haberleşme özgürlüğü ve kolluk güçlerine karşı birey haklarının önceliğine vurgular yapmıştır. Hatt-ı Hümayûn buradan itibaren de devlet yönetimiyle ve kalem hiyerarşisiyle ilgili bir takım saptamalarda bulunmuştur.

Memurların rızası dışında tayinlerinin yapılamayacağını ifade eden Hatt, Anayasa'nın 27. maddesini ihlal ederek Sadrazam ve Şeyhülislam'ın yanında Bahriye ve Harbiye Nazırları'nın da tayinlerini Saray'ın kontrolüne bırakmıştı. Yine aynı madde tüm sefirlerin ve valilerin "*intihapları, ve lede'l-icab tebdilleri ve nişan ve rütbeye vesair mükaafata nailiyetleri*"nin bağlı oldukları nezaretlerce yapılacağını hükmediyordu. Saray, bir yandan dahiliye ve hariciye personeli üzerindeki tüm haklarından feragat ederken yaşanacak olumsuz gelişmelere karşı ordu komutanlarını elinin altında bulundurmaya tercih etmiş gibiydi. Hatt'ın diğer maddeleri memur kadrolarındaki alt-üst ilişkilerine riayetle ve bunun ihlalinin sakıncalarından, memur seçim ve değişimlerinde yaşanacak sorunlarda sadaretin karar merciliğinden, devlet bütçesinin bundan itibaren her yıl düzenleneceği ve taşra-merkez daire harcamalarının buna göre ayarlanacağı, nezaret ve vilayetlerin teşkilat ve görev yasalarının modernize edileceği ve son olarak ordunun teçhizat açısından yenileştirileceği hattın özellikle üzerinde durduğu konular olmuştu.¹⁸

Hatt, memurlara sağladığı özlük haklarının yanında gerek içişleri gerekse de dışişlerinde Saray'ın gönüllü toprak kayıplarını belgeliyordu. Ancak genel affın ilanı ve Saray ricalinin dağıtılması gibi konularda halkın -İTC diye okuyun- isteklerine olumlu yaklaşmayan Abdülhamid'in deniz ve kara kuvvet komutanlarını Anayasa'nın açık hükümlerine karşı elinin altında bulundurmamak istemesi tam anlamıyla bir infial yaratmıştır.¹⁹ Saray, genel af konusunda daha önce aklına bile gelmeyen kapsamda bir dizi af kararı yayınlarken²⁰ hattı kabul eden ve bu nedenle de sert tepkilerden nasibini alan Sadrazam Said Paşa konusunda da direnç göstermeyi bırakmıştır.²¹ Saray'ın içine düşmüş olduğu panik

¹⁸ **B.O.A.** HSD. AFT. 5 19. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9823, 5 Receb 1326 – 20 Temmuz 1324 – 2 Ağustos 1908.

¹⁹ İngiltere Büyükelçisi Barclay, fazlasıyla rüşvet ekonomisine batmış olan Harbiye ve Bahriye Nazırlıklarını Sultan'ın elinde tutmasını manidar bulmaktadır. Bkz. "General Report on Turkey for the Year 1908", **British Documents on Foreign Affairs – The Near and Middle East 1856-1914**, University Publications of America, ss. 55-56.

²⁰ **B.O.A.** M.V. 120 7; 18; **Düster**, Tertib II, C. II, Rumeli'deki eşkıyaların affı için s.3, divan-ı harb mahkumlarının affı için s.5, "ceraim-i adiyeh mahkumları" için s. 7.

²¹ Lowther özellikle kamuoyunun hapisane mahkumları arasında siyasi veya adi suçlar noktasında bir fark görmediğini hepsinin "devr-i istibdad kurbanları" olarak algılandıklarını, bu nedenle de tahliye edilmeleri gerektiğinin düşünüldüğünü bildirmiştir. Bkz. No: 60, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Ağustos 4, 1908, **C.C.M.T.**, ss. 40-1. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Kamil Paşa hatıralarında söz konusu hattın Said Paşa tarafından incelendiği ve Anayasa'ya aykırı hükümlerine rağmen Sultan'a karşı çıkmamak adına onay verdiğini hatırlatıyor. Öyle veya böyle bu yorumdan Said

Meclis-i Vükela üyelerinin İngiltere Büyükelçisinin raporuna göre “*sorunlu bir çabukluk*” içinde değiştirilmesine yol açmıştır.²² Yıldız Sarayı’nın 22-23 Temmuz akşamından beri yaşadığı kafa karışıklığı, tam anlamıyla bir iktidar boşluğunun doğmasına yol açmıştı. Sokakları doldurup boşaltan, güvenliği sağlayan, nazırların kimler olması gerektiğine karar veren mekanizmanın çarkları artık Yıldız üzerinden değil de İTC üzerinden dönmeye başlamıştı.

Anayasa’nın ilanı ile Sadaret makamına getirilen Said Paşa, aradan iki hafta geçmeden Sultan iradesine rıza göstermesi nedeniyle hem kendisinin ve hem de kabine arkadaşlarının prestijini yerle bir etmişti.²³ Hükümeti deviren son vuruş yine Rumeli’den gelecekti. Selanik’teki İTC merkezinden gönderilen delegasyon heyeti, Edirne Valisi’nin Zabtiyye Nazırlığı’na tayin edildiği 4 Ağustos günü İstanbul’a ulaşarak Kamil Paşa ile görüşmüştü.²⁴ Heyet, çok kısa bir şekilde Said Paşa Hükümeti’nden duyduğu memnuniyetsizliği aktararak kendisi yerine Kamil Paşa’nın, Harbiye Nezareti’ne de Trablusgarb Valisi Receb Paşa’nın getirilmesini talep etmişti.²⁵ Said Paşa ise Sadaret’te ısrarcı olmayacağını bildirerek delegasyona olumlu mesajlar vermiştir.²⁶ Tanin gazetesinde tam bu sıralarda yayınlanan yazı, İttihatçıların Sadrazam konusunda Said Paşa görüşmesindeki gibi emin olmadıklarını ortaya koyuyordu. Hüseyin Cahid’in yıllar sonra itiraf edeceği gibi Kamil Paşa ismi bir tercihten ziyade bir zorunluluktan kaynaklanıyordu

Paşa’nın hala siyasal değişimi kavrayamadığı sonucu çıkmaktadır. Bkz. **Kamil Paşa’nın Anıları**, Haz. Gül Çağalı Güven, Arba Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 334-335.

²² No: 64, *Sir G. Lowther to Sir Edward Grey*, Ağustos 5, 1908, C.C.M.T., s. 46. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

²³ Gazeteler, ağırlıklı olarak kabineyi oluşturan isimlerin farklı çevrelerde yetiştiğini ancak şimdi devrin değiştiği ve bu çevrelerin hala bunu anlayamadığı düşüncesindeydi. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Heyet-i Vükela”, n. 9825, 7 Receb 1326 – 22 Temmuz 1324 – 4 Ağustos 1908.

²⁴ Deleжелerden Necip Bey’in Abdülhamid’i kastederek “kendilerini Türkiye’nin mikadosu farz ediyoruz.” açıklaması da İTC ile Saray arasında gelişen diyalogun nasıl bir denge üzerinde kurgulandığını göstermesi açısından dikkate değer. Bkz. **İkdam**, 13 Receb 1326 – 29 Temmuz 1324 – 11 Ağustos 1908. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyet’in Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, **Bellekten**, C. XX, S. 77, Ocak 1956, ss. 148-149.

²⁵ Şükrü Hanioğlu, **Preperation for Revolution – The Young Turks 1902-1908**, Oxford University Press, 2001, s. 281. Heyet üyelerinden Rahmi Bey, Fransız Temps gazetesine verdiği demeçte, asıl amaçlarının İTC’nin İstanbul şubesini güçlendirmek olduğunu bundan sonra da “*hükümete daha müessir bir surette nasihat icra*” edebileceklerini yine de Vükela tayinlerinden duydukları hoşnutsuzluğu gerekli yerlere ilettiklerini söylemişti. Bkz. Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet**, Arba Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 49-50. İTC’nin devrin hükümetine 18 maddelik bir ultimatoma vermişti. Bkz. **Bahaeddin Şakir Bey’in Biraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, Haz. E. Aydoğan – İ. Eyyüpoğlu, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004, ss. 520-522.

²⁶ No: 61, *Sir G. Lowther to Sir Edward Grey*, Ağustos 4, 1908, C.C.M.T., s. 43-44. Said Paşa’nın görevden çekilme yazısı için: Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “İlan-ı Resmi”, n. 9827, 9 Receb 1326 – 24 Temmuz 1324 – 6 Ağustos 1908.

ve Meşrutiyet boyunca tekrarlanacak olan “*kaht-ı rical*” kelimesi bu tercih nedeniyle ilk defa anılıyordu.²⁷

III – B Kamil Paşa Kabinesi

Delegasyonun gelişinin hemen birkaç gün sonrasında bir yandan Sadaret Makamı’na Kamil Paşa getirilirken diğer yanda Anayasa’nın ilanından beri hedef tahtasındaki Saray ricali tutuklanmaya başlamıştı.²⁸ Dahiliye ve Bahriye eski nazırlarının tutuklandığı ve hafiyete teşkilatının başındaki Fehmi Paşa’nın Bursa’da linç edildiği bir ortamda Sadaret’e getirilen Kamil Paşa, okuduğu programda her şeyden önce huzur vaadinde bulunuyordu.²⁹ Program “*idare-i sabıka*” zamanında yürürlüğe konan kanun ve yönetmeliklerin artık uygulanamaz bir durumda olduğunu hatırlatarak bunların “*Kanun-i Esasinin metin ve ruhunun icabatına*” göre yeniden gözden geçirileceğine dikkat çekmişti. Yeni kanunlara duyulan ihtiyacı bu şekilde takdir eden Kamil Paşa Kabinesi, hareket planı olarak da bir takım öncelikler belirlemiş ve bunların da başına “ruh-ı devlet” olarak adlandırdığı mâli sorunları getirmiştir. Özellikle son birkaç ayda yaşanan mali çıkmaza göndermede bulunan program, bununla ilgili yeni kanunların yapılması ve de hükümet kadrolarının eksiltilmesini çözüm olarak sunmuştur. Kısaca program, bölüm başında vermiş olduğumuz mali raporda yapılmaması gereken tüm önlemleri kapsamaktaydı. Yeni hükümet özellikle “*kesret-i miktarları devair-i*

²⁷ **Tanin**, n.7, 10 Receb 1326 – 25 Temmuz 1324 – 7 Ağustos 1908. “Anlaşıyor ki, Bab-ı ali hala eski fikirlerden ayrılmıyor. Hala iktidar ve liyakati rütbe-i vezareti, rütbe-i balayı ihraz etmiş kimseler arasında arıyor. Halbuki Bab-ı ali düşünmüyor ki, bizim memlekette rütbe hücceti liyakat değildi. Kendilerinden istifade edecek adam yetiştirmeye hizmet edilmesi, casus yetiştirildi. İşte onun içindir ki bugün eftar-ı ammeye emniyetbahş olacak Bâb-ı ali ricali içinde Hakkı Bey’den başkasını bulamıyor.” Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri Dergisi**, s. 76, 4 Nisan 1935, ss. 374-5. Kamuoyu da idarenin dar bir çevre içinde sıkışmışlığını kabul etmekteydi. Öyle ki, bazı kesimler daha donanımlı olarak görülen gayr-ı Müslimlerin bir an önce devlet kadrolarındaki oranlarının yükseltilmesinden yanaydı. Ahmed Midhat’ın yazısı için Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Kaht-ı Rical”, n. 9827, 9 Receb 1326 – 24 Temmuz 1324 – 6 Ağustos 1908.

²⁸ Sadrazamlığı yaklaşık 14 gün süren Said Paşa, vatana hainlikle suçlandığı ve mahkemeye çıkarılması gerektiğinin konuşulduğu bir ortamda İngiltere Büyükelçiliği görevlilerinden Fitzmaurice ile görüşmüştü. Paşa kendisine karşı yürütülen kampanyayı ve kanunsuz bir şekilde tutuklanan eski nazırları hatırlatarak duyduğu endişeyi ifade etmişti. Pişman olacak bir şey yapmadığını dile getiren Paşa, İTC’nin kendisini siyasi suçlularla beraber sıradan suçluları da af etmesi ve Hatt-ı Hümayun’un 10. maddesi nedeniyle itham ettiklerini ilki konusunda kan akmasından kaygı duyduğunu, ikincisi hakkında da Saray’ın baskılarına karşı koyamadığını dile getirdikten sonra Said Paşa, Anayasa’nın ilanı yönünde Padişah’a yaptığı telkinlerin, genel af, hafiyelik sisteminin ilgası, eski nazırlara görevden el çekirtmesi gibi hareketlerinin takdir edilmediğinden yakındığını dile getirmiştir. Bkz. Inclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105, February 17, 1909, **C.C.M.T.**, ss. 252-3. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Nazırların tutuklanma haberleri için Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Sabık Bahriye ve Dahiliye Nazırlarıyla Şehremin-i Sabıkın Tevkifi”, n. 9827, 9 Receb 1326 – 24 Temmuz 1324 – 6 Ağustos 1908.

²⁹ No: 52, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Ağustos 7, 1908, **C.C.M.T.**, s. 32. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Kamil Paşa Hükümeti Programı için: Bkz., **İkdam**, 9 Receb 1326 – 25 Temmuz 1324 – 7 Ağustos 1908.

merkeziyede müsmir surette iş görülmesine mani” olarak gördüğü kalem efendilerine gözlerini çevirerek yakında tüm devlet dairelerini saracak tensikatın ve bunun sonucunda kadro harici kalacaklara bağlanacak “mazuliyet maaşlarının” “müjde”sini vermiştir.

Program ayrıca kadro harici kalacaklara istihdam sağlanması için devlet kadrolarında bir süreden beri esamesi okunmayan “derece-i kabiliyet” şartı da ileri sürmekteydi. Program, devlet kadrolarında yaşanacakları mazur göstermek istercesine bir kere daha mâli darboğaza gönderme yaparken aynı sürecin askeriyede de yapılacağını vurgulayarak bir yerde tüm faturanın mülki kadrolar üzerine yüklenmeyeceği mesajını da vermiştir. Özetle program, kamu çalışanları için çok da hayırlı temennilerde bulunmuyordu. Devletin her sahasındaki atâlete veya geriliğe işaret ederek hararetleli reform mesajları veriyordu. Kaldı ki değişim rüzgarları esmeye başlamış ve bundan da en çok etkilenen eski devir ricali olmuştu. Öyle ki yapılan tutuklamalar sonucunda Harbiye Nezareti kısa sürede “devr-i istibdad” payelileriyle dolup taşmıştır. Tutuklananlar arasında; Eski Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, eski Harbiye Nazırı Rıza Paşa, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, Techizat-ı Askeriye Müdürü Zeki Paşa, Şehremini Reşid Paşa, Ragıb ve Faik Paşalar, Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa, Şeyh Ebu'l-hüda gibi önceki döneme yön veren kişiler olduğu gibi, Erzurum Valisi Abdülvahab, Hicaz Valisi Ahmed Ratib, Paris, Washington, St. Petersburg, Berlin, Belgrad elçileri ile Madrid Ortaelçisi ve 30.000 poundluk dolandırıcılık işine karışan Ermeni Patriği Ormancıyan Efendi gibi memurların azil haberleri de gazete sayfalarında yerini almaya başlamıştır.³⁰

Basın ise adeta yapılan tutuklamaları alkışlarcasına söz konusu kişilerin aldıkları maaşların fazlalığını sütunlarına taşımışlardı. Maaş konusunun bekleneceği üzere eski ricale yapılan abartılı ödemeler noktasından değil de tüm hiyerarşiyi içine alan genel bir maaş adaletsizliği olduğu noktasından işlenmesi gerçekten düşündürücüdür.³¹ Örneğin Hüseyin Cahid makalesinde farklı kadrolardan olup da aynı işi yapan memurlar arasındaki maaş uçurumuna dikkat çekmiş ve tüm yaşananlara karşı hala yapılan fazla ödemelere de atıflarda

³⁰ **İkdam**, “Hasan Rami, Memduh ve Reşid Paşaların Tevkifi”, 9 Receb 1326 – 24 Temmuz 1324 – 6 Ağustos 1908. **Tanin**, n.7, 10 Receb 1326 – 25 Temmuz 1324 – 7 Ağustos 1908; No: 68, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Ağustos 11, 1908, **C.C.M.T.**, s. 52-3. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Söz konusu Paşalarla ilgili Abdurrahman Şeref Efendi'nin çok ilginç anekdotları için: Bkz. **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi – II. Meşrutiyet Olayları 1908-1909**, Haz. B. Kodaman – M.A. Ünal, TTK Yayınları, Ankara, 1996, ss. 136-142. Benzer içeriğe sahip 1908 tarihli tercüme bir eser için: Bkz. T.N., **Bab-ı ali'nin İcyüzü**, Artin Asadoryan Matbaası, İstanbul, 1324. Süleyman Kani İrtem, **Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası**, Temel Yayınevi, İstanbul, 2003.

³¹ Sadrazam Kamil Paşa başkanlığında toplanan ilk Meclis-i Vükela görüşmesinin yakıcı gündemini maaş eşitsizliği ve kadro fazlalıkları oluşturmuştu. Maaş eşitsizliği konusunda değil ama kadro fazlalığı konusunda kabine Said Paşa zamanında başlanılan düzenlemelerin genişletilmesi kararını almıştır. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Meclis-i Vükela Müzakeratı”, n. 9831, 13 Receb 1326 – 28 Temmuz 1324 – 10 Ağustos 1908.

bulunarak, artık bunların takipçisi olacaklarını belirtmiştir.³² Kuşkusuz hayatını kalemden aldığı maaşlarla sağlayan İstanbul'un önemli bir kesiminin gözünde maaş adaletsizlikleri ve bunlarla ilgili haberler en popüler konulardı; bu anlamıyla da sömürülmeye açıldı. Ancak kısa süreli sokak hareketleri bile sadece devlet görevlilerini değil İTC kurmaylarını bile daha dikkatli olmaya sevk etmiştir. Bu nedendir ki hürriyetin ilan edilmesinden bir iki hafta geçmeden son derece olumlu ve sorunun özüne nüfuz eden yazılar kaleme alınmaya başlamıştır. “Küçük memurların ne kabahati var?” başlıklı yazı da bunlardan bir tanesiydi. O günlerin coşkun havasından fazlasıyla payını alan yazı, Abdülhamid Dönemi'nde de tam anlamıyla ezilen hiyerarşinin en alt basamağındaki memurlara seslenerek onurlarını okşamış, ancak beklenenin çok tersine artık bunların unutulması ve işlerin hakkıyla yapılması gereği mesajı ile tamamlanmıştır.³³

Hürriyetin ilanı eski sistem üzerindeki en ağır darbesini kamu çalışanları ve onların maaşları üzerinde değil devlet-birey ilişkileri ve geleneksel adabın kırılması noktasında yapmaya başlamıştı. Tanin gazetesinde çıkan “Saray'a müracaat” isimli yazı, eski devrin Saray odaklı kamu hizmeti anlayışının kırıldığını hatırlatarak nezaretler ve onun da başında Bab-ı âli'nin artık sorumluluk sahibi kurumlar olduğunun altını çizmiştir. Yeni dönemde artık devlet dairelerinde “*korka korka istirhamatta*” bulunulmayacaktır. “Vatandaş” devlet dairelerinden “talep”te bulunacak ve eğer “hakkı” ise bu hizmet kendisine verilecektir.³⁴ Ancak devlet-vatandaş ilişkisi de sadece vatandaş açısından ele alınmamıştı. Buna göre vatandaş “talep”te bulunacaktı, ancak bu talebi yaparken “*edeb ve terbiye dairesinde sadelik ve ciddilik ile müracaatta bulunur ise*” ve “hakkı” varsa bu talebi karşılanacaktı.³⁵

Hükümet ise yayınladığı programın nasıl icraya konacağı üzerinde çalışmaya başlamıştır. Yapılan çalışmalarda halihazırda devlet dairelerinde kadro işgal etmekte olan en küçük müstahdeminden en tepedeki nazıra kadar tüm kalem odaları ve onlara denk gelen maaş baremleri inceleme altına alınarak atılacak adımlar noktasında bir takım layihalar düzenlenmeye başlamıştı.³⁶ Hükümetin aldığı kararlardan bir diğeri de yine maaşların ödenmesi ile ilgili olmuştur. Merkez teşkilatında görev alan muhasebeciler, Maliye Nezareti

³² **Tanin**, n.5, 8 Receb 1326 – 25 Temmuz 1324 – 5 Ağustos 1908. Kaldı ki hürriyetin ilanı ile beraber alınan kararlardan ilki asli görevinin dışında maaş alan memurlarla ilgilidir. Bkz. **B.O.A.** M.V. 11 104 ve **B.O.A.** M.V. 120 3.

³³ **Tanin**, n.9, 11 Receb 1326 – 26 Temmuz 1324 – 8 Ağustos 1908. Ali Kemal ise aynı günlerde tensikatın gerekliliğinin altını çizerken artık kişiye memuriyet değil memuriyetler için uzman kişilerin seçilme döneminin geldiğini hatırlatmıştı. Bkz. **İkdam**, “Hükümet, hikmet ile müsterektir. Vezir olmak hakim olmak gerektir”, 16 Receb 1326 – 1 Ağustos 1324 – 14 Ağustos 1908.

³⁴ **Tanin**, n.8, 11 Receb 1326 – 26 Temmuz 1324 – 8 Ağustos 1908.

³⁵ **Tanin**, n.9, 12 Receb 1326 – 27 Temmuz 1324 – 9 Ağustos 1908.

³⁶ **İkdam**, 12 Receb 1326 – 28 Temmuz 1326 – 10 Ağustos 1908.

bünyesinde toplanmış ve maaş hesapları nezaret kontrolünde hazırlanmaya başlamıştır.³⁷ Mali kaynakların tek bir kurum çatısı altında birleştirme politikasına en somut örnek Techizat-ı Askeriyye Nezareti'nin ilgası olmuştur. Orduya malzeme temin etmekle sorumlu olan kurumun tüm mali işlevlerinin bundan sonraki adresinin Maliye Nezareti olacağı karar gerekçesinde açık bir şekilde belirtilmekteydi.³⁸ Teşkilat yapılandırmalarına Rüsumat İdaresi'nden başlayan hükümet, ilk kurulduğunda bir reis ve altı azadan oluşan merkez teşkilatının zaman zarfında 47 üyeli ve yıllık 1.680 gurusu maaş alan bir yapıya büründüğünü belirttiği idareyi yine ilk günkü memur sayısına çekerken idare içindeki 26 üyeli teftiş heyetini ise tamamen kaldırmıştır.³⁹ Kamil Paşa Kabinesi aynı sırada Ziraat ve Orman ve Maadin Nezareti'ne de el atarak her üç alanda kurumsallaşma sağlayacak ve bu arada taşra organları ile merkez teşkilatı arasındaki etkileşimi kolaylaştıracak alt encümenlerin kurulması ve bunları yaparken kadro ile görev arasındaki envanterin çıkarılmasına yönelik çalışmalar başlatmıştır.⁴⁰ Gerçekleştirilen tensikatlarda kadro harici kalanlara yapılacak ödeme ile ilgili ayrıntılı açıklamalara giden hükümet⁴¹ Defter-i Hakani Nezareti'nde olduğu gibi reform çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir.⁴²

Ticaret ve Nafia Nezareti ile Sadaret'te yürütülen eş zamanlı çalışmalar sonrasında başta Meclis-i Vükela mensuplarının, nazırların ve nezaret müsteşarlarının olmak üzere tüm kurum çalışanlarının maaşlarında ciddi değerlendirmeler yapılmıştır.⁴³ Özellikle Maliye Nezareti'nde yürütülen çalışmalar sonucunda kadro fazlası olan memurların, İngiltere Büyükelçisi'nin tabiriyle "*politik olmaktan uzak bir şekilde*" görevlerine son verilmesi,

³⁷ Yazıda "maaş almak demenin sadaka almak ile bir olduğu devir" in artık kapandığından bahisle hasılat sistemi üzerinden maaş dağıtımının artık sona erdiği bundan sonra her memurun kuruşu kuruşuna ne kadar maaş alacağı net bir şekilde ortaya konacağına değinilmiştir. Bkz. **Tanin**, n.10, 13 Receb 1326 – 28 Temmuz 1324 – 10 Ağustos 1908.

³⁸ **B.O.A. İ. MLY.** 1326Ş 1.; **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 67-9. Nezaret işlerinin yürütülmesi adına Maliye Nezareti'nde bir muhasebe memuru, bir başkatib, iki mümeyyiz ve lüzumu kadar ketebeden oluşan bir daire kurulmuştur. Bkz. **Tanin**, n.39, 12 Şaban 1326 – 26 Ağustos 1324 – 8 Eylül 1908. Kamil Paşa tarafından bir kere daha Maliye Nazırlığına getirilen Ziya Paşa, hemen ilk gün tüm merkez daire muhasebecilerini Maliye Nezareti'nde toplayarak çalışmalar hakkında bilgilendirmede bulunmuştur. **Tercüman-ı Hakikat**, "Muhasebeciler", n. 9830, 12 Receb 1326 – 27 Temmuz 1324 – 9 Ağustos 1908.

³⁹ **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 39-40.

⁴⁰ **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 53-55.

⁴¹ **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 55-6.

⁴² Takrir defterlerinin kaydında uygulanacak yeni yöntemler için: Bkz. **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 57-9. Defter-i Hakani tensikatındaki uygunsuzlukların kamuoyu tarafından sık sık gündeme getirilmesi Meclis-i Vükela'nın öncelikli olarak nezaret bürokratlarınca hazırlanan defterleri reddetmesine ardında yapılacak düzenlemeleri yakından takip etmesiyle sonuçlanmıştı. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, "Defter-i Hakani Tensikati", n. 9862, 14 Şaban 1326 – 28 Ağustos 1324 – 10 Eylül 1908.

⁴³ Nazır maaşlarındaki son düzenlemelerin bazı kesimleri tatmin etmediği görülmektedir. Ortalama 25.000 gurusu olarak tespit edilen nazır maaşlarının yüksekliğinden ve tahminlerin çok üstünde verildiğine değinen makale, yeni dönemde bir nazırın çok kişiyi ağırlayıp davet verme lüksünün halkın sırtına yüklenemeyeceğini dile getirmiş, nazırların "*makam-ı meratip*" ve "*eğitim*" kriterlerinden hareketle de fazla maaş talep etmeye hakları olmadığını, çünkü esas olan vatan hizmeti olduğunu hatırlatmıştır. Bkz. **Tanin**, n.22, 25 Receb 1326 – 9 Ağustos 1324 – 24 Ağustos 1908. **Düstur**, Tertib II, c.II, ss. 61-4.

kadro hariçlerini isyan noktasına kadar getirmiştir. Ağustos'un 21'ine gelindiğinde hükümet tensikat kapsamına Evkaf Nezareti'ni de almış; gerek teşkilat ve gerekse de maaş anlamında önemli kurumsal değişimlere gitmişti.⁴⁴ Kamil Paşa bir yabancı gazeteye yapmış olduğu açıklamalarda hükümetin asli görevinin asayiş ve adaleti sağlamak olduğunu vurguladıktan sonra yapılan reform çalışmalarını hatırlatmış ve kadro hariçlerinden yılda yüz milyon frank kadar bir tasarruf yapıldığını, çalışmaların devam edeceğini; örneğin tüm müsteşar muavinliklerinin ilga edilip Şura-yı devlet'in halihazırda iki yüz küsur kadar olan personel sayısının 36'ya çekileceğini net bir şekilde açıklamıştır.⁴⁵ Ayrıca mesai saatleri ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerle de mevcut personelin en etkin şekilde çalıştırılması düşünülmüştü.⁴⁶

Devlet dairelerinde gerçekleştirilen düzenlemeler kısa sürede muhalif bir kesimin oluşmasına yol açarken, memurlar arasında sendika benzeri cemiyetlerin giderek arttığı basına yansımıştır.⁴⁷ Kadro harici kalanlar yapılanları gerek makalelerle gerekse de dilekçelerle sert bir şekilde eleştirirken,⁴⁸ bazı memurlar da yayınladıkları yazılar ile yöneticilere yol göstermeye çalışmışlardır.⁴⁹ Hükümetin iki haftalık icraatından memnun kalmayan basının önde gelen isimleri ise duydukları karamsarlığı oldukça açık ifadelerle yansıtmışlardır. Geçmiş devrin kötü yanlarından kendini korumuş memur sayısının çok fazla olmadığı, bu nedenle de dairelerdeki tensikatın en mükemmel şekilde yapılsa dahi adam yokluğu (kaht-ı rical) nedeniyle yine bu memurlara mecbur kalınacağını hatırlatan Hüseyin Cahid,⁵⁰ yapılacak reformlarla ilgili olarak da “*tafsilat içinde boğulmamak*” gerektiğini öğütlemiştir. Meşrutî idarenin çok hassas bir makine olduğu hatırlatmasında bulunan Tanin başyazarı, yapılacak işin tereddüt edilmeden Avrupa'dan uzman getirilmesi olduğunu vurgulamıştır.⁵¹ Hüseyin Cahid Bey, hükümetin tensikat politikasını da eleştirerek

⁴⁴ No: 80, *Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Ağustos 18, 1908*, C.C.M.T., ss. 64-5. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁴⁵ **Tanin**, n.19, 22 Receb 1326 – 6 Ağustos 1324 – 19 Ağustos 1908.

⁴⁶ Buna göre Osmanlı memurunun çalışma saatleri 5.30 – 10.30 olarak belirlenmişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Memurinin devamı”, n. 9837, 19 Receb 1326 – 3 Ağustos 1324 – 16 Ağustos 1908.

⁴⁷ Tercüman-ı Hakikat'te çıkan yazı, memurların soruşturma korkusu ile üyeliklerini gizlediği ve söz konusu cemiyetlerin gizli olarak faaliyet gösterdiğini yazmaktaydı. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Memurin-i Devlet Cemiyetleri”, n. 9938, 2 Zilkade 1326 – 14 Teşrin-i sani 1324 – 27 Kasım 1908.

⁴⁸ **B.O.A. MF. VRK.** 29 41; 27 48; 30 109; 27 34; 27 41.

⁴⁹ Yaverlerin “*layıksız*” durumlarına dikkat çeken Birinci Ferik İzzed Fuad, paşalar tarafından ezilen veya küçük görülen yaverlerin Avrupa'daki konularına göndermede bulunarak yöneticilerin dikkatini çekmişti. Memurların Batı'yı örnek göstererek durumlarından yakınmaları, en fazla rastlanılan durumlardandı. Bkz. **Tanin**, n.12, 15 Receb 1326 – 30 Temmuz 1324 – 12 Ağustos 1908. Yaverlerin tensikatının son derece keyfi bir şekilde yapıldığını savunan bir eser için: Bkz. Ahmet Raci, **Yeni Casuslar Cemiyeti yahut Yaveran Tensikatu**, İstanbul, 1324.

⁵⁰ **Tanin**, n. 13, 16 Receb 1326 – 31 Temmuz 1324 – 13 Ağustos 1908.

⁵¹ Avrupalı uzmanlar konusunda bir önceki dönemin büyük vebali olduğunu hatırlatan yazar, devr-i istibdad da getirilen Avrupalı müşavirlerin nasihat ve planlarının dikkate alınmadığına, bu nedenle de son derece işlevsiz

çok maaş alıp lüzumsuz yere kadro işgal eden üst düzey memurlar yerlerinde bırakılırken düşük ücretli memurlara yol verildiğini bunun ise önu alınamayacak sosyal karışıklıklara davetiye çıkartabileceği uyarısında bulunmuştur.⁵²

Hükümet her ne kadar dış devletlerin özellikle de İngiltere'nin desteğini günlük siyasette kullanıp kamuoyu yaratmaya çalışmışsa da⁵³ tensikat nedeniyle yönelttilen eleştirileri göğüslemek kolay olmamıştır. Eski nazırlardan kurulu, dolayısıyla da zaten sevimsiz bir konumda olan kabinenin bir de böylesine geniş çaplı bir reform çabasına soyunmuş olması elindeki kredinin de kısa sürede tükenmesine yol açacaktı. Bu nedenle ki, İngiltere Büyükelçisi çok yerinde bir tespitle halihazırda zaten çok dar olan hükümetin manevra alanının, parlamento açılışından sonra daha da daralacağını “iyi niyetli çocuklar topluluğunun” -İTC kastediliyor- yönetime tamamen hakim olacağını yazmıştır.⁵⁴

Ağustos ayı boyunca gerçekleştirilen memur tensikatları sonucunda devlet uzun dönemde meyvelerini toplayabileceği bir tasarruf imkanına sahip olmuştu. Ancak 24 Temmuz'dan beri günlük politika, uzun dönemli siyasalarla değil sabırsız kesimlerin beklentilerine göre biçimlendirilmeye başlanmıştı. Yukarıda da belirttiğimiz üzere reformlar daha radikal adımların atılmasını bekleyen kesimleri tatmin edememişken; kadro haricine çıkarılanların mazuliyet maaşı talebi, geçmiş yıllardan biriken maaşlarını talep eden memur dilekçeleri ile birleşince⁵⁵ hükümetin tam anlamıyla ayağı yere basmaya başlamış ve dış devletlerden borç bulma arayışına girmiştir. Ülke içindeki siyasi havayı fazlaca istikrarsız bulan ve bunu açık bir şekilde dile getiren Fransa ve İngiltere, bu teklifleri geri çevirirken⁵⁶ karşılığı gümrükler genel hasılatı gösterilmek üzere Osmanlı Bankası'ndan 4.711.124 liralık bir borçlanma yapmıştır.⁵⁷

bir yönetim aygıtının ortaya çıktığına değiniyor. Bkz. **Tanin**, n.14, 17 Receb 1326 – 1 Ağustos 1324 – 14 Ağustos 1908. Sadaret'in her nezarete bir yabancı uzman getirmek yönünde düşüncesi olduğu da belli bir süre basın haberleri arasında yer almıştır. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Nezaretlere ecnebi müşavirlerin tayini”, n. 9839, 21 Receb 1326 – 5 Ağustos 1324 – 18 Ağustos 1908. **İkdam**, “Ecnebi Müşavirleri”, 3 Şaban 1326 – 18 Ağustos 1324 – 31 Ağustos 1908.

⁵² **Tanin**, n.25, 28 Receb 1326 – 12 Ağustos 1324 – 25 Ağustos 1908.

⁵³ Adliye Nezareti'nin ıslahı ve kolluk güçlerinin modernizasyonu için İngiltere Büyükelçisi'nin Kamil Paşa'ya yaptığı tavsiyeler için: Bkz. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Ağustos 11, 1908, **C.C.M.T.**, ss. 265-266. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁵⁴ No: 209, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Ağustos 25, 1908, **C.C.M.T.**, s. 267. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁵⁵ **B.O.A. M.V.** 120 24.

⁵⁶ İngiltere dışişleri daha öncesinde gerek Bab-ı âli gerekse de İttihat ve Terakki Umumi Merkezi nezdinde her türlü destek sözü vermişken 1908 Ağustosunda yaşanan yazışmalar desteğin “her türlü” olmadığını ortaya koymuştur. Bkz. No. 201, *Sir Edward Grey to Sir G. Lowther, Ağustos 31, 1908, C.C.M.T.*, ss. 260-1; No: 202, *Sir Edward Grey to Sir G. Lowther, Eylül 19, 1908, C.C.M.T.*, ss. 261-2.

⁵⁷ Yapılan borçlanmanın vadesi 1964 yılına kadar uzatılmıştır. Bkz. Roger Owen, **The Middle East in the World Economy 1800-1914**, I.B. Tauris & Co. Ltd., London-New York, 1993, ss. 195-6. Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 61-92.

Hükümet seçim çalışmaları için gerekli yasal düzenlemeleri yapıp bunun için de ayrıca bir kaynak tahsis ederken⁵⁸ Şura-yı devlet, Meşihat ve Harbiye Nezaretleri'nde tensikat çalışmalarına devam etmiştir. Yapılan düzenleme ile Şura-yı devlet; Mülkiye, Maliye, Tanzimat ve Maarif-Nafia olmak üzere dört daireye ayrılmış ve yukarıda da bahsedildiği üzere personel sayısı büyük ölçüde düşürülmüştür.⁵⁹ Meşihat'teki kadro kalabalığına ve bunlara ödenen ve mülki personele ödenen tahsisata denk düşen arpalıkların yetersizliğine dikkat çeken idare, kadro sayısını düşürürken arpalık oranlarını buna göre tadil etmiştir.⁶⁰ Harbiyye'de yürütülen tensikat çalışmalarının daha organize yürütülmesi ve ordunun uzun dönemli planlarının hazırlanması amacıyla “*düvel-i ecnebiyyenin ekserinde olduğu vechle*” bir kurulun oluşturulması uygun bulunmuştur.⁶¹ Reform dalgasının tüm kurumlarını Eylül ayı boyunca içine alması hükümete yönelik şikayetlerin dış basına yansiyacak ölçüde çoğalmasına neden olmuştu.⁶² Tensikat çalışmaları nedeniyle kalemlerdeki hiyerarşik zincirin koptuğuna değinen yazılarda⁶³ Dahiliye Nezareti gibi zaten işi başından aşkın bir kuruma Posta ve Telgraf, Zabtiyye Nezareti ve Şehremaneti gibi kurumların bağlanmasının sakıncaları dile getirilmekteydi. Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'in istifasından sonra kabinenin atama yapmayarak nezareti vekaleten Dahiliye Nazırı'na bağlaması söz konusu tartışmaların daha da alevlenmesine neden olmuştur.⁶⁴

Yapılan şikayetleri somutlaştırma anlamında en iyi örnek belki de Hicaz Demiryolu İdaresi'nde yaşanmıştır. Hükümet, eylül başında idarenin mali işlerini kontrol altına almak için bir müdüriyet oluşturarak başına da 12.000 guruş maaşla bir müdür ataması yapmıştır. Diğer taraftan da kurum içindeki komisyona Ticaret ve Nafia eski Nazırı Zihni Paşa'yı 15.000 guruş maaşla üye tayin etmiştir.⁶⁵ Yapılan bu tayin ideolojik boyutlu eleştirileri de beraberinde getirmiştir.⁶⁶ Basın bir taraftan yapılan memur eksiltmelerini hatırlatarak yapılan bu atamayı mercek altın alırken diğer taraftan da ilan-ı hürriyet öncesi devlet

⁵⁸ B.O.A. M.V. 120 26.

⁵⁹ **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 71-2.

⁶⁰ **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 79-81.

⁶¹ **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 75-6.

⁶² Avrupa gazetelerindeki tensikat haberleri için: Bkz. **İkdam**, 16 Şaban 1326 – 31 Ağustos 1324 – 13 Eylül 1908.

⁶³ Bu tür yazılardan belki de en göze çarpanı “*Memurlar ve Amirler*” başlıklı bir yazıdır. Yazı devrime karşı “nizam-ı alem” ve “beka-yı cemiyet” kavramlarından hareketle devlet idaresinde alt-üst ilişkisinin önemine göndermelerde bulunmuştur. Bkz. **Tanin**, n.35, 8 Şaban 1326 – 22 Ağustos 1324 – 4 Eylül 1908.

⁶⁴ Tensikatın başlamış olması nedeniyle Maarif Nazırı ataması yapmayan hükümeti programsızlıkla suçlayan yazı için: Bkz. **Tanin**, n.36, 9 Şaban 1326 – 23 Ağustos 1324 – 5 Eylül 1908.

⁶⁵ Gülsoy, eserinde Zihni Paşa, Damad Mehmed Şerif Paşa ve Cevad Paşalardan oluşan bu komisyonun da kısa süre içerisinde ilga olunduğunu yazıyor. Bkz. Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yayınları, İstanbul, 1994, s.209.

⁶⁶ **Tanin**, n.38, 11 Şaban 1326 – 25 Ağustos 1324 – 7 Eylül 1908.

adamlarının bu gibi mevkilere getirilmesinin hesabını sormuştur. Sorunun sadece mâli konulardan ibaret olmadığı devlet kadrolarına bir an önce Avrupalı uzmanların alınması gerektiği en yetkili ağızlardan da ifade edilmekteydi.⁶⁷ Mevcut eksikliklerin henüz Meşrutî yönetimin başında olunmasına karşın tespit edilmesine rağmen eleştirilerin önünü almak mümkün olmamıştı.⁶⁸ Örneğin “devr-i istibdad” alışkanlığı ile sefaretlerin Mabeyn Başkatipliği ile şifreli telgraflarla yazışmaya devam etmesi veya aynı şekilde taşra personelinin Dahiliye Nezareti ile olan temaslarını Yıldız üzerinden yapmayı sürdürmesi sert uyarıları ve ayrıntılı açıklamaları da beraberinde taşımıştı.⁶⁹ Yeni yönetim, 33 yıllık kemikleşmiş bir devlet adabının bir ayda ortan kalkacağına tıpkı doğu vilayetlerine iyi valiler göndererek Ermeni sorununu ortadan kaldıracığına inandığı gibi inanmaktaydı.⁷⁰

Dairelerdeki tensikatın ağır ve sorunlu bir şekilde ilerlemesi, Kamil Paşa ile İTC arasındaki diyalogun da gün geçtikçe gerginleşmesine yol açmaktaydı. Eski memurların tensikat sırasında hatırlı kişilerce kollandığı şayiaları⁷¹ hükümet politikalarının ketumluğu nedeniyle daha da palazlanıyordu.⁷² Yeni dönem ile fildişi kulelerinden indirilen, ancak iktidar boşluğu nedeniyle tekrar nezaretlerde koltuk bulan kişilere ağıdalı bir “kanun” propagandası yapılmaktaydı.⁷³ Özellikle Meclis-i Mebusan kanalıyla halkın idareyi eline alarak çıkaracağı kanunlarla devlet idaresine ortak olacağını beyan eden yazılar,

⁶⁷ Maliye Nazırı Ziya Bey İngiliz Büyükelçisi'ne bir Fransız uzman getireceklerini ve buna ne kadar ihtiyaçları olduğunu ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Bkz. No: 97, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Ağustos 31, 1908, **C.C.M.T.**, ss. 75-6; Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. **İkdam**, 16 Şaban 1326 – 31 Ağustos 1324 – 13 Eylül 1908.

⁶⁸ Hüseyin Cahit, sorunu paradan ziyade “insan gücü” noktasında görmüş ve Meşrutîyet Dönemi'nin makro projelerini taşıyacak insan gücü eksikliğine dikkat çekmişti. Meşrutîyetin verdiği rahvet ve kısa süre içerisinde kopacak fırtınalardan habersiz bir şekilde asker sayısının azaltılmasını ekonomik tasarruf olarak salık veren Tanin başyazarı, bir süre sonra Prens Sabahaddin ile gireceği polemiklerden bi-haber “teşebbüs-ü şahsiye” övgüsü yapmıştı. Bkz. **Tanin**, n.38, 11 Şaban 1326 – 25 Ağustos 1324 – 7 Eylül 1908. Bu sıralarda İngiltere Büyükelçisi ile görüşen Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat Bey, İngiltere desteği ile Kamil Paşa'nın ayrıcalıklı bir yeri olmasına karşın Dahiliye Nazırı olan ve Nafia Nazırlığı'nı da vekaleten yürüten Hakkı Bey için “patronajcılık” yaptığı iddiasında bulunması ve bu nedenle de hükümet hakkında halk nezdinde çok da olumlu şeyler konuşulmadığını eklemesi ilginçtir. Bkz. No: 199, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Ekim 5, 1908, **C.C.M.T.**, ss. 256-7. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁶⁹ Yapılacak yazışmaların şekli konusunda Dahiliye Nazırı Memduh Bey'in tavrı tartışmaları bir adım öteye taşımıştır. Taşra ile yapılacak yazışmaların mabeyn üzerinden mi yoksa doğrudan mı yapılacağı konusundaki fikir teatilerini cevapsız bırakmıştır. Bkz. **Tanin**, n.39, 12 Şaban 1326 – 26 Ağustos 1324 – 8 Eylül 1908.

⁷⁰ **İkdam**, 15 Şaban 1326 – 30 Ağustos 1324 – 12 Eylül 1908.

⁷¹ **Tanin**, n.43, 16 Şaban 1326 – 20 Ağustos 1324 – 12 Eylül 1908.

⁷² Dönemin belki de en sık vurgulanan konusu kabine üyelerinin açıklama yapmaktan kaçınmasıydı. İstizahi bir yazı için: Bkz. **Tanin**, n.41, “Vükela ne ile uğraşılıyor?”, 14 Şaban 1326 – 28 Ağustos 1324 – 10 Eylül 1908. Ekimde çıkan bir yazıda nazırların açıklama yapmaması nedeniyle gazetenin bu nezaretlere gideceğini ve onlarla röportajlar yapacağını duyuruyordu. Bkz. **Tanin**, n.65, 8 Ramazan 1326 – 21 Eylül 1324 – 4 Ekim 1908.

⁷³ **Tanin**, n.44, 17 Şaban 1326 – 31 Ağustos 1324 – 13 Eylül 1908. “Bir memleket kanun ile idare olunur. Şu halde kanunlar memleketin ihtiyacına ne kadar iyi tefavuk eder ne kadar iyi tatbik ve icra edilirse memleket saadet ve selamete doğru o kadar emniyette yürüyor demektir”. Bkz. **Tanin**, n.47, 20 Şaban 1326 – 3 Eylül 1324 – 16 Eylül 1908.

Abdülhamid rejimi ile meşrutî idarelerin kıyaslamasını yapıyor ve en önemli farkın halkın kendi hukukuna ve kendi kanunlarına haiz olmasından kaynaklandığını vurguluyordu.⁷⁴ Halk adeta bir meşrutiyet okuluna alınmıştı ve gazetelerin “neleri bilmeliyiz” köşelerinde hem sokaktaki vatandaşa hem de devlet dairesindeki kalem memuruna ödevleri veya sorumlulukları hatırlatılıyor gerekli uyarılarda bulunuluyordu.⁷⁵ Hükümetin açıklamaları bu şablona uyduğu sürece alkış alıyor,⁷⁶ daha da geliştirilmesi için tavsiyelerde bulunuluyor ya da toptan yerden yere vuruluyordu.⁷⁷

Hükümet ise bir baskıları kırmak adına göze batan açıklamalarda bulunuyordu. Örneğin Şeyhülislam Cemalettin Efendi, eski ile yeni dönem arasındaki farklara dikkat çekerek bir geçiş dönemi içinde bulunulduğunu hatırlatmış ve tensikat işlemlerinde eski dönem ricalinin kollandığı iddialarını ise tamamen reddetmiştir.⁷⁸ Hükümetin basın demeçlerinin yanında bir takım maaş düzenlemeleri ile de baskılar karşısında yandaş bulmaya çalışmıştır. Hicaz demiryolu için memur maaşlarından temin edilen kesintiler kaldırılırken⁷⁹ maaş ödeme periyotları mümkün olduğunca takvime uydurılmaya çalışılmıştır.⁸⁰ İyice seçim atmosferine giren başkentte hükümet valileri üç kategori altında toplayıp maaşlarını yeni baştan düzenlemiş⁸¹ bir yandan da personel politikasının belirlendiği, memurların tayin ve atama kayıtlarının tutulduğu Memurin-i Mülkiyye Komisyonu’nu ilga etmiştir.⁸² Nazırların kurumlar ve dolayısıyla personeli üzerindeki etkisini genişletmeye ve bu anlamda Kanun-i Esasi’nin ilgili hükümlerine göndermede bulunan gerekçe, bundan sonra her nezarete sicill-i ahval idarelerinin kurulacağını bununla

⁷⁴ **Tanin**, n.45, 18 Şaban 1326 – 1 Eylül 1324 – 14 Eylül 1908.

⁷⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, “Hürriyet Nedir?”, n. 9835, 17 Receb 1326 – 1 Ağustos 1324 – 14 Ağustos 1908. Örneğin “Neleri Bilmeliyiz Köşesi”ndeki “Memurların Mesuliyeti” başlıklı yazıda Robert Peel’in hayatından kesitler aktararak memur-parlamento ve halk ilişkileri özetlenmiş, sonuç olarak da Kanun-i Esasi’ye göndermede bulunarak her memurun en başta kendinden mesul olduğu hatırlatmasında bulunulmuştur. Bkz. **Tanin**, n.44, 17 Şaban 1326 – 31 Ağustos 1324 – 13 Eylül 1908.

⁷⁶ Kamil Paşa Kabinesi’nin en kısa sürede kilit nezaretlere yabancı uzman getirileceği açıklaması övgü ile karşılanmış ancak yine de artık kesin tarihlerin verilmesi gerektiği hatırlatması da eksik edilmemiştir. Bkz. **Tanin**, n.45, 18 Şaban 1326 – 1 Eylül 1324 – 14 Eylül 1908. Tensikat konusunda Kamil Paşa Hükümeti’nin herhangi bir ilgisinin olmadığını iddia eden örnek bir yazı için: Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9884, 6 Ramazan 1326 – 19 Eylül 1324 – 2 Ekim 1908.

⁷⁷ H. Cahid “Kanun” başlıklı yazısında yeni kanunlardan, nezaret binalarının yapımına oradan Avrupa’dan öğrenilmesi gereken bir takım temel bilgilere kadar konu üzerinde dolaylı bir şekilde hükümete hatırlatmalarda bulunmuştur. Bkz. **Tanin**, n.45, 18 Şaban 1326 – 1 Eylül 1324 – 14 Eylül 1908. Aynı şekilde devlet dairelerinde disiplin sağlayacak teftiş uygulamaları da benzer şekilde övülmüştür. Bkz. **Tanin**, n.43, 16 Şaban 1326 – 30 Ağustos 1324 – 12 Eylül 1908.

⁷⁸ **Tanin**, n.82, 25 Ramazan 1326 – 8 Teşrin-i evvel 1324 – 21 Ekim 1908.

⁷⁹ **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 101-2. **Tanin**, n.110, 26 Şevval 1326 – 7 Teşrin-i sani 1324 – 21 Kasım 1908. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9974, 9 Zilhicce 1326 – 20 Kanun-i evvel 1324 – 2 Ocak 1909.

⁸⁰ **Tanin**, n.109, 25 Şevval 1326 – 6 Teşrin-i sani 1324 – 20 Kasım 1908.

⁸¹ Valiler üç sınıfa ayrılmış, ancak maaşları 25.000 – 22.500 – 20.000 – 17.500 ve 15.000 guruş olmak üzere beş grupta toplanmıştı. Bkz. **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 85-8.

⁸² “Mesuliyet-i Vükela hasebiyle ...”, Bkz. **İkdam**, “Memurin-i Mülkiye Komisyonu”, 19 Receb 1326 – 5 Ağustos 1324 – 18 Ağustos 1908.

beraber hepsinin üzerine Dahiliye Nezareti'ne bağı bir Sicill-i Ahval Memurin Komisyonu'nun kurulmasını karar altına almıştır.⁸³ Söz konusu değişimi, Abdülhamid Dönemi öncesine dönüş olarak da okumak mümkündür. 1896 yılında personel işleri Memurin-i Mülkiye Komisyonu yasası ile yeni baştan düzenlenerek Saray merkezli bir mekanizma içine oturtulan Komisyon ile Sadaret'e bağı Sicill-i Ahval Komisyonları ilga edilmiştir. Gelişme gerçekten şaşırtıcıydı ve 12 yıl önceki düzenleme tekrar hayata geçirilmekteydi. Ancak bu defa sistem Dahiliye Nezareti üzerinden yeniden kurgulanıyordu.

Parlamentonun açılış tarihi olan 17 Aralık yaklaştıkça hem hükümet hem de basın nezdinde parlamentolu hayatın nasıl olması gerektiği üzerine bir takım görüş bildirimleri yapılmaya başlanmıştır. Örneğin Tanin gazetesi seri bir şekilde istatistiğın kamu hayatındaki önemi üzerine son derece ilgi çekici yazılar yayınlamıştı. “*Bugün bir milletin hayat-ı ictimaiyye ve iktisadiyye nokta-i nazarında istatistik kadar müfid ve layid bir müessesnin mevcud*” olmadığını ifade eden gazete, devlet dairelerindeki dağınıklığa atıfta bulunarak mebusların yarın işe başlayacağı zaman bu kalabalık içerisinde zor ilerleyeceklerini oysa ki işlerin istatistiksel verilerle çok daha kolay hale gelebileceğini öne sürmüştür.⁸⁴ Buradan hareketle de her nezarete bir istatistik dairesinin kurulmasını salık veren yazılar hükümet işlerine de atıfta bulunarak kabine tarafından oluşturulan esrar perdesinin de bu gibi kayıtlar sonucunda dağılabileceğini vurgulamıştı.⁸⁵

Kuşkusuz parlamento heyecanını icra makamındakiler de en az diğer kesimler kadar duyumsuyorlardı. Göreve geldiklerinden beri eleştiri konusu olan memur hiyerarşisi ve özlük hakları konusunu ele alan hükümet, “*mesalih-i devletin hüsn-ü cereyanı için*” Mülkiye Tekaüd ve Terakki Kararnamesini inceleme altına almış ve kararnamenin “*hal ve zaman ile mütenasip ve kafi olmaması*” nedeni ile yeni bir kanun hazırlanması için Şura-yı devlet'i görevlendirmişti. Hükümet bildirisine göre tasarı Şura-yı devlet'ten çıkar çıkmaz açılacak parlamento gündemine alınmasına çalışılacaktı.⁸⁶ Maliye Nezareti'ne

⁸³ **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 90-2. Kamil Paşa Hükümeti, Yıldız merkezli idari yapıyı parçalayarak nezaret merkezli bir anlayış yaratmak adına iktidarının ilk haftasından itibaren bu yönde genelgeler yayınladığı dikkat çekmekteydi. Özellikle bunlardan bir tanesi nezaretlerin personel üzerindeki tartışmasız hakimiyetini kabul ederek nezaretler arası yaşanacak yetki çatışması için Sadaret'i adres olarak göstermişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “*Vezaif-i Devair*”, n. 9834, 16 Receb 1326 – 31 Temmuz 1324 – 14 Ağustos 1908. İlgä edilen Memurin-i Mülkiye Komisyonu Reisi Şemseddin Bey, hükümete bir layiha sunarak her nezarete bir sicil idaresi bulunması nedeniyle Sicil-i Ahval Müdüriyet-i Umumiyesinin de ilgasını teklif etmişti. Bkz. **İkdam**, 21 Receb 1326 – 6 Ağustos 1324 – 19 Ağustos 1908.

⁸⁴ **Tanin**, “*Tensikat ve İhsaiyyemiz*”, n.78, 21 Ramazan 1326 – 4 Teşrin-i evvel 1324 – 17 Ekim 1908.

⁸⁵ Gazete konu ile ilgili argümanını sağlamlaştırmak adına Avrupalı siyasetçilerin sözlerine ve kurumlarından örnekler taşımıştır. Bkz. **Tanin**, “*Umumi İstatistik Dairesi*”, n.64, 7 Ramazan 1326 – 20 Eylül 1324 – 3 Ekim 1908.

⁸⁶ **İkdam**, “*Umum Memurin Hakkında*”, 10 Zilhicce 1326 – 21 Teşrin-i sani 1324 – 4 Aralık 1908. Parlamento açılışından bir gün önce Tanin Gazetesi memurların izin, tayin, emeklilik gibi özlük haklarında

Fransa'dan Mr. Laurent'i getiren hükümet, Nafia Nezareti'ne Mısır'daki başarılı sulama projeleri ile ünlenen Mr. W. Wilcocks'u, Rüşumat İdaresi'ne ise Mr. Crawford'u getirmişti.⁸⁷ Hükümetin diğer önemli bir projesi de hemen hemen aynı sıralarda geliştirilmişti. Doğu vilayetlerindeki özellikle de Kürt ve Ermeni tebaa arasındaki çatışmaları sona erdirmek adına Kamil Paşa Kabinesi üst düzey bürokratlar, gazeteciler ve bu bölge eşrafından temsilcilerin katılacağı bir heyet oluşturarak bölgeye göndermeyi planlamıştı. Heyet, kaza ve icra yetkileri ile donatılmıştı ve hatası görülen vali bile olsa tüm memurları görevden el çektirmeye yetkisine haiz olacaktı. Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Mamurat'ül-aziz ve Diyarbakır vilayetlerine gidecek heyete askeri ricalden de takviyeler yapılmıştı.⁸⁸

Seçim çalışmalarının hızlanması, bir yandan etnik tartışmaları hararetlendirirken bunun bir yansıması olarak da hükümete karşı daha çok güvensizlik sözleri kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁹ Özellikle de hükümetin Bulgaristan'ın ilhaki meselesini kapalı kapılar ardında çözmek istemesi, kabine içindeki üyelerin sıkıntı duymasına neden olmuştu. Bu nedenle de 1 Aralık 1908 tarihinde kabine içinde bir takım kaydırmalarda bulunuldu.⁹⁰ Rezaizade Ekrem Bey, Âyan üyeliğine atanırken, boş olan ve bu nedenle de eleştirilere hedef olan Maarif Nezareti'ne Hakkı Bey, ondan boşalan Dahiliye Nazırlığına da Hüseyin Hilmi Paşa getirilmişti. Kabine değişikliği ile ilk defa bir İttihatçı da hükümet içine girmiş oluyordu. Manyasizade Refik, Adliye Nazırı olarak Kamil Paşa Hükümeti'ne dahil edilmişti.⁹¹ Yapılan değişikliklerden memnun kalmayan hükümet yanlısı basın dahi “kaht-ı rical” tartışmaları kervanına katılarak ardı ardına yazılar yazmıştı. Özellikle Ali Kemal'in

büyük belirsizlikler olduğunu bunun ise idari mekanizmayı derinden etkilediğine dair bir yazı yayınlamıştı. Bkz. **Tanin**, n.136, “*Devairde Tatil*”, 22 Zilkade 1326 – 3 Kanun-ı evvel 1324 – 16 Aralık 1908.

⁸⁷ İngiltere Büyükelçiliği raporlarına yansıdığı kadarıyla özellikle Mr. Laurent, iki aydan beri mali verileri incelemesine karşın hala bir hareket planı hazırlayamamıştı. Bütçenin de geç oluşturulmasına neden olacak durum, halihazırdaki mali durumun karışıklığı ile ilgili olarak somut veriler sunmaktadır. Rapora yansıyan bir diğer detay ise Harbiye Nezareti'ne getirilmesinin düşünüldüğüdür. Ayrıntı gibi kalmasına karşın İngiltere, Osmanlı Ordusu'nun kimler tarafından modernize edileceği ile yakından ilgilenmekteydi. Bkz. Enclosure in Despatch from *Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, C.C.M.T.*, ss. 254-6. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Crawford'un çalışmaları ile ilgili olarak: Bkz. Henry F. Woods, **Türkiye Anıları 1869-1909**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, ss. 238-239.

⁸⁸ **B.O.A.** M.V. 123 13.

⁸⁹ Hüseyin Cahid'in Rumların seçim çalışmalarını ve söylemlerini ağır bir şekilde eleştirdiği şu iki yazı tam anlamıyla gündem yaratmıştır. Bkz. **Tanin**, “Millet-i hakime”, n.99, 25 Teşrin-i evvel 1324, **Tanin**, n.101, 15 Şevval 1326 – 2 8 Teşrin-i evvel 1324 – 10 Kasım 1908. Tercüman-ı Hakikat gazetesinin başyazarı Ahmet Mithat ise hem seçim çalışmalarındaki hükümet hatalarını hem de tensikat işlemlerinin yavaşlaması ve hatta durması nedeniyle yaşanan idari zafiyeti sert bir şekilde eleştirmekteydi. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Kabinenin İcraatı”, n. 9841, 23 Receb 1326 – 8 Ağustos 1324 – 21 Ağustos 1908.

⁹⁰ Kamil Paşa Hükümeti, kabine değişikliğine giderken bir taraftan da açılacak Meclis-i Mebusan ve Ayan meclisleri için personel atamaları gerçekleştiriyordu. Atamalar kura usulü üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9942, 6 Zilkade 1326 – 18 Teşrin-i sani 1324 – 30 Kasım 1908.

⁹¹ **Tanin**, 7 Zilkade 1326 – 18 Teşrin-i sani 1324 – 1 Aralık 1908. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9942, 6 Zilkade 1326 – 18 Teşrin-i sani 1324 – 30 Kasım 1908.

Fransa'daki eğitimli kadrolara ve bürokratik mekanizmanın kusursuzluğuna yaptığı atıflar dikkat çekiciydi.⁹² Fransa parlamentosu başkanının yaşının çok genç olmasından söz eden İkdam başyazarı, adam yokluğu nedeniyle vilayetlerin ve dolayısıyla devletin iyi yönetilemediğinin altını çizerek “*muhtac-ı asayiş, muhtac-ı mesai, muhtacı terakki bir kavmin*” umutlarını toplanacak parlamento üyelerinin çalışmalarına bağladığını yazmaktaydı.⁹³

Parlamentonun açılıp çalışmalarına başlaması ve kabinede yaşanan son değişiklikler hükümet üzerindeki baskıları azaltmamıştı. Genel af ile hapisneden çıkanlar, sürgünden dönenlerin meşrutî hayata ayak uyduramaması, devlet dairelerinden çıkarılanlar ve mebusluk ümitlerini yitirenler Ahrar Fırkası altında daha organize bir şekilde muhalefet yapmaya sürüklenmişti.⁹⁴ Eleştiriler hükümetin dışındaki hükümete yani İttihat ve Terakki'ye yöneltirken İTC'nin bu konumuna fazlasıyla müsamahalı davranan kabine de bu eleştiri yağmurundan payını almıştı.⁹⁵ Hükümet ise bu eleştiriler altında bir yandan doğuya gönderilecek heyetle ilgili teknik hazırlıkları tamamlamaya çalışırken⁹⁶ diğer taraftan genel nüfus sayımı,⁹⁷ takvim ve saat reformu⁹⁸ ve yeni salnamenin yazımı konularında yoğun mesai sarf etmekteydi. Yeni salnamede her ne kadar Girit, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın

⁹² **İkdam**, 12 Zilkade 1326 – 23 Teşrin-i sani 1324 – 6 Aralık 1908.

⁹³ Mısır'daki İngiliz valisi Cromer'in başarılarını hatırlatan Ali Kemal, “*müşkil sandığımız şu hüsn-ü idareyi merkezde seçti', faal bir hükümet, vilayetlerde vazifeşinas birer vali olunca istihsal etmek pek kolay*” olacağını ileri sürüyordu. Bkz. **İkdam**, 15 Zilkade 1326 – 26 Teşrin-i sani 1324 – 9 Aralık 1908. “İyi memurların” olmayışını İstibdad Dönemi'nin kasvetli ortamına bağlayan Tashih-i Efkâr Gazetesi, buradan hareketle geçen süre zarfında tensikat işlerinin iyi yürütülemediğini ve sürgünden dönen memurlarla hak ettikleri ilginin gösterilmeyişini hükümete bağlamış ve tüm bunların parlamento tarafından halledileceği ümidini okuyucularıyla paylaşmıştı. Bkz. **Tashih-i Efkâr**, “Hesap Vermek Zamanı Geliyor”, n.5, 18 Zilhicce 1326 – 29 Kanun-i evvel 1324 – 11 Ocak 1909.

⁹⁴ Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No: 105 of February 17, 1909, **C.C.M.T.**, ss. 255-56. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Ali Kemal'in “Biz Osmanlılar kaht-ı ricalden kırıyoruz” diyerek başlayan ve kabine içindeki dönüşümlere ve yapılan atamalara yönelik dolaylı eleştirileri için: Bkz. **İkdam**, 27 Zilhicce 1326 – 7 Kanun-i sani 1324 – 20 Ocak 1909. Hükümetin yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan kötü mali tablo için: Bkz. **İkdam**, “*Bu mülk nasıl mâmur olur?*”, 26 Zilhicce 1326 – 6 Kanun-i sani 1324 – 19 Ocak 1909.

⁹⁵ Meşrutî düzende halkın hangi mercilere başvuracağını belli olmasına karşılık bazı kesimlerin İTC üzerinden yaptırım uygulamaya çalışmasının yakışık almadığını dile getiren yazı, Kanun-i Esasî'nin 14. ve 52. maddelerine atıflarda bulunarak hükümeti şu şekilde göreve çağırıyordu, “*Kanun-i Esasî hükmüne menafi teşebbüs ve harekete her ne taraftan cereyan olunursa olunsun mütecasir hakkında takibat-ı serie ve müessire-i kanuniyede zerre kadar ihmal olunmamak ...*”. Bkz. **İkdam**, “*Memurin ve Ahali*”, 25 Zilhicce 1326 – 5 Kanun-i sani 1324 – 18 Ocak 1909.

⁹⁶ **B.O.A. M.V.** 123 38.

⁹⁷ En çok sorun çıkaran konuların başında nüfus sayımı geliyordu. Hazırlanan raporda “*yalnız cihet-i askeriyeye değil devletin umur-ı mülkiyesi ve meliyesine de müstelzem*” görülen sayım sadece Arap vilayetlerinde değil Rumeli vilayetlerinde bile aşiretler nedeniyle son derece sorunlu bir şekilde ilerliyordu. Gelen rapora göre aşiretler tamamen sayım dışı tutulmuştu. Bkz. **B.O.A. M.V.** 124 71.

⁹⁸ Nüfus sayımı gibi takvim ve saat düzenlemesinde de hükümetin önüne çeşitli manialar çıkmıştı. Resmi evraklarda hicri yerine miladi takvimin, ezani saat yerine de zevali (alafranga) saatin uygulamaya konması düşünülmüş, ancak özellikle finans kayıtlarının ters etkileneceği düşüncesi ile “ahir” zamana bırakılmıştır. Bkz. **B.O.A. M.V.** 124 66.

Osmanlı sınırları içerisinde gösterilmesi yönünde bir karar alınmışsa da tutulan pasif politika, Kamil Paşa'yı meclis gensorusundan kurtaramamıştı.⁹⁹ Hükümetin şubat başında memur maaşlarını tenzil etmesi¹⁰⁰ ve dış ilişkilerde Bosna-Hersek ilhakından sonra Girit konusunda da iyi haberlerin gelmemesi hükümet hakkında bir anda gensoru verilmesine yol açmıştı.¹⁰¹ Kamil Paşa'nın meclise gelerek yapmış olduğu açıklamalar o an için gensorunun reddedilmesine neden olmuştu.¹⁰² Ancak Kamil Paşa'nın dış politika konusunda yaptığı açıklamalar aynı zamanda hükümetin altı aylık karnesini de gözler önüne sermiştir. Kamil Paşa dış politik meselelerden sonra iç politika ve hükümet reformları ile ilgi önemli açıklamalarda bulunmuştu. Vilayetlerin düzenlenmesi için öncelikle merkez teşkilatındaki tensikatın tamamlanmasının beklendiğini ifade eden Sadrazam, bu aşamadan sonra jandarma ve polis tensikatlarının da yapılacağını bu anlamda polis okullarının açılmasına dair prensip kararın alındığını da bildirmiştir.

Dış borç yükünün çok ağır olduğundan bahseden Kamil Paşa eldeki mevcut kaynakların dahi borç ödemesine gittiğinin altını çizmişti. Gümrüklerin intizamı için Mr. Crawford ve Mr. Weekley'in yardımlarına başvurulduğunu hatırlattıktan sonra Posta ve Telgraf Nezareti'nin ıslahı için de Mısır'dan Saba Paşa'nın davet edildiğini ifade etmişti.¹⁰³ Adli alanda deniz ve kara ticareti, ceza ve icra ve usul-i muhakemat kanunlarında gözden

⁹⁹ Tamamen hükümetin prestijini kurtarması adına alınan karar haricinde yeni salname benzer sembolik dönüşümlere de işaret edecekti. Örneğin II. Abdülhamid Saltanatı'nın hemen başında kapsamlı bir şekilde değiştirilen Osmanlı tarihi eski haline döndürülecek, Kanun-i Esasi aslına uygun bir şekilde yayınlanacak ve son olarak da salnameye önce heyet-i vükela sonra Ayan ve Mebusan Meclisi üyelerinin isimleri belirtilecekti. Bkz. **B.O.A.** M.V. 123 29. Bu arada Bosna-Hersek'in ilhaki nedeniyle Habsburg İmparatorluğu'na karşı uygulanan boykota memurların ne derece destek verdiği konusunda net bir bilgi yoktur. Yine de Parlamento reisi Ahmet Rıza'nın bir demecine bakılacak olursa söz konusu tavır sadece alt düzey memurlar ile sınırlı kalmış, üst düzey bürokratlar kesinlikle bu tür tutumlardan uzak kalmıştı. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9956, 21 Zilkade 1326 – 2 Kanun-i evvel 1324 – 15 Aralık 1908. Memurların boykot süresince Avusturya üretimi fesleri atıp kalpak giymeye başladıklarına dair: Bkz. Dursun, M. Kamil, **İzmir Hatıraları**, Haz. Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, ss. 51-52.

¹⁰⁰ Maaşların ödenmesi için Kamil Paşa'nın tekrar Osmanlı Bankası nezdinde girişimlerde bulunması özellikle İttihatçı çevreleri fazlasıyla rahatsız etmişti. İttihatçılar kabinenin içine düştüğü durumu gizleme gereği hissetmemesinin borç faizinin yükselmesine neden olduğunu ve dolayısıyla Sadrazamın da bu işten nemalanacağı gibi bir imada bulunmuştu. Bkz. **Tanin**, "Maaş ve İstikraz", n.181, 9 Muharrem 1327 – 19 Kanun-i sani 1324 – 1 Şubat 1909. Maaşların ödenememesine yönelik bir diğer gerekçe de Balkanlardaki sıcak gelişmeler nedeniyle Rumeli Ordusu'nun takviye edilmesiydi. Bkz. **Tanin**, n.171, "Maaş-ı Umumi", 29 Zilhicce 1326 – 9 Kanun-i sani 1324 – 22 Ocak 1909. **Tanin**, n.175, 3 Muharrem 1327 – 13 Kanun-i sani 1324 – 26 Ocak 1909. **İkdam**, "Yine tensik-i maaşat", 18 Muharem 1327 – 27 Kanun-i sani 1324 – 9 Şubat 1909.

¹⁰¹ Kamil Paşa Hükümeti, memurları kadro haricine çıkarmaktansa maaşlarında yapacağı bir indirim ile onları dairede tutmayı planlamıştı. Ancak uygulama, kadrosunu muhafaza edenleri de hükümete karşı çevirmekten başka bir sonuç doğurmamıştır. Bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 206-207.

¹⁰² Hüseyin Cahid Bey tarafından verilen gensoru ile ilgili gelişmeler için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ:11 31 Kanun-i evvel 1324 (13 Ocak 1909) C: 2, ss.164-180.

¹⁰³ Cavit Bey bir yazısında Crawford'un tavsiyelerinin zamanında dinlenmemesi yüzünden 1909 bütçe dengelerinin bir türlü tutturulamadığından bahsetmişti. Bkz. Mehmet Cavid, "Neşriyat ve Vekayi-i İktisadiye – 4", **Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmûası**, C. 2, 1 Mayıs 1325, ss. 128-129.

geçirmelerin yapıldığını hatırlatan Sadrazam, hakim ve müdde-i umumilerden hapisane personelinin durumlarının iyileştirilmesi adına çalışmaların yürütüldüğünü vurgulamıştı. İmparatorluğun bir tarım ülkesi olmasına karşın son yıllarda neredeyse bu alana iç yatırım yapılmamış olduğuna özellikle vurgu yapan Kamil Paşa, Ziraat ve Orman ve Maadin Nezareti içerisinde ziraiyye ve baytariyye merkezlerini ihdas ettiklerini ayrıca Maadin Kanunnamesi'ni de hazırlayarak meclise sevk ettiklerini alkışlar arasında dile getirmiştir.¹⁰⁴

Kuşkusuz bunun gibi yaldızlı bir açıklama Kamil Paşa'yı uçurumun kenarından döndürmüş olabilirdi, ancak konuşma sonunda Kamil Paşa için yükselen alkışlar nazırları hakkında gensorular yöneltmesini engelleyememişti. Sadrazam'ın gensoruya yanıt vermesinden sadece üç gün sonra bu sefer kürsüye Maliye Nazırı geçmiştir. Bütçenin meclise gönderilmemesi nedeniyle verilen gensoru üzerine mebusların karşısına geçen nazır, gerek hükümet gerekse de Maliye Nezareti ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur.¹⁰⁵ Ziya Paşa, normal bütçe zamanının şubat sonu mart başı olduğunu hatırlattıktan sonra tüm merkez teşkilatına masraf cetvellerinin ivedi bir şekilde kendine gönderilmesini yazılı bir şekilde bildirdiğini söz konusu yazıya ise şimdiye kadar Bahriye, Hariciye, Orman, Defter-i hakani, Posta, Rüsumat ve Sıhhiye Nezaretleri'nden cevap aldığını kalan kurumların hâlâ bu cetvelleri düzenlememiş olduğunu ifade etmişti. Nazır gelen cetvellerden de bir kısmının son derece eksik ve gerçeklerden uzak bir şekilde hazırlanmış olması nedeniyle iade ettiğini bu nedenle de bütçe layihasının meclise sunumunun geciktiğini belirtmiştir. Önceki devirde bütçe hazırlanmadığının altını çizen nazır bu nedenle de meclisin mükemmel bir bütçe beklentisi içine girmemesini rica etmişti. Kuşkusuz böyle bir açıklama mebusları tatmin etmemiştir. Özellikle Lütfi Fikri Bey (Dersim), Abdülaziz Mecdi Efendi (Karesi) ve Rıza Tevfik Bey'in (Edirne) açıklamaları üzerine parlamento konu ile ilgili eksikliğini gördüğü Maliye Nazırı hakkında Sadaret'e gensoru vermeyi uygun bulmuştu.¹⁰⁶

¹⁰⁴ M.M.Z.C. İ: 11 31 Kanun-i evvel 1324 (13 Ocak 1909) C. 1, ss. 164-170.

¹⁰⁵ Kaldı ki gazetelerde çıkan haberlere göre, Maliye Nezareti bürokratları gelecek sene bütçesini yetiştirmek için fazladan mesai yapmaktaydı. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9962, 27 Zilkade 1326 – 8 Kanun-i evvel 1324.

¹⁰⁶ Özellikle Rıza Tevfik tensikatın program dahilinde yapılmadığını söz konusu ederek bir gün 300 adam çıkarılıyorsa diğer gün 600 adamın işe başlatıldığını bunun ise tüm işleri karmakarışık yaptığını savunmuştur. Ziya Paşa'nın kendisi ve nezaretine karşı yöneltilen ağır ithamlar karşı dış borç yükünü öne sürmüştür, "*Yani Maliye Nazırı'nun, Heyeti Vükelânın kendi kendine taalluk edip de karşılaştırabilmesi doğru bir şey değildir. Çünkü Devlet bir çok zamandan beri istikraz akdedemez olmuştur. Şimdi varidatından bir kısmını terk etmedikçe istikraz akdedemeyecek bir hale gelmiştir. Bu cihetten şimdi tevazün hâsıl edebilmek için bunu rehnedelim demeye ağzım varamaz. Bu itibarla bazı açıktan kapamak üzere müzakerata ihtiyaç messettiğinden komşularımızla, düveli ecnebiye ile müzakere etmiştik, ümit ederim ki, bütçe tevazün edebilsin*". Bkz. M.M.Z.C. İ. 13 3 Kanun-i sani 1324 (16 Ocak 1909) C: 1, ss. 204-210. Söz konusu gensoru

Hükümetin icraatlarından memnun olmayan parlamento, icra yetkisini üstlenmiş gibi kararlar almaya başlamıştır. Sadrazam'ın asli görevi yanında bir nezaretin de sorumluluğunu alması gerektiği ve Şura-yı devlet'in Nafia, Maliye, Dahiliye, Maarif ve Muhakemat dairelerinin ilgisi ile sadece Tanzimat Dairesi'nin bırakılmasına yönelik önerge, mebuslar arasında genel kabul görüp layiha encümenine sevk olunurken¹⁰⁷ kabinenin doğu vilayetlerine göndereceği heyet ile ilgili hazırladığı teklif veto edilmiştir.¹⁰⁸ Benzer şekilde Hicaz Demiryolu Nezareti'nin ilga edilerek Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlanması yönündeki bir kanun teklifini de layiha encümenine sevk eden parlamento,¹⁰⁹ vilayet idaresinin en önemli enstrümanlarından olan vilayet genel meclislerinin neden hâlâ kapalı tutulduğu konusunda Dahiliye Nazırı hakkında verilen gensoruyu da gündemlerine almıştır.¹¹⁰

Ocak başından beri gerek meclis gerekse de Heyet-i Vükelanın gündemindeki bir diğer konu “devr-i sabık” sürgünlerinin halinin ne olacağıydı. 13 Ocak'ta Menteşe Mebusu Halil Bey tarafından verilen önerge yeterli sayıya ulaşamayınca düşmüş,¹¹¹ ancak yaklaşık iki hafta sonra hem hükümet hem de meclis nezdinde yapılan girişimler sonucunda önemli kararlar alınmıştır.¹¹² Hükümet kararına göre yurt dışına gidenler eğer devlet memuru değilse devlet kadrolarında istihdam edilemeyecekti. Eğer memur idiyse bu durumda da “tercüman” olarak değerlendirileceklerdi. Eğer okulu terk edip yurt dışına gitmişlerse bu kişilere de Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nde kadro sağlanabilecekti.¹¹³

Parlamento çarklarının hükümetlerin sonunu hazırlayacağını henüz tam olarak kavrayamayan Kamil Paşa'nın kabine revizyonu hakkında yorum yapmak istememesi bir ay içerisinde ikinci defa gensoru ile karşılaşmasına neden olmuştur.¹¹⁴ Urfa Mebusu Saffet Bey

günün daha dağdağasına karışıp unutulmuşsa da aşağı yukarı bir ay sonra Sadaret'e konuyla ilgili olarak bir gensoru daha verilmiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 26 29 Kanun-i sani 1324 (11 Şubat 1909) C: 1, ss. 562-563.

¹⁰⁷ Hatırlanacağı üzere Şura-yı devlet, Kamil Paşa Hükümeti'nin ilk inşaat alanlarından birisiydi ve daire sayısı ile beraber istihdam oranlarında da çok köklü değişikliklere gidilmişti. Meclis'te tartışılıp kabul edilen önerge ise Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey ile Tekfurdağı Mebusu Agop Babikyan Efendi tarafından verilmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ. 16 8 Kanun-ı sani 1324 (21 Ocak 1909) C: 2, s. 285.

¹⁰⁸ Meclis hükümet teklifinin kanun suretinde olmaması nedeniyle reddetmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** i: 24 26 Kanun-i sani 1324 (8 Şubat 1909) C: 1, ss. 494-499. Kaldı ki söz konusu heyeti oluşturan kişiler belirlendiği gibi bu kişilere verilecek harcırah oranları dahi tespit edilmişti. Bkz. **Tanin**, n.189, 17 Muharrem 1327 – 27 Kanun-i sani 1324 – 9 Şubat 1909.

¹⁰⁹ Önerge sahibi Boşo Efendi (Serfice) idi. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 19 14 Kanun-i sani 1324 (27 Ocak 1909) C: 1, s. 351.

¹¹⁰ Manastır Mebusu Trayan Nali Efendi tarafından verilen önerge için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 9 29 Kanun-i evvel 1324 (11 Ocak 1909) C. 2, ss. 120-121.

¹¹¹ **M.M.Z.C.** İ: 11 31 Kanun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909) C: 1, ss. 161-163.

¹¹² **M.M.Z.C.** İ: 19 14 Kanun-ı sani 1324 (27 Ocak 1909) C: 1, ss. 350-351.

¹¹³ **B.O.A.** M.V. 124 27.

¹¹⁴ İngiltere Büyükelçisi'nin bildirdiğine göre ilk gensorudan sonra Kamil Paşa'nın Kabinesi'ne duyulan güven azalmıştı. Çünkü Bahriye, Harbiye ve Dahiliye Nazırları İttihatçı sempatzımanıydı ve onlar yerine Ahrar Fırkası'na daha yakın veya en azından İttihatçılarla işi olmayan kişileri seçmek istemişti. Kamil Paşa'nın bu

verdiği gensoruda Nazım Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne, Roma Sefiri Ziya Bey'in Maarif Nezareti'ne getirilmesinin nedenlerini öğrenmek istiyordu.¹¹⁵

Ortaya çıkan krizin tek nedeninin kabinede gerçekleştirilen isim değişiklikleri olmadığı çok açıktı.¹¹⁶ Meclisin tamamından güvenoyu alan Kamil Paşa'nın bir ay içerisinde ikinci gensoru ile muhatap olmasına rejimi korumakla yükümlü avcı taburlarını İstanbul'dan göndermesinin de payı olmuştu. Paşa'nın bununla ilgili de bir yorum yapmaktan kaçınmıştı. İlk gensorudan önemli dersler çıkaran İttihatçıların bu defa kulis çalışmalarını daha sıkı şekilde yürütmeleri 13 Şubat tarihli gensoru oturumunun havasını bambaşka boyutlar kazandırmıştı.¹¹⁷ Gensoru günü meclise gelmeyen ve geçiştirici cevaplar gönderen Sadrazam'a karşı tam anlamıyla bir öfke patlaması yaşanmıştı. Söz alan konuşmacılar eski devir ile meşruti yönetimlerin kıyaslamasına giderek parlamento merkezli sert konuşmalar yapmışlardı. Kamil Paşa'nın bu hareketi parlamentoyu aşağılamak olarak algılanarak iki celselik bir oturum sonrasında taktir oylamaya konulmuş ve 8'e karşı 196 oy ile hükümet düşürülmüştür.¹¹⁸ Hükümetin bu şekilde görevden el çektilmesi o kadar alışılmadık bir durumu ki, basın halk nezdinde oluşan kaygıları ortadan kaldırmak için ayrıntılı haberler vermek durumu en ince detayına kadar açıklayan yazılar yazmak zorunda kalmıştır.¹¹⁹

kararları kendi başına almış olması ise Adliye Nazırı'nın tepkisine neden olmuş ve o da görevden affını istemiştir. Bkz. Enclosure in Doc. 25: Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Ocak 31, 1909, **British Documents on Foreign Affairs** (Bundan sonra **B.D.F.A.**), Ed. David Gillard, University Publications of America, s. 109.

¹¹⁵ **M.M.Z.C.** İ: 26 29 Kanun-i sani 1324 (11 Şubat 1909) C: 2, s. 570. Meclis'in Sadrazam'a yönelik tek şikayeti bu suskunluk da değildi. Saffet Bey'in gensoru verdiği oturumda Kengri Mebusu Mehmet Tevfik Bey de Sadaret'e gönderilen layihaların neden meclise sevk olunmadığı hakkın taktir vermiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 26 29 Kanun-i sani 1324 (11 Şubat 1909) C: 2, s. 571.

¹¹⁶ Kamil Paşa'nın "Ordu-yu Osmani" ve "Donanma-yı Osmani" ifadelerini eskisi gibi "hümayûn" ibaresiyle değiştirmesi, kendisine destek veren çevreleri bile rahatsız etmişti. Bkz. Mahmut Sadık, "Takvimden Bir Yaprak", **Yeni Gazete**, 20 Kanun-i sani 1324.

¹¹⁷ Kamil Paşa'nın Ahrar Fırkası'nın davetine katılması, Rum basını tarafından desteklenmesi ve İngiltere Büyükelçiliği ile kurduğu yakın ilişkiyi iç politika malzemesi yapması İttihatçı basın tarafından çok sert şekilde eleştirilmiştir. Bkz. **Tanin**, "Adem-i merkezîyet tekrar canlanacak mı?", n.177, 5 Muharrem 1327 – 15 Kanun-i sani 1324 – 29 Ocak 1909 ve **Tanin**, "Sadrazam ve Meşrutîyet", n.193, 21 Muharrem 1327 – 31 Kanun-i sani 1324 – 13 Şubat 1909.

¹¹⁸ Özellikle Halil Bey (Menteşe), Emrullah Efendi (Kırkkilise), Kozmîdi Efendi (İstanbul), İsmail Hakkı Bey (Amasya) ve Mustafa Asım Efendi'nin (İstanbul) konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 27 31 Kanun-i sani 1324 (13 Şubat 1909) C: 1-2, ss. 588-612. İngiliz Büyükelçisi ise raporunda İttihatçı silahlı fanatiklerin meclise gelerek mebusları sindirdiklerinden bahsetmekteydi. Bkz. Enclosure in Doc. 25: Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Ocak 31, 1909, **B.D.F.A.**, s. 109.

¹¹⁹ **İkdam**, "Buhran-ı Vükela ve Vezaif-i Ahali", 23 Muharrem 1327 – 1 Şubat 1324 – 14 Şubat 1909.

III – C Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi

13 Mart'ta Sadaret mührü'nü alarak kabinesini kuran Hüseyin Hilmi Paşa, dört gün sonra programını okumak üzere meclis kürsüsüne çıkmıştı.¹²⁰ Mutlak tarafsızlık vurgusuyla kabinenin ülke iç politikasını özetleyen Hilmi Paşa, gündemlerinin ilk sırasında devlet dairelerine çeki düzen vermek olduğunu ifade etmiştir. Bunun gerçekleştirilmesi adına yapılacak kanunların hazırlık aşamasında Avrupa kanunlarının süratle inceleneceği ve buna istinaden yürürlüğe konacağını belirterek bu noktada bir çekince koyarak kanunların ülkelerin mizacına göre zaman içinde şekil aldıkları gerçeğinin de kabinenin farkında olduğuna dikkat çekmişti. Söz konusu işlerin kısa sürede gerçekleştirilmesi gibi bir ümide düşülmemesi gerektiği uyarısında bulunan Paşa, bu sürecin Avrupa'da yüzyıllar boyunca sürdüğünü bu nedenle sabırlı olunması telkininde bulunmuştur.

Programda teknik detaylara girmekten kaçınan Sadrazam, Kanun-i Esasi'nin gereği olan adalet ve müsavat kavramlarını teoriden pratiğe geçirip gündelik hayata sokacaklarını bunun için de gerekli düzenlemelere en kısa sürede başlama sözü vererek konuşmasını tamamlamıştır.¹²¹ Hilmi Paşa, Kamil Paşa'dan Sadaret mühürüyle beraber bir yığın sorunu rejim tartışmaları eşliğinde almıştı. Sadaret değişimi her ne kadar parlamentonun arzuları ekseninde gerçekleşmişse de İttihatçıların yoğun propagandası ve kabine içindeki Harbiye ve Bahriye Nazırları'nın değişimine karşı yükselen homurtular söz konusu Sadaret değişiminin bir takım çevrelerce "örtülü darbe" olarak görülmesine yol açmıştır.¹²² Kamil Paşa taraftarı kesim ise "büyük güçler" kuzu ile İttihatçıların ordu desteğini kırmaya çalışıyordu. Örneğin Ali Kemal, Balkanlar'daki gelişmeleri Sadaret değişimi çerçevesinde yorumlayarak Kamil Paşa ile beraber İngiltere desteğinin kaybedildiğini bu nedenle de güçlü bir müttefik olmadan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin bu sorunların üstesinden gelmekte zorlanacağını belirtmiştir.¹²³ Hem dış hem de iç çevrelerden Sadaret değişimine ordu gölgesi düşürülmüş olması İttihatçı kesimi de rahatsız etmiş ve yayınladıkları yazılarla Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin kesinlikle bir "pronensimento" sonucu olmadığı vurgulanarak dikkatlerin bu tip şayialardan reformlara doğru çevrilmesi gerektiği

¹²⁰ Kabinenin kurulmasına yol açan gelişmelerin ayrıntılı bir aktarımı için: Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 21-24.

¹²¹ **M.M.Z.C.** İ: 30 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909) C: 2, ss. 677-679.

¹²² Örneğin Levant Herald gazetesi ordu sayesinde İttihatçıların Bab-ı âli'yi ve Saray'ı kolayca sindirdiğini, ancak uzun dönemde kendilerinin de ordunun bir maşasından başka bir şey olamayacağını ileri sürmüştü. Bkz. Aktaran: **İkdam**, "Ordu ve Siyaset", 28 Muharrem 1327 – 6 Şubat 1324 – 19 Şubat 1909.

¹²³ "Ulvi" hasletlere sahip İngilizler sayesinde Rusya'ya karşı parlak bir zafer kazanan Japonya'nın bu anlamda örnek alınması gerektiği vurgulanıyor, yazmaktadır. Bkz. **İkdam**, "Devlet-i Osmaniyye-Balkanlar", 1 Safer 1327 – 9 Şubat 1324 – 22 Şubat 1909.

belirtilmiştir. Söz konusu geçiş sürecinde orduya büyük görevler düştüğünü hatırlatan İttihatçı basın, siyasal atmosferin demokratikleşmesi adına asker mebusların iki görevden birini tercih ederek bu geçiş sürecinin daha yumuşak bir şekilde atlatılabileceği mesajını vermiştir.¹²⁴

Kamil Paşa Hükümeti zamanında belirmeye başlayan Bab-ı âli ile parlamento çekişmesi, Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti döneminde de artarak devam etmiştir. Hilmi Paşa'nın Sadaret mühürü almasından bir gün sonra Meclis Riyaseti'ne verilen bir önerge bunu tüm çıplaklığı ile ortaya koymuştur. Memurların yargılanmasını idari mahkemelerden nizami mahkemelere kaydıran önerge mebusların genel kabulünü görürken¹²⁵ kurumsal değişiklikleri öngören tasarılar da aynı şekilde derhal kabul olunarak alt komisyonlara gönderilmişti. Bolu Mebusu Mustafa Zeki Efendi tarafından verilen ve taşra ile merkez teşkilatları arasındaki iletişimi sağlayan Kapı kethüdalığının ilgasını teklif eden önerge bunlara bir örnektir. Teklif sahibi, gelişen posta ve telgraf teknolojisini de hatırlatarak, artık devlet bütçesine yük olmaktan başka bir şey olmayan bu tür kurumların kaldırılmasını teklif etmiş ve mebuslar da önergeyi onaylayarak Muvazene Encümenine göndermişti.¹²⁶

Parlamentonun Bab-ı âli'yi şekillendirmek istemesi verilen layihalardan da açıkça görülebiliyordu. Örneğin Şubat sonunda verilen bir layiha önerisinde Hükümet'in çağın gelişmelerini takip etmek adına Avrupa, Amerika ve Japonya'ya iki yüz kişiden oluşan heyetler hazırlayarak göndermesi istenmişti. "Kaht-ı rical" yazılarının gazetelerde sık sık boy göstermesi ve karşılaşılan sıkıntıların en kısa sürede aşılmasının beklendiği bir ortamda bu şekilde yetişmiş insan malzemesinin oluşturulacağı ümit edilmekteydi. Parlamento bu düşüncelerle söz konusu tasarıyı büyük bir coşkunlukla kabul ederek layiha encümenine sevk etmişti.¹²⁷ Parlamenterler aynı coşku ile bütçe çalışmalarının hızlandırılması için önergeler vermeye devam etmişlerdir. Hilmi Paşa Dönemi'nde verilen bütçe önergelerinin öncekilerden farkı kapsamının daha da genişletilmiş olmasıdır. Bütçe cetvellerini hazırlamakta yavaş davranan bürokratik mekanizmayı adeta devre dışı bırakmak adına

¹²⁴ **Tanin**, n.209, "Ordu ve Siyaset", 7 Safer 1327 – 16 Şubat 1324 – 29 Şubat 1909.

¹²⁵ Konya Mebusu Mustafa Efendi tarafından verilen önerge için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 28 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1909) C: 1, s. 626.

¹²⁶ Mebusun hesaplamalarına göre kapı kethüdaları 500-750 guruş arasında değişen maaşlar alıyor ve bütçeye senelik maliyetleri 10-15.000 arasında değişiyordu. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 34 11 Şubat 1324 (24 Şubat 1909) C: 3, ss. 39-40.

¹²⁷ Önerge sahibi İsmail Mahir Efendi, oluşturulacak iki heyetten birinin Japonya ve Amerika diğerinin de Avrupa'ya gönderileceğini ve bununla ilgili ayrıntılı bilgileri verdikten sonra söz alan Mehmed Vehbi Efendi'nin (Konya) bize ait olmayan kültürlerle alışverişin kesilmesi gerektiğini söylemesi üzerine tekrar söz alan Mahir Efendi Konya Mebusu'nun sarığından cübbesine kadar bizim olmayan bir kültürü temsil ettiğini söylemişti. Uzman ihtiyacını belki de en açık şekilde Şefik Bey (Karesi) dile getirmişti, "*Hakikaten insana muhtacız. Bunu inkar edemeyiz. Ticarete, sanayide ve ziraatte her sınıftan insana muhtacız*". Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 34 11 Şubat 1324 (24 Şubat 1909), C: 2, ss. 15-9.

Meclis Başkanlığı'na sunulan bir önergede daire teşkilatları ve memur özlük haklarına dair kanunun hazırlanması için dayatmada bulunan önerge tartışmalara neden olmuş ve bazı mebuslar bütçe görüşmeleri sırasında nezaret teşkilatlarına da şekil verilebileceğini ileri sürmüştür.¹²⁸

Kuşkusuz radikal fikirleri ile öne çıkan parlamenterlerin de bir sınır vardı ve bu kırmızı şeritler İstefan Efendi'nin (İzmir) önergesi ile ortaya çıkmıştı. İzmir Mebusu'nun feodal yapıli bölgelerde eşrafa karşı baskı uygulanması, adli teşkilatın sıkı bir şekilde oturtulması, Hamidiyye Alaylarının ilgası, gayrı Müslimlerin de askere alınması, Rumeli'de uygulanan aşar, jandarma ve köy bekçileri usullerinin buralarda da hayata geçirilmesine yönelik önergesi sessiz sedasız bir şekilde ve oy birliği ile redd olunmuştu.¹²⁹ “Uzak vilayetler”de dilden kaynaklanan devlet-halk diyalogunun aşılması adına yine bazı mebuslarca atılım yapılmış ancak bu sefer çok sert tartışmalarla önerge reddedilmişti. Hama Mebusu'nun “Hicaz, Yemen, Trablus ve diğer vilayetlerde Türkçe'nin henüz taammüm (genelleşme) etmemesi” sebebiyle buralara tayin olunacak memurların bölge dillerine hakim kişilerden seçilmesi teklifine karşı mebuslar, Kanun-i Esasi'nin devletin resmi diline işaret eden ilgili maddeye atıflarda bulunarak söz konusu hükmün çok açık olduğu ve değiştirilmesinin mümkün olmadığına dair vurgulu konuşmalar yapmışlardır.¹³⁰

Parlamento kadar “idealist” olamasa da çalışmalarına başlayan Hükümet ilk etapta merkez ve vilayet maliye teşkilatını denetim altına almak için ilga olunan Vilayet-i Selase Komisyonu'nda görev alan Mr. Gravis, Mr. Estin ve Mr. Malister'ı Maliye Nezareti bünyesinde oluşturulan teftiş komisyonunun başına getirmek için çalışmalara başlamış,¹³¹ diğer taraftan da Sadaret ile nezaretler arasındaki iletişimi güçlendirmek üzere bir “Meclis-i Vükela Nizamnamesi” hazırlamıştır.¹³² Hükümet, önceki dönemde taşraya sürülen ve basında geniş bir şekilde yer alan memurların durumunu da değerlendirerek bunları önceki görevlerine iade etmenin mümkün olmadığını, bu nedenle de Hazine-i Hassa Nezareti'nde

¹²⁸ Önerge meclis içinde klasik icra-teşrii makamlarının birbirine karıştırılmaması nutukları atılmışsa da Abdülhamid Dönemi'nde 1.500 kişi ile idare olunabilecek kurumlara 5.000 kişinin alındığını, bunun ise kurum işleyişini yavaşlattığını ve teşkilatları karman çorman bir hale koyduğunu dile getirmişlerdi. Kalem efendileri şimdiye kadar bir bütçe tasarısını meclise sunmadıysa bunun en önemli nedeninin bu olduğu üzerinde hemen karar birliğine varılmıştı Üsküp Mebusu Necip Draga Efendi'nin önergesi ve tartışmalar için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 36 16 Şubat 1324 (29 Şubat 1909) C: 1, ss. 93-5.

¹²⁹ **M.M.Z.C.** İ: 39 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909) C: 2, ss. 224-5. İttihatçılar, eşrafın reformlara ve dolayısıyla kendilerine ne kadar büyük bir muhalefet malzemesi olacağını o an için keşfedememişti, ancak aradan iki yıl geçip İTC içinden çatlamaya başlayınca bu unsurların ne kadar güvenilmez olduğunu görmeye başlamıştır. Bkz. **Tanin**, “Memurin ve Mütégallibe”, n.921, 25 Rebi-ül evvel 1329 – 14 Mart 1327 – 27 Mart 1911.

¹³⁰ Hama Mebusu Mustafa Efendi'nin önergesi için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 36 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C: 3, s.123.

¹³¹ **B.O.A.** M.V. 125 21.

¹³² **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 143-5.

boşalacak kadrolarda tasarruf etme kararı almıştır.¹³³ Basın ise özel olarak bu kişilerin, genel olarak da halkın devlet dairelerine kilitlemiş kaderlerini değiştirmek adına uçları bürokratik mekanizmanın işleyişine kadar giden bir takım yazılar kaleme almıştır.

Devlet dairelerinde gerçekleştirilen reformların özünün istihdam oranını düşürmek ve evrak sirkülasyonunu azaltmak olduğunu ileri süren yazılar bu atılımların bu kişilere ve topluma iyice öğretilmesini isteyen yazılar, kalemlerin amaç değil araç olduğu düşüncesinin artık herkes tarafından öğrenilmesi gerektiğini yazmışlardı.¹³⁴ Geçinmeyi “çalışmakta değil memurlukta” arayan bu zihniyetin dönüştürülmesi ile İmparatorluğun iktisadi görünümünün bambaşka bir hal kazanacağını vurgulayan yazılar, Abdülhamid Dönemi’nde çıkarılan ve harcı âlem bir nitelik kazanan mülki payelerin ilgası kararını da aynı coşkunlukla alkışlamışlardı.¹³⁵ “*Bir çok evrak-ı dağdağıye-i malumat içinde bir sürü memur ile iş görmek değil işleri boğmak, kağıt üstünde bırakmak usulü –ki Fransızca buna bürokrasi adı verilir*” bir devletin cisminde açılmış karha-yı akiledir” ifadesinde de görüleceği gibi Hüseyin Cahid, memur ve evrak fazlalığını “*devletin varlığı üzerinde genişleyen bir yara*” olarak görmekteydi. Tensikatın devlet dairelerinde atbaşı gittiği ve pek çok memurun kadro haricine çıkarıldığı bir ortamda Tanin başyazarının aksi bir tutum alması da beklenemezdi. Ancak bölüm başında vermiş olduğumuz belgedeki bulgularla söz konusu yazıların çatıştığı bir nokta vardı ki bu tespit mebuslar tarafından da itiraf edilmekteydi. Memur sayısı üzerinde kopan fırtına açıkçası gerçeklere işaret etmiyordu.¹³⁶ Vilayetlerine devlet hizmetinin ulaşmadığı ve personel eksikliğinden yakınan hezeyanlara devletin başındakiler alternatifli programlar üretememişlerdi. Bab-ı âli bürokratları, merkez ve taşra teşkilatlarındaki istihdam orantısızlığını gidermek yerine oldukça kapsamlı memur eksiltmelerine yönelmişlerdi. Kuşkusuz bunun bir başka nedeni de Abdülhamid Dönemi’nde devlet kadrolarının uğradığı yozlaşmaydı.

Aydın’da ortaya çıkan ve valilerinin değişmesini istemeyen halka karşı pasif bir tutum takınan Hükümet’e basının sert tepkisi de benzer nedenlerden kaynaklanmıştı. Atamayı gerçekleştiremeyen Hükümet’in zaaf içinde olduğu ve idare becerisine sahip

¹³³ B.O.A. M.V. 126 18.

¹³⁴ Tanin, “Mağdurin-i siyasiyenin metalibi”, n.247, 17 Rebiülevvel 1327 – 26 Mart 1325 – 8 Nisan 1909.

¹³⁵ Tanin, “Memuriyet peşinde”, n.229, 27 Safer 1327 – 8 Mart 1325 – 21 Mart 1909. Tanin, “Rütbeler”, n.206, 4 Safer 1327 – 13 Şubat 1324 – 26 Şubat 1909. Söz konusu çalışmaların kısa sürede meyvesini verdiği de belirtilmelidir. Öyle ki 1909 senesi raporunda İngiltere Büyükelçisi, “üzülerek” devlet dairelerinde bahşiş uygulamasının artık görünmez olduğunu ve düşük ücretli memurların zaman zaman kanun dışı yollara başvurmasına karşı memur ahlakında belirli bir düzelmeye görüldüğüne dikkat çekmiştir. “The Turkish Revolution and its Consequences”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, s. 114.

¹³⁶ Tanin, “Tedvir-i umuru sadeleştirmek”, n.249, 19 Rebi-ül evvel 1327 – 28 Mart 1325 – 10 Nisan 1909.

olmadığı ithamlarında bulunan basın, devlet adamlığının eskisi gibi kolay olmadığını ve işler ters gittiği zaman sığınılacak bir Saray bulunmadığını sert bir şekilde hatırlatmıştı. Memuriyette aranan zihniyet dönüşümünü bir kere daha vurgulayan yazılar, taşra bürokrasisinin tepe noktalarının hala eski anlayışlı yöneticilerin elinde olduğunu hatırlatmaktaydı.¹³⁷ Genel olarak memurlara duyulan tepki en açık şekilde maaş tartışmalarında ve bütçe oturumlarında ortaya çıkmaktaydı.

1909 Martı'na ciddi bir mali kriz ile giren Hilmi Paşa Hükümeti, soruna çözüm bulmak adına zaten düzenli olarak verilemeyen maaşlarda eksiltme yapma gereği hissetmişti. Önceki Hükümeti eleştirmek için eski kabine üyelerine dağıtılan yüksek mazuliyet maaşlarını ve normal memurların kadro harici maaşlarını değerlendiren basın hâlâ bir takım çevrelerin korunduğu ve meşrutiyet prensiplerinin anlaşılmadığından şikayetçiydi.¹³⁸ Tabi süreç içerisinde sadece kadro hariçleri değil görevinin başında olan memur maaşları da dile getirilmiştir. Maaşlarını az bulan nazırlara şiddetle yüklenen basın, aynı şekilde hiyerarşinin en altı ve en üstündeki memurlar maaşları arasındaki uçuruma da vurgu yapmışlardı. Söz konusu durumu “devr-i istibdad” ricalinin hazineyi boşaltmasına bağlayan basın, bu durumdan da en çok düşük ücretli memurların zarar gördüğünü de eklemişti.¹³⁹

Yapılan işe karşılık biçilen maaş da tartışmaların bir başka boyutunu oluşturuyordu. Sözelimi Selanik veya İzmir'deki bir nahiye müdürünün eline geçen ücretin Konya veya daha iç bölgelerdeki bir nahiye müdürünün bir kaç katı olması da eleştirilen bir konuydu.¹⁴⁰ Teknolojinin nimetlerinden mümkün olduğunca az yararlanan ve bununla paralel bir şekilde sorumluluğu daha da artan nahiye müdürleri üzerinden tüm maaş eşitsizliği çeken memurların sorunlarının giderilmesi talep ediliyordu. Hükümetin Mr. Laurent'in tavsiyeleri doğrultusunda askeriye maaşlarını aşağıya çekmek istemesi tüm bu olumsuz hava içerisinde sert bir şekilde tenkid edilmişti.¹⁴¹

¹³⁷ **Tanin**, “Sadrazamlığın zorluğu”, 1 Rebi-ül evvel 1327 – 11 Mart 1325 – 24 Mart 1909.

¹³⁸ Haberin verilmiş şekli partizanlık kokmaktadır, ancak aynı haklardan Kamil Paşa Hükümeti'ne koltuklarını teslim eden Said Paşa Kabinesi üyeleri de yararlanmıştı. Bkz. **Tanin**, “Mazuliyet Maaşları”, n.220, 18 Safer 1327 – 27 Şubat 1325 – 12 Mart 1909.

¹³⁹ **Tanin**, “Memurin ve Zabitan Maaşı”, n.202, 30 Muharrem 1327 – 9 Şubat 1324 – 22 Şubat 1909. Basının bir tepkisi de maaşların geç ödenmesine yönelikti. Mösyö Laurent'in varlığına ve çalışmalarına rağmen bütçe dengelerinin hâlâ eskisi gibi olduğuna değinen basın, bu anlamda Laurent'in varlığını sorgulamaya başlamış ve Fransız uzmana ödenen maaşın çokluğuna değinmişlerdi. Bkz. **Efkâr-ı Millet**, n. 1, 8 Muharrem 1327 – 18 Kanun-i sani 1324.

¹⁴⁰ **Tanin**, “Memurin Maaşatı ve Su-i İdarenin Esbab-ı Nişanı”, n.200, 28 Muharrem 1327 – 7 Şubat 1324 – 20 Şubat 1909. **Tanin**, “Tesviye-i maaşatta adl ve müsavat”, n.247, 17 Rebi-ül evvel 1327 – 26 Mart 1325 – 8 Nisan 1909.

¹⁴¹ Yaşanan bütçe darlığı o raddeye varmıştı ki, silah alımı için Almanya'ya gönderilen subaylara dahi iki aydan beri para gönderilememekteydi. Bkz. **Tanin**, “Maaşlar hala tedailde kalabilirmiş”, n.233, 2 Rebi-ül

Nisan-Mayıs geçici bütçesi görüşmeleri hararetle maaş tartışmalarının yaşandığı oturumlara sahne olmuştu. Askeriye ve Bahriye maaş ve harcamalarına dair Mr. Laurent'in tekliflerinin reddedildiği ve bu nedenle de bütçe dengelerinin fazlasıyla oynadığına değinen encümen komisyonu üyesi Cavit Bey (Selanik), mazuliyet maaşı kapsamına müstahdemlerin dahi alınmasını eleştirirken Ömer Fevzi Efendi (Bursa) en küçük memurundan Padişah'a kadar tüm devlet memurlarının fedakarlık etmesi gerektiğini hatırlatarak öncelikle Saray maiyetine çağrıda bulunarak tahsisat ve maaşlarını azaltmaları gerektiğini dile getirmişti. Hükümetin bütçe layihasını onaylamak konusunda tereddüt gösteren mebusları ikna etmek için peşi sıra kabine üyeleri kürsüye çıkmışlar ve devletin hal-i pür melalini ortaya koyan konuşmalar yapmışlardı. Hariciye Nazırı Rıfat Bey, bütçenin geciktirilmesi yüzünden Osmanlı Ordusu'nun açlıkla karşı karşıya olduğunu hatırlatırken, Sadrazam Hilmi Paşa, gerek Hariciye gerekse de Dahiliye Nezaretleri müsteşarları için biçilen 7.500 kuruş ile donanımlı memur bulmanın zor olduğunu aynı şekilde birinci sınıf kapsamına giren bir valilik maaşının 15.000'e düşürülmesinin tam bir felakete yol açabileceğini hatırlatması üzerine Meclis ve Hükümet 1296 Maaş Kararnamesi'ne göre bir orta yol bulunması kararına varmışlardı.¹⁴²

III- D İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi

Geçici bütçenin Meclis onayını almasından sadece dört gün sonra patlak veren ve bir anda Hükümetle beraber ülke gündeminin de değişmesine neden olan irticai hareket, adeta tüm tartışmaların üzerine sünger çekmiştir. İstanbul'daki gerici ayaklanmaya son derece sert ve hızlı bir şekilde karşılık veren Hareket Ordusu, irtica günlerinin kukla hükümeti olan Tevfik Paşa Kabinesi ile beraber Sultan Abdülhamid'in de iktidarına son vermiştir.¹⁴³ Hüseyin Hilmi Paşa'ya ikinci defa Sadaret yolunu açacak iradenin altında yeni Sultan

evvel 1327 – 12 Mart 1325 – 25 Mart 1909. **Tanin**, “Askeriyenin Maaşı Hakkında”, n.245, 15 Rebi-ül evvel 1327 – 24 Mart 1325 – 6 Nisan 1909.

¹⁴² **M.M.Z.C.** İ: 55 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909) C: 1, ss. 3-16. Bütçe görüşmeleri öncesinde mebuslara ait bir takım radikal fikirlerle beraber nezaretler arasında mali birliği sağlama adına tüm nezaret muhasebeciliklerinin birleştirilmesine yönelik Mr. Laurent'in düşünceleri de aktarılmıştır. Vakt-i zamanında kapı çuhadarları tarafından yapılan maaş ödemelerinin ilk defa Ali ve Fuat Paşa'lar Dönemi'nde Hariciye Nezareti'ne kurulan muhasebe odalarının Abdülhamid Dönemi'nde diğer nezaretlere de yaygınlaştırıldığı ve şimdi de masrafların kısılması anlamına nezaretlerden çekilerek Maliye Nezareti'ne bağlı bir daire şeklinde “Hazine-i Celile-i Muhasebe-i Umumiye” adı altında organize edileceği belirtiliyor. Bkz. **Tanin**, “Bütçe görüşmeleri”, n.211, 9 Safer 1327 – 18 Şubat 1324 – 3 Mart 1909.

¹⁴³ Hareket Ordusu'nun İstanbul'daki kontrolü sağladıktan sonra yayınladığı emirlerden birisi İstanbul'daki isyancı askerlerin durumunu göstermesi bakımından oldukça açıklayıcıydı. Emirname ordu mensuplarının asker kıyafetleri yerine “entari ve kürk ile kahvelerde oturmaları”nı yasaklıyordu. Bkz. **B.O.A. M.V.** 395 31.

Mehmed Reşad'ın imzası olacaktı. Kabinesi'ni yeni baştan oluşturan Hüseyin Hilmi Paşa bu sefer öncekinden çok daha kapsamlı bir program ile parlamentonun karşısına geçmiştir.¹⁴⁴ “Şanlı askerinin saye-i süyuf-ı celadetiyle hürriyetini” tekrar kazanan imparatorluk için en önemli şeyin icra ve teşri kuvvetlerinin bir arada çalışması olduğunun altını çizen Sadrazam, vatanın pek büyük fedakarlıklara muhtaç olduğunu söyler ve bunları sıralamaya başlar. “İlan-ı hürriyet”ten beri gerekli olan tecrübenin eksikliğinin kuvvetli bir şekilde hissedildiğine değinen Hilmi Paşa, bu eksikliğin nihayetinde 31 Mart İsyanı ile sonuçlandığını ifade etmiştir. İsyanın en fazla zarar gören İstanbul ve Adana vilayetlerinde alınan önlemlere değinen Sadrazam, söz konusu illerde yaşanan güvenlik boşluğuna parmak basarak polis ve jandarma tensikatının ön plana alınacağını beyan etmiştir.¹⁴⁵

Sadrazam daha sonra bütçe konularına değinerek sadece tasarruf ile mali sorunların atlatılamayacağını tecrübe olduğunu bu nedenle ülke servetlerini üretime sokacak çözüm arayışına girileceğini açıklamıştır. Bütçenin önemli bir kısmının kara ve deniz kuvvetlerine ayrıldığını yineleyen Hilmi Paşa, Hükümet'in özellikle bayındırlık projelerini hayata geçirmek isteğinde olduğunu meclisle paylaşmıştı. Sadrazam'ın gündemindeki bir diğer konu da “*sadece medeniyetin terakkisi değil meşrutiyetin en muvaffak şekilde devamını*” sağlayan araç olan eğitimidir. Maarif'e ayrılan tahsisatların artırılması müjdesi veren Paşa, devletin güvenliğini ilgilendiren ve meclise tevdi geciken kanunların bir an önce hazırlanması sözü de vermişti. Merkez teşkilatında sürekli geciktirilen tensikat sorunu ile ilgili olarak da parlamentoya en kısa sürede bir kanun tasarısının sunulacağı ve gerekli teşkilat hazırlıklarının da bu arada tamamlanacağını ifade etmişti.

Kadro hariçleri için hazırlanan ve onların geleceğini güvence altına alan tasarının hazırlandığı ve isyan nedeniyle bunun meclis riyasetine ulaştırılmadığının altını çizen Sadrazam, bu konu ile en kısa sürede ilgilenileceğini belirtmişti. Hükümetin 31 Mart'tan çıkardığı bir diğer sonuç da sınırsız basın özgürlüğünün meşruti idare ile yeni tanışan bir toplum üzerinde iyi etki yapmadığıydı. Programa basın yasasını da dahil eden hükümet, Grev ve Miting Yasası'nın da yolda olduğu müjdesini vermişti.¹⁴⁶

Hüseyin Paşa'nın programı tecrübelerden ders çıkaran bir devlet adamına yakışacak ölçüdeydi ancak bu konuda yalnız başına da değildi. “İlan-ı hürriyet”ten beri kabineye dahil olmayarak siyasi gelişmeleri kontrol etmeye çalışan İttihatçılar, böylesi bir mekanizmanın

¹⁴⁴ Kabine kurma çalışmaları sırasında yaşanan olayların aktarımı için: Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 38-40.

¹⁴⁵ Turgut, reformların gerçekleştirilmesi anlamında İTC için söz konusu güçlerin büyük önemi olduğunu söylemektedir. Bu anlamda Hükümet ile aralarında bir diğer paralellik de bu şekilde oluşmuş bulunuyordu.. Ferdan Turgut, **Modern Devlet ve Polis**, İletişim Yay, İstanbul, 2004, ss. 172-173.

¹⁴⁶ **M.M.Z.C.** İ: 78 11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909) C: 2, ss. 635-36.

ne kadar sufli olabileceğini 31 Mart İsyanı ile görmüşlerdi. Bürokrasinin yaklaşan tehlikeyi okuyamaması ve isyan karşısında ideolojilerin değil prosedürlerin peşinde giderek Tevfik Paşa Kabinesi'ne biat sunması İttihatçıları Bab-ı âli'nin içinde olmaya fazlasıyla ikna etmişti. Merkez-i umumi'de yapılan görüşmelerin sonucunda formülün adı da bulunmuştu: "siyasi müsteşarlık". Kısaca nezaret müsteşarlıklarının parlamento içerisinde seçimle belirlenmesini öngören sistem, böylelikle nazırların kontrolünü parlamentonun oradan da Merkez-i Umumi'nin eline verecekti.¹⁴⁷ Konunun duyulması tam anlamıyla bomba etkisi yaratmış ve kısa süre içerisinde kendisine entelektüel denebilecek bir tartışma ortamı yaratmıştır.¹⁴⁸

Hüseyin Cahid Bey, konu ile ilgili uzun yazısı İttihatçı bakış açısının kıvrımları hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Tevfik Paşa iktidarının el çektirilmesinden sonra bu makama kimlerin tayin olunacağı konusunda tereddütlerin uyandığını dile getiren yazar, bu süreç içerisinde "eski" ile "yeni"nin çarpıştığını ve sonuçta eskinin galibiyeti ile iktidarın yine onlarda kaldığına işaret etmiştir. "Yeni"nin bu mağlubiyet karşısındaki atağını ise "siyasi müsteşarlık" olduğunu vurgulayan Cahid Bey, bu sayede kabinede iş yapmak azmi olan gençlerin bulunacağını aynı şekilde nazırların da bu kanal ile parlamentodaki çoğunluk partisinin desteğine sahip olacağını aktarmıştı. Bu yöntemle toplumsal bir algının da elimine edileceğini söyleyen Tanin başyazarı yaşça küçük ve sakalı olmayan kişileri nezarete yakıştırmayan kişilerin böylelikle müsteşarlara saygı duyacağına dikkat çekmişti. Müsteşarların vükela toplantılarına katılmasına karşı çıkan çevrelerin bulunduğu işaret eden Cahid Bey, bu kişilerin günlerini evrak mühürlemekle geçirmeyeceklerini devlet hizmetinde bir anlamda staj görececeklerini ifade etmişti.¹⁴⁹

Bedii Nuri ise "Fen ne diyor?" başlıklı yazısında İmparatorlukta dokuz aydan beri ilerici kuvvetler ile gerici kuvvetler arasında bir savaş yürütüldüğünden bahsederek eski geleneksel düzene çok sert ifadelerle saldırmıştır. En küçük bir yenilik konusunda Japonya'yı örnek gösterenlere Japonların "eski kanunlar bundan sonra mülğadır" diyebildiğini, ancak bizde aynı şeyin söz konusu olamadığını hatırlatmıştır. Siyasi

¹⁴⁷ Gazete haberinde konunun vükelada tartışıldığı ve çok kısa bir zaman içerisinde parlamentoya gönderileceği haberi yalanlanıyor. Bkz. **Tanin**, "Nezaret Müsteşarları", n.253, 27 Rebiülahir 1327 – 4 Mart 1325 – 17 Mayıs 1909. Aykut Kansu, **Politics in Post-Revolutionary Turkey 1908-1913**, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000, 147-150.

¹⁴⁸ **İttihad**, "Müsteşarlıklar", 18 Mayıs 1325 – 31 Mayıs 1908. Mehmetefendioğlu, 31 Mart Olayı sonrasında İTC'nin hem askeri hem de sivil kanadının Mahmut Şevket Paşa'nın artan prestiji karşısında ezildiği tespitini yapmış ve cemiyet üyelerinin siyasi kariyerlerini kurtarmak ve 13 Nisan sabahına kadar sürdürdükleri "cemiyet-i mukaddese" imajını tazelemek adına böylesi bir manevraya başvurduklarını ileri sürmüştür. Bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, "İttihat Terakki ve Siyasi Müsteşarlıklar", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 43, Temmuz 1997, ss. 32-37.

¹⁴⁹ **Tanin**, "Müsteşarlık Meselesi", n.255, 29 Rebiülahir 1327 – 6 Mayıs 1325 – 19 Mayıs 1909.

müsteşarlık örneğinin Avrupa’da bile olmadığını iddia edenlere her toplumun kendine özgü yanları olabileceğini dolayısıyla nezaretlere girecek gençlerin bu kemikleşmiş yapıyı kıracağını ifade etmişti. Nuri son ayların muhasebesini yaparak yazısını “*memleketin yeni yeni efrada yeni yeni kafalara ihtiyacı ortadadır*” cümlesi ile tamamlamıştı.¹⁵⁰

Meclis-i Vükela, İttihatçıların bu teklifini çok da sıcak karşılamamıştı. Kanun değişikliğini öngören tasarı için Dahiliye Nazırı Ferid Paşa ve Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Efendi olumsuz rey kullanmışlardı.¹⁵¹ Vükela çoğunluk kararı ile siyasi müsteşarlık teklifini onaylamış ve hızlı bir şekilde Kanun-i Esasi’nin 67. maddesini tadil edecek kanun layihası hazırlıklarına girişmişti. Vükeladan istedikleri şekilde karar çıkartan İttihatçılar meclisteki çoğunluklarına karşı yine de tasarıнын yasalaşacağına dair şüpheleri bulunuyordu.¹⁵² Gabriel Efendi’nin vükeladaki oylama sonrasında yabancı basına da konu ile ilgili olumsuz mesajlar vermesi İttihatçı kesimin tepkisine neden olmuştu. Yazılan makalelerde nazırların parlamenter bir hayat mı yoksa isim olarak kalacak bir meşrutî idare yanlısı mı olduklarına artık karar vermeleri gerektiğini vurgulayarak rejim tartışmasını bir kere daha başlatmışlardı. İttihatçılara göre şimdiye kadar Vilayat, Basın ve Teşkilat Kanunları’nın çıkmamasının tek nedeni hükümetlerin sorumsuzluğu ve meclis baskısı ile bu kanunların yapılacağı ortaya çıkmıştır. Bu baskının daha yakından yapılması gerekiyordu ve bunun da formülü “siyasi müsteşarlıklardı”.¹⁵³

Hüseyin Cahid’in bir kaç gün ara ile yazdığı diğer makale, İttihatçıların ruh halini tam olarak yansıtmaktaydı. 10 Temmuz Devrimi ile devlete yeni bir şekil verildiğini, ancak hükümetlerin bu anlayışı kaldırmadığının 31 Mart Olayı ile çok açık bir şekilde anlaşıldığını aktaran yazar, nezaret müsteşarlıklarına getirilecek aydınlık kafaların aynı zamanda hakimiyet-i milliyenin de bir yansıması olacağını unutulmaması gerektiğine işaret etmiştir. Cahid son dokuz aydaki istikrarsızlıklara da göndermede bulunarak müsteşarların kabine değişse dahi görevini muhafaza etmesi yönündeki düşünceleri de İttihatçıların nezaretler

¹⁵⁰ **Tanin**, “Müsteşarlık meselesi – Fen ne diyor?”, n.258, 2 Cemazielevvel 1327 – 9 Mayıs 1325 – 22 Mayıs 1909.

¹⁵¹ **İttihad**, “Müsteşarlık Meselesi”, n. 22, 3 Cemaziül-ahir 1327 – 8 Haziran 1325 – 21 Haziran 1909. **Tanin**, “Müsteşarlar Meselesi”, n.259, 3 Cemaziülevvel 1327 – 10 Mayıs 1325 – 23 Mayıs 1909. Ferid Paşa söz konusu tavrını bazı çevrelerde küfürlü bir şekilde yorumlaması İttihatçıların tepkisini çekmişti. Ferid Paşa’nın 31 Mart İşyanı sırasında kurulan Tevfik Paşa Hükümeti’nin nazırlık teklifini de kabul etmesi aynı çevrelerce memnuniyetle karşılanmamıştı. Paşa’nın azli bu anlamda tek bir çevreye bağlanabilirse de tek bir nedene indirilemez. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 43-44. Cahid, hatıralarında özellikle Mahmut Şevket Paşa’nın tasarı aleyhinde olduğunu belirtmişti. Bkz. Hüseyin Cahid Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri**, Sayı: 117, 18 Kanun-i sani 1936.

¹⁵² Meclis-i vükeladaki gelişmeleri olduğu gibi aktaran haberin meclis içinde yaşanabilecek olaylar konusunu açık bırakması adeta mecliste yaşanacak olumsuz gelişmeleri haber veriyordu. Bkz. **Tanin**, “Müsteşarlar Meselesi”, n.266, 10 Cemazielevvel 1327 – 17 Mayıs 1325 – 30 Mayıs 1909.

¹⁵³ Gazete Gabriel Efendi’nin açıklamalarına da aynı sayıda yer vermiştir. Bkz. **Tanin**, “Şekl-i hükümet”, n.265, 9 Cemazielevvel 1327 – 16 Mayıs 1325 – 29 Mayıs 1909.

üzerinde kalıcı bir damga vurma isteğini gösteriyordu.¹⁵⁴ Sonuç olarak Hükümet tarafından hazırlanan Anayasa değişikliği 1 Haziran tarihinde meclise sevk edilmiş meclis ise görüşmeye alınması adına tasarımı hemen “Kanun-i Esasi Encümeni”ne sevk etmiştir.¹⁵⁵ Encümende gözden geçirilerek Meclis Başkanlığı’na sunulan tasarı kısa sürede gündeme alınmıştır. Müsteşarlıklar meselesi, İttihatçılar’ın şüphelendiği gibi meclis içinde çok sert tepki bulmuştur.¹⁵⁶ Özellikle Boşo Efendi (Serfice) ve Lütfi Fikri Bey’in (Dersim) konuşmaları bir anda tasarı karşıtı ağır bir hava oluşmasına yol açmıştı. Lütfi Fikri Bey’in tasarı ile devlet katında çift başlılık olacağı argümanı mebusların büyük bir kısmı tarafından kabul görmüş, bu ise tasarının reddedilmesine yol açmıştır.¹⁵⁷

“Siyasi müsteşarlık” tasarısının parlamento tarafından reddedilmesi üzerine İttihatçılar, dokuz aylık çekingeliklerini bir kenara bırakarak önde gelen isimlerinden birini nezarete taşımışlardı. Cavit Bey’in Maliye Nazırlığı’na getirilmesi yukarıdaki tartışmaların ışığında anlamlandırılmıştır.¹⁵⁸ İttihatçı basın atamayı “tecrübesiz ellerin mevki-i iktidara gelmesi” şeklinde yorumlarken, genç ancak başarısıyla sivrilen Üsküdar Mutasarrıfı Cemal Bey, Beyrut mutasarrıfı Necib Bey ve Biga Mutasarrıfı Samih Bey hakkında övgülerde bulunan gazete “kıdem”in mi yoksa “ehliyet”in mi daha öncelikli olduğu konusunu tartışmaya açmıştı.¹⁵⁹

Parlamento karşısında hayal kırıklığı yaşayanlar kervanına İttihatçıların yanında hükümet de katılmıştı. Kabine’nin gündeminde baş sıraya oturan maaş sorununu dış borç kanalıyla çözmeyi düşünen Hükümet’e Meclis’in geçit vermemesi, Kabine’nin daha kararlı

¹⁵⁴ **Tanin**, “Çevirme Hareketi”, n.268, 12 Cemaziülevvel 1327 – 19 Mayıs 1325 – 1 Haziran 1909.

¹⁵⁵ **M.M.Z.C.** İ: 84 19 Mayıs 1325 (1 Haziran 1909) C: 1, s. 94.

¹⁵⁶ Aslında İttihatçıların meclise güvenmemesi için de geçerli nedenleri vardı. Örneğin 31 Mart Olayı’nın bastırılmasından sonra Meclis’e sunulan ve “devr-i istibdad”da haksız yere payeler almış memurların tasfiyesine öncelik verilmesine dair Esat Paşa’nın (Draç) önergesi Meclis’te gündem bulamadan düşürülmüştü. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 64 19 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909) C: 2, ss. 161-162.

¹⁵⁷ Meclis’te yapılan oylamada tasarı 72’ye karşı 104 oy almasına karşın 1/3’lük çoğunluk sağlanamadığı için Meclis tarafından reddedilmiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 92 1 Haziran 1325 (14 Haziran 1909) C: 2, ss. 359-367 ve **M.M.Z.C.** İ: 95 4 Haziran 1325 (17 Haziran 1909) C: 1, ss. 444- 450; **Tanin**, “Bir halet-i ruhiye”, n.283, 27 Cemaziülevvel 1327 – 3 Haziran 1325 – 16 Haziran 1909.

¹⁵⁸ Cavit Bey’in nazırlığı üzerinden bir kere daha “siyasi müsteşarlıklar” konusunun muhasebesini yapan Cahid Bey, Avrupa görmüş, bilgi ve anlayışı geniş gençlerin devletin en üst mevkilerinde değerlendirilmesi gerektiğinin bir kere daha altını çizmiştir. Bkz. **Tanin**, “Rütbesiz Nazırlar”, n.294, 9 Cemazielahir 1327 – 14 Haziran 1325 – 27 Haziran 1909 ve **Tanin**, “Rütbesiz Nazır”, n.295, 10 Cemazielahir 1327 – 15 Haziran 1325 – 28 Haziran 1909. İttihatçılar fırsatçı bir düşünce ile siyasi müsteşarlık tasarısının reddinden 3 ay sonra bu sefer devlet kadrolarında görev almak isteyen mebusları sert bir şekilde eleştirerek hiyerarşinin yok edildiği argümanını kullanacaklardı. Bkz. **Tanin**, “Mebuslar ve Memuriyetler”, n.382, 9 Ramazan 1327 – 11 Eylül 1325 – 24 Eylül 1909. **Tanin**, “Mebusların Memur Olmaları”, n.454, 24 Zilkade 1327 – 24 Teşrin-i sani 1325 – 7 Aralık 1909.

¹⁵⁹ Gazetenin aslında bu soruya yanıtı bellidir. Adı geçen kişilerin valiliklerde değerlendirilmesi önerisinde bulunan gazete, yine de toplumsal algının bu konularda çok şabloncu olduğunu belirtiyordu. Bkz. **Tanin**, n.297, 12 Cemazielahir 1327 – 17 Haziran 1325 – 30 Haziran 1909. **İttihad**, “Adana Valisi Cemal Bey”, n. 71, 19 Receb 1327 – 23 Temmuz 1325 – 5 Ağustos 1909.

adımlar atmasına yol açmıştı.¹⁶⁰ Sadaret personel sayısını 318'den 135'e indiren Hükümet, böylelikle yıllık 22.000 liralık bir tasarruf yapmayı umuyordu. Aynı şekilde Maliye Nezareti'nde gerek kamuoyu baskısı gerek mali sıkıntılarla iki maddelik bir kanun tasarısı hazırlayarak beş seneden az bir süre vükelalıkta bulunan kişilere vükela mazuliyet maaşından yararlanma kapılarını kapatmıştı.¹⁶¹ Hükümet'in borçlanma tasarısını reddeden Meclis, “*Mart ve Nisan maaşatı ile Nisan ve Mayıs mesarifatı*” ile ilgili geçici bütçe tasarısında maaşlara yönelik eleştiri dozajını daha da yükseltmiştir. Meclis adına bütçeyi inceleyen “Muvazene-i Umumiye Komisyonu” mazbata muharriri Cavit Bey, hükümeti, alışılmadık bir şekilde komisyon tekliflerini reddetmesi ve görüşmeleri çıkmaza sokması nedeniyle ağır bir şekilde itham etmiştir. Hükümet'in bütçe darlığına karşın maaş tenziliyle beraber memur performansının da düşeceği ve kötü yollara yönelebilecekleri konusunda yaptığı uyarı ise “*devletin zaten bundan daha kötü yönetilemeyeceği*” cevabı ile karşılanmıştır.

Teşkilat Kanunu'nu hazırlayamayan ve tensikatı ağırdan alan Hükümet'in faturasını meclis, memur maaşlarına kesecekti. Hükümet ve komisyon kararlarının okunmasından sonra teşkilat maaşları tek tek incelenmeye başlanmıştı. Harbiye, Bahriye ve Jandarma bütçelerini oy birliği ile kabul eden aynı cömertliği mülki personele karşı göstermemiştir. Sadaret personelinin maaşı müsteşarından amedçisine kadar 2.500 kuruştan 1.000 kuruşa kadar değişen oranlarda tenzil edilirken Şura-yı devlet Reisi Raif Paşa'nın itirazlarına rağmen hakim maaşları 2.000 kuruş raddesinde eksiltilmiştir. Dahiliye Nezareti faslında ise kapı kethüdalığını tamamen ilga eden parlamento, valilik maaşlarını da 3.500 kuruşa sabitlemişti. Yemen ve Bağdat gibi sorunlu vilayetlerde ise valilik maaşı ek tahsisatlarla yükseltilecekti.¹⁶²

¹⁶⁰ Meclis dış borcun maaş ödemesine değil, verimli alanlarda değerlendirilmesi gerektiği tavsiyesiyle Hükümet tasarısını iade etmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 66 21 Nisan 1325 (4 Mayıs 1909) C: 2, ss. 225-6.

¹⁶¹ **Tanin**, n.260, 4 Cemaziülevvel 1327 – 11 Mayıs 1325 – 24 Mayıs 1909.

¹⁶² Bütçe görüşmesinde hükümet tensikatları iyiden iyiye eleştirilmişti. Örneğin Mustafa Vasıf Efendi (Manastır), devr-i sabıkta 4.500 kuruş maaş alan Karesi Mutasarrıfı'na yeni dönemde 6.000 kuruş verildiğini söylerken Müfit Bey (İzmit) ise önceki dönemde 5.000 olan İzmit Mutasarrıflığı maaşının son düzenlemelerle liva sınırlarının genişletilmesine karşın mutasarrıflık maaşının 4.500'e çekilmesini anlamadıklarını belirtmişlerdi. Benzer eleştirilerin çoğalması hükümetin gitgide kendi eylemleri altında kalmasına neden olmaktadır. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 72 3 Mayıs 1325 (16 Mayıs 1909) C: 1, ss. 418-453. Findley, Kapı Kethüdalığı görevini reform öncesi dönemin bir kalıntısı olarak değerlendirmiştir. Bkz. Carter V. Findley, “The Evolution of the System of Provincial Administration as Viewed from the Center”, **Palestine in the Late Ottoman Period**, Ed. David Kushner, E.J. Brill, Leiden, 1986, s. 6. Ali Fuad hatıralarında, Sadaret memur maaşlarının imtiyazlı konumunun korunması amacıyla memurların Hilmi Paşa'yı iknaya çalıştıkları ancak onun ilgisiz tavrı, Dahiliye Nazırının cimriliği ve mebusların cahilliği yüzünden bu konuya gereken hassasiyetin gösterilmediğini kaydetmişti. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 45-46.

Hükümetin yaşadığı mali darlık yabancı basına yansiyacak derecede büyüktü. Maliye Nezareti'nde bir süreden beri bütçeyi denkleştirmeye çalışan Mr. Laurent, verdiği demeçlerin birinde bütçenin iki ağır sorundan muzdarip olduğundan yakınmıştı. Bunların ilki devlet kadrolarının aşırı şişkinliği ikincisi ise ordu personeline dağıtılan abartılı maaşlardı. Mülki personelin ek işlerle geçimini sağlamaya çalıştığını ifade eden Mr. Laurent,¹⁶³ bütçe açığının vergi yoluyla da kapatılamayacağını söyleyerek kapitülasyonlara göndermede bulunmuştur. Bir haberinde Mr. Laurent'ın umutsuzluğu ifade edilip yakında istifa edebileceğini ileri süren gazete; Türkiye'nin ancak gümrüklerini modernize etmesiyle belki bu darlığı aşabileceğini öne sürmüştü.¹⁶⁴ Böylesine sıkıntılı bir hava içerisinde iki hafta arayla Hükümet bu sefer de “Nisan-Mayıs ve Haziran aylarına şamil muvakkat bütçeyi” meclisin onayına sunmuştu. Meclis adına bütçeyi inceleyen komisyon, haziran maaşlar konusunda hala bir israf içinde olduğu uyarısında bulunarak özellikle mazuliyet maaşlarının çokluğuna işaret ediyordu. Komisyon bu anlamda bir taraftan yapılan düzenlemelere karşı hala çift maaş verilen memurlara dikkat çekerek bunların maaşının kesilmesini isterken diğer taraftan da mazuliyet maaşı 5.000 kuruştan yukarı olanlara ödeme yapılmamasını teklif etmişti. Teklif, Meclis-i Âyan tarafından reddedilmesine rağmen¹⁶⁵ Meclis-i Mebusan'ın teklifi olduğu gibi kabul etmiş ve onay için Sadaret'e iletmışti.¹⁶⁶ Sadaret ise Meclis'in kendisine gönderdiği tasarının mazuliyet maaşına tekabül eden 16. maddesini kabul edilemez ve Kanun-i Esasi'nin 119. maddesine aykırı bularak tekrar parlamentoya iade etmişti. Meclis'te yapılan görüşmeler memurun trajik durumunu yansıtmıştı. Bütçenin onaylanmaması nedeniyle memurların ekmek dahi alamadıklarını belirten konuşmalar üzerine parlamento, 16. madde üzerindeki ısrarını yineleyerek yapılacak tasarrufların Hükümet'in sorumluluğunda olduğunu kabul etmiştir.¹⁶⁷ Maaşların ödeneceği haberi bir kaç gün içinde gazetelere yansımıştır.¹⁶⁸

Parlamento ile yaşanan maaş gerilimi Hükümet'i kadro tensikatlarında daha aktif bir politika izlemeye sürüklemiştir. Meclis-i Vükela Nizamnamesi'nden sonra Sadrazam Sadaret'teki çalışmaları daha da hızlandırmış aynı şekilde diğer dairelere de yazılar yazılarak çalışmaların hızlandırılması ve bir an önce kadro cetvellerinin çıkarılması ile ilgili olarak uyarılarda bulunmuştu. Basın ise özellikle taşra devlet dairelerinden kesitleri

¹⁶³ Nisan ortasında yapılan anayasa revizyonunda 43. maddeye eklenen bir ifade ile memurların bu kaynağı da kapatılmıştı. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 64 19 Nisan 1324 (2 Mayıs 1909) C: 2, ss. 19-20.

¹⁶⁴ **Tanin**, “Osmanlı kuvve-i maliyesi”, n.262, 6 Cemaziülevvel 1327 – 13 Mayıs 1325 – 26 Mayıs 1909.

¹⁶⁵ **M.M.Z.C.** İ: 79 12 Mayıs 1325 (25 Mayıs 1909) C: 1, ss. 650-651.

¹⁶⁶ **M.M.Z.C.** İ: 82 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 1, ss. 6-11.

¹⁶⁷ **M.M.Z.C.** İ: 84 19 Mayıs 1325 (1 Haziran 1909) C: 1, ss. 82-97.

¹⁶⁸ **Tanin**, “Maaş Meselesi”, n.270, 11 Cemaziülevvel 1327 – 21 Mayıs 1325 – 3 Haziran 1909.

sütunlarına taşıyarak yapılan düzenlemelerin sadece merkez teşkilatı ile sınırlandırılmaması mesajı vermiştir.¹⁶⁹ Özellikle İttihatçı basın Mr. Laurent'ın açıklamalarına paralel yayınlarda bulunarak istihdam fazlalığına dikkat çekmiştir.¹⁷⁰ Basın devlet memurlarından fedakarlık isteyerek devletin ekonomik durumunu düzelttikten sonra kendilerini gerek emeklilik maaşı gerekse de tekrar kadroya almak şeklinde düşüneceği yolunda umutları dağıtıyordu.¹⁷¹ Parlamentonun baskıları karşısında kadro cetvellerini hazırlayan Hilmi Paşa Hükümeti, hazırladığı tensikat kanunu layihasıyla beraber Meclis Başkanlığı'na sunmuştur.¹⁷²

Kuşkusuz kamuoyunun baskısı sadece memurların azaltılması yönünde değildi. Kırtasiyenin azaltılması da diğer bir konuydu. Hüseyin Cahid, kırtasiyecilik yüzünden nazırlar imza atmaktan başka vasfı olmayan amirler haline geldiğini vurgulayarak eğer bu yönde bir gelişme sağlanamayacaksa nazırların görevine son verilebileceği gibi oldukça keskin açıklamalarda bulunmuştu.¹⁷³ Hükümet ise aynı sıralarda ilan-ı hürriyetten beri hiyerarşisi bozulan ve tensikatlarla kıdem-maaş orantısı değişen kalem odaları ile ilgili bir

¹⁶⁹ **Tanin**, “Devair Tensikati”, n.255, 29 Rebiülahir 1327 – 6 Mayıs 1325 – 19 Mayıs 1909. Merkez teşkilatına ait tensik defterlerinin Sadaret'te toplanmaya başlandığına dair haber için: Bkz. **Tanin**, “Devair Tensikati”, n.263, 7 Cemaziülevvel 1327 – 14 Mayıs 1325 – 27 Mayıs 1909.

¹⁷⁰ Mr. Charles Laurent, verdiği bir demeçte öncelikle daire tensikini gerçekleştirmek, sonrasında teftiş sistemini yere oturtmak ve en son da muhasebe sistemini basitleştirerek işlevselleştirmenin temel hedefleri olduğunu belirtmişti. Bkz. **İttihad**, “Maliye Müşaviri Mösyö Laurent ile Mülakat”, n. 39, 15 Cemazielahir 1327 – 20 Haziran 1325 – 3 Temmuz 1909. **Tanin**, “Tensikat”, n.260, 4 Cemaziülevvel 1327 – 11 Mayıs 1325 – 24 Mayıs 1909.

¹⁷¹ **Tanin**, “Tensikat ve Memurin”, n.264, 8 Cemaziülevvel 1327 – 15 Mayıs 1325 – 28 Mayıs 1909. Basın bu arada kadro harici kalan memurların yeni rejim ile ciddi sorunlarının olduğunu da farkındaydı. Meşrutiyet geldi diye sevinen bu kişilerin kadro harici kalarak bir anlamda sistem dışına itildiklerini de itiraf etmişlerdir. Bkz. **Tanin**, “Meşrutiyetten ne anlaşıldı?”, n.275, 19 Cemaziülevvel 1327 – 26 Mayıs 1325 – 8 Haziran 1909.

¹⁷² **M.M.Z.C.** İ: 82 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 1, ss. 4-5. **Tanin**, “Tensikat Layiha-yı Kanuniyyesi”, n.264, 8 Cemaziülevvel 1327 – 15 Mayıs 1325 – 28 Mayıs 1909.

¹⁷³ Cahid Bey yaşanan kırtasiyeciliği şu örnekle somutlaştırmaya çalışmıştı; “*Faraza taşrada nahiye merkezlerinden biri bir mekteb- i rüşdiye açtırmak ister. Vilayet maarif müdürüne derdini anlatmağa muvaffak olursa nezarete hitaben bir tahrirat yazdırır. Bu tahrirat evraka gelir. Nazırın vermiş olduğu salahiyet üzerine evrak müdürü yahud mektupçu tarafından havale olunur. Böyle ehemmiyetsiz bir iş için Nazır Paşa Hazretleri'ni tasdi etmek pek tabii muvaffak olamayacağından mektupçu bey tarafından mekatib – i rüşdiye idaresine işaretıyla muamelesi icra olunur. Rüşdiye idaresi bir yerde rüşdiye mektebi açabilmek için oranın miktar – ı nüfusuna, kaç haneli bir kasaba olduğuna bakar. Eğer tahkikatta bu cihetler tasrih edilmiş ise evvel emirde mahalinden istimale lüzum gösterir. Derkenar yapar, nazır paşaya bu işte tertib eden zahmet derkenarın altına “mektub kalemine” kelimesini yazmaktan ibarettir*”. Cahid Bey'in bürokrasi tanımı yaparak nazırlar hakkında kurduğu cümle ise şu şekildedir, “*Binaenaleyh nazırları lağvetsek ne olur suali bütiün bütiün latifeden ibaret zan etmemelidir. Eğer devlet işleri eskisi gibi kalem muamelatından ibaret kalacak ise, eğer bu yeni tensikat devair-i devletin bir karha-yı aklamı olan kağıtçılık, havalecilik, derkenarcılık illeti ortadan kaldırılmayacaksa, eğer nazırlarımız bir çok tezkereleer imza atmakla iktifa ve devair arasında cereyan eden muamelatı hikaye edip her işi Sadaret'in rey – i tensibine vabeste bırakacaksa hiç tereddüd etmeyelim, hemen nazırları lağvedelim. Çünkü emin olalım ki , böyle idare olunan nezaretlerde en fazla memur nazırdır*”. **Tanin**, “Hükümet İşi ve Kalem Muamelatı”, n.274, 18 Cemazielevvel 1327 – 25 Mayıs 1325 – 7 Haziran 1909. Kadrolarını koruyan memurların yeni dönem anlayışına uygun hareket etmeleri de üzerinde durulan bir diğer konuydu. Bkz. **İttihad**, “Tasfiye-i umur idaresi”, n. 16, 22 Cemaziülevvel 1327 – 28 Mayıs 1325 – 10 Haziran 1909. Basında çıkan yazılar Abdülhamid kurumlarına yapılan basit rötüşların Meşrutiyet idealleri ile örtüşmediği yönündeydi. Bkz. **İttihad**, “Erbab-ı Hamiyet-in Nazar-ı Dikkatine”, n. 22, 28 Cemaziülevvel 1327 – 3 Haziran 1325 – 16 Haziran 1909.

talimat yayınlayarak Maaş Kararnamesi'ne aykırı düzenlenen ücretleri kanun çizgisine çektiği gibi ketebe- mümeyyiz ve müdür sıralamasını esas kıdem basamakları olarak nitelemişti. Yapılan inceleme aynı zamanda kadroların düzensizliğini de gözler önüne koyuyordu. Müdürden fazla maaş alan mümeyyizler, 20-30 yıllık emeklerine karşı hala masa katibi olarak kalan efendiler bu tablonun en hazin taraflarını oluşturuyordu.¹⁷⁴ Hükümetin son rötuşu da mülki personele Abdülhamid Dönemi'nde dağıtılan abartılı payeler konusunda olmuştur. Kıyafet ve unvan anlamında getirilen yeni kurallar Sultan'ın bile dikkatini çekecek ölçüde sadeydi.¹⁷⁵

31 Mart Olayı ile İstanbul'daki monarşik cephenin gücünü iyi bir şekilde kavrayan İTC önce siyasi müsteşarlık sonra da Kabine'de yer alma hamleleri ile Bab-ı ali üzerinde doğrudan etkili olmaya çalışmıştı. İttihatçılar bir sonraki hamlelerini Saray üzerinden kurgulamışlardı. Halit Ziya Bey'i Mabeyn Başkatibi olarak Saray'a sokan İttihatçılar ikinci adım olarak da Sultan'ı kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardı.¹⁷⁶ 10 Temmuz İyd-i Milli kutlamaları ile beraber yeşeren Sultan övgüleri, Kanun-i Esasi'nin 35. maddesinin değişimi ile noktalanacaktı. Ağdalı bir Osmanlıcılık propagandası üzerine inşa edilen Sultan methiyeleri, parlamento ile Vükela arasındaki en yetkin bileşke cümleleri ile sonlandırılıyordu. Hükümet ile Meclis arasında yaşanan sorunların krize dönüşmemesi için Padişah'a daha fazla yetkiler verilmesini isteyen bu tür yazılar, Temmuz ayında Meclis'e sunulacak olan 35. madde için zemin hazırlamıştır.¹⁷⁷

İttihatçıların rejimi kendi akışına doğru çevirmek için çaba sarf ettiği sıralarda memurlar için değişen bir şey yoktu. Aylardan beri maaş alamayan taşra memurlarının sıkıntıları Meşrutiyet'in ilanının birinci yılında gazetelere yansırken¹⁷⁸ hükümet, memur

¹⁷⁴ B.O.A. M.V. 128 41.

¹⁷⁵ Kılıç Alayı seremonisinde vükela ve askeri ricalinin kıyafetleri yanında Meclis-i Mebusan reisi ile üst düzey memurların giyimi Sultan Mehmed Reşad'ın ilgisini çekmiş ve yapılan düzenlemeler anlatılınca bunlardan memnun kalmıştır. Bkz. **Tanin**, "Zat-i Hazret-i Padişahi ve Rütbeler", n.258, 2 Cemazievvel 1327 – 9 Mayıs 1325 – 22 Mayıs 1909. **Düştur**, Tertib II, C. II, ss. 61-64. Ancak düzenlemelerden herkesin mutlu olduğu da düşünülmemelidir. 1910 yılında değişikliğin tekrar gözden geçirilmesi için Burdur Mebusu Ömer Lütfi ve bir kaç muhafazakar mebus tarafından Meclis Başkanlığı'na bir önerge sunulmuştur. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 59 9 Mart 1326 (22 Mart 1910) C: 1, ss. 301-2. Sultan Reşad tahta çıktığında atıye dağıtacak memur bulamamıştı. Çünkü mabeyn çalışanları yapılan düzenlemelerle imtiyazı olmayan maaşını Hazine'den alan kamu görevlileri haline gelmişti. Bkz. Hakan Karateke, **Padişahım Çok Yaşa ! – Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 40.

¹⁷⁶ **Tanin**, "Padişah", n.292, 7 Cemazielahir 1327 – 12 Haziran 1325 – 25 Haziran 1909.

¹⁷⁷ **Tanin**, "10 Temmuz", n.320, 6 Receb 1327 – 10 Temmuz 1325 – 23 Temmuz 1909. **Tanin**, "Mesail-i Dahiliyemiz ne Halde?", n.315, 30 Cemazielahir 1327 – 5 Temmuz 1325 – 18 Temmuz 1909.

¹⁷⁸ Söz konusu yazı Mart-Mayıs arasında herhangi bir ödeme yapılmadığını duyuruyordu. Bkz. **Tanin**, "Taşralarda Maaş Tedyatı", n.307, 22 Cemazielahir 1327 – 27 Haziran 1325 – 10 Temmuz 1909. Yurtdışına eğitime gönderilen öğrencilere ve staj amacıyla yurtdışında bulunan memurlara aylardan beri maaş ödenmediği bu nedenle de bu kişilerin büyük bir sefalet içinde buldukları aktarılmış. Bkz. **Tanin**, n.311, 26 Cemazielahir 1327 – 1 Temmuz 1325 – 14 Temmuz 1909.

yolsuzlularını ve vergi kaçakçılığını en asgariye indirmek adına maliye müfettişlik sistemine yatırımlarda bulunuyordu.¹⁷⁹ Maliye Nezareti tarafından hazırlanan ve meclise sevk edilen 1909 yılı bütçe layihası komisyon incelemesinden sonra gündeme alınmıştır. Geçici bütçeler sırasında memur maaşlarını savunmakta oldukça zorlanan Sadrazam Hüseyin Hilmi, bir kere daha kürsüye gelerek hem kabine icraatlarını hem de belirledikleri memur maaşlarını savunmuştur. Sadaret bütçesini bir yıl içerisinde 82.269'dan 29.526 liraya tenzil ettiklerini söyleyen Hilmi Paşa, Saray ile Bab-ı âli arasındaki yazışmaları yürüten Amedi Kalemî odasını örnek göstererek personel sayısının 45'ten 12'ye çekildiğini aynı işlemin diğer kalemlerde de gerçekleştirildiğini, bu nedenle de Meclis'in personel sayısı ve belirlenen memur maaşlarına dokunulmamasını istemiştir.¹⁸⁰

Mebuslar ise mevcut rejimi sorgulayıcı bir şekilde Sadrazam'ın konuşmasını eleştirmişlerdir. Örneğin Emrullah Efendi (Kırkkilise), Şura-yı devlet'in âdeta nezaretlerin varlığını çiğneyerek nezaretler adına kanun hazırladığını sadaretin ise kendine bağlı bu devlet organı ile adeta nezaretleri sindirdiğini ileri sürmüştür. Kırkkilise Mebusu'na göre, Meşrutiyet'in ilanı ile "*irade-i seniyye*"den "*irade-i aliyyeye*" geçilmişti, ancak bu "*irade-i aliyye*"nin ne olduğunu henüz kimsenin öğrenemediğini de alaycı bir şekilde dile getirmiştir.¹⁸¹ Emrullah Efendi'nin devlet dairelerindeki kırtasiyecilik ve memurların yetkisizliğine kadar açılım getiren eleştirilerini cevaplamak adına kürsüye çıkan Hilmi Paşa, memurların önce millete sonra da Allah'a karşı olan sorumluluklarını hatırlatmış ve devlet memurlarının çalışma şartlarının oralarda bulunmadıktan sonra anlaşamayacağı hatırlatmasında bulunmuştu.¹⁸² Kuşkusuz Sadrazam'ın cevabı, Emrullah Efendi'nin konuşmalarındaki eleştirilerin altında ezilmiş bu ise mebusların Hükümet'i daha sert bir

¹⁷⁹ 870.000 kuruşluk tahsisat gerektiren yatırım için Hükümet Meclis Başkanlığı'na bir tezkere sunmuştur. Bkz. **M.M.Z.C.** İ. 107 24 Haziran 1325 (7 Temmuz 1909) C: 1, ss. 210-1.

¹⁸⁰ Hilmi Paşa'yı Bab-ı âli'nin işleyişini bilmemekle itham eden İbnülemin, tayin edildiği Eyalet-i Mümtaze Kalemî'nin dahi bu bilgisizlikten fazlasıyla nasbini alarak kadro sayısının 40'tan bir müdür iki katip toplam 3'e indirildiğini yazmaktadır. Bkz. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. IV., Dergah Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2209-2210.

¹⁸¹ Sadaret'in nezaretler üzerindeki tahakkümünü somutlaştırma adına Emrullah Efendi şu örneği vermişti, "... bir nazır daire-i idaresine ait umurdan mes'uldür. Tekmil icraat ona aittir. Eğer arza muhtaç ise o halde yalnız bir vasıta olur. Nasıl arz edilecek? Eğer gelip te bir nazırın Sadrazam'a takdim ettiği kâğıt, tezkere her ne ise, bu eğer lüzum görülürse arz edilecek, lüzum görülmezse veyahut tadil edilecek ise, şu halde makam-ı Sadaret yine nazırlar üzerinde eski nüfuzunu muhafaza etmiş olur ve şu halde de nazırların mes'uliyeti tahdit ve bu mesuliyete Sadrazam da iştirâk etmiş olur. Siyaset-i umumiyeye şamil, kabineye ait olan mesail de böyledir, ihtimal ki Sadrazam o nazıra o mesele hakkında istizah yapabilir. Fakat şöyle yapılırsa daha iyi olur diye nazır o reyî kabul edemez. Şu halde Sadrazama taallûk eden vazife ile nezaretlerin icraat kısmına taallûk eden hizmet ve vazife neden ibaret kalır? Gelen kâğıdın altına bir imza koymak veyahut bir işaret etmekten ibaret artık bu mevki suretleri kaldırmalı. (Formalîtes) Bu formalitelere, bu resmlere lüzum yoktur. Arz edilmek lazımsa bir işaret-i mahsusı koymalı, o gider; onun için aynen bir tezkere yazmağa hacet yok". Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 66-67.

¹⁸² **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 68-69.

şekilde eleştirmesine neden olmuştur. Sabri Bey (Bursa) şimdiye kadar Teşkilat Kanunu hazırlayamayan bir hükümet başkanı'nın burada açıklamaya yapmaya hakkı olmadığını ileri sürerken Mehmet Hamdi Bey (Antalya) Teşkilat Kanunu kandırmacası ile Meclis'i oyalayan kabine'nin Meclis'in onurunu "iğfal" etmekle suçlayarak bu eleştirileri bir adım daha öteye götürmüştü.¹⁸³ Zeynelabidin Efendi'nin (Konya) de benzer eleştirilerinden sonra söz almak zorunda kalan Sadrazam, Teşkilat Kanunu ile ilgili açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Teşkilat Kanunları'nın son derece kapsamlı ve uzun yıllara muhtaç düzenlemeler olduğunu hatırlatan Paşa, Fransa örneğinden hareketle devlet düzenini asırlar önce kuran bu ülkede bile memur tayin ve seçimleri ile ilgili yönetmeliklerin daha yeni yeni yapılmaya başlandığını hatırlatmıştır.¹⁸⁴

Sadrazamın açıklamasını yetersiz bulan Abdullah Zehravi (Hama) ve Ömer Fevzi Efendi (Bursa) peşi sıra kürsüye çıkarak sadrazamı anlayışsızlıkla itham etmişlerdi. Kozmidi Efendi ise Osmanlı idaresinin eski bir makine olduğu bunun modernizasyonun çok açık bir gereklilik olarak karşılarında durduğunu, ancak Paşa'nın zaman konusundaki uyarılarına da dikkat edilmesinin önemli olduğunu söylemişti.¹⁸⁵ Sadaret bütçesinin encümenin incelemeleri doğrultusunda hazırlanan layihaya göre onaylanmasından sonra Dahiliye Nezareti bütçesine geçilmiştir. Müzakereler sırasında her nezarete bir sicill-i ahval odasının dışında ayrıca bir tane merkez odanın Dahiliye Nezareti'nde bulunmasını gereksiz olarak bulup tasarruf yapmak için hükümetin yasalaştırdığı personel sistemine darbe vurma pahasına ilga ederken¹⁸⁶ işlerinin yoğunluğuna karşın gerek Matbaa-yı Âmire'yi gerekse de Nüfus İdaresi'ni hem kadro hem de maaş açısından tensikata uğratmıştır.¹⁸⁷ Dahiliye

¹⁸³ **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 69-70.

¹⁸⁴ Hilmi Paşa kendini savunmak adına 31 Mart Olayı'ndan önce meclis kendisinden teşkilat nizamnameleri isterken bu kadar kapsamlı bir kanunu aklının ucundan bile geçirmediğini beyan etmiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 70-71.

¹⁸⁵ **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 71-73.

¹⁸⁶ Dahiliye Nazırı Rıfat Paşa mebusların bu yöndeki kararlarını kırmak adına uzun ve sert konuşmalar yaparak bu kadar memur kaydının personel sayısı sınırlı odalar tarafından yürütülemeyeceği konusunda uyarılarda bulunmuşsa da bu çıkacak kararı değiştirmeye yetmemiştir; *"Mektepten çıkan bir efendi, muteber kaymakamlığa gider. Sonra ikinci sınıf şahadetnamesi almak için kaydettirir. Bir su-i hali görülüp görülmediği tetkik olunur. İkinci sınıftan olanlar birinci sınıfa terfi eder. Birinci sınıftakiler mutasarrıflığa layık olup olmadığı tetkik olunur. Bu tetkikatı bir adam yapamaz. Bunun için teklif ettik. Komisyon, bunları i'dâd etsin, versin. Birçok evrak var. Demin buyurduğunuz gibi, devair-i saireye ait birçok sicil muamelatı buraya gelmiştir. Onun için bunları uzun uzadıya tetkik için bir komisyona ne, lüzum vardır? Bu komisyon şimdiye kadar tetkik etmekte olduğu evrakın adedini sorar, anlarsanız bunun lüzumu tahakkuk eder".* Sonuç olarak Sicill-i Ahval Dairesi'nin kaderi 90'a karşı 141 oyla belirlenmiş oluyordu. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 73-76.

¹⁸⁷ *"Maaş kesiliyor, siz memnun oluyorsunuz. Size göre maaş kesilsin de memurlar aç kalsınlar, vazifeniz değil, maaş verilmesin, memleket mahvolsun, bütün memurin mürtekip ve mürteş olsun. Onu isterseniz böyle rey veremezsiniz. Bütün memurini irtikâba, irtişaya sevk edeceksiniz. Umum maaşlar için söylüyordum bunu, iyi düşününüz, bu memlekette adaletin kokusunu duymayacaksınız".* **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 76-80.

Nezaretî Tahrîr Kalemi kısmında Müsteşar Adil Bey'in meclise sunmuş olduğu evrak akış istatistikleri ve kadroların Maaş Kararnamesi'ne göre yıllarca zam görmeyişi uyarıları dahi kalem personelini kadro ve maaş tensikatından kurtarmaya yetmemiştir.¹⁸⁸ Dahiliye'nin taşra teşkilatına ait bütçe görüşmesinin en ateşli konuşmaları tahmin edileceği üzere valilik maaşları konusunda yaşanmıştır. Valiliğin prestij kurumları olduğu bu nedenle de hem maaş hem de tahsisat açısından desteklenip devletin görkemini yansıtmayı gerektiğini savunan mebuslara karşı valiliğin prestijden çok, tecrübe ve karakter hasletli statüler olduğunu bu nedenle idare işinin paradan çok bu donanımlara haiz kişilerce olabileceği hatırlatılmış ve oturma sonunda encümenin kararları doğrultusunda maaş tenzilatı oylanarak kabul edilmiştir.¹⁸⁹ Mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdür ve personelinin de maaşlarını benzer tensikatlara uğratan meclis, hapishane tahsisatlarını da kısararak sosyal durumu iyi olan mahkumlara verilen aylıkları dahi kaldırmıştı. Meclisin aldığı son derece keskin kararların Sicill-i Ahval Müdüriyeti örneğindeki gibi bilinç ve bilgi üzerine oturduğunu iddia etmenin imkanı yoktur. Mebuslar adeta Hilmi Paşa Hükümeti'nin göndermediği Teşkilat Kanunları'nın intikamını almışlar ve Çırağan'dan Çağaloğlu'na şekil vermeye çalışmışlardır.¹⁹⁰

İlk bütçe müzakerelerinin tamamlanması ve ilanının ardından yapılan maaş ödemeleri, kamuoyunda kısmi bir sevinç dalgasının yayılmasına neden olmuştur.¹⁹¹ Bütçe görüşmeleri sürerken hükümet mâli birliği sağlama adına bir takım önemli reformlara imza atmıştı. Rüşumat Emaneti ile Posta ve Telgraf Nezaretî'nin Dahiliye Nezaretî ile olan bağı kopartan hükümet her iki idareyi de "Müdüriyet-i Umumiye" çatısı altında düzenleyerek

¹⁸⁸ **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 80-82.

¹⁸⁹ **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: I, ss. 84-87. Parlatonun yanı sıra Sadaret'te aynı sıralarda yapılan değışikliklerle Dahiliye Nezaretî'nin teşkilat yapısı değıştirilmiştir. Darü'l-aceze'nin nezaret bünyesinden çıkarılarak Şehremanetine bağlanması böyle bir gelişmenin ürünüydü. Karar gerekçesinde Dahiliye bürokratlarının iş yoğunluğu nedeniyle Dar'ül-aceze ile yeterince ilgilenemediğini belirtiyordu. Bkz. **Düstur**, Tertib II, C.II, ss. 372-373.

¹⁹⁰ **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: I, ss. 88-91. Merkez teşkilatının harcaması bir yıl önce 39 iken bütçe müzakereleri sırasında 9 milyonluk bir tasarruf yapılmıştı. Ancak taşra teşkilatının masrafları göz önüne alınarak 84 milyonluk bütçeye 10 milyon daha zam yapılmıştır. Maliye Nezaretî tartışmalarında ise mebusların memur maaşlarına yönelik hoşgörülü tutumu dikkat çekmiştir. Örneğin Dahiliye ve Hariciye müsteşarlarından esirgenen maaşlar altı çizilen Maliye Nezaretî'nin önemi dolayısıyla maliye müsteşarından esirgenmemiş hatta yükseltilmesi yönünde öneriler verilmiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 125 23 Temmuz 1325 (5 Ağustos 1909) C: I, ss. 121-134. Bab-ı âli ile parlamento arasındaki bu gerilimli ilişkiyi Ali Fuad Bey, yeni kabinenin öncesine göre daha genç isimlerden oluşmasına bunun ise mebusları daha cesaretlendirmesine bağlamıştır. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 41.

¹⁹¹ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 438-602. Meşrutiyet'in hürriyet ve özgürlük demek olduğunu ancak para dolu bir hazine anlamına gelmediğini söyleyen Hüseyin Cahid, koca bir yüzyılın külfetini Meşrutiyet neslinin omuzladığını ilk bütçenin bu anlamda büyük önem taşıdığını ifade etmişti. Bkz. **Tanin**, "Bütçeye dair", n.343, 30 Receb 1327 – 3 Ağustos 1325 – 16 Ağustos 1909. **Tanin**, "Temmuz Maaşı", n.339, 26 Receb 1327 – 29 Temmuz 1325 – 12 Ağustos 1909.

Maliye Nezareti'ne bağlamıştı.¹⁹² Aynı şekilde Defter-i Hakani Nezareti teşkilatını idari-mali ayırımına tabi tuttuktan sonra tüm mali sorumluluğunu Maliye Nezareti bürokratlarının eline vermişti.¹⁹³ “Mali tevhid” kapsamında atılan adımların belki de en önemlisi Maliye Müfettişleri Nizamnamesi”nin yayınlanması olmuştur. Gerek merkez gerekse de taşra teşkilatlarının mali denetimlerini yapacak olan heyetin seçilme, tayin ve kariyerine ait önemli hükümler barındıran Nizamname Fransa’dan getirtilen Mr. Joly ve ekibinin yoğun çalışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴

31 Mart İsyanı’ndan önemli dersler çıkararak hükümet, bir yandan polis ve jandarma tensikatına hız verirken diğer taraftan da İstanbul Polis Teşkilatı’nın geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atmıştı. Teşkilatın eğitim kalitesi Hukuk ve Mülkiye mezunu gençlerle yükseltilmeye çalışılırken diğer taraftan adı Abdülhamid Dönemi ile özdeşleşen Zabtiye Nezareti’ni ilga etmiş ve yerine “Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti”ni kurmuştu.¹⁹⁵ Devlet dairelerinin mesai saatlerini yeniden gözden geçiren Hilmi Paşa Kabinesi,¹⁹⁶ yoğun şikayetlere neden olan taşra mülki ve adli personel arasındaki hukuki sınırların altını çizmek adına adli kurumların bağımsızlığını yineleyen bir kanunnameye imza atmıştı.¹⁹⁷

Hükümetin yaz sonuna yaklaşılırken altına imzasını attığı diğer reformlar emekli veya mazuliyet maaşı alan memurlarla ilgili olmuştur. Kanun, mazuliyet için kesin hükümler getirirken ödeme oranlarını da yeni baştan düzenliyordu. Kadro hariçlerinin çoğalması ve sandık üzerindeki yükün artması nedeniyle kurum, Maliye Nezareti’nin güvencesi altına alınmıştı.¹⁹⁸ Aynı şekilde emeklilik şartlarını bir kez daha gözden geçiren

¹⁹² **Düstur**, Tertib II, C.I, ss. 355-6. Maliye Nazırı Ziya Paşa’nın söz konusu dönüşümün hemen sonrasında Rüşumat İdaresi’ni kapsamlı bir tensikata tabi tuttuğunu da bu arada belirtelim. Bkz. **Pertev-i Adalet**, “Maliye Nazırı ve Rüşumat Tensikati”, n.1, 27 Zilhicce 1326 – 7 Kanun-i sani 1324 – 20 Ocak 1909..

¹⁹³ **İttihad**, “Defter-i Hakani Nezareti”, n. 51, 27 Cemazielahir 1327 – 2 Temmuz 1325 – 15 Temmuz 1909. **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 355-6.

¹⁹⁴ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 382-5.

¹⁹⁵ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 410-16. Söz konusu tensikatlar sonucu kadro dışına çıkarılan polis ve kapı kethüdaları ile ilgili bir takım iyileştirici düzenlemelerde bulunulmuştur. Bkz. **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 3603-4. Mülkiye dergisi yazarları, Mülkiye mezunlarına atamalarda öncelik sağlanmasını hararetle desteklerken tensikat işlemlerinde Mülkiye mezunlarının kadro dışına bırakılmasını sert bir şekilde eleştirmişlerdi. Tensikati “namus ve vicdandan mütecerred memurine tevdi” edilen bir işlem olarak tanımlayan Mülkiyeliler kadro haricine çıkarılacakların yerine Mülkiyelilerin sınavdan geçirilmeden tayin edilmesini teklif etmişlerdi. H.B., “Tensikat ve Mezunin-i Mülkiye”, **Mülkiye**, n. 6, 1 Temmuz 1325, ss. 20-28.

¹⁹⁶ Günlük çalışma süresini 6-6.5 saat olarak belirleyen hükümet, tüm mevsimlere göre de ayrıntılı saat cetvelleri hazırlamış ayrıca Trablusgarb, Lübnan ve Yemen gibi imparatorluğun uzak köşeleri için de bu cetvelleri ayrıntılandırmıştır. Bkz. **B.O.A.** DH. MUI. 3-2 65. Mecliste aynı günlerde benzer bir çalışmada bulunarak çalışma saatlerini yeni baştan düzenlemişti. Meclis’in günlük çalışma süresi bir saatlik öğle tatili hariç 4.5 saat olarak belirlenmiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 109 27 Haziran 1325 (10 Temmuz 1909) C: 1, ss. 303-305.

¹⁹⁷ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 665-666.

¹⁹⁸ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 634-636.

hükümet, öncekinden çok daha ayrıntılı bir düzenleme yaparak yeni “Tekaid Kanunu”nu yayınlamıştır.¹⁹⁹

1909 Sonbaharı’nın siyasi havası gerek “İspirtolar Kanunu”nun geri çekilmesi gerekse de devletin bağımsızlığının sınırlarını gösteren “Lynch İmtiyaz”ı fazlasıyla gerilmişti. Devlet dairelerinde Tensikat Kanunu’nun yürürlüğe konmasından sonra artan kadro hariçlerinin şikayetleri de başkentteki havanın daha da bulanıklaşmasına neden olmuştu. İttihatçıların 31 Mart Olayı’nda kusurlarını gördükleri Kabine’den duydukları memnuniyetsizlik de yaz boyunca Hükümeti değiştirme düşünceleri ile beraber artarak devam etmişti. İttihatçı basın İmparatorluğun başkentinde yaşanan irticai harekete seyirci kalmakla suçladıkları “eski kafalı” memurların tensikat sonucu devlet hizmetinden uzaklaştırılmasını ve kadroların gençleştirilmesine bu anlamda yoğun destekte bulunuyordu. “Devr-i istibdad”ın merkez-taşra diyalogunun “gereğini yapınız”la biten ve haftalarca süren yazışmalarını yeni dönemin artık kaldırmayacağını dile getiren Hüseyin Cahid, asıl vurguyu kanun yerine çabuk ve enerjik bir şekilde halkın sorununu çözecek genç devlet adamları üzerine yapıyordu.²⁰⁰ Önceki dönemin Saray merkezli devlet anlayışının hala kırılmadığına değinen basın, basit bir köprü onarımını için dahi İstanbul’dan emir ve ödenek beklendiğinin altını çizmişlerdi. Oysa yapılan aynı zamanda bir Anayasa suçuydu, çünkü “tevsi-i mezuniyet” ifadesine karşın ısrarla eski yapının muhafazasına çalışılıyordu.²⁰¹ Meşrutiyet’in ilanı ile beraber imparatorluğu cennete çevirecek bir tılsım olmadığı artık açıkça görülüyordu. Özlemi çekilen imar ve bayındırlık çalışmaları mevcut bütçe koşullarında sürekli ertelenirken yokluk içinde icraat yapan Siroz Mutasarrıfı gibi yöneticiler birdenbire gazete manşetlerine taşınıyordu.²⁰² Eleştirilerini özellikle suya sabuna dokunmak istemeyen ve görevlerini sadece teftiş zamanında hatırlayan taşra personeline çeviren basın, Dahiliye Nezareti’nce ihdas olunan ve şimdilik kadro sayısı dört olarak

¹⁹⁹ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 666-673. 31 Mart sonrası olaylarının dış basında nasıl değerlendirildiğine dair bir örnek için: Bkz. Edwin Pears, “Turkey: Developments and Forecast”, **The Contemporary Review**, 95, January-June 1909, ss. 707-725. Aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

²⁰⁰ Bu noktada yazar özellikle Adana olaylarını hatırlatarak yeni dönemin faziletlerini anlamış devlet adamları eğer o bölgede bulunuyor olsaydı bu gibi tatsız olayların yaşanmayacağını altını çizmişti. Bkz. **Tanin**, “Yeni İdare Memurları”, 28 Şaban 1327 – 31 Ağustos 1325 – 13 Eylül 1909.

²⁰¹ Hüseyin Cahid taşra personelinin yetkisizliği noktasında Hükümet’in de ağır hatalarının bulunduğu Ağustos’a kadar doğru düzgün bir bütçe yapamayan kabinenin tüm İmparatorluk işlerine ipotek koyduğunu öne sürmüştü. Hükümet içinde iki İttihatçı nazır vardı, ancak bu Hilmi Paşa’yı ağır eleştirilerden kurtaramıyordu. Bkz. **Tanin**, “Memurlarda salahiyet”, n.247, 26 Şevval 1327 – 28 Teşrin-i evvel 1325 – 10 Kasım 1909.

²⁰² Mutasarrıflığı sınırlarında her yıl yinelenen sel baskınlarını tamamen bölgenin kıt imkanları dahilinde çözen ve Vilayat Kanunu’nun hala çıkmaması nedeniyle kendisine mazeret arayanlara örnek olarak veriliyordu. Bkz. **Tanin**, “Yapılabilecek İşler”, n.452, 22 Zilkade 1327 – 22 Teşrin-i sani 1325 – 5 Aralık 1909.

belirlenen müfettişlik uygulamasını alkışlamıştır.²⁰³ Gazete özellikle dairelerde esen reform rüzgarlarını takdirle karşılayan dış basından da örnekler getirerek bürokraside hala devam ettirilen eski uygulamalara sert bir şekilde çatmıştı.²⁰⁴ Sadaret'in Hariciye Nezareti'ni göz ardı ederek yabancı elçilerle doğrudan görüşmeler yapması²⁰⁵ ya da Meclis-i Mebusan üyelerine payeler dağıtması en çok eleştirilen konuların başında gelmekteydi.²⁰⁶

İşte böyle bir hava içerisinde nezarete getirilen Talat ve Cahid Bey'lerin ya da müşavir olarak tayin edilen yabancı uzmanların adeta her hareketi diğer nazırlara örnek olması istenircesine övülüyordu. Harbiye ve Bahriye Nezaretleri'nin başındaki Goltz ve Canbell Paşalar çalışkanlıkları ile övülürken, Adliye Nezareti'nde çalışmalarını yürüten Kont Ostrorog'un Doğu ve Batı ilimlerine vukufu ve nezaret reformundaki kilit konumu ile alkışlanmıştı. Aynı şekilde Maliye Nezareti'ndeki Mr. Laurent ile Dahiliye Nezareti'ndeki Mr. Crawford'un çalışmaları da benzer cümlelerle takdir edilmişti.²⁰⁷ Talat ve Cavid Bey'lerin ise Kurban Bayramı tatilini teftiş gezilerinde kullanması ve bu gezilerinde harcırah almayı kabul etmeyerek ceplerinden karşılamaları en saygın kelimelerle duyurulmuştu.²⁰⁸

Hükümet ise çıkardığı bütçe kanunlarına karşın memuruna maaş ödemekte zorlanırken²⁰⁹ diğer taraftan da onların özlük hakları ile ilgili yönetmelikler yayınlamaya çalışmıştır.²¹⁰ Vekaletle idare edilen kadroların maaş durumu konusundaki tartışmaları sona erdirirken memurları görev devamsızlığına iten kanun boşluklarını doldurmaya gayret

²⁰³ **Tanin**, “Taşraları teftiş etmeliyiz”, n.379, 6 Ramazan 1327 – 8 Eylül 1325 – 21 Eylül 1909.

²⁰⁴ Dış haberlerden örnekler için: Bkz. **Tanin**, “Türkiye’de idare-i cedide”, n.389, 16 Ramazan 1327 – 18 Eylül 1325 – 1 Ekim 1909.

²⁰⁵ Aynı şekilde gazete imtiyaz sözleşmeleri için tarafların Ticaret ve Nafia Nazırı ile değil Sadrazam ile görüşmek istemesinin de yine rejimle ilgili kafa karışıklığından kaynaklandığını iddia etmişti. Bkz. **Tanin**, “Vazifelerin ayrılması”, n.377, 4 Ramazan 1327 – 6 Eylül 1325 – 19 Eylül 1909.

²⁰⁶ Gazete mebusları da suçlayarak onların da paye kapma yarışında olduklarını ileri sürmüştür. **Tanin**, “Mantıksız akıllar”, n.395, 22 Ramazan 1327 – 24 Eylül 1325 – 7 Ekim 1909.

²⁰⁷ İngiltere Büyükelçisi 1909 senesi raporunda büyük iyileşme kaydeden kurumlar arasında Rüşumat İdaresi ve Maliye Nezareti'ni gösterirken Laurent ve Crawford'un çalışmalarına özellikle yer vermişti. Bkz. “The Turkish Revolution and its Consequences”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, ss. 113-114. Tanin yazarları ise Ticaret ve Nafia Nezareti merkez teşkilatına yabancı bir uzman getirilmeyişini eleştirerek benzer uzmanların diğer ülkelerde nasıl sermayedar yetiştirdiğini gıpta ile aktarmıştır. Bkz. **Tanin**, “Ecnebi Müşavirler”, n.416, 15 Şevval 1327 – 17 Teşrin-i evvel 1325 – 30 Ekim 1909.

²⁰⁸ **Tanin**, “Nazırlarımızın seyahati”, n.406, 3 Şevval 1327 – 5 Ekim 1325 – 18 Ekim 1909. **Tanin**, “Nazırların harcırahi”, n.412, 11 Şevval 1327 – 13 Teşrin-i evvel 1325 – 26 Ekim 1909.

²⁰⁹ Memurlara maaş ödemesinin yapılmadığına dair haber için: Bkz. **Tanin**, n.384, 11 Ramazan 1327 – 13 Eylül 1325 – 26 Eylül 1909.

²¹⁰ Vekil memurlara verilecek zam veya ek ücretler asli memurun 1/3 veya ¼'ü olacaktı. Bkz. **B.O.A.** DH. MUİ. 14-1 32.

etmiştir.²¹¹ İzinli olarak görevinden ayrılan ve izin süresi sonunda görevine başlamayan memurlar için de sert yaptırımlar uygulamaya konmuştur.²¹² Dava nedeniyle görevden el çektirilen ve kanunsuz bir şekilde görevinden alınan memurlar için de incelemelerde bulunan Hükümet Terakki ve Tekaid Nizamnamesi'nin 16. maddesini yeniden düzenleyerek mağdur olan memurların göreve iadesi yönünde karar almış ve dava sonuçlanana kadar memurlar hakkında herhangi bir yasadışı eylemde bulunulmayacağını kayıt altına almıştır.²¹³ Memurlar ile şahıslar arasındaki işlemlerin Meşrutiyet prensipleri çerçevesinde yapılması yönünde genelgeler yayınlayan hükümet,²¹⁴ Maliye Nezareti'ne devrettiği ve teşkilat yapısını değiştirdiği Posta ve Telgraf İle Rüsumat Umum Müdüriyetleri hakkında peşi sıra teşkilat nizamnameleri yayınlamış,²¹⁵ ayrıca Maliye Nezareti bürokratları tarafından kurulan ve nezaret içindeki reformları organize etmekle yükümlü Islahat-ı Maliye Komisyonu'nu yasalastırmıştır.²¹⁶ Maliye Nezareti müfettişlik sistemi ardından personel kalitesini yukarı çekmek adına Sadaret ile yürüttüğü çalışmalar sonrasında "İntihab-ı Memurin-i Maliye Komisyonu"nu işler bir hale getirmiştir.²¹⁷ Mr. Crawford'un çalışmaları sonucunda hazırlanan ve gümrük memurlarının çalışma hayatını düzenleyen nizamname-i umumi yine bu arada kanunlaştırılırken²¹⁸ Rüsumat Genel Müdürlüğü veya Ticaret ve Nafia Nezareti bünyesinde sözleşmeli personel statüsünde çalıştırılan dava vekillerinin standardını yükseltmek için hazırlanan ve üst düzey eğitim ve tecrübe istenen ve sınav şartları taşıyan bir nizamnameye de imza atmıştır.²¹⁹

Aralık'ın son haftasına gelindiğinde kabine'nin ajandasında kapsamlı bir Osmanlı tarihi yazdırmak için kurulacak komisyona ödenek bulunması,²²⁰ "devr-i istibdad" dönemi memur sürgünlerinin mazuliyet kapsamına alınması gibi maddeler bulunuyordu.²²¹ Ancak

²¹¹ Görev devamsızlığına karşı yaptırım sorunu sadece muvazzaf memurlar için değildi. Seçimle gelen idare meclisi üyelerinin bunun gibi davranışlarına karşı da ne yapılacağı bilinmiyordu. Bkz. **B.O.A.** DH. MUİ 2-2 44.

²¹² **Tanin**, "Memurin-i mezune", n.394, 21 Ramazan 1327 – 23 Eylül 1325 – 6 Ekim 1909.

²¹³ Söz konusu durumda memurun üstü daire başkanı, nazır veya Meclis-i vükela olsun hiç fark etmeyeceği dava sonuna kadar memurun iş güvencesini kimsenin ihlal etmeye kimsenin hakkı olmadığı yeni 16. madde ile çizilmişti. Bkz. **B.O.A.** DH. EUM. THR. 18 37; DH. MUİ. 44-1 14; M.V. 133 57; **Tanin**, n.454, 24 Zilkade 1327 – 24 Teşrin-i sani 1325 – 7 Aralık 1909.

²¹⁴ **B.O.A.** DH. MUİ. 7-1 55.

²¹⁵ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 744-47.

²¹⁶ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 766-67.

²¹⁷ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 808-9.

²¹⁸ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 752-57.

²¹⁹ **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 751.

²²⁰ Komisyon başkanlığına ayan üyesi Abdurrahman Şeref Paşa getirilmiş ve komisyon masrafının Ceb-i hümayûndan karşılanması uygun bulunmuştu. Bkz. **Tanin**, "Tarih-i Osmani Komisyonu", n.450, 20 Zilkade 1327 – 20 Teşrin-i sani 1325 – 3 Aralık 1909. Komisyon için çok geniş bir kütüphane kurulması düşünülmüyordu. Bunun için de iki kütüphane memuru alınması uygun bulunmuştu. Bkz. **Tanin**, n.452, 22 Zilkade 1327 – 22 Teşrin-i sani 1325 – 5 Aralık 1909. **Düstur**, Tertib II, C.II, ss. 19-22.

²²¹ **İkdam**, 5 Zilhicce 1327 – 16 Kanun-ı evvel 1325 – 29 Aralık 1909.

İngiliz Lynch firmasının Dicle ve Fırat nehirleri üzerindeki taşıma imtiyazını uzatma tasarısı Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'ni ayakta tutan destekleri de yok etmiş ve gerek parlamento gerekse de basın tarafından eleştiri yağmuruna tutulan Hilmi Paşa, Saray'a çıkarak Sadaret mührü'nü teslim etmek zorunda kalmıştı.²²²

III – E Hakkı Paşa Kabinesi

Saray, Meşrutiyet'in altıncı kabinesini kurmak için daha önce Dahiliye ve Maarif Nazırlıkları yapan Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa'yı uygun görmüştü. Mülkiye mezunu biri olarak çekirdekten yetişme bürokrat olan Paşa, nazırlıklarının yanında Mülkiye'de hocalık yapmış ve Hariciye Nezareti'nin ilk Türk hukuk müşaviri olmak gibi parlak bir kariyere de sahipti. 12 Ocak tarihinde Sadaret Mührü'nü alan Hakkı Paşa program hazırlıklarını kısa sürede tamamlayarak programını okumak üzere 24 Ocak 1909'da parlamento kürsüsüne çıkmıştı. İlk olarak, 31 Mart İsyamı'na göndermede bulunan Hakkı Paşa, hükümetleri zamanında bu olayla ilgili yaraların tamamen sarılacağı ve iç güvenlik konularında artık sıkıntı yaşanmayacağı vaadinde bulunmuştu. Kanun-i Esasi'nin kuvvetler ayrılığı prensibini hatırlatan yeni Sadrazam, II. Abdülhamid Dönemi'nden tevarüs eden kamu kurumlarının halinin herkesin bilgisi dahilinde olduğunu hükümetin bunu çözmek adına bir Tensikat Kanunu yayınladığını ancak icra noktasında anayasaya karşı gelerek parlamentoyu da bu edime davet ettiğini vurguladıktan sonra bu anayasa ihlalinin en kısa sürede düzeltileceği vaadinde bulunmuştu. Kısaca Sadrazam yeni bir Tensikat Kanunu müjdesini dolaylı bir şekilde bildirmişti. Osmanlılık ilkesine atfen cemaatler arasındaki diyalogun geliştirileceği mesajı veren Hakkı Paşa, bu amaçla gayri Müslimlerin de orduya kabulünün en kısa sürede başlanacağını ifade etmişti. Vilayat Kanunu'nun en kısa sürede hazırlanarak meclise sunulacağını vurgusunu yapan Sadrazam, daire tensikatlarının süreceği ve teşkilat kanunlarının çağa uygun bir şekilde gözden geçirileceğini belirtmişti.

²²² Eski-yeni bağlamında imtiyazları ve bu bağlamda hükümetin siyasi yapı içerisindeki konumunu analiz eden bir yazı için: Bkz. **Tanin**, "Meclis-i Mebusan'da İmtiyazlar", n.447, 17 Zilkade 1327 – 17 Teşrin-i sani 1325 – 30 Kasım 1909. Parlamento içindeki huzursuzluğa da burada dikkat çekmek gerekir. En basit görev dağılımları dahi gerçekleştirilemiyor adeta işler durma noktasına getiriliyordu. Bu nedenle de eğer hükümet düşmeseydi Osmanlı Devleti ikinci seçim dönemine 1912'de değil, 1910 kışında yaşayabilirdi. Bkz. **Tanin**, "Bir Misal", n.437, 7 Zilkade 1327 – 7 Teşrin-i sani 1325 – 20 Kasım 1909. İngiltere Büyükelçisi Lowther ise Hilmi Paşa'nın Sadaret'ten ayrılışını tamamen İTC ile yaşadığı fikir ayrımına ve Bab-ı ali'yi partiye karşı bağımsız bir noktaya çekme uğraşısına bağlamaktadır. Bkz. Doc. 32, "Momerandum Respecting the New Regime in Turkey", **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, s. 248. Abdurrahman Şeref de benzer görüşler ileri sürmektedir. Bkz. Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, 62:49, 1 Nisan 1335 – 1 Haziran 1337, ss. 68-69. Hüseyin Cahid Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", **Fikir Hareketleri**, Sayı: 136, 30 Haziran 1936.

İmparatorluğun kalkınma yolunun iyi kanunlardan geçtiğini, ancak kanunları uygulayacak Meşrutiyet prensiplerini idrak etmiş kişilere sahip olmanın daha önemli olduğuna değindikten sonra selefleri zamanında yapılan bütçeye riayet edeceklerini, ancak devletin şamına dokunacak işlerde veya kara ve deniz kuvvetlerinin ihtiyacı baş gösterdiğinde bütçe dengeleri içerisinde yeni arayışlara girişilebileceğini vurgulamıştı. Dış işlerde şimdiye kadar sürdürülen barışçıl politikanın devam ettirileceğini ifade eden Hakkı Paşa, “ ... bir buçuk senedir nail-i hürriyet olan memleketimizde yapılacak işlerin çokluğu en ali himmetleri bile düşündürebilecek derecede” bulunmasına karşı gösterilecek “*Hüsn-ü niyet ve gayret-i halisane*” ile tüm zorlukların aşılacağı temennisi ile konuşmasını tamamlamıştı.²²³

Programın okunmasından sonra söz alan muhalif mebuslar Hüseyin Hilmi Paşa'nın ani istifa kararından hareketle parlamento dışı güçlerin keyiflerine göre hükümetleri kurup yıktıklarını ifade ederek Hakkı Paşa Kabinesi'nin de İTC tarafından oluşturulduğu imasında bulunmuşlardı. Hilmi Paşa Kabinesi'nde nezarete getirilen Cavit ve Talat Beyler makamlarını korurken Ticaret ve Nafia Nezareti'ne başka bir Ermeni İttihatçı Hallaçyan Efendi'nin getirilmesi ile Kabine'deki İttihatçı etkisinin artmış olduğu görülüyordu.²²⁴ Kabine, Meclis tartışmalarından sonra 178 kabul oyu almıştı, ancak 31 red oyunun da azımsanacak bir tarafı bulunmuyordu.²²⁵

Yine de basın şimdiye kadar yapılan reformlardan hoşnut ve Kabine değişimini onaylayan yazılar yayınlanmıştır. İttihatçı basın, kabinedeki İttihatçı nazırlara göndermelerde bulunarak devlet kadrolarındaki gençleşme ile beraber reformların daha da hızlandığına dikkat çekmiştir. Saray merkezli devlet yapılanmasının yerini kariyer ve liyakat merkezli seçkinli anlayışın aldığını vurgulayan yazılar, Türkiye'deki gelişmeleri takip eden Avrupalıların dahi bu kadarını beklemediğinden gururla bahsetmişlerdi.²²⁶ Bununla beraber yapılacak işlerin çokluğundan hareketle “*hepimiz yangından çıkmış kazazedelere benziyoruz*” diyerek öz eleştiride bulunan Hüseyin Cahid reformlar konusunda bizi destekleyen Avrupalıların nitelikli insan gücüne olan ihtiyacımızı da gördüklerini belirttikten sonra bunun sorumlusu olarak da Abdülhamid Dönemi'nin patronajcı sistemini adres olarak göstermişti. Journallerden canı yanmayan tek bir bürokrasi mensubunun kalmadığını ifade eden Tanin başyazarı, yürütülen karalama kampanyaları ve adam

²²³ M.M.Z.C. İ: 29 11 Kanun-i sani 1325 (24 Ocak 1910) C: 1, ss. 617-620.

²²⁴ İngiltere Büyükelçisi Barclay, kaleme aldığı yıllık raporda özellikle Hallaçyan Efendi'nin İttihatçı bağlantısının altını çizmişti. Bkz. “Some Notes on Prominent Members of the Ottoman Chamber of Deputies”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, ss. 54-55.

²²⁵ M.M.Z.C. İ: 29 11 Kanun-i sani 1325 (24 Ocak 1910) C: 1, ss. 6621-643.

²²⁶ Tanin, “Daimi bir yürüyüş”, n.478, 19 Zilhicce 1327 – 19 Kanun-i evvel 1325 – 1 Ocak 1910.

yetiştirmeme siyasetleri nedeniyle Meşrutiyeti sırtlayacak tecrübeli ve eğitimli bir neslin yetiştirilmediğinin altını çizmiştir.²²⁷

Eski alışkanlıkların terk edilmesi yönünde atılan her adım alkışlanırken eski devir ricali hakkında başlatılan basit kanuni prosedürler dahi Meşrutiyet'in asli prensiplerine yapılan göndermelere neden oluyordu. Örneğin Sait Paşa'nın vergi borcu nedeniyle evine haciz memurlarının gönderilmesi, Meşrutiyet idaresinin bir kanun rejimi olduğu hatırlatmalarına ve oradan hareketle de mazlum milletten alınan vergilerin artık istibdad kalıntılarına yedirilmeyeceği konulu nutuklarla sonuçlanıyordu.²²⁸ Mali yılın sonuna gelindiğinde İttihatçı basın, hem 1909 yılının muhasebesini yapmış hem de buradan hareketle geleceğe yönelik mesajlar vermeye çalışmıştı. Uluslararası ilişkiler ve 31 Mart Olayı bir kenara konulduğunda Siyasi Müsteşarlıklar ve Tensikat geçen yılın en önemli iki gündem maddesini oluşturuyordu. "Halkımın genç nazırları beğenmeyeceği, ancak diğer taraftan eskilerin de Meşrutiyet anlayışını idrakten uzak olması" nedeniyle "siyasi müsteşarlık" gibi bir formülün ortaya atıldığına dikkat çeken gazete, gençlere tahammül edemeyen çevrelerin ve de konumlarının bozulmasını istemeyen eski zümrenin bu fikrin aleyhinde bulunarak fikrin yasalaşmasını engellediğini hatırlatmıştı. Tensikat konusunda da gazetenin argümanı benzer nedenlere dayanıyordu, "... *bütün devair-i takiyyeliler sarmış, su-i ahval ile müştehir kimseler ve hatta bazı hafiyeler elan mevkilerinde bol bol maaşlarla müstahdem bulunurlar idi. İşte bu malzeme ile Meşrutiyeti yürütmek mümkün olmayacak idi. İşte Tensikat Kanunu bu maksadı tevelliid eyledi*". Tensikat meselesinin başından beri konuyu sürekli olarak mali boyutlarına atıflarda bulunarak ele alan İttihatçılar, ilk defa bu kadar net bir şekilde yaşanan ve hala yaşanmakta olan sürecin ideolojik parçalarını itiraf etmişti. Gazetenin mülki kadrolarla ilgili son anekdotu bürokratik payelerin sadeleştirilmesi üzerine olmuş ve Meşrutiyet'in kazanımlarından biri olarak değerlendirilmişti.²²⁹

Hükümet ise bir yandan Bütçe Kanunu hazırlıklarını sürdürürken diğer tarafta memurlarla ilgili bir takım yasaknameler ve yönetmelikler çıkartmıştır. Özellikle Hilmi Paşa zamanında artan firkalaşma ile beraber memurların partili hayatın içinde yer alması ve buradan hareketle de inandıklarını kamuoyu ile paylaşmak için gazetelere makaleler yazması yeni kabine tarafından hoş gözle bakılmamıştı. Sonuç olarak yapılan incelemeler sonucunda yayınlanan genelge ile memurların firkalar içinde yer alıp gazetelerde dairelerin mahremiyetini ifşa eden beyanatlardan kaçınmaları "*kanuni takibat*" uyarıları ile

²²⁷ **Tanin**, "Noksanlarımız", n.490, 2 Muharrem 1328 – 1 Kanun-i sani 1325 – 14 Ocak 1910.

²²⁸ **Tanin**, "Türkiye'de Kanun Var!", n.511, 23 Muharrem 1328 – 22 Kanun-i sani 1325 – 4 Şubat 1910.

²²⁹ **Tanin**, "Tarih-i Siyasi 1325", n.550, 3 Rebiülahir 1328 – 2 Mart 1325 – 15 Mart 1910.

yasaklanmıştı.²³⁰ Diğer yanda hükümet, okul hayatı devam eden memurların bu hakları güvence altına alınırken,²³¹ izin hakkını kullanan memurların maaş düzenlemeleri yeni baştan gözden geçirtmişti.²³²

Son bütçe görüşmelerinde sistemi yeniden değiştirilen ve tam anlamıyla ekonomik tasarruflar uğruna feda edilen Memurin Komisyonu'nun işlerinin düzgün yürütülmesi adına bir "tercüme-i hal" genelgesi yayınlanarak kadroya alınacak veya mevcut personelin tercüme-i hal varakalarının düzenlenerek eksiklerinin tamamlanması emredilmiş ve bu belgelerini teslim etmeyen memurların tayin ve terfii gibi işlemlerinin yapılmaması istenmişti.²³³ Memurların askerlik işlemlerini de düzenleyen hükümet, mali kaynak yaratma adına üç aylık redif talimlerine katılmak istemeyen memurlardan "bedel-i askeri" kesintisi yapmıştır.²³⁴ Memuriyetten nazırlığa geçen memurların maaşlarında emeklilik amacıyla yapılan kesintileri inceleme altına alan hükümet, bu konuda bir takım prosedürel düzenlemeler yapması²³⁵ dışında kamu kurumlarının seri çalışmasını temin etmek adına ziyaret saatlerini düzenleyen ve bir takım yasaklamalar getiren genelgeler yayınlamıştır.²³⁶ Devlet daireleri arasında yapılan ve son yüzyılda oldukça sadeleştirilen resmi yazı formunu bir kere daha düzenleyen hükümet, yazıların unvansız yapılacağı ve yazı sonlarında üst makam için "ol babda" alt makam içinse "efendim" ifadelerinin kullanılacağını emretmişti.²³⁷ Tensikat Kanunu'nu tekrar incelemeye alan hükümet, söz konusu hoş görülme tutumunu hürriyetin ilanı öncesinde haksızlığa uğrayan memurlara kadar genişletmiş ve

²³⁰ **B.O.A.** DH. HMS. 24 49; M.V. 136 19. **Tanin**, "Memurin-i hükümet", n.508, 20 Muharrem 1328 – 19 Kanun-i sani 1325 – 1 Şubat 1910. İstenmeyen elemelerin sürmesi üzerine genelge bu sefer Maarif Nezareti tarafından tekrar yayınlanmıştır. Bkz. **Tanin**, "Gazetelerle Memurin Neşriyatı", n.538, 21 Safer 1328 – 18 Şubat 1325 – 3 Mart 1910. **Tanin**, n.539, 22 Safer 1328 – 19 Şubat 1325 – 4 Mart 1910.

²³¹ Örneğin Mekteb-i âliyyeye giden bir memur son sınıfta veya sondan bir önceki sınıfta ise bu haktan yararlanacaktı. Maliye Nezareti prosedürle bizzat ilgilenmiş ve memurların eğitiminin önceliği noktasında görüş bildirmişti. Bkz. **Tanin**, "Memurlar ve Mektepler", n.493, 5 Muharrem 1328 – 4 Kanun-i sani 1325 – 17 Ocak 1910.

²³² Harcırah Kanununun 13. maddesi bu anlamda Şurayı devlet'te incelenerek izne ayrılan memurlara maaşlarının yarısının ödenmesi konusunda kadar çıkartılmıştı. Bkz. **Tanin**, "Memurin-i mezune", n.502, 14 Muharrem 1328 – 13 Kanun-i sani 1325 – 26 Ocak 1910.

²³³ **B.O.A.** DH. MTV. 17 1; **Tanin**, "Tercüme-i hal varakaları", n.504, 16 Muharrem 1328 – 15 Kanun-i sani 1325 – 28 Ocak 1910.

²³⁴ Askere giden memurun maaşı üçe bölünecek bir parçası kadroya vekalet eden memura bir parçası ailesine ve son parçası da kendisine iade edilecekti. Bkz. **B.O.A.** DH. HMS. 24 52; **Tanin**, "Memurinin askerliği", n.564, 17 Rebiülevvel 1328 – 16 Mart 1326 – 29 Mart 1910.

²³⁵ **B.O.A.** M.V. 137 23.

²³⁶ Örneğin Maliye Nezareti, kadro için bir takım kişilerin isimlerini kullanarak talepte bulunan kişilerin başvurusunu tamamen geçersiz ilan etmişti. Bkz. **Tanin**, "Memurinin Müracaatları", n.520, 2 Safer 1328 – 1 Şubat 1325 – 13 Şubat 1910.

²³⁷ **B.O.A.** DH. MTV. 57 1.

cinayet haricindeki tüm suçlardan cezasını çekmiş olan memurlara devlet kapılarını tekrar aralamıştır.²³⁸

Maliye Nezareti'nde bütçe üzerinde yapılan çalışmalardan olumsuz sonuçlar alınmış ve çözüm yine geçici bütçede bulunmuştu. 1909-1910 yılına ait bütçe halihazırda alınacak dış borçlarla desteklenmesi düşünülürken Yemen ve ufukta beliren Arnavut isyanlarının dengeleri Harbiye Nezareti yönüne olumsuz bir şekilde değiştirmesi tüm planların alt üst olmasına yol açmıştı. 26 milyon liralık Osmanlı bütçesinin 14 milyon lirası Harbiye ve Bahriye Nezaretleri'ne ayrılmışken 8.5 milyon lirası dış borç ödemelerine gitmekteydi.²³⁹ Sadece bu panorama dahi Hakkı Paşa Kabinesi'nin yapacaklarının ne kadar sınırlı olacağını gösteriyordu. Yabancı gazetelerde çıkan haberlerde bile yaşanan bütçe krizi özellikle vurgulanmış ve ekonomiyi canlandıracak reformlar yapılırsa dahi kısa dönemde bunlardan faydalanma imkanının neredeyse hiç olmadığı özellikle belirtilmiştir.²⁴⁰ Bütçe yetersizliği nedeniyle iş yapamayan nazırlar hakkında verilen gensorular mebuslar arasında dahi mücadele nedeni olduğu sırada²⁴¹ Hükümet hazırladığı “Mart-Nisan Muvakkat Bütçe Layihası”nı Meclis Başkanlığı'na sunmuştu. Cavit Bey bütçenin geçici hazırlanmasına neden olarak 1- Zamansızlık 2- Nezaret müfredatlarının zamanında gelmemesi 3- Nezaretlerden gelen cetvellerin eksikliği ve Bab-ı ali yangının yol açtığı tahribatı göstermişti.²⁴² Hükümet, bütçe ile birlikte devletin mali hesaplarını Batı'daki sistemlere daha da uyumlu hale getirdiği gibi devlet içi bütçe hesaplamalarına kolaylık sağlayacak Muhasebe Kanunu üzerindeki çalışmalarını tamamlayarak Meclise göndermişti.²⁴³ Kanun layihasının görüşüleceği gün Cavit Bey, Muhasebe-i Umumiye Kanunu'ndan beklentilerini son derece açık bir şekilde özetlemişti. Gülhane Hattı ve Islahat Fermanları ile devletin her sene bütçe hazırlamayı taahhüt ettiğini ancak geçen yıla kadar bu sözünü yerine getiremediğine dikkat çeken Cavit Bey, özellikle Abdülhamid Dönemi'ne göndermede bulunarak “*Bütçeyi bir mel'abe üstünde istenildiği tarzda oynanabilecek bir veraka-i erkam, daha doğrusu bir vasıta-i iğfal gibi telakki eyleyen bir hükümetin Muvazene-i Maliye Kanununun tâbi olması vâcib olan kavait ve şeraiti ne derecede nazar-ı itibar ve iltifatında tutacağını anlamak için çok düşünmeye hacet yoktur*” diyen Maliye Nazırı Cavit Bey, o döneme bir nokta koyduklarını zaten meşruti idarenin de esasının bütçe olduğunu

²³⁸ B.O.A. DH. MTV. 17 12.

²³⁹ Tanin, “Osmanlı Maliyesi”, n.523, 5 Safer 1328 – 4 Şubat 1325 – 16 Şubat 1910.

²⁴⁰ Tanin, “Yeni usul-i maliye”, n.530, 13 Safer 1328 – 10 Şubat 1325 – 23 Şubat 1910.

²⁴¹ Tüm mebusların seçmenlerini memnun etmek adına ve yaşanan mali buhranı bile bile nazırlar hakkında gensoruların verilmesini eleştiren yazı için: Bkz. Tanin, “Nazırlığın zorluğu”, n.544, 27 Safer 1328 – 24 Şubat 1325 – 9 Mart 1910.

²⁴² M.M.Z.C. İ: 53 27 Şubat 1325 (12 Mart 1910) C: 1, ss. 74-82.

²⁴³ M.M.Z.C. İ: 44 8 Şubat 1325 (21 Şubat 1910) C: 1, s. 409.

vurgulamıştı.²⁴⁴ Bütçe üzerindeki denetleme yetkisinin sadece Meclis'te olduğunu hatırlatan Nazır, bu nedenle bazı eksikliklerin göze çarptığını bu tip sistem açıklarını kapamak adına da Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nu hazırladıklarını ifade etmiştir. Geçen yıl yaşanan siyasi olaylar nedeniyle rafa kaldırılan kanunun bu yıl hazır hale getirilip Meclis'e sunulduğu ve yasalaştığı takdirde devlet ve millet açısından sayısız kazanımların yapılacağı vurgulamıştı.²⁴⁵

Hükümet para açısından olmasa da teknik anlamda mali aygıtın seri bir şekilde işlemesi için yukarıdaki çabalarına ek olarak Umur-ı Maliye Müfettişleri hakkında Hilmi Paşa Hükümeti zamanında çıkarılan nizamnameyi gözden geçirip bazı maddelerini tadil ettiği gibi,²⁴⁶ taşrada denetimi sağlayacak Mülkiye Müfettişleri'nin görev ve sorumlulukları ile özlük haklarına dair bir talimat yayınlamıştı.²⁴⁷ Merkez teşkilatı çalışmalarında eşzamanın yakalanması için ortak mesai saati uygulamasına geçen Bâb-ı ali,²⁴⁸ nezaretler arasındaki yazışmaların kesintisiz bir şekilde devam etmesi amacıyla gece çalışmaları için nöbetçi memur bırakılmasını zorunlu kılmıştı.²⁴⁹ Parti-memur ilişkilerini ayırmak için ısrarlı bir şekilde genelgeler çıkaran hükümet,²⁵⁰ tensikat sonucu kadro harici kalan memurları da tekrar kadroya dahil etmek için belirli konularda nezaretleri uyarma ihtiyacı hissetmişti.²⁵¹ Böylesi bir girişimin arkasında muhalefetin sayıları gittikçe artan kadro harici memurları siyasi amaçları için kullanmaya başlaması olmuştu. Hilmi ve Hakkı Paşa iktidarları ile meclis ve hükümet üzerindeki etkisini giderek arttıran İttihatçılara karşı yer altı örgütleri kurulmaya başlamış bu ise “Cemiyet-i Hafiyeh” tartışmalarını ateşlemişti. Parlamento kürsüsünde hararetli bir şekilde tartışılan konunun öznesinde ise 31 Mart İsyanı ile yurt dışına kaçarak Paris eksenli “İslahat-ı Esasiye” cemiyetini kuran Şerif Paşa vardı.

²⁴⁴ M.M.Z.C. İ. 69 27 Mart 1326 (9 Nisan 1910) C: 1, s. 649-650.

²⁴⁵ M.M.Z.C. İ. 69 27 Mart 1326 (9 Nisan 1910) C: 1, s. 650-652.

²⁴⁶ **Düstur**, Tertib II, C. II, s. 147 ve 339.

²⁴⁷ **Düstur**, Tertib II, C. II, ss. 171-175.

²⁴⁸ Mesai saatleri Hilmi Paşa Kabinesi zamanında vazgeçilen zevali (alafranga) saate göre ayarlanmıştı. Buna göre memurlar öğle tatili hariç günde 7.5 saat çalışacaklardı. Daireden çıkış saati aynı zamanda vapur ve tren kalkış vakitlerine göre ayarlanmıştı. Bkz. **B.O.A.** M.V. 140 103; **Tanin**, “Zevali Saatlerin Tatbiki”, n.573, 26 Rebiülevvel 1328 – 25 Mart 1326 – 7 Nisan 1910. Mesai saatleri yaz mevsimine göre tekrar gözden geçirilmişti. Bkz. **Tanin**, “Devairde devam saatleri”, n.637, 2 Cemazielahir 1328 – 28 Mayıs 1326 – 9 Haziran 1910.

²⁴⁹ Özellikle Sadaret mesai saatinden sonra gönderilen önemli evrakların kapıdaki kavaslara teslim edilmek zorunda kaldığı bunun da güvenli bir uygulama olmadığını hatırlatma ihtiyacı hissetmiştir. Bkz. **B.O.A.** Ş.D. 2794 37.

²⁵⁰ **Tanin**, “Devlet Memurini ve Cemiyet İşleri”, n.615, 10 Cemaziülevvel 1328 – 6 Mayıs 1326 – 19 Mayıs 1910.

²⁵¹ Tensik komisyonlarından “caiz’ül istihdam” yeterliliğini alan memurlar kendileri yerine boşalan kadrolara başka nezaretlerden alınması üzerine şikayetlerini Sadarete iletmişler bunun karşılığında da nezaretlerin kendi kadro hariçleri dışında memur almamaları konusunda genelgeler yayınlamıştır. Bkz. **Tanin**, n.678, 14 Receb 1328 – 8 Temmuz 1326 – 21 Temmuz 1910.

Konuşulanlar bir tarafa bırakılacak olursa, Şerif Paşa yayınladığı cemiyet programında açık bir şekilde kadro hariçlerinin eski görevlerine iade edileceği vaadinde bulunmaktaydı.²⁵² Söz konusu söylentilerin Tensikat Kanunu'na ek olarak çıkarılan yasa metninin içeriğini ne ölçüde etkilediğini söylemek kolay değildir. Ancak yeni kanunun ne şekilde olursa olsun memurların beklentilerinin uzağında olduğunu kestirmek zor değildir.

Meşrutiyet ikinci yılını doldurmak üzereydi ve nezaretler tam anlamıyla bir inşaat sahasına benziyordu. Merkez kurumları arasındaki yazışmalar, merkez ile taşra arasında ırmak gibi çağlayan evrak akışı hep bu oluşumun yansımalarıydı. Aynı süreç halk nezdinde belki daha da şiddetli olarak yaşanıyordu Özellikle devlet kadrolarından çıkarılan memurların bazıları söz konusu yokluk edebiyatının daha da artmasına neden olmuştu. Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey yazmış olduğu bir makalede Osmanlı toplumunu Fransız toplumuna benzetmiş ve orada nasıl aristokrasinin can çekişmesi hala devam ediyorsa Türk nüfusun geçimini devlet kapısı dışında başka bir yerde arama sürecinin de yıllar yüzyıllar alabileceğinden bahsetmişti.²⁵³ Siyasi ve sosyal istikrar uğruna Abdülhamid Dönemi'nde şişirilen kadroların yeniden düzenlenmesi meşrutiyet bürokratlarının önündeki en önemli hedefti. Her tensikat dalgası ile acıları çoğalan memurlar ise gönderdikleri arzuhaller ile yardım dileniyordu. H. Cahit yazmış olduğu bir yazıda kalemlerde biriken bu evrak yığınlarına göndermede bulunarak mevcut idari organizasyonun bu kadar dilekçeyi işleme alacak kapasiteden uzak bulunduğunu, ancak amacın da bu olması gerektiğinden dem vurmuştu.²⁵⁴ Parlamentonun açılışından beri istenen bir Teşkilat Kanunu idi ve iki yılın sonuna gelindiğinde mebuslar bu isteklerinden vazgeçmemişlerdi.²⁵⁵

Hükümet ise bir yandan idari mekanizmayı elle tutulur bir hale getirmeye çalışırken diğer taraftan da aynı mekanizma ile Çeteler Kanunu ve Kiliseler Kanunu gibi yasalar yayınlayıp bunları gündelik hayata yerleştirmeye çalışıyordu. İlk kanunla devlet asayişini ikincisi ile de Meşrutiyet'in adalet ve eşitlik prensiplerini ayağa kaldırmayı düşünmüştü. Ancak her reform gibi bunlar da iktidar ve bütçe ile orantılı şeylerdi ve geçici bütçelere

²⁵² Şerif, **Meşrutiyet'e Doğru – Ben ve Hayatım**, Nefaset Matbaası, Der-saadet, 1911, ss. 57-62. “*Mad. 32- Keyfi olarak yapılan mülki ve askeri tensikatın yeniden icrası*”. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkasının Programı, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, s. 293. Süreç, İngiltere Büyükelçisinin raporlarına geçecek derecede yakından takip edilmiştir. Bkz. “Doc. 32. Memorandum respecting the New Regime in Turkey”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publication of America, ss. 252-253.

²⁵³ Babanzâde'nin yazısı bütçe tartışmaları hakkında da önemli ip uçları sağlamaktadır. Bkz. **Tanin**, “Bütçe-Ahali ve Memurin”, n.610, 4 Cemaziülevvel 1328 – 1 Mayıs 1326 – 14 Mayıs 1910.

²⁵⁴ **Tanin**, “Arzuhaller ve Şikayetler”, n.586, 10 Rebiülahir 1328 – 7 Nisan 1326 – 20 Nisan 1910.

²⁵⁵ **Tanin**, n.593, 14 Rebiülahir 1328 – 11 Nisan 1326 – 24 Nisan 1910. Parlamentonun kapanış oturumunda Karesi Mebusu Vasfi Efendi'nin önergesi için: Bkz. **M.M.Z.C. İ.** 125 15 Haziran 1325 (28 Haziran 1910) C: 1, s. 618.

mahkum bir sistem içerisinde Hakkı Paşa Kabinesi'nin zaafı ile selefi Hilmi Paşa Kabinesi'nin zaafı arasında hiçbir fark bulunmuyordu. Mali durumun açmazları yine de bürokratikleşmenin önünü kesememiştir. Arnavutluk İsyanı gibi olaylar dahi mevcut idari mekanizmanın büyümesi ile sonuçlanmıştı. Olayları kontrol etmek adına kurulan Komisyon, Bab-ı âli'ye göndermiş olduğu bir yazıda İmparatorluk emir ve fermanlarını “*mülk-ü Osmaniyyenin her cihetinde ve devair-i idare-i devletin her şubesinde*” etkin kılmak için çalıştığını beyan etmişti.²⁵⁶ Sarf edilen mesainin her zaman için yerini bulduğunu söylemek zordur, ancak yine de iki yıl içerisinde kat edilen yol gerçekten çarpıcıydı. İki yıl öncesinin olmazsa olmaz ritüellerinden olan memuriyet yeminlerinin telaffuzu bile artık unutulurken²⁵⁷ yasanın ihlal edilmesi nedeniyle önceki dönemin önde gelen kumandanlarından birinin görevden el çektirilmesi bile çok rahat bir şekilde teklif edilebiliyordu.²⁵⁸

Selânik Valisi'nin “etnikçi” tutumu nedeniyle gayrı Müslimlerin şikâyetinin artması üzerine imparatorluk bürokratinin hasletlerini sayan Bab-ı ali, gönderdiği uyarı yazısında Meşrutiyet'in ana ilkelerini ısrarla vurgulamış ve Meşrutiyet idaresinin bu çerçevede işleyen bir aygıt olduğunu belirtmişti. İmparatorluk memurunun cemaatler arasında taraf tutma gibi bir lüksü olamazdı ve icabında hizmet bölgesinin tüm inanç ve itikadına uymak zorundaydı.²⁵⁹ Bab-ı âli bu kaynaştırıcı tutumu yazışmalarına da yansıtmaya çalışmış ve sözcüleri tensikat konusu ile Bağdat'a gönderilen bir yazıya alakasız bir şekilde memurların Cuma namazlarını kaçırmamaları gibi bir notu da eklemeyi ihmal etmemiştir.²⁶⁰

Bab-ı âli kalemlerinin kurumlaşma anlamında çeşitlenmesi ve ayrışması Batı'daki Bahriye ve Harbiye Nezaretleri'nin dahi hızla bürokratlaşmalarını gıpta ile izleyen kesimlerce hararetle desteklenmesine neden olmuştu. Osmanlı nezaretleri Batı'daki emsallerinden çok uzakta olabilirdi, ancak işbirliği ve iyi niyet ile bu mekanizma da Batıdakiler gibi işletilebilirdi. Bunun için dikkat edilmesi ve sıkı sıkıya uyulması gereken prensipler vardı ki kadro sınavları bunların en dikkat çekeniydi. Bilgisizlik ve patronaj gibi eski devri çağrıştıran kavramlardan kurtulmanın tek yolu tebaayı devlet önünde

²⁵⁶ B.O.A. Y. PRK. A. 15 48.

²⁵⁷ B.O.A. DH. MTV. 6-1 14. Memur yeminleri Tanzimat ile beraber kalem dairelerine girmiş ve özellikle II. Abdülhamit döneminde tüm devlet kurumlarına yayılarak daha etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bkz. Gülden Sarıyıldız, “Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl: I, Sayı: I, 2002, ss. 251-268.

²⁵⁸ 31 Mart İsyanından sonra Nazım Paşa, hem IV. Ordu Kumandanı hem de Bağdat Valisi olarak İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Tensikat Komisyonlarının verdiği karara ve Tensikat Kanunu'na aykırı eylemleri nedeniyle sert bir şekilde uyarılmıştı. Bkz. B.O.A. DH. MTV. 6-2 4.

²⁵⁹ B.O.A. DH. MTV. 6-1 47.

²⁶⁰ B.O.A. DH. MTV. 6-2 4.

farksızlaştıracak objektif kriterleri devlet dairelerinin temel düsturu haline getirmektir.²⁶¹ Bu yönde atılan her adım ilerici çevrelerin alkışları ile desteklenmişti; tıpkı Ahmet Nazım Efendi örneğinde olduğu gibi. Nazım Efendi Defter-i Hakani Nezareti tarafından açılan kadro sınavına başvuran pek çok kişiden biri idi. Sınavı birincilikle kazanmış ve gerekli detayları öğrenmek üzere nezarete gitmişti. Kendisine sınavı kazandığı fakat nezaret ricalinin takdir yetkisini ikinci aday yönünde kullandığını öğrenince uğradığı haksızlığı Şura-yı devlet'e taşımaya karar vermişti. Mülkiye dairesinde Nazım Efendi'nin dosyası incelemeye alınmış ve Meşrutiyet ilkelerinin hatırlatıldığı şu yazı kaleme alınmıştı, “*Devairde ihdas olunan imtihan usulünden maksad müsabakaya iştirak edenlere iktidarına göre verilen numaralardan bir derece yüksek olanını tefrik etmekten ibarettir. Memuriyette istihdam olunmak için iktiza eden evsaf-ı saireye haiz olmayanlar esasen imtihana kabul edilmemek iktiza eder. İktidar ile icab eden evsaf-ı saireyi aynı derecede haiz olup olmamak ciheti imtihanda kazanılan numaralar müsavi olduğu takdirde düşünülme lazım gelir*”.²⁶² Ahmet Nazım'ın mağduriyetini ortadan kaldıran karar sevinçle karşılanmış, ancak memurların tayin-terfii ve özlük haklarını içeren kesin hükümlerin olmayışı bir kere daha eksikliğini hissettirmişti.²⁶³

Hatalarının bedelini işini kaybetmekle ödeyen memurların emsallerine örnek olmak üzere manşetlere taşındığı Meşrutiyet Dönemi nezaretlerin üzerindeki esrar perdesini de sonuna kadar kaldırmıştır.²⁶⁴ Hastasını öldüren doktora karşı uygulanan prosedürün aynı nazırlar ve hatta sadrazamlar için dahi istenmeye başlanmıştı. Hakkı Paşa, Aralık sonlarında Hükümet icraatlarını anlatmak için kürsüye geldiğinde kendinden çok nazırlarının kefareti ödemesine zorlanmıştı. Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin kapalı kapılar ardında yaptığı nezaret bütçesi “*kabul edilemez*” olarak eleştirilirken nazırlara atfen Meşrutiyet

²⁶¹ **Tanin**, “Ketebe ve Memurin”, n.754, 4 Şevval 1328 – 25 Eylül 1326 – 8 Ekim 1910. Memur seçimi ve özlük hakları ile ilgili bu sıralarda özellikle Mülkiye dergisinde hararetli tartışmalar yapılmaktaydı. Örneğin Abdülgani Seni, “Memurin-i Devlet ve Evsafı” başlıklı yazısında halihazırdaki memur seçim kriterlerini incelemiş ve tercihini memur adayları ile yapılacak mülakatlara ve “reis-i müntehib” konumundaki yöneticilerin kanaatleri yönünde kullanmıştır. Bkz. Abdülgani Seni, “Memurin-i Devlet ve Evsafı”, **Mülkiye**, N. 21, 1 Teşrin-i evvel 1326 – 14 Ekim 1910, ss. 18-24. Tevfik Bey ise derginin bir sonraki sayısında Seni'yi şiddetle eleştirerek, mülakatların ve kanaatlerin çok yanıltıcı olabileceğini, üstünkörü düzenlenen Sicil-i Ahval dosyalarının ise hiç yardımcı olmayacağını bu durumda ise çok daha zor olan ve halihazırda Avrupa'da uygulanan yöntemini idare anlayışımız için en uygunu olduğunu ileri sürmüştü. Söz konusu sistem üstlerin altları belli bir staj döneminde her yönüyle değerlendirmesi ve bunu bir tercüme-i hal varakası olarak düzenleyip onay mercilerine sunmak şeklinde olacaktır. Bkz. Tevfik, “Memurin-i Devlet ve Evsafı – A. Seni Bey'e”, **Mülkiye**, n. 24, 1 Kanun-i sani 1326 – 14 Ocak 1911, ss. 15-18.

²⁶² **Tanin**, “Memurin ve Ketebe'nin Hali”, n.768, 17 Şevval 1328 – 8 Teşrin-i evvel 1326 – 21 Ekim 1910.

²⁶³ Gazete durumu kısaca şu şekilde özetlemişti, “*Nezaretlerin umur-ı idare-i dahiliyeleri hakkında nizamnameler tanzim edilmedikçe her memurun vazifesi, hakkı, salahiyeti, suret-i taltif ve tevcihi takrir etmedikçe maa-teessüf bu tezebübün nihayet bulacağı ümid edilemez.*” Bkz. **Tanin**, “Ketebe ve Memurin”, n.754, 4 Şevval 1328 – 25 Eylül 1326 – 8 Ekim 1910.

²⁶⁴ **Tanin**, “Memurlar Hakkında”, n.752, 30 Ramazan 1328 – 21 Eylül 1326 – 4 Ekim 1910.

Dönemi'nde “*bir müstebid yerine sekiz tane ufak müstebidin*” hakim olduğu suçlaması yöneltilmişti.²⁶⁵

Hakkı Paşa Kabinesi 1911 yılına İmam Yahya'nın cihad ilanı ile girmişti. Yemen'de işler iyi gitmiyordu ve Arnavutluk Bölgesi'ndeki Avusturya-Karadağ tahrikleri her geçen gün artmaktaydı. Artan savaş masrafları bütçeden daha büyük lokmalar koparıırken Hükümet içindeki çatlaklar giderek derinleşmekteydi. İttihatçılar arasındaki bölünme Şubat ayında Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırlığı koltuğundan feragat etmesine neden olurken, İTC artan kan kaybını Saraya yaslanarak telafi etmeye çalışmıştı. Nezaret karar organlarına Saray iradesinin eklenmeye çalışılması İttihatçı hürriyet manifestolarını sorgulamaya açmıştı.²⁶⁶ Artan muhalefet baskısı üzerine elindekileri inatla savunmaya başlayan İttihatçı basının değerlendirmelerini yine de pür bir partizan tutum içinde yapmayı dikkat çekicidir. Nezaret işlerinin yavaşlığından kaynaklanan şikayetlere karşı kurumların geçiş aşamasında olduğunu hatırlatan Hüseyin Cahid, bu noktada bir parantez açma gereği hissederek nazır merkezli yapılanmanın yanlışlıkları üzerinde durmuş ve nezaretlerin seri bir şekilde işleyemeyişini memur haklarını kayıt altına alan bir kanun olmayışına bağlamıştı.²⁶⁷

Memurların ekonomik anlamda çektiği sıkıntılar ve bunların devlet dairelerine yansımaları hemen herkesçe kabul edilen gerçeklerdi. Bunların ortadan kaldırılması durumunda devlet kurumlarının daha iyi çalışacağı ve rüşvet gibi ahlaksız unsurların ortadan kalkacağı konusunda hemen herkes hemfikirdi. Ancak 1911 yılının başlarından itibaren bu konuda da bir kırılma yaşanarak memur performansını düşüren en önemli nedenin özlük haklarını içeren genel bir kanunun olmayışı temel etken olarak görülmeye başlanmıştır. Halk tarafından toplanan imzalarla görevini terk etmek zorunda bırakılan taşra memurlarının iş güvencesine dair artan şikayetlerine kamuoyu da ilgi göstermeye başlamıştır.²⁶⁸ İlan-ı hürriyetin neredeyse üçüncü yılını doldurmasına karşın memurlara yönelik suistimallerin hala devam ettiğini ifade eden Hüseyin Cahid, Hükümet'in yapması gerekenin genel bir Memurin Kanunu için derhal Avrupa ülkelerine heyetler göndermek ve konu ile ilgili incelemeler yapmak olduğunu belirtmişti.²⁶⁹ Konu ile ilgili olarak memurlar arasında da örgütlenme başlamış ve Ticaret ve Nafia Nezareti Ticaret-i Umumiyye Muavini Reşad Bey basına verdiği demeçte merkez teşkilatının tüm kalem ve şube müdür ve

²⁶⁵ Lütü Fikri Efendi'nin eleştirileri için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 12 24 Teşrin-i sani 1326 (7 Aralık 1910) C: 2, ss. 381-84.

²⁶⁶ **B.O.A.** M.V. 148 6.

²⁶⁷ **Tanin**, “Nezaretlerde”, n.871, 5 Safer 1329 – 23 Kanun-i sani 1326 – 5 Şubat 1911.

²⁶⁸ Gazete memurların içinde bulunduğu ızdırabı “*düniün meselesi, bugünün meselesi ve belki de yarının meselesi*” olarak tanımlamıştı. Bkz. **Tanin**, n.861, 25 Muharrem 1329 – 13 Kanun-i sani 1326 – 26 Ocak 1911.

²⁶⁹ **Tanin**, “Memurinin terfii ve tayini”, n.888, 22 Safer 1329 – 9 Şubat 1326 – 22 Şubat 1911.

muavinleri, mümeyyizleri ve katipleri adına seçilen temsilcileri bir araya getirecek toplantının hafta sonu gerçekleştirileceğini aynı zamanda Meclis-i Mebusan nezdinde yürüttükleri çalışmalar sonucunda söz konusu kanuna duyulan ihtiyacı Bütçe Kanunu mazbatasına eklettiklerini ifade etmişti.²⁷⁰

1327 (1911) yılı Bütçe Kanunu görüşmelerinde Meclis Komisyonu adına söz alan Ankara Mebusu Mahir Sait Bey, Memurin Kanunu ile ilgili olarak kamuoyunda oluşan hassasiyeti hatırlatmış ve “Bu kanun, memurlarımızın hayatını, istikbalini, işlerin süratle icrasını temin edeceği için o kadar lazımdır ki, hükümetten bu hususta sürat ve himmet bekleriz” temennilerini ifade etmiştir.²⁷¹ Bütçe yoğunluğunu atlatan meclis, memurların bu beklentileri ile doğrudan ilgilenmeye karar vermiş ve Şura-yı devlet’e konuyu incelemesi için talimat vermişti. Şura-yı devlet Tanzimat Dairesi kısa sürede “*devairce şimdiye kadar tatbik edilen nizamat ile mukarrerat-ı müttehizzenin birer suretinin ve devair merkez ve şuebat-ı memurininin derecat ve sınıfı ile her şube-i idareye alınması lazım gelen memurinin evsaf ve derece-i malumatını*” içerecek son derece kapsamlı bir layiha hazırlama çalışmalarına başlamıştır.²⁷²

Başkentin eksik olmayan yangınlarından Bab-ı âli de nasibini almış ve Şubat 1911 başında çıkan bir yangın ile evraklarının önemli bir kısmını kaybetmişti. Yangının nedeni bilinmediği gibi soruşturma yapma ihtiyacı da hissedilmemişti. Ancak nezaret evraklarına verdiği zarar gerçekten korkunçtu. Hariciye Nezareti şanslı nezaretler arasındaydı ve mûhaberat-ı umûmiyye ikinci şube evrakları hariç tüm dosyalarını kurtarmıştı. İstinaf Mahkemesinin önemli dosyaları ve Dahiliye muhasebesine ait evraklar tamamen yanarken, meşrutiyetin başından beri tüm Avrupa’dan toplanan ve çevirisi yapılan tüm kanun ve nizamnameler yanmıştı. Şura-yı devlet ve Sadaret arasındaki yazışmalar yanarken Meclis-i vükela’ya ait evraklar da aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamamıştı. Dahiliye Sicill-i Ahval dosyalarının büyük bir kısmını kurtarıırken teşrifat ile ilgili yapılacak düzenlemeler için emsal teşkil etmesi düşünülen ve bu amaçla çevrilen kanunlar ve örnek olarak getirtilen üniformalar da yanmaktan kurtarılamamıştı. Yangın nedeniyle nezaret merkezleri de değiştirilmiş örneğin Şura-yı devlet Çemberlitaş’taki Akif Paşa Konağı’na taşınırken Dahiliye Nezareti’nin bazı birimleri Hariciye Nezareti’ne kaydırılmıştı.²⁷³

²⁷⁰ **Tanin**, “Memurin için”, n.887, 21 Safer 1329 – 8 Şubat 1326 – 21 Şubat 1911.

²⁷¹ **M.M.Z.C.** İ: 48 14 Şubat 1326 (27 Şubat 1911) C: 1, s. 274.

²⁷² **Tanin**, “Memurinin azl ve nasbine dair”, n.920, 29 Rebiülevvel 1329 – 13 Mart 1327 – 26 Mart 1911.

²⁷³ **Tanin**, “Bâb-ı âli Yangını”, n.873, 7 Safer 1329 – 25 Kanun-i sani 1326 – 7 Şubat 1911.

Yangının sonuçlarını gören Bab-ı ali bürokratları evrakların saklanması için daha güvenli depoların yapımı için bir komisyon oluşturmuştu. Devlet dairelerinin ısıtılması sobalar yardımı ile yapılıyordu ve Bab-ı ali yangınının da söndürülmemiş bir sobadan çıkan kıvılcım nedeniyle olduğu tahmin ediliyordu. Yangından bir hafta sonra bu nedenden dolayı bu sefer Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nde yangın çıkması üzerine Sadaret'te bir toplantı düzenlenmiş ve ısıtma sisteminin kalorifere çevrilmesi yönünde prensip kararı alınmıştı.²⁷⁴

Şubat sonlarında başlayan bütçe müzakerelerine ise “Teşkilat Kanunu ile Memur Maaşları” damgasını vurmuştur. Maliye Nazırı Cavit Bey ısrarlı bir şekilde oluşum içinde devlet kurumlarını bağlayacak bir kanunun şimdilik çıkarılmasını imkansız olarak görürken²⁷⁵ Meclis adına söz alan Mahir Sait Bey (Ankara) bütçe görüşmelerinin daha sağlıklı geçmesi ve devlet kurumlarının üzerine oturtulacağı Teşkilat Kanunu'nun bir an önce Hükümet gündemine alınmasını talep etmişti.²⁷⁶ Cavit Bey bütçe konuşmasına bir müjde ile başlamıştı. 1912'den itibaren devlet gemisinin dış borçlara gerek kalmadan kendi kaynakları ile yürütüleceğini açıklayan Maliye Nazırı bunun için de atıl kaynakların bir an önce kullanıma açılacağı vaadinde bulunmuştu. Cavit Bey özellikle Muhasebe-i Umumiyye Kanunu ile Divan-ı muhasebat'ın gözden geçirilen iç teşkilatına da göndermede bulunmuş ve devletin finans mekanizmasının köklü reformlara tabi tutulduğunu ve vaatlerini yerine getirmek için Hükümet'in güvenilir gerekçeleri bulunduğuna değinmişti.²⁷⁷

Hükümet bütçesini eleştirmek adına söz alan Abdülaziz Mecdi (Karesi) ve Yorgo Boşo (Serfice) Efendiler Hükümet'in maaş politikasını eleştirerek kaynak yaratılmadan giderlerin fazlaştırıldığını örneğin bütçe sınırlarının dışına çıkılarak maliye müfettişleri sayısının arttırıldığından bahsetmişler ve bu politikanın devamında hükümetin hiçbir vaadini yerine getiremeyeceği uyarısında bulunmuşlardı. Dagavaryan Efendi (Sivas) ise Tekaüd ve Mazuliyet maaşlarına göndermede bulunarak hükümetin kendini affetmesi adına kaynak yokken söz konusu maaşları % 50 nispetinde arttırdığını ve bu kesimden sandığa 1 milyon lira gelirken 2 milyon 250 bin liranın dağıtıldığını aradaki farkın ise devlet tarafından kapatılmaya çalışıldığını vurgulamıştı. Özellikle kadro tekliflerine karşı rahatını bozmak istemeyen mazuliyet maaşı alan memurları sert bir şekilde eleştiren Sivas Mebusu, halk hizmet beklerken keyfini bozmayan ve o halkın sırtından bu kişilerin karnını doyuran

²⁷⁴ **Tanin**, “Hazine-i evrak için”, “Kalorifer için”, n.901, 6 Rebiülevvel 1329 – 22 Şubat 1326 – 7 Mart 1911.

²⁷⁵ **M.M.Z.C.** İ: 46 10 Şubat 1326 (23 Şubat 1911) C: 1, ss. 193-5.

²⁷⁶ **M.M.Z.C.** İ: 48 14 Şubat 1326 (27 Şubat 1911) C: 1, s. 274.

²⁷⁷ **M.M.Z.C.** İ: 46 10 Şubat 1326 (23 Şubat 1911) C: 1, ss. 195-7.

Hükümeti de acil önlemler almaya çağırılmıştı. Sıralanan önlemlerin başında da mazuliyet maaşlarının kesilmesi genel olarak da tüm maaşlar da tensikat yapılması geliyordu.²⁷⁸

Genel olarak memurlara karşı oluşan bu hava üzerine bir sonraki bütçe oturumunda kürsüye gelen Cavit Bey, bütçe ve nezareti ile ilgili soruları yanıtlamaya çalışmıştı. Maliye Müfettişleri hakkındaki ithamlara cevap veren Maliye Nazırı, bu kişilerin Fransa'da eğitildiği ve çok çetin bir sınav ve kurs maratonundan sonra göreve başlatıldıklarını ve en küçük kusurları bulunduğu da görevlerine son verildiğini açıklamış ve son bir buçuk yıl içerisinde 640 teftiş yapıldığı ve elde edilen tasarrufları mebuslarla paylaşmıştı. Açılan kadrolara tensikat mağdurlarının neden alınmadığı sorusunu da yanıtlayan Cavit Bey bu kadrolar için genç ve kariyer yapmaya hazır adaylara önceliğin verildiğini belirterek nezaretinin kadro politikasını hatırlatmıştı.²⁷⁹

Cavit Bey'in son gündem maddesini memur maaşları oluşturuyordu. Memurları maaşlarına göre altı sınıfa ayıran Cavit Bey, 100 kuruştan 1.000 kuruşa kadar maaş alan memurlar 70.000 kişi, 1.000 kuruştan 2.500 kuruşa kadar maaş alanların 6.600 kişi, 2.500'den 5.000 kuruşa kadar maaş alanların 1.150 kişi, 5.000 kuruştan 7.500 kuruşa kadar maaş alan memurların 231 kişi varken 7.500'den 10.000 kuruşa kadar maaş alanların sayısını 20 olarak vermişti. Son olarak 10.000 kuruş ve yukarı maaşı alan memurların ise toplam 69 kişi olduğunu söyleyen Maliye Nazırı, mazuliyet ve tekaüd maaşı alan memurların bütçeye yükünün toplam kadro hariçleri ile beraber 200.000 lirayı geçmediğini bu kadar bir meblağla da devlet bütçesinin kurtulmayacağını vurguladıktan sonra parlamento içindeki muhalefet temsilcilerine şu şekilde seslenmişti; “memurin-i mülkiyye maaşatından tenzilat yapmaktan rica ederim bir daha bahsedilmesin”.²⁸⁰ Basın da çıkan yazılar da muhalefetin maaş üzerinden renksiz bir muhalefet yaptığının altını çizerek yaşanan hayat pahalılığı hatırlatılarak en küçük taşra memurundan yabancı ülkede görev yapan sefirlere kadar herkesin “maışet derdi” peşinde olduğu belirtilmişti.²⁸¹

Hükümet gerek giderek sertleşen muhalefet gerek devletin finans kaynaklarını zorlayan Yemen ve Arnavutluk İsyanları içerisinde bir yandan Ziraat Bankası'nı tarım kesimine daha yakınlaştırıcı yapısal tedbirler alırken²⁸² diğer taraftan Posta ve Telgraf

²⁷⁸ M.M.Z.C. İ: 54 23 Şubat 1326 (7 Mart 1911) C: 1, ss. 509-10.

²⁷⁹ M.M.Z.C. İ: 56 26 Şubat 1326 (10 Mart 1911) C: 1, ss. 584-585.

²⁸⁰ M.M.Z.C. İ: 56 26 Şubat 1326 (10 Mart 1911) C: 1, ss. 595-600; **Tanin**, “Maaşatta tenkihat”, n.907, 12 Rebi-ül evvel 1329 – 28 Şubat 1326 – 13 Mart 1911. Maaş tartışmalarının yapıldığı bir sırada yurt dışında görevli bulunan memurlara ödeme yapılamadığı haberleri mebusların muhalefet adına gündemi ne kadar çarpıttıklarını gösteriyordu. Bkz. **Tanin**, n.925, 29 Rebi-ül evvel 1329 – 18 Mart 1327 – 31 Mart 1911.

²⁸¹ **Tanin**, “Maaşat”, n.900, 5 Rebiülevvel 1329 – 21 Şubat 1326 – 6 Mart 1911.

²⁸² Çıkarılan kanun ile Ziraat Bankası Ticaret ve Nafia Nezareti'nden alınarak Ziraat ve Orman ve Maadin Nezareti'ne bağlanmıştı. Bkz. **Düstur**, Tertib II, C. III, ss. 73-4.

Müdüriyeti'ne zamane şartlarını takip edecek hem kurumsal hem de mali destekte bulunmaya çalışıyordu.²⁸³ Teşkilat Kanunu çalışmalarını kolaylaştırması adına kurulan istatistik kalemlerinin tahsisatını artıran hükümet,²⁸⁴ memurların gazetelerle siyasi yazılar yazmasını yasaklayan genelgeler yayınlamaya devam etmişti.²⁸⁵ Halihazırdaki kadrolara maaş ödemesi yapmakta zorlanan Hakkı Paşa Kabinesi, taşralarda yaşanan kadro alımlarını düzene koymak için sürekli olarak talimatlar kaleme almış²⁸⁶ ve parlamento üyelerinin iş takibi nedeniyle nezaret ricalini meşgul etmelerinden kaynaklanan sorunları aşmak adına kesin ziyaret saatleri belirlemiştir.²⁸⁷

1911 Baharı'na girildiğinde Arnavutluk'taki Malisör İsyanı şiddetini arttırırken Bulgar kıskırtmaları sonucunda Makedonya da isyan bölgeleri kervanına katılmıştı. Balkanlar'daki tansiyonun düşürülmesi adına Sultan'ın Rumeli ziyareti fikri bürokratik çevrelerde telaffuz edilmeye başlanırken hükümeti ayakta tutmaya çalışan İTC'deki kan kaybı devam etmiştir. Muhafazakar kesimlerin baskısı nedeniyle Talat Bey'in ardından Cavit Bey de istifa etmek zorunda kalacak bu ise kamuoyu nezdinde Hükümet'e karşı yükselen seslerin artmasına neden olacaktı.²⁸⁸ İttihatçılar özellikle yabancı basında çıkan ve kendilerini hedef alan eleştiri yazılarına hayli ayrıntılı cevaplar yazarak aklamaya çalışmışlar,²⁸⁹ ancak Adana'da yaşanan olay gibi örnekler yüzünden muhaliflerin ekmeğine yağ sürmekten de geri kalmamışlardı. İtalyanlar'ın Adana Bölgesi'nde illegal şekilde yaptıkları kazılar valinin tepkisine neden olmuş ve de kapatılmıştı. Ancak olaya müdahil olan İTC silahşoru Yakup Cemil Bey'in valiyi tehdit etmesi ve ardından da görevinden el çekirmesi, İTC ile hükümet arasındaki sis perdesini aralaması anlamında kendine gündem yaratmakta gecikmemiştir.²⁹⁰

²⁸³ **Düster**, Tertib II, C. III, s. 73., 183. İnal, Abdülrahman Efendi'nin hatıralarına göndermede bulunarak Hakkı Paşa'nın Mahmut Şevket Paşa'nın fazlasıyla etkisinde kalarak Arnavutluk Seferi'nin boyutlarını genişlettiğini bunun ise hem bölgedeki güvensizliği hem de bütçe harcamalarını artırdığını kaydediyor. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. IV, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1767.

²⁸⁴ **Tanin**, "İstatistik Memurları Tahsisatı", n.895, 29 Şubat 1329 – 16 Şubat 1326 – 29 Şubat 1911.

²⁸⁵ **B.O.A.** DH. MTV. 17 15.

²⁸⁶ **B.O.A.** DH. MTV. 6-1 79.

²⁸⁷ Konu ile ilgili bir talimatnamenin kaleme alınışı nezaretler üzerindeki parlamento baskısını yansıtmaktaydı. Aslında bu hala devam eden müzmin bir sorunun işaretiydi ki gündem ile ilgisi olsun olmasın mebuslar söz alarak seçim bölgelerinin sorunlarına ilgi uyandırmaya çalışmışlardı. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 51 7.

²⁸⁸ Cavit Bey'in istifasını "kaht-ı rical" çerçevesinde değerlendiren gazete uzun uzun sabık Maliye Nazırı'nın meziyetlerini saydıktan sonra bu ayarda devlet adamlarının kolay kolay yetişmediğine dikkat çekmişti. Bkz. **Tanin**, n.966, 12 Cemaziülevvel 1329 – 28 Nisan 1327 – 11 Mayıs 1911.

²⁸⁹ Yabancı basında özellikle Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi ile ilgili çıkarılan spekülasyonlar ve İttihatçıların bunları değerlendirmeleri açısından bkz. **Tanin**, "Nazırların İntihabı", n.953, 27 Rebiülahir 1329 – 15 Nisan 1327 – 28 Nisan 1911. Dönem olayları ile ilgili son derece eleştirel bir yazı için: Bkz. Edwin Pears, "Developments in Turkey", **The Contemporary Review**, 100, July-December 1911, ss. 11-30 aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

²⁹⁰ **B.O.A.** DH. MTV. 6-2 41.

İcraatlarına İTC gölgesi düşen Hakkı Paşa Kabinesi, tüm söylentilerin ortasında evine çeki düzen verme çabalarına devam etmeye çalışmıştır. Yemen'den sonra Balkanlar'da da yayılan isyan ateşi memurların askerliği ile ilgili yönetmeliklerin bir daha gözden geçirilmesine yol açmıştı. İdari yoğunluk nedeniyle memurların askerlik işlerini gevşek tutan hükümet, 1911 Nisanı'ndan itibaren inisiyatif almayı bırakarak daha katı önlemler yönelmeye başlamıştır. Öncelikle stratejik pozisyondaki memurlar bir kenara bırakılarak tüm memurlar talimlere davet olunmuş²⁹¹ ve boşalan kadrolara vekalet edecek memurlara normal kadro maaşının yarısının verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹² İhtiyat veya redif kıtalarında görev alan memurlar izinli sayılacak ve hizmet süresince tam maaş verilecekti.²⁹³ Son düzenlemenin şikayetlere yol açması konunun Şura-yı devlet'e taşınmasına neden olmuş ve maaş dağıtımında önce 1/3'lük sisteme geri dönülürken vekil memurların yarı maaş alması "muvazzaf" statüde olması ilkesine bağlanmıştır.²⁹⁴

Gazetelere yazılar yazan memurları uyarmaya devam eden hükümet,²⁹⁵ bahar şenliklerine katılıp görevini ihmal eden memurlar²⁹⁶ ya da valinin kararlarını beğenmeyip iş bırakma eylemi yapan kalem efendilerinin hareketleri karşısında tam anlamıyla şaşırmış ve imparatorluk toprakların da ilk defa görülen bu tür eylemle karşısında politika belirlemede zorlanmıştı.²⁹⁷ Hakkındaki dava yüzünden açığa alınan memurların maaş sistemini tekrar gözden geçiren hükümet,²⁹⁸ üç yıl sonra "devr-i sabık" döneminde yurt dışına kaçmak zorunda kalan memurları da hatırlayarak onları da mazuliyet maaşı kapsamına dahil etmişti.²⁹⁹

Bütçe müzakerelerinde memur maaşlarının ve Memurin Kanunu'nun konuşulması basından da destek bulmuş ve hem hükümet'in hem de mebusların memurlarla ilgili bu

²⁹¹ **Tanin**, "Memurinin Askerliği", n.945, 19 Rebiülahir 1329 – 7 Nisan 1327 – 20 Nisan 1911.

²⁹² **Tanin**, "Memurinin Vekalet Maaşı", n.1057, 15 Şaban 1329 29 Temmuz 1327 – 11 Temmuz 1911.

²⁹³ **Tanin**, "Memurinin Maaşatı ve Askerlik", n.1049, 7 Şaban 1329 – 21 Temmuz 1327 – 4 Ağustos 1911.

²⁹⁴ **B.O.A.** DH. HMS. 23 40.

²⁹⁵ Hüseyin Cahit dahi bu kişileri uyarma gereği hissetmiş ve en azından mahlas kullanmaları konusunda dikkatlerini çekmiştir. Bkz. **Tanin**, "Memurin ve Matbuat", n.1055, 13 Şaban 1329 – 27 Temmuz 1327 – 9 Ağustos 1911.

²⁹⁶ Bab-ı âli bu gibi memurlar için bu seferlik bir cezai müeyyide uygulanmaması ancak tekrarı durumunda kanun çerçevesinde cezalandırılmaları gereğini bildirmiştir. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 6-2 11.

²⁹⁷ Selanik Valisi'ni protesto ederek iş bırakan memurlara Bab-ı âli, memurların "tatil-i eşgal" yapmasına dünyanın hiçbir tarafında rastlanmadığını ancak Dahiliye Nazırı'nın en kısa sürede sorunlarıyla ilgilenecekleri yanıtını vermişti. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 18 27.

²⁹⁸ Davayı kazanan memurlara açığa alındıkları tarihten itibaren verilemeyen maaşları topluca ödenecekti. Bkz. **Tanin**, "Memurin mahkumiyetlerine dair", n.963, 9 Cemaziülevvel 1329 – 25 Nisan 1327 – 8 Mayıs 1911 ve **Tanin**, "Memurin hakkında", n.992, 8 Cemazielahir 1329 – 24 Mayıs 1327 – 6 Haziran 1911.

²⁹⁹ Özellikle bu kanun İTC'nin parlamento ayağı tarafından yakından takip edilmiş Menteşe Mebusu Halil ve Saruhan Mebusu Şekip Bey tarafından hazırlanan kanun çerçevesinde hükümete onaylatılmıştır. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 73 30 Mart 1327 (12 Nisan 1911) C: 1, s. 38; **M.M.Z.C.** İ: 81 4 Nisan 1327 (17 Nisan 1911) C: 1, s. 348; **M.M.Z.C.** İ: 100 4 Mayıs 1327 (17 Mayıs 1911) C: 1, ss. 585-598; **Düstur**, Tertib II, C. III, s. 422.

eksikliği bu sayede fark etmiş olduklarını dile getirmişlerdir.³⁰⁰ Bu arada maaşlarının yükseltilmesi için mebuslardan imza toplayan parlamento, memurları ve onlara destek veren mebuslar ağır şekilde eleştirilerek aynı durum nezaretlerde yaşansa nazır hakkında muhalif mebusların gensoru vereceği iddiasında bulunularak memur maaşları üzerinden parti çekişmeleri devam ettirilmeye çalışılmıştır.³⁰¹ Memur hakları konusunda paylaşılmaya başlanan ortak kaygı ne kadar takdir görmüşse yönetmeliklere rağmen sürdürülen kanun dışı tutum da o kadar eleştirilmiştir. Kadro haricine çıkarılan memurların boş kadrolara kendileri yerine başka nezaret personelinin tayin edilmesine ne kadar tepki gösterilmişse³⁰² Hükümet'in teftiş sistemine yatırım yapması ve personel sayısını çoğaltması o derece alkışlanmıştır.³⁰³ Başkente yapılan yatırımların azlığı ve belediye personelinin hâli hükümet karnesinin en zayıf yönlerini oluştururken görünüm olarak İstanbul'da üç yıldan beri hiç bir değişim yaşanmadığı sıklıkla vurgulanmıştır.³⁰⁴ Yine de imparatorluk Meşrutî idarenin üçüncü yılını tamamlarken vergi hasılatının artışı, demiryolu ve bayındırlık çalışmalarına eskiye nazaran daha fazla tahsisat ayrılmasını, vilayetlerin başına “*terakkiper*” valilerin atanmasını ve iç güvenlik anlamında polis ve jandarma teşkilatlarının modernize edilmesini övgü dolu sözlerle karşılamaktaydı.³⁰⁵

III – F Said Paşa Kabinesi

İtalyanlar'ın 1911 Sonbaharı'nda Trablusgarb'a asker çıkarması muhalefet tarafından iyice aşındırılan ve İttihatçı desteğini de yitiren Hakkı Paşa Kabinesi'nin bir anda dağılmasına yol açmıştı. İmparatorluk ülke içi isyanlardan ülkeler arası savaşa doğru kayıyordu ve Hakkı Paşa bu döneme yeni bir kabine ve daha tecrübeli devlet adamları ile girilmesini tercih etmişti. Saray kendine verilen Sadaret mührünü çok fazla düşünmeden Meşrutîyet'in ilk Sadrazamı Sait Paşa'ya vermeyi uygun bulmuştu. Kabine üyelerini kısa

³⁰⁰ **Tanin**, “Tensikattan sonra teşkilat”, n.933, 7 Rebiülahir 1329 – 26 Mart 1327 – 8 Nisan 1911.

³⁰¹ **Tanin**, “İbret alınacak bir celse”, n.963, 9 Cemaziülevvel 1329 – 25 Nisan 1327 – 8 Mayıs 1911.

³⁰² Gazete özellikle Rüşumat Müdüriyeti'nin açık şekilde yönetmelikleri ihlal ettiği ve keyfine göre personel istihdam ettiği ithamında bulunmuştu. Bkz. **Tanin**, “Memurin için”, n.1056, 14 Şaban 1329 – 28 Temmuz 1327 – 10 Temmuz 1911.

³⁰³ Önceki hükümetler döneminde maarif müfettişliğinin ilga edilmesi alaycı cümlelerle ele alınırken Dahiliye ve Maliye Nezaretleri'ndeki gelişmeler örnek olarak gösterilmişti. Bkz. **Tanin**, “Teftiş”, n.1098, 28 Ramazan 1329 – 8 Eylül 1327 – 21 Eylül 1911.

³⁰⁴ Balkanlar'daki devletçiklerin bile başkentlerine daha fazla özen gösterdiğine dikkat çeken yazı, ilan-ı hürriyet ile oluşan olumlu havanın bu gibi nedenlerden dolayı kimsenin gözüne görünmediğini belirtmişti. Bkz. **Tanin**, “İslahat ve Teceddütte İstanbul'un Hali”, n.1033, 20 Receb 1329 – 4 Temmuz 1327 – 17 Temmuz 1911.

³⁰⁵ **Tanin**, “İslahat Hakkında”, n.979, 25 Cemaziülevvel 1329 – 11 Mayıs 1327 – 24 Mayıs 1911.

süre içerisinde seçen Paşa, 18 Ekim’de Meclis kürsüsüne çıkarak programını okumaya başlamıştı.³⁰⁶

Trablusgarb’ın işgali ile oluşan nazik durum üzerine yaşanan hükümet değişimine atıfta bulunan Sait Paşa, “*vecibe-i vataniyye hisleriyle*” hükümeti kurduklarının altını çizmişti. Yurt dışında sağlanacak başarıyı yurt içinden alacakları desteğe bağlı olacağını ifade eden Paşa, her şeyden önce Kanun-i Esasi’nin tadili veya Vilayat Kanunu gibi “*kavanin-i asliyye*”nin çıkarılması yönünde mesai harcayacaklarını belirtmişti. Önceki hükümetin İTC ile olan bağlantısına üstü kapalı göndermede bulunan Sait Paşa, hükümetin “*serbesti-i hareket*” çerçevesinde politika üreteceğini açıklamıştı. Ordu ve donanmanın ıslahı ile “*bütçe tevâzün*”nün sağlanmasının en önemli gündem maddeleri olduğuna işaret eden Sadrazam, vergi gelirlerinin artışına gümrük rüsumuna yapılacak % 4 artış ile başlanacağını vurgulamıştı.³⁰⁷ Reform programına nizamiye mahkemelerini de dahil eden hükümet, davaların mümkün olan en kısa sürede tamamlanması için çalışacakları vaadinde bulunmuştu.

Cemaatler arasındaki hoşgörünün artırılması ve maarife ayrılan tahsisatların yükseltilmesini hedefleyen hükümet, medreselerin modern eğitim kurumları haline getirilmesi ve vakıf teşkilatının ıslahını da programına dahil etmişti.³⁰⁸ Bayındırlık yatırımlarına hız verileceğini ifade eden Sadrazam, açılacak orman ve baytar mektepleri ile tarım ve hayvancılık konusunda “*usul-i fenniye*”nin takipçisi olacaklarını açıklamıştı. Arazi davalarını çözümlmek adına bataklık alanların çiftçilere tahsis olunacağını müjdeleyen Sadrazam, posta ve telgraf işlerinin “*ihtiyacat-ı memleket ile mütenasip*” bir şekilde yaygınlaştırılacağı vaadinde bulunmuştu. Dışişleri konusunda mebusların yoğun talepleri sonucunda Sait Paşa, düşüncelerini gizli oturumda açıklamayı kabul etmişti.³⁰⁹ Paşa’nın açıklamaları sonrasında kabinenin programı üzerine güvenoyu müzakereleri başlamış ve Sadrazam parlamentonun sert eleştirilerine maruz kalmıştı. Said Paşa Kabinesi’ni Hakkı Paşa Hükümeti’nin devamı olarak gören muhalefet, açık bir şekilde Said Paşa’yı İTC taraftarı olarak sunmuşlardı. Sert tartışmalar sonucunda yapılan güven oylaması muhalefetin meclis içindeki gücünü sayısal olarak da ortaya koymuştu. Said Paşa, 121 kabul oyuna karşı

³⁰⁶ M.M.Z.C. İ: 3 5 Teşrin-i evvel 1327 (18 Ekim 1911) C: 1, s. 19.

³⁰⁷ M.M.Z.C. İ: 3 5 Teşrin-i evvel 1327 (18 Ekim 1911) C: 1, s. 20.

³⁰⁸ M.M.Z.C. İ: 3 5 Teşrin-i evvel 1327 (18 Ekim 1911) C: 1, s. 20-21.

³⁰⁹ M.M.Z.C. İ: 3 5 Teşrin-i evvel 1327 (18 Ekim 1911) C: 1, s. 21-22.

60 güvensizlik oyu almıştı. Oylama Kabineye yeşil ışık yakmıştı, ama Said Paşa Kabinesi'nin parlamento ile olan diyalogunun maceralı olacağını anlamasına yetmişti.³¹⁰

Kabine işe başladığında “*memurin-i maliyye ve mülkiyye*” yayınlanan bir talimatla seferberlik halin geçirilmiş ve bu süreç boyunca uyacakları kurallar ve vazifeler belirlenmişti. Nazır'dan taşra teşkilatının en ucundaki odacıya kadar her memurun sorumluluklarını çizen 16 maddelik söz konusu talimat ile Meşrutiyet Memuru'nun yakasını imparatorluğun sonuna kadar bırakmayacak olağanüstü hal uygulaması başlamış oluyordu.³¹¹ Savaşa gönüllü katılmak isteyen memurların maaş durumunu hızlı bir şekilde düzenleyen Bab-ı âli,³¹² artan iş yoğunluğu nedeniyle gece mesaiyi yapmaya başlamış ve bu nedenle nöbete kalacak memurlara ek tahsisatlar ödemeye başlamıştır.³¹³ Sadaret eldeki memur malzemesinin niteliğini öğrenmek için ayrıntılı anketler hazırlayarak merkez ve taşra teşkilatındaki tüm dairelere gönderirken³¹⁴ kaleme aldığı bir başka yazı ile bu anketlerden beklenenin nitelikli memurların tespit olunarak “*verilen evamire adem-i itimat vazifesine dikkat ve ihtimam etmemek ve imtizacsızlık ve rehavet ve betaet ve emr-i idarede acz*” gösterenlerin devlet kadrolarından ayıklanması emretmişti.³¹⁵

Memurin Kanunu ile ilgili çalışmaları da sahiplenen Said Paşa Hükümeti, her nezaretten seçilecek memurlardan oluşan bir komisyonun nizamname üzerinde çalışması için Şura-yı devlet'te toplanması yönünde bir karar almıştı.³¹⁶ Basın ise bu gelişmelere destek vererek “*memur ma-fevkinden değil kanundan korkmalıdır*” anlayışıyla kesin hükümlerin olmaması nedeniyle “*biçare memurların hala muntazır ve meyus bu sebeble de mesalih-i amme ve muamelat-ı cariye her türlü tezebzübe maruz*” kaldıklarını dile getirmişlerdi.³¹⁷

³¹⁰ Muhalif tezler için özellikle Rıza Tevfik (Edirne) ve Lütfi Fikri (Dersim) Beyler'in konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ. 4 6 Teşrin-i evvel 1327 (19 Ekim 1911) C: 2, 24-48.

³¹¹ **Düştur**, Tertib II, C. III, ss. 742-747.

³¹² İki maddelik talimat için: Bkz. **Tanin**, “Gönüllü Memurin”, n.1010, 12 Şevval 1329 – 22 Eylül 1327 – 5 Ekim 1911.

³¹³ Kaldı ki bu memurlara ödenecek tahsisatlar da başka bir ödeme krizine yol açmıştı. Bkz. **B.O.A.** M.V. 157 47.

³¹⁴ **Tanin**, “Memurin-i Mülkiyye”, 9 Rebiülevvel 1329 – 18 Teşrin-i evvel 1327 – 31 Ekim 1911.

³¹⁵ Aslında böylesi bir talimat, İngiltere Büyükelçisi'nin 1911 raporu ile çok daha anlamlı hale gelmektedir. Yapılan tüm reform çalışmalarına karşı dairelerin hala karmakarışık ve çalışanların da entrikalar içinde yuvarlandığını belirten Büyükelçi, memurların da devrin siyasi havası içerisinde ya aşırı şoven duygulara kapıldığı ya da İTC'ye hizmet ederek konumunu sağlamlaştırmaya çalıştığını iddia etmiştir. Bkz. Doc. 51, “Annual Report on Turkey for the Year 1911”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, s. 304. **Tanin**, “Memurin Hakkında”, n.1142, 15 Rebi-ül evvel 1329 – 24 Teşrin-i evvel 1327 – 6 Kasım 1911.

³¹⁶ **Tanin**, “Memurin Hakkında”, n.1143, 16 Rebiülevvel 1329 – 25 Teşrin-i evvel 1327 – 7 Kasım 1911.

³¹⁷ **Tanin**, “Memurlar Hakkında”, n.1190, 2 Muharrem 1330 – 13 Kanun-i evvel 1327 – 26 Aralık 1911.

Trablusgarb olayının gündemi işgal ettiği bir sırada Ermenilerin meskun olduğu bölgelerde artan hareketlilik de gazetelere yansımıştı. Merkez ile taşra arasındaki kopukluklara dikkat çeken yazılar hükümeti uyararak acil önlemler alınmadığı takdirde Balkanlar'daki veya Yemen'deki olaylara benzer karışıklıkların Anadolu'da da karşılaşılabileceği haberini geçmişlerdi.³¹⁸ Söz konusu rahatsızlığa mebuslar tarafından da dikkat çekilmesi üzerine toplanan vükela durum değerlendirmesi yapmış ve bunun sonucunda Dahiliye Nezareti'nde bir Komisyon kurulması karına varmışlardı. Kısa sürede toplanan Komisyon Dahiliye, Adliye, Harbiye, Ticaret ve Ziraat Nazırları'nın katılımı ile yapılmış ve mebuslar tarafından verilen önergeler görüşülmüştü.³¹⁹ Hükümet tansiyonu her geçen gün yükselen İttihatçı-İtilafçı çekişmesi arasında önemli bir takım düzenlemeye de imza atabilmiştir. Maliye Müfettişleri Nizamnamesi'ni gözden geçiren Kabine,³²⁰ Ticaret ve Sanayi ve İstatistik Müdüriyetleri'ni Ticaret ve Nafia Nezareti'nden alarak Ziraat ve Orman ve Maadin Nezareti'ne bağlamıştı. Kanun gerekçesinde Ticaret ve Nafia Nezareti'ndeki iş yoğunluğu söz konusu edilerek en azından teknik anlamda bu müdüriyeti daha iyi işletebilecek Ziraat Nezareti'ne bağlandığı belirtilmişti.³²¹ Teşrifat konusunda birkaç küçük değişikliğe giden Said Paşa Kabinesi³²² son olarak Arnavut İsyanı'nın önünü almak adına o bölgenin dilini konuşan öğretmenlerin tayinini kabul ederek gerekli yasal düzenlemeleri tamamlamıştı.³²³

1911 Aralık sonuna gelindiğinde Meclis tam bir tıkanma noktasına gelmişti. Said Paşa Hükümeti'ne karşı muhalefet dozajını arttıran İtilafçı mebuslar neredeyse hiçbir Hükümet Programı'nı onaylamamış bu ise Hükümet işlerinin durma noktasına gelmesine yol açmıştı. Sistemin bu şekilde tıkanması İttihatçı mahfelerde Saray'a daha haklar tanıtacak şekilde 35. maddenin gözden geçirilmesi ihtimalinin daha sık konuşulmasına yol açmıştı. Sultan'a Meclis'i feshetme yetkisi tanyacak bu düzenleme ile parlamento dışında kalacaklarını anlayan muhaliflerin gerilimi daha da tırmandırması Said Paşa'nın istifası ile sonuçlandı. Ancak istifa süresi bir günü doldurmadan ikna edilen Sultan tarafından bir kere daha iktidara getirildi (1 Ocak 1912). Meclis çoğunluğunu elinde bulunduran hükümet, hızlı hareket ederek önce 35. maddeyi istediği şekilde yasalaştırdı (13 Ocak), ardından da Sultan'a seçimlere gitmek üzere meclisi feshettirdi (19 Ocak). "Sopalı seçim" olarak

³¹⁸ **Tanin**, "Taşrayı Unutmayalım", n.1114, 16 Şevval 1329 – 26 Eylül 1327 – 9 Ekim 1911.

³¹⁹ **Tanin**, "İslahat Komisyonu", n.1189, 1 Muharrem 1330 – 12 Kanun-i evvel 1327 – 25 Aralık 1911.

³²⁰ **Düstur**, Tertib II, C. IV, ss. 5-7.

³²¹ **Düstur**, Tertib II, C. IV, ss. 12-3.

³²² Hükümet törenlerde Sadaret-Meşihat-Mebusan ve Ayan mazullerinin teşrifat adabını yeni baştan belirlemişti. Bkz. **Düstur**, Tertib II, C. IV, ss. 19-20.

³²³ **Düstur**, Tertib II, C. IV, ss. 20-24.

adlandırılan seçim süreci tamamlanıp 18 Nisan'da parlamento kapılarını yeni anayasal döneme açtığı zaman eski muhalif mebuslardan ancak beşinin tekrar meclise girebildiği görülmüştü. İttihatçılar şaibeli de olsa seçimlerde istediklerini kazanmışlar ve parlamentoyu muhaliflerden arındırmışlardı.

Trablusgarb Savaşı'nın devam etmesi Balkanlar ve Yemen Bölgesi'nden gelen çatışma haberleri ve ülkenin çekişmeli bir seçim atmosferine girmesi devlet dairelerinde esen reform rüzgarlarının durmasına yol açmıştır. Hükümet seçim koşullarında mümkün merteye memurların politize olmasını engellemeye çalışırken basın da desteklediği partinin paralelinde görüş bildirmiştir. Ancak yine de sisteme dair yazılmış yazılar da yok değildir. Örneğin önceki anayasal dönemde parlamentodaki konumlarını bürokrasinin üst mevkilerine atlama taşı olarak kullanan kişilere duyulan tepki nedeniyle seçim süresi boyunca bu gibi emeller besleyenlerin seçime girmemesi çağrısı yapılmış bundan en çok idari hiyerarşinin zarar gördüğü ve kariyer sahibi memurların gücendirildiği gazete sütunlarına taşınmıştı.³²⁴ Memur-siyaset ilişkisini değerlendiren bir yazısında Babanzâde İsmail Hakkı, "*Hazine-i devletten para alanların kaffesini memur farz edersek nazırdan posta müveziine ve hatta devlet yevmiyesi ile çalışan ameleye varıncaya kadar herkes memurdur*" şeklinde bir memur tanımı yaptıktan sonra memurları üç başlık altında toplamıştı. İlk sıraya siyaset ile ilgileri doğrultusunda atama ve tayinleri yapılan nazır ve müsteşar grubunu koyan Babanzâde, ikinci sıraya pür yönetim çarklarının dönmesini idare eden çekirdekten yetişme bürokratları koyar. Üçüncü sırada ise Hakkı Bey'e göre "*ruh-i devlet*" olan "*me'muriyet san'atının mütahassısları*" vardır. Kalemlerdeki tüm evrak akışını sağlayan yorumlayan ve dolaşımın devamını sağlayan da bu kişilerdir. Mukayyed, Müsved ve Mümeyyiz olarak da adlandırılan bu kişiler Babanzadeye göre "*Siyaset kendilerini müteessir etmez ve etmemelidir. Heyet-i memurininin ruh-ı devleti teşkil ederler bir çok dalgalar gelir geçer, onlar ziya gibi yerlerinde kalırlar ve tekaüd oluncaya kadar muayyen zamanlarda terakkiye tabi olurlar*".³²⁵ İsmail Hakkı'ya göre memurlar ile siyaset arasında kesin ilkelerin yerleştirilebilmesi için her şeyden önce geçilmesi gerek üç eşik vardı; 1- Ülkenin eğitim seviyesini yükseltmek, 2- Memuriyet hiyerarşisinde kıdem esasına sıkı sıkıya uymak, 3- Memurların tayin, terfii ve özlük haklarını içerecek genel ve esaslı

³²⁴ **Tanin**, "Memurluk Köprü Değildir", n.1234, 19 Safer 1330 – 20 Kanun-i sani 1327 – 8 Şubat 1912.

³²⁵ **Tanin**, "Memurin ve Siyaset", n.1383, 12 Receb 1330 – 24 Haziran 1328 – 7 Temmuz 1912.

kanunnamelerin çıkarılması. Babanzâde'ye göre, üçüncü şıkkın diğer iki şıkka göre önceliği vardı ve tüm teşkilatın son madde üzerinde yapılandırılması gerektiğinden bahsediyordu.³²⁶

Yabancı uzmanların bürokratik yapılanmadaki belirleyici rolü, ele alınan bir diğer maddeydi. Özellikle Japonya göndermesinde bulunan bu tür yazılar Rusya'ya karşı kazanılan zaferde istihdam edilen yabancı uzmanların konumuna dikkat çekerek sonu Mısır örneği ile biten analogilerde bulunmuştur. 1878'e kadar Osmanlı toprağı olan Mısır'ın İngiltere güdümünde kat ettiği aşamayı hayranlıkla köşelerine taşıyan İttihatçılar, geçen dört yılda getirilen uzmanların evrak yığınlarının içine hapsedilmesinden veya karar organlarından uzak tutulması nedeniyle istenilen verimin sağlanamadığını ifade etmişlerdi. Yabancı uzmanlar konusunda son olarak dikkat çekilen detay ise gerçekten ilgi çekicidir. Gerek Bahriye gerek Harbiye Nezareti'ne getirilen Goltz veya Limpus gibi generallerin başarıları ortada iken bürokraside benzer başarılarla imza atılamamasını nedenlerini sorgulamışlardı.³²⁷ Yabancı basında dahi ilgi uyandıran bu konu en azından Adliye Nezareti açısından ele alınmış ve müşavir olarak göreve başlatılan Kont Ostrorog'un yorucu mesailerine karşı istenilen hedeflere ulaşılamamasını nedeni araştırılmıştır. Avusturya Gazetesi'ne göre, Meşrutiyet Kabineleri'nin uzun soluklu olmaması ve yabancı uzman konusunun özellikle bürokrasiye İttihatçılar tarafından dayatılan bir araç olarak görünmesi uzmanların başarı şansını engelleyen en önemli faktördü. Türk bürokratinin yabancı bir kişiden nasihat alıp bunu uygulamaya koymayı zül saydığını dile getiren gazetenin yorumları kendi içerisinde tutarlıydı, ancak bu başarısızlık yine de Harbiye ve Bahriye'deki kazanımları açıklamaya yetmemiştir.³²⁸

Hükümet ise seçim döneminde çizgileri birbirine karışan siyaset-memur açmazını yasak namelerle çözmeye çalışmıştı. İçinde “*ih̄tar cezası*” ve “*icab edecek teamül*”ün uygulanmasından bahseden genelgeler imparatorluğun her köşesine gönderilirken,³²⁹

³²⁶ Batı'daki devlet kurumlarının fabrikaları andırıldığından ve bu nedenle de memurların sendikal kuruluşlar içerisinde örgütlenmeye başladıklarının altını çizen Babanzâde İsmail Hakkı Bey, şimdilik böylesi bir örgütlenmenin ülkemiz için fazla olabileceğini, ancak üçüncü madde üzerinde özellikle durulması gerektiğini vurgulamıştır. Bkz. **Tanin**, “Memurin ve Siyaset”, n.1383, 12 Receb 1330 – 24 Haziran 1328 – 7 Temmuz 1912. Babanzâde'nin yazısına bir kaç gün sonra köşesinde cevap veren Lütfi Fikri, Tanin yazarını demagoji yapmakla suçlamış ve “sosyalizm” kavramını kullanarak Babanzâde'nin memur-siyaset kavramlarını kasıtlı bir şekilde birleştirdiğini belirttikten sonra olması gerekenin memurlara iktidar karşısında kadro güvencesi sağlayacak kanunları çıkartmak olduğu ve bu yapıldıktan sonra memurların istediği fırkaya girebileceğini yazmıştır. Bkz. **İfham**, “Memurinin Siyasiyatla İştigali Meselesi”, n.115-299, 24 Receb 1330 – 26 Haziran 1328 – 9 Temmuz 1912.

³²⁷ **Tanin**, “Ecnebi Mütihazsıslar”, n.1294, 20 Rebiülahir 1330 – 26 Mart 1328 – 8 Nisan 1912.

³²⁸ Mortingen Post gazetesinden aktaran **Tanin**, “İslahat-ı Cedideye Doğru”, n.1373, 11 Receb 1330 – 13 Haziran 1328 – 26 Haziran 1912.

³²⁹ **B.O.A.** DH. MTV. 17 18.

memurlara ek gelir sağlayan ikinci bir iş kapıları tamamen kapatılmıştır.³³⁰ Savaş ve seçim nedeniyle tüm nezaretlerin mesai saatleri genişleyip memur tahsisatları ona göre belirlenirken³³¹ okullu olup bunu mazeret olarak kullanarak daireden kaçan memurlar için sıkı disiplin tedbirleri alınmıştı.³³² Savaşın bütçe darlığını daha da derinleştirilmesi bürokrasinin halihazırda üç yıldan beri uyguladığı kemer sıkma politikasının kronikleşmesine yol açarken³³³ Bab-ı âli bu kıt şartlar içerisinde aşırı mesai yapan memurlara tahsisat yaratmak için çabalara girişmiştir.³³⁴ En son Kamil Paşa Hükümeti Dönemi'nde gözden geçirilen “Meclis-i Vükela Nizamnamesi”i tekrar gündemine alan kabine, tüm nezaret temsilcilerinden oluşturduğu bir komisyon yardımı ile vükelanın düzen ve hiyerarşisi gözden geçirerek çok daha belirgin bir nizamname ortaya koymuşlardır. Vükela Meclisi'nin sorumluluğunu ana üç başlık altında toplayan yönetmelik bunun haricinde kalan diğer tüm işlerin nezaret sınırları içinde görülmesini kesin karara bağlamıştı. Sadaret ve Nezaret sınırlarını kalın şeritlerle ayıran yeni düzenleme 6 Haziran'da yürürlüğe konmuştur.³³⁵

Basında yer alan idari mekanizmayı denetim altına alma ve bu anlamda teftiş kurullarının sayısını fazlaştırılması uyarıları eş zamanlı olarak Anadolu ve Arnavutluk teftiş heyetlerinin kurulması telaşı ile çakışmıştı. Basın söz konusu isteklerinde idari mekanizmadaki aksaklıkların elimine edilmesi temennisinde bulunurken³³⁶ teftiş heyetleri idari amaçlardan ziyade Avrupa devletlerine azınlık sorunları ile ilgilenildiği mesajı vermek için kurulan istem dışı kurullardı. Örneğin Anadolu Teftiş Heyeti Ermeni Patriği ile parlamentodaki azınlık mebusların önermeleri ile şekillendirilmişti. Heyet olağanüstü

³³⁰ Özellikle teknik okulların eğitimci açığını kapatan Ticaret ve Nafia personeli bu karardan en olumsuz etkilenenler arasındaydı. Bkz. **Tanin**, “Memurin ve Muallimlik”, n.1260, 16 Rebi-ül evvel 1330 – 21 Şubat 1327 – 5 Mart 1912.

³³¹ **B.O.A. M.V.** 164 35.

³³² Hazırlanacak günlük devam çizelgelerinin periyodik bir şekilde kalem müdürlerinin onayına sunulacaktır. Bkz. **Tanin**, “Mektepli memurin”, n.1308, 5 Cemaziülevvel 1330 – 9 Nisan 1328 – 22 Nisan 1912.

³³³ Örneğin nezaretler arasındaki yazışmaların daha ekonomik bi şekilde yapılması için: Bkz. **Tanin**, “Havalenamerler Hakkında”, n.1281, 7 Rebiülahir 1330 – 13 Mart 1328 – 26 Mart 1912.

³³⁴ **Tanin**, “Zamm-ı maaşat hakkında”, n.1325, 22 Cemaziülevvel 1330 – 26 Nisan 1328 – 9 Mayıs 1912.

³³⁵ Söz konusu üç başlık ilk madde içinde veriliyordu ve şu şekildeydi; Madde : 1; Meclis-i Vükela'da müzakere edilecek mevadd üç nev'e münhasırdır; a) Siyaset-i umumiyyeye ait müteallik, b) Kanun-i Esasi'nin ahkam-ı mahsusası mucibince vükelanın mesuliyet müşterekesini icab eden mesalih ,c) Kavanin-i saire mucibince Meclis-i Vükela'nın kararına müteallik olan hususat. Bkz. **B.O.A. M.V.** 164 40. **Düstur**, Tertib II, C. III, ss. 547-548.

³³⁶ “*Memuriyet aleminin müdde-i umumileri de müfettişlerdir. Binaenaleyh mesuliyet usulünün esash surette vaz' ve tatbiki teftişat ile tecelli eder. Kainatta her şey teftişat ile temin edilir. Buna ehemmiyet verilmezse memurların mesuliyetinden bahis zaid olur. Bir hanenin bir müessesenin makuzat ve sarfiyatına memur olan kimse karşısında kendinden hesap soracak kimse görmezse göremeyeceğine emin olursa bilmem ki hesaplarını ne hadde sağlam tutabilir. Yanlış yanlış tevliid ve takip eder. Bazı hesapların işlerin çıkılmayacak hale gelmesine en ziyade yanlış baktide tashih edilmemesine sebep olur.*” Bkz. **Tanin**, “Memurin mesuliyeti ve teftişat”, n.1251, 7 Rebiülevvel 1330 – 12 Şubat 1327 – 25 Şubat 1912.

yetkilerle donatılmıştı ve ajandasında memur teftişinden arazi meselesine kadar geniş bir maddeler silsilesini barındırmaktaydı.³³⁷ Rumeli konusunda ise Abdülhamid Dönemi'nin “*vilayet-i selase*” sisteminin tekrar ihdasını isteyen Avrupalı devletlere karşı hükümet “*itilaf*” devletlerinden seçilecek uzmanların katılacağı teftiş heyetleri kurmayı teklif etmişti.³³⁸ 1912 Baharı'nda Balkanlar'a bir teftiş gezisinde bulunan Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, bu projenin üzerinde ciddi bir şekilde durulduğunu ve hatta Doğu Anadolu ve Suriye'de de bu sistemin temellerinin atılmasına çalışılacağını beyan etmişti.³³⁹

Muhalf unsurları ayıklanan Meclis-i Mebusan, hükümet tarafından sunulan bütçe layihasını neredeyse hiç tartışmadan kabul etmiştir. Bütçe hakkında konuşmak üzere söz alan Maliye Nazırı Cavit Bey, yine de lafı dolaştırıp mutlu yarınlar edebiyatı yapmak yerine bütçenin içinde bulunduğu durumu oldukça açık bir şekilde ifade etmiştir; “*Koca Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyacat-ı umumiyyesini tamamen değil, hatta kısmen, hatta bir cüz'ü akallini bile bugün bütçenize koyduğunuz, 35-36 milyon liralık muhassasat-ı âdiye ile istifa etmek ihtimal ve imkânı mevcut değildir*”.³⁴⁰ İç isyanlara ve savaflara göndermede bulunan Maliye Nazırı masrafları katlanarak artan bu unsurlar nedeniyle 1910 ve 1911 bütçelerinde olduğu gibi ek tahsisatlarının konulmasının kaçınılmaz olduğunu hatırlatmıştır. Önceki Hükümet Dönemi'nde gerek Divan-ı muhasebat teşkilatının gözden geçirilmesi ile gerekse de Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun çıkarılması ile bütçe dengelerinin belli bir denetim altına alındığına işaret eden Maliye Nazırı, özellikle Posta ve Telgraf ile Sadaret Teşkilatları'na yatırımlarda bulunulması gereğinin altını çizmişti.³⁴¹

Cavit Bey'in açıklamalarından sonra kürsüye gelen Reşit Tali Bey (Havran), parlamentonun ısrarcısı olduğu Teşkilat Kanunları'nı hazırlamak konusunda hükümetin hâlâ ayak sürüdüğünü belirtmiş ve kaynak yaratılmadan istihdamın artırılması ve bunların örfi idare çatısı altında yapılmasının kabinenin zafiyeti olduğunu belirtmiştir.³⁴² Reşit Tali Bey'den sonra söz alan Artin Boşgezenyan ise (Halep) hükümetin personel politikasını eleştirerek kadro fazlalarının daire işlerini yavaşlattığını dile getirerek kabineyi sorumsuzlukla itham etmişti. Özellikle hükümetin personel politikasına yöneltilen iddialar üzerine bir kere daha kürsüye gelen Cavit Bey, memur sayısının üç yıl öncesine kıyasla neredeyse yarı yarıya indirildiğini ifade ettikten sonra konuşmacıların verileri çarpıttıklarını

³³⁷ **Tanin**, “Anadolu Islahat Komisyonu”, n.1251, 7 Rebiülahir 1330 – 12 Şubat 1327 – 25 Şubat 1912.

³³⁸ **Tanin**, “Islahat-ı idare meselesi”, n.1345, 12 Cemaziülahir 1330 – 16 Mayıs 1328 – 29 Mayıs 1912.

³³⁹ **Tanin**, “Heyet-i teftişiyeye teşkili”, n.1371, 9 Receb 1330 – 11 Haziran 1328 – 24 Haziran 1912.

³⁴⁰ **M.M.Z.C.** İ: 24 19 Haziran 1328 (2 Temmuz 1912) C. 1, ss. 584-7.

³⁴¹ **M.M.Z.C.** İ: 24 19 Haziran 1328 (2 Temmuz 1912) C. 1, ss. 588-9.

³⁴² **M.M.Z.C.** İ: 24 19 Haziran 1328 (2 Temmuz 1912) C. 1, ss. 599-601.

söylemiştir.³⁴³ Hasan Sezai Bey de (Cebel-i bereket) yaşanan bütçe darlığında devlet dairelerindeki kırtasiye ve mefruşat israfına dikkat çekerek her şeyden önce yapılması gerekenin bu gibi harcamaları kontrol altına almak olduğunu vurgulamıştı. Cebel-i bereket Mebusu daha sonra nezaretlerdeki zaman israfına ve karışıklığa sözü getirerek nezaret teşkilatlarının gözden geçirilmesi ve evrak yığınları arasında iş yapamaz hale gelen nazırların daha etkin bir konuma çekilerek işleri düzenleyip kendisine nezaret işleri hakkında özlü bilgiler sunacak danışma kurullarının oluşturulmasını salık vermiştir. Sezai Bey'e göre nezaretlerde istihdam fazlalığı değil tam tersine memur kıtlığı yaşanmaktadır ve bu nedenle de bir memura birden fazla sorumluluk yüklenmektedir. Sezai Bey bu noktada Osmanlı memurunun hem halk hem de devlet ricali tarafından eleştirilmesine neden olan verim düşüklüğünü motivasyon eksikliğine bağlar. Özlük hakları kesin kaidelere oturtulmamış memurluğun kişileri çalışmaya teşvik etmediğinin altını çizen Sezai Bey Memurin Kanunu hakkındaki çalışmaların hızlandırılması tavsiyesinde bulunmuştu.³⁴⁴

Önceki oturumun kapanışında mebusların İngiltere personel sistemine göndermede bulunarak memur sayısını yinelemeleri üzerine kürsüye çıkan Cavit Bey İngiltere'deki personel sayısının düşüklüğünü yılların birikimine bağlayarak bu nedenle de en düşük memur maaşının en üst derecedeki memur maaşı ile neredeyse eşit olduğunu belirttikten sonra tensikat çalışmaları ile teşkilatların bir noktaya kadar getirildiği ancak yine de yolun başında olduğunu önemle ifade etmişti.³⁴⁵ Fransa ile İngiltere arasındaki personel sayısının 1/20 gibi oldukça dengesiz bir orantı olduğunu hatırlatan Cavit Bey, Fransa gibi Avrupa'nın en ileri ülkesinin dahi istihdam konusunda yaşadığı bu fazlalık düşünüldüğünde Osmanlı personel sistemine yönelik eleştirilerin biraz daha soğukkanlılıkla değerlendirilmesi gerektiğini temenni etmiştir. Son olarak dairelerin hantallığı iddiaları üzerinde duran Maliye Nazırı, uygulanmaya başlanan fiş sistemi ve benzeri gibi modern büro yönetim teknikleri sayesinde bu sıkışıklıkların da çok yakın bir zamanda ortadan kaldırılacağı mesajını vermiştir.³⁴⁶

Bütçe görüşmeleri devam ederken kabinenin sonunu hazırlayacak siyasi gelişmeler, kamuoyunun asıl gündemini oluşturuyordu. Seçimi kaybeden muhalefetin İTC tarzı bir yapılanma ile ordu içine sarkması ve diğer tarafta ayrılıkçı azınlık örgütleri ile işbirliği kurması seçim sonrası oturmaya başlayan siyasi zeminin iyice kayganlaşmasına yol

³⁴³ Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Efendi, Cavit Bey memur rakamları hakkında bilgilendirmede bulunurken "İstanbul'un yarısı kadar memurun ilişkisinin kesildiği"ni söylemiştir. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 24 19 Haziran 1328 (2 Temmuz 1912) C. 1, ss. 601-2.

³⁴⁴ **M.M.Z.C.** İ: 24 19 Haziran 1328 (2 Temmuz 1912) C. 1, ss. 614-5.

³⁴⁵ **M.M.Z.C.** İ: 25 20 Haziran 1328 (3 Temmuz 1912) C. 1, ss. 16-7.

³⁴⁶ **M.M.Z.C.** İ: 25 20 Haziran 1328 (3 Temmuz 1912) C. 1, ss. 16-7.

açmıştı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ordu ile siyaseti ayıracak kanun teklifinin bir an önce meclisten geçirilmesi yönünde baskılarını artırırken askeriye üzerinden siyasal sistemi sürüklemeye çalışan İTC çevresi böyle bir kanuna sıcak bakmıyordu. İTC'nin diğer bir çekincesi Mahmut Şevket Paşa yönündeydi ve kanunun yasalaşmasından sonra onun diktatörlük hevesine kapılacağını düşünüyorlardı. Ancak 1908 Temmuzunda yaşanan olaylara benzer şekilde muhalif askerlerin dağa çıkarak hükümete ve meclise tehdit mektupları göndermesi olayların boyutunu birdenbire değiştirmeye yetmiştir. Şevket Paşa'nın istediği kanunu alelacele çıkararak İTC bunun Düstur'a girmesine mani olurken adeta kendinden sonra gelecek muhalif hükümetin İttihatçı memur kıyımına gideceğini tahmin etmiş gibi memurların kadro haklarını sağlamlaştırıcı düzenlemelere yönelmiştir.³⁴⁷ Parlamento içindeki bir başka grup da askeriye siyasetten sonra hiçbir mülki görevi üstlenmemesi için de ayrı bir kanun teklifi sunmuştu.³⁴⁸ Yangından mal kaçırmaya yapılan bu son düzenlemeler için vakit çok geçti, çünkü parlamentonun bile varlığını tehdit olarak gören monarşik cephe, İTC'nin ustalıktan uzak siyasi manevraları nedeniyle iktidara çok yaklaşmıştı. Şevket Paşa'yı istifa etmeye zorlayan İttihatçıların yerine başka bir kumandan bulamaması nedeniyle Said Paşa hükümet politikasına yönelik meclisten tam destek almasına karşın 16 Temmuz da Saray'a çıkarak Sadaret mührünü iade etmişti.

III – G Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa Kabineleri

Saray tarafından “*ehliyet ve kifayetine*” dayanılarak Sadaret'e getirilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın tayin tezkeresinin kendinden önceki sadrazamların tezkeresinden çok önemli bir farkı vardı; neredeyse Saray, Muhtar Paşa'nın hükümet programını belirlemişti. Tezkereye göre Arnavutluk sorununu çözmesi istenen Muhtar Paşa'dan illegal hareketlerin önünü almasını ve halkı yatıştıracak politikalara imza atması bekleniyordu.³⁴⁹ Saray, yaşanacak gelişmelerin Kanun-i Esasi hükümlerine ve meşrutiyete “*fevkalade*” bağlılık çerçevesinde yerine getirilmesini de emretmişti. 22 Temmuz'da Sadaret mührünü alan Muhtar Paşa, kısa sürede kabinesini kurarak programını okumak üzere 30 Temmuzda parlamento karşısına geçmişti. Cemaleddin Efendi, Hüseyin Hilmi Paşa ve Kamil Paşa gibi

³⁴⁷ Söz konusu teklif ile Kanun-i Esasi'nin 19, 39 ve 40. maddeleri değiştirilerek memurlar lehine güçlendiriliyordu. Bkz. **B.O.A. M.V.** 166 79

³⁴⁸ Kengiri Mebusu Tefik Efendi ve arkadaşları tarafından verilen kanun teklifinde askeri personelin mülki kadrolara tayininin “*bir çok mezahiri ve hasbel beşeriyye münakaşaya mucip*” olduğunun altı çiziliyordu. Bkz. **M.M.Z.C. İ:** 26 21 Haziran 1328 (4 Temmuz 1912) C: 1, ss. 37-8.

³⁴⁹ Ahmet Muhtar Paşa ve dönem olayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için: Bkz. Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa – Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, ss. 326-443.

İttihatçı karşıtı kişilerin kabinedeki varlığı meclisin antipatisini uyandırmıştı. Okunan programda bu kanıları doğrulamış gibidir.³⁵⁰

Çok zor bir zamanda Sadaret makamına getirildiğine dikkat çeken Muhtar Paşa, mülki ve askeri konularda yaşanan açmazların nedenlerini dört başlık altında toplamıştı; a) Memur seçimlerin kanun dışı yolların tutulmuş olması, b) Ordu ile memurların siyasetin içinde bulunmaları, c) Görev ve rütbe dağıtımında câri kanunların dışına çıkılmış olması, d) anayasa ile bağdaşmayan hüküm ve tedbirlerin yürürlüğe konması.³⁵¹ Dört başlıktan ilki için kanun dairesinde hareket edileceğini hatırlatan Sadrazam, gerek ordu gerekse de mülki personeli siyaset dışına çekecek acil önlemlerin alınacağını dile getirmiş, memurların en uygar ülkelerde bile seçim dönemlerinde o da gizlice oy kullanmak dışında siyaset yapmadıklarını hatta bizde olduğu gibi memurların kanaatlerini başkalarına zorla kabul ettirmesi gibi bir durumun yaşanmadığını da altını çizerek aktarmıştır.³⁵² Üçüncü madde ile ilgili olarak da Muhtar Paşa, memurların azil, tayin, terfii ve ilerlemelerinin sıkı sıkıya kanun altına alınacağını, her görevin meslekten yetişmiş ehliyet ve kıdem sahibi memurlara verileceğini belirtmiş ve “*memuriyette beka ve terakki bir cemiyet veya fırkaya dahil olmakla değil, kemal-i bi-taraf ve metanet ile ifa-yı vazifeye riayet*” etmekte olduğunu vurgulamıştı. Son madde için de kanuna aykırı hareketlerin görüldüğü yerlerde ancak “*teşevvüş ve felaket*” olacağını ifade eden Sadrazam, Anayasa’ya aykırı tüm layihaların çekileceği ve kanunların da yeni baştan düzenleneceğini “*meslek-i esas*” olarak gördüklerini beyan etmiştir. Partiler arasındaki çekişmenin durdurulacağı ve dış politikada barış üzerine kurulu bir siyasetin takipçisi olacaklarını ifade eden Paşa, Meclis’in güvenoyu talebi ile konuşmasını tamamlamıştı.³⁵³

Program bir gelecek içeriyorsa bunda kesinlikle İttihatçıların yeri yoktu. Adeta son üç yılda yapılanlara toptan bir reddiye çeken program, İttihatçılara Kamil Paşa Sadareti’nin haricinde de bir alternatif sunmuyordu. Gerçekleri olduğu gibi kabullenen İttihatçı cephe 44’e karşı 112 oy ile Hükümet’e yeşil ışık yakmak zorunda kalmıştı.³⁵⁴ Hükümet’in bir sonraki adımı doğrudan parlamentonun mevcudiyetini hedef almıştı. İttihatçı muhalefetin tepkisi altında devlet idaresinin güç olacağını düşünen hükümet, Said Paşa zamanında

³⁵⁰ Hüseyin Cahid Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri**, Sayı: 169, 16 Kanun-i sani 1937.

³⁵¹ **M.M.Z.C.** İ: 43 17 Temmuz 1328 (30 Temmuz 1912) C: 1, s. 533.

³⁵² **M.M.Z.C.** İ: 43 17 Temmuz 1328 (30 Temmuz 1912) C: 1, s. 534.

³⁵³ **M.M.Z.C.** İ: 43 17 Temmuz 1328 (30 Temmuz 1912) C: 1, s. 535.

³⁵⁴ **M.M.Z.C.** İ: 43 17 Temmuz 1328 (30 Temmuz 1912) C: 3, ss. 551-8.

yenilenen 35. maddeyi kullanarak Meclis'in tatil edildiğini duyurmuştu (5 Ağustos).³⁵⁵ Öncelikle memurlara kadro güvencesi sağlaması düşünülen ve Anayasa'nın 19, 39 ve 40. maddelerini tadil eden layihayı geri çeken hükümet³⁵⁶ parlamentonun tatile girmesinden sadece iki gün sonra yayınladığı iki genelge ile tensikat sürecini başlatmıştır. Ülkede huzurun sağlanması için kamu görevlerinin ehliyet sahibi, iyi niyetli ve imparatorluk hakkında engin deneyimli kişilere verilmesi gereğine değinen genelge, şimdiye kadar yapılan tayin ve terfilerin kanun dışı olmadıkça muhafazasını ön görüyordu. Memur kariyerinin “*bir cemiyete nispette değil kemal-i bi- taraf ve metanete ifa-yı vazife*”de olduğuna işaret eden belge, memurlardan tarafsızlıklarını ispatlamalarını talep ediyor ve bunun için de hiçbir fırkaya bağlı olmadıklarına dair tebligatlarını amirlerine teslim etmelerini istiyordu. Yeni bir memur tensikatının başlayacağına dair dalga dalga yayılan söylentilere de göndermede bulunan genelge, bunların asılsızlığına değinerek kadroların gözden geçirileceğini, ancak bunların “itina” ile yapılacağını duyurmuştu.³⁵⁷

Bab-ı âli bürokratlarınca hazırlanan ikinci genelge adeta ilk genelgede geçen “*muzırrat-ı âdiye*”yi açıklamak üzere kaleme alınmıştı ve Hükümet Programı'nda geçen dört maddeyi içeriyordu. Bunun haricinde memurların üstlerine sunacakları tebligatlar konusuna açıklık getiren genelge, tebligatların taşradan itibaren kaza kaymakamlarından mutasarrıfa, oradan valiye ve oradan Dahiliye Nezareti'ne iletilerek nezaret bünyesinde inceleneceği ve kusuru bulunan memurların ilişkisi kesilerek yerine yeni memurların atanacağını ifade ediliyordu.³⁵⁸ Hükümeti kurduktan sonra sıkıyönetimi kaldıran hükümet, hızlı bir şekilde İstanbul'daki askeri güçleri yanına almak adına Emniyet-i Umumiye Müdürü ile I. Ordu Komutanı'nı değiştirmişti.³⁵⁹ Meclisi dağıttıktan sonra ise hükümet bir geri adım daha atarak İttihatçı protestoların önünü kesmek için sıkı yönetimi tekrar ilan etmişti.³⁶⁰ Yaşanan bu zikzaklı politika en fazla İttihatçılara karşı uygulanacak politika noktasında düğümlenmiş ve ılımlılar ile sert tedbirlerin alınmasını savunan gruplaşmalar meydana gelmiştir. Meclis-i Vükela'da çıkan kriz bir hafta içinde istifalara neden olmuş ve önce Dahiliye Nazırı Ziya Paşa ardından da Hüseyin Hilmi Paşa görevlerinden istifa etmek

³⁵⁵ Hükümet'in kararını öğrenen Meclis daha önce davranarak yeni bir Kabine kuruluncaya kadar Meclis'in tatilini ilan etmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 47 23 Temmuz 1328 (5 Ağustos 1912) C: 1, ss. 646-655.

³⁵⁶ Söz konusu Şura-yı devlet'ten çıktıktan yaklaşık üç ay sonra Dahiliye Nazırı'nın cevabına mazhar olmuştur. 5 Ekim 1912 tarihinde verilen cevapta “*beyan-ı mülahazata mahal görülmediği*” ibaresi konulduğunda zaten İttihatçı avının sonlarına gelinmişti. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 33-1 75.

³⁵⁷ **B.O.A.** M.V. 167 66; **Tanin**, “Memurlar hakkında”, n.1416, 26 Şaban 1330 – 27 Temmuz 1328 – 9 Temmuz 1912.

³⁵⁸ **B.O.A.** M.V. 167 65.

³⁵⁹ Aykut Kansu, **Politics in Post-Revolutionary Turkey 1908-1913**, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000, 402-3.

³⁶⁰ **Tanin**, “İdare-i Örfiye”, 23 Şaban 1330 – 25 Temmuz 1328 – 7 Ağustos 1912.

zorunda kalmışlardı. Hükümetin içine düşmüş olduğu bu kararsızlıktan tam anlamıyla bir “İntikam” Kabinesi olarak çıkacaktı. Kabine’nin en ılımlı nazırı Hilmi Paşa’nın istifası ile Adliye Nezareti’ne anti-İttihatçı yayını ile sivrilen Şehrah Gazetesi’nin editörü Ahmet Reşit Bey getirilirken Ziya Bey’den boşalan Dahiliye Nezareti koltuğuna da tensikat nedeniyle görevine son verilen eski Selanik Valisi Daniş Bey getirilmişti. İttihatçıları devlet dairelerinden arındırmak için çok da fazla sebep arayışına girmeyen yeni kabine ağustos sonundan itibaren yayınlanan genelgeleri “itina” ile uygulamaya başlamıştı.³⁶¹

Yayınına bir süre ara veren Tanin gazetesi yurt içi ve dışındaki olayları “Adem-i merkeziyete doğru” sütunlarında incelemeye başlamış ve hükümetin Arnavutlara verdiği tavizleri imparatorluğun Avrupa’daki topraklarının tamamına yaymasını isteyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Kont Barthold’un temaslarını ve hükümetin bu gelişmeler karşısındaki tavrını aktarmaya başlamıştır.³⁶² Bu ülkenin en şansız kaderini memurların paylaştığını dile getiren Hüseyin Cahid, Abdülhamid ile beraber artan bu geleneğe Tensikat Kanunu ile son verildiği ve herkesin yerini bilmeye başladığını ancak şimdi özellikle Hürriyet ve İtilafçı cephe yüzünden memurların yeni bir badireye atıldığını söylemiştir.³⁶³ İtilafçı basının desteği ile³⁶⁴ valilerden³⁶⁵ hapisane gardiyanlarına kadar uzanan memur kıyımı gazete sütunlarını doldurmaya başlamıştı.³⁶⁶

³⁶¹ Muhtar Paşa Kabinesi’nin eylemlerine İTC penceresinden bakan bir propaganda kitapçığı için: Bkz. M. Bedri, **İkinci Kırmızı Kitap**, Kitaphane-i Maarifet, İstanbul, 1329, ss. 70-71. Daniş Bey’in tayini Sultan V. Mehmed’in de hoşnutsuzluğuna neden olmuştu. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 56.

³⁶² **Tanin**, “Ademi merkeziyete doğru”, n.1418, 8 Ramazan 1330 – 8 Ağustos 1328 – 21 Ağustos 1912. Meşrutiyet Dönemi muhasebesinin dış borçlanmalar ışığında yapılan analizi için: Bkz. **Tanin**, “Ademi merkeziyete doğru”, n.1420, 10 Ramazan 1330 – 10 Ağustos 1328 – 23 Ağustos 1912. Abdülhamid merkeziyetçiliği ile İttihatçı merkeziyetçiliği sorgulayan yazı için: Bkz. **Tanin**, “Ademi merkeziyete doğru”, n.1446, 6 Şevval 1330 – 6 Eylül 1328 – 18 Eylül 1912. Avrupa devletlerinin Balkanlar konusunda en azından şimdilik statükocu bir tavır içinde bulduklarına dair (yanılgı?) tahlil için: Bkz. **Tanin**, “Ademi merkeziyete doğru”, n.1421, 11 Ramazan 1330 – 11 Ağustos 1328 – 24 Ağustos 1912. Asıl tuhaf olan konu, İngiltere Büyükelçisi’nin 1912 raporunda Barthold’un teklifini imparatorluğun bekası için yapılmış olumlu bir öneri olarak göstermesidir. Bkz. Doc. 58, “Annual Report on Turkey for the Year 1912”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publication of America, s. 367.

³⁶³ Tanin başyazarı özellikle Hüseyin Hilmi Paşa’yı hedef alarak altına imzasını koyduğu Tensikat Kanunu’nu yaşanan bu son gelişmelerle ayaklar altına aldığı belirtmişti. Bkz. **Tanin**, “Memurlar”, n.1421, 11 Ramazan 1330 – 11 Ağustos 1328 – 24 Ağustos 1912.

³⁶⁴ İtilafçı basından bir örnek olmak üzere; “*Bu kadar çalıştık, uğraştık, bir iğtilab yaptık da sanki ne kazandık ? Hala itihataçılar, hala itihata mensup memurlar mevki-i iktidarda! Böyle mi olacaktık ? İttihatçılar 324 inkılabını müteakip devr-i sabıkın bütün memurlarını nasıl çıkardı ise bizde bütün İttihatçı memurları çıkarıp yerlerine kendi fırkamıza mensup ve taraftar adamları koyalım!...*”. aktaran: **Tanin**, “Memurların tebdili meselesi”, n.1424, 14 Ramazan 1330 – 14 Ağustos 1328 – 27 Ağustos 1912.

³⁶⁵ **Tanin**, “Valilerde tebdilat”, n.1426, 16 Ramazan 1330 – 16 Ağustos 1328 – 29 Ağustos 1912. Hüseyin Cahid Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri**, Sayı: 174, 20 Şubat 1937.

³⁶⁶ Kadrolarını kaybedip İstanbul’a doluşan gardiyan ve müstahdemlerin acınası hali yüzünden hükümet dahi önlem olarak onları mazuliyet kapsamı dahiline almak zorunda kalmıştı. Bkz. **Senin**, n.1428, 18 Ramazan 1330 – 18 Ağustos 1328 – 31 Ağustos 1912.

Tensikat sonucu yetersizliği nedeniyle görevden alınan memurların gözde mevkilere getirilmesi bu kişiler ile Meclis-i Vükela üyeleri arasındaki bağlantıyı gözler önüne sererken³⁶⁷ vilayetlere yapılacak vali tayinlerinin o vilayetin İtilafçı mebuslarına sorularak gerçekleştirilmesi gazetelerin sert tepkilerine neden olmuştur.³⁶⁸ Hükümet gazete haberlerini kontrol altına almak için sıkıyönetim kuralları dışında basın mensuplarının devlet dairelerine girişine yasaklama getirmiştir.³⁶⁹ Yoğunlaşan kadro kıyımı nedeniyle işleri çoğalan Sicill-i Ahval Kalemi için Dahiliye Nezareti'ne ek personel ataması yapmak zorunda kalmıştır.³⁷⁰ Muhtar Paşa Kabinesi tebligatlarını yapmayan memurlar için yaptırım öngören genelgeler yayınlamaya devam ederken³⁷¹ görevinden olup İstanbul'a gelen memurların şikayet dikçeleri hem gazete sayfalarını hem de Bab-ı âli kalemlerini doldurmaya başlamıştır.³⁷² Dilekçelerin bu şekilde birikmesi ve de basında yer almaya başlaması üzerine kabine dilekçe verilmesini yasaklarken³⁷³ basın memur kıyımından ilginç kesitleri sütunlarına taşımaya devam etmiştir. Örneğin Karesi merkez tahsilat memuru Faiz Bey hakkında bölgedeki İtilafçılar, Maliye Nazırı'na gönderdikleri mektuplarla bu kişinin görevden el çektilmesini talep etmişlerdi. Söz konusu kişiler yazdıkları mektuplarda tahsilat memurunun koyu bir İttihatçı olduğunu ve seçimlerde tüm personel ve bölge halkını etki altında bırakmakla suçlanmaktaydı. İtilafçıların bu çağrısına Hürriyet ve İtilaf Genel Merkezi de kulak kabartarak mektupları temize çekip fırka ikinci katibi Sadık Bey imzasıyla bir kere daha yetkililere göndermişti. Tanin Gazetesi ise bu mektupları aynen sütunlarına almış ve yorumuz bir şekilde yayınlamıştı.³⁷⁴ Gazete haberinde Bağdat Umur-ı Ecnebiye Müdürü Kudret Bey, iki aylık izin alıp memleketine gidince bu göreve talip olan Şehremaneti 7. Daire-i Belediyeye Reisi Mehmet Ali Bey, Dahiliye Nazırı'nı bertaraf ederek Saray'dan tayin yazısı çıkartmıştır. Görevine başlamak ve harcırahını almak üzere Dahiliye Nezareti'ne giden Mehmet Ali Bey'in işlemleri yapılırken tensikat sonucu Halep

³⁶⁷ Kamil Paşa yakınlığı nedeniyle eski görevin iade edilen İzmir Tahrirat Müdürü Burhaneddin Efendi ile ilgili yazı için: Bkz. **Senin**, "Taşralarda icraat", n.1436, 28 Ramazan 1330 – 28 Ağustos 1328 – 8 Eylül 1912.

³⁶⁸ Dersim'e yapılacak mutasarrıf tayini için Lütfi Fikri Bey'in görüşlerinin alınması üzerine: Bkz. **Tanin**, "Dersim Mutasarrıflığı Üzerine", 30 Ramazan 1330 – 30 Ağustos 1328 – 12 Eylül 1912.

³⁶⁹ Maliye Nezareti'ndeki uygulama için: Bkz. **Senin**, "Maliye Nezareti'nde Ceraat", n.1436, 28 Ramazan 1330 – 28 Ağustos 1328 – 8 Eylül 1912.

³⁷⁰ Kayıtları kontrol altında tutmak adına kurulacak ek komisyona Şura-yı devlet'ten iki üye ve nezaret müsteşarı atanmıştır. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 33-1 62.

³⁷¹ **B.O.A.** DH. MTV. 17 36.

³⁷² **Tanin**, "Muhacerat-ı memurin", n.1450, 10 Şevval 1330 – 10 Eylül 1328 – 22 Eylül 1912.

³⁷³ **Tanin**, "Bad'ül-harab'ül Basra – İdare-i devletin intizamdan çıktığını şimdi anlıyorlar", n. 1451, 11 Şevval 1330 – 11 Eylül 1328 – 23 Eylül 1912.

³⁷⁴ **Tanin**, "Maliye Nezaret-i Celilesine", n.1453, 15 Şevval 1330 – 14 Eylül 1328 – 27 Eylül 1912.

mektupçuluğundan açığa çıkarıldığı ortaya çıkmış bunun üzerine de tayin işinin suya düştüğü aktarılmıştır.³⁷⁵

Hükümet bir yandan memurların seçmen dahi olamayacağı gibi³⁷⁶ veya Arnavutluk'a tanınan hakların tüm imparatorlukta geçerli olacağı gibi³⁷⁷ şayiaları yalanlamaya çalışırken Balkan ülkelerinin seferberlik haline geçmeleri ve bu bölge halkına tanınan "istisnai statü" kabine aleyhtarı havanın güçlenmesine yol açmıştır. Katolik Arnavutlara tanınan bu hak Müslüman veya Ortodoks Arnavutlarca olumsuz bir şekilde karşılanırken³⁷⁸ Arnavut kökenli Daniş Bey'in Balkanlar'daki neredeyse tüm memurların yerini değiştirmesi "itidal" telkinlerinin artmasına neden olmuştur.³⁷⁹

Bab-ı âli gündemi, Balkan devletlerinin övgülere boğduğu Creusot toplarının şiddetiyle sarsıldığında Osmanlı memurunun yeni hizmet bölgeleri de belirlenmiş oluyordu; cephele. Zaten Trablusgarb Savaşı'ndan beri seferberlik halinde bulunan mülki ve idari kadrolar aniden patlayan Balkan Savaşı ile kendilerini bir anda savaş meydanlarında bulmuşlardı. Savaş o kadar ani gelmişti ki memurlar sivil kıyafetleri ile taburları doldurmuştu.³⁸⁰ Gönüllü olarak askere giden memurların maaş hakkını saklı tutan ve daha öncesinde yayınlanan genelgesi bir kere daha yayınlayan Bab-ı âli,³⁸¹ içine düşülen mâli darlık nedeniyle ailesi olmayan ve cepheye sürülen memurların üçte bir maaşına el koymak zorunda kalmıştır.³⁸² Bulgarların bir ay gibi kısa bir sürede İstanbul önlerine kadar gelmesi ve top seslerinin başkent ahalisine duyulmaya başlaması günlük kaygıların tamamen bir tarafa bırakılmasına yol açmış ve memurlar amirlerinin iznini bile beklemeden kendilerini savaş alanlarına atmıştı. Devlet işlerini aksatan bu durum üzerine Bab-ı âli bir genelge yayınlarak kalem disiplininin bozulmaması uyarısında bulunmuştu.³⁸³ Ancak çekilen bu acılar dahi politik endişelerin bir tarafa bırakılmasına yol açmamış fraksiyonlar arası çekişme tüm şiddeti ile devam etmişti.³⁸⁴ Ordunun bozulmasından Muhtar Paşa'nın istifa

³⁷⁵ **Tanin**, "Azl ve Nasb – Yağma Hasan'ın Böreği", n.1451, 11 Şevval 1330 – 11 Eylül 1328 – 23 Eylül 1912

³⁷⁶ Yapılacak seçimlerde memurların müntehib-i sani (ikinci seçmen) dahi olamayacağı en yetkili ağızlardan yalanlanmıştır. Bkz. **Tanin**, n.1459, 21 Şevval 1330 – 20 Eylül 1328 – 3 Ekim 1912.

³⁷⁷ **Tanin**, n.1448, 8 Şevval 1330 – 8 Eylül 1328 – 20 Eylül 1912.

³⁷⁸ Osmanlı yönetiminin çifte standart yaptığına dair ithamlar için: Bkz. **Tanin**, n.1454, 16 Şevval 1330 – 15 Eylül 1328 – 28 Eylül 1912.

³⁷⁹ Sükuna en fazla ihtiyaç olan bir ortamda Daniş Bey'i itidalli olmaya çağıran mektuplar için: Bkz. **Tanin**, n. 1457, 19 Şevval 1330 – 18 Eylül 1328 – 1 Ekim 1912.

³⁸⁰ **Tanin**, "Memurin olan efrad-ı ihtiyatiye", n.1463, 24 Şevval 1330 – 23 Eylül 1328 – 6 Ekim 1912.

³⁸¹ **B.O.A. M.V.** 170 53.

³⁸² **B.O.A. M.V.** 171 95.

³⁸³ **Hak**, "Gönüllü Memurin", n.1486, 5 Muharrem 1331 – 2 Kanun-i evvel 1328 – 15 Aralık 1912.

³⁸⁴ Gazete Avrupa baskısının ve iki yüzlülüğünün açıkça görülüp herkes tarafından paylaşılıyor olmasına karşın bunu söyleyenin Tanin olması nedeniyle İtilafçıların devletin zararına da olsa aksini yaptığını iddia ediyor. Bkz. **Cenin**, "İslahat Meselesi", n.1470, 4 Zilkade 1330 – 1 Teşrin-i evvel 1328 – 14 Ekim 1912.

mektubunda Kamil Paşa'yı karaktersizlikle suçlayan istifa yazısına kadar iktidar mücadelesinin hayatın her alanına sindiği görülmekteydi.³⁸⁵

Saray'dan çıkan görev yazısında “*hukuk-ı devletin her suretle mahfuziyetini kafil olacak tedabir ve tevessülata*” girişilmesi kaydıyla Kamil Paşa'ya ikinci defa Sadaret kapıları açılmıştı. Paşa, 29 Ekim'de koltuğuna oturduğunda Osmanlı Orduları ağır kayıplarla Çatalca hattına kadar çekilmiş bulunuyordu. Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın uyarıları doğrultusunda Bulgarlarla ateşkes anlaşması imzalamaya ikna edilen Paşa, bir sonraki adım olarak da Balkan devletleriyle barış şartlarını görüşmek üzere Londra'ya delege göndermek zorunda kalmıştı. Kamil Paşa'nın ikinci defa Sadaret'e getirilmesinde tek bir neden vardı; o da İngiltere'ye olan yakınlığı idi. “Rumeli'den sopayla kovalanan” apoletli sırmalı mülki-askeri ricalden yamalı ceketli odacısına kadar tüm Osmanlı memuru, Sadrazamlığa Kamil Paşa getirilince İngiliz desteğinin sağlanacağı ve bu sayede kaybedilen toprakların statükonun korunması uyarınca iade edileceği gibi bir illüzyonun etkisindeydi.³⁸⁶ İmparatorluğun kaderinin belirlendiği günlerde Kamil Paşa, partizan tutumundan vazgeçmeyerek bütün siyasi kulüp ve partileri yasaklayarak İttihatçıları tamamen sistemin dışına itmiş ve keyfi memur atamalarıyla bürokrasi içerisindeki konumunu sağlamlaştırmaya gitmişti.³⁸⁷ 10 Aralık'ta St. James Sarayı'nda başlayan müzakerelerde Osmanlı delegasyonundan Edirne dışındaki tüm Rumeli topraklarının kaybedildiğinin kabul edilmesi istenmişti. Müzakereleri çabuklaştırmak adına müdahalede bulunan “Düvel-i muazzama”, 13 Ocak'ta Kamil Paşa Hükümeti'ne bir nota vererek anlaşmanın derhal kabul edilmesini istemişlerdi. Rumeli'nin kaybını tescilleyecek böyle bir anlaşmanın sorumluluğunu tek başına almak istemeyen Kabine, Meclis-i Mebusan'ın kapalı olması nedeniyle devlet ricalinin katılacağı bir Meclis-i umumi'nin toplanmasına karar vermiştir. Büyük devletlerin ultiमतından bir hafta sonra toplanan Meclis, beklendiği üzere Kabine'nin barış yanlısı tutumu doğrultusunda oy belirtmişti. Mahmut Şevket Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'na getirmek ve bu sayede Kabine'yi istifaya zorlamak için Saray nezdinde girişimde bulunan İttihatçılar kanuni yollardan bu hedefe ulaşamayınca tarihte “Bab-ı âli Baskını” olarak bilinen hükümet darbesine soyunmuşlardır. 23 Ocak 1913 tarihinde

³⁸⁵ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 65-6.

³⁸⁶ İllüzyon kelimesi İngiltere Büyükelçisi'nin kendi ifadesidir. Bkz. Doc. 58, 18393, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, April 17, 1913, **B.D.F.A.**, s. 368.

³⁸⁷ Balkan Savaşları sırasında gittikçe yükselen Arap gerilimini yatıştırmak adına imtiyazdan öte hakları bölge halkına bahşeden Kamil Paşa, aynı şekilde memur tayinlerini de bölge eşrafının isteğine göre yapmıştır. Lübnan Mutasarrıflığına Ohannes Paşa'nın atama süreci için: Bkz. Emir Şekib Arslan, **İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 56-59.

gerçekleştirilen darbe ile Kamil Paşa koltuğunu Mahmut Şevket Paşa'ya terk etmek zorunda bırakılmıştı.

III – H Mahmut Şevket Paşa Kabinesi

Darbenin etkileri idari organizasyonu o kadar felç etmiştir ki Saray'dan çıkan Sadrazam tayinleri her zaman Şeyhülislam'ın adına ipotek edilirken ilk defa olarak Şevket Paşa'nın tayinini bildiren Hatt-ı Hümayûnda böyle bir isim verilmemiştir. Teşrifat sorunları bununla da sınırlı kalmamıştı. Hatt'ın Bab-ı âli'de bir Saray görevlisi tarafından okunup ilmiye ricali tarafından dua edilmesi seremonisi yaşanan karışıklık nedeniyle yapılmamıştır. Bu nedenle alelacele hazırlanan törene Şevket Paşa dahi normal görev kıyafeti ile katılmak zorunda kalmıştı.³⁸⁸

Kabine üyelerini kısa süre içerisinde belirleyen Mahmut Şevket Paşa, Avrupa devletleri tarafından verilen notaya nasıl cevap verileceği üzerine çalışmaya başladı. Osmanlı askeri kuvveti çöktüğü gibi diplomasi alanında da devlet tam bir yalnızlık yaşıyordu. Edirne'yi kurtarmak amacıyla yapılan hükümet darbesi amaç bakımından başarısız olmuş gibi görünüyordu. Yeni Kabine'nin İttihatçı üyeleri askeri ve diplomatik gerçeklerden uzak bir şekilde savaş yanlısı bir tutum içinde bulunup notaya cevap vermekte gecikince Londra'daki görüşmeler Bulgar tarafının “savaşa devam” kararı ile sonuçlanmıştır. Bulgar topları Edirne'yi dövmeye başlarken Kabine ilk önce sonu başarısızlıkla biten bir askeri çıkarma girişiminde bulunmuş ardından da Edirne'de “hakimiyet-i siyasiye” statüsünde Osmanlılara bırakılması karşılığında Rumeli kaybının kabulü teklifini Avrupalı devletlere iletmiştir.

Bu arada Hükümet iç sorunlara dönmüş savaş şartları açısından daha seri hareket edileceğini düşünerek Harbiye Nezareti'nin sivil personelini askerlerden kurmaya giderken³⁸⁹ Rumeli'den gelen memurlara yarım maaş ödenmesini kararlaştırmıştı.³⁹⁰ Kamil Paşa Hükümeti 2.5 aylık iktidarında Beyrut'a vermiş olduğu geniş haklar yeni kabine için bir soruna dönüşürken,³⁹¹ İngiltere'nin devletin zaafından yararlanarak Kuveyt ve Katar'a

³⁸⁸ Şevket Paşa yaşanan karışıklıklarla ilgili olarak Saray Başkatipli Ali Fuad Bey'i suçlamıştı. Oysa Başkatipli tek itirazı Sadrazam tarafından Şeyhülislam olarak tayin edilmek istenen Musa Kazım Efendi'nin yeterli payeye sahip olmayışı idi. 23 Ocak günü yaşananların ayrıntılı bir aktarımı için: Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 98-99.

³⁸⁹ **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 19.

³⁹⁰ **B.O.A. M.V.** 174 40.

³⁹¹ Suriye'de yayınlanan gazeteler Osmanlı Vilayat Kanunu'nun haklarını koruyacak şekilde gözden geçirilmesi yönünde yayınlarda bulunuyorlardı. Bkz. **Tanin**, “Suriye Islahatı”, n.1503, 24 Safer 1331 – 23 Kanun-i sani 1328 – 6 Şubat 1913.

talip olması Kabine’yi yeni ikilemlerin kucağına atmıştır.³⁹² Yeni Kabine, Rumeli’nin kaybı yetmiyormuş gibi imparatorluğun diğer köşelerinden adeta sistematik bir şekilde reform isteyen bildirimlerin akmaya başlaması karşısında oldukça kapsamlı reform taslaklarının peşine düşmüştür.³⁹³ Reform talepleri ile ilgili basında çıkan tahliller ise Osmanlı entelijansiyasının olayları ne kadar doğru okuduğunu göstermekteydi. Reformların arkasından toprak kayıplarının geleceğini vurgulayan yazılar ıslahat sonucunda imparatorluk içindeki bir kısım halk “*bahtiyar*” edilirken bu bahtiyarlık “*Osmanlılığın tenzil-i haysiyet ve istiklal*”ine neden oluyordu. Arnavutluk ve Rumeli ıslahatlarının bu toprakların kaybı ile sonuçlandığına dikkat çeken yazılar, istemlerin sadece bayındırlık ile sınırlı kalsa baş üstünde tutulabileceği ancak taleplerin doğrudan doğruya devletin çıkarlarını hedef aldığı dile getirilmekteydi.³⁹⁴

Hükümetin barış teklifinin geri çevrilmesi Cavit Bey’in borç bulmak üzere Avrupa gezisine çıkmasıyla hemen eş zamanlara rastlamıştı.³⁹⁵ Edirne’nin yaklaşan kaybı ve yaşanan mali darlık bir anda kabine üyelerinin istifa talepleri ile Sadaret’e gelmelerine yol açmıştı. Sadrazam barış görüşmelerinin ve Edirne muhasarasının devam ettiği bir sırada Kabine’yi zaaf içinde gösterecek bu gibi talepleri sert cevaplarla geri çevirirken İngiltere’nin Osmanlı tarafına çekilmesi anlamında Lord Curzon, Lord Cromer veya Lord Kitchener’e bürokrasi içerisinde kilit bir yer verilerek reformlara başlanması teklifi kabine tarafından karara bağlanmıştı.³⁹⁶ Kanun kadar kanunları uygulayacak yetkinlikteki devlet adamlarına duyulan ihtiyacın daha fazla telaffuz edildiği bu ortamda kabinenin son kararı daha fazla anlam kazanmaktaydı.³⁹⁷ Kaldı ki Said Paşa hükümetinin ele aldığı ve daha sonra atıl bir durumda bırakılan Memurin Nizamnamesi de yine bu şartlar altında tekrar ele alınmıştır. Dahiliye Nezareti’nde müsteşar, hukuk müşaviri ve memurin müdüründen oluşan

³⁹² **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 45. Konu ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için: Bkz. Zekeriya Kurşun, **Basra Körfezi’nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi – Katar’da Osmanlılar 1871-1916**, TTK Yayınları, Ankara, 2004, ss. 136-151.

³⁹³ İçine düşülen durumun ancak ve ancak “ıslahat-ı idare” ile aşılabileceği yönünde neredeyse tüm çevrelerde ortak bir kanaat oluşmuştur. Bunu en etkili bir şekilde gösteren bir eser için: Bkz. Emirzade Mehmet Şükrü, **Milleti İkaz ve İhya Yolunda Alem-i İnsaniyete Hizmet yada Acı Acı Figanların Verdiği Dersler**, Hurşit Matbaası, Filibe, 1913.

³⁹⁴ Bu yazılardan özellikle İsmail Hakkı’nın yazısı durum tespiti ve geçmiş-gelecek bağlamındaki kurgularıyla oldukça göz alıcıdır. Bkz. **Tanin**, “Islahat Meselesi”, n.1258, 25 Rebiülevvel 1331 – 18 Şubat 1328 – 3 Mart 1913.

³⁹⁵ Cavit Bey’den öncelikli ihtiyaçlar için 1 milyon altın bulması istenmiş bunun ardından da 25-30 milyon altınlık bir dış borç sözleşmesine imza atma yetkisi tanınmıştır. Bkz. **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 32-3.

³⁹⁶ İtilaf ve İttifak cephelemlerinin kemikleşmesi ve tam hızla dünya savaşına gidilmesinden sadece iki yıl önce yapılan bu teklifin herhalde kabul edilmesi beklenmiyordu. Bkz. **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 35.

³⁹⁷ Kanunların eksikliği ve yaşanan “kaht-ı rical” sorunu için: Bkz. **Tanin**, “En nâfi kanunlar”, 30 Rebiülevvel 1331 – 23 Şubat 1328 – 8 Mart 1913.

komisyon, Batılı ülkelerdeki nizamnamelerin yanı sıra İstanbul'da faaliyette olan Duyun-u Umâmiyye ve Reji gibi kurumların personel yönetmeliklerini de inceleyecekti. Komisyon incelemeleri sonucunda hazırlayacağı layihayı Şura-yı devlet'e sunacaktı.³⁹⁸ Gazeteler Müsteşar Salih Bey'in riyasetinde yürütülen çalışmaları gün gün okuyucularına yansıtırdı.³⁹⁹ komisyon müzakereleri sağlıklı bir sonuca ulaştırabilmek için kalem müdürlerinden belirli konularla ilgili raporlar sunmalarını istemişti.⁴⁰⁰ Memurların hayatında “mühim bir inkılap” yapacağı söylenen Memurin Nizamnamesi memurları dört başlık altında topluyordu: Memurin-i idare, memurin-i inzibatiye, memurin-i tahririye ve memurin-i hesabiye. Teftiş kurullarını idare kısmına bağlayan nizamname, idare kısmından yetişmeyenlerin ancak mümeyyiz ve müdür muavinliğinden sonra bu kategoriye geçebileceğini öngörüyordu. Gazetenin verdiği haberlere göre komisyon memurların maaş sorununa da el atmış ve ömür boyu çalışmanın karşılığını 800 kuruş olarak belirleyen mevcut sistemi gözden geçirerek kıdem süresini baz alan ilerleme ve terfi haklarını kayıt altına almıştı. Buna göre on seneyi tamamlayan bir üçüncü sınıf kaymakam sırası gelince derhal ikinci sınıf kaymakamlığa terfi olunacaktı.⁴⁰¹

Kabine reformlara devam ederken diğer taraftan Mahmut Muhtar ve Kamil Paşa Hükümetleri Dönemi'nde yerinden olan memurları eski görev yerlerine tayin ederken⁴⁰² iç siyasette bütünleşmenin sağlanması adına muhaliflere Prens Sabahattin Bey'e nazırlık önerilmesi gibi çeşitli memurluklar teklif edilmişti.⁴⁰³ Hükümet bir yandan hapishaneler reformu gibi zamanın koşullarına göre uç sayılabilecek adımlar atarken⁴⁰⁴ Said Paşa Hükümeti zamanında bir bölümü yayımlanan Vilayat Kanunu üzerindeki hazırlıkları son

³⁹⁸ Söz konusu çalışmaların ülkenin “salah-ı ictimaiyesine” katkıda bulunacağı belirtiliyordu. Bkz. **Tanin**, “Memurin hakkında”, n.1529, 26 Rebi-ül evvel 1331 – 19 Şubat 1328 – 4 Mart 1913.

³⁹⁹ Altı fasıllık bir nizamname hazırlanması düşünülmekteymiş. Bkz. **Tanin**, “Memurin Nizamnamesi”, n.1535, 2 Rebiülahir 1331 – 25 Şubat 1328 – 10 Mart 1913.

⁴⁰⁰ Gazeteler özellikle nizamnamenin sonunda kalem ve şube personeli ile ilgili çok genel hükümler ihtiva edecek bir fasl-ı mahsus'un yer alacağını haber veriyorlardı. Bkz. **Tanin**, “Memurin Nizamnamesi”, n.1537, 4 Rebiülahir 1331 – 27 Şubat 1328 – 12 Mart 1913.

⁴⁰¹ Nizamname ayrıca memurların kıyafetinden donanımlarına kadar geniş bir çerçevede genel kaideler getirecekti. Bkz. **Tanin**, “Memurin Nizamnamesi”, n.1539, 6 Rebiülevvel 1331 – 1 Mart 1329 – 14 Mart 1913.

⁴⁰² Siyaset ile uğraşmayacağına dair belge vermeyip kadrolarını kaybeden memurlar bunların önemli bir parçasını oluşturuyordu. Bkz. **B.O.A. DH. MTV.** 17 63; **Tanin**, “Merkez Memurları”, n.1566, 4 Cemaziülevvel 1331 – 28 Mart 1329 – 10 Nisan 1913. Hacı Adil Bey'in göreve başlar başlamaz bu anlamda tüm vali ve mutasarrıflara gönderdiği yazı ile keyfi memur azillerinin durdurulmasını istemişti. Söz konusu genelge için: Bkz. **Sabah**, 17 Safer 1331 – 13 Kanun-i sani 1328 – 26 Ocak 1913.

⁴⁰³ Sabahattin Bey'e Adliye Nazırlığı teklif olunmuş. ancak Prens teklifi geri çevirmişti. Bkz. **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 49. Muhaliflerle uzlaşma planı çerçevesinde bir nezaret teklifi de bizzat Talat Bey tarafından dersim eski mebusu Lütfi Fikri Bey'e yapılmıştı. Bkz. **Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü – “Daima Muhalefet”**, Haz. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 64-65.

⁴⁰⁴ **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 40.

raddeye getirmişti.⁴⁰⁵ Valilere geniş haklar tanınması bakımından kabine içinde dahi gerilimler yaratan kanun⁴⁰⁶ en fazla getirdiği mali olanaklar açısından göze çarpmaktaydı. Vilayetlere tüzel kişilik kazandıran kanun Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey tarafından “mühim bir hadise” olarak sunulmuş ve taşraları gerçek bir reforma davet eden bir kanun olarak değerlendirilmişti.⁴⁰⁷ Maliye müsteşarı Mihran Efendi de yabancı bir gazeteye yaptığı açıklamada kanunun mali boyutuna dikkat çekerek gelirlerin merkezde belirlenmesinin hem taşra personelini hem de taşra işlerini atıl bir konuma sevk ettiğini ancak şimdi taşralarda daha planlı ve daha dinamik bir sürecin başlayacağını ifade etmişti.⁴⁰⁸

Vilayat Kanunu’na yönelik sevinçler Edirne’nin kaybı ile üzüntüye dönüşmüşse de hükümet çalışmalarını aralıksız bir şekilde sürdürmeye devam etmiştir. II. Abdülhamid Dönemi’nde kanunlaşmasına karşın uygulamaya konmayan Nevahi Nizamnamesi’ni yeni baştan ele alan hükümetin yapmış olduğu düzenlemeler basına da yansımıştı. Buna göre, nahiye müdürlüğü seçim şartı getirilmiş ve görevleri özel ve genel olmak üzere tasnif edilmişti. Adli işlerini yerine getirmek üzere meclislerin kurulmasını öngören nizamname, meclis üyeliğini nüfusa göre oranlamaktaydı.⁴⁰⁹ Rumeli’deki öğretmenlerin Arap Bölgeleri’nde görev almasını onaylamayan hükümet⁴¹⁰ bunun yerine Arap coğrafyası ile merkez arasındaki bağları güçlendirecek çeşitli adımlar atmaya yönelmiştir. Taif’te bir medresenin açılması kararlaştırılırken kamusal alanda ve özellikle ortaokul düzeyindeki (rüştüye-idadi) okullarda Arapça kullanımı serbest bırakılmıştı.⁴¹¹ İmzalanan Ouchy (Uşi) Anlaşması’na karşın Trablusgarb’a mühimmat yardımında bulunan Kabine, İngilizler’i kızdırırcasına Filipinler’e de dört din adamı göndermeyi uygun bulmuştu.⁴¹² Doğu Anadolu’da yapılacak reformlar için bütçeye fazladan altı milyon altın koyan hükümet, bu

⁴⁰⁵ Kanun görüşmeleri kabine içinde çekişmelere yol açmıştı. Kanunun muvakkat (geçici) bir şekilde ilanına karşı çıkan Şura-yı Devlet Reisi Said Paşa görüşlerine sert bir şekilde itiraz eden Adliye Nazırı İbrahim Bey ile tartışmış ve bir daha vükela toplantılarına katılmamıştır. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 99.

⁴⁰⁶ Maarif Nazırı Şükrü Bey ve Nafia Nazırı Celal Bey valilere tanınan vasi-i salahiyet’ten şikayetçiydiler. Bkz. **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 46.

⁴⁰⁷ İngiltere Büyükelçiliği yetkilisi dahi 1913 yılı raporunda kanunu “senenin en önemli gelişmelerinden biri” olarak selamlamış ve söz konusu kanunla Abdülhamid iktidarından devralınan katı merkezîyetçilik anlayışından uzaklaşıldığını iddia edilmiştir. Bkz. “XV. Internal Reforms”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publication of America, s. 430. **Tanin**, “İslahata İbtida”, n.1540, 7 Rebiülahir 1331 – 2 Mart 1329 – 15 Mart 1913.

⁴⁰⁸ **Tanin**, “İslahat-ı maliye”, n.1553, 20 Rebiülahir 1331 – 15 Mart 1329 – 28 Mart 1913.

⁴⁰⁹ **Tanin**, “Nevahi Nizamnamesi”, n.1566, 4 Cemaziülevvel 1331 – 28 Mart 1329 – 10 Nisan 1913.

⁴¹⁰ Şevket Paşa öğretmen tayinini reddederken “Arap memur yetiştirmekten iyidir” yorumunu yapmıştır. Bkz. **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 80.

⁴¹¹ Çıkan yazılar hükümetin aldığı bu kararı desteklerken Arapça’nın tıpkı Türkçe gibi gelişmeleri takip edememesi yüzünden geri kaldığını ancak hükümetin desteği ile Arapça’nın eski canlılığına kavuşabileceği böylece Arap ümmeti ile daha sıkı ilişkilerin kurulabileceği dile getirilmiştir. Bkz. **Tanin**, “Arapça ve İslahat”, n.1577, 15 Cemaziülevvel 1331 – 8 Nisan 1329 – 20 Nisan 1913.

⁴¹² **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 137.

bölgedeki Kürt-Ermeni çekişmesini engellemek üzere de Evkaf Nazırı Hayri Bey'in başkanlığında bir olağanüstü heyet kurulmasını kabul etmişti. Heyet, bölgenin arazi ve güvenlik gibi öncelikli sorunlarını çözmekle görevlendirilirken askeri ve mülki personel hakkında cezai tasarruflarda da bulunabilecekti.⁴¹³ "Anadolu Islahatı" olarak basında kendisine oldukça geniş bir yer bulan ve kendi içinde yeni bir döneme kapı aralayan heyetin kurulması kısa sürede dış basında da yankı yapmış savaş içindeki İmparatorluğun reform çabalarına övgüler sıralanmıştır.⁴¹⁴

Bütçe sıkışıklığı yüzünden son iki aydır maaş ödemesi yapamayan Hükümet, Cavit Bey'i acilen borç bulması konusunda sıkıştırırken,⁴¹⁵ yaklaşan hac mevsimi nedeniyle Hicaz'daki sağlık standartlarını yeniden gözden geçirerek, hem sağlık personelinin tensikata tâbi tutmuş hem de tıbbi ve teknik malzeme desteğinde bulunmuştur.⁴¹⁶

Basra'da artan karışıklıklar Meclis-i Vükela'da umumi müfettişlikler konusunun tartışılmaya başlanmasına neden olmuştur. Eski Adliye Nazırı Necmeddin Molla'yı Bağdat valisi olarak görevlendiren kabin,e ona aynı zamanda Basra ve Musul'u da kapsamak üzere Umumi Müfettişlik teklifi götürmüştü. Müstakbel vali halihazırda zaten vilayet sınırlarının çok geniş olması ve kendi görevi dışında bu kadar geniş bir bölgeyi kontrol etmesinin imkan dışı olduğunu söyleyerek öneriyi geri çevirmişti.⁴¹⁷ Bunun üzerine kabine, Viyana Büyükelçiliği'nde bulunan Hüseyin Paşa'ya Suriye Umum Müfettişliği görevini teklif etmiş, ancak Şam, Halep ve Beyrut vilayetlerini içeren bu geniş bölgenin sorumluluğunu almak istemeyen eski Sadrazam hukuki alt yapının oluşturulmadığı gerekçesi ile öneriyi geri çevirmiştir.⁴¹⁸

Hükümet, İşkodra'nın da kaybı ile beraber girilen nazik durumda gerek iç gerekse de dış haber akışını kontrol altına almak adına Dahiliye Nezaretindeki Matbuat İdaresi'ni

⁴¹³ **Tanin**, "Islahat Komisyonu", n.1568, 6 Cemaziülevvel 1331 – 30 Mart 1329 – 12 Nisan 1913.

⁴¹⁴ Daily Telegraph'tan aktaran **Tanin**, "Heyet-i Teftişiyeye Teşkilatı", n.1583, 21 Cemaziülevvel 1331 – 14 Nisan 1329 – 27 Nisan 1913. **Tanin**, "Heyet-i teftişiyeye", n.1587, 25 Cemaziülevvel 1331 – 18 Nisan 1329 – 1 Mayıs 1913. **Tanin**, "Anadolu Islahatı", n.1587, 25 Cemaziülevvel 1331 – 18 Nisan 1329 – 1 Mayıs 1913.

⁴¹⁵ Hükümet bu sıralarda maaş dağıtımı için elindeki paranın bir kısmını nezaretlere göndermiş, ancak dağıtılmasını borç bulunmasından sonra yapılacak genel ödemeye kadar beklenilmesini istemişti. Bu emri dinlemeyen Posta ve Telgraf Müdüriyeti muhasebecisi Muhittin Bey'in maaş ödemesi yapması üzerine açığa alınmıştı. Bkz. **Tanin**, "Maaş-ı Umumi", "*Maaş Meselesi*", n.1571, 8 Cemaziülevvel 1331 – 1 Nisan 1329 – 14 Nisan 1913.

⁴¹⁶ Bab-ı ali hac nedeniyle Müslüman tebaanın sağlığını düşünüyordu, ancak düşündüğü daha önemli başka bir şey vardı ki Düvel-i Muazzama'nın burada çıkacak bir sağlık sorunu nedeniyle Hicaz Bölgesi'ne el atmasıydı. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi'nin kaleme aldığı imparatorlukla ilgili oldukça kapsamlı sağlık raporları düşünüldüğünde bunun çok yersiz bir kuruntu olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bkz. **Tanin**, "Hicaz'da teşkilat ve ıslahat-ı sıhhiye", n.1578, 16 Cemaziülevvel 1331 – 9 Nisan 1329 – 21 Nisan 1913.

⁴¹⁷ **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 95-6.

⁴¹⁸ **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 116.

müdüriyet olarak organize edip üç şubeye bölerken⁴¹⁹ Vilayat Kanunu'nu mülki idarecilere izah eden ayrıntılı genelgeler yayınlamaya başlamıştır.⁴²⁰ Gerek Defter-i hakani Nazırı Mahmut Esat Efendi gerekse de Şehremini Cemil Bey'in Şura-yı devletin kırtasiyecisi yapısından yakınması ve "hükümet muamelelerinin gömüldüğü bir mezarlık" olarak tanımlanması nedeniyle Şura-yı devlet de kabinenin eylem programına dahil edilmiştir.⁴²¹ Defter-i Hakani Nazırı'nın Maliye Nezareti ile olan ilişkilerinden rahatsız olması ve bunu Sadaret'e taşıması bir başka kurumsal soruna davetiye çıkarmıştır. Nazır öncesinde Sadaret'e bağlı olduklarını daha sonra ise mali anlamda Maliye Nezareti'ne idari anlamda bağımsız bir nezaret olarak bırakıldıklarını ancak bunun da kurumsal problemlere yol açtığını söylemesi üzerine hükümet bu konuyu da gündemine almıştır.⁴²²

Büyük devletlerin Berlin Anlaşması'nın Doğu Anadolu'da reform talep eden maddesinin daha sık hatırlatılmaya başlaması çalışmaların bu yöne kaydırılmasına neden olmuştur. Ermeni tebaanın hakkını savunduğunu iddia eden Bogos Nubar Paşa, Osmanlı Kabinesi ile tüm ilişkisini kopararak Avrupa başkentlerini dolaşması ve iyi kabul görmesi devleti daha hızlı hareket etmek zorunda bırakmıştır.⁴²³ Hükümet, bir taraftan Doğu Anadolu'ya göndereceği heyetin son hazırlıklarını tamamlarken⁴²⁴ diğer taraftan da yapacağı reformlara 30 yıl süresince dış müdahale olmamasını güvence altına almak istiyordu.⁴²⁵ Kabine, yapısal çalışmalara devam ederek Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumi Müfettişliklerle ilgili kanun tasarısını incelemeye alırken⁴²⁶ Irak'a yönelik artan İngiliz eğilimi ve bu doğrultuda artan karışıklıklar üzerine İzzet Paşa'nın Bağdat, Basra ve Musul'u

⁴¹⁹ **Tanin**, "Matbuat-ı dahiliye teşkilatı hakkında", n.1579, 17 Cemaziülevvel 1331 – 10 Nisan 1329 – 23 Nisan 1913.

⁴²⁰ Örneğin bu genelgeler vilayetlerdeki nafia veya maarif memurlarını hedef alıyor ve bayındırlık çalışmalarının veya okul inşalarının bundan sonra hangi hukuki prosedürlere ve bunların Vilayat Kanunu ile olan rabitasını açıklıyordu. Bkz. **Tanin**, "Islahat Hakkında", n.1589, 27 Cemaziülevvel 1331 – 20 Nisan 1329 – 3 Mayıs 1913.

⁴²¹ Şura-yı devlet üyelerinin rüşvetçi karakterinden şikayet eden Şehreminine Sadrazam fazlasıyla hak verdiğini söylemiştir. Bkz. **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 125-126.

⁴²² Nazır Mahmud Esad Efendi'ye göre Defter-i Hakani Nezareti Almanya'da Adliye Nezareti'ne Fransa'da ise doğrudan doğruya Başbakanlığa bağlı imiş. Bkz. **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 125.

⁴²³ Basında çıkan haberler Ermeni olaylarının kökeni ile ilgili olarak Osmanlı entelijansiyasının bir takım şeylerin son derece farkında olduğunu göstermekteydi. Adana olaylarında Alman mühendislerinin yönlendirmesi açık bir şekilde ifade edilirken buradaki Osmanlı memurlarının bunlara göz yumacak denli niteliksiz ve iş bilmez oluşları da aynı memnuniyetsizlikle ifade edilmişti. Bkz. **Tanin**, "Taşralar ne halde?", n.1589, 27 Cemaziülevvel 1331 – 20 Nisan 1329 – 3 Mayıs 1913.

⁴²⁴ Hacı Adil Bey bir Ermeni gazetesine yaptığı açıklamada söz konusu düzenlemelerin Padişah onayına kaldığını bildirmiş. Bkz. **Tanin**, "Anadolu Islahatı", n.1598, 6 Cemaziülahir 1331 – 29 Nisan 1329 – 12 Mayıs 1913. Bu haberden yaklaşık iki hafta sonra hazırlıklar hala devam ediyordu. Bkz. **Tanin**, "Islahat Hakkında", n.1609, 17 Cemaziülahir 1331 – 10 Mayıs 1329 – 23 Mayıs 1913.

⁴²⁵ **Tanin**, "Şark-ı Anadolu Meselesi", n.1590, 28 Cemaziülevvel 1331 – 21 Nisan 1329 – 4 Mayıs 1913.

⁴²⁶ Meclis-i vükela'da yürütülen tartışmalar sırasında atanacak umumi müfettişliklere Hakkı Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa ve Necmeddin Molla gibi eski Nazır ve Sadrazamlar'ın getirilmesi düşünülmüştü. Bkz. **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 135-6 ve 150-1.

içine alacak bir Umumi Müfettişliğin başına getirilmesi Kabine’de konuşulmaya başlanmıştı.⁴²⁷ Sıhhiye personelinin niteliklerini artırmak ve şaibeleri ortadan kaldırmak için sınav sistemini bu alanda da uygulamaya koyan hükümet, ayrıca kadro ilanlarının imparatorluk içinde dağıtımını iyi olan gazetelerde yayınlamasını prensip karara bağlamıştı.⁴²⁸ İç güvenliğin sağlanması anlamında polis ve jandarma teşkilatlarının yanında bekçi teşkilatının silahlandırılması ve geliştirilmesi kararını alan kabine,⁴²⁹ Nahiyeler Nizamnamesi hakkındaki çalışmalarını da sıkı bir şekilde devam ettirmiştir.⁴³⁰

Mayıs 1913 ortasında önce İbn-i Suud’un Necit’teki ardından Şeyh İdris’in Asir’deki ayaklanmaları ve İngiltere’nin her zamankinden çok bu bölgeye temayül göstermesi daha geçen ay dil konusunda önemli imtiyazlarda bulunan devleti daha fazla taviz vermek zorunda bırakmıştı.⁴³¹ Arap ayrılıkçı hareketinin tekliflerini değerlendiren basın da bunların ortak bir noktada toplanamayacağı neredeyse her kafadan bir ses çıktığını bu nedenle ortak bir karar alma zorluğuna işaret etmişlerdi. Buna neden olarak da bölge halkının Amerika, Avrupa ve Mısır’daki farklı kliklerin etkisi altında kalmalarını öne sürmüşlerdi.⁴³² Buradan hareketle ayrılıkçı örgütlerin toplantıları büyük bir tarafgirlikle verilirken⁴³³ taleplerini altyapı yatırımları ile sınırlandıran Araplar ise alkışlanmıştı.⁴³⁴ Genel olarak ise çok yakın bir zamanda parlamentonun açılacağı bir sorunları varsa burada rahatça ifade edebileceklerini belirten basın, ancak halihazırdaki kulis faaliyetlerinin devleti zayıflattığı gibi Türk-Arap kardeşliğine derin darbeler indirdiğine de vurgulamıştır.⁴³⁵

Mayıs sonlarına gelindiğinde Ziraat Bankası ile Defter-i Hakani Nezareti’ni kâr yapan kurumlar haline getirmek için modernizasyon kapsamına alan Mahmut Şevket Paşa Kabinesi,⁴³⁶ sömürge imparatorlukları örneğinden hareketle Arap Bölgesi’nde Türk

⁴²⁷ **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 142-3.

⁴²⁸ **Tanin**, “Memurin-i sıhhiye müsabakaları”, n.1598, 6 Cemaziülahir 1331 – 29 Nisan 1329 – 12 Mayıs 1913.

⁴²⁹ **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 133.

⁴³⁰ İmparatorluk genelinde 1050 nahiye bulunuyordu, ancak ya müdür ya personel eksikliğinden zümrüd-ü anka kuşu gibi ismi var kendi yok kabilinden bir idari üniteydi. Ayrıca Batılı devletlerin bu nizamname üzerinde ısrarcı olması geçmiş yıllarda Osmanlı bürokratlarının işi daha ağırdan almasına yol açmıştı. Bkz. **Tanin**, “Nevahi Kanunu”, n.1596, 4 Cemaziülahir 1331 – 27 Nisan 1329 – 10 Mayıs 1913.

⁴³¹ **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 140-1 ve 143-4.

⁴³² Bu anlamda Arnavutluk örneğinin iyi okunması gereğine parmak basan İsmail Hakkı, Arapların başta askerliği kendi memleketlerinde yapmak üzere atanacak valileri belirlemek gibi haklara Britanya İmparatorluğu dahil dünyanın hiçbir yöresinde rastlanmadığının altını çizmiştir. Bkz. **Tanin**, “İslahat programları merakı”, n.1593, 1 Cemaziülahir 1331 – 24 Nisan 1329 – 7 Mayıs 1913.

⁴³³ Örneğin Mısır’da toplanıp Bab-ı âli’den çok geniş imtiyazların talep edilmesi kararını veren Adem-i merkeziyet Fırkası en sert sözlerle kınanıyordu. Bkz. **Tanin**, “Adem-i merkeziyet Fırkası”, n.1598, 6 Cemaziülahir 1331 – 29 Nisan 1329 – 12 Mayıs 1913.

⁴³⁴ Kudüslülerin taleplerine basının yaklaşımı için: Bkz. **Tanin**, “Suriye Islahatı”, n.1608, 16 Cemaziülahir 1331 – 9 Mayıs 1329 – 22 Mayıs 1913.

⁴³⁵ **Tanin**, “Mesele-i ıslahat”, n.1616, 24 Cemaziülahir 1331 – 17 Mayıs 1329 – 30 Mayıs 1913.

⁴³⁶ **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 147.

subayların kumandasında yerli halktan taburlar oluşturma kararı vermiş ve adli reform için bütçeye ek tahsisatlar koymaya çalışmıştır.⁴³⁷

Yaşanan bu hareketlilik dış basının da gözünden kaçmamış özellikle getirilen yabancı uzmanlara geçen yıllara oranla daha fazla söz hakkı verildiğinin altı çizilmiştir. Habere göre getirilecek uzmanlar öncelikle Divan-ı muhasebat ve Varidat-ı Umumiyye Müdüriyeti için gelecek daha sonra da Sadrazam'ın isteği doğrultusunda Harbiye ve Ziraat müşavirliğine de yabancı uzmanlar tayin edilecekti. Dahiliye Nezareti için de bir İngiliz uzmanın yardımının alınması düşünülürken Bahriye ve Jandarma Teşkilatları için de yine İngilizlerin ismi geçmekteymiş.⁴³⁸ Söz konusu uzman furyasına dikkat çeken Tanin yazarı İsmail Hakkı, şimdiye kadar ülkeye gelen yabancı uzmanları üç başlık altında toplamıştı; 1- Devletimize yardımı kabul etmesine karşın kendi ülkesinde hala resmi bir konumu bulunan kişiler (en tehlikeli grup buymuş), 2- Sadece maaş almak için ülkemize gelenler, 3- Kendini tamamen ülkemizin kalkınmasına vakfedenler. Uzman seçiminde özellikle son grubun önemine dikkat çeken yazar, sakınılması gereken tavırları da iki başlık altında toplamıştı; 1- Ülkelerin takdirini yakınlığını kazanmak için uzman seçmek uzun dönemde fayda değil zarar getirir, 2- Bu şekilde seçilen uzman bizim değil kendi ülke menfaatlerine göre çalışacağı oldukça açıktır. İsmail Hakkı'ya göre bu hatalara düşmemek için 1- Uzmanlar tarafsız ülkelerden seçilmelidir, 2- Seçilecek uzman kapalı kapılar ardında değil o kişinin yeteneğine ve bilgisine göre belirlenmelidir.⁴³⁹

Yabancı müşavirlerin getirilmesi, reformların gerçekleştirilmesi imparatorluğun geleceğini etkileyecek olmazsa olmazlar haline gelmiş ve toplumun her kesiminden destek bulmuştur. Konu o kadar popülerdi ki savaşın içinde olan bir İmparatorluğun Şehzadesi'ne yöneltilen ilk soru reformlar oluyordu.⁴⁴⁰ Kabine de bu bilinçle hareket ederek Maarif Nezareti'ne bir yabancı uzmanın getirilmesine karar vermiş ardından da Posta ve Telgraf

⁴³⁷ **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 185.

⁴³⁸ 1913 senesi olaylarını kaydeden İngiltere büyükelçiliği personelinden H.D. Beaumont, bu tekliflerin tamamen Fransa, Rusya ve İngiltere arasında oluşturulan ittifakın arasını açmak için yapıldığını iddia etmektedir. Bkz. "General Summary of Events in 1913", **British Documents on Foreign Affairs**, University Publication of America, s. 287. Habere göre Osmanlılar tamamen İngilizlere şirin gözükmeye çalışıyormuş. Bkz. Daily Telegraph'tan aktaran **Tanin**, "Türkiye'de ıslahat-ı dahiliye", n.1589, 27 Cemaziülevvel 1331 – 20 Nisan 1329 – 3 Mayıs 1913.

⁴³⁹ İsmail Hakkı ilmi anlamda geriliğimiz yüzünden yabancı uzmana muhtaç olduğumuzu diğer tarafta yabancı tavsiyelerine bürokrasi içinde daha fazla kulak kabartıldığını ve bizim gibi ağır "fırkacılık" devresi yaşamış ülkelerde en azından bu kişilerin tarafsız davranabileceği ve son olarak da geçici kontratlarla çalışma süresinin istenilen şekilde ayarlanabileceğini ifade ederek yabancı uzman konusundaki fikirlerini açık bir şekilde dile getirmiştir. Bkz. **Tanin**, "Ecnebiden istifade", n.1610, 18 Cemazielahir 1331 – 11 Mayıs 1329 – 24 Mayıs 1913.

⁴⁴⁰ Yusuf İzzettin Efendi'ye yöneltilen soruya Şehzade şu şekilde cevap vermiş, "Islahat meselesi Osmanlı İmparatorluğu için bir mesele-i hayatiyedir". Şehzade yabancılardan yardım alınması hakkındaki düşüncelerini ise "Fikrimce muavenet-i ecanibe müracaat muvafık değil zaruridir" demişti. Bkz. **Tanin**, "Islahat Meselesi", n.1618, 26 Cemazielahir 1331 – 19 Mayıs 1329 – 1 Haziran 1913

Müdüriyeti bütçesini genişleterek Erzurum, Hayfa, Hudeyde ve Cidde’de telsiz telgraf istasyonları kurmaya yönelmiştir.⁴⁴¹ Yargıdaki tıkanmayı aşma adına 1879 tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu’nu gözden geçiren Kabine, hafif suç kapsamındaki dosyalarda hakimleri daha hızlı hareket etmesini sağlayacak Sulh Hakimleri Kanunu’nu da yasalaştırmıştır.⁴⁴² Arap hareketini kontrol altına almak için Meclis-i Vükela’daki Arap nazırların sayısının ikiye çıkarılmasını kabul eden Mahmut Şevket Paşa Kabinesi⁴⁴³ benzer bir sıkıntıyı bütçe konusunda yaşıyordu. Mali darlık nedeniyle üç aydan beri memur maaşlarının ödenememesi eski defterlerin açılmasına yol açmıştı. Değil yabancı ülkelerin İstanbul’daki sarrafların dahi devlete borç vermeye yanaşmamasını onların değil ülke insanının suçu olarak gören İsmail Hakkı, Meşrutiyet’in başından beri kimsenin elini taşın altına koymadığını, kolektif bir sorumluluk duygusunun yaratılmadığını öne sürmüş ve herkesin kendi menfaati peşinde koşması yüzünden sadece kalemlerde değil cephelerde de bu vatan için mücadele veren memurlara maaş verilememe noktasına gelindiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁴

III – İ Said Halim Paşa Kabinesi

Balkan ittifakının çözülmeye başladığı ve mali yokluğun en fazla hissedildiği günlerde başkent gündemi birdenbire Sadrazam’a yapılan suikastla sarsılmıştır. Bab-ı âli baskınından beri iç politikadaki suların durulmadığını gösteren kanlı olay Mahmut Şevket Paşa’nın 4.5 aylık icraatına nokta koyarken Sadaret’in kime verileceği konusu bir kere daha kafaları karıştırmıştır. İttihatçılar içindeki bir grubun merkez-i umumi lideri Talat Bey’in değil Sadrazam Dahiliye Nazırlığı’na bile sıcak bakmaması İTC’nin seri bir karar almasını engellerken, Saray’ın Hüseyin Hilmi Paşa konusundaki ısrarı sıkıntılı birkaç görüşme sonrasında Said Halim Paşa’ya gönderilen Hatt-ı Hümayûn’a da yansımıştır. Hilmi Paşa’yı Sadaret’e Halim Paşa’yı da Sadaret kaymakamlığına tayin etmek isteyen Saray sonunda her iki görevi de Said Halim Paşa’ya vermeye ikna edilmişti (11 Haziran 1913).⁴⁴⁵

Şevket Paşa’nın beklenmeyen ölümü, İttihatçıların kendilerini tehdit altında hissetmeleri ve Saray’ın beklenmedik Hilmi Paşa teklifi Sadaret değişimini Bab-ı âli baskını

⁴⁴¹ **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 188.

⁴⁴² Kanun’un yansımaları için: Bkz. **Tanin**, “Yeni Kanunlar Hakkında – Sulh Hakimleri”, n.1638, 16 Receb 1331 – 8 Haziran 1329 – 21 Haziran 1913.

⁴⁴³ **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 193-4.

⁴⁴⁴ **Tanin**, “Maaş-ı umumi ve müdafaa-yı milliyemiz”, n.1638, 23 Receb 1331 – 15 Haziran 1329 – 28 Haziran 1913.

⁴⁴⁵ **Takvim-i vekayi**, n.1490, 7 Receb 1331 – 30 Mayıs 1329 – 12 Haziran 1913. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerimiz**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 100-105.

ile yaşanan “Sadaret tevcihi” krizine sürüklemişti. Şevket Paşa’nın tayini sırasında yaşanan protokol krizi tevcih döneminde de yaşanmış ve örneğin Hükümet Programı’nın okunması neredeyse bir yıl sonraya kalmıştı. Siyaset zemininin oldukça kayganlaştığı bu sıralarda protokol adabı tam anlamıyla bir kenara bırakılmıştı.⁴⁴⁶

Sadaret’e Halim Paşa’nın getirilmesini yükselen Arap milliyetçiliğinin bir yansıması olarak okumak mümkünken Kabine üyelerinin neredeyse tamamı tanınmış İttihatçılar’dan kurulmuştu. Şevket Paşa’nın katlini muhalefetin tamamen tasfiyesi olarak kullanan İttihatçı Kabine, Şevket Paşa zamanında yarım bırakılan işleri hızla tamamlamaya ve Balkan ittifakı arasındaki anlaşmazlığı Edirne’nin kurtarılması adına kullanmak için çok daha atak bir politika izlemeye başlamıştır. Maaştan kaynaklanan memur huzursuzluğunu yatıştırmak için Mart-Nisan maaşlarını ödemeye başlayan Kabine,⁴⁴⁷ Defter-i Hakani Teşkilatı’nı “emanet” çatısı altında yeniden örgütleyerek önceki iki kısımlı yapısını devam ettirmiştir. Nizamname defterhane emininin Maliye Nazırı’na bağlılığını ilk madde ile kayıt altına alınırken, örgüt içindeki tüm birimleri emanet müşaviri de dahil olmak üzere eminin yetkesi altına koyarak idari bütünleşmeyi sağlamıştır.⁴⁴⁸

Memurların aşar ve benzeri gibi resimlerin ihalesine girmesini yasaklayıcı genelgeler çıkaran Bab-ı âli⁴⁴⁹ diğer taraftan 1909 Temmuz’unda parlamentonun tasarruf istemiyle kapattığı Dahiliye Nezareti’ndeki Sicill-i Ahval merkez kalemini tekrar ihdas etmiştir.⁴⁵⁰ Adli personelin seçim ve atama kriterlerini yeni baştan düzenleyen hükümet,⁴⁵¹ Mart sonlarında uygulamaya koyduğu Vilayat Kanunu ile ilgili şikayetleri değerlendirerek bir takım gözden geçirmelere gitmiştir.⁴⁵² Özellikle bunlardan 1 Temmuz 1913 tarihli düzenleme ile önceki kabine döneminde üzerine çok konuşulan ve layihası hazırlanan umumi müfettişlik kurumu tam anlamıyla kurulmuştur.⁴⁵³

⁴⁴⁶ Teşrifattaki bu eksiklik üzerine “padişahım çok yaşa”dan eklemeye yapılabilir.

⁴⁴⁷ **Tanin**, n.1655, 3 Şaban 1331 – 25 Haziran 1329 – 8 Temmuz 1913. **Tanin**, “Maaş-ı umumi”, n.1656, 4 Şaban 1331 – 26 Haziran 1329 – 9 Temmuz 1913.

⁴⁴⁸ **Düstur**, Tertib II, C. V, ss. 514-16.

⁴⁴⁹ Genelgeler emekli memurların dahi bu tür ihalelere girmesini yasaklamaktaydı. Bkz. **B.O.A.** DH. HMŞ. 11 56.

⁴⁵⁰ “*Memurin-i mülkiyenin intihab ve azli hususatını müzakere ve tedkik etmek ve nezaret müsteşarının taht-ı riyasetinde olarak mektupçu, ve memurin ve sicil-i ahval müdürlerinden ve hukuk müşavirinden mürekkep olmak üzere sabıkı misüllü bir komisyon teşkil olunmuştur*”. **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 517.

⁴⁵¹ **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 520-29.

⁴⁵² **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 562-66.

⁴⁵³ Söz konusu Kanun-ı Muvakkat 8 maddeden oluşmaktaydı. Bkz. **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 561. Lütfi Fikri günlüğünde söz konusu müfettişlikler için İttihatçı çevrelerde Hüseyin Hilmi Paşa, Celal ve Hazım Beylerle Hacı Adil Bey’in adının dolaştığını oysa Hilmi Paşa bir tarafa bırakılacak olursa diğer isimlerin İttihatçılığa fazlasıyla bulaşmış kişiler olduğunu belirtmiş. Bkz. **Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü – “Daima Muhalefet”**, Haz. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 118-119.

Umumi Müfettişlik statüsü Şevket Paşa Kabinesi tarafından öncelikli olarak doğu vilayetleri için düşünülen bir uygulamaydı. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı ateş gücünün düşüklüğü İmparatorluk coğrafyası üzerindeki paylaşım mücadelesi daha da hızlanmıştı. 1913 Yazı'na girildiğinde gündemin en yakıcı konusu Şark Vilayetleri meselesi idi. Babanzâde kaleme aldığı bir yazıda sanılanın aksine Hükümet'in Şark Vilayetleri'ndeki asayiş sorunu ile yakından ilgilendiğini ve bu doğrultuda jandarma güçlerinin 1/3, ¼ oranında artırıldığını ifade etmişti. Batı mahreçli baskılara göndermede bulunan İsmail Hakkı, beş ay gibi kısa bir sürede en gelişmiş ülkelerin dahi makro projeleri tamamlayamayacağına dikkat çekmiş ve kabinenin başarılarını altı başlık altında toplamıştı: 1- Jandarma tensikatu, 2- Jandarma birliklerinin fazlalaştırılması, 3- Sulh Hakimleri Kanunu'nun uygulama sahasının genişletilmesi, 4- Bölge memurlarının daha istekli çalışmaya başlaması, 5- Bölgedeki zorba ve eşkıyaların önemli ölçekte azaltılması ve 6- Elli kazada daha adli teşkilatın yapılması.⁴⁵⁴

Bab-ı âli her ne kadar reformlar konusunda samimiyse de Trablusgarb ve Balkan Savaşları tüm kredisini silip süpürmüştü. Topraklarını koruyamayacak bir idari mekanizmanın değil dışarıda içerde bile hükmü kalmamış gibiydi. Reformlar konusunda yöneltilen bir soruya cevap veren İzmir Ermeni Murahassâ İnciciyan Efendi, II. Abdülhamid ve Hamidiye Alayları'na yaptığı göndermelerden sonra devletin yıllardan beri personeline yatırım yapmadığını bu nedenle de donanımlı adam yokluğunun had safhada olduğunun altını çizerek bir anlamda devletin reform yapma kabiliyetinde olmadığını ima etmiştir.⁴⁵⁵ Bu arada Mayıs ayından itibaren İngiltere, Fransa ve Rus Büyükelçileri'nin Şark Meselesi üzerine yaptıkları görüşmeler meyvesini vermiş ve Haziran ortasında ortaya çıkarılan Mandelstam Planı üzerinde ulaşılmıştı.⁴⁵⁶ Söz konusu plan 1895 Islahat Tasarısı, 1895 tarihli Padişah Fermanı, 1880 Rumeli Vilayetleri Kanun Tasarısı, 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu ve 1861 Lübnan Nizamnameleri incelenerek hazırlanmıştı.⁴⁵⁷ Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Sivas vilayetlerini tek bir vilayet haline getiren plan,

⁴⁵⁴ Ordusunu Edirne cephesine yığan imparatorluktaki güvenlik açıklarının anlayışla karşılanmasını isteyen Babanzade İsmail Hakkı ayrıca İngiltere'nin reformlar konusunda ikiyüzlü bir yaklaşım içinde bulunduğunu hatırlatmıştır. Bkz. **Tanin**, “Vilayet-i şarkiyе’de”, n.1649, 27 Receb 1331 – 19 Haziran 1329 – 2 Temmuz 1913.

⁴⁵⁵ “Bogos Nubar Paşa’yı “büyük bir Ermeni” olarak selamlayan İnciciyan Efendi bu kişinin Batı başkentlerindeki kulislerini ise Osmanlı'nın menfaatine olduğunu ifade etmişti. Bkz. **Tanin**, “Islahat etrafında – İzmir Murahassasının Beyanati”, n.1654, 2 Şaban 1331 – 24 Haziran 1329 – 7 Temmuz 1913.

⁴⁵⁶ Basın, büyükelçiler arasında sürdürülen müzakerelerden haberdardı. Hükümet ise kamuoyundan olanları saklamak adına bunları reddederken diğer taraftan da bu gibi oluşumlara açık oldukları gibi oldukça yuvarlak ifadeler kullanmaktan da geri kalmamışlardı. Sadrazamla yapılan röportaj için: Bkz. **Tanin**, “Islahat-ı dahiliye”, n.1662, 10 Şaban 1331 – 2 Temmuz 1329 – 15 Temmuz 1913.

⁴⁵⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II, Kısım III, TTK Yayınevi, Ankara, 1991, s. 108.

oluşturulacak vilayetin mülki ve askeri kadrosunda antik imparatorluklarda bile yaşanmamış bir çeşitliliğe kapı açıyordu. Kanun ve bütçe yapma haklarına sahip genel bir meclisin de idare teşkilatına eklemeliği yeni vilayet tasarısı, Bab-ı âli bürokratlarını XIX. yüzyıl ortalarından beri karşılaştıkları en büyük açmazlardan biri ile karşı karşıya bırakmıştır.

Said Halim Paşa Kabinesi tasarıya karşı bir hamle yapmak üzere Şevket Paşa Hükümeti zamanında ve kendi zamanında yapılan reformları başlıklar altında toplamış ve Mandelstam Planı üzerinde müzakereler yürütmek üzere 30 Haziran'da Yeniköy'de toplanan büyükelçilere teslim etmiştir. 16 maddeden oluşan ve aynı zamanda Bab-ı âli'nin altı aylık çalışma programı olan rapor şu şekildedir;

1) İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanunu muvakkatine göre meclisi umumiler mahallî işler için karar vermek yetkisini aldılar. Vilâyetlerin ayrıca bütçeleri olacaktır- işyarların, ödev ve yetkileri genişletilmiş ve saptanılmıştır.

2) Sulh Mahkemeleri Kanunu muvakkati çıkarılmış ve seyyar mahkemeler ilkesi kabul edilmiştir.

3) 15 Anadolu sancağında ve Doğu Anadolu'nun 100 kazasında adliye mahkemeleri kurulmuştur.

4) Bağdat ve Beyrut istinaf mahkemeleri ikiye bölünmüştür.

5) Naiplerin, hâkimlerin ve adliye işyarlarının tâyin ve terfileri bir kanunla saptanılmıştır.

6) Gayri menkullerin terhini ve alım satımı, gediklerin kaldırılması üzerindeki kanunların yürütülmesiyle gayri menkul servetin seyyaliyeti elde edilmiştir.

7) Hükmi şahsiyetlerin emlak sahibi olmalarını sağlayan kanunla bunlar üzerinde iş gören şirketlerin kurulmasına yol açılmıştır.

8) Gayri menkuller üzerindeki hakkı mülkiyeti genişleten kanunlar, bunların müteveli veya sahipleri öldükten sonra da borçlarının ödenmesini olanaklı kılmıştır.

9) Yine bu kanunla, ziraat için de geniş ölçüde borçlanma olanağı sağlanılmıştır.

10) Boman Paşa'nın Başkanlığı altında, her vilâyete oraya ne kadar jandarma gerektiğini saptamak üzere müfettişler yollanılmıştır.

11) Yukarıda sözü geçen kanun ve nizamların tam yürütülmesi için İmparatorluk 6 genel müfettişliğe ayrılmıştır. Anadolu Doğu Vilayetleri gibi önemli kesimlerin başına yabancı genel müfettişler geçirilecektir, bunların buyruğu altında: jandarma, adliye ve ziraat işleri için yabancı ve Osmanlı uzmanlar bulunacaktır.

12) Nezaretler için yabancı bir müşavir ve bir müfettiş getirilecek ve bazı daireler için de yabancı işyarlar alınacaktır.

13) Mahmut Şevket Paşa Hükümeti bütün bunların getirilmesi için yazışmada idi.

14) Yeni Hükümet de aynı ilkeleri kabul ettiği için Doğu Anadolu'nun yedi vilayeti için jandarma komutanlarıyla, bu vilâyetleri kapsayan iki kesim için 2 jandarma müfettişi getirtmek üzere girişilmiş olan görüşmeler bitmiştir. Bu (yabancı) görevliler yakında işe başlayabileceklerdir.

15) Genel müfettişlerin ve öbür görevlilerin getirilmesi için gereken teşebbüslerde bulunulmuştur.

16) Maliye Nezareti'nde kurulan Maliye Komisyonu'nun üyeleri artırılmış ve yetkisi bütçenin hazırlanması ve Maliye Kanun ve Nizamları'nın kesin olarak murakabesini de kapsamak üzere çok genişletilmiştir.⁴⁵⁸

Hükümet raporun yanı sıra hemen uygulamaya koyduğu müfettiş-i umumiler ile ilgili hazırladığı nizamnameyi teslim ederken diğer tarafta da raporda bahsi geçen Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun görev alanlarını çizen bir nizamnameyi de uygulamaya koymuştur.⁴⁵⁹ 23 Temmuz'a kadar süren Yeniköy'deki konferans, Rusya ve İngiltere'nin kendileri lehine idari teşkilata daha kapsamlı kontrol aygıtları yerleştirmeye çalışmaları üzerine sonuçsuz kalmıştır. İmparatorluk üzerindeki yayılmacı politikalar 1913 Ağustosuna gelindiğinde o kadar kızıymıştır ki, Bab-ı âli'nin İzmir ve civarında kurulacak müfettişlikte (ikinci bölge) çalıştırmak üzere Belçika'dan istemiş olduğu uzman İtalya Hükümeti'nin vetosuna takılmıştı. Doğu Anadolu'da İngiltere ve Rusya'nın engellemeleri yüzünden Fransız sermayeli demiryolunu döşeyemeyen Bab-ı âli, Ege Bölgesi'ne bir yabancı orman uzmanını dahi İtalya'nın izni olmadan atayamamıştı.⁴⁶⁰ Toprakları gizli anlaşmalarla paylaşılmış imparatorluk yöneticileri, kuralları Avrupa başkentlerinde konan bir oyunu oynamak zorunda bırakılmıştı.

Memur maaşlarını vapur bileti ile ödemeye çalışan⁴⁶¹ veya onların gönlünü almak için emlak vergilerinde indirim giden hükümet,⁴⁶² Yeşilköy'deki müzakerelerin ışığında Ağustos başında bir irade yayınlamıştır. Söz konusu iradede oluşturulacak müfettişlik bölgelerinde yerli halkın askerliğini kendi yurtlarında yapmasına izin veren Said Halim Paşa

⁴⁵⁸ Bayur, Bab-ı âli'nin bu raporla Rusların yayılmacı planlarını önlemek kadar Avrupa'da daha kolay borç bulma kaygıları ile hazırlandığını ileri sürmüştü. Ayrıca raporu "Sevr"e benzeterek İttihatçılar ile Mütareke Dönemi hükümetleri arasında bağlantı kurmak istemiştir. Bkz. Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II, Kısım II, TTK Yayınevi, Ankara, 1983, ss. 320-21.

⁴⁵⁹ **Düstur**, Tertib II, C. V, ss. 665-6; **Tanin**, "Islahat-ı Maliye Komisyonu", n.1705, 25 Ramazan 1331 – 18 Ağustos 1329 – 28 Ağustos 1913.

⁴⁶⁰ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II, Kısım III, TTK Yayınevi, Ankara, 1991, ss. 136-7.

⁴⁶¹ **Tanin**, "Memurine abone biletleri", n.1676, 25 Şaban 1331 – 17 Temmuz 1329 – 30 Temmuz 1913.

⁴⁶² **Tanin**, "Emlak vergilerinde memurine teshilat", n.1693, 13 Ramazan 1331 – 3 Ağustos 1329 – 16 Ağustos 1913.

Kabinesi, özellikle Arap coğrafyasına getirilen dil serbestisinin altını çizmiştir. Arap Bölgeleri'ndeki ikinci derecedeki memur kontenjanlarını tamamen bu yöre insanına terk eden irade, sadece adli personelin tayin hakkını kendine saklamıştı.⁴⁶³ Basın ise hükümetin atmış olduğu adımları destekleyerek imparatorluğun refah ve esenliğinin bu gibi hamlelerle kazanılabileceğini ileri sürmüşler⁴⁶⁴ ancak yöre insanının da bu hakları yanlış kullanarak niteliksiz kişileri devlet dairelerinde memur olarak tasarruf etmemeleri noktasında uyarılarda bulunmuşlardı.⁴⁶⁵

Hükümet ise bir taraftan sadrazamın ağzından “*Türkiye'nin her tarafında Lübnanlar*” yaratıldığı yönünde demeçler verirken diğer taraftan Dahiliye Nazırı Talat Bey vasıtasıyla Maliye Nezareti'ndeki İngilizlere müfettişlik teklifi götürmüştür.⁴⁶⁶ Maliye müşaviri Richard Crawford ve Mösyö Grev'e yapılan teklifler bir anlamda Bab-ı âli'nin Rus tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa kartlarını oynamak istediğini de gösteriyordu. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere itilaf ve ittifak kamplaşmasının kemikleşmeye başladığı bir sırada bu tip Abdülhamidvari politikalara bel bağlanamayacağı ortadaydı. Beklendiği üzere teklifler geri çevrildi. Hükümet Doğu'da görevlendirmek üzere müfettiş arayışına devam ederken Mahmut Muhtar ile Kamil Paşa Kabineleri ve Balkan felaketi ile yerinden oynayan idari mekanizmayı yenilemek için reformlar yapmayı sürdürmüştür. Sulh Hakimleri Kanunu özellikle kırsal bölgelerde etkin kılmak için madde tadilatlarına giden hükümet,⁴⁶⁷ tensikat sonucu kadro dışına çıkarılan memurlara pek de fazla bir şey getirmeyecek ekonomik iyileştirmelerde bulunmuştur.⁴⁶⁸

Hükümet 29 Eylül'de imzaladığı İstanbul Anlaşması ile Edirne'yi resmen geri alırken imparatorluğun kuzey-batı sınırını çizen “serhat” vilayetinde ilk oluşturulan devlet dairelerinden bir tanesi de Rüşumat Baş Müdüriyeti olmuştur.⁴⁶⁹ Şevket Paşa'nın suikastından sonra İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ndeki teşkilat çalışmalarını hızlandıran Halim Paşa Hükümeti Nisan ayında oluşturulan müfettişlik bölümünden ayrı olarak günümüzün “terörle mücadele şubesi”nin temellerini atarak “kısım-ı siyasi” bölümünün müdüriyet çatısı altında örgütlemiştir.⁴⁷⁰ Parlatmentonun açılışı için seçim maratonunu da

⁴⁶³ **Düstur**, Tertib II, C. V, ss. 618-19.

⁴⁶⁴ **Tanin**, “Vilayette Islahat”, n.1679, 28 Şaban 1331 – 20 Temmuz 1329 – 2 Ağustos 1913.

⁴⁶⁵ **Tanin**, “Vilayette Islahat”, n.1682, 2 Ramazan 1331 – 23 Temmuz 1329 – 5 Ağustos 1913.

⁴⁶⁶ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II, Kısım III, TTK Yayınevi, Ankara, 1991, ss. 148-9.

⁴⁶⁷ **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 619

⁴⁶⁸ **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 631.

⁴⁶⁹ **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 831.

⁴⁷⁰ **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 829.

başlatan hükümet,⁴⁷¹ eğitim için Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden yurda dönenlerin tayinlerini de hızlı bir şekilde idari kadrolara yapmıştır.⁴⁷²

1913 yılının sonlarına yaklaşıldığında Yeşilköy'de yapılan müzakerelerin ayrıntıları yavaş yavaş kamuoyu tarafından bilinmeye ve bu konularda fikirler üretilmeye başlanmıştır. Reform kelimesinin yıllardan beri işitildiği, uygulamaya ise ancak Şevket Paşa ile geçildiğini yazan Hüseyin Cahid, bu konuda inisiyatif alınmazsa Batılı dayatmaların kabul edilmek zorunda kalınacağı noktasında hükümeti uyarırken,⁴⁷³ bir başka yazısında reformların niteliği üzerinde durmuştur. Osmanlı bürokrasisinin şimdiye kadar yabancı uzman değirmenine döndüğünü hatırlatan Cahit, sorumluluk verilmeyen ve raporları sümen altına itilen bu kişilerin komşu Yunanistan'da el üstünde tutulduğunu hatırlatarak Dömeke'deki Yunan Ordusu ile Balkan Savaşları'ndaki Yunan Ordusu arasındaki farka işaret ederek uzmanlara verilecek yetki genişliğinin altını çizmiştir.⁴⁷⁴ Yabancı uzmanlar konusunda yazılan bu ilk dönem iyimserlik tonu fazla olan yazılardan sonra uzmanların söz konusu ülkeler tarafından gönderilmek istenmemesi basın tarafından da yavaş yavaş eleştirilmeye başlamıştır. Türkiye'deki reform rüzgarlarının Bab-ı âli başta olmak üzere tüm çevrelerce paylaşıldığını ifade eden Times Gazetesi'ndeki makaleye atıfta bulunan Tanin gazetesi, buna karşın İngiltere'nin uzman gönderme konusunda sessiz olduğunu hükümet ricalinin düşük düzeyli bir memur istemesine karşın bunu bile gerçekleştirmek istememesini bile oldukça dar bir bakış açısından eleştirmeye çalışmıştır.⁴⁷⁵ Bab-ı âli'nin dış temaslarını perde arkasında yürütmek istemesi gazetelerde abartılı haberlerin çıkması ile sonuçlanmıştı. Örneğin 9 Aralık tarihli gazete jandarma kıtalarında görevlendirilmek üzere bir Fransız'ın beklenmekte olduğunu söylerken, Defter-i Hakani Emaneti'ne de benzer şekilde bir Fransız müşavirin getirileceğini yazmıştı. Görev süresi tamamlanan Mösyö Joly'nin yerine yine bu ülkeden bir uzmanın getirileceğini okurlarına bildiren gazete umumi müfettişliklerden birine tayin olacak İngiliz uzmanın bir kolordu komutanından daha yetkili olacağı haberini

⁴⁷¹ **Düştur**, Tertib II, C. V, s. 830.

⁴⁷² **Düştur**, Tertib II, C. V, s. 836.

⁴⁷³ Avrupalılar arasındaki anlaşmazlığa dikkat çeken yazar, Osmanlı bürokratlarının elini çabuk tutup somut bir plan hazırlaması halinde kendi kararlarını dikte ettirebileceği iyimserliğini taşır. Bkz. **Tanin**, "Vilayette Islahat Meselesi", n.1723, 15 Şevval 1331 – 4 Eylül 1329 – 17 Eylül 1913.

⁴⁷⁴ Cahit özellikle Harbiye'den ve Adliye'den örnekler getirir ve ilkinde Alman uzmanların daha geniş bir çalışma alanı bulabildiğini öte tarafta ise Kont Ostrorog'un Adliye Nezareti'nde tam anlamıyla ezildiğini hatırlatmıştır. Bkz. **Tanin**, "Islahat ve Salahiyet", n.1745, 30 Zilkade 1331 – 18 Teşrin-i evvel 1329 – 31 Ekim 1913.

⁴⁷⁵ Yazı bir taraftan yabancı uzman talebinde bulunurken diğer taraftan "Şark sorunu"nun bir "iç mesele" olduğu vurgusunu yapmıştır. Bkz. **Tanin**, "Islahat meselesinde bir nokta", n.1759, 17 Zilhicce 1331 – 4 Teşrin-i sani 1329 – 17 Kasım 1913.

geçmişti.⁴⁷⁶ Doğu Anadolu’da sınırları çizilen vilayette kurulacak meclis için yapılacak seçimlerden önce nüfus sayımına gidilmesini gazeteler Ermenilerin söz konusu coğrafyanın hiçbir kesiminde çoğunluk arz etmediklerini bu nedenle de memur seçimlerinde de benzer yanıtlara gidilmemesi uyarısında bulunmuşlardı.⁴⁷⁷

Yaşanan ekonomik sıkıntılar ve imparatorluk üzerindeki dış baskılar bir tarafa bırakılacak olursa 1908’den beri siyasi anlamda ilk defa olarak bir istikrar yakalanmıştı. Parlatonun kapalı oluşu, örfi idarenin devam ettirilmesi, pasif bir Sultan ve Sadrazam ve nihayet Şevket Paşa suikastı sonrasında muhalefetin tamamen tasfiyesi İttihatçıları iktidarın mutlak sahipleri haline getirmişti. Böylesi bir ortam içinde Osmanlı bürokrasisi de kendini yenileme ve kontrol-idare mekanizmalarını güncelleme imkanını yakalamıştır. Personel seçme veya evrak akışının pratikleştirilmesine yol açacak gelişmelerin 1913 sonlarında seri bir şekilde ortaya çıkması ve bu tarihten itibaren de hızlanması bunun bir göstergesiydi. Yeni düzenlemelerle personel seçme sınavlarına sicil-i ahval ve memurin kalemi müdürlerinin de dahil edilmesi söz konusu birime yeni bir uzmanlık sahası açtığı gibi kurum içindeki işlevinin ve prestijinin daha da artmasına neden olacaktı.⁴⁷⁸

Evrak akış sistemini revize eden Hazine-i evrak bürokratları ise diğer dairelerle olan yazışmaların daha etkin ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi için bir takım düzenlemelere gitmiş ve karar organlarının ihtiyaç duyduğu irade-i seniyyelerin temini için bir dizi çağdaş büro yöntemlerinin kullanmaya başlamıştır.⁴⁷⁹ Kadro harici memurların durumu ile ilgili Şevket Paşa zamanında yapılan çalışmalara da nokta koyan kabine, memur beklentilerinin çok altında olan ikinci ek tensikat kanununu da aralık ortasında yasalaştırmıştır.⁴⁸⁰ İstanbul

⁴⁷⁶ Kuşkusuz bunlar İngiliz büyükelçilik yetkilisinin de belirttiği üzere yerine getirilemeyecek isteklerdi. Hükümet elçilik kanalıyla bir genel müfettiş, üç jandarma subayı ve üç jandarma müfettişi istetmişti. Büyükelçi ret gerekçesini “söz konusu teklife sıcak bakmayan Avrupa Birliği ülkelerinin beklentilerine ters düşülemeyeceği” mantığına dayandırmıştı. Bkz. “XV. Internal Reforms”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publication of America, s. 431. **Tanin**, “Mesele-i ıslahat – Ecnebi müşavirler”, n.1781, 8 Muharrem 1332 – 21 Teşrin-i sani 1329 – 9 Aralık 1913.

⁴⁷⁷ Ermenilerin askerliklerini kendi memleketlerinde yapmaları ve kamusal alanda kendi dillerini kullanmaları konusuna da yine basın dikkatli bir yaklaşım sergilemiştir. Bkz. **Tanin**, “Mesele-i ıslahat – Bab-ı âli’nin tasavvurati”, n.1784, 11 Muharrem 1332 – 24 Teşrin-i sani 1329 – 12 Aralık 1913.

⁴⁷⁸ No: 1- “İntihab-ı memurin-i mülkiye komisyonunda sicill-i ahval ve memurin kalemleri müdürlerinin aza sıfatıyla bulunmaları hakkında irade-i seniyye”, 29 Eylül 1328 – 12 Ekim 1912, **Düstur**, Tertib II, C.VI, s. 5.

⁴⁷⁹ No: 10- “Hazine-i evrakta mahfuz iradat-ı seniyye evrakının devair-i resmiyece indel-icab aslı veya suretlerinin usul-i ahzı hakkında irade-i seniyye”, 7 Teşrin-i sani 1329 – 20 Kasım 1913, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 47-8.

⁴⁸⁰ No: 44- 12 “Cemazielahir 1327 tarihli Tensikat Kanunu’na müzeyyel kanun-ı muvakkat”, 1 Kanun-ı evvel 1329 – 14 Aralık 1913, **Düstur**, Tertib II, C.VI, s. 107.

Anlaşması ile Edirne'ne üzerindeki hakimiyetini sağlamlaştıran kabine, vakit kaybetmeden sınır kentinin mülki taksimatını yaparak kadro atamalarını gerçekleştirmiştir.⁴⁸¹

Temmuz ayındaki Yeşilköy müzakereleri sırasında umumi müfettişlik kurumunu ihdas edip görevlerini belirleyen Bab-ı âli, benzer amaçlı daha küçük birimlerle imparatorluk üzerindeki denetimini artırmak için Dahiliye Nezareti'ndeki müfettişlik sistemini gözden geçirerek yeni bir nizamname yayınlamıştır.⁴⁸² Genel olarak Dahiliye teşkilatı üzerindeki çalışmalarını da aralık sonunda tamamlayan Halim Paşa Hükümeti, yeni teşkilat nizamnamesinin de hemen yasallaşmasını sağlamıştır.⁴⁸³ Hürriyetin ilanından bir yıl önce yayınlanan Polis Nizamnamesi'ni çok daha kapsamlı bir gözden geçirmeye tabi tutan Dahiliye bürokratları, imparatorluk tarihinin en kapsamlı polis nizamnamesini hayata geçirirken⁴⁸⁴ emniyet teşkilatı üzerindeki incelemelerine devam etmiş ve bu çerçevede idari şube ile haber müdürlüğünü ihdas etmiştir.⁴⁸⁵

Osmanlı memuru ise önceki yıllardan farksız bir şekilde 1913 yılını kapatmaktaydı. Mücadelesini verdiği ve kendini keyfi davranışlardan azade kılacak ve üstlerine karşı kadro güvencesi sağlayacak memurun kanununa kavuşamadığı gibi savaşlar ve reform maliyetleri yüzünden senenin neredeyse büyük bir kısmını maaşsız geçirmek zorunda kalmıştı. Ekonomik anlamda gönenci daha fazla olan beldelerde memur maaşlarına zam yapılması gibi garabetler yaşanırken yapılan her maaş tartışmasının sonu alışıldığı üzere alt ve üst basamaklardaki memur maaşları arasındaki uçuruma gönderme yapılarak tamamlanmıştır.⁴⁸⁶ Şevket Paşa'nın katlinden sonra devlet daireleri adeta yeni bir tensikat yaşamış gibi memur ihraçlarına tanıklık ederken memur özlük haklarının pamuk ipliğine

⁴⁸¹ No: 81- "Edirne Vilayeti teşkilat-ı mülkiyesi hakkında irade-i seniyye", 26 Teşrin-i sani 1329 – 9 Aralık 1913, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 81-99.

⁴⁸² No: 73- "Umur-ı mülkiyye Müfettişleri Nizamnamesi", 21 Teşrin-i sani 1329 – 4 Aralık 1913, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 73-4.

⁴⁸³ No: 49- "Dahiliye Nezareti Teşkilatı hakkında nizamname", 9 Kanun-ı evvel 1329 – 22 Aralık 1913, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 130-135.

⁴⁸⁴ No: 9- "Polis Nizamnamesi", 4 Teşrin-i sani 1329 – 17 Kasım 1913, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 37-47.

⁴⁸⁵ No: 57- "Emniyet-i umumiye dairesinde bir ıstilaat-ı müdüriyetiyle şuebat-ı idariye tesisine mütedair kanun-ı muvakkat", 17 Kanun-ı evvel 1329 – 30 Aralık 1913, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 140-1.

⁴⁸⁶ Zonguldak'taki ticaretin artış göstermesi nedeniyle hayat pahalılığının arttığına dikkat çeken mülki memurların şikayetlerine olumlu yanıt veren Bab-ı ali vilayetteki mülki personelin maaşlarında iyileştirmelerde bulunmuştu. Gazete yaşanan bu haksızlığa son derece sert bir karşılık vererek imparatorluğun çeşitli köşelerinde ne tür sefaletlerin yaşandığı ortada iken devlet ricalinin bu gibi politikalarını anlamının çok zor olduğu dile getirilmiştir. Bkz. **Tanin**, "Zonguldak memurini", n.1722, 14 Şevval 1331 – 3 Eylül 1329 – 16 Eylül 1913.

bağlılığı ve ilan-ı hürriyetin üzerinden beş yıl geçmesine karşın hala bürokratik hiyerarşide bir düzen tutturulamaması en çok eleştirilen konuların başında gelmiştir.⁴⁸⁷

Rusya ile Doğu Anadolu'nun geleceğini belirleyecek pazarlıkları yürüten Bab-ı âli bürokratları,⁴⁸⁸ 1914 yılına bürokratik yapıyı güçlendirecek kararlar alarak girmişlerdi. İmparatorluğun en fazla gelir getiren bölgesini Balkan Savaşları ile yitiren Maliye bürokratları eldeki alandan en fazla gelir getirecek bir takım projelere girişmişlerdi. Sınır kaçakçılığının en aza indirilmesi ve gümrük işlemlerinden maksimum karın elde edilmesi için Rüşumat Emaneti'nin Deniz Kuvvetleri için yeni bir talimat hazırlayan bürokratlar,⁴⁸⁹ üzerlerindeki iş yükünü azaltmak ve bu anlamda gerçek işlerine odaklanmak için bir takım kararlar almışlardı. Hicaz Demiryolu idaresinin teknik birimlerinin Evkaf Nezareti'ne bağlanması ve ardından Evkaf Nezareti teşkilat nizamnamesinin yeniden düzenlenmesi bu hedefe yönelik girişimlerdi.⁴⁹⁰ Şevket Paşa zamanında revize edilerek daha az masrafla daha çok gelir getirecek kurumlar listesine alınan Evkaf Nezareti 1914 başlarında yeniden yapılandırılmıştı.⁴⁹¹

Meşrutiyet ilan edildiğinde kıta Avrupası'ndaki bürokrasi işleyişine daha yakın olan kesim istatistik gibi veri ölçüm birimlerinin nezaretlere kurulmasını teşvik etmiş bu amaçla verimli makaleler kaleme almışlardı. Meşrutiyet beşinci yılını tamamlarken İstatistik Kalemî gibi “modern” üniteler Osmanlı bürokrasinin sadece amiral gemisi kurumlarında değil bu tip gelişmelere daha kapalı olarak görülen teşkilatlarda bile görülmeye başlanmıştır.⁴⁹² Meşihat tam bir kabuk değiştirme sürecindeydi ve mevzilerini teker teker Adliye Nezareti lehine yitiriyordu. Kazaskerlik mahkemelerinin bire indirilmesi ve ilk

⁴⁸⁷ Hüseyin Cahit özellikle Memurin Kanunu'na göndermede bulunur ve kanunun kaderini sonu gelmez masallara benzetir. Bkz. **Tanin**, “Memurların azli ve nasbi”, n.1736, 21 Zilkade 1331 – 9 Teşrin-i evvel 1329 – 23 Ekim 1913.

⁴⁸⁸ Söz konusu pazarlıkları İngiltere Büyükelçisi'nin bakış açısından takip etmek için: Bkz. “XVI. Armenian Reforms”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publication of America, ss. 432-434.

⁴⁸⁹ No: 70- “Rüşumat muhafaza memurlarının bahren icra edecekleri teftişata ve vazife ve salahiyetlerine mütedair 3 Zilhicce 1331 tarihli nizamnameye müzeyyel nizamname”, 24 Kanun-ı evvel 1329 – 6 Ocak 1914, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 157-8.

⁴⁹⁰ No: 75- “Hicaz Demiryolu Müdüriyet-i Umumiyesinin makam-ı sadaretten fen irtibatıyla Evkaf Nezareti'ne ilhak ve teferruatı hakkında kanun-ı muvakkat”, 29 Kanun-ı evvel 1329 – 11 Ocak 1914, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 161-2.

⁴⁹¹ No: 91- “Evkaf Nezareti idare-i merkeziyesi teşkilat ve vezâifine mütedair şubat 1330 tarihli nizamnamenin bazı mevadd-ı madelesi”, 20 Kanun-ı sani 1329 – 2 Şubat 1914, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 173-5.

⁴⁹² No: 98- “Bab-ı fetvada Dosya ve İstatistik Kalemî namıyla bir kalemin teşkili hakkında nizamname”, 26 Kanun-ı sani 1329 – 8 Şubat 1914, **Düstur**, Tertib II, C.VI, s. 184. İstatistik biliminin bürokrasiye girişi ve bunun Batılı ülkelerle karşılaştırılmasının yapıldığı kapsamlı bir araştırma için: Bkz. Kemal H. Karpat, “Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'dan İstatistik Bilimini Uyarlaması”, **Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. D. Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 521-539.

Sarıksız Şeyhülislamı'nın bu sıralarda atanması bürokrasi ve toplum katmanlarındaki laiklik sürecinin en önemli göstergesiydi.⁴⁹³

Hükümet teşkilatlarını reforma tabi tuttuğu polislere gelecek güvencesi sağlamak adına bir tasarruf sandığı ihdas ederken,⁴⁹⁴ Rüşumat Müdüriyeti'ne yeni bir müşavir kontenjanı eklenmiş,⁴⁹⁵ Adliye Nezareti teşkilat nizamnamesini tecrübelerle dayanarak bazı maddelerini yeni eklemelerde bulunulmuştur.⁴⁹⁶ 1908 tensikatlarında gerek kadro gerekse de teşkilat anlamında ciddi düzenlemelere sahne olan Hariciye Nezareti son gelişmelerin ışığında teşkilat nizamnamesini yeni baştan düzenlemişti. Diğer nezaretleri reform doğrultusunda sıkıştıran Sadaret, kendi kadro ve kalem muamelatında da benzer bir düzenlemeye gitmiş ve bunun sonucunda son derece programlı bir teşkilat şablonu ortaya çıkartılabilmıştır.⁴⁹⁷

Ocak 1914'ten itibaren Rusya ile sürdürülen temaslar 8 Şubat'ta imzalanan anlaşma ile sona ermişti.⁴⁹⁸ Ermenilerin koruyuculuğuna soyunan Ruslar özellikle umumi müfettişlerin milliyeti, devlet dairelerinde Ermenilerin temsili, vilayet meclislerindeki sandalye sayısı ve kamusal alanlarda etnik dilin telaffuzu gibi konularda Bab-ı âli'yi oldukça sıkıştırmıştı.⁴⁹⁹ Anlaşmaya göre, Doğu Anadolu, Erzurum, Trabzon ve Sivas bir müfettişin, Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır diğer umum müfettişinin kontrolü altında olmak üzere iki vilayete ayrılmaktaydı. Umumi müfettişler idare, adliye, polis ve jandarma üzerinde koşulsuz yetkilere sahip olacaktı. Müfettişler, Bab-ı âli tarafından on yıllık bir süre için seçilecek ve bunun için anlaşma devletlerinin rızası olmadan atama yapamayacaktı. Her türlü resmi evrak yerel dile çevrilecek ve vilayet maarif harcamaları etnik yapıya göre belirlenecekti. Vilayet sakinleri askerliklerini barış zamanlarında kendi yurtlarında yapabilecekti ve Hamidiye Alayları kolordu şeklinde düzenlenecek ve vilayet sınırları

⁴⁹³ No: 99- “Kazaskerlik mahkemesi unvanıyla mevcut iki mahkemenin tevhibi hakkında hükkam-ı şer’ ve memurin-i şeriyeye mütedair 19 Cemazievvel 1331 tarihli kanun-ı muvakkatın 6. maddesine müzeyyel kanun”, 26 Kanun-i sani 1329 – 8 Şubat 1914, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 184-5.

⁴⁹⁴ No: 134- “Polislerle polis idare memurları tasarruf sandığı nizamnamesi”, 15 Şubat 1329 – 28 Şubat 1914, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 235-7.

⁴⁹⁵ No: 117- “Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi'nde bir müşavir muavinliği ihdası ve tahsisatı hakkında Kanun-ı muvakkat”, 6 Şubat 1329 – 19 Şubat 1914, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 215-6.

⁴⁹⁶ No: 129- “Adliye ve Mezahip Nezareti'nin 7 Cemazielahere 1329 tarihli nizamname-i dahiliyesinin 1, 9 ve 15. mevadd-ı muadeleleri ile 3. maddesine müzeyyel fıkra hakkında mevadd-ı nizamiyye”, 11 Şubat 1329 – 24 Şubat 1914, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 228-9.

⁴⁹⁷ No: 135- “Daire-i sadaret aklamının teşkilatı hakkında nizamname”, 17 Şubat 1329 – 2 Mart 1914, **Düstur**, Tertib II, C.VI, ss. 238-9.

⁴⁹⁸ **Tanin**, “Anadolu Islahatı”, n.1844, 15 Rebiülevvel 1332 – 29 Kanun-i sani 1329 – 11 Şubat 1914.

⁴⁹⁹ **Tanin**, “Islahat etrafında”, n.1828, 26 Safer 1332 – 11 Kanun-i sani 1329 – 24 Ocak 1914.

içindeki bütün tebaaya kapıları açılacaktı.⁵⁰⁰ Basın her ne kadar anlaşmanın büyük bir zafer olduğu yorumunu yapmışsa da⁵⁰¹ uzmanların gönderilmemesi veya borç verilmemesi gibi sorunların devam etmesi kafalarda soru işaretleri uyandırmıştır.⁵⁰²

Seçim çalışmalarının sona ermesi ile birlikte parlamento 14 Mayıs 1914'te bir kere daha meşruti hayata kapılarını açmıştır. İttihatçıların kontrolünde ve örfi idare yasaları altında yürütülen seçim çalışmaları sonucunda muhalefetten arındırılmış meclisin ilk oturumunda kabine programı okunup oylamaya konmuştur. Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından okunan program bir anlamda hem Şevket Paşa hem de Halim Paşa Kabineleri'nin 1.5 yıllık icraatlarının muhasebesi olmuştur.⁵⁰³ Tam bir bozgun ortamında Sadaret'e çıkan ve kısa sürede orduları toparlayarak mali dengeyi kuran Şevket Paşa'nın politikasının kabine olarak takipçisi olduklarını ifade eden Talat Bey, özellikle Edirne'nin geri alınmasının yarattığı "*tesirat-ı maneviye*" ile savaş yorgunu milletin hükümete sarılarak canlandığını beyan etmişti. Edirne'nin geri alınmasında özellikle İTC'ye aslan payını biçen Dahiliye Nazırı, İTC tarafından desteklenen hükümetlerin de Trablusgarb'taki gibi mücadelelerinde uzun soluklu olduğuna dikkat çekmişti. Hükümetin Balkanlar'da kalan Osmanlı tebaasının haklarını uluslararası sözleşmelerle garanti altına alındığını hatırlatan Talat Bey, yaşanan savaş koşullarına karşın gerçekleştirilen reform çalışmalarına değinerek bunlardan en önemlisinin Vilayet Kanunu olduğunun altını çizmiştir.⁵⁰⁴

Valilerin cisminde çoğaltılan vilayet yetkileri ve merkezden meclis-i umumilere kaydırılan görevler düşünüldüğünde, kanundan büyük katkılar sağlanacağını ifade eden Nazır, Nahiye Kanunu'nun da en kısa sürede meclise sunulacağını müjdelemiştir. "*Memlekette tecebbür ve tagallübün izalesi*" için çıkarılan Sulh Hakimleri Yasası'nın şimdilik sadece şehirlerde uygulama imkanı bulduğunu hatırlatan Talat Bey, Kanun'un öncelikli olarak kırları hedef aldığını kabinenin amacının da bunu sağlamak olduğunu vurgulamıştı. Sermaye savaşlarının cereyan ettiği dünyada Osmanlı ekonomisinin kapitülasyonlar gibi bir "*müşkülât-ı malume*"nin boyunduruğunda kavrulduğuna işaret eden Nazır, İmparatorluğun elini kolunu bağlayan söz konusu ticaret sözleşmelerinin ilgası için kabinenin sürekli üst düzey temaslarda bulunduğunu bildirmişti. Nazır'a göre, yeni bir

⁵⁰⁰ **Tanin**, "Anadolu Islahatı", n.1845, 16 Rebiülevvel 1332 – 30 Kanun-i sani 1329 – 12 Şubat 1914; Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II, Kısım III, TTK Yayınevi, Ankara, 1991, ss. 169-177.

⁵⁰¹ Örneğin anlaşma yüzünden Ruslar ile Ermeniler arasında ciddi güven bunalımlarının çıktığı bildirilmekteydi. Bkz. **Tanin**, "Şark-i Anadolu Islahatı", n.1847, 18 Rebiülevvel 1332 – 1 Şubat 1329 – 14 Şubat 1914.

⁵⁰² Reformların finansman gerektiren büyük projeler olduğunun altını çizen Hüseyin Cahid, İngiltere ve Fransa'nın devam eden soğuk tavırlarının hala anlaşılmadığını dile getirmiştir. Bkz. **Tanin**, "Islahat yapmak için", n.1846, 17 Rebi-ül evvel 1332 – 31 Kanun-i sani 1329 – 13 Şubat 1914.

⁵⁰³ **M.M.Z.C.** İ: 38 6 Temmuz 1330 (19 Temmuz 1914) C: 1, s. 413.

⁵⁰⁴ **M.M.Z.C.** İ: 38 6 Temmuz 1330 (19 Temmuz 1914) C: 1, s. 414.

dünya kuruluyordu ve bu dünya kişilerin bireysel faaliyetleri üzerinde yükselmekteydi. Kabine de buradan hareket ederek “emval-i gayr-ı menkule” ve “tahdid-i arsa” gibi yasalarla serbest teşebbüsün önünü açtığı gibi “gedik” gibi kolektif üretime dayanan ve kişisel özgürlüğe ket vuran kurumların ilelebet ilga olunduğunu ilan etmişti.⁵⁰⁵

Mecelle üzerinde yapılan tadilatlarla göndermede bulunan Talat Bey, kabinenin bu düzenlemelerle medeni ve ticari hayata güven aşılacak ve serbest teşebbüsün önünü açacak içerikte olduğunu söylemişti. Kabinenin özellikle şer’i mahkemeler ve medreseler üzerinde çalışmalar yürüttüğüne değinen Nazır, her iki kurumda ıslah çalışmalarının hala devam ettiği ve modern uygulamaların bu müesseselerde de filiz vermeye başladığını açıklamıştı.⁵⁰⁶ Evkaf Nezareti’nde yapılan ıslah çalışmalarının ise çok başarılı geçtiğini müjdeleyen Talat Bey, hem kurum gelirlerinin artırıldığını hem de tarihi miraslarımıza sahip çıkılmaya başlandığını hatırlatmıştı. Bireysel girişimciliğin en önemli adımlarından biri olan tapu işlemlerinde de kabinenin önemli yenilikler getirildiğini ve her şeyden önce kırtasiyenin hafifletildiğine dikkat çeken Nazır “*terakkiyat-ı ictimaiyyenin en önemli derecesi*”ne de bu şekilde bir adım daha yaklaşıldığının altını çizmiştir.⁵⁰⁷

Tarımsal alandaki sermaye ve finans hareketlerini de kabine olarak yakından incelediklerini belirten Talat Bey, söz konusu uygulamaları Osmanlı coğrafyasında da işler kılmak adına uzman heyetlerin eğitim için yurt dışına gönderildiğini, aynı şekilde çiftçilere kredi sağlayabilecek modern işletmeler olan kooperatifleri kurma noktasında teşvik edici çalışmaların sürdürüldüğü dile getirmiştir. Maarif konusunda en önemli atılımın “tedrisat-ı iptidaiye” kanunu ile ilk ve orta dereceli okullarda sağlandığını belirten Nazır, kızlara yönelik darü’l-mualliminlerin de sayısının artırıldığını dikkat çekmiştir.⁵⁰⁸ Nazır, son olarak ordu ve uluslararası ilişkiler konularına parmak basmıştı. Ahz-ı asker yasası ile tüm tebaaya Osmanlı ordusunun kapılarının açıldığını müjdeleyen Talat Bey, orduda yürütülen modernizasyon sürecinin de başarılı bir şekilde devam ettiğini ifade etmiş ve bunda da özellikle Alman Askeri Heyeti’nin katkılarını vurgulamıştır. Komşu ve diğer ülkelerle siyasi ilişkilerin dostça bir hava içinde yürütüldüğüne ve bunun reform çalışmalarındaki önemine

⁵⁰⁵ **M.M.Z.C.** İ: 38 6 Temmuz 1330 (19 Temmuz 1914) C: 1, s. 415.

⁵⁰⁶ Oysa İzbudak, hatıralarında İTC’nin medreselerin restorasyonuna sıcak bakmadığını, bu mesele gündeme gelmesin diye de kendisine sürekli hediyeler gönderdiklerini aktarmaktadır. Bkz. Veled Çelebi İzbudak, **Hatıralarım**, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1946, s. 53.

⁵⁰⁷ **M.M.Z.C.** İ: 38 6 Temmuz 1330 (19 Temmuz 1914) C: 1, s. 416.

⁵⁰⁸ Berkes de İttihatçıların eğitim politikalarına dikkat çekerek özellikle de ilköğretim aşamasında çok önemli gelişmelere imza atıldığını belirtmiştir. Bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 454.

değinerik sözlerini noktalamıştır.⁵⁰⁹ Program üzerinde yapılan meclis görüşmeleri sonrasında Said Paşa Kabinesi 1'e karşı 197 oy ile parlamentonun güvenoyunu almıştır.⁵¹⁰

Meşrutiyet hükümetleri tarafından kaleme alınan en uzun ve en kapsamlı hükümet programı olan Said Halim Paşa Hükümeti Programı, içerik olarak da tam bir liberal manifesto niteliğindedir. Kalkınmanın yolu serbest piyasa ekonomisinden geçmekteydi ve İmparatorluğun her köşesinin bu rüzgardan olanca nasibiyle yararlanması için ardına kadar açılmaktaydı. Dış yardım bu süreçte kaçınılmaz olarak görülüyordu ve bu uğurda Yeşilköy Anlaşması gibi kader sözleşmelerine dahi kağıt parçası muamelesi yapılmaktan kaçınılmıyordu. Uzun lafın kısası Balkan Savaşları ve hemen ardından meydana gelen Arap ve Ermeni baskıları içinde imparatorluk yöneticileri, bedeli çok ağır da olsa yeni Lübnanlar yaratmaktan çekinmemiştir. Reformların uzun dönemli sonuçlarına ülkenin kaderini taşıyamayacağı kadar ağır anlamlar yüklemişlerdi. Ödünlerin fazlasıyla verilmesine rağmen reform için gerekli şartların yerine getirilmeyişi çok kısa sürede anlaşılımtı. Ancak artık yeni bir aşamaya geçilmek üzereydi ve bu aşamada oyunun kuralları Avrupa başkentlerinin süslü salonlarında değil, savaş meydanlarında belirlenecekti. Tarihin göreceği en büyük savaş imzalanan anlaşmalara son noktasını koymak üzereydi.

⁵⁰⁹ M.M.Z.C. İ: 38 6 Temmuz 1330 (19 Temmuz 1914) C: 1, s. 417-418.

⁵¹⁰ M.M.Z.C. İ: 38 6 Temmuz 1330 (19 Temmuz 1914) C: 2-3, s. 418-450.

IV – DAHİLİYE NEZARETİ

En müessir-i nazım-ı umumimiz Bab-ı âli'nin Dahiliye Nezareti'dir.

Yalnız oradan terşih eden sulardan içeriz. İşte bu itibar ile buradan zuhur edecek tesirat ile müteessir ve mütehassis olmak tabiidir.¹

Memurin meyanında nev'i hizmetleri en ziyade hâiz-i ehemmiyet ve müstaceliyet olanlar ise memurin-i dahiliyedir.²

IV – A İstibdad Birikimi

1908 Temmuz'unda Meşrutiyet ilan edildiğinde Dahiliye Nezareti'nin durumu bürokratik mekanizmanın herhangi bir parçasındaki bir kaç fark bir tarafa bırakılacak olursa önemli bir değişiklik göstermiyordu. Osmanlı bürokrasisinin kanıksanmış zaaflarının tümünü içerdiği gibi işbölümünün çoğalması ile daire sayısı artmaya başlamıştır. Temmuz Devrimi'nin hemen öncesinde nezaret içerisinde 18 ana ünite altında toplanabilecek hiyerarşik bir örgütlenme bu gelişmenin an açık göstergesiydi.³ Ayrıca harcama istatistikleri göz önüne alındığında da Maliye Nezareti'nden sonra sivil bürokrasinin en büyük bütçe paydasına sahip nezaretiydi.⁴ Bürokrasinin en önemli insan malzemesine sahip olmasına ve en önemli karar organlarını içinde barındırmasına rağmen Dahiliye Nezareti'nin bir çalışma yönetmeliğinin bulunmayışı kurumun tanımlanmasını ve de iç yapısının analizini oldukça zorlaştırmıştır.

Örneğin İngiltere Büyükelçisince kaleme alınan yıllık raporda Dahiliye Nezareti kısmı son derece yuvarlak ifadelerle geçirilmiştir. Tanzimat Dönemi'nin son reformlarından biri olarak görülen Dahiliye Nezareti'nin kuruluşundan sonra görev tanımlamasının yapılmadığına dikkat çeken rapor, Sadaret'e yakın ve Şura-yı devlet ile ortak teşebbüsleri bulunan bir yönetim organı olarak gösteriliyordu. Taşra idaresinden Dahiliye Nezareti'nin sorumlu olduğunu vurgulayan rapor, nezarettaki encümen ve kalemleri aktararak hafiyelik sisteminin en önemli yapı taşlarından biri olduğunun altını

¹ **Memurin**, n. 64, 16 Şubat 1326 – 29 Safer 1328 – 1 Mart 1911.

² **Memurin**, n. 81, 7 Cemazievvel 1329 – 23 Nisan 1327 – 6 Mayıs 1911.

³ Başta nazır olmak üzere 1-Tesri-i muamelat ve Islahat Komisyonu 2- Mektubi Kalemi 3- Evrak Kalemi 4- Muhasebe Kalemi 5- Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyeti 6- Vilayat Kalemi 7- Hesabat Kalemi 8- Kuyudat Kalemi 9- İstatistik Kalemi 10- Evrak Kalemi 11- Vukuat Kalemi 12- Mürur Kalemi 13- Pasaport kalemi 14- Dahiliye Nezareti Mübayaat Komisyonu 15- Sicil-i Ahval Şubesi 16- Kapı Kethüdarları 17- Komisyon-u Mahsus ve 18- Komisyon Kalemi. Bkz. **Salname-i devlet-i aliyye-i Osmaniye**, 64. sene, H. 1326, ss. 204-217.

⁴ **İhsaiyyat-ı Maliye** 1325, Matbaa-yı âmire, İstanbul, 1327, s. 422.

çizmişti.⁵ Nezaretin başında 1895'ten beri eski Sivas Valisi Memduh Paşa bulunuyordu ve Paşa'nın karakteri dönem bürokrasisinin karakteristiklerini çok açık bir şekilde yansıtıyordu. Nezaretin taşraya uzanan kılcal damarları ile bilgi alışverişini her zaman diri tutan Paşa, saraya olan bağlılığını bu verileri kusursuz aktarması ile gösterdiği gibi siyasi pozisyonunu yabancı elçiliklere sunduğu kolaylıklarla da desteklemesini bilmişti.⁶

IV – B Dahiliye Nazırı Hakkı Bey ???

İlan-ı hürriyet ile birlikte ilk Meşrutiyet Kabinesi Said Paşa tarafından kurulmuş ve “devr-i istibdad”ın simge ismi Memduh Paşa yaşanan şaşkınlık ortamını çok iyi yansıtacak şekilde makamında bırakılmıştı.⁷ 1 Ağustosta yayınlanan Hatt-ı Hümayûn'a belirli çevrelerin sert tepki göstermesi Said Paşa'yı kabineyi yenileyip güven tazelemek zorunda bırakmıştır. Kabine revizyonu Memduh Paşa'yı görevinden ederken Dahiliye Nazırlığına seksenini deviren Hacı Akif Paşa getirilmiştir.⁸ Ancak Hatt-ı Hümayûn'un olumsuz yankılarını kabine değişikliği ile atlatamayacağını anlayan Said Paşa'nın istifasını sunması Hacı Akif Paşa'nın da iktidarının sonu anlamına gelmişti.⁹ Sadaret mührü Kamil Paşa'ya verilirken kurulan kabinede Dahiliye Nazırlığına Sivas Valisi Reşid Akif Paşa getirilmiştir.

⁵ F.O. 371/345, Extracts from the Annual Report for Turkey for the Year 1906, from G. Barclay, No. 43, January 18, 1907, s.3. Aktaran: Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁶ İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği memurlarından Harry H. Lamb kaleme aldığı bir raporda Memduh Paşa'nın Sadrazam Ferid Paşa'yı mevkisinden düşürmek için nasıl İngiltere yanlısı bir politika izlemiş olduğundan bahsetmiştir. Bkz. F.O. 371/345, Extracts from the Annual Report for Turkey for the Year 1906, Officials of the Palace, by Harry H. Lamb, s. 14. Aktaran: Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Abdurrahman Şeref Efendi dahi hatıralarında Memduh Paşa'nın tek kusur olarak “rüşvetsiz me'mur intihab ve nasb etmemesi” olarak göstermişti. Bkz. **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi – II. Meşrutiyet Olayları 1908-1909**, Haz. B. Kodaman- M.A. Ünal, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 136.

⁷ **Salname-i Servet-i Fünun**, İstanbul, 1326, s. 127. Paşalardaki davranış değişiklikleri dikkat çekicidir. Meşrutiyet'in bu ilk günlerinde Maiyet Memurluğu başvurusu için Memduh Paşa'yla görüşen Mülkiye mezunu Hilmi Uran, Paşa'nın “hiç itiyadı olmadığı” şekilde kendilerine yumuşak davrandığını aktarıyor. Bkz. Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, ss. 24-25.

⁸ No: 52, Ağustos 7, 1908, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, **Correspondence – Constitutional Movement in Turkey**, (bundan sonra C.C.M.T), s. 32. Aktaran: Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Hatt'ın yayımlandığı gün Tercüman-ı Hakikat muhabiri Mehmed Cevdet Bey'e bir röportaj veren Memduh Paşa, 1271 yılında “çerağ olduğu” devlet hizmetini 55 seneden beri sürdürdüğünü, bu zaman zarfında istibdadın yol açtığı yönetim zafiyetleriyle ilgili olarak layihalar kaleme aldığını ancak devrin şartları nedeniyle bunları paylaşmaya cesaret edemediğini ileri sürmüş ve sağlık nedenleri yüzünden istifa etmeye hazırlandığını bildirmişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Dahiliye Nazırıyla Mülakat”, n. 9823, 5 Receb 1326 – 20 Temmuz 1324 – 2 Ağustos 1908.

⁹ Türkgeldi hatıralarında böylesi önemli bir makama enerjik olmayan birinin tayin edilmesini sert bir şekilde eleştirmişti. Türkgeldi'nin kayıtlarına bakılacak olursa Hacı Akif Paşa'nın tek icraatı da bir valinin görevden uzaklaştırılması olmuştur. Bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 2-5.

Paşa'nın nazırlık teklifini geri çevirmesi üzerine Maarif Nazırlığı üstünde kalmak kaydıyla İbrahim Hakkı Bey Dahiliye Nazırlığına getirilmişti (25 Ağustos 1908).¹⁰

IV – C Tensikat ve Yapısal Dönüşümler

Yaklaşık bir ay içerisinde üç nazır değiştiren Dahiliye Nezareti'nde tensikat çalışmalarına da başlanmış özellikle Mektubi Kalemî'nde yaşanan tensikat manzaraları gazetelere kadar aksetmiştir.¹¹ Kalem Mektupçusu (daha sonrasının müsteşarı) Ali Fuad ve Müdür Tevfik Bey demeçlerinde tensik çalışmaları ile ilgili üstü kapalı bilgiler verirlerken “adalet” ve “liyakat” ilkelerine yaptıkları atflarla kamuoyundaki söylentileri yalanlamaya çalışmışlardı.¹² Diğer tarafta tensikat rüzgarlarının belki de en sert estiği nezaret birimi vilayetlerdi. Yaklaşık bir ay içerisinde sancak mutasarrıfları da dahil olmak üzere neredeyse tüm mülki amirler görevinden alınmıştı.¹³ Pozisyonunu koruyan tek kişi Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Yusuf Franko Paşa'ydı ve onun ayrıcalıklı konumu Abdülhamid bürokrasisine olan uzaklığından değil 1861 Beyoğlu Protokolü'nün sağladığı şartlardan kaynaklanıyordu.¹⁴ Gazeteler valilerdeki yaprak dökümünü sevinç cümleleri ile vererek Abdülhamid Dönemi “hafiye ve zalimleri”nden idari yapının temizlendiğini belirtmişlerdi.¹⁵ Nezaret içinde yapılacak tensikat hareketlerine bir düzen vermek için Hakkı Bey bir

¹⁰ Teçhizat-ı Askeriyye Nezareti'nin eski nazırı olan Akif Paşa, İkinci Said Paşa Kabinesi'ne Dahiliye Nazırı olarak girmiş ancak görevi kabinenin ömrü kadar kısa olmuştur. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyet'in Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, **Bellekten**, C. XX, S. 77, Ocak 1956, s. 149. **İkdam**, 25 Receb 1326 – 10 Ağustos 1324 – 23 Ağustos 1908. Abdurrahman Şeref Bey'e göre Sivas Valisi Akif Paşa sağlık durumunu mazeret olarak öne sürmüştü. Bkz. Abdurrahman Şeref, **Tarih Söyleşileri**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1980, s. 266. Reşit Akif Paşa'nın durumunu 4-5 ay sonra tekrar gündeme getiren Volkan gazetesi, Paşa'nın ya hastalığı yada “devr-i istibdâdda bil-mecbûriyye bâzı kurenâ ile vâki olan temasından” dolayı görevden el çektirildiğini ileri sürmüştü. Bkz. **Volkan**, n.34, 12 Muharrem 1327 – 21 Kanun-i sani 1324 – 3 Şubat 1909.

¹¹ **Tanin**, “Dahiliye Nezareti”, n.14, 17 Receb 1326 – 2 Ağustos 1324 – 15 Ağustos 1908.

¹² **Tanin**, “Dahiliye Nezareti”, n.17, 20 Receb 1326 – 5 Ağustos 1324 – 18 Ağustos 1908. Söz konusu açıklamaların yeterli olmadığı Eylül'ün ilk haftası Mektubi ve Şifre Kalemî memur temsilcilerinin Nazır Hakkı Bey'le konuşmalarından anlaşılmıştı. Nazır kendilerine tensikatın “hakkaniyet” ilkelerine riayeten gerçekleştirileceği ve kadro harici kalan memurlara sosyal güvenceler sağlanacağı konusunda teminat vermişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Dahiliye Nezareti”, n. 9861, 13 Şaban 1326 – 27 Ağustos 1324 – 9 Eylül 1908.

¹³ Özellikle vilayetlere “*ashab-ı namus ve haysiyet ve muamelat-ı idareye vakıf, erbab-ı iktidardan*” valilerin tayini için geniş ölçekli atamaların gerçekleştirildiğini ve böylelikle “*istibdad yadigarlarının*” vilayetlerden temizleneceğini gazeteler günler öncesinden duyurmaya başlamıştı. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Vilayet Valilerinin Tebdili”, n. 9824, 6 Receb 1326 – 21 Temmuz 1324 – 3 Ağustos 1908.

¹⁴ Taşra mülki amirliklerinde yaşanan dönüşümü takip etmek için: Bkz. **Salname-i devlet-i aliyye-i Osmaniye**, 64. sene, H.1326, ss. 692-987 ve **Nevsal-i Osmani**, 1325, Matbaa-yı Ahmed İhsan, İstanbul, 1325 (1909), ss. 90-91.

¹⁵ Gazetelerin eleştirilerine en çok maruz kalan valiler; Hicaz Valisi Ratib, Erzurum Valisi Abdülvahab, Trabzon Valisi Ferid, Kastamonu Valisi Fuad, Beyrut Valisi Mehmed Ali ve Adana Valisi Bahri Paşa'ydı. Bkz. **Tanin**, “Valilerin azli”, n.7, 10 Receb 1326 – 26 Temmuz 1324 – 8 Ağustos 1908.

komisyon toplarken¹⁶ kurumsal değişiklikler için ilk adım atılmış ve 1876 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında payitahta gelen göçmenlerle ilgilenmek üzere kurulan İdare-i Muhacirin Komisyonu ilga edilerek bütün muamelatı Dahiliye Nezaretine bırakılmıştı.¹⁷

Meşrutiyetin ilanı ilk ayını tamamlarken Dahiliye Nezareti'nin de gündemi yavaş yavaş yerini Abdülhamid Dönemi “bende”lerinden teknik kısımları çok daha önemli konulara doğru dönmeye başlamıştır. Bunlar arasında örneğin İngiltere'nin her geçen gün ağırlığını daha fazla hissettirdiği Yemen'de nasıl bir idari yapının kurulması gerektiği ve İmam Yahya ile nasıl bir uzlaşma zemininin kurulacağı yer alırken¹⁸ nezarete alınacak personelin niteliklerinin belirlenmesi de en az onun kadar kafaları kurcalamaya başlamıştı. Bağdad Valisi Hazım Bey ile Ordu Kumandanı Nazım Paşa arasındaki gerginlik, ilerleyen günlerde kendisine fazlaca yer bulacak Mülkiye-Harbiye çatışmasının ilk belirtileri olarak kendini göstermeye başlarken¹⁹ Yıldız eksenli Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nun Dahiliye Nezareti üzerindeki olumsuz etkileri üzerine daha fazla mürekkep tüketilmeye başlanmıştır. Örneğin, Memurin-i Mülkiye Komisyonu üyelerinden Edhem Bey kaleme aldığı bir yazıda “nazırın sorumluluğu” ilkesinden hareketle üyesi olduğu kurumun her ne kadar işini teknik açıdan kusursuz bir şekilde yerine getirirse de hukuki anlamda nezaretlerin yetkisi dahilinde olan personel atamasını yaparak devlet içinde yetki karışıklığına neden olduğuna dikkat çekmişti.²⁰

Temmuz Devrimi, Anayasa'yı tekrar uygulamaya sokarak ülke idaresinde köklü değişimlerin kapısını açmıştı Abdülhamid dönemi ricalinin yerini korumasına bakılarak bu belki yüzeysel bir ifade olarak görülebilir, ancak basının yönetim üzerindeki gücü düşünüldüğünde idare anlayışında yeni öğelerin belirdiği fark edilebilir. Örneğin, Hakkı Bey altına imzasına koyduğu mutasarrıf atamalarına yönelik sert eleştiriler sonrasında geri adım atarken²¹ daha önce örneğine rastlanmayacak şekilde kurumların makaleler tarafından şekillendirilmesine tanıklık etmişti. Posta Nezareti, Rüşumat Emaneti ve Şehremaneti gibi

¹⁶ **Tanin**, “Dahiliye tensikati”, n.31, 4 Şaban 1326 – 18 Ağustos 1324 – 31 Ağustos 1908.

¹⁷ **İkdam**, 13 Receb 1326 – 29 Temmuz 1324 – 11 Ağustos 1908.

¹⁸ Örneğin Tanin'de Yemen üzerine yayınlanan bir yazı Abdülhamid idaresinin bu coğrafyada tam anlamıyla iflas ettiğini ve çöken çatının altında pek çok vatan evladının ve Osmanlı altının yitirildiğine dikkat çekmiş ve acil bir önlemlere gidilmesini tavsiye etmiştir. Bkz. **Tanin**, “Hakaik-i elimedden-1”, n. 5, 8 Receb 1326 – 23 Temmuz 1324 – 5 Ağustos 1908.

¹⁹ **Tanin**, “Irak ve sâlahiyet”, n.30, 3 Şaban 1326 – 17 Ağustos 1324 – 30 Ağustos 1908.

²⁰ Edhem Bey kaymakamların mutasarrıf yapılmasından hareketle Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nun iki yanılığını dile getirir. İlkinde göre Dahiliye Nezareti onay için adımı sunduğu adayın komisyonca sadece tercüme-i hal evrakının göz önüne alındığını; bunun ise o memurun genel performansına dair pek az fikir verdiğini ikinci olarak da kariyer ilkesi gözetilerek kıdemi ve liyakati uygun aşamaya gelen birinci sınıf kaymakamların numara sırasına göre mutasarrıflığa getirilme kaidesinin uygulanma gereğine dikkat çekmişti. Bkz. **Tanin**, “Dahiliye Nezareti'nde”, n. 21, 24 Receb 1326 – 8 Ağustos 1324 – 23 Ağustos 1908.

²¹ Bu yazılardan birine örnek olmak üzere Gelibolu mutasarrıfına yönelik eleştiri mektubu için: Bkz. **Tanin**, “Şikayetlerimiz: Dahiliye Nezareti'ne”, n.33, 6 Şaban 1326 – 20 Ağustos 1324 – 2 Eylül 1908.

zaten işi başından aşkın kurumların sorumluluğunu taşıyan Dahiliye Nezareti'nin vekalet sistemi ile idaresindeki yanlışlığına dikkat çeken yazılar, yeni dönemde yaşanması gereken zihniyet dönüşümünün altını çizmiştir. Tanin'de çıkan bir yazı “*şahsın değil mülkün*” önemini hatırlatarak artık daha kurumsal düşünme zamanının geldiğine vurgu yaparak halkın “mazeret değil program” istediğini belirtmişti.²² Yeni bir siyaset zeminin yaratılmaya çalışıldığı bir sırada Abdülhamid Dönemi'ne damga vuran ritüeller de bir kenara bırakılmaya başlanmıştı. Bunlara Mülkiye mezunu gençlerin kaymakam atamalarının yapılmaması da dahildi. Basın bir yandan memurların “okullu” olması kriterini dile getirip yetkilileri uyarırken²³ diğer tarafta Dahiliye Nezareti gibi kilit bir kurumda müsteşarın önemine dikkat çeken yazılar yayınlamaya başlamıştır. Nezarete bağlı olan kurumların çokluğu bir tarafa kendi işlerinin bile normalden çok fazla olduğuna değinen yazılar “vekil bir nazırın” bu işlerin altından tek başına kalkamayacağını “hayat-ı umura daha ihâtalı ve şümillü” yaklaşabilmesi için nezaret müsteşarlığının bir an önce ihdasının gerekliliğine vurgu yapılmıştı.²⁴ Sadaret söz konusu sıkıntıya el koyarak bir dizi yer değiştirmelerle müsteşar atamasını gerçekleştirecekti. Nezaret içinde Amedçi Adil Bey müsteşarlığa çekilirken onun görevine Sadaret Mektupçusu Asaf Bey, bu kişiden boşalan kadroya ise Dahiliye Mektupçusu Fuad Bey tayin edilmişti.²⁵

Meşrutiyetin ilk günlerinde basında kendine yer bulan konulardan bir diğeri de vali tayinleri olmuştu. Bir kaç hafta arayla aynı kişilerin farklı yerlere tayin edilmesini eleştiren gazeteler, Dahiliye Nezareti'ni bu kişileri liyakatsizlikleri nedeniyle mi yoksa başka nedenlerle mi değiştirdiğini açıklamaya davet etmişti.²⁶ Hesabı sorulan bir konu yapılan tayinler ise diğeri de yapılmayan tayinlerdi. Örneğin, Trablusgarb vilayeti uzun bir süreden beri buradaki askeri kumandan Recep Paşa'nın idaresi altındaydı. Paşa, ağustosun ilk haftası Harbiye Nazırlığına geçmek üzere İstanbul'a gelmiş ancak ani ölümü bu atamayı

²² Dahiliye Nezareti'ne asaleten nazır atamasına karşı çıkan Sadaret, tensikat için planlar yapılan bir dönemde Hakkı Bey'in görevden alınmasının yaratacağı uygunsuzluğa dikkat çekmişti. Bkz. **Tanin**, “Kamil Paşa Hazretlerine”, n. 36, 9 Şaban 1326 – 23 Ağustos 1324 – 5 Eylül 1908.

²³ Mekteb-i Mülkiye mezunlarına Dahiliye Nezareti'nde hakkettikleri saygı gösterilmesi bir tarafa şikayetlerinin kaale bile alınmadığı sert bir dille kaleme alınmıştı. Bkz. **Tanin**, “Dahiliye Nezareti'nde”, n. 37, 10 Şaban 1326 – 24 Ağustos 1324 – 6 Eylül 1908.

²⁴ Atanacak müsteşarın niteliğine de göndermede bulunan yazı, taşra memuriyetinden gelecek bu kişinin taşra personelinin de sorunlarına vakıf olabileceğini nazırın ise bu kadar geniş bir görgüye haiz olmasının imkansızlığına dikkat çekmişti. Bkz. **Tanin**, “Dahiliye Nezareti'ne bir müsteşar tayini lüzumu”, n. 42, 15 Şaban 1326 – 29 Ağustos 1324 – 11 Eylül 1908.

²⁵ **Tanin**, “Dahiliye Müşavirliği”, n. 54, 27 Şaban 1326 – 10 Eylül 1324 – 23 Eylül 1908. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9875, 25 Şaban 1326 – 10 Eylül 1324 – 23 Eylül 1908.

²⁶ Gazete özellikle Hazım Bey'in Sivas, Nuri Bey'in de İşkodra'daki kısa süreli valiliklerine dikkat çekerek nezaretten bir açıklama istemiş ve geçirilen zaman bir tarafa bu kişilere verilen harcırahın bile milletin sırtına bir yük olduğuna vurgu yapılmıştı. Bkz. **Tanin**, “Valiler”, n.60, 3 Ramazan 1326 – 16 Eylül 1324 – 29 Eylül 1908. Valilerin görev yerlerinde yapılan değişikliklerle ilgili olarak: Bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 197-201.

engellemişti. Bu arada boşalan Trablusgarb Valiliği'ne ise Dahiliye'den bir atama yapılmamıştı. Vilayetin stratejik konumuna göndermede bulunan bir makale, idarede yaşanan zaafı sert bir dille eleştirerek nazırın “dikkat”ini çekmişti.²⁷ İdari zaaf sadece atamalarda değil yönetim kademelerinin her bir noktasında görülmekteydi. Durum o raddeye gelmiştir ki, nezaret hiyerarşisinin en alt kademesindeki memurlar dahi nazırın odasına girerek şikayetlerini veya tayin isteklerini dile getirmeye başlamış, istekleri karşılanmadığı takdirde de gazeteye şikayet mektupları göndermeye başlamıştı. Basın dahi yaşanan kargaşaya dikkat çekerek hürriyetin de bir sınırı olduğunu “hatırlatma” gereği hissetmişti.²⁸

Bu arada Dahiliye bürokratları Şehremaneti'nin sağlık departmanında küçük bir gözden geçirme yaparken²⁹ asıl düzenlemeyi valilerin sınıflandırılması konusunda yapmıştı. Valileri üç sınıfa ayıran düzenleme ile valilik maaşları düşürülürken harcırah (Mesarîf-ı devriye) uygulaması da ilga edilmişti. Yeni düzenleme ile öncelik sırasına konulan vilayetlerin durumuna göre valilik maaşına ek tahsisatlar bağlanacaktı. Maaşlarının azlığından yakınan valilerin bu düzenlemeden memnun olması beklenemezdi. Zaten kanun da bu noktaya işaret ederek devrin “mecburiyetleri” dolayısıyla böyle bir değişikliğe gidildiğinden bahsetmekteydi.³⁰

Dahiliye Nezareti valilerden sonra ikinci önemli adımı Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nu ilga ederek atmıştır. 1896'da kurulan komisyonu Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı olarak niteleyen Dahiliye bürokratları, bunun yerine her nezarete bir Sicill-i Ahval Komisyonu'nun kurulmasını uygun görmüştü. Yeni sistem gereğince eski kayıt sistemi devam ettirilecek yalnız dosyalar kadro dahili ve haricindekiler olmak üzere iki ayrı kısımda

²⁷ **Tanin**, “Dahiliye Nazırının dikkatine”, n. 52, 25 Şaban 1326 – 8 Eylül 1324 – 21 Eylül 1908.

²⁸ Nezaret bu “usul ve adab” dışı olayların üstesinden gelemeyerek basından yardım istemesi hem durumun vahametini hem de basının gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Bkz. **Tanin**, “Dahiliye Nezareti'nde”, n. 59, 2 Ramazan 1326 – 15 Eylül 1324 – 28 Eylül 1908. Dahiliye bürokratları, tayinlerini gerçekleştirdikleri mutasarrıf, kaymakam, mektupçu ve tahrirat müdürlerinin bir çoğunun görev yerlerini beğenmemeleri üzerine sert bir tebligat yazısı yazarak sekiz gün içerisinde söz konusu kişilerin işbaşı yapmaması halinde müsta'fi sayılarak yerlerine başkalarının atanacağını duyurmuştu. Bkz. **Takvim-i Vekayi**, n.29, 8 Şevval 1326 – 21 Teşrin-i evvel 1324.

²⁹ Yeni düzenleme önceki yıllarda İstanbul'u etkisi altına alan kolera salgını sırasında Şehremaneti bünyesinde bir Heyet-i sıhhiye'nin kurulduğunu ve Hazine-i Maliye'den genişçe kaynak ayrıldığını söz konusu kaynak ve kurumun salgından sonra da muhafaza edildiğini ve artık buna gerek olmaması nedeniyle nezaretçe kaynağın azaltılması heyetin de küçültülmesinin uygunluğu yönünde karar alındığına dikkat çekmekteydi. Bkz. No: 25- “Şehremaneti'nde müteşekkil Heyet-i sıhhiyenin ilgasıyla diğer bir Heyet-i Tıbbiye teşkili ve devair-i belediyyede birer tabib-i müvellid istihdamı hakkında irade-i seniyye”, **Düstur**, Tertib II, C.I, ss. 69-71.

³⁰ No: 34- “Valiliklerin üç sınıfa taksimiyle maaş ve muhassesatının ve müstakil mutasarrıflıklar maaşatının derecatı hakkında irade-i seniyye”, **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 85-88. **Tercüman-ı Hakikat**, “Tensik-i maaşat”, n. 9859, 11 Şaban 1326 – 25 Ağustos 1324 – 7 Eylül 1908. **Tanin**, “Valiler”, n. 62, 5 Ramazan 1326 – 18 Eylül 1324 – 1 Ekim 1908.

muhafaza edilecekti.³¹ Bununla birlikte memur kayıtlarında nezaretler arasında eşgüdümün sağlanması yine Dahiliye Nezareti'ndeki komisyona terk edilmişti. Dahiliye'deki komisyon bir reis ve dört üyeden oluşacak buna ek olarak da bir başkatip atanacaktı. Komisyon başkanlığına 7000 kuruş maaşla Ticaret ve Nafia Nezareti eski muavini Sadık Bey getirilirken üyeliklerine Meclis-i Maliye eski üyesi Baha Bey, Mektubi Kalem Müdürü Tevfik Bey, ilga edilen Memurin-i Mülkiye Komisyonu Başkatibi Galip Bey ve Niğde Mutasarrıfı Said Bey tayin edilmiştir.³²

Ekim sonlarına gelindiğinde Hakkı Bey tarafından yürütülen ve kamuoyunun da tepkisine yol açan tensikat çalışmaları Hakkı Bey'in istifasıyla sonuçlanmıştır. Hakkı Bey sadece Dahiliye değil Maarif Nazırlığını da bırakmıştı.³³ Kamil Paşa bu sefer isim üzerinde fazla düşünmemiş ve eski Rumeli Vilayet-i Selase Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'yı Dahiliye Nazırlığı'na getirmiştir.³⁴ Hilmi Paşa'nın ilk kararı nahiyelerle ilgili olmuştur. Yapılan düzenlemeye göre Nahiye Müdürlerinin tayinleri idare meclislerinin kararına terk edilmekteydi. Söz konusu karar, entelektüel çevrelerde tartışılmaya başlanan "merkeziyet- ademi merkeziyet" tartışmalarının daha da alevlenmesine yol açmıştır. İttihatçı çevreler, Kamil Paşa Kabinesi'ne keskin eleştiriler yönelterek hükümetin bu karar ile birlikte tartışmalara taraf olduğunu ve açık bir şekilde adem-i merkeziyet yanlısı bir tavır aldığını iddia etmiştir.³⁵ Nahiyelerle ilgili karar Şura-yı devlet'ten geçirilmeden doğrudan Dahiliye Nezareti üzerinden vilayetlere bildirilmiş ve sonradan parlamentonun onayı alınmak kaydıyla yürürlüğe konmuştur. Gazeteler özellikle meselenin mâli boyutunu da gündeme taşımışlar ve görev süresi 1-2 ayı geçmeyecek Nahiye Müdürlerine (kararın Meclis-i

³¹ No: 36- "Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nun lağvı ve Sicill-i Ahval Komisyonu namıyla bir heyetin teşkiliyle vezaifi hakkında irade-i seniyye", **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 90-92. **Tercüman-ı Hakikat**, "Sicill-i Ahval Komisyonu Teşkili", n. 9895, 17 Ramazan 1326 – 30 Eylül 1326 – 13 Ekim 1908. **Takvim-i Vekayi**, n.19, 23 Ramazan 1326 – 6 Teşrin-i evvel 1324.

³² **B.O.A.** İ. Dahiliye 1326N16 56. İkdâm gazetesinde çıkan bir yazı Sicill-i Ahval Komisyonu'nun kuruluşunu sevinçle okuyucularına duyururken Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nun ilgası ile devletin en büyük masraf kalemlerinden bir tanesinin kapatıldığının altını çizmişti. Bkz. **İkdâm**, 16 Şevval 1326 – 29 Teşrin-i evvel 1324 – 11 Kasım 1908.

³³ **Tanin**, n. 86, 29 Ramazan 1326 – 12 Teşrin-i evvel 1324 – 25 Ekim 1908. İnal, Abdülrahman Efendi'nin aktardıklarına dayanarak Hakkı Bey'in özellikle Dahiliye tensikatından sonra kadrolarından olan vali ve mutasarrıfların ağır baskısı altında kaldığını neredeyse her gün yüzlerce memurun tensik dosyası ile uğraşmaktan nefes alamaz hale geldiğini ve nihayetinde basının ağır baskısı altında Sadaret tarafından Roma Büyükelçiliği'ne tayin olduğunu aktarıyor. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. IV, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, ss. 1765-1766.

³⁴ İnal, hızlı bir şekilde yapılan bu tayini İTC etkisine bağlamaktadır. Ona göre, Kamil Paşa karşısına yetkin bir isim çıkarmak isteyen İTC. bunun için kendisine daha yakın görünen Hilmi Paşa'yı tercih etmiş ve Dahiliye Nazırlığına tayin ettirmek için de ısrarcı olmuştu. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. III, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1665.

³⁵ **Tanin**, "Nahiye teşkilatı", n. 95, 10 Şevval 1326 – 23 Teşrin-i evvel 1324 – 5 Kasım 1908.

Mebusan tarafından veto edileceğine kesin gözüyle bakılıyor) harcırah ve maaş ödemesi yapılmasının sakıncalarını köşelerine taşımışlardır.

Kuşkusuz basının tek şikayet konusu kabinenin aldığı yanlı kararlar değildi. Eski devir ricalinin korunması da bir başka serzeniş konusuydu. “İlan-ı hürriyet” ile Kastamonu valiliğinden azledilen Fuat Bey’e tahsis olunan mazuliyet maaşını manşetlerine taşıyan İttihatçı basın, Fuad Bey’in Dahiliye müsteşarlığı günlerini hatırlatarak Maarif Nezareti sansür yetkilileri ile birlikte eğitime vurdukları darbeleri hatırlatmış ve önce Dahiliye Nazırı sonrasında da Kamil Paşa’dan hesap sormuşlardı.³⁶

Bulgaristan sorununa eklenen Bosna-Hersek ve Girit sorunlarından sonra parlamento seçimlerinin her geçen gün artan gerilimi karşısında Kamil Paşa son derece kişisel bir inisiyatif olarak kabine revizyonuna gitmişti. Adliye Nezareti’ne Manyasizade Refik Bey’i atayan Sadrazam, Dahiliye Nazırlığına da eski Vilayet-i Selase Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa’yı getirmişti.³⁷ Paşa, nezaretin başına geçtiğinde tensikat için hazırlıklar son safhasına gelmek üzereydi. Kurumsal anlamda önemli gelişmeler yaşanırken Arap coğrafyası ve Doğu Anadolu bölgelerinden hiç de iyi haberler gelmemekteydi.

Gelişen iletişim imkanlarına göndermede bulunan Dahiliye Nezareti bürokratları bu nedenle artık kapı kethüdalarına gerek kalmadığı ve ilgasının uygun olduğuna dair bir tasarıyı Sadaret’e teslim ederken³⁸ diğer tarafta temmuz başından beri tansiyonu her geçen gün artan Yemen sorununu ele almışlardı. Sadaret bürokratları ile ortak yürütülen çalışma sonucunda Yemen İsyanı ile ilgili olarak bir takım prensip kararlar alınmıştır. Buna göre Yemen’deki gerek askerî gerek mülkî personelin fazlasıyla rüşvet ve karışıklık (tezebüb ve iğtişaat) içine gömüldüğüne dile getiren Bab-ı âli bürokratları, bu duruma çare olarak her şeyden önce personelin mali anlamda refaha kavuşturulmasının gereğine dikkat çekmişlerdi. Dahiliye bürokratlarınca atılan bir diğer fikir ise Asir’in Yemen’den ayrılarak sancak

³⁶ Fuad Bey’in müsteşarlığı sırasında “Tahta silmek”, “Tahta kuruşu” gibi ifadeler nedeniyle kitapları yasaklayıp gazeteleri kapattığına dikkat çeken yazı, bu eylemleri yaparken kime hizmet ettilerse şimdi o kişilerden yardım istemesini ancak artık milletin yakasından düşmesi gerektiğini ilave eden makale için: Bkz. **Tanin**, “Dahiliye Nezareti’ne”, n. 105, 21 Şevval 1326 – 2 Teşrin-i sani 1324 – 16 Kasım 1908.

³⁷ Bir gazeteye verdiği demeçte Hüseyin Hilmi Paşa, özellikle Kamil Paşa’nın sürekli ısrarlarına dayanamayarak hükümete dahil olmaya karar verdiğini açıklamış ve öncelikli olarak Şehremaneti, Zaptiye Nezareti, Jandarma ve Hukuk-u Umumiye birimlerinde geniş çaplı tensikatlara girişileceğini belirtmişti. Bkz. Tashih-i Efkâr, n. 1, 13 Zilkade 1326 – 24 Teşrin-i sani 1324 – 7 Aralık 1908. **Tanin**, 7 Zilkade 1326 – 18 Teşrin-i sani 1324 – 1 Aralık 1908.

³⁸ **İkdam**, 16 Şevval 1326 – 29 Teşrin-i evvel 1324 – 11 Kasım 1908. Bu arada Dahiliye bürokratlarının taşra ile yapılan yazışmaların 3-4 günde ancak yerinen ulaşması Posta bürokratları ile bir seri yazışmalar yapmasına yol açmış ve söz konusu sistemin daha da hızlandırılması yönünde uyarıda bulunmuşlardı. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9818, 20 Şaban 1326 – 3 Eylül 1324 – 16 Eylül 1908. Dahiliye bürokratları posta çalışanlarını uyarıyordu. Yazışmalarına vaktinde yanıt vermeyen taşra Dahiliye personeline de sert bir genelge gönderen bürokratlar, taşra olaylarının gazeteden takip edildiğinden bahsederek yazışmaların ve raporların daha seri şekilde gönderilmesini istemiştir. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9907, 29 Ramazan 1326 – 12 Teşrin-i evvel 1324 – 25 Ekim 1908.

şeklinde örgütlenmesi ve bu şekilde Arap yarımadasının güney ucu bürokratlaştırılarak soruna daha iyi ilgi gösterileceği düşünülmektedir.³⁹ Yemen Valisi'nin önerisi ile bölge eşrafının çocukları Mülkiye ve Harbiye gibi okullara alınması kabul görünce Yemen'deki memuriyet süresinin iki yıl ile sınırlandırılmasına karar verilmiştir.⁴⁰ “Yemen’de mülkî ıslahat” başlığı ile Yemen Valiliği, Sadaret ve Dahiliye Nezareti arasında dönen yazışmalar yoğunlaşmaya başlarken alınan kararların sonuçları da sene sonuna doğru görülmeye başlanmıştır. Öncelikli olarak valilikteki asker-vali profiline dokunmayan Dahiliye Nezareti, askerî ve mülkî kadro arasında yaşanan maaş dengesizliğinin de çözümü için Sadaret nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Yönelimsel sorunların aşılması için öncelikle mâli problemlerin aşılması gereğine işaret eden Dahiliye bürokratları, rüşvetin de ancak bu noktadan sonra ortadan kalkabileceğine vurgu yapmışlardır.⁴¹

Yemen’le ilgili reform tasarıları görüşülürken⁴² Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti de Dahiliye Nezareti’ne sunduğu bir muhtıra ile Ermeni-Kürt çekişmesine dikkat çekerek bu bölgedeki mülki personelin niteliğine yönelik güvensizliklerini dile getirmişlerdi. Cemiyet sorunların halli için nezaret bürokratlarından bir komisyonun teşkili ve bölgeye gönderilmesini talep etmekteydi. Ermeni Patriki’nden de benzer yönde talepler gelmesi üzerine Bab-ı âli bürokratları Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Elazığ ve Diyarbakır’da görev yapmak üzere bir Heyet-i Nasiha’nın kurulmasına karar vermişlerdi. Olağanüstü yetkilerle donatılacak heyetin azınlık sorunlarını ortadan kaldıracağı düşünülmekteydi.⁴³

Mekteb-i Mülkiye’deki mükafat töreninde öğrencilerin ilk defa padişaha değil de Kanun-i esasi üzerine yemin etmesi ve ardından yaşanan tartışmalar Dahiliye Nezareti’nin bir süreden beri beklenen tensikatın yürürlüğe konulma günleri ile çakışmıştır. Mülkiye mezunu öğrencilerin Abdülhamid Dönemi’ndeki kadro ayrıcalıklarının kaldırılması okul müdürü Celal Bey’in mükafat töreninde yaptığı konuşmanın beğenilmemesi ile pekiştirilmişti. İttihatçılara göre okul “devr-i sabık” fikriyatına angaje olmuş nesiller yetiştiriyordu ve Celal Bey’in “çoşkusuz” nutku da bir anlamda yeni dönemin henüz hazmedilmediğini ortaya koyuyordu.⁴⁴ Kalem tensikatının “sınıf” üzerinden icraya konacağını ifade eden gazeteler söz konusu işlemin en kısa sürede tamamlanmasının

³⁹ B.O.A. M.V. 121 41.

⁴⁰ B.O.A. MF. VRK. 27 76.

⁴¹ B.O.A. DH. MUİ. 1-1 1.

⁴² Hasan Tahsin Paşa tarafından Bab-ı ali’ye sunulan raporun ana başlıkları gazetelere de yansımıştı. Bkz. **İkdam**, 6 Zilkade 1326 – 17 Teşrin-i sani 1324 – 30 Kasım 1908.

⁴³ Söz konusu heyete Selanik Valisi Daniş Bey, Erkan-ı Harbiye Binbaşlarından Vehib Bey, Kolağası Fahreddin Efendi başta olmak üzere muhasebeci ve kadro haricine çıkarılan iki mal müdürünün alınması kararlaştırılmıştı. Bkz. B.O.A. M.V. 123 13.

⁴⁴ **Tanin**, “Mekteb-i Mülkiyye”, n. 126, 13 Zilkade 1326 – 23 Teşrin-i sani 1324 – 7 Aralık 1912.

beklendiğini ifade etmişti. Özel olarak valilerin, genel olarak tüm mülki personelin maaş sorunu ise yaşanan onca hercümercele beraber devam etmekteydi.⁴⁵ Kadrolardan önce maaşlar üzerindeki düzenlemeler genel bir hoşnutsuzluk yaratırken yeni maaşların hangi tarihten itibaren hesaplanacağı ise başka bir tartışma konusu olmuştur.⁴⁶ Hükümet yıl sonunda en azında memurun yüzünü güldürebilmek adına memur maaş kesintilerini inceleyerek buradan Hicaz Demiryolu için yapılan kesintiyi kaldırmaya karar vermiştir. Kesinti bedeli maaşın % 5'ine denk geliyordu ve harcırahın yanında yaklaşık 10.000 guruşundan (yaklaşık maaşın 1/3'ü) olan bir valiye bunun hiçbir şey ifade etmeyeceği ortadaydı.⁴⁷

IV – D Parlamentolu Günler ...

Parlamentonun açılışı beklendiği üzere kabine üzerindeki baskının daha da artmasına neden olmuştur. Ocak 1909'un hemen başlarında mülki yapıya etki eden iki önemli önerge riyasete sunulmuştur. Trayan Nali Bey (Manastır) tarafından sunulan önerge, Kanun-i Esasi'ye göre her yıl vilayet merkezlerinde kurulması gereken vilayet genel meclislerinin işler bir durumda olmadığını belirtip Dahiliye Nazırı'nı anayasayı ihlal suçundan hakkında gensoru önergesi verirken⁴⁸ ertesini gün verilen başka bir takrir, Aydın vilayetindeki iç güvenlik zaafı nedeniyle yine eleştiri oklarını Dahiliye Nazırı'na yöneltmekteydi. Manisa Mebusu sunduğu önergede eşkıyalığın artış göstermesine karşı Aydın Valisi'nin pasif tutumunu eleştirmiş ve yaşanan karışıklığın hesabını vermesi için Dahiliye Nazırı'nı meclise davet etmişti.⁴⁹ Kuşkusuz yeni nazırın karşılaştığı sıkıntılar bunlarla sınırlı kalmamıştı. Girit'in artık salnamelerde isim olarak bile yer almaması⁵⁰ Dahiliye Nazırı'nı çaresiz açıklamalar yapmaya sevk etmişti.⁵¹

⁴⁵ **Tanin**, “Dahiliye Tensikati”, n. 139, 25 Zilkade 1326 – 6 Kanun-ı evvel 1324 – 19 Aralık 1908.

⁴⁶ Maaş hesaplamalarında valilik maaşının düzenlendiği ve vilayetleri sınıflara ayıran irade-i seniyyenin yayınlanmış günü kriter alınmıştı. Bkz. **Tanin**, “Valilik maaşı”, n. 149, 5 Zilhicce 1326 – 16 Kanun-ı evvel 1324 – 29 Aralık 1908.

⁴⁷ No: 41- “Memurin-i Mülkiye maaşatından tevkif edilmekte olub ahiren Hicaz Demiryolu idare-i maliyesine devr olunan musabeyn-i mülkiye ianesinin lağvı hakkında İrade-i seniyye”, **Düstur**, Tertib I, C. II, ss. 101-102. **Tanin**, n. 151, 7 Zilhicce 1326 – 18 Kanun-ı evvel 1324 – 31 Aralık 1908.

⁴⁸ Trayan Nali ifadesini güçlendirmek adına “zulüm ve istibdadın bekasına ve cehaletin icra-yı hükmüne başlıca sebepler” olarak gördüğü vilayet meclisinin kapalılığından sorumlu olarak Dahiliye Nazırı'nı göstermişti. Mebusun gensoru teklifi aynı günlerde vilayet meclisini seçime çağıran duyuruların yayınlanması ile rafa kaldırılmıştır. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 9 29 Kanun-ı evvel 1324 (11 Ocak 1909) C: 2, s. 120.

⁴⁹ Manisa mebusu Şekip Bey “devr-i istibdad ile devr-i meşrutiyet” arasında hiçbir fark olmadığını ileri sürmüş ve Aydın ahalisinin eşkıyalık nedeniyle maruz kaldığı acıların hesabını nazırın çekmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 10 30 Kanun-ı evvel 1324 (12 Ocak 1909) C: 2, ss. 152-153.

⁵⁰ Abdülhamid dönemi salnamelerinde sadece isim olarak işaret edilen Girit'in artık kendine devlet yıllıklarında satır olarak dahi yer bulamayışı devletin tavrını da özetlemişti. Bkz. Salname-i devlet-i aliyye-i

Dahiliye bütçesinin hâlâ hazırlanmamış olması parlamento başkanlığına verilen gensoru önergesi ile sonuçlanırken⁵² Ermeniler'in Dahiliye Nazırı'na yönelik sert basın açıklamaları, Hilmi Paşa'nın kısa süreli nazırlığında altından kalkılması güç sorunlar yumağına dönüşmüştür.⁵³ Dahiliye Nazırı'nın Sadaret'ten destek almak bir yana kabine içindeki değişimleri gazetelerden öğrenmesi istifasını sunmasıyla sonuçlanmıştı.⁵⁴ Hilmi Paşa yaptığı açıklamada Sadrazam Kamil Paşa'yı suçlayarak hükümete karşı bir ay içerisinde iki gensoru vermesine yol açan gelişmeler hakkında gerekli bildirimlerde bulunulmamasını istifasının nedeni olduğunu belirtmişti.⁵⁵

Şubat ortasında yaşanan gelişmeler iktidarın aniden el değiştirmesine ve eski Dahiliye Nazırı'nın Sadrazamlığa getirilmesine neden olmuştu.⁵⁶ Kamil Paşa'nın fütursuz kabine atamaları üzerine verilen gensoruyu önemsememesi Üçüncü Meşrutiyet hükümetine kapı açan gelişmeleri doğurmuştu. Hilmi Paşa tarafından kurulan yeni kabinenin Dahiliye Nazırlığı'nı Sadrazam doğrudan kendi üzerine almıştı.⁵⁷ Parlamenter sistemi hesaba almayan Kamil Paşa, bunu Sadaret koltuğundan indirilerek öderken göreve gelen yeni hükümet karşısında gücünün ve neler yapabileceğinin daha fazla ayırında olan bir meclis bulmuştu. Mecliste arka arkaya verilen bir dizi önerge parlamentonun hükümetin icraatlarını hızlandırma hatta biçimlendirme arzusunda bulunduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştu. Dahiliye bürokratlarınca hazırlanan ancak Sadaret tarafından beklemeye alınan Kapı Kethüdalarının ilgasına dair tasarısı, meclis tarafından layiha encümenine sevk edilirken,⁵⁸

Osmaniye, 64. sene, H.1326, ss. 894. **Salname-i devlet-i aliyye-i Osmaniye**, 65. sene, M.1326, ss. Fihrist'in "Vilayat-ı Osmaniye" kısmı.

⁵¹ Örneğin Hüseyin Hilmi Paşa Girit ile yapılan yayımların halkı galeyana getirdiğini dile getirerek basını uyarırken "de facto" olarak elden çıkan ada için hükümetin "sulhperver" temaslarda bulunduğunu beyan etmişti. Bkz. **Tanin**, "Dahiliye Nazırı ile yapılan mülakattan", 17 Zilhicce 1326 – 30 Kanun-ı evvel 1324 – 12 Ocak 1909.

⁵² **M.M.Z.C. İ:13** 3 Kanun-i sani 1324 (16 Ocak 1909) C:1, ss. 204-207.

⁵³ **İkdam**, "Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti Der-saadet merkezinden", 20 Muharrem 1327 – 29 Kanun-i sani 1324 – 11 Şubat 1909.

⁵⁴ Basın, Kamil Paşa'nın vali ve mutasarrıf atamalarına da karışarak nazıra sürekli olarak tavsiyelerde bulunduğunu da yazmaktaydı. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, "Memuriyet, Sadaret, Şura-yı Devlet", n. 9970, 5 Zilhicce 1326 – 16 Kanun-i evvel 1324.

⁵⁵ Hilmi Paşa avcı taburlarının İstanbul'dan uzaklaştırılması ve Harbiye Nazırı'nın değiştirilmesi ile ilgili olarak Kamil Paşa Paşa ile görüşmüş ve Paşa kendisine başkentteki hassasiyetin iki haftadan beri devam ettiğini söylemişti. Hilmi Paşa bir Dahiliye Nazırı'nın gelişmeler karşısında bu kadar habersiz bırakılmasının uygunsuzluğunu ileri sürerek istifasının kabulünü istemişti. Kamil Paşa İstibdad Dönemi âdabını sürdürerek kendi başına ülkeyi yönetmek isterken İttihatçıları tasfiye etmek amacıyla aldığı kararları birisiyle paylaşması da düşünülemezdi. Bkz. **Tanin**, "Dahiliye Nazırı nasıl istifa etmiş?", n.193, 21 Muharrem 1327 – 31 Kanun-i sani 1324 – 14 Şubat 1909. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9999, 18 Muharrem 1327 – 29 Kanun-i sani 1324 – 11 Şubat 1909.

⁵⁶ **Tercüman-ı Hakikat**, n. 1003, 22 Muharrem 1327 – 2 Şubat 1324 – 15 Şubat 1909.

⁵⁷ **Salname-i Servet-i Fünun**, İstanbul, 1326, s. 130.

⁵⁸ Bolu mebusu Mustafa Zeki Efendi tarafından sunulan önerge içerik olarak gelişen posta teknolojisine ve devletin istihdam politikasına yönelik atıflar içermekteydi. Bkz. **M.M.Z.C. İ: 34** 11 Şubat 1324 (24 Şubat 1909) C: 3, ss. 39-40.

imparatorluğun Arap vilayetlerine atanacak mülki personelin bu dile vakıf kişilerden seçilmesine dair sunulan teklif, meclis içinde hayli gürültü koparmıştı.⁵⁹ “Uzak vilayetler” konusu başta Yemen olmak üzere Bab-ı âli bürokratlarınca tam bir açmaza doğru sürüklenmekteydi. Örneğin Yemen’de uygulamaya konan sıkı militer tedbirler masrafların ve hoşnutsuzluğun katlanmasına neden olurken milis güçlerin yöreden seçilmesi gibi sömürgeci yöntemler Dahiliye bürokratlarınca ciddi bir şekilde düşünülür olmuştu.⁶⁰

Basında çıkan haberlerde yaklaşan tehlikeye dikkat çekmekteydi. Örneğin bir Dahiliye bürokratının bir İngiliz seyyah kadar ülkeyi tanımaması eleştiri konusu yapılırken İngiltere Hint Ordusu’ndan çalınan silahların Basra bölgesinde satışa çıkarılması veya Ermeniler’in Doğu Anadolu’da Milli Aşireti reisi İbrahim Bey’in koruması altında seyahat etmesi ile ilgili olarak Dahiliye Nazırı’nın cevap vermesi isteniyordu. Bölgedeki himayeci ilişkilerin devlet otoritesini yok ettiğine değinen Cahit Bey’in yazısı bu bölgenin şartlarını göz önüne alarak hazırlanacak Vilayet Kanunu istemi ile sona eriyordu.⁶¹ Aynı zamanda bir Dahiliye Nezareti memuru olan Bedri Bey ise yazdığı makalede merkeziyet ve adem-i merkeziyet kavramlarını Avrupa’daki örnekleri ışığında kıyaslamış ve “imparatorluğun bekası” için ılımlı bir merkeziyetçiliğin en uygunu olduğuna karar vermişti. Bedri’nin sistematüğinde vilayet genel meclisleri merkezi bir konuma sahip olacaktı, ancak eşrafın asıl karar organlarına müdahale etmesi engellenecekti.⁶² Taşra eşrafının “sistem dışılığı” parlamentoda da gündeme getirilmiş ve bu konu ile ilgili olarak bir de önerge sunulmuştu. Önerge Rumeli örneğinden hareketle köklü “mütegallibe” geleneğine haiz bölgeler için Adlî ve Jandarma teşkilatlarının bir an önce geliştirilmesini ve bu konuda hükümete yaptırım uygulanmasını içermekteydi. Meclis her ne kadar İttihatçı bir profil sergilese de mebusların önemli bir kısmı şikayet edilen eşraf ailelerinden geliyordu. Önerge eşine az rastlanacak ölçüde oy birliği ile reddedilmişti.⁶³ Önergenin reddi hem İTC’nin koalisyon ortaklarını ifşa etmesi hem de İTC’nin esneme sınırını göstermesi bakımından önemliydi. Merkez-i Umumi, meclis ittifakının dağılmaması adına aydın ve ilerici kesimlerini muhafazakar ve gerici cepheye feda edebileceğini göstermişti.

⁵⁹ Hama Mebusu Mustafa Efendi tarafından verilen takrir özellikle İttihatçı kanadın devletin resmi diline işaret eden Kanun-i esasi maddesine göndermede bulunarak reddedilmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 36 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C: 3, s. 123.

⁶⁰ **B.O.A.** M.V. 125 14.

⁶¹ **Tanin**, “Uzak Vilayetler”, n.240, 10 Rebiülevvel 1327 – 19 Mart 1325 – 1 Nisan 1909.

⁶² Bedri Bey adem-i merkeziyet uygulamasına sadece Britanya gibi dünyanın en güçlü ülkesinde görüldüğüne dikkat çekerek Osmanlı Devleti’nde bu gibi uygulamaların geniş toprak kayıplarına yol açabileceği uyarısında bulunmuştu. Bkz. **Tanin**, “Taşra idarelerimizin şekli”, n. 242, 12 Rebiülevvel 1327 – 21 Mart 1325 – 3 Nisan 1909.

⁶³ İzmir mebusu İstefan Efendi’nin önergesi için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 39 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909) C: 2, s. 224.

Dahiliye Nezareti'nin maaş politikasına yönelik eleştiriler ise devam etmekteydi. Ekim başında valilik maaşlarına yapılan düzenleme sadece valileri değil parlamentoyu da tatmin etmemişti. Mebusların tatminsizliği valilerden farklı olarak verilen maaşların hâlâ çok yüksek olması noktasındaydı. Bu amaçla hazırlanan ve Avrupa'daki valilerle Osmanlı valilerinin eşit maaş almasına eleştiri getiren önerge, devrim günlerinden geçildiğini hatırlatarak bu kadar cömert maaş dağıtımını artık milletin karşılayamadığını ifade ederek düşürülmesini talep etmişti.⁶⁴ Takrir meclis içinde genel kabul gördüğü gibi Dahiliye Nezareti'nde hâlâ kapsamlı bir tensik çalışmasına geçilmemiş olması da eleştirilerin bir başka boyutunu oluşturuyordu.⁶⁵ Parlamento özel olarak Dahiliye Nezareti'ne genel olarak da bürokrasinin tensikat konusundaki ağır tutumuna tepki olarak nisan-mayıs bütçe görüşmelerinde önemli "tasarruflarda" bulunmuştu. Örneğin Dahiliye Nezareti merkez teşkilatı personeli maaşlarında gerçekleştirdiği indirimlerle 67.965 kuruşluk bir kesinti yaparken bu rakam valilik maaşlarında 126 000 kuruşu vali muavinliği maaşlarında ise 24.300 kuruşu bulmuştu.⁶⁶

IV – E Avlonyalı Ferit Paşa

31 Mart İsyanı ile Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine Sadaret'e getirilen kısa ömürlü Tevfik Paşa Kabinesi'nde Dahiliye Nezareti koltuğuna Adil Bey getirilmişti. İsyanın son günlerinde yaşanan hükümet krizinde bir kere daha hükümetini yenilemek zorunda kalan Tevfik Paşa bu sefer Dahiliye Nezareti'ne eski sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'yı getirmiştir. Kabine daha görevine uyum sağlayamadan Rumeli'den gelen Hareket Ordusu'nun isyanı bastırması ile görevden alınmış ve mayısın ilk haftası Hüseyin Hilmi Paşa ikinci defa kabine kurmakla görevlendirilmişti. Hilmi Paşa kabinesinde önceki hükümetten farklı isimlere yer verirken Dahiliye Nazırlığına Aydın Valiliği'nde bulunan eski Sadrazam Ferid Paşa'yı tayin etmişti.⁶⁷

⁶⁴ Sivas Mebusu Ömer Şevki Efendi tarafından verilen ve meclis tarafından oybirliği ile kabul edilerek Maliye Tensikat Komisyonu'na havale edilen önerge için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 39 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909) C: 3, ss. 234-235.

⁶⁵ **İkdam**, "Tensikat", 20 Rebiülevvel 1327 – 29 Mart 1325 – 11 Nisan 1909.

⁶⁶ Meclis, mutasarrıflık maaşlarında da tenzilat yapmış ve bunun sonucunda 9.000 kuruşluk bir tasarruf yaparken mutasarrıflık muavinlerinde bu rakam 11 050 olarak gerçekleşmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 55 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909) C: 1, ss. 8-9.

⁶⁷ **Salname-i Servet-i Fünun**, İstanbul, 1326, s. 131. Türkgeldi dönem olaylarını anlatırken Hilmi Paşa'nın nezaketen Sadaret odası'na kadar giderek Ferid Paşa'yı karşıladığını buna rağmen eski Sadrazam'ın görevi kabulden dolayı utanç içinde bulunduğunu ifade etmiştir. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 39.

İsyan sonrasında görevine yeniden başlayan parlamento, yeni Dahiliye Nazırı'nı sıkıştıracak ölçüde önergeler vermeye devam etmişti. Örneğin ekim ayında yapılan düzenlemeye karşın valilerin üç sınıfa ayrılmasına karşı maaş sisteminin beş kategoride toplanmasının anlamı sorgulanırken,⁶⁸ vilayet genel meclislerinin çalışma şartlarının açık olmadığı belirtilerek nazırdan açıklama yapması istenmişti.⁶⁹ Ancak parlamento ile Dahiliye Nezareti arasındaki gerilimi somutlaştıracak en güzel örnek nisan-mayıs ayına ait muvakkat bütçe görüşmelerinde yaşanmıştı. Dahiliye bürokratları her ne kadar nezaret tensik defterlerini düzenleyip Sadaret'e sunmuşsa da bu alelacele yapılan iyi niyet gösterisi parlamenterleri ikna etmeye yetmemiştir.⁷⁰ Geçici bütçenin Dahiliye Nezareti'ne ait bölümünün müzakereleri başlayınca mebuslar akla gelmeyecek şekilde kadroları ve hatta kalemleri iptal etmeye başlaması bunun bir göstergesi olmuştu. Mektubi Kalemî'ndeki on iki müdür muavininden hiçbirisinin Mülkiye mezunu olmamasını eleştiren mebuslar, Matbuat Kalemine Matbuat Yasası çıktıktan sonra ihtiyaç olmayacağı için maaşların düşürülmesi yönünde karar almışlardı. Kapı Kethüdalığı kurumunu oy birliği ile ilga eden meclis, vali maaşlarındaki çeşitliliği kesin olarak ortadan kaldırarak 15.000, 12.500 ve 10.000 olmak üzere üç sınıfta toplamıştır. Vali muavinliğinin gereksizliğinden hareketle kaldırılması söz konusu edilmişse de şimdilik sadece maaşının tenzil edilmesi uygun bulunmuştu. Mutasarrıf maaşları konusunda ise meclis ağırlıklı olarak Dahiliye Nazırı'ndan mutasarrıf tayinlerindeki uygunsuzlukları sorgulamış ve bunlara nazırdan cevaplar istemişti. Ferid Paşa ise on ay içindeki siyasi olayları hatırlatarak nezaretin henüz daha kendini toparlayamadığını özür olarak beyan etmiş mutasarrıf maaşlarında ise büyük bir indirim arzu etmediğini dile getirerek 7.000, 6.000 ve 5.000 kuruşluk bölümlenimin kabulünü sağlamıştı.⁷¹

Bütçe görüşmelerinde fazlasıyla hırpalanan nezaret, diğer taraftan tensikat çalışmalarını sürdürmeye çalışmaktaydı.⁷² Gazetelere yansıyan haberlere göre "okulluluk" kriteri göz önünde tutulmuş ve Mekteb-i Âli mezunlarının kadroda tutulmasına dikkat edilerek bu tip formasyona sahip memurların birinci sınıf hulefalığa kaydırılmasına karar

⁶⁸ Niğde mebusu Muhittin Bey tarafından verilen önerge valilik maaşlarının vilayetin genişliğine mi, yoksa vilayetin stratejik önemine göre mi belirlendiğinin açıklığa kavuşturulması amacıyla meclis başkanlığına sunulmuş ve oy birliği ile de kabul olunmuştu. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 64 19 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909) C: 2, s. 162.

⁶⁹ Kerkük mebusu Tevfik Bey tarafından verilen önerge Meclis-i Mebusan'da ilk defa olarak tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kavramlarının tartışılması bakımından da önemliydi. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 64 19 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909) C: 2, ss. 165-166.

⁷⁰ **Müdde-i Umumi**, "Dahiliye", n.1, 11 Mayıs 1325 – 4 Haziran 1327.

⁷¹ **M.M.Z.C.** İ: 72 3 Mayıs 1325 (18 Mayıs 1909) C: 1, ss. 446-451.

⁷² **Tanin**, "Devair tensikati", n. 255, 29 Rebiülahir 1327 – 6 Mayıs 1325 – 19 Mayıs 1909.

verilmişti.⁷³ Dahiliye bürokratları mayıs sonunda tensikat çalışmalarını tamamen bitirerek ilgili dosyayı Sadarete teslim etmişti.⁷⁴ Nezaret bürokratlarını ilan-ı hürriyetten önce de meşgul eden bir takım sorunlar ise hiç değişmeden devam ediyordu. Devrimden sonra Dahiliye ve Sadaret bürokratlarıyla Harbiye kurmayları arasında Yemen ile ilgili görüşmeler devam ediyordu. Bölge mebusları tarafından verilen önergeleri de dikkate alan bürokratlar, asker sayısının fazlalaştırılması ile yerel milis güçlerin kurulması arasında henüz tercihte bulunmamıştı. Adli sitemin yenilenmesi ise artık daha vurgulu bir şekilde telaffuz edilmeye başlanmıştı.⁷⁵ Diğer tarafta bu bölge valilerinin maaşlarına yapılan tenzilata tepki gösteren Dahiliye bürokratları, Sadrazam kanalıyla meclise başvurarak bu yöndeki kararın gözden geçirilmesini talep etmişlerdi.⁷⁶

Bu arada parlamento baskıları sonucunda Dahiliye Nezareti, Şura-yı devlet reisi Raif Paşa'nın başkanlığı altında oluşturduğu komisyona İdare-i vilayet ve Mecalis-i Umumiye Nizamnamelerini incelemeye başlamıştır.⁷⁷ Komisyonun çalışmalarını yakından takip eden parlamento söz konusu komisyonun çalışmalarını daha hızlı yapması ve nizamnamenin bir an önce meclise sunulması için bir de önerge sunmuştu.⁷⁸

Mülki kadroların nitelik anlamda yetersizliği ise neredeyse her kesimin üzerinde anlaştığı tek konuydu. Örneğin Bursa Mebusu meclise sunmuş olduğu bir önergede Abdülhamid Dönemi'nde taşraya yapılan atamalarda “ehliyet ve iktidar” kriterlerinin aranmadığını bu nedenle de taşra kadrolarının ne “umur-ı idare”ye ne de “umur-ı siyasiye”ye vakıf olmadığını dile getirilmişti. Bursa mebusu özellikle Umur-ı ecnebiyye Müdürlükleri'nde yaşanan bu dağınlığın ilan-ı hürriyetten sonra da halledilemediğini, bu nedenle de Hariciye Nezareti'nden kalifiye eleman alımını salık vermişti.⁷⁹ İTC'nin kabineye sızmak adına “siyasi müsteşarlık” formülünü hükümete ve parlamentoya kabul ettirmeye çalıştığı sıralarda İttihatçı basın da genç memurların reklamını yapmıştır. Cahid Bey kaleme aldığı bir yazısında Cemal ve Necib Bey gibi genç mutasarrıfları överek kıdem

⁷³ **Tanin**, “Tensikat”, n.259, 3 Cemaziülevvel 1327 – 10 Mayıs 1325 – 23 Mayıs 1909.

⁷⁴ Kadro listeleri için: Bkz. **İttihad**, “Tensikat ve Teşkilat – Dahiliye Nezareti”, n. 18, 24 Cemaziülevvel 1327 – 30 Mayıs 1325 – 12 Haziran 1909. **Tanin**, n.260, 4 Cemaziülevvel 1327 – 11 Mayıs 1325 – 24 Mayıs 1909.

⁷⁵ **B.O.A.** DH. MÜİ. 1-1 39.

⁷⁶ Birinci sınıf valilik olarak adlandırılan Hicaz, Yemen, Bağdat valilikleri maaşına 5.000'er ve Aydın için 3500 kuruşluk ek tahsisat bağlanması teklifi parlamento tarafından kabul edilmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 78 11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909) C: 1, s. 622.

⁷⁷ **Tanin**, “Komisyon teşkili”, n.266, 10 Cemaziülevvel 1327 – 17 Mayıs 1325 – 30 Mayıs 1909.

⁷⁸ Önergenin sahibi İTC liderlerinden Talat Bey'di. Önergenin altında Talat Bey'in yanı sıra Ali Münif Bey (Adana), Varteks Efendi (Erzurum) ve İsmail Paşa (Tokat) gibi meclisin önde gelen kişileri bulunuyordu. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 86 23 Mayıs 1325 (5 Haziran 1909) C: 2, s. 145.

⁷⁹ Tahir Bey tarafından verilen önerge içerik olarak parlamentonun kabulünü almış, ancak teşri gücünün icranın işine karışamayacağı gerekçesi ile reddedilmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 81 14 Mayıs 1325 (27 Mayıs 1909) C: 3, ss. 745-746.

ve yaş gibi kriterlerin bir şey ifade etmediğini bu memurlara yapılan şikayetlerden anlaşıldığını oysa bu gibi gençlere yatırım yapılarak imparatorluğun ayağa kaldırılabilceği mesajını işlemiştir.⁸⁰ Dahiliye Nezareti ise memurların kalitesine yönelik bu tip eleştiriler üzerine bir yandan taşra memurlarına yönelik uyarıcı yazılar gönderirken,⁸¹ diğer tarafta memur kayıt sistemini disiplin altına almayı ve izin süresi biten memurları görevine başlamaları konusunda hassas olmaya çağırıştır.⁸²

31 Mart İsyanı'ndan sonra ikinci defa sadarete gelen Hilmi Paşa'nın eylem planının en başında jandarma ve polis tensikatları yer alıyordu.⁸³ Hükümet temmuz ayında bu projeyi daha da geliştirerek İstanbul'u ilk defa vilayet şeklinde organize etmiş bir taraftan da isyan ile beraber ortaya çıkan güvenlik zafiyetini ortadan kaldırmak adına Zabtiye Nezareti'ni Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti'ne çevirerek Dahiliye Nezareti'ne bağlamıştır.⁸⁴ Hükümet, bir adım daha atarak mali kaynakları tek elde toplama planı çerçevesinde Rüsumat Emaneti ile Posta ve Telgraf Nezareti'ni de Dahiliye'den alarak Maliye Nezareti'ne bağlamıştır.⁸⁵ Dahiliye bürokratlarını en çok uğraştıran konulardan bir diğeri de mebuslardan gelen ve nahiyelerin kaymakamlığa çevrilmesi türünden mülkî taksimat talepleriydi. Bu gibi teşkilat dönüşümleri beraberinde yeni bir masraf kapısını açtığından ve bütçenin hali ortada olduğundan yetkililer bu gibi tekliflere zorunluluk halleri bir tarafa bırakılacak olursa sıcak bakmamışlardır.⁸⁶ Dahiliye bürokratları ile parlamentonun arası özellikle son bütçe görüşmelerinde oldukça gerilmişti. 1325 senesi bütçesini inceleyen meclis bütçe alt komisyonunun Sicill-i Ahval Komisyonu'nu kaldırdığı haberi bu anlamda Dahiliye bürokratlarını oldukça düşündürmüş ve Meclis Riyasetine Dahiliye Nazırı kanalıyla komisyonun önemini bildiren bir yazı göndermişlerdi.⁸⁷

⁸⁰ **Tanin**, "Tecrübesiz eller", n. 297, 12 Cemazielahir 1327 – 17 Haziran 1325 – 30 Haziran 1909.

⁸¹ **Tanin**, n. 303, 18 Cemazielahir 1327 – 23 Haziran 1325 – 6 Temmuz 1909.

⁸² **Tanin**, "Taşra memurları", n.300, 15 Cemazielahir 1327 – 20 Haziran 1325 – 3 Temmuz 1909.

⁸³ **M.M.Z.C. İ:** 30 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909) C: 2, ss. 677-9.

⁸⁴ No: 111- "İstanbul vilayetinin ve Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti'nin Teşkilatına Dair Kanun", **Düster**, Tertib II, C. I, ss. 410-416. **M.M.Z.C. İ:** 114 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909) C: 1, ss. 420-428.

⁸⁵ No: 96- "Rüsumat Emanetiyle Posta ve Telgraf Nezaretinin Müdüriyet-i Umumiyye Tahviliyle Maliye Nezaretine Raptı ve Defter-i Hakanı Nezaretinin yalnız cihet-i maliyesinin hazine-i maliyeye idame-i merbutiyeti hakkında irade-i seniyye", **Düster**, Tertib II, C. I, ss. 355-356.

⁸⁶ Hama mebuslarından gelen ve yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı geri çevrilen benzer bir olay için: Bkz. **Tanin**, "Müceddeden bir kaymakamlık", n. 304, 19 Cemazielahir 1327 – 24 Haziran 1325 – 7 Temmuz 1909.

⁸⁷ Dahiliye bürokratları komisyonun önemini şu şekilde açıklamıştı, "*Mezkûr komisyon memurinin teracim-i ahvalini ve haklarında vaki olan şükür ve şikâyeti ve esbab-ı mucibe-i infisalatı tetkik ve tamik ile nikubet ahvalinin tahkikine itina ve dikkat ve vukuatın sicillat-ı esasiyyeye vakıya mutabık surette kaydına nezaret ve intihap olunacak memurinin tercüme-i hallerini ve derece-i kıdem ve istihkaklarını muayene ve mukayese ile intihabatın hüsn-ü ceryanına delâlet gibi vazaif-i mühimme ve adide ile mükellef ve âdeta bir mahkeme-i idare mahiyetini haiz olup bunca memurinin istilâmat ve tetkikat ile temin-i sübutu ehemmiyet ve elzem olan nikübed ahvalinin tahkik ve tevsiki ve sicillata kaydı şayan-ı ehemmiyyet ve itina ...*". Dahiliye Nazırı Ferid imzasıyla gelen yazı okunduktan sonra oy çokluğu ile Muvazene Encümenine gönderilmişti. Bkz. **M.M.Z.C. İ:** 120 16 Temmuz 1325 (29 Temmuz 1909) C: 2, ss. 590-591.

Dahiliye bürokratları her ne kadar mevzilerini parlamentoya karşı savunmaya çalışsa da 31 Mart Olayı ile üzerine gölge düşen kurumların en başında geliyordu. İstanbul'daki olaylar bir tarafa Adana'da yaşanan karışıklıklar ve vilayet personelinin pasif tutumu sürekli yinelenen “kaht-ı rical” yorumlarının doğruluğunu gösteren bir algılamının ortaya çıkmasına neden olmuştu.⁸⁸ Şehremaneti'nin gelirlerini artıracak basit tasarıların Dahiliye Nezareti bürolarında kaybolması⁸⁹ veya beklenen vali değişimlerinin bir türlü gerçekleşmemesi Dahiliye Nazırı'na yönelik eleştiri dozunun giderek artmasına yol açmıştır.⁹⁰

Böylesi bir atmosferde görüşülmeye başlanılan 1325 yılı Bütçe Kanunu'nun sonuçları Dahiliye bürokratlarının keyfini oldukça kaçıracaktı. Dahiliye Nezareti bütçesinin ilk maddesinde Sicill-i Ahval Komisyonu vardır. Meclis encümeni Avrupa'dan örnekler getirerek söz konusu prosedürlerin nezaretlerin kendi birimlerince tutulduğu ve bu nedenle de Dahiliye Nezareti'ndeki bu koordine şubesine gerek olmadığını belirtmesi üzerine söz alan Dahiliye Nazırı Ferit Paşa, memur kayıt sisteminin önemi ve bir o kadar da zorluğu hakkında konuşma yapmıştı. Ferit Paşa'nın şubenin gerekliliği hakkındaki açıklamalarına itibar etmeyen parlamento, söz konusu kalem 51'e karşı 90 oyla ilga etmişti.⁹¹

Sicill-i Ahval Komisyonu'ndan sonra meclis Nüfus İdare-i Umûmiyesi'nin bütçesini görüşmeye başlamıştır. Bir takım memurlar idarenin 500-600 civarında çalışması ile kendi başına bir müdüriyet olabilecek kapasitede bulunduğu bunun yanında tüm imparatorluğun nüfus işlerine bakması nedeniyle de idare müdür ve kalem personeli maaşında tenzilata gidilmemesi yönünde açıklamalarda bulunmasına karşı çoğunluk bu şekilde düşünmüyordu. Nüfus kayıt işlemlerinin iş yükünün kaza ve liva bazında çalışan nüfus memurlarınca yapıldığına dikkat çeken mebuslar sonuç olarak maaş tenzilatını öngören meclis encümeni kararının onaylanmasını sağlamışlardı.⁹²

⁸⁸ **Tanin**, “Adana ahvali ve vilayetler”, n.326, 13 Rebiülahir 1327 – 17 Temmuz 1325 – 30 Temmuz 1909.

⁸⁹ **Tanin**, “Dahiliye Nezareti'nde işler nasıl gidiyor?”, n. 323, 10 Receb 1327 – 14 Temmuz 1325 – 27 Temmuz 1909.

⁹⁰ İttihatçıların Ferid Paşa'ye yönelik tepkilerinde tek tepki bu gibi masum nedenlerden kaynaklanmadığını da akılda tutmak gerekir. Dahiliye Nazırı İttihatçıların “siyasi müsteşarlık” teklifine karşı çıkan bir kaç nazırdan birisi iken aynı zamanda Abdülhamid döneminin önde gelen bir valisi ve 31 Mart İsyanı sırasında kurulan Tevfik Paşa Hükümeti'nde de Dahiliye Nazırlığı yapmıştı. Kısaca İttihatçıların Dahiliye Nazırı'na karşı tepkili olmaları için ellerinde sayısız neden bulunuyordu. Bkz. **Tanin**, “Valiler”, n.318, 4 Receb 1327 – 8 Temmuz 1325 – 21 Temmuz 1909.

⁹¹ Sicill-i Ahval Komisyonu ile ilgili derinlikli açıklamalarda bulunan Emrullah Efendi (Kırkkilise), Hasan Fehmi Efendi (Sinop), Arif İsmet Bey (Biga) ve Rıfat Paşa'nın konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 73-76.

⁹² Şekip Bey (Saruhan), Seyyid Bey (İzmir), Hasan Fehmi Efendi (Sinop), Ömer Fevzi Efendi (Bursa) ve Dahiliye müsteşarı Adil Bey'in konu ile ilgili açıklamaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 76-80.

Dahiliye Tahrirat Kalemi de tartışma koparan bütçe kalemlerinden biri olmuştur. Dört şubeden oluşan söz konusu kalemde hem şube indirimi hem de personel tenzilatı yapılmasını savunan mebuslara karşı söz almak zorunda kalan Dahiliye Müsteşarı Adil Bey özellikle ilan-ı hürriyetten sonra evrak akışının giderek arttığını sadece Mart-Temmuz ayında nezarete gelen evrak sayısının 55.127 olduğunu vurgulamış ve personel tenzilatı ile evrak akışının düşürülemeyeceğine göre bu iş yoğunluğu ortasında bu şekil bir düzenlemenin uygunsuzluğuna dikkat çekmişti. Adil Bey'in yapmış olduğu uzun konuşma meclis içindeki olumsuz havayı dağıtmaya yetmemiş ve kalem personeline maaş tenzilatını içeren meclis encümenin kararları oylama sonucunda kabul edilmişti.⁹³

Şifre Kalemi, Hukuk Müşavirleri ve Heyet-i sıhhiye departmanları bütçesi tartışılırken de benzer sahneler yaşanmış ve maaşların azlığı konusunda ilginç açıklamalar yapılmıştı. Örneğin Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi, hürriyetin ilanından itibaren memur mesai saatlerinin uzatıldığını buna karşın maaşlarında artış değil kısıntıya gidildiğini ifade etmişti. Bu ve buna benzer yapılan konuşmalar ve hatırlatmalara rağmen parlamento meclis bütçe komisyonunca alınan “kemerleri sıkma” politikası yönünde oy kullanınca Dahiliye memurlarının maaşlarında ciddi denebilecek düşüşler yaşanmıştı.⁹⁴ Dahiliye bütçesinin son kaleminde taşra memurları yer alıyordu ve mebusların gözde konusu valilik maiyyeti idi. Encümenin görüşleri dışında fikir üreten mebuslar örneğin vali muavinliğinin ve mektupçu statüsünün ilgasını teklif ederken Vilayet Tahrirat Müdürlerinin kaldırılmasına kadar varan önerilerde bulunmuşlardı. Bunun üzerine söz alan Dahiliye Müsteşarı Adil Bey, alaycı bir şekilde söz konusu idare organlarının ilga olunması halinde “*umur-ı tahririyyenin de kaldırılması gerektiğini*” söylemek zorunda kalmıştı.⁹⁵ Müsteşarın

⁹³ Müsteşar Adil Bey özellikle şubelerin işleyişi ve ayrımı üzerine bürokratik gelişim üzerine örnek verilebilecek açıklamalarda ve örneklemlerde bulunmuştu. Şubelerdeki müdür muavinliklerinin ilgasını isteyen mebuslara karşı askeri hiyerarşiden metaforlar kullanan müsteşar, bir anlamda modern bürokratik kuramlara bilmeden atıflarda bulunmuştu. Özellikle maaş konusunda diğer devlet memurlarından örnek getirmesi bir Osmanlı bürokratının Avrupa'daki kurumsal gelişmeleri ne kadar yakından takip ettiğine çok açık bir örnek oluşturmuştur; “*Eğer biz istiyorsak ki, memurlar mürtekip olsun, nâ-ehil olsun, bu kaideyi kabulden başka bir tarik yoktur. Eğer ehil memur, müstakil, müstait memur kullanılacak ise, biraz fazla maaş vermek her vakit zaruridir. Bundan üç sene evvel Fransa hükûmeti umum maaşata rubu nisbetinde zam etti. Bunun da sebab-i yegânesi es'ârın terakkîsidir. İnşallah biz de maaşat-ı bütçemizde terakki ettiririz. Avusturya hükûmeti keza rubu nisbetinde zam etti. Bugün İstanbul'da es'ârı düşünelim. Bin kuruş maaşla bir aile geçinemez efendim. Hane kirası verecek, mahrukut, mekûlatı vardır, melbusatı var, her masrafı vardır*”. **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 80-81.

⁹⁴ Konu ile ilgili olarak söz alan İsmail Mahir Efendi (Kastamonu), Hasan Fehmi Efendi (Sinop), Hafız İbrahim Efendi (İpek) ve Mehmet Emin Efendi (Konya) konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 81-83.

⁹⁵ Örneğin Mektupçuların kaldırılmasını isteyen Konya mebusu Mehmet Emin Bey, bu teklifine dayanak olarak bu statünün geçmişte valilerin okuma yazma bilmemesi nedeniyle ihdas edildiğini, oysa artık bu tip valilerin kalmadığı hepsinin yüksek eğitim almış kişiler olduğunu ifade etmişti. Parlamento içinde gözden kaçırılmayacak bir memur karşıtlığı vardı ve herkes tezlerini Abdülhamid Döneminin baskıcı ve rüşvetçi

konuşması Tahrirat Kalemini kurtarmaya yetmiş ancak vali muavinliklerini ilga eden encümen kararını değiştirememiştir.⁹⁶

Mebuslar taşra personeli sorunlarının sadece maaşla sınırlı kalmadığı mevcut Vilayet Nizamnamelerinin yetersizliği veya boşluklarının bunun çok daha ötesine geçtiğine de işaret etmişlerdir.⁹⁷ Örneğin Nahiye Müdürleri'nin, kaymakamlar veya diğer mülki personel ile yaşadıkları sorunların çok daha derin olduğunun altını çizmişlerdir. Vilayet sınırlarının belirsizliği veya yanlış tanımlanması ise sorunun diğer yüzünü oluşturuyordu. Nahiyelerin alakasız kazalara onların keza farklı liva ve vilayetlere bağlanmış olmasının yarattığı problemler neredeyse tüm sorunları unutturacak ölçekteydi.⁹⁸ Dahiliye Müsteşarı da en aciz açıklamalarını bu noktada yapmıştı. Çünkü bu konu ile ilgili nezaretin bir projesi yoktu. Müsteşar bu gibi konuların uzun soluklu çalışmalar gerektirdiğini söyleyerek en azından maaş noktasında bu kişilerin rahatlatılması gerektiğini savunmuştu. Parlamento içindeki hava müsteşarın temennilerinin çok dışında gelişmişti ve Dahiliye bütçesinin son kısmı da diğerlerinden farksız bir şekilde encümen kararının kabul edilmesi ile sonuçlanmıştı.⁹⁹

Nisan-Mayıs geçici bütçesinde olduğu gibi 1325 bütçesi görüşmeleri de Dahiliye Nezareti açısından oldukça yıpratıcı geçmişti. Neredeyse hiçbir teklifine meclisten vize alamayan Dahiliye bürokratlarının tek tesellisi artan nezaret tahsisatları olmuştur.¹⁰⁰ “Devr-i istibdad”dan parlamenter sisteme geçişin bürokratların sırtına yüklediği uyum sorununu ise Müsteşar Adil Bey'in açıklamalarından okumak güç değildir. Çekirdekten yetişme bir bürokrat olan Dahiliye müsteşarı, taşradan gelen mebuslara kimi zaman seçkinci ama ağırlıklı olarak ortodoks bir üslupla mevcut mekanizmanın korunması yönünde telkinlerde bulunmak zorunda kalmıştır.¹⁰¹

memur tipolojisine göndermede bulunarak kanıtlamaya çalışıyordu. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 84-87.

⁹⁶ **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 84-85.

⁹⁷ Meclis taşra personelinin sorunlarını maaş odaklı tartışırken Tanin gazetesi muhabiri Ahmet Şerif Anadolu gezisine çıkmış ve izlenimlerini gazetesinde yayınlamaya başlamıştı. Ahmet Şerif'in gözlemleri taşra personelinin hal-i pür melâlini oldukça net bir şekilde ortaya koymaktaydı. Bkz. Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanin**, Kavram Yayınları, İstanbul, 1977.

⁹⁸ Aydın çevre ilan-ı hürriyetten itibaren “mülki taksimat” sorunu hakkında hacimli yazılar yazarak yöneticilerin dikkatini çekmeye çalışmışlardı. Ancak sorun, mevcut idare yapısının kaldıramayacağı ölçekte derindi. Örneğin bkz. Nazkizade Mehmet Hilmi'nin yazısı; **Tercüman-ı Hakikat**, “Taşrada Teşkilat-ı Mülkiye”, n. 9872, 24 Şaban 1326 – 7 Eylül 1324 – 20 Eylül 1908.

⁹⁹ Konu ile ilgili açıklamalarda bulunan Mehmet Talat Bey (Ankara), Vehbi Efendi (Konya), Emrullah Efendi (Kırkkilise), İsmail Sıtkı Bey (Aydın), Muhiddin Efendi (Niğde), Abdülhamid Zöhravi (Hama) ve Müsteşar Adil Bey'in konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 88-91.

¹⁰⁰ Nezaretin 1319 (1903) tarihli bütçesi 85.670.308 iken 1325 (1909) bütçesinde bu rakam 95.122.507'ye çıkarılmıştır. Bkz. **İhsaiyyat-ı Maliye**, 1325, Matbaa-yı amire, İstanbul, 1327, s. 422.

¹⁰¹ “*Bu kadar senedir biz bu makineyi kullanıyoruz. Bu kadar tecrübemiz hasıl olmuş. Şimdiye kadar takdir edememiş isek bilmem ... Bu kadar vilâyât var. Bunları idare edecek, topu topu bir kalem var. Dahiliye Nezaretinin büyük şubeleri, erkânı yoktur efendim. Dahiliye Nezareti diye gözlerimizde tecessüm eden nezaret,*

IV – F Mehmed Talat Bey

İttihatçılar iktidarı daha yakından kontrol etmek adına hazırladıkları “siyasi müsteşarlık” formülünün parlamentoda reddi üzerine nazırlıklara doğrudan kendi üyelerini geçirme kararı almıştır. Bunun ilk adımı Maliye Nezareti’ne Cavid Bey’in atanması olurken; ikinci adım da Talat Bey’in Dahiliye Nazırlığına getirilerek atılmıştır.¹⁰² Yeni nazıra özellikle uzak vilayetlerin sorunlarını hatırlatan gazeteler, kanunlardan ziyade nitelikli mülki kadroların tayinine ve yetiştirilmesine öncelik vermesi konusunda bir takım telkinlerde bulunmuşlardır.¹⁰³ Nezaret, Talat Bey ile yeni bir döneme kapı aralarken haziran sonunda kabul edilen Tensikat Kanunu’na göre kurulan tensikat komisyonlarını da ağırlamaya başlamıştır. Kanun’a göre daire tensikatlarını yapacak komisyon bir ayan, bir mebusan ve üç nezaret personelinden oluşacaktı. Dahiliye Nezareti’nde oluşturulan komisyona Meclis-i Ayan’dan Galip Bey Meclis-i Mebusandan ise Münif Bey katılmaktaydı.¹⁰⁴ Komisyonlar hareket programını belirledikten sonra¹⁰⁵ ağustosun son haftasında nezaretlerdeki çalışmalarına başlamışlardı.¹⁰⁶ Dahiliye Nezareti’ndeki Tensik Komisyonu çalışmalarını özellikle Evrak ve Mektubi Kalemlerinde yoğunlaştırırken okullarda eğitimini sürdüren memurları bunlardan birini seçmek zorunda bırakmışlardı.¹⁰⁷ Komisyon çalışmaları gazetelere yansırken¹⁰⁸ Dahiliye bürokratları da kadro harici kalan memurları açılacak boş kadrolara seri bir şekilde yerleştirmek adına bir komisyon kurulmasını kararlaştırmıştır.¹⁰⁹ Tensikat Komisyonu bir hafta içinde çalışmalarını tamamlamış ve Dahiliye Nezareti’nin nihai kadro profilini kamuoyu ile paylaşmıştır.¹¹⁰ Dahiliye Nezareti bir yandan kadro harici kalan kişilerin işlemlerini hızlandırırken¹¹¹ diğer

bir nazır, bir müsteşar, bir muhasebeci, bir mektupçu, bir matbuat müdürü, bir nüfus müdüründen ibarettir başka bir şey yoktur”. M.M.Z.C. İ: 123 21 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, s. 81

¹⁰² Talat Bey nazırlığı devraldığında kırklarında bulunuyordu ve kabinenin en genç nazırını olarak gösterilmişti. İTC liderlerinden olan Talat Bey, bir kaç ay önce Avrupa’da resmi temaslarda bulunan meclis komisyonunun da reisliğini üstlenmişti. İttihatçı basın özellikle gençliğine göndermede bulunarak nezaretin aradığı nazırını nihayetinde bulduğunu belirtmişti. **İttihad**, “Yeni Dahiliye Nazır”, n. 77, 25 Receb 1327 – 29 Temmuz 1325 – 11 Ağustos 1909. Bkz. **Tanin**, “Yeni Dahiliye Nazırımız”, n. 338, 25 Receb 1327 – 29 Temmuz 1325 – 11 Ağustos 1909. Talat Bey’in ilk yaptığı işlerden biri memur devam saatlerini düzenlemek olmuştur. Bkz. **İttihad**, “Dahiliye Nezareti’nde İcraat”, n. 79, 26 Receb 1327 – 31 Temmuz 1325 – 13 Ağustos 1909.

¹⁰³ **Tanin**, “Taşralar”, n. 335, 22 Receb 1327 – 25 Temmuz 1325 – 8 Ağustos 1909.

¹⁰⁴ **Tanin**, n. 342, 29 Receb 1327 – 2 Ağustos 1325 – 15 Ağustos 1909.

¹⁰⁵ **Tanin**, n.344, 30 Receb 1327 – 4 Ağustos 1325 – 17 Ağustos 1909.

¹⁰⁶ **Tanin**, “Tensikat”, n. 352, 9 Şevval 1327 – 12 Ağustos 1325 – 25 Ağustos 1909.

¹⁰⁷ **Tanin**, “Tensikat”, n. 353, 10 Şevval 1327 – 13 Ağustos 1325 – 26 Ağustos 1909.

¹⁰⁸ **Tanin**, “Tensikat Komisyonları”, n. 356, 13 Şevval 1327 – 16 Ağustos 1325 – 29 Ağustos 1909.

¹⁰⁹ **B.O.A. M.V.** 132 37.

¹¹⁰ **Tanin**, “Dahiliye Nezareti Tensikati”, n. 358, 15 Şevval 1327 – 18 Ağustos 1325 – 31 Ağustos 1909.

¹¹¹ Kadro haricine çıkarılan 23 kişiden sadece 17’si tazminat talebinde bulunmuştu. Bkz. **Tanin**, n. 361, 18 Şaban 1327 – 21 Ağustos 1325 – 3 Eylül 1909.

tarafında da bu gibi memurlar için oluşturduğu komisyona son şeklini vermiş ve çalışmalarını başlamasını sağlamıştı.¹¹²

Dahiliye Nezareti son bütçe görüşmelerinde alınan kararlar uyarınca vali, mutasarrıflık, kaymakamlık ve mektubi kalem muavinliklerinin ilga edildiğini taşra birimlerine duyururken¹¹³ taksimat-ı mülkiye konusunda oluşturulacak komisyonlar için bir çalışma programı yayınlamıştır. Komisyon hazırlıklarından taşra şubelerini de haberdar eden Dahiliye bürokratları, vilayet personelinden başında buldukları vilayetin coğrafi özellikleri ile ilgili ayrıntılı rapor ve haritalar hazırlamasını istemiştir.¹¹⁴ Vilayet nüfus memurlarının görev ve maaş durumlarını 1325 bütçesi ışığında yeniden tanımlayan Dahiliye Nezareti,¹¹⁵ Yemen sorunu ile ilgili olarak da tahrir katipleri ve nahiye müdürleri gibi ikinci dereceden memurların yöre halkından seçilebileceğini duyurmuştu.¹¹⁶ Ayrıca görülen lüzum üzerine bu vilayette vali muavinliğini yeniden ihdas edilmişti.¹¹⁷

Nezaret tarafından eylül başında genç ve tecrübesiz kişilerin mutasarrıf ve kaymakam olarak tayinleri özellikle İttihatçı basın tarafından alkışlanmıştı. Önceki dönemin yaşlı ve inisiyatif almaktan çekinen memurları nedeniyle 31 Mart gibi talihsiz olayların yaşandığına dikkat çeken Hüseyin Cahid ülkenin bu genç yöneticilerden icraat beklediğini yazmıştı.¹¹⁸ Vilayet ve Nahiye Kanunları basın tarafından en çok dile getirilen kanunlardı. Böylece ibre artık iş bilir yöneticilerin atanmasına doğru kaymıştı. Yalvaç köyünde koleradan pek çok kişinin ölmesi ve bölgedeki mülki personelin olaya seyirci kalması bu yöndeki eleştirileri fazlalaştırırken¹¹⁹ halk ile hükümeti bir araya getirip projeler üretecek kişilerin derhal taşrada görevlendirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.¹²⁰ Bütçe tartışmaları sırasında da bahsedilen teftiş memurları konusunda adım atan Dahiliye bürokratları eylül başında bütçe koşulları çerçevesinde dört kişilik bir mülkiye müfettişi kadrosu ihdas etmişti. İmparatorluğun sınırları düşünüldüğünde bu rakamın çok düşük olduğuna değinen basın,

¹¹² Komisyon reisliğini Şura-yı devlet üyelerinden Mustafa Bey getirilirken üyeliklerine Ayan Başkatibi İsmail Müştak ve Mebusandan Ahmet Ferit Beyler tayin edilmişti. Bkz. **Tanin**, n. 365, 22 Şaban 1327 – 25 Ağustos 1325 – 7 Eylül 1909.

¹¹³ **B.O.A.** DH. MUİ. 12-1 30.

¹¹⁴ Her vilayette oluşturulacak komisyonların çalışma talimatı 15 maddeden oluşuyordu ve gerekçesinde şu satırlara yer verilmişti, “ ... vilayat-ı Osmaniye taksimat-ı mülkiyesinin bir suret-i matlube ve munyazamada icrası zımında kaç nahiyeden bir kaza ve ne kadar kazadan bir liva ve kaç livadan bir vilayet teşkil olunacağını her kaza dairesinin nemikdar-ı nüfusa havi ve muhiti kaç saatten ibaret bulunacağını bilinmesi ve her vilayetin birer haritasıyla mülhakatını irae eder bir cetvelin tanzimi muktezi görünmesine binaen ...”. **B.O.A.** İ. Kan. ve Niz. Z1327 1.

¹¹⁵ **B.O.A.** DH. MUİ. 6-1 40.

¹¹⁶ **B.O.A.** DH. MUİ. 1-1 75.

¹¹⁷ **B.O.A.** M.V. 134 52.

¹¹⁸ **Tanin**, n. 378, 5 Ramazan 1327 – 7 Eylül 1325 – 20 Eylül 1909.

¹¹⁹ **Tanin**, “Taşranın derdi”, n. 370, 27 Şaban 1327 – 30 Ağustos 1325 – 12 Eylül 1909.

¹²⁰ **Tanin**, “Yeni idare memurları”, n. 371, 28 Şaban 1327 – 31 Ağustos 1325 – 13 Eylül 1909.

yine de başlangıç için bu gelişmenin umut verici olduğunu çünkü böylesi bir kontrol mekanizması ile taşraların disiplin altına alınabileceğini sütunlarına taşımışlardı.¹²¹

Dahiliye bürokratları taşra kadar merkez teşkilatı için de oldukça önemli sayılabilecek bir dizi karara imza atmıştı. Nezaret kabul saatlerini belirli günlerle sınırlandırılmasının ardından¹²² nezaret harcamalarını bir intizam altına almak için bir mübayaat komisyonunun kurulmasına karar verilmişti.¹²³ Taşra tensikatı ile ilgili ayrıntılı defterler isteyen merkez teşkilatı, ayrıca boşalan kadrolara Mülkiyeli ve diğer yüksek okul mezunu adaylara öncelik tanınmasını şart koşmuştur.¹²⁴ Bu amaçla taşradaki Mülkiye mezunu memurların envanterini çıkartan Dahiliye Nezareti,¹²⁵ tensikat sonucunda açıkta kalan yüksek okul mezunu memurların istihdamı için de Adliye Nezareti bürokratları ile de temaslarda bulunmuştur.¹²⁶ İzin sürelerine riayet etmeyen personel hakkında oldukça sert tedbirler alarak bu kişilerin ilişkisini kesen Dahiliye bürokratları,¹²⁷ Vilayat Kanunu layihası hakkında nazır Talat Bey'i bilgilendirdikten sonra incelenmesi için Şura-yı devlet'e göndermişlerdir.¹²⁸ Dahiliye Nezareti Sicill-i Memurin Kalemi, ağustos-ekim arasındaki evrak işlem performansının parlak sonuçlarını kamuoyuna duyururken¹²⁹ mutasarrıf ve kaymakamların tabi olduğu tayin ve terfii talimatnamesinin gözden geçirilmesi için bir komisyon oluşturulmuştur.¹³⁰ Talat Bey'in bayram tatilini yurt teftiş gezisi ile değerlendirmesi¹³¹ gibi veya yeni atanan mutasarrıf ve kaymakamların İstanbul'dan duyulan başarılarını ilk sayfalarına taşıyan basın genç ve tecrübesiz kişilerin vatan aşkı ile neler yapabileceğini göstermek istemiştir.¹³² Bu amaçla mülki personelin önündeki engellerin

¹²¹ Bu sıralarda Tanin gazetesi Anadolu'ya bir muhabir (Ahmet Şerif) göndererek bu kişinin gözlemlerini yayınlamaya başlamıştı. Basit bir gazeteci için bile vilayet mülki personelinin büyük hazırlıklar yaptığını söyleyen Hüseyin Cahit, yüksek yetkilerle donanmış bir mülkiye müfettişinin bu beldelerde yaratacağı etkinin çok daha büyük olacağını belirtmişti. Bkz. **Tanin**, "Taşraları teftiş etmeliyiz", n. 379, 6 Ramazan 1327 – 8 Eylül 1325 – 21 Eylül 1909.

¹²² **Tanin**, "Dahiliye kabul saatleri", n. 411, 10 Şevval 1327 – 12 Teşrin-i evvel 1325 – 23 Ekim 1909.

¹²³ **B.O.A. Ş.D.** 2790 47.

¹²⁴ **B.O.A. DH. MUİ.** 19-2 14.

¹²⁵ **B.O.A. DH. MUİ.** 16-3 14.

¹²⁶ **Tanin**, "Dahiliye memurini", n. 399, 26 Ramazan 1327 – 28 Eylül 1325 – 11 Ekim 1909.

¹²⁷ **Tanin**, "Dahiliye memurları", n. 386, 13 Ramazan 1327 – 15 Eylül 1325 – 25 Eylül 1909.

¹²⁸ Eski Erzurum Valisi Halis Paşa, Halep eski valisi Reşid Bey ve Şura-yı devlet reisi Necmeddin Molla'dan oluşan komisyon Şura-yı devlet'te toplanarak incelemelerine başlamıştı. Bkz. **Tanin**, "İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi", n. 433, 3 Zilkade 1327 – 3 Teşrin-i sani 1325 – 16 Kasım 1909.

¹²⁹ Söz konusu üç ay içerisinde kaleme gelen 1909 evrakın 1856'sının işlemi tamamlanmıştı. Bkz. **Tanin**, "Dahiliye Nezareti Memurin Kalemi muamelatı", n. 434, 3 Zilkade 1327 – 3 Teşrin-i sani 1325 – 16 Kasım 1909.

¹³⁰ **Tanin**, "Dahiliye İntihab Encümeni", n. 451, 21 Zilkade 1327 – 21 Teşrin-i sani 1325 – 4 Aralık 1909.

¹³¹ **Tanin**, "Nazırlarımızın seyahati", n. 406, 3 Şevval 1327 – 5 Ekim 1325 – 18 Ekim 1909.

¹³² Örneğin Siroz kaymakamının faaliyetlerinin Tanin'in ilk sayfasında kendine yer bulması bunun en güzel örneğiydi. Bkz. **Tanin**, "Yapılabilecek işler", n. 452, 22 Zilkade 1327 – 22 Teşrin-i sani 1325 – 5 Aralık 1909.

kaldırılması için daha fazla tevsi-i mezuniyet isteyen gazeteler,¹³³ yeni yöneticilerin yetişmesini sağlayan Mekteb-i Mülkiye gibi okulların da devrin düşüncesine göre kendini ayarlamasını yani ideolojik bir tercihte bulunması gerektiğini hatırlatmışlardır.¹³⁴

Aralık ayının sonunda Hilmi Paşa'nın istifası ile Sadaret'e Hakkı Paşa getirilmişti. Hakkı Paşa kabinesini oluştururken Talat Bey'i yerinde bırakmayı tercih etmişti.¹³⁵ Talat Bey ile yola devam eden nezaret, rutin işlerine kaldığı yerden devam etmiştir. Taşradan gelen şikayetlere “mucibince amel oluna” yazıları gönderen nezaret bürokratları¹³⁶ bir yandan boşalan kadrolara sınav şartıyla kadro hariçlerini davet ederken¹³⁷ diğer tarafta mazulin kapsamındaki memurların maaşlarını daha kolay almaları için bir takım prosedürel düzenlemeler yapmışlardı.¹³⁸ Bununla beraber nezaretin en önemli gündem maddesini teftiş oluşturuyordu. Kaymakamları gönderdiği uyarı yazıları ile daha fazla teftişte bulunmalarını isteyen Dahiliye bürokratlarına¹³⁹ basın özellikle bu konuda tam destek vermiştir. Mevcut müfettiş sayısının artırılması gereğine dikkat çeken yazılar merkez-taşra koordinasyonun ancak böylesi kurumlar üzerine yükselebileceği mesajını vermişlerdi.¹⁴⁰ Hükümet, söz konusu müfettişlerin bir program çerçevesinde çalışmasını sağlayacak talimatnamenin hazırlık sürecini denetim altında tutarken¹⁴¹ diğer taraftan da nezaret memurlarının donanımını artıracak yeni seçim kriterleri yayınlamıştı. Yeni kararnameye göre mülkiye mezunu olmayan kaymakamların terfiisi dört sene iyi hizmet ve sınav şartına bağlanırken sultani veya idadi mezunu olup nahiye müdürlüğüne atanan kişilerin üçüncü sınıf kaymakamlığa terfiisi on sene iyi hizmet ve sınav koşuluna bağlanmıştı.¹⁴² Bu arada imparatorluk coğrafyasının envanterinin çıkarılmasına büyük katkı sağlayacak Taksimat-ı

¹³³ **Tanin**, “Memurlara selahiyet”, n. 427, 26 Şevval 1327 – 28 Teşrin-i evvel 1325 – 10 Kasım 1909.

¹³⁴ İlan-ı hürriyetin üzerinden bir yıl geçmiş olmasına karşın Mülkiye'nin imajında değişen çok fazla bir şey yoktur. Haber okulun müfredatını eleştirirken okulun kendisini “hedef belirsizliğinden” kurtarması gereğini telkin etmişti. Bkz. **Tanin**, “Mekteb-i Mülkiye”, n.466, 6 Zilhicce 1327 – 6 Kanun-i evvel 1325 – 19 Aralık 1909. Benzer bir yazı için: Bkz. **Tanin**, “Mekteb-i Mülkiye”, n. 547, 30 Safer 1328 – 27 Şubat 1325 – 12 Mart 1910.

¹³⁵ **Salname-i Servet-i Fünun**, İstanbul, 1326, s. 131-132.

¹³⁶ Urfa'dan gelen ve mülki memurların iş bilmezliğinden şikayet eden yazıya verilen cevap için: Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 56 2.

¹³⁷ **Tanin**, “Münhal memuriyetler”, n. 482, 22 Zilhicce 1327 – 22 Kanun-ı evvel 1325 – 5 Ocak 1910.

¹³⁸ **Tanin**, “Dahiliye memurin-i mazulesine”, n. 485, 25 Zilhicce 1327 – 25 Kanun-ı evvel 1325 – 9 Ocak 1909.

¹³⁹ **B.O.A.** Y. PRK. BŞK. 80 80.

¹⁴⁰ Hüseyin Cahid seçilecek müfettişlerin yabancı değil bizim insanımızdan olması gerektiğini söyler ve bunu da bizim insanımızın halinden ancak yine bizim anlayacağımızı ileri sürer. Bkz. **Tanin**, “Dahiliye müfettişleri”, n. 506, 18 Muharrem 1328 – 17 Kanun-i sani 1325 – 30 Ocak 1910.

¹⁴¹ Toplam 39 maddeden oluşacak Mülkiye Müfettişleri talimatnamesi ile ilgili hazırlıkların aralıksız sürdürüldüğü ve görüşmelerin Şura-yı devlet'in Mülkiye Dairesi'nde yürütüldüğüne dair: Bkz. **Tanin**, “Mülkiye Müfettişleri Talimatnamesi”, n. 543, 26 Safer 1328 – 23 Şubat 1325 – 8 Mart 1910.

¹⁴² **Tanin**, “Memurin-i mülkiye intihabı”, n. 582, 5 Rebiülahir 1328 – 3 Nisan 1326 – 16 Nisan 1910.

Mülkiye Talimatnamesi için Saray'dan onay çıkaran Dahiliye bürokratları¹⁴³ incelemeleri tamamlanan Mülkiye Müfettişleri Talimatnamesi'ni Saray'ın onayına sunmuştur.¹⁴⁴

1326 (1910) yılı bütçe görüşmelerinin de en gözde konusu Mülkiye Müfettişleri olmuştu. Teftiş sistemi ile imparatorlukta arazların ortadan kalkmayacağını düşünen bir takım mebuslar, müfettişlere ait bütçenin artırılmasının nedenini sorduklarında kürsüye gelen Nazır Talat Bey, söz konusu artışın halihazırda görevde bulunan müfettişlere muavin tayin etmek amacıyla kullanılacağını dile getirmişti. Geçen dönemde özellikle Kosova ve Beyrut'ta görev yapan müfettişlerin üstün başarı sağladığının altını çizen Dahiliye Nazırı, ısrarla dört müfettiş ile düzenin sağlanamayacağını ileri süren mebuslara karşı Edirne ve Çatalca'da bulunan muhacirlerle ilgili olarak müfettişlerin hazırladığı raporlara bakıldığı ve bunun üzerinden politika üretildiği hatırlatmasında bulunmuştur.¹⁴⁵

Geçen bütçe döneminde olduğu gibi bu dönemde taşra tahrirat memurlarına yönelik eleştiriler yapılmıştı. Geçen yıl Mektupçu unvanlı memurların isimlerinin Tahrirat memuruna dönüştürüldüğünü hatırlatan mebuslar, yine de bu kişilerin fazla istihdam yarattıkları ve bu nedenle de ilga edilmelerinin en uygunu olacağını öne sürmüşlerdi. Talat Bey ise sadece müsevvitler ve mümeyyizler ile vilayet kağıt akışının altından kalkmanın mümkün olmadığı hatırlatmasında bulunmuştu. Vilayetlerdeki Umur-ı Ecnebiyye Müdürlerinin Hariciye Nezareti tarafından idare edilmesini salık veren mebuslara karşı da Talat Bey, iki nezaret arasındaki farkı “tefrik-i vezaiif” çerçevesinde açıklamıştı. Taksimat-ı mülkiye ile ilgili sorulara bu projenin masraf kalemleri hesaba katılarak seneye bırakıldığını söyleyen Talat Bey, mülki memurlar arasında gayri Müslim memurların çok az olduğuna dair eleştirilere ise bunda bir kasıt aranmaması gerektiğini hangi dinden olursa olsun başvuru şartlarını yerine getiren memur adaylarının şimdiye kadar geri çevrilmediğini hatırlatmıştı. Özellikle Talat Bey'in yerinde cevapları ve parlamento içindeki ağırlığı nedeniyle Dahiliye Nezareti, önceki yıllarla kıyaslanmayacak şekilde bütçe sınavını başarıyla atlatmıştır.¹⁴⁶

Müfettiş muavinlikleri için parlamentodan bütçe iznini çıkaran Dahiliye Nezareti hemen başvurular için gazete ilanı verirken¹⁴⁷ 21 yaşındaki Mülkiye mezunu gençlerin

¹⁴³ **Tanin**, “Vilayet Teşkilatı”, n. 518, 30 Muharrem 1328 – 29 Kanun-i sani 1325 – 11 Şubat 1910.

¹⁴⁴ **Tanin**, “Mülkiye Müfettişleri Talimatnamesi”, n.579, 2 Rebiülahir 1328 – 31 Mart 1326 – 13 Nisan 1910.

¹⁴⁵ Müfettişlik sisteminin aleyhinde görüş bildiren Mehmet Şevket Bey (Bağdat) ve Mehmet Vehbi Efendi'nin (Konya) açıklamaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 95 10 Mayıs 1326 (23 Mayıs 1910) C: 1, ss. 414-419.

¹⁴⁶ Dahiliye Nezareti bütçe görüşmelerinin ikinci ayağına damgasını vuran Trayan Nali Bey (Manastır), Nisim Mazelyah (İzmir) ve Mehmet Emin Efendi'nin (Konya) konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 97 12 Mayıs 1326 (25 Mayıs 1910) C: 1, ss. 455-485 ve 517-519.

¹⁴⁷ Başvuru şartlarını ve sınav kapsamını içeren gazete ilanı tam olarak şu şekildeydi, “*Mülkiye müfettiş muavinlikleri: Bila-imitihan dört mülkiye müfettiş muavini alınacaktır Muavinliklerin maaşı iki bin guruştur.*”

atamalarına ilişkin Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'nin 15. maddesinin gözden geçirilmesi için Sadaret üzerinden kulis yapmışlardı.¹⁴⁸ Nezaret, Sicil Kalemi'ne tercüme-i hal varakasını teslim etmeyenleri için ısrarla uyarılar yayınlarken,¹⁴⁹ tayin ve becayişlerde mümkün olduğunca tarafsız kararlar alınması için bir takım düzenlemelere de gitmiştir.¹⁵⁰ Dahiliye Nezareti'nin dört kişilik müfettiş muavinliği kadrosuna toplam 22 kişi başvururken nezaret yetkilileri sınavla ilgili ayrıntıları kamuoyuna duyurma gereği hissetmiştir.¹⁵¹ Nezaret özellikle Arap İsyanı'nda önemli bir direniş noktası olarak gördüğü Beyrut'a müfettiş gönderirken bu kişilerin tüm hareketlerini merkezden yönlendirmiştir.¹⁵² Dahiliye bürokratları söz konusu müfettişlerden gelen raporlar doğrultusunda politikalar da geliştirmiş ve örneğin Diyarbakır'daki mülki yetkilileri eşrafa karşı çok müsamahalı davranmamaları konusunda uyarmıştır.¹⁵³ Nezaret kadro hariçlerine istihdam sağlamaya yönelik adımlar atarken¹⁵⁴ taşra mülki memurlarına yöre insanın ibadetlerine saygılı olması veya Müslüman bir coğrafyada ise Cuma namazlarını kaçırmamaları gibi uyarılarda bulunmayı da ihmal etmemiştir.¹⁵⁵ Nezaret bu nokta üzerinde o kadar titizlikle durmuştur ki örneğin mezhep ve din ayrımı güttüğü söylenen Selanik Valisi'ne çok sert bir uyarı yazısı göndererek valiye "meşrutiyet ilkelerini" hatırlatmıştır.¹⁵⁶

İmtihana kayıt şartları şunlardır: 1- Mekteb-i mülkiyyeden mezun olmak, bil-fül devlet hizmetinde istihdam edilmiş olmak. 2- Sınni 25'ten dün 45'ten yukarı olmamak 3- Tamm'ül-sıhha ve müşak ve seferiyeye bir manisi bulunmamak 4- İmtihan; a- kifayet-i resmîyeden b- idare-i vilayet nizamnamesinin mevadd-ı umumiyesinden c- mülkiye müfettişleri talimatnamesinde müfettişlerin teftiş ile mükellef oldukları dermeyeran olunan mevaddan, yani memurin-i mülkiyenin umur-ı maliye ve umur-ı belediyyeye nafia ve maarife ve zabita-ı adliye hususâtında vazifelerine taalluk eden aşar müzayedesı, ağnam tadadı, vergi tarhu ve cibayeti, turuk ve meabir münakaşası, zabita-i mania ve adliye vezai'fi, nüfus ve tapu ve belediye muamelatı hakkındaki ahkam-ı kanuniyeden. İmtihana girmek isteyenler nüfus tezkerelerini şehadetnamelerini, tercüme-i hal varakalarını, ve tamü's-sıha ve meşali ve seferiyeye mütehamil olmadıklarına dair raporları temmuzun üçünden yirmisine kadar heyet-i teftişiyeye kadar müracaat edecekleridir". **Tanin**, "Mülkiye müfettiş muavinlikleri", n. 672, 8 Receb 1328 – 2 Temmuz 1326 – 15 Temmuz 1910.

¹⁴⁸ Dahiliye Nezareti bunun amacını şu şekilde açıklamıştı, "... hükümetin mektepli memurlara ihtiyacı derkar bulunmasına mebni mekteb-i mezkur mezunlarından 21 yaşını ikmal edenlerin maiyet memurluklarında istihdamı münasip görüldüğü ...". **Tanin**, "Mekteb-i mülkiyye mezunları", n. 703, 11 Şaban 1328 – 3 Ağustos 1326 – 16 Ağustos 1910. Meclis-i Vükela tarafından yeniden düzenlenen ve kabul edilen ilgili madde için: Bkz. Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi 1859-1968**, C. I, Mars Matbaası, Ankara, 1968, ss. 342-344.

¹⁴⁹ **B.O.A.** DH. HMs. 24 53.

¹⁵⁰ **Tanin**, "Memurin-i dahiliye", n. 707, 15 Şaban 1328 – 7 Ağustos 1326 – 20 Ağustos 1910.

¹⁵¹ **Tanin**, "Mülkiye müfettiş muavinleri imtihanı", n. 718, 26 Şaban 1328 – 18 Ağustos 1326 – 31 Ağustos 1910.

¹⁵² **B.O.A.** DH. MTV. 6-1 20.

¹⁵³ **B.O.A.** DH. MTV. 6-1 17.

¹⁵⁴ **Tanin**, "Münhal memuriyet", n. 763, 12 Şevval 1328 – 3 Teşrin-i evvel 1326 – 16 Ekim 1910.

¹⁵⁵ **B.O.A.** DH. MTV. 6-2 4.

¹⁵⁶ **B.O.A.** DH. MTV. 6-1 47.

IV – G Halil Bey

Arnavutluk İsyanı'nın yarattığı sorunlara fazlasıyla gömülen ve isyancıların vergi ve eğitim konularında ifrat-tefrit sınırlarını aşan istemleri karşısında yerel liderleri de içine alan bir komisyon oluşturma yoluna giden Dahiliye bürokratları¹⁵⁷ Tensik Kanunu'nun uygulaması nedeniyle de diğer nezaretlerle büyük gerilimler yaşamıştır. Kudüs'te kadro harici kalan müftü ve naipin atamalarının bölge tensik komisyonunca yapılması Meşihat'in ağır eleştirilerine neden olurken¹⁵⁸ benzer bir sebepten dolayı Defter-i hakani Nezareti ile de yazışmalarda bulunulmuştur.¹⁵⁹ Trablugarb'taki askeri ricalin de Humus Mutasarrıfı'nın işine karışıp onun üzerinden hükümetin politikasını eleştirmesi de Harbiye ile Dahiliye Nezaretleri arasında bir takım yazışmaların yapılmasına yol açmıştır.¹⁶⁰ Yıl sonuna gelindiğinde hükümet belki de en önemli tartışma konularından birine noktayı koymuş ve Vilayat Kanunu layihasını meclise teslim etmişti.¹⁶¹ Yine de bu parlamento içinde gittikçe güçlenen muhalefetin eleştirilerine mani olmamış ve Talat Bey, Vilayat Kanunu'nu verdiği sözden çok sonra teslim ettiği için tenkid edilmiştir.¹⁶² 1911'in ilk aylarında tensikat sonucunda kadro dışı kalan memurlar için kadro sınavları düzenleyen Dahiliye Nezareti,¹⁶³ boş kadroları doldurmak adına Şehremaneti'nden de kaydırmalar yapmıştır.¹⁶⁴ Bu arada yaşanan Bab-ı âli yangınından en az hasarla çıkan Dahiliye Nezareti, sadece Muhaberat-ı Umumniye Şubesi'nin evraklarını kaybetmiş ancak bunun da kopyalarını vilayetlerden hızlı bir şekilde temin etmeye çalışmıştır.¹⁶⁵ Vilayat Kanunu'nun halihazırda meclis komisyonu tarafından incelendiği haberlerini geçen basın,¹⁶⁶ Şubat'ın ilk haftasında Dahiliye Nazırı Talat Bey'in istifa haberlerine de geniş yer vermiştir. Parlamento içinde olduğu gibi kendi içinde de bölünen İTC, yaşanan sorunu nazır değişikliği ile gidermeye çalışmış ve Talat Bey yerine yine İTC'nin önde gelen isimlerinden Halil Bey'i

¹⁵⁷ **B.O.A.** Y. PRK. A. 15 48.

¹⁵⁸ **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 37 ve 39. Erzincan Mutasarrıfı'nın Evkaf personelini tensikten geçirmesi de Dahiliye ile Evkaf Nezareti arasında bir takım yazışmalara sebebiyet vermiştir. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 52.

¹⁵⁹ Kudüs'ten Bolvadin'e tayin olunan Defter-i hakani memurunun görevine başlamaması üzerine Hüdavendigâr Vilayetince bu kadroya atama yapılmış bu ise Defter-i hakani Nezareti tarafından "ihlal" olarak tanımlanmıştır. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 9-1 64.

¹⁶⁰ **B.O.A.** DH. MTV. 21-1 27(2).

¹⁶¹ **M.M.Z.C.** İ: 12 24 Teşrin-i sani 1326 (7 Aralık 1910) C: 1, ss. 352-353.

¹⁶² Özellikle Lütfi Fikri Bey'in (Dersim) eleştirileri için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 12 24 Teşrin-i sani 1326 (7 Aralık 1910) C: 2, ss. 380-384.

¹⁶³ **Tanin**, "Münhal memuriyetler", n. 857, 21 Muharrem 1329 – 9 Kanun-i sani 1326 – 22 Ocak 1911; **Tanin**, "Münhal memuriyet", n. 868, 2 Safer 1329 – 20 Kanun-i sani 1326 – 2 Şubat 1911.

¹⁶⁴ **B.O.A.** DH. MTV. 2 27.

¹⁶⁵ **Tanin**, "Bab-ı âli yangını", n. 873, 7 Safer 1329 – 25 Kanun-i sani 1326 – 7 Şubat 1911.

¹⁶⁶ **Tanin**, "Teşkil-i Vilayat Kanunu", n. 859, 23 Muharrem 1329 – 11 Kanun-i sani 1326 – 24 Ocak 1911.

Dahiliye Nazırlığı'na tayin ettirmiştir.¹⁶⁷ Nazırlık koltuğuna oturduktan sonra çalışma programını açıklayan Halil Bey'in İttihatçı basın da dahil olmak üzere olumlu eleştiriler aldığını söylemek zordur.¹⁶⁸ Örneğin Tanin, programda geçen yeni kanun müjdelerinin bir şey ifade etmediğini dile getirmiş ve önemli olanın doğru kişileri doğru mevkilere getirmek ve icraat yapmak olması gerektiğini yazmıştır.¹⁶⁹

Halil Bey'in ilk kararlarından biri mebus ve ayan görüşmelerine getirdiği kesin sınırlamalar olurken¹⁷⁰ Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği'ndeki hareketleri gündeminin en önemli sorunu olmuştur. Paşa'nın eylemleri parlamento gensorusu ile neticelenirken Nazım Paşa'nın buna karşı imza kampanyası başlatması Halil Bey'i sert önlemler almaya sevk etmiş ve Bağdat Valiliğine Ferik Yusuf Paşa'yı tayin etmiştir.¹⁷¹ Nezaret, Nazım Paşa'nın azil gerekçesinde de mülki personeli keyfice kullanmak, tayin, terfi ve özlük haklarına ve bu alanda oluşturulan kaidelere saygı göstermemek gibi nedenleri sıralamıştı.¹⁷² Kuşkusuz Nazım Paşa'nın azli basit bir mülki-askeri idare çatışması değildi. Söz konusu gerilimde Nazım Paşa'nın Kamil Paşa kliğine yakın tutumu ve Tensikat Kanunu hükümlerini dinlemeyerek keyfice memur tasfiyesine gitmesi gibi merkezi hedef alan tutumları büyük rol oynamıştı.¹⁷³ Halep Valisi'nin de gönderilmesi kaydıyla gensoruya destek verme teklifinde bulunan bölge mebusları ise mevcut gerilime yeni ilmikler atmışlardır.¹⁷⁴ Bölge eşrafı kuşkusuz iktidar alanlarında asker-vali veya iktidara yakın bir vali görmek istemiyordu. Tartışma açılınca vilayetlerindeki memurların yetersizliğinden uzun uzun konuşmalar yapan mebuslar bölgenin menfaatleri söz konusu olduğunda iyi olarak

¹⁶⁷ Halil Bey hatıralarında tecrübesizliğine binaen görevi kabul etmek istemediğini ancak muhalefetin baskısı altında görevinden ayrılan Talat Bey'e manevi yakınlığı olan birisinin bu makama gelmesi gerektiği düşüncesi ile teklifi kabul ettiğini yazıyor. Bkz. **Halil Mentеше'nin Anıları**, Haz. İ. Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, ss. 133-134. Olayları oldukça yakından gözlemleyen İngiltere Büyükelçisi, 1910 sonunda Fransa ve İngiltere'yi karşısına almak pahasına Almanlarla imzalanan borç sözleşmesi ve Makedonya'daki gelişmelerde İngiltere'nin Osmanlı aleyhine tavır almasının halihazırda mevcut olan muhalif dalgayı güçlendirdiğini, son olarak 31 Mart'tan sonra Bağdat'a gönderilen Nazım Paşa'nın Mahmut Şevket Paşa ısrarıyla geri çağırılması üzerine Talat Bey'in istifaya karar verdiğini yazmıştır. Bkz. Doc. 32, "Memorandum respecting the New Regime in Turkey", **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, ss. 259-261.

¹⁶⁸ Tasvir-i Efkâr'da çıkan başyazı, Dahiliye Nezareti teşkilatını "gayr-ı kafi" olarak nitelerken Talat Bey zamanında yürütülen çalışmalarını da üstü kapalı bir şekilde eleştirmiş ve Halil Bey'in ilk yapması gereken işin nezaret teşkilatına dair bir kanun layihasını hazırlamak olduğunu yazmıştır. Bkz. **Tasvir-i Efkâr**, "Yeni Dahiliye Nazırı'ndan Beklediklerimiz", 18 Safer 1329 – 5 Şubat 1326 – 18 Şubat 1911.

¹⁶⁹ **Tanin**, "Dahiliye Nazırı'nın Emirnamesi", n. 887, 21 Safer 1329 – 8 Şubat 1326 – 21 Şubat 1911.

¹⁷⁰ **B.O.A. DH. MTV. 51 7.**

¹⁷¹ **Tanin**, "Nazım Paşa'nın azli", n. 913, 17 Rebiülevvel 1329 – 6 Mart 1327 – 19 Mart 1911.

¹⁷² **Tanin**, "Nazım Paşa hakkında", n. 916, 20 Rebiülevvel 1329 – 9 Mart 1327 – 22 Mart 1911.

¹⁷³ **B.O.A. DH. MTV. 6-2 4; 9-1 84.**

¹⁷⁴ **Tanin**, "Memurin ve mütegalibe", n. 921, 25 Rebiülevvel 1329 – 14 Mart 1327 – 27 Mart 1911.

nitelendirilen memurları feda etmekte de zorlanmamışlardır.¹⁷⁵ İttihatçı basın ise Nazım Paşa olayından eşrafın, yapılacak yeniliklerin ve İTC'nin önündeki en büyük engel olarak görmeye başlamış ve buradan hareketle de bir seri yazılar yayınlamıştır.¹⁷⁶

Dahiliye Nezareti'nin Avrupa'da uygulanan yaz saati uygulamasını başlatması kimi çevrelerce eleştirilirken¹⁷⁷ asıl tepki Vilayat Kanunu ile ilgili olarak parlamentodan gelmiştir. Vilayat Kanunu'nun bu dönem uygulamaya konması için imza kampanyası başlatan mebuslara¹⁷⁸ Dahiliye bürokratları kanunun kapsamını hatırlatarak belki sadece kanunun ilk faslının uygulamaya konabileceğini bildirmişlerdir.¹⁷⁹ Arnavutluk ve Yemen sorunları ile yeni bir bütçe dönemine giren Dahiliye Nezareti,¹⁸⁰ her sene olduğu gibi bu senede son derece ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Yemen, Arnavutluk ve Beyrut'taki olaylardan mülki personeli sorumlu tutan mebuslar, ayrıca gayri Müslimlerin kasıtlı olarak devlet kadrolarından uzak tutulduğunu iddia etmişlerdi. Vilayat Kanunu konusundaki yavaşlığı da Dahiliye'ye yöneltilen eleştiri başlıklarından birini oluştururken Nazım Paşa olayına geç müdahale edilmesi de özellikle Iraklı mebuslar tarafından dile getirilmişti. Halil Paşa zamanında verdiği cevaplarla tartışmaların daha da büyümesini engellerken gerek kanun gerekse de isyanlar konusunda bürokratlarının çalışmalarından örnekler sunarak bütçenin olduğu gibi kabul edilmesini sağlayabilmiştir.¹⁸¹

Meclis'te de tartışıldığı üzere Dahiliye bürokratlarının en önemli gündem maddelerini Arnavutluk ve Yemen İsyanları oluşturmaktaydı. Kamuoyu ve meclis her ne kadar Nazım Paşa olayını daha ileri boyutlara taşımak istese de¹⁸² isyan bölgelerinden olumlu haberlerin gelmemesi, nezaret mesaisinin ağırlıklı olarak bu alana sarf edilmesine

¹⁷⁵ Sadaret'in doğu vilayetlerini teftiş etmek için heyet gönderme kararını meclise ilettiği tezkere herhalde taşra mülki personelinin en ağır şekilde eleştirildiği parlamento oturumlarından birini oluşturmuştur. Bkz. **M.M.Z.C.** İ:24 26 Kanun-i sani 1324 (8 Şubat 1911) C: 1, 494-506.

¹⁷⁶ Özellikle Ahmet Şerif, Anadolu'daki izlenimleri ile ilgili uzun bir makale yayınlamış ve burada vilayetlerin gerçek yöneticilerinin mülki amirler değil eşraf olduğu sonucuna varmıştır. Bkz. **Tanin**, "Memleketimizde taklib ve tenezzüz", n. 950, 24 Rebiülahir 1329 – 12 Nisan 1327 – 25 Nisan 1911.

¹⁷⁷ Gazete mesai saatleri ile bu şekilde oynanmasının memur iş verimini düşürdüğünü iddia etmiştir. Bkz. **Tanin**, "Devam meselesi", n. 913, 17 Rebiülevvel 1329 – 6 Mart 1327 – 19 Mart 1911.

¹⁷⁸ Söz konusu önerge Kütahya Mebusu Ahmet Ferit Bey tarafından verilmiş ve yoğun kabul görmüştü. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 88 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911) C:1, ss. 47-49.

¹⁷⁹ **Tanin**, "Vilayat Kanunu", n.953, 27 Rebiülahir 1329 – 15 Nisan 1327 – 28 Nisan 1911.

¹⁸⁰ Şura-yı devlet Reisi Tevfik Paşa başkanlığında toplanan Yemen Islahat Komisyonu, bu sıralarda bölgenin mülki taksimatına yönelik önemli kararlar almaktaydı. Bkz. **Tanin**, "Yemen Islahat Komisyonu", n. 943, 17 Rebiülahir 1329 – 5 Nisan 1327 – 18 Nisan 1911 ve **Tanin**, "Yemen Islahat Komisyonu", n. 964, 10 Cemaziülevvel 1329 – 26 Nisan 1327 – 9 Mayıs 1911. Arnavutluk'taki memurlar ise maaş artışı gibi ayrıcalıklarla Dahiliye bürokratlarını sıkıştırmaktaydı. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 6-2 6.

¹⁸¹ **M.M.Z.C.** İ: 99 3 Mayıs 1327 (18 Mayıs 1911) C: 1, 550-581. **M.M.Z.C.** İ: 100 4 Mayıs 1327 (17 Mayıs 1911) C:1, ss. 589-636.

¹⁸² Karolidi Efendi'nin Nazım Paşa olayı ile ilgili verdiği önerge için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 110 16 Mayıs 1327 (29 Mayıs 1911) C: 1, s. 294. **Tanin**, "Bağdat Teftiş Komisyonu", n. 977, 23 Cemaziülevvel 1329 – 9 Mayıs 1327 – 22 Mayıs 1911.

yol açmıştı. Yemen'deki mülki memurların tayin ve maaş durumlarının askeri personel ile eşit seviyeye getirilmesi talebini geri çeviren Dahiliye bürokratları,¹⁸³ Arnavutluk'ta mülki makamları elinde tutan askeri personelin artık bu işlere vakit bulamamaları nedeniyle aflarını istemeleri üzerine zor durumda kalmıştı.¹⁸⁴ Devlet, uzun zamandan beri merkezden uzak bölgeleri askeri ricalin yardımı ile yürütmekteydi. Mülki yapıya fazlasıyla militer bir renk katan bu durum her ne kadar mülki ve askeri hiyerarşi arasında çatışma yaratsa da devam ettirilebilmişti. İsyanların imparatorluğun en uç köşelerinden başlayarak içerilere doğru sokulması askeri personelin mülki sorumluluklarından daha fazla şikayet etmesine yol açmıştır. Dahiliye Nezareti bir yerde elindeki sınırlı müfettiş kadrosunu isyan bölgelerine göndererek çözmeye çalışmışsa da bu tedbir ne isyanların engellemeye ne de kamuoyu baskısının önünü kesmeye yetmemiştir.¹⁸⁵

Yemen ve Arnavutluk gibi iç karışıklıkları daha fazla askeri güç ile çözmeye çalışan Şevket Paşa ve Harbiye kurmayları karşısında siyaset zeminini yitiren Dahiliye bürokratları, bir yandan daha öncesinde hiç görülmeyen memur grevlerine karşı politika üretmeye çalışırken¹⁸⁶ diğer tarafta disiplini sağlamak adına daha sert genelgelerin altına imza atmaya başlamıştır.¹⁸⁷ Mülki personelin atama kriterlerini yenileyip sınav duyurularını ilan eden Dahiliye Nezareti, örneğin ikinci ve üçüncü sınıf kaymakamlık hizmetlerinde bulunmuş ve dörder sene bu hizmetlerde bulunmuş kişilerle, mekteb-i idadi ve sultani mezunu olup on yıldan beri nahiye müdürlüklerinde bulunanlar memurları için terfii sınavları düzenlemiştir.¹⁸⁸

IV – H Savaş Yılları

Ekim ayına gelindiğinde gazeteler, taşra sorunlarıyla ilgili ve eğer isyanlar olmadığı takdirde idari mekanizmanın vilayetlerle ilgilenmeyeceği gibi iddialar ileri süren haberlerle

¹⁸³ B.O.A. DH. MTV. 6-2 10.

¹⁸⁴ B.O.A. DH. MTV. 6-2 29.

¹⁸⁵ Tanin, "Müfettişler", n. 1046, 4 Şaban 1329 – 18 Temmuz 1327 – 1 Ağustos 1911. Tanin, "İdare-i Vilayat", n. 1045, 3 Şaban 1329 – 17 Temmuz 1327 – 30 Temmuz 1911.

¹⁸⁶ Selanik Valisi'nin astlarına karşı olan tavırlarını desteklemeyen memurlar toplu iş bırakma eylemi yapmışlar ve Vali hakkındaki şikayetleri Dahiliye bürokratlarına iletmışlerdir. Dahiliye böyle bir eyleme "dünyanın hiçbir yerinde rastlanmadığını" bu nedenle de işlerinin başına geçmeleri gerektiği yönde tavsiyelerde bulunmuştu. Bkz. B.O.A. DH MTV. 18 27.

¹⁸⁷ İzin sürelerine riayet etmeyen memurların müsta'fi sayılarak yerlerine yeni memurların atanmasına dair: Bkz. Tanin, "Memurin-i dahiliye", n. 1095, 25 Ramazan 1329 – 5 Eylül 1327 – 18 Eylül 1911.

¹⁸⁸ Tanin, "Dahiliye Nezareti Memurin Kaleminden", n. 1085, 15 Ramazan 1329 – 26 Ağustos 1327 – 8 Eylül 1911.

dolmuştu.¹⁸⁹ 1911 Ekim’inde yine bir vilayet haberi manşetlere taşınmıştı. Söz konusu vilayet imparatorluğun Afrika’daki son parçası Trablusgarb’tı ve bu sefer bir iç isyan değil emperyal bir saldırı ile karşı karşıyaydı. Neredeyse iki yıldan beri iktidarda bulunan yorgun Hakkı Paşa Kabinesi ortaya çıkan bu son krizin yeni bir iktidarla daha kolay bir şekilde aşılabileceğini düşünmüş ve istifa etmişti. Yeni hükümet Said Paşa’nın öncülüğünde hızlı bir şekilde kurulmuş ve Dahiliye Nazırlığı’na Edirne Valisi Celal Bey getirilmişti.¹⁹⁰

Said Paşa Kabinesi göreve gelir gelmez ilk icraatı Osmanlı memurunu yaklaşık on yıl sürecek seferberlik şartları içine almak olmuştur. 16 maddeden oluşan talimat ile nahiyelerden nezaretin en üst mevkisine kadar her mülkiye ve maliye personelinin savaş içerisindeki görevi en ince ayrıntılarına kadar sıralanmıştı.¹⁹¹ Dahiliye Nezareti personeli, imparatorluğun belki de en sancılı döneminde maaşlarından yaptıkları kesintileri Donama Cemiyeti’ne vererek ordunun arkasında olduklarını göstermişlerdi.¹⁹² Yeni Dahiliye Nazırı Celal Bey ise yaşanan bu olağanüstü günlerde bir takım reformlara yönelmişti. Memurların tayin ve terfii gibi bir takım özlük haklarını kesinleştirecek nizamnamenin hazırlanması için bir komisyon oluştururken¹⁹³ özellikle harcırah konusunda yaşanan suistimalleri önlemek adına bir dizi talimatlar yayınlamıştır.¹⁹⁴ Celal Bey’in belki de en alışılmadık icraatı, memur performansını tespit etmek üzere kurdurduğu komisyon olmuştur. Maarif, Adliye ve Dahiliye Nazırlarından oluşan komisyon, “*en ziyade sahib-i iktidar ve ehliyet olanların temyiz*” edilmesini amaçlamıştır.¹⁹⁵ Meclis komisyonunda incelenen İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu’nu Sadaret kanalıyla geri isteten Celal Bey, söz konusu kanun taslağını kendi çalışma arkadaşları ile bir kere daha gözden geçirmek istemiştir.¹⁹⁶ İlan-ı hürriyetten

¹⁸⁹ “... bütün şu hükümet makinesi yalnız merkez için kurulmuş olmasa gerekir. Taşralarda devlet umuru her cihette yolunda gitmelidir ki, bunların mahsulası olarak merkezde tecelli edecek faaliyet de memnuniyet bahş bir şekilde vücut bulabilsin”. **Tanin**, “Taşraların şikayetlerinden”, n. 1097, 27 Ramazan 1329 – 7 Eylül 1327 – 20 Eylül 1911.

¹⁹⁰ **Şehbal**, 5 Zilkade 1329 – 15 Teşrin-i evvel 1327 – 28 Ekim 1911, s. 47.

¹⁹¹ No: 207-“Memurin-i mülkiye ve maliyenin seferberlik esnasındaki vezaifi hakkında talimat”, **Düstur**, Tertib II, C. III, ss. 742-747.

¹⁹² **Tanin**, “Dahiliye Memurin Kalemi’nde”, n. 1125, 27 Şevval 1329 – 7 Teşrin-i evvel 1327 – 20 Ekim 1911.

¹⁹³ **Tanin**, “Memurin-i Mülkiye Komisyonu”, n. 1130, 2 Rebiülevvel 1327 – 25 Ekim 1911; Söz konusu komisyon Dahiliye Nezareti Tahrirat Müdürü Şükrü Bey, Muhasebeci Saim Bey, Muhaberat Dördüncü Şube Müdürü Süleyman Fehmi Bey, Umur-ı Hukukiye Müdürü Mümtaz Bey ve Memurin Müdürü Şeref Bey’den oluşuyordu. Bkz. **Tanin**, “Memurin Komisyonu”, n. 1151, 24 Rebiülevvel 1329 – 3 Teşrin-i sani 1327 – 15 Kasım 1911.

¹⁹⁴ **Tanin**, “Memurin-i dahiliye hakkında”, n. 1131, 3 Rebiülevvel 1329 – 13 Teşrin-i evvel 1327 – 26 Ekim 1911.

¹⁹⁵ Komisyondan olumlu puan alamayan memurlar hakkında herhangi bir kanuni yaptırım uygulamazken olumlu puan alan memurların üst makamlara terfi edilmesini amaçlanmıştır. Bkz. **Tanin**, “Tedkik Komisyonu”, n. 1135, 8 Rebiülevvel 1329 – 17 Teşrin-i evvel 1327 – 30 Ekim 1911.

¹⁹⁶ Sadaretin bu talebi meclis içinde haylice gürültü koparmış ve sonuçta sadaretin layihayı 20 gün içinde geri iade etmesi kaydıyla kabul edilmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 7 15 Teşrin-i evvel 1327 (28 Ekim 1911) C: 1, s.132-135. Söz konusu layiha belirtilen süre içerisinde Sadaret tarafından şu ibare ile teslim edilmişti, “ ...

beri sürekli olarak yinelenen Doğu Anadolu Reformu konusu ile ilgili olarak özellikle parlamento baskısı nedeniyle 1911 sonlarında somut adımlar atılmaya başlanmış ve bu amaçla Dahiliye, Adliye, Harbiye, ile Ticaret ve Ziraat Nazırlarından oluşan bir komisyon Dahiliye Nezareti'nde toplanmaya başlamıştır. Mebuslar tarafından sunulan önermeleri incelemeye alan Komisyon, müzakerelerin sonucunda bir rapor hazırlamış ve görüşülmek üzere Meclis-i Vükela'ya sunmuştu.¹⁹⁷

Aralık sonunda muhalefetin gücünü gittikçe artırması ve iktidarın yasalarını bloke etmesi Said Paşa'nın istifası ile sonuçlanmıştır. Yeni kabineyi kurmak üzere tekrar görevlendirilen Said Paşa, 3 Ocak 1912'de hükümet üyelerini açıklamıştı. Yeni hükümette Dahiliye Nazırlığı Adliye Nazırı Memduh Bey'in vekaletine bırakılmıştı. Ancak bu durum yaklaşık iki hafta kadar sürmüş ve 22 Ocak'ta eski Edirne Valisi ve Rüşumat Müdürü Hacı Adil Bey, Dahiliye Nazırlığı'na getirilmiştir.¹⁹⁸ Yaşanan bu geçiş sürecinde Dahiliye bürokratları, Trablusgarb'ta devam eden askeri-mülki çatışmaya nihai noktayı koyarken¹⁹⁹ özellikle Adil Bey'in tayininden sonra tüm enerjisini Arnavutluk İsyanı'na vermiştir. Öncelikli olarak vali tayinleri ve becayişleri ile valilerin pozisyonlarını gözden geçiren nezaret yetkilileri, atama kriterlerini valilerin bölgeye yakınlıklarına göre düzenlemiştir.²⁰⁰ Kurum içindeki görevlendirmeleri de kurduğu bir komisyon kanalıyla gerçekleştiren Hacı Adil Bey,²⁰¹ daha sonra Arnavutluk'taki olayları kendi gözleri ile görmek için kalabalık bir mülki ve askeri heyetle teftiş gezisine çıkmıştır (18 Şubat 1912).²⁰² Teftiş gezileri sırasında Arnavut çetecilerin saldırısına da uğrayan Dahiliye Nazırı, gezisini haziran başlarına kadar sürdürmüştür.²⁰³ Gezi her ne kadar hükümet ile Arnavutlar arasındaki buzları eritmese de kurumsal bazı önemli sonuçlar doğurmuştur.

istenilmesi, muhteviyatına malumat hasıl olmak ve tadilata muhtaç yerleri görülür ise onları ilave etmek içindi". Bkz. M.M.Z.C. İ: 16 2 Teşrin-i sani 1327 (15 Kasım 1911) C: 1, s. 423.

¹⁹⁷ **Tanin**, "İslahat Komisyonu", n. 1189, 1 Muharrem 1330 – 12 Kanun-i evvel 1327 – 25 Aralık 1911.

¹⁹⁸ **Tanin**, n. 1217, 2 Safer 1330 – 9 Kanun-i sani 1327 – 22 Ocak 1912.

¹⁹⁹ Harbiye ile yazışılarak buradaki görevliler arasında ortak bir noktanın tespitine dair: Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 21-2 27(1).

²⁰⁰ **Tanin**, "Valilerin tebdili", n. 1225, 10 Safer 1330 – 17 Kanun-i sani 1327 – 30 Ocak 1912. Danişmend, İttihatçıların partizanca atamalarda bulunduğunu ileri sürerek Arnavutluk İsyanı'nın da Kosova'ya vali tayin edilen İTC mensubu Mazhar Bey'in fevri hareketleri sonucunda önü alınmaz bir raddeye geldiğini iddia etmiştir. Bkz. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, TürkiyeYayınevi, İstanbul, 1961, s. 382. İngiltere Büyükelçisi ise dikkatini valilerden ziyade alt personele yöneltmiş ve yetersiz kadrolara sahip vilayetlerin çok etkisiz bir şekilde idare edildiğine değinmişti. Bkz. "Asiatic Turkey", **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, ss. 336-337.

²⁰¹ **Tanin**, "Memurin komisyonu", n. 1240, 25 Safer 1330 – 26 Kanun-i sani 1327 – 14 Şubat 1912.

²⁰² Hacı Adil Bey'in gezisine raporunda yer veren İngiltere Büyükelçisi, Dahiliye Nazırı'nın olayları kavrayamadığını iddia etmiştir. Bkz. "The Tour of the Minister of the Interior", **British Documents on Foreign Affairs**, University Publication of America, ss. 395-396.

²⁰³ Inclosure in Doc. 58, "Annual Report on Turkey for the Year 1912", **British Documents on Foreign Affairs**, Ed. David Gillard, University Publications of America, s. 365

Teftiş gezisi üzerine verdiği bir demeçte Hacı Adil Bey, tıpkı Maliye Nezareti'nde olduğu gibi teftiş sisteminin bir yabancıнын denetiminde organize edileceğini ve kurulacak teftiş heyetlerinin ilk etapta Rumeli, Doğu Anadolu ve Suriye bölgelerinde oluşturulacağını söylemiştir.²⁰⁴ Dahiliye bürokratları, söz konusu teftiş heyeti için çalışmalarını başlatırken getirilecek uzmanın İngiltere'den seçilmesi üzerine karar birliğine varmıştı.²⁰⁵ Hariciye Nezareti kanalıyla yürütülen çalışmalar sonucunda İngiltere, en başta konu ile yakından ilgilenir görünmüş ve görevlendirilecek uzmanların maaş ve görevlerinin tam olarak ne olacağını bilmek istemiştir. Dahiliye Nezareti gerekli bildirimlerde bulunduğu gibi özellikle “*ıslahat-ı idariyenin ikmalini temin için bu memurlara salahiyet-i vasia*” verileceğini vurgulama gereği hissetmişti.²⁰⁶ Nezaret, teftiş sistemi yanında sıhhiye teşkilatı ile ilgili bir projenin üzerinde çalışmaya başladığı sırada²⁰⁷ ani hükümet değişimi ile sarsılmış ve yeni Dahiliye Nazırı'nın önderliğinde ülkenin ihtiyacı olduğu reformları bir kenara bırakarak İttihatçı memurları kadrodan ayıklamaya girişmiştir.

“Büyük Kabine” olarak da adlandırılan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nde Dahiliye Nazırı olarak eski Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa yer almaktaydı. Listenin basına verilmesinden sonra Paşa, böyle bir göreve gelmeyi reddetmişti.²⁰⁸ Sürdürülen kulis çalışmaları sırasında söz konusu görev için Selanik eski Valisi Ali Daniş Bey ve Damad Şerif Paşa düşünülmüşse de nihai teklif yine Avlonyalı'ya götürülmüştü. Paşa'nın teklifi bir kere daha reddetmesi üzerine Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa görevi bizzat üstlenmek zorunda kalmıştır.²⁰⁹ Ancak sadrazamın nazır arayışları bitmemiştir. Ziya Paşa'nın bu görevi kabul etmesi her ne kadar arayışları sona erdirmiş gibi görünse de İttihatçı baskılar sonucunda Paşa, görevinden on gün içinde çekilmek zorunda kalmıştı.²¹⁰ Nazırlık için kulislere adı geçen Damad Şerif Paşa ise göreve gelince tüm mülki personeli yerinden oynatmak için geniş yetkiler tanınması talebinde bulunmuştur. Söz konusu teklif, Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'nın müdahalesi sonucunda reddedilince Damad Şerif Paşa'nın da Dahiliye Nazırlığı gerçekleşmemiştir.²¹¹ Ağustos'un son haftasında ise beklenen atama

²⁰⁴ **Tanin**, “Heyet-i teftişkiye teşkili”, n. 1371, 9 Receb 1330 – 11 Haziran 1328 – 24 Haziran 1912.

²⁰⁵ **B.O.A.**, M.V. 166 35.

²⁰⁶ **B.O.A.**, M.V. 166 87.

²⁰⁷ **Tanin**, “Sıhhiye teşkilatı”, n. 1387, 16 Receb 1330 – 28 Haziran 1328 – 11 Temmuz 1912.

²⁰⁸ İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. IV, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1621.

²⁰⁹ **İkdam**, 11 Şaban 1330 – 13 Temmuz 1328 – 26 Temmuz 1912.

²¹⁰ **İkdam**, 1 Ramazan 1330 – 1 Ağustos 1328 – 14 Ağustos 1912.

²¹¹ **İkdam**, 7 Ramazan 1330 – 7 Ağustos 1328 – 20 Ağustos 1912.

gerçekleştirilmiş ve yetersizliği nedeniyle önceki hükümet döneminde Selanik Valiliği'nden azledilen Ali Daniş Bey Dahiliye Nazırlığı'na getirilmişti.²¹²

Daniş Bey'in nazırlığının kesinleşmesi aynı zamanda bir süreden beri beklenen memur tasfiyelerinin de başlangıcı anlamına gelmişti. Kabine kurulma sürecinde dile getirilen sivil-asker kadroları ayırıştırma²¹³ veya memurlara kadro güvencesi sağlama gibi projeleri olduğu gibi askıya alan Dahiliye Nazırı Daniş Bey, bir süreden beri konuşulan vali değişimine de dört elle sarılmıştır.²¹⁴ Adliye ve Maliye Nezaretleri yeni atanan valilerin hışmından kendi personelini kurtarmak için bir takım muafiyetler elde etmeye çalışırken,²¹⁵ yoğunlaşan kadro kıyımı nedeniyle işleri çoğalan Sicill-i Ahval Kalemi için Dahiliye Nezareti ek personel ataması yapmak zorunda kalmıştır.²¹⁶ Söz konusu personel atamalarını Dahiliye yetkilileri ilga edilen Sicil-i Ahval Komisyonu memurları arasından yaparak en azından intibak sürecini bu sıkışık zamanda aşmayı düşünmüştür.²¹⁷ Muhtar Paşa Kabinesi, parti ile ilişkisi olmadığına dair tebligatta bulunmayan memurlar için yaptırım ön gören genelgeler yayınlamaya devam ederken²¹⁸ görevinden olup İstanbul'a gelen memurların şikayet dikçeleri hem gazete sayfalarını hem de Bab-ı âli kalemlerini doldurmaya başlamıştır.²¹⁹ Dilekçelerin bu şekilde birikmesi ve de basında da yer almaya başlaması üzerine kabine dilekçe verilmesini yasaklamak zorunda kalmıştı.²²⁰ Arnavut kökenli Daniş Bey'in Balkanlar'daki neredeyse tüm memurların yerini değiştirmesi "itidal" telkinlerinin artmasına neden olmuştur.²²¹ Daniş Bey yapacağı memur atamalarını o vilayetin İtilafçı

²¹² Tanin Başyazarı Hüseyin Cahit, Dahiliye Nezareti'nin bu halini, içinde kiracı barınmayan eve benzetmiş ve oldukça alaycı bir üslupla nezarettaki gelişmeleri okuyucusuyla paylaşmıştı. Bkz. **Tanin**, "Dahiliye Nezareti", n. 1418, 8 Ramazan 1330 – 8 Ağustos 1328 – 21 Ağustos 1912. **İkdam**, 13 Ramazan 1330 – 13 Ağustos 1328 – 26 Ağustos 1912. Tahsin Bey, hatıralarında Daniş Bey'e haylice yer ayırmış ve idare adamlığına sert eleştiriler yöneltmiştir. Bkz. Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1987. Daniş Bey'in tayini, Saray tarafından da şüphe ile karşılanmıştı. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 56.

²¹³ Bu konu ile ilgili olarak Tevfik Efendi (Kengiri) ve arkadaşları tarafından parlamento başkanlığına bir de önerge sunulmuştu. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 26 21 Haziran 1328 (4 Temmuz 1912) C: 1, ss. 37-38. Zaten iş yoğunlukları nedeniyle askeri rical, kendi isteği ile mülki görevlerinden ayrılmaktaydı. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 33-1 47.

²¹⁴ **Tanin**, "Valilerde tebdilat", n. 1426, 16 Ramazan 1330 – 16 Ağustos 1328 – 29 Ağustos 1912.

²¹⁵ **B.O.A.** DH. MTV. 33-1 38.

²¹⁶ Kayıtları kontrol altında tutmak adına kurulacak ek komisyona Şura-yı devlet'ten iki üye ve nezaret müsteşarı atanmıştır. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 33-1 62.

²¹⁷ **B.O.A.** Dahiliye 1330Za1 1.

²¹⁸ **B.O.A.** DH. MTV. 17 36.

²¹⁹ **Tanin**, "Muhacerat-ı memurin", n. 1450, 10 Şevval 1330 – 10 Eylül 1328 – 22 Eylül 1912.

²²⁰ **Tanin**, "Bad'ül-harab'ül Basra – İdare-i devletin intizamdan çıktığını şimdi anlıyorlar", n. 1451, 11 Şevval 1330 – 11 Eylül 1328 – 23 Eylül 1912.

²²¹ Sükûna en fazla ihtiyaç olan bir ortamda Dahiliye Nazırı Daniş Bey'i itidalli olmaya çağırın mektuplar için: Bkz. **Tanin**, n. 1457, 19 Şevval 1330 – 18 Eylül 1328 – 1 Ekim 1912.

mebuslarına sorarak yapması, İttihatçıların sert tepkisine neden olmuştu.²²² Bu kadar olumsuzluk içinde olumlu gelişmelere de tesadüf edilmiyor değildi. Halkın memur şikayetlerini daha kolay iletebileceği bir komisyonun kurulması için gerekli hazırlıkları başlatan Daniş Bey,²²³ diğer taraftan önceki kabine zamanında başlatılan yabancı müşavirler projesini takip ederek İngiltere’den beş yabancı uzman getirmek için Hariciye yetkililerine gerekli talimatları vermişti.²²⁴

IV – İ Hacı Adil Bey

Ekim ayının ilk haftasında aniden patlayan Balkan Savaşı ve bir ay içinde İstanbul önlerine kadar gelen Bulgar Ordusu, Muhtar Paşa Hükümeti’nin iktidardan çekilmesine yol açmıştır. 29 Ekimde kabinesini oluşturan Kamil Paşa, Dahiliye Nezareti’ne Aydın Valisi Ahmet Reşit Bey’i getirmiştir.²²⁵ 3.5 ay sürecek olan Kamil Paşa iktidarının neredeyse tamamı savaş sonrasında Balkanlar’da nasıl bir harita çizileceğine karar veren diplomatik faaliyetlerle geçmiştir. Top seslerinin işitildiği imparatorluk başkentinde büyük umutlarla iktidara getirilen Kamil Paşa, bu kadar yoğun diplomatik temaslar ortasında dahi İttihatçılara yönelik nefretini devam ettirmiş ve önceki kabine tarafından alınan seçim hazırlıklarına başlanılması kararını askıya alarak her türlü siyasal faaliyeti yasaklamıştır. Hükümetin iç politikada sürdürdüğü partizan tutuma dış politikada Edirne’nin tesliminin kabul edilmesi de eklenince İttihatçılar askeri müdahale için uygun vaktin geldiğini düşünmüşler ve 23 Ocak’ta yönetime el koyarak Mahmut Şevket Paşa’yı iktidara getirmişlerdi. Kabinesini kısa sürede oluşturan Şevket Paşa, Dahiliye koltuğunu Said Paşa Hükümeti’nde de Dahiliye Nazırlığında bulunan Hacı Adil Bey’e bırakmıştır.²²⁶

Görevi devralan Hacı Adil Bey her şeyden önce memur-halk bütünleşmesini sağlamak için birlik ve beraberlik mesajları yayınlarken²²⁷ Vilayet Kanunu’nun

²²² Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey’in görevden el çektilmesi üzerine kimin atanacağı konusunda Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in düşüncesi sorulmuştu. Bkz. **Tanin**, “Dersim mutasarrıflığı etrafında”, n. 1440, 30 Ramazan 1330 – 30 Ağustos 1328 – 12 Eylül 1912.

²²³ Söz konusu komisyon, Dahiliye müsteşarı ve iki üst düzey Şura-yı devlet üyesinden oluşacaktı. Bkz. **B.O.A. İ. Dahiliye** 1330L14 5.

²²⁴ **B.O.A. M.V.** 170 77; 169 36

²²⁵ **Senin**, 17 Zilkade 1330 – 15 Ekim 1328 – 28 Ekim 1912. Reşit Bey, İzmir valiliği sırasında İttihatçıların gadrine uğrayan memurları niteliklerine bakmadan eski görevlerine iade ederken İtilafçı isimlere kadro açmakla itham edilmiştir. Bkz. Dursun, M. Kamil, **İzmir Hatıraları**, Haz. Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, ss. 67-68. Ahmet Reşit Bey’in tayin süreci ve nazırlığı sırasındaki olaylar için: Bkz. Ahmet Reşit Rey, **Gördüklerim –Yaptıklarım 1890-1922**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1945, ss. 142-149.

²²⁶ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 99.

²²⁷ **Sabah**, 13 Safer 1331 – 13 Kanun-i sani 1328 – 26 Ocak 1913. **Tanin**, “Vilayet memurlarına vazife”, n. 1500, 21 Safer 1331 – 21 Kanun-i sani 1328 – 3 Şubat 1913.

değerlendirilmesi için yeni baştan bir komisyon oluşturmuştur.²²⁸ Çalışmalarına hızlı bir şekilde başlayan komisyon hemen yedi kişilik bir encümen seçerek bu kişilerin denetiminde kanun maddelerini ele almaya başlamışlardı.²²⁹ Kamil Paşa'nın kısa süreli iktidarında Suriye'deki Arap milliyetçilere otonom olarak adlandırılabilir geniş haklar bahşedilmişti. Yeni kabine söz konusu kararları askıya alırken parça parça reform yapmaktansa “*tevsi-i mezuniyet*” ilkesi çerçevesinde Vilayat Kanunu'nu yasalaştırmayı düşünmüştür.²³⁰ Balkan Savaşları'nın yarattığı zafiyet Doğu Anadolu'daki azınlıklar ve dolayısıyla reformlar kabusunu 32 yıl sonra tekrar canlandırırken²³¹ İstanbul'a yığılan göçmenlerle daha organize bir şekilde ilgilenilmek üzere Dahiliye Nezareti içerisinde bir “Memurin Komisyonu” kurulmuştu.²³² Dahiliye bürokratları savaşın sonuçlarının en ağır yaşandığı günlerde daha hızlı çalışmak adına mümkün olduğunca başvuru sahiplerinin görüşme sürelerini en aşıya çekmiş²³³ ancak yine de başlatılan kurumsal atılımlara ara vermemiştir. Genel bir Memurin Nizamnamesi hazırlanmasını karar altına alan Dahiliye ricali,²³⁴ mevcut talimat ve nizamnamelerin hazırlanması için Dahiliye müsteşarı Salih Bey'in başkanlığında bir komisyon oluşturmuştu.²³⁵ Komisyon çalışmalarını tüm kalem müdürleri ile fikir teatisi yaparak sürdürmüş ve memurların hayatında “mühim bir inkılap” olarak tanımladıkları nizamnamenin satır başlarını basın aracılığıyla kamuoyu ile paylaşmıştır.²³⁶ Memurları, idari, inzibati, tahririye ve hesabiye olmak üzere dört başlık altında toplayacak olan nizamname, memurların tayin ve terfiilerini de kanun güvencesine alarak bir yerde otomatikleştiriyordu. Nizamname getirdiği hükümler çerçevesinde memurun giyiminden unvanına kadar oldukça geniş ölçekte düzenlemeler içermekteydi.²³⁷

²²⁸ **Tanin**, “Vilayet Kanunu müzakeresi”, n. 1501, 22 Safer 1331 – 21 Kanun-i sani 1328 – 4 Şubat 1913.

²²⁹ Söz konusu komisyon şu kişilerden oluşuyordu, “*Ali Münif, Hüseyin Kazım, Hazım, Süleyman Nazif, Said, Bedi'i Nuri, Mümtaz Beyler seçilmiştir. Komisyonunda hazır bulunan on üç kişinin isimleri ise şu şekildedir: Arif Bey - Suriye, Ali Münif Bey - Halep, Hüseyin Kazım Bey - Selanik (sabık), Hüsnü Bey - Hüdevendigar (sabık), Ferit Bey - Ankara (sabık), Sırım Bey - Beyrut (sabık), Süleyman Nazif Bey - Trabzon (sabık), Mazhar Bey - Kosova (sabık), Mazhar Bey - Halep (sabık), Said Bey - Kerek Mutasarrıfı, Faik Ali Bey - Midilli (sabık), Kani Bey - Canik (sabık), Mümtaz Bey - Karesi (sabık), Bedi'i Nuri Bey - Fatih Daire-i belediyesi Müdürü, Mümtaz Bey - Hukuk Müşaviri, Macit Bey - Amasya (sabık)*”. **Tanin**, “Vilayat Kanunu”, n. 1502, 23 Safer 1331 – 22 Kanun-i sani 1328 – 5 Şubat 1913.

²³⁰ **Tanin**, “Suriye Islahatı”, n. 1503, 24 Safer 1331 – 23 Kanun-i sani 1328 – 6 Şubat 1913.

²³¹ **Tanin**, “Şarki Anadolu Islahatı”, n. 1847, 18 Rebiülevvel 1332 – 1 Şubat 1329 – 14 Şubat 1914.

²³² **Tanin**, “Memurin Komisyonu”, n. 1503, 24 Safer 1331 – 23 Kanun-i sani 1328 – 6 Şubat 1913.

²³³ Örneğin mazulin statüsündeki memurların başvurularını şifahen değil yazılı olarak yapması istenmişti. Bkz. **Tanin**, “Memurin-i mazuleye”, n. 1516, 12 Rebiülevvel 1331 – 6 Şubat 1328 – 19 Şubat 1913.

²³⁴ **Tanin**, “Dahiliye teşkilatı”, n.1530, 27 Rebiülevvel 1331 – 20 Şubat 1328 – 5 Mart 1913.

²³⁵ **Tanin**, “Memurin Nizamnamesi”, n. 1535, 2 Rebiülahir 1331 – 25 Şubat 1328 – 10 Mart 1913.

²³⁶ **Tanin**, “Memurin Nizamnamesi”, n. 1537, 4 Rebiülahir 1331 – 27 Şubat 1328 – 12 Mart 1913.

²³⁷ **Tanin**, “Memurin Nizamnamesi”, n. 1539, 6 Rebiülahir 1331 – 1 Mart 1329 – 14 Mart 1913.

IV – J Anadolu Islahatı

Dahiliye bürokratlarının kendinden sonraki dönemleri de etkileyecek en parlak başarısı ise Mart 1913 sonunda İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu'nu yayınlamak olmuştur. Kanun-i esasi'nin 108. maddesine atfen “*tevsi-i mezuniyet*” ve “*tefrik-i vezaiif*” ilkeleri gözetilerek hazırlanan Vilayat Kanunu, imparatorluk şartları göz önüne getirildiğinde devrim olarak addedilebilecek hükümler içermekteydi.²³⁸ Tüm taşra personelinin yetki sınırlarını ve görev dağılımını belirleyen yasa, vilayet-liva-kaza-nahiye olarak sınıflandırdığı idare ünitelerinde görev alacak idareci ve onun maiyetindeki yetkilileri de tek tek belirlemişti. Bu ünitelere yardımcı olacak idare meclisleri ile vilayet genel meclislerinin de görev ve sorumluluklarının çerçevesini çizen kanun, belki de en önemli fırça darbesini mâli anlamda atmıştır. Vilayet vergi kaynaklarını tek tek sayarak bunların tasarruf biçimlerini vurgulayan kanun, vilayetlere tüzel kişilik kazandıracak önemli kararlara da bu şekilde imza atmıştı. Yabancı gazeteler de kanuna özel bir ilgi göstermiş ve özellikle vilayetlerin artık kendi bütçelerine sahip olmalarını gerçek bir reform olarak değerlendirmişlerdi.²³⁹ Kanun'un yayınlanmasının ardından vilayet bürokrasisine yeni eklemeler yapılırken²⁴⁰ Vilayat Kanunu'nun açık bıraktığı nahiyelerle ilgili kapsamlı bir kanunun hazırlanması için çalışmalar başlatılmıştır.²⁴¹

Dahiliye bürokratları tıpkı bir yıl önce Yemen ve Arnavutluk meseleleri karşısında yaşadıkları açmazları bu sefer Suriye ve Doğu Anadolu meselelerinde yaşamaya başlamıştır. Sorunların imparatorluğun kaderini belirlemesi nedeniyle hem en üst düzeyde tartışılmaya başlanmış hem de bir yıl öncesinin Said Paşa Hükümeti'ne benzemeyecek şekilde hızlı ve etkili önlemler alınabilmiştir. Vilayat Kanunu hızlı bir şekilde yasalaşması bunun bir göstergesiydi. Aynı şekilde Doğu Anadolu'ya gönderilecek Teftiş Komisyonu ile ilgili yasal işlemler çabuk şekilde tamamlanmış ve komisyon üyelerinin belirlenmesine geçilmişti.²⁴² Beyrut'un otonomi taleplerine de aynı hassasiyetle yaklaşan Dahiliye yetkilileri, kanunları

²³⁸ Konu ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için: Bkz. Erkan Tural, **1913 (1329) İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu**, Dokuz Eylül Üniversitesi, A.İ.T.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2000.

²³⁹ Le Turqueue'den aktaran **Tanin**, “İslahata ibtida”, n. 1540, 7 Rebiülahir 1331 – 2 Mart 1329 – 15 Mart 1913.

²⁴⁰ Örneğin Maliye bürokratlarının çalışmaları sonucunda taşra ünitelerinde “Muhasebe-i Hususiye Kalemleri”nin kurulması kararlaştırılmıştı. Bkz. **Tanin**, “Vilayet Kanunu”, n. 1565, 3 Cemazielevvel 1331 – 27 Mart 1329 – 9 Nisan 1913.

²⁴¹ Yeni nizamname nahiyeler için hususi bütçe öngördüğü gibi adalet işlerini yerine getirmek adına meclislerin ihdasını da şart koşmaktaydı. Bkz. **Tanin**, “Nevahi Nizamnamesi”, n. 1566, 4 Cemazielevvel 1331 – 28 Mart 1329 – 10 Nisan 1913.

²⁴² Kurulan komisyonun başına Evkaf Nazırı Hayri Bey'in getirilmesine karar verilmişti. Heyete Ermenilerden de temsilcilerin alınmasına kesin gözüyle bakılmaktaydı. Bkz. **Tanin**, “İslahat Komisyonu”, n. 1568, 6 Cemazielevvel 1331 – 30 Mart 1329 – 12 Nisan 1913.

suistimal etmeye çalışan memurlara karşı sert tedbirler uygularken²⁴³ diğer taraftan da kamusal alanda Arapça kullanımını serbest bırakan tavizlerde bulunmuşlardı.²⁴⁴ Teftiş Komisyonu hazırlıkları ve Vilayet Kanunu'nun uygulamasından doğan sorunlarla yoğun mesai harcayan Dahiliye Nezareti,²⁴⁵ kendi içinde kurumsal bir takım adımlar atmaktan da geri durmamıştı. Matbuat-ı ecnebiyye ve dahiliyye kalemlerini birleştirerek “Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi”ni kuran bürokratlar, müdüriyetin altında başlarında birer mümeyyiz olan üç şube teşkil etmişlerdi. Merkez ve taşra teşkilatlarında yaşanan her olay “istihbarat şubesi”nde toplanacak ve buradan yabancı haber kanallarına aktarılacaktı. İkinci şube olan “Matbuat Şubesi” ise yabancı basını tarayacak ve nezaretlerle ilgili haberleri ilgili dairelere bildirecekti. Şube aynı zamanda gazete koleksiyonları da hazırlayacak ve bunları muhafaza etmek için bir de kütüphane oluşturacaktı. “Şube-i idare” müdüriyetin üçüncü şubesini oluşturmaktaydı ve basın ile matbaalar kanunlarının gözetilmesi ve yurt içinde yayınlanan her bir gazete için ayrıntılı raporların tutulmasından sorumlu kılınmıştır.²⁴⁶ Kısaca idare-i örfi kanunlarının sıkı sıkıya riayet edilen günlerde yapılan bu düzenleme ile Dahiliye Nezareti basın üzerindeki denetimin bir numaralı adresi olarak ön plana çıkartılmıştı.

“Anadolu Islahatı” başlığı altında gerçekleştirilen 1913 baharına damgasını vuran reform çalışmaları kapsamında doğuya gönderilecek komisyon hazırlıkları tamamlanmaya çalışılırken²⁴⁷ neredeyse tüm nezaretlere yabancı uzmanların getirtilmesi düşünülmüştü. Yaşanan hareketlilik yabancı gazetelerin dahi ilgisini çekerken²⁴⁸ konu ile ilgili olarak iç basında entelektüel boyutu ağır basan makaleler yayımlanmıştır.²⁴⁹ Anadolu'nun şimdiki kadar terkedilmişliği temasını işleyen söz konusu yazılar, hem Ermenilere hem de Araplara yönelik kardeşlik mesajları vermeye çalışarak bu grupların Avrupa başkentlerinde

²⁴³ B.O.A. A.MKT. MHM. 744 11.

²⁴⁴ No: 159- “Ekseriyet-i ahalisi lisan-ı Arabi ile münkelem bunan vilayette lisan-ı mezkur il muharrer istidanamelerin kabulü ve mehakemde istintak ve mehakemenin suret-i cereyanı ile ilamatın keyfiyet-i tanzimi ve mekatipte tedrisatın suret-i icrası ve teferruatı hakkında irade-i seniyye”, **Düstur**, Tertib II, C. V, ss. 318-319.

²⁴⁵ Vilayet meşihat personeli ile ilgili olarak Dahiliye ve İlmiyye Nezaretleri arasındaki yazışmalara dair: Bkz. **B.O.A. DH. MTV. 23 7.**

²⁴⁶ **Tanin**, “Matbuat-ı dahiliye teşkilatı hakkında”, n. 1579, 17 Cemaziülevvel 1331 – 10 Nisan 1329 – 23 Nisan 1913. No: 154- “Matbuat-ı ecnebiyye ve dahiliyye idarelerinin tevhiidiyle “Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi” namıyla bir müdüriyet-i umumiye teşkili hakkında kanun-ı muvakkat”, **Düstur**, Tertib II, C. V, ss. 308-309.

²⁴⁷ **Tanin**, “Heyet-i teftişiyeye”, “Anadolu Islahatı”, n. 1587, 25 Cemazielevvel 1331 – 18 Nisan 1329 – 1 Mayıs 1913.

²⁴⁸ Daily Telegraph'ta çıkan bir yazı için: Bkz. **Tanin**, “Türkiye’de ıslahat-ı dahiliyye”, n. 1589, 27 Cemaziülevvel 1331 – 20 Nisan 1329 – 3 Mayıs 1913.

²⁴⁹ **Tanin**, “Taşralar ne halde?”, n. 1589, 27 Cemaziülevvel 1331 – 20 Nisan 1329 – 3 Mayıs 1913.

yürüttükleri ayrılıkçı faaliyetleri bırakarak uzatılan bu eli sıkmaları çağrısında bulunmuşlardır.²⁵⁰

Dahiliye bürokratları Nevahi Kanunu'nu tamamlayıp incelenmek üzere Meclis-i Vükela'ya teslim ettiği sıralarda²⁵¹ Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'in istifa edeceği yönünde söylentiler otaya çıkmıştı.²⁵² Bab-ı âli Baskını'ndan sonra iktidarı ele geçiren İttihatçılar, muhalefetin üzerine gitmeyerek sadece belirli kişilere politika yasağı getirmişti. Muhalefet ise kendilerine sağlanan bu görelî serbest ortam içerisinde hükümeti zayıflatmak ve iktidardan düşürmek için yer altı faaliyetlerine girişmiştir. Söz konusu söylentileri açık ifadelerle yalanlayan Hacı Adil Bey, devamla üzerinde çalıştıkları projeler hakkında basını bilgilendirmişti. Öncelikli olarak Teftiş Heyeti'nin en kısa sürede incelemelerine başlayacağını açıklayan nazır,²⁵³ kurumsal bir takım gözden geçirmelerin de yapılacağı haberini vermişti. Haziranın ilk haftasında yaşanan Dahiliye tensikati söz konusu kurumsal değişimin en açık göstergesi olmuştur. Teşkilat içinde mektupçuluk makamı tensikat süreci sonucunda ilga edilirken Sicil ve Nüfus Kalemleri birleştirilmişti. Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nin dört olan şube sayısı üçe çekilirken Dahiliye Nezaretinde de Hariciye'de olduğu gibi bir Kalem-i Mahsus kurulmuştur. Tensikat kapsamında Müfettişlik Kalemi'nin de adı değiştirilerek "Teftiş-i Umumi Merkez Kalemi"ne dönüştürülmüştür. Bütçe imkanları zorlanmadan müfettiş sayısının da artırılması kararını veren Dahiliye bürokratları kaleme iki yabancı uzmanın getirilmesi noktasında da ortak karar almışlardı. Nezaret yetkilileri incelemelerini sadece kurumsal değişimlerle de sınırlamamışlar ve personel maaşlarında da bir takım iyileştirmelerde bulunmuşlardı. Bu bağlamda örneğin Dahiliye müsteşarı maaşı on bin kuruşa yükseltilirken benzer şekilde şube müdürlerinin maaşlarında da artışlar yapılmıştır.²⁵⁴

Temmuzun ilk haftasında yayınlanan bir takım veriler hükümetin Doğu Anadolu'daki reformlarının başarısını ortaya koymuştu. Bölgede asayişin sağlanması adına jandarma tensikatını gerçekleştirip jandarma sayısını artıran kabine, Sulh Hakimleri Yasası ile de kırsal bölgeye adaletin kılıcını götürmeyi hedeflemişti. Memurları ekonomik anlamda rahatlatma ve bu anlamda onların çalışma disiplinlerini yükseltmeyi hedefleyen hükümet,

²⁵⁰ Örneğin başında bulunduğu Ermeni heyeti ile üst düzey temaslarda bulunan Nubar Paşa'ya Osmanlı yetkilileri ile görüşme tavsiyelerinde bulunulmuştu. Bkz. **Tanin**, "Şarki Anadolu Meselesi", n. 1590, 28 Cemaziülevvel 1331 – 21 Nisan 1329 – 4 Mayıs 1913. İsmail Hakkı da Şam, Beyrut, Mısır ve Amerika'da kulis faaliyetleri yürüten Arapları birlik olmaya davet etmişti. Bkz. **Tanin**, "İslahat programları merakı", n. 1593, 1 Cemazielahir 1331 – 24 Nisan 1329 – 7 Mayıs 1913.

²⁵¹ **Tanin**, "Nevahi Kanunu", n. 1596, 4 Cemazielahir 1331 – 27 Nisan 1329 – 10 Mayıs 1913.

²⁵² **Tanin**, "Dahiliye Nazırı", n. 1596, 4 Cemazielahir 1331 – 27 Nisan 1329 – 10 Mayıs 1913.

²⁵³ **Tanin**, "Anadolu ıslahatı", n. 1598, 6 Cemazielahir 1331 – 29 Nisan 1329 – 12 Mayıs 1913.

²⁵⁴ **Tanin**, "Dahiliye Nezareti tensikati", n. 1652, 30 Receb 1331 – 22 Haziran 1329 – 5 Temmuz 1913.

çalışmalarını ağırlıklı bu alana yöneltmişti. Diğer yanda savaş günlerinde fazlalaşan eşkıyalık hareketlerini kontrol altına almak için sert tedbirler almak zorunda kalan hükümet yayınladığı bir rapor ile eşkıyalığın neredeyse tamamen ortadan kaldırıldığını kamuoyuna duyurmuş ve ordunun Edirne sınırına yığıldığı bir ortamda münferit bir takım kanun dışı hareketlerin görülmesinin de normal karşılanması gerektiğini hatırlatmıştı.²⁵⁵

IV – K Dünya Savaşı'na Doğru

Haziranın ikinci haftasında Mahmut Şevket Paşa'ya yönelik suikast, İstanbul'daki siyaset zeminin sanıldığı gibi sağlam olmadığını ortaya çıkarmıştır. Aynı gün içerisinde Sadaret mühürü Said Halim Paşa'ya verilirken Dahiliye Nazırlığına da ikinci defa Talat Bey tayin edilmişti.²⁵⁶ Nazır değişimine karşı reform çalışmalarına hız kesmeden devam eden Dahiliye bürokratları, “Memurin Nizamnamesi” çalışmalarını organize bir şekilde sürdürmek adına 23 Haziran 1913'te bir irade-i seniyye çıkartmışlardı. Padişah iradesi ile kurulan komisyona Dahiliye Müsteşarı, Sicil-i Ahval Müdürü ve Hukuk Müşavirleri katılmış ve mülki memurların özlük haklarına dair incelemelere başlamışlardı.²⁵⁷

Dahiliye bürokratları yapılan tensikatın ardından son kadro durumlarını gazetede yayınlarken²⁵⁸ Vilayat Kanunu'nun daha işlevsel olması adına getirdikleri ek düzenlemeleri de duyurmaya devam etmişlerdi.²⁵⁹ Doğu Anadolu ve Arap coğrafyasındaki faaliyetleri düzenli bir şekilde okuyucularına aktaran gazeteler²⁶⁰ yeni Dahiliye Müsteşarı Ali Münif Bey ile de projeleri hakkında konuşmuşlardı. Münif Bey özellikle hazırlık aşamasındaki

²⁵⁵ **Tanin**, “Vilayat-ı şarkıye'de”, n. 1649, 27 Receb 1331 – 19 Haziran 1329 – 2 Temmuz 1913.

²⁵⁶ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 103.

²⁵⁷ No: 211- “Memurin-i mülkiye Komisyonu'nun suret-i teşkili hakkında icra kılınacak tadilata dair irade-i seniyye”, **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 517.

²⁵⁸ “**Dahiliye teşkilatı**: Mezkur müdür ve müdür muavinleriyle mümeyyizliklere tayin edilen zevatın esamisi ber vech-i atidir: Müdür-ü muavin-i evveliğine mülga muhaberat birinci şube müdürü Lütfi Bey, muavin saniliğine Nasıra kaymakamı Emin Abdülhadi Bey, mümeyyiz-i evveliğe Haçin Kaymakamı Fartin Efendi, mümeyyiz-i saniliğine kaymakam-ı sabık Sami Bey. Umur-ı sıhhiyye-i umumiye müdüriyetine Üsküdar mutasarrıfı Refet Bey, muavin-i evveliğine mülga muhaberat dördüncü şube müdürü Süleyman Fehmi Bey, muavin-i saniliğine kaymakam Şahap Bey, mümeyyiz-i evveliğine muhasebe-i nezaret mümeyyizi Hamit Bey, mümeyyiz-i saniliğine Şarköy kazası kaymakamı Süleyman Hikmet Bey. Aşair ve muhacirin müdüriyetine Kerek mutasarrıf-ı sabıkı Sadık, muavin-i evveliğine mülga muhaberat ikinci şube müdürü Şerif Bey”, **Tanin**, n. 1713, 3 Şevval 1331 – 23 Ağustos 1329 – 5 Eylül 1913.

²⁵⁹ Örneğin liva bazında ziraat memurları bulunmadığı takdirde idare meclislerine ziraat muallimleri alınacaktır. Bkz. **Tanin**, “Vilayat Kanunu”, n. 1665, 13 Şaban 1331 – 5 Temmuz 1329 – 18 Temmuz 1913.

²⁶⁰ Dahiliye ikinci dereceden mülki kadro atamalarını yerel birimlere bırakmıştı. Gazete özellikle bu noktaya işaret ederek su-i istimalden kaçınılması uyarısında bulunmuştu. Bkz. **Tanin**, “Vilayatta Islahat”, n. 1862, 2 Ramazan 1331 – 23 Temmuz 1329 – 5 Ağustos 1913. Suriye ıslahatı için: Bkz. **Tanin**, “Vilayatta Islahat”, n. 1679, 28 Şaban 1331 – 20 Temmuz 1329 – 2 Ağustos 1913. İstanbul'daki sefirlerin reformlar hakkındaki düşünceleri için: Bkz. **Tanin**, “Islahat-ı dahiliye”, n. 1662, 10 Şaban 1331 – 2 Temmuz 1329 – 15 Temmuz 1913.

Dahiliye Nezareti Nizamnamesi hakkında önemli bilgilendirmelerde bulunarak maaş konusunda kalem personelinin yüzünü güldürecek açıklamalarda bulunmuştu.²⁶¹ Kurumsal düzenlemelere ekim ayı boyunca devam edilmiş ve yeni şube müdürlerinin listesi gazetelerde yayınlanmıştır. Boşalan kadrolara mülkiye mezunu gençlerin atanmasına özellikle dikkat edilmiştir.²⁶²

1913'ün son ayında ise Dahiliye Nezareti'ni kurumsal anlamda oldukça etkileyen iki önemli adım atılmıştı. Bunlardan ilki Mülkiye Müfettişleri Nizamnamesi'nin yayınlanmasıydı (4 Aralık 1913).²⁶³ Dahiliye Nezareti'nin işlerini denetlemekle sorumlu kılınan mülkiye müfettişleri kurum içinde de "Heyet-i Teftişiyeye Kalemî" adı verilen bir müdüriyet çatısı altında toplanmıştı. Müfettişlerin sayısı "şimdilik" kaydıyla altısı birinci, sekizi ikinci, onu üçüncü sınıftan olmak üzere toplam 24'tü ve birinci sınıf müfettişlerden biri müdüre muavinlik yapmakla sorumlu kılınmıştı (Md. 1). Nizamname birinci sınıf müfettişlere beşer bin, ikinci sınıf müfettişlere dörder bin üçüncü sınıf müfettişlere de üçer bin kuruş maaş ödemesini öngörüyordu (Md.2). Müfettişler görevli buldukları bölgede jandarma ve polis eylemlerinden meclis-i idare seçimlerine, aşiretlerin idaresinden belediye seçimlerine kadar oldukça geniş bir alanda söz sahibi olabileceklerdi (Md. 4). Mülkiye Müfettişleri tayin edilmesi düşünülen Müfettiş-i Umumilere bağlanırken (Md. 6), alt ve üst kidedeki mülki personele karşı sorumlulukları ile ilgili ayrıca bir talimatın yayınlanacağı belirtilmişti (Md. 7).²⁶⁴

1913 yılının son haftasında ise bir süreden beri Dahiliye bürokratları tarafından incelenen "Dahiliye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname" yayımlanmıştı (22 Aralık 1913).²⁶⁵ Nizamname daha önce de belirtildiği gibi Hariciye Nezareti'ndeki Kalem-i Mahsus örneğini olduğu gibi alarak nazırın maiyetine eklemiş (Md.3), ve yeni eklediği müdüriyetlerle beraber nezaret merkez teşkilatını toplam 11 bölüme ayırmıştı (Md.1).²⁶⁶

²⁶¹ **Tanin**, "Dahiliye Nezareti'nde teşkilat", n. 1719, 11 Şevval 1331 – 31 Ağustos 1329 – 13 Eylül 1913.

²⁶² Son düzenlemelerle Bab-ı âli içinde Dahiliye Nezareti'ne ayrılan kısım mevcut personele yetmemiş bu nedenle örneğin Sicil ve Nüfus Daireleri hariçte tutulan bir konağa gönderilmiştir. Bkz. **Tanin**, "Dahiliye Teşkilatı", n. 1738, 23 Zilkade 1331 – 11 Teşrin-i evvel 1329 – 24 Ekim 1913. Yeni şube müdürleri için: Bkz. **B.O.A.** İ. Dahiliye 1331Za27 21.

²⁶³ Nizamname, aynı zamanda Islahat-ı Maliye Komisyonu üyesi olan Robert Graves, Mr. Deedes ve Başmüfettiş Hamid Bey tarafından hazırlanmıştı. Graves, özellikle Hamit Bey'in İTC'ye karşı mesafeli tutumuna rağmen görevini koruduğuna dikkat çekmiştir. Bkz. Robert Graves, **Storm Centres of the Near East – Personnel Memories 1879-1929**, Hutchinson & Co. Ltd, London, 1933, ss. 289-290. No: 32- "Umur-ı Mülkiyye Müfettişleri Nizamnamesi", **Düstur**, Tertib II, C. VI, ss. 73-74.

²⁶⁴ **BOA**, DH. HMS. 38 29.

²⁶⁵ No: 49- "Dahiliye Nezareti Teşkilatı hakkında nizamname", **Düstur**, Tertib II, C. VI, ss. 130-135.

²⁶⁶ Söz konusu bölümler şu şekilde gerçekleşmişti; "1- Muhasebe Müdüriyeti 2- Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3- İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti 4- Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti 5- Umur-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti 6- Hukuk Müşavirliği 7- Memurin Müdüriyeti 8- Sicil-i Ahval Müdüriyeti 9- Nüfus Müdüriyeti 10- Hapishaneler Müdüriyeti 11- Evrak Müdüriyeti". Bkz. **Düstur**, Tertib II, C. VI, s. 130.

Nizamname tüm departmanların görevini ayrıntılı bir şekilde sıraladığı gibi kadrolara göre maaş cetveli de yayınlamıştı.²⁶⁷ Heyet-i Teftişîye Kalemi ile Heyet-i Sıhhiye Müdüriyetinin de Dahiliye Nezareti'ne bağlı kurumlar olduğunun altını çizen nizamname bunların kendi teşkilat nizamnameleri ilerde hazırlanacağını belirtmişti (Md.15).

Dahiliye bürokratları, 1908 Temmuz'u ile 1913 Aralık'ı arasında yaşanan siyasi çekişmelerin ve uluslararası güç mücadelelerin ortasında bir yandan devletin bütünlüğünü sağlamaya çalışırken diğer yanda yapısal reformları gerçekleştirmeye çalışmıştı. Tüm bunlar, kadro ihraçlarının keyfice yapıldığı, ödeneklerin düşüncesizce kesildiği karmakarışık bir ortamda tasarlandı. Dahiliye bürokratları imparatorluğun günbatımında evini düzenlemeyi başardı. Uzayan ve her geçen gün zorlaşan savaş şartlarına rağmen idare mekanizmasının ayakta kalması bunun en açık göstergesidir.

²⁶⁷ **Düstur**, Tertib II, C. VI, s. 131-135.

V – MALİYE NEZARETİ

*1230 memuru bulunan Maliye Nezareti'nde lede'l-tensik 580 memur bırakılıyor.
Bu memurlar umur-ı cariye için hadd-ı kifayede bulunsalar bile muamelat-ı sabıka ile de
muvazzaf bulunurlarsa mümkün değil işin içinden çıkamazlar.¹*

*Mâlîye Nezâretine bir sarraf tâyin edilse
alimallah bizim nazırımızdan ziyâde iş görebilir.²*

V – A Mutlakiyet Dönemi

Kanun-i Esasi ikinci defa yürürlüğe konduğunda Maliye Nezareti, tartışmalara yer bırakmayacak ölçekte mevcut bürokratik yapının amiral gemisini oluşturuyordu. II. Mahmud tarafından ihdas edilen, Tanzimat döneminde büyüme gösteren ve Kanun-i esasi'nin malum 40. maddesi ile kurumsal ve işlevsel boyutları tanımlanan nezaret, özellikle 1877 yılında modern bürokratik örgütlerden alınan şablonlara göre yapılandırıldığında, Osmanlı bürokrasisinin seyrine hakim olacak kadar merkezi bir konuma yükselmişti. 1296 tarihli nizamname, Maliye teşkilatını iki ana eksen üzerinde kurgulamıştı. Bunlardan ilki merkez ikincisi ise çevre (mülhak) teşkilatıydı. Merkez teşkilatı kendi içerisinde on departmana ayrılırken³ çevre teşkilatı iki bölümlle devletin merkez ve taşradaki tüm ünitelerini denetim altına almayı hedeflemişti.⁴ 1296 teşkilatı ile Müsteşarlık makamı Avrupa'daki benzerleri ile aynı seviyeye çekilirken kurumsal denetimin sağlanması adına Heyet-i Teftişîye gibi Batı bürokrasilerinin olmazsa olmaz üniteleri de mevcut yapıya dahil edilmeye çalışılmıştı.

On yıllık bir deneyimden sonra nezaret, 1888 yılında çok önemli bir düzenlemeden geçirilmişti. Yapılan bu düzenleme ile mevcut departmanlar yeniden düzenlenmiş ve edinilen tecrübelerle göre bir taraftan işlevsiz birimler ilga olunurken diğer tarafta yeni

¹ **İttihad**, n. 16, 22 Cemaziülevvel 1327 – 28 Mayıs 1325 – 10 Haziran 1909.

² **Volkan**, n.36, 15 Muharrem 1327 – 24 Kanun-i sani 1324 – 6 Şubat 1909.

³ Bu departmanlar şu şekilde sıralanmıştı; 1-Maliye Müsteşarlığı 2- Heyet-i Teftişîye-i Maliye 3- Varidat İdare-i Umumiyesi 4- Mesarifat İdare-i Umumiyesi 5- Düyun İdare-i Umumiyesi 6- Maliye Mektupçuluğu 7- Sandık Emaneti 8- Evrak Müdüriyeti 9- Tercüme ve Techizat-ı Ecnebiyye Müdüriyeti 10- Muhasebat-ı Atika Muhasebeciliği.

⁴ Bu departmanların ilki merkez teşkilatındaki nezaretlerde görev yapan tüm maliye memurlarını içerirken ikincisi vilayet-liva-kaza ünitelerinde görev yapan maliye müdürlükleri, kaza mal müdürlükleri ve sandık emaneti personelinden oluşuyordu.

departmanların kurulmasına gidilmiştir. Söz konusu düzenlemenin altında Abdülhamid Dönemi maliye bürokrasisinde hızlı bir şekilde sivrilen Mahmut Celalettin, Zühtü ve Agop Paşalar ile Sudi Efendi'nin imzaları bulunuyordu. Yapılan bu düzenleme ile merkez departmanlarının sayısı dokuza yükselirken⁵ çevre (mülhak) olarak adlandırılan görev başlıkları beş ana ünite altında organize edilmişti.⁶ Nezaretin personel sayısı da bu süre zarfında kayda değer bir artış göstermişti. 1877'de nezaretin merkez personeli 650 kişiden oluşurken bu rakam on yıl sonra 750'yi geçmişti. 1908 Temmuzunda imparatorluğun kaderini değiştirecek olaylar dizisi başladığında ise üst düzey personel ile bunların mümeyyizleri ve müdür muavinleri 260, toplam merkez personeli ise 1500 civarındaydı. Kuşkusuz bu rakamlar Abdülhamid Dönemi'nin hoyrat istihdam politikası düşünüldüğünde bir takım kesin saptamalarda bulunmamızı engelleyebilirdi. Ancak özellikle Ziya Paşa döneminde ortaya çıkan teşkilat şeması bir takım cömert açıklamalarda bulunmamızı sağlayabilmiştir.

1888'den sonra maliye teşkilatı üzerindeki tekrar düzenleme çalışmaları artarak devam etmişti. Salnameler üzerinde yapılacak çok kısa bir inceleme dahi seneden seneye bir takım departmanların oluşturulup ilga edildiğini ortaya koymaktadır.⁷ İlan-ı hürriyetten önceki üç yıl bile yaşanan bu hareketliliği göstermek için yeterlidir. 1906'da toplam departman sayısı 60 iken ertesi sene bu rakam 63'e iki sene sonra ise hayli ilginç bir şekilde 75'e yükselmişti. Ünitelerin çoğalması Meclis-i Maliye gibi kalabalık birimlerin sayıca azalmasına neden olurken Maliye Müfettişliği gibi Abdülhamid Dönemi'nde bir türlü hakkettiği konuma kavuşamamış birimlerin de giderek silikleşmesine yol açmıştı.⁸

V – B İlk Tensikat Dalgası

Meşrutiyetin ilanından çok kısa bir süre önce maliye bürokratları tarafından hazırlanıp padişaha sunulan ve bürokratik yapının açmazlarının altını çizen rapor, lafı

⁵ Merkez teşkilatı şu şekilde idi; 1- Muhasebe-i Umumiye-i Maliye 2- Muhasebe-i Merkeziye 3- Aşar ve Rüşumat İdaresi 4- Maa Tahrir Vergi İdaresi 5- Sandık Emaneti 6-Orman ve Maadin İdaresi 7- Muhasebat-ı Atika 8- Tasfiye-i Düyun Komisyonu 9- Hukuk Müşavirliği Muhasebe-i Umumiye-i Maliye

⁶ Öncesinin varidat ve mesarif idare-i umumiye-i Muhasebe-i Umumiye-i Maliye'de birleştirilmişti. Söz konusu departman şu kısımlardan oluşacaktı; 1-Makbuzat ve tediye şubesi 2- Tetkik şubesi 3- Havalat ve mahsubat şubesi 4- Defter-i kebir şubesi 5- Muamelat Şubesi. Departmanlarla ilgili bilgileri Pakalın'ın eserine dayandırıyoruz. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı Tarihi 1442-1930**, C.I, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1977, ss. 25-52.

⁷ Söz konusu saptamayı 1890-1908 seneleri arasındaki Salnameler üzerindeki incelemelerime dayandırıyorum.

⁸ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmani**, 1324, 62. sene, der-saadet, 1322, ss. 406-429; **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmani**, 1325, 63. sene, der-saadet, 1322, ss. 400-423; **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmani**, 1326, 64. sene, der-saadet, 1323, ss. 400-409.

dolaştırmadan keskin tespitlerde bulunmuştu. Maaşlarını aylarca alamayan memurlar ve maaşlar için altına imza atılan dış borçlar, layihanın en vurgulu satırlarını oluştururken devlet gemisindeki istihdam fazlalığına farklı perspektifler getirmişti. Maliye Nezareti'nin teşkilat içindeki yeri göz önüne getirildiğinde özellikle taşra kısmında ciddi personel eksiklikleri yaşanmaktaydı ve layiha da tam da bu noktaya parmak basmıştı. Ancak nezaret gerek personel sayısı gerekse de 139.458.023 “devair masarîf”i ile fazlasıyla göze batmaktaydı.⁹ Abdülhamid Dönemi bürokrasisine karşı artan öfke, 1908 temmuzunda patladığında nazırlığı korumak pahasına Ziya Paşa, nezaretini bürokratik yapının göreceği en ağır tensikata tabi tutmuştu.¹⁰ Tensikatla ilgili olarak çeşitli haberler kısa sürede basında yer almış ve ancak bu haberler bile nezaret içerisinde yaşanacak dönüşümü tarif etmekte yetersiz kalmıştı.¹¹

Maliye bürokratları tarafından hazırlanan tensikat raporunda, devletin mali bir gelişme eşiğinde durduğunu ve kaydedilecek ilerlemelerin “*evvel be evvel hazine-i celile-i devair ve şuebatının tensik ve islahıyla*” olabileceğinin altını çizmişti. Nezaretin düzenlemeye tabi tutulmasını “*ihtiyac-ı acil*” olarak niteleyen bürokratlar, Saray eksenli sistemin dağılmış olmasının verdiği özgürlükle ellerindeki neşteri teşkilatın aşırı şişirilmiş kısımlarına atmışlardı. Varidat ve masrafların kaydıyla sorumlu Muhasebe-i Umumiye-i Maliye şubesinin hantallığından yakınan bürokratlar, şubeyi ilga ederek Varidat, Mesarifat ve Defter-i kebir-i umumi adıyla üç yeni departman oluşturmuşlardı. Aynı şekilde 1878 düzenlemelerinde oluşturulan ve bu yıldan önceki yıla aid bir takım gelirleri idare etmekle sorumlu tutulan Muhasebe-i Atika Dairesi de ilga olunarak bu daireye ait tüm işler Varidat Muhasebesi ofisine terk edilmişti. İlga olunan Muhasebat-ı Atika, devletin eski ancak hâlâ en köklü gelir kaynaklarının hesabını tutmaktaydı. Endüstri çağında Osmanlı Devlet'i hâlâ tipik bir tarım imparatorluğu görünümünü arz ediyordu ve en büyük gelir kalemlerini aşar (tarım) ve ağnam (hayvancılık) rüsûmları oluşturuyordu. Bürokratlar bu nedenle bu kalemlerin daha düzenli tutulması için “*erbab-ı mesalih*” şartını koşarken yeni dairelerin ihdasına kapı açmıştır. Yeni düzenleme ile gelir kalemleri Arabistan veya Rumeli gibi odalara ayrılmamış tek bir başlık altında hesaplanmaya başlamıştı. Varidat Muhasebeciliği böylesi bir yapısal başkalaşım yaşarken Defter-i Kebir Muhasebeciliği de personel açısından desteklenerek kendisine yardım etmekle mükellef sayılmıştı. Her iki dairenin de müdürleri

⁹ **İhsaiyyat-ı Maliyye**, 1325, Birinci sene, Matbaa-yı amire, İstanbul, 1327, s. 422.

¹⁰ Ziya Paşa basına verdiği olumlu demeçlerle tensikatla ilgili olarak infial havasının oluşumunu engellemeye çalışmışsa da buna mani olamamıştır. Bkz. **İkdâm**, “Maliye Nazırı'yla Mülakat”, 15 Receb 1326 - 31 Temmuz 1324 - 12 Ağustos 1908.

¹¹ **İkdâm**, 13 Receb 1326 - 29 Temmuz 1324 - 11 Ağustos 1908.

bu süreç içerisinde değiştirilerek önceki dönemin kritik mevkilerinde bulunan bürokratlar tayin olunmuştu.¹²

Dış ve iç borçlar, yeni dönemin de kabusu olmaya adaydı ve nezaret içindeki Duyun-u Umumiye Muhasebeciliği'ne bu nedenle daha farklı bir önem verilmişti. Kalem müdürlüğüne eski müsteşar muavinlerinden Ermenak Bey atanırken yardımcılığına deneyimli maliye bürokratlarından İzzet Bey getirilmişti. Tahvil işlerine bakan Kupon İdaresi'nde de benzer bir dönüşüm yaşanarak “Kupon Şubesi” adı altında Duyun-u Umumiye Muhasebeciliği'ne bağlanmış ve personel sayı ve maaşlarında düzenlemeler yapılmıştı. Nezaretin en kalabalık istişare organı olan Meclis-i Maliye de bu rüzgar içerisinde ilga olunmuş ve onun yerine maaş ödemek zorunda kalınmamak için nezaret departmanlarından seçilecek memurlardan kurulacak bir Encümen-i maliye'nin ihdasına karar verilmişti. Teşkilat içinde çok sayıda personel ataması da yapan Maliye bürokratları, “hazinenin bir hal-i intizam”a alınması için bu değişikliklerin gerekliliğinin bir kere daha altını çizirken kadro dışına çıkarılan memurlara destek olmak amacıyla başlatılan hazırlıklara göndermede bulunmuşlardı.¹³

Ancak nezaret memurlarının tepkisi, Maliye ile Sadaret arasındaki yazışma trafiğini hızla artıracak kadar sert olmuştur.¹⁴ Yazışmalardan ve devir basınında çıkan haberlerden de takip edileceği üzere gelişmeler sonucunda kadrosunu kaybeden veya maaşları tenzil olunan memurlar, ailelerini bu durumda geçindiremeyeceklerini ileri sürerek toplu eylemde bulunmuşlardı. Konu, Sadaret bürokratları tarafından Meclis-i Vükela'ya kadar taşınmıştı. Said Paşa Kabinesi, tensikat gereğini “*pek muhtaç*”, personel sayısını “*lüzumundan fazla*” ve donanımlarını “*ehliyet ve kabiliyetleri gayr-ı kafi*” olarak ifade ederek Maliye bürokratlarına vasıfsız memurları “şimdilik” kadro haricine çıkarmalarını ve belirlenen oranlarda kadro harici tazminatlarının ödemelerini emretmişti.¹⁵ “İdare-i maslahat” Osmanlı bürokratlarınca başvuru yeni bir yöntem değildi. Otuz küsur yıldan beri kullanmadığı haklarını serbestçe meydanlarda dile getirmeye başlayan halka karşı, yönetimin sorumsuz bir harekete girişmesi mümkün değildi ve bu Said Paşa Kabinesi'nin hassas konumuyla da

¹² Kurumsal düzenlemeler bağlamında Aliye-i Umumiye-i Maliye dairesini de ilga eden Maliye bürokratları, daha sonra bu departmanın yerine Der-saadet Defterdarlığını ihdas etmeyi düşünmüş ancak Laurent'ın tasarruf tedbirleri yüzünden bundan da geri adım atmıştı. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9915, 9 Şevval 1326 – 22 Teşrin-i evvel 1324 – 4 Kasım 1908.

¹³ **B.O.A. İ. Maliye** 1326B 21.

¹⁴ Maliye tensikat defterleri Meclis-i Vükela tarafından iade edilmişti. Bkz. **İkdam**, “Maliye Nezareti”, 2 Şaban 1326 – 17 Ağustos 1324 – 30 Ağustos 1908. Örneğin tasarruf tedbirleri çerçevesinde düşük maaşlı katiplere sabahları çıkarılan yemek tahsisatları dahi kesilmişti. Artan şikayetler üzerine yemek dağıtımına başlanmışsa da Ziya Paşa'nın ekim ayındaki gider incelemelerinden sonra nihai olarak bu uygulamaya son verilmişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9912, 6 Şevval 1326 – 19 Teşrin-i evvel 1324 – 2 Kasım 1908.

¹⁵ **B.O.A. İ. Maliye** 1326B 4.

hiçbir şekilde de örtüşmüyordu. Kanun-i Esasi'nin ilanının üzerinden henüz on gün bile geçmemişti ve İstanbul'un en büyük nezareti önemli sayıda memurunu kadro haricine çıkarmaktaydı. Memurlar, hürriyet sevincini tatmak ile geçim derdine düşmenin şaşkınlığını bir arada yaşamak zorunda kalmıştı. Muhtemel bir öfke patlamasından korkan nezaret yetkilileri de buradan hareketle nabza şerbet açıklamalarda bulunarak kimsenin mevkiinde önemli bir değişiklik olmayacağına dair açıklamalarda bulunmuştu.¹⁶

Yapılan tensikatlar çerçevesinde Techizat-ı Askeriyye Nezareti de ilga olunarak ağustos ayının son haftasında Maliye Nezareti'ne bağlanmıştı.¹⁷ Atılan adım basit bir nezaret ilgasının çok ötesinde anlamlar içeriyordu. Karar gerekçesinde yer alan “ ... *her nev'i varidat-ı devletin hazine-i celile-i maliyece idaresi muktezi* ... ” ifadesi basit bir açıklamayı değil yeni dönemde arkasında durulacak mali zihniyeti ortaya koymaktaydı. Tanzimat'la geliştirilen ve Mutlakiyet Dönemi'nde bürokratik yapıya iyice kök salan adem-i merkezi mali anlayışa artık son veriliyordu. Saray da dahil olmak üzere her devlet organının keyfince gelir-gider hesabı yaptığı ve bu nedenle de bir türlü bütçenin oluşturulmadığı dönem artık geride bırakılıyordu.¹⁸

V – C M. Charles Laurent

Devlet gelirlerini artırmak adına Hazine-i Hassa Nezareti'nce hesabı tutulan sultan mülklerinin yönetimi, Maliye Nezareti'ne devredilirken¹⁹ nezaretin reorganizasyonu için yabancı bir uzmanın getirilmesi düşünülmeye başlanmış hatta basında bu konuda destek yazıları yayınlanmıştı. Örneğin Hüseyin Cahid, Maliye Nezareti gibi kurumların Harbiye ve Bahriye Nezaretleri'nden farklı şekilde modern yöntemlere ve değişik ihtisas alanlarına sahip olduğunu bu anlamda bunları nezarete kazandıracak bir yabancı uzmanın şart olduğunu ileri sürmüştü.²⁰ Said Paşa'nın iktidardan düşmesi üzerine kurulan Kamil Paşa Kabinesi'nde Maliye Nazırlığı yine Ziya Paşa'ya verilmişti.²¹ İngiliz Büyükelçisi Gerard

¹⁶ **Tanin**, “Maliye teşkilatı”, n.41, 14 Şaban 1326 – 28 Ağustos 1324 – 10 Eylül 1908.

¹⁷ No: 24- Techizat-ı askeriyye nezaretinin lağvıyla vezaifinin Maliye Nezareti'ne merbut bir kalem marifetile idaresi hakkında irade-i seniyye”, **Düstur**, Tertib I, C. I, ss. 67-69.

¹⁸ Diğer nezaretlerde görev alan muhasebecilerin durumu ile ilgili olarak yayınlanan genelge için Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Maliye Nezareti”, n. 9837, 19 Receb 1326 – 3 Ağustos 1324 – 16 Ağustos 1908.

¹⁹ **İkdam**, 1 Eylül 1324 – 14 Eylül 1908. Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için: Bkz. Arzu Terzi, **Hazine-i Hassa Nezareti**, TTK Yayınları, Ankara, 2000, ss. 139-169.

²⁰ **Tanin**, “Umur-ı maliye için müşavir”, n.51, 24 Şaban 1326 – 7 Eylül 1324 – 20 Eylül 1908.

²¹ Said Paşa Kabinesi görevden çekilince Maliye Nazırlığına vekaleten Müsteşar Ragıp Bey getirilmişti. Bkz. **İkdam**, “Maliye Nezareti”, 19 Temmuz 1324 – 1 Ağustos 1908. **Tercüman-ı Hakikat**, “Maliye Nezareti”, n. 9823, 5 Receb 1326 – 20 Temmuz 1324 – 2 Ağustos 1908. Hatt'ı ilan ederek İTC çevrelerindeki kredisini tüketen Said Paşa Kabinesi'nden başarılı bir manevra ile istifa eden Ziya Paşa, böylece kurulacak Kamil Paşa

Lowther'ın yeni Kamil Paşa Kabinesi'ni tebrik etmek için Maliye Nazırı Ziya Paşa'ya yaptığı ziyarette ele alınan konulardan biri de yabancı uzmanlar olmuştur. Lowther'ın daha sonra İngiltere Dışişlerine gönderdiği rapora göre Ziya Paşa adeta özür dileme derecesinde neden bir Fransız müşavir getirmek istediklerini büyükelçiye aktarma ihtiyacı hissetmişti. Ziya Paşa mali sistemin tamamen Fransız modeline göre biçimlendirilmiş olması ve Fransa ile daha fazla ekonomik ilişkilere sahip olunması nedeniyle getirilecek uzmanın bu ülkeden seçilmesine karar verdiklerini ifade etmişti.²² Yabancı uzman arayışında öne çıkan isim Fransız Sayıştay'ının başkanı Mösyö Charles Laurent olmuştu. Fransa Maliye Nazırı Mösyö Fabo ve diğer üst düzey yöneticilerin teklife sıcak bakması üzerine²³ 1908 Ekiminin sonunda Mösyö Laurent yeni görevine başlamak üzere İstanbul'a gelmişti.²⁴ Görevinin ilk günlerinde Laurent ile mülakatta bulunan İkdam başyazarı Ali Kemal, yeni Maliye Müşavirinin özellikle memur fazlalığına dikkat çektiğini ve bu sorun ortadan kaldırıldığında kalemlerdeki düzensizliğinde kısmen önüne geçilebileceği demecini okuyucularına iletmişti. Laurent bunların dışında teftiş heyetlerinin yeni dönemde daha anahtar roller üstleneceğini belirtirken kalifiye elaman yetiştirilmesi için yurt dışına öğrenci göndermenin de önemi üzerinde ısrarla durmuştu.²⁵ Laurent nezaretteki çalışmalarına hızlı bir şekilde başlayarak teşkilatta gerçekleştirilecek reform hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamıştı. Hazırlanan raporda Laurent özelde Maliye genelde ise tüm Osmanlı bürokrasisinin muzdarip bulunduğu iki noktaya parmak basmıştı: 1- Mesuliyetler yalnız nazıra aittir. Kararları ita hatta evrakı imza yalnız nazırın salahiyeti dahilindedir. Böyle bir esas kabul edilmiş olduğundan dolaydır ki, Maliye Nazırı'nın maiyeti teşebbüssüz oluyorlar. Salahiyetten mahrum olan kimselerin mesuliyet hissi duymayacakları ve kendi üzerlerine mesuliyet kabul etmek istemeyecekleri şüphesizdir. 2- Nazıra varıncaya kadar herkes teferruat ile iştilal ettiğinden işlerde büyük gecikmeler hasıl olur. Gecikmeler ancak teşkilat bozukluğundan ileri gelir. Binaenaleyh zahiri tedbirler, gayretler bu gibi noksanları izale edemez.²⁶

Hükümeti'ndeki yerini de garantiye almıştı. Günün basını ise müstakbel Maliye Nazırları olarak Rüşumut Emimi Rauf Paşa ile Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Paşa'yı ön plana çıkarmıştı. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9826, 8 Receb 1326 – 23 Temmuz 1324 – 6 Ağustos 1908.

²² Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, Correspondence – National Movement in Turkey, 31 Ağustos, 1908, ss. 75-76. Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

²³ **Tanin**, "Maliye müşaviri", n.48, 21 Şaban 1326 – 4 Eylül 1324 – 17 Eylül 1908.

²⁴ **Tanin**, "Mütehassıs müşavirler", n.86, 29 Ramazan 1326 – 12 Teşrin-i evvel 1324 – 25 Ekim 1908

²⁵ **İkdam**, "İslahat-ı maliye", 17 Şaban 1326 – 30 Teşrin-i evvel 1324 – 12 Kasım 1908. Ziya Paşa ise Kamil Paşa Kabinesi'nde yer alarak bu göreve bir kere daha getirildiği zaman nezaret çalışanları ile yaptığı konuşmada kesinlikle tensikat konusundan bahsetmemiş sadece maaş eşitliğinin sağlanacağı ve ziyaret saatleri ile artık çalışmalarının bölünmeyeceğine değinmişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, "Maliye Nazırı'nın Nutku", n. 9830, 12 Receb 1326 – 27 Temmuz 1324 – 10 Ağustos 1908.

²⁶ Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı Tarihi**, C. I, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1977, s. 53.

Ağustos ayında gerçekleştirilen tensikata memurların sert tepki göstermesi nedeniyle süreç yarım bırakılmıştı.²⁷ Ancak yıl sonuna doğru bütçe hazırlıkları, sorunu bir kere daha gündeme getirmiştir. Bir aydan daha kısa bir sürede sadece Maliye Nezareti'nden kadro haricine çıkarılan memur sayısı 500'ü bulmuştu. Bu rakam ise doğal olarak kendine bir kamuoyu oluşturmuştu.²⁸ Artan baskılar sonucunda Ziya Paşa, sorunu Meclis-i Vükela'ya götürmüş ve daire tensikatının parlamentonun açılışı ve bütçe görüşmelerinin sonrasına bırakılması yönünde karar çıkartmıştı.²⁹ Bununla beraber ön incelemeler sonucunda özellikle Muhasebe Dairesi'nde kalifiye eleman eksikliğine dikkat çekilerek yirmi mümeyyizin kadroya alınması kararlaştırılmıştı.³⁰ Merkez ve taşra personeline askerlik konusunda sağlanan imtiyazlara yeni dönemde de devam edileceği açıklanırken³¹ merkez teşkilatına bir "İstatistik Dairesi"nin kurulması uygun bulunmuştu. Yeni dairenin, bir müdür ve yeteri kadar "vukuf ve malumatı olan zevattan seçileceği duyurularak daire ile ilgili ayrıca bir komisyonun kurulacağı da ilan edilmişti.³² Mösyö Laurent'ın bizzat ilgilendiği Fransa'ya maliye eğitimi almak için öğrenci gönderilmesi projesine gerek kurum içinden gerekse de kurum dışından yetmiş aşkın başvuru yapılmıştı. Yapılan sınav sonucunda başvuru sahiplerinden on kişi eğitim almaya hak kazanmıştı.³³ Ancak Kamil Paşa Kabinesi ile İTC arasındaki ilişkilerin gerilmesi maliye politikaları hakkında bazı şaibelerin de ortaya atılmasına neden olmuştu. Söz konusu öğrenci seçimine Maliye Nazırı'nın müdahale ettiği iddiaları³⁴ veya bütçe dengesinin sağlanamamasının Ziya Paşa'ya bağlanması, bunun en

²⁷ Bu nedenle nezaret bürokratları elden geldiğince kadro harici kalanlara sosyal güvencelerin sağlanacağına dair çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardı. Örneğin Nezaret Müsteşarı Mahmud Esad Efendi'nin açıklamaları için Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9835, 17 Receb 1326 – 1 Ağustos 1324 – 15 Ağustos 1908.

²⁸ Tensikat, İstanbul basınının da iki kampa ayrılmasına yol açmıştı. Kadro hariçlerinin nezaretlerde toplanarak eylem yapmasını uygun bulmayan bir kısım gazeteler sorunun Meclis-i Mebusan'da tartışılması gerektiğini savunurken diğer taraf memur tepkisini tamamen Meşrutiyet gereği olarak değerlendirerek desteklemişlerdir. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, "Kanun Altında", n. 9835, 17 Receb 1326 – 1 Ağustos 1324 – 14 Ağustos 1908.

²⁹ **B.O.A. M.V.** 120 68. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9876, 26 Şaban 1326 – 11 Eylül 1324 – 14 Eylül 1908.

³⁰ Alınacak mümeyyizler üç sınıf üzerinden istihdam edilecekti; Birinci sınıf (5 kişi) 1000 gurus, İkinci sınıf (6 kişi) 700 kuruş, Üçüncü sınıf (9 kişi) 400 kuruş. **B.O.A. M.V.** 120 86. Nezaret muhasebecileri en önemli dönüşümü aralık başında yaşamış ve tüm muhasebeciler dört muhasebe müdürünün denetimi altına alınmıştı. Laurent, bir sonraki adım olarak da düşük ücretli memurların maaşlarını incelemiş ve gerekli görülenlerin ücretlerinde artırma gitmiştir. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9949, 14 Zilkade 1326 – 25 Teşrin-i sani 1324 – 8 Aralık 1908.

³¹ **İkdam**, "Memurinin silah altına alınması", 28 Şaban 1326 – 10 Teşrin-i sani 1324 – 23 Kasım 1908.

³² Söz konusu dairenin masrafları için % 3 gümrük vergisi tahsis edilecekti. Bkz. **İkdam**, "İstatistik Dairesi", 20 Teşrin-i sani 1324 – 3 Aralık 1908.

³³ **Tanin**, "Maliye tahsiline gönderilecek öğrenciler", n.151, 7 Zilhicce 1326 – 18 Kanun-i evvel 1324 – 31 Aralık 1908. "Sınav" özellikle Maliye Nezareti'nin olmazsa olmaz prosedürlerinden biri haline gelmiştir. Seçim ve terfii sınavları Divan-u muhasebat'ta kurulan bir heyet tarafından gerçekleştiriliyordu. Bir sınav duyurusu için: Bkz. **Takvim-i Vekayi**, n.29, 13 Şevval 1326 – 27 Teşrin-i evvel 1324.

³⁴ **Tanin**, "Avrupa'ya gidecek maliye memurları", n.154, 10 Zilhicce 1326 – 21 Kanun-ı evvel 1324 – 3 Ocak 1909.

açık örneğiydi.³⁵ Bütçe konusu, Kamil Paşa hakkında verilen gensoru tartışmalarında da mebuslar tarafından sorgulanmıştı. Kürsüye gelen Kamil Paşa, bütçenin gecikmesi ve yaşanan karışıklığı “devr-i istibdad” politikalarına bağlamıştı. Bir anlamda Sadrazam kendi politik geleceğini kurtarmak adına, Abdülhamid Dönemi’nde de Maliye Nazırlığında bulunan ve kendi kabinesinde de kendisine görev verdiği Ziya Paşa’yı adres olarak göstermişti.³⁶ Maliye Nazırı, üç gün sonra kendisini meclis kürsüsünde bulacaktı. “Devr-i istibdad” da bütçelerin mart başı şubat sonu gibi Maliye Nezareti’nde toplandığını ve buradan Sadaret’e teslim edildiğini belirten Maliye Nazırı Ziya Paşa, yeni dönemde Kanun-i Esasi gereğince bu işlemin kasım ayında bitirilmesi gerekirken nezaretlerin tüm uyarılara rağmen bunu yapmadığını vurgulamış ve bir yerde Sadrazamın kendi üzerine attığı sorumluluğu o da nezaretlere yıkmıştı. Gelinek noktada parlamentonun kendilerinden mükemmel bir bütçe beklememesini isteyen nazır, son beş yılın verileri üzerine Mösyö Laurent ile çalıştıklarını ancak yine de bütçe sorununun merkez ve taşra daireleri ile sınırlı bir konu olmadığını dış finans çevrelerinden alınacak olumlu mesajların da bu söz konusu süreci etkileyen ana faktörlerden biri olduğunu eklemişti. Nazır lafı dolaştırmadan dış borçlar üzerinde dönen mevcut mâli yapının bağımlı konumuna işaret etmişti. Konuşmasının sonundaki “ümit ederim ki, bütçe tevazün edebilsin” dileği de beklentiler ve temenniler üzerine kurulmuş mali açmazı güzel bir şekilde ortaya koymuştu. Parlamento, ikinci çalışma ayına girdiğinde miras alınan mâli yapının fersudeliğini açık bir şekilde görmüş ve yaşadığı şaşkınlık nedeniyle üç gün önce gensoruya aldığı Sadrazam hakkında bir kere daha gensoru vermişti.³⁷

Hükümet ve basın arasında gerilen ilişkiler, Maliye Nezareti’nin her politikasının tepki çekmesi ile ortaya çıkıyordu. Örneğin Maliye Nezareti’nden merkez ve taşra dairelerine gönderilen bir yazı, 3000 kuruşu aşan maaşlarda kesintilerin yapılmasını istiyordu. Gazete ise bu duyurunun altına her zaman savunduğu memurların fazlalığı maaşların çokluğu politikasının tersine maaşlardan kesinti yapılamayacağını zaten

³⁵ Bütçe dengesinin sağlanması öncelikli olarak nezaret gelir ve giderlerinin denetlenmesinden geçiyordu. Laurent’da bunu sağlamak adına Harbiye, Bahriye, Orman ve Maadin, Posta ve Telgraf ve Rüsumat Nezaretleri’nin Maliye kontrolüne terk edilmesini teklif etmiş ancak olumlu bir yanıt alamamıştır. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9951, 16 Zilkade 1326 – 27 Teşrin-i sani 1324 – 10 Aralık 1908.

³⁶ Hüseyin Cahid’in Sadrazam’ın dış politikadaki başarısızlığı üzerine verdiği gensoru kısa sürede Bosna-Hersek ve Bulgaristan sorunlarının dışına çıkarak iktisadi ve sosyal konuların görüşüldüğü bir oturuma dönüşmüştü. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 11 31 Kanun-i evvel 1324 (13 Ocak 1909) C: 1, ss. 164-170.

³⁷ Bütçenin gecikmesi ile ilgili gensoru önerisi Karesi mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi tarafından verilmişti. Oturum sırasında özellikle Lütfi Fikri Bey (Dersim), Behçet Bey (Kengiri), Rıza Tevfik (Edirne) ve Aristidi Paşa (İzmir) görüşmelerin yönünü tayin eden konuşmalar yapmışlardı. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 13 3 Kanun-i sani 1324 (16 Ocak 1909) C: 1, ss. 204-210.

halihazırda memurların az maaş aldıklarını belirtmişti.³⁸ Benzer şekilde Bank-ı Osmani ile borç pazarlıklarının yapıldığı bir sırada Sadrazam ve Maliye Nazırı'nın ocak maaşlarının bu borçlanma üzerine ödeneceği açıklamaları ve ardından da bankanın faiz oranlarını artırması ortamı geren bir diğer mesele olmuştu.³⁹

Hükümet-kamuoyu ilişkilerinin gerginleştiği böylesi bir ortamda maliye bürokratları çok önemli projeleri hayata geçirmeye çalışıyordu. Bunların en başında da kurum personeline uzmanlık sağlayacak Maliye Mektebi projesi gelmekteydi. Söz konusu tasarıya göre gerek Maliye gerekse Divan-ı muhasebat'ta yaşı 35'i geçmemiş müstahdem, mümeyyiz ve katiplerin zorunlu; bu iki kurumun dışından gelecek memurların ise serbestçe katılabileceği 120 kişilik sınıfların oluşturulması düşünülmüştü. Proje için 64.200 kuruşluk bir yatırım yapılırken sene başında eğitime geçilmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁰ Mösyö Laurent'a çalışmalarında yardımcı olmak üzere yine Fransa'dan bir yardımcı getirilmesi de neredeyse aynı zamanlara denk gelmişti. Aylık 2000 frank maaş alacak olan Mösyö İmmanuel Doviye protokol gereği hem Ziya Paşa hem de Mösyö Laurent'ın danışmanlığında bulunacaktı.⁴¹ Yeni Maliye Müşaviri, İkdam gazetesine verdiği bir demecinde en önemli hedeflerinin devlet masraflarının kısılması ve bütçenin bir an önce parlamentonun onayına sunulması olarak göstermişti.⁴² Maliye Nezareti yabancı danışman kadrosunu Rumeli Müfettişliği'ndeki görevlerinden ayrılan Mösyö Graves, Mösyö Pestra ve Mösyö Maissa'yı kendi bünyesinde istihdam ederek daha da genişletmişti. Yabancı uzmanların nezaretin Teftiş Şubesinde görevlendirileceğini belirtilen haber, nezaret içinde esen sert reform rüzgarlarının da habercisi olmuştur.⁴³ Paris'teki eğitimlerinin ilk aşamasını tamamlayan memurların İstanbul'a dönüşü, basında kendine geniş yer bulurken⁴⁴ resmi çevrelerden gelen bütçe açıklamaları, Kamil Paşa Kabinesi'ne hayat hakkı tanımayan siyasi yorumların yanında artık çok da fazla dikkat çekmez olmuştur. Oysa açıklamalar sanki bütçeden çok siyasi parçalanmanın önüne geçilmesi için yapılan beraberlik mesajlarına benzemektedir. Örneğin şubatın ilk haftasında İkdam gazetesinde yayınlanan resmi bir açıklama, 77-78 Rus Savaşı'ndan beri bütçe dengelerinin bir bilançosunu çıkarmış ve her geçen yıl gelir-gider

³⁸ **Tanin**, "Tenkîh-ı maaşat meselesi", n.181, 9 Muharrem 1327 – 19 Kanun-i sani 1324 – 1 Şubat 1909.

³⁹ Basın açık bir şekilde bu açıklama ile Sadrazam ve Maliye Nazırı'nın bankanın ekmeğine yağ sürdüğünü ve faiz oranlarının da bu nedenle yukarıya çekildiğini ifade etmişti. Gazete açık bir şekilde her iki kabinenin bu iki mensubunu komisyon almakla suçluyordu. Bkz. **Tanin**, "Maaş ve İstikraz", n.181, 9 Muharrem 1327 – 19 Kanun-i sani 1324 – 1 Şubat 1909.

⁴⁰ **B.O.A. M.V.** 123 32.

⁴¹ **İkdam**, "Maliye müşaviri muavini", 3 Muharrem 1327 – 12 Kanun-i sani 1324 – 25 Ocak 1909.

⁴² **İkdam**, "Maliye tensikatı", 10 Muharrem 1327 – 19 Kanun-i sani 1324 – 1 Şubat 1909.

⁴³ **Tanin**, "Maliye memurları", n.178, 6 Muharrem 1327 – 16 Kanun-i sani 1324 – 30 Ocak 1909.

⁴⁴ **Tanin**, "Paris'e izam olan maliye memurları", n.180, 8 Muharrem 1327 – 18 Kanun-i sani 1324 – 1 Şubat 1909.

dengesinin beklentilerin aleyhinde çıktığını vurgulayarak söz konusu dengenin sağlanması için işbirliği çağrısını şu mesaj ile yapmıştı; “ ... bugün bila-tefrik cins ve mezhep bütün millet-i osmaniyye için en ziyade şayan-ı ehemmiyet mesele bundan ibarettir”.⁴⁵

V – D Rıfat Bey ve 1909 Bütçesi

Kamil Paşa Kabinesi'nin şubatın ikinci haftasında bir gensoru ile düşürülmesinin ardından yeni kabineyi kurma görevi Hilmi Paşa'ya verilmişti. Hüseyin Hilmi Paşa, Varidat Muhasebecisi Rıfat Bey'i Maliye Nazırlığına getirirken⁴⁶ hükümet programında özellikle kamu harcamalarının kısılmasına dikkat çekmiş ve imtiyazlar noktasında daha dikkatli olunacağını beyan etmişti.⁴⁷

Yeni Maliye Nazırı'nın gündemi, diğer nezaretlerle kıyaslanmayacak ölçüde yoğundu. Maliye taşra personelinin azlığı, ahalinin tepkisine yol açarken⁴⁸ kurulacak teftiş heyetine nasıl şekil verileceği de bilinmezliğini korumaktaydı. Rumeli Vilayet-i Selâse idaresinin dağılması üzerine burada görev yapan İngiliz, Fransız ve İtalyan müşavirler Mr. Graves, Mösyö Steeg ve Mösyö Malister, Teftiş Heyeti'ndeki çalışmalarına başlamıştı. Yeni nazırın başkanlığında yapılan incelemeler sonucunda Maliye Nezareti'nde birisi altı üyeli bir Teftiş Komisyonu'nun kurulmasına ve yabancı memurların bu komisyonda görevlendirilmesine karar verilmişti. Nezaret yabancı memurların tasarrufunun nasıl olacağı konusunda da Hariciye Nezareti kanalıyla ilgili ülkelere açıklamalarda bulunmuştu.⁴⁹ Paris'e gönderilen maliye memurlarını sıkı bir denetim altında bulunduran nezaret,⁵⁰ eğitimlerini tamamlayıp ülkeye dönen memurları vakit kaybetmeden dört gruba ayırmış ve Evamir Kalemi, Duyun-ı Umumiye ve Vezne-i Umumi Müdüriyetinde göreve başlatmıştı.⁵¹

1909 Martının en çok konuşulan meselesi bütçeydi. Mevcut şartlar nedeniyle yıllık değil iki aylık geçici bütçeler hazırlanmaktaydı. Meclis Bütçe Komisyonu adına söz alan Selanik mebusu Cavit Bey, başvuru bu yöntemin sağlıklı bir yol olmadığını ancak yapacak başka bir şeyin de bulunmadığını ifade etmişti.⁵² Mebuslar özellikle devlet

⁴⁵ **İkdam**, 15 Muharrem 1327 – 24 Kanun-i sani 1324 – 6 Şubat 1909.

⁴⁶ **Salname-i Servet-i Fünun**, Birinci sene, İstanbul, 1326, s. 130.

⁴⁷ **M.M.Z.C. İ:** 30 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909) C: 2, ss. 677-678.

⁴⁸ Maliye'nin taşra personel eksikliği had safhadaydı ve merkezden taşra teşkilatlarına ayrıntılı kadro dökümlerinin gönderilmesi istenmişti. Çıkarılacak istatistiki verilere göre bu boşlukların doldurulması planlanıyordu. Bkz. **Tanin**, “Maliye memurları”, n.204, 2 Safer 1327 – 11 Şubat 1324 – 24 Şubat 1909.

⁴⁹ **B.O.A. M.V.** 125 21.

⁵⁰ Fransa'ya gönderilen öğrencilere basında da aşır bir ilgi gösterilmiş ve faaliyetleri düzenli bir şekilde haber yapılmıştı. Bkz. **Tanin**, “Maliye memurları”, n.209, 7 Safer 1327 – 16 Şubat 1324 – 29 Şubat 1909.

⁵¹ **Tanin**, “Paris'te Maliye Memurları”, n.216, 14 Safer 1327 – 23 Şubat 1324 – 8 Mart 1909.

⁵² **M.M.Z.C. İ:** 55 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909) C: 1, ss. 10-11.

harcamalarının kısılmasını talep ediyordu ve bu doğrultuda Şura-yı devlet gibi kurumların kaldırılması hakkında da baskı yapmaktaydılar.⁵³ Parlamentonun bu radikal tutumu, Teşkilat Kanunu ve Tensikat Kanunu taleplerine de yansımıştı. Nezaretlerdeki tensikat çalışmalarının ağır sürmesi ve hâlâ bitirilememiş olması Sadrazam hakkında gensoru verilmesiyle sonuçlanmıştı. Sadaret bürokratlarınca kaleme alınan ve meclise gönderilen tensikat durum raporunda, Maliye Nezareti çalışmalarının büyük bir kısmını tamamlamış nezaretler arasında gösteriliyordu.⁵⁴ Kaldı ki Maliye bürokratlarınca belirlenen personel seçme kriterleri, nezaret çalışmalarının niteliği konusunda da kayda değer fikirler vermekteydi. Maliye ailesine katılacak veya kadrosunu muhafaza edecek bir memurda şu şartlar aranıyordu: a) Su-i ahlak ve adem-i devamla nam salmamış b) Kalem zabitleri tarafından hakkında şahadet verilen c) Mekatib-i idadi mezunu d) Nezaret tarafından tespit edilecek altı kişilik bir kurul karşısında isbat-ı ehliyet etmek. Nezaret tensik çalışmalarında bu kaideleri gözetmiş ve uymayanların tazminatlarını vererek ilişkisini kesmişti.⁵⁵ Tensikat dışında teşkilat içi çalışmalar ise aralıksız sürdürülmekteydi. Mösyö Laurent, Rumeli Müfettişliğinden getirilen yabancı memurlar ile merkezde etkili bir denetleme sistemi kurmaya çalışırken⁵⁶ mali kaynakların tek bir elde toplanması fikrinin de kurumsal boyutlarını tamamlamaya çalışıyordu.⁵⁷ Muhasebe daireleri merkez teşkilatına ilk defa Ali ve Fuat Paşa'lar döneminde girmişti. Bundan önceki maaş ödeme ve hesaplamaları Kapı Çuhadarları tarafından yapılıyordu. İlk Muhasebe Dairesi Teşrifatçı Kamil Bey'in reisliğinde Hariciye Nezareti'nde oluşturulmuş ve benzerleri kısa sürede diğer nezaretlerde de ihdas olunmuştu. Çok başlı sistem “devr-i istibdad” döneminde nezaret ekabirinin çıkarlarına hizmet etmiş ve küçük memurun ezilmesiyle sonuçlanmıştı. Maliye Müşaviri Laurent ise oluşturulacak “Hazine-i celile-i muhasebe-i umumiye” ile bu dağınıklığın ve kaynak israfının önüne geçilebileceğini düşünüyordu.⁵⁸ Çalışmalar çerçevesinde yardımcısı İmmanuel Döviyet'yi Aydın vilayetine gönderen Laurent, vilayet-liva ve kaza birimlerinde mali yapının işleyişini ve bunların merkez ile ilişkilerini daha yakından görmek ve denetlemek istemişti.⁵⁹ Maliye Nezareti, İstanbul'un vilayet şeklinde örgütlenmesine altyapı

⁵³ **Tanin**, “Bütçe görüşmeleri”, n.211, 9 Safer 1327 – 18 Şubat 1324 – 3 Mart 1909.

⁵⁴ **B.O.A.** HSD. AFT. 5 24.

⁵⁵ **Tanin**, “Maliye tensikati”, n.241, 11 Rebiülevvel 1327 – 20 Mart 1325 – 2 Nisan 1909.

⁵⁶ **Tanin**, “Maliye heyet-i teftişiyesi”, n.234, 3 Rebiülevvel 1327 – 13 Mart 1325 – 26 Mart 1909.

⁵⁷ **Tanin**, “Maliye müfettişliği”, n.252, 22 Rebiülahir 1327 – 31 Mart 1325 – 13 Nisan 1909.

⁵⁸ **Tanin**, n.211, 9 Safer 1327 – 18 Şubat 1324 – 3 Mart 1909.

⁵⁹ **Tanin**, “Tedkikat-ı maliye”, n.236, 5 Rebiülevvel 1327 – 15 Mart 1325 – 28 Mart 1909.

hazırlamak üzere bu kentteki tüm mali sistemi de gözden geçirmiş ve herhangi bir Osmanlı vilayetinde olduğu gibi başkenti defterdarlık çatısı altında örgütlemişti.⁶⁰

1909 Nisanının başında görüşülmesine başlanılan nisan-mayıs bütçesi ise oldukça gerilimli konuşmaların yapılmasına sahne olmuştur. Söz konusu geçici bütçe kadro hariçleri kadar kadroda kalanlar için de hiç iyi sonuçlar doğurmamıştır. Ülke tam bir darboğaz içerisindeydi ve memur maaşlarının ödenmesinde, yapılan onca tenzilata rağmen, güçlükler yaşanıyordu. Bütçe görüşmelerinde özellikle Harbiye bürokratları eleştirilmiş ve önceki dönemde yapılan her harcamanın hesabı Maliye Nezareti'ne verilirken artık bundan imtina edilmesinin Meşrutiyet ilkeleri ile bağdaşmadığı belirtilmişti. Mebuslar devrin fedakarlık devri olduğunu hatırlatarak böylesi bir ortamda Sultan ailesinden de cömert davranışlar beklenildiği ve kendi rızaları ile tahsisatlarını düşürmeleri talebinde bulunmuşlardı. Parlatmentonun devlet harcamalarına doğrudan el atıp maaşlara kadar ciddi indirimlerde bulunması ve çoğu zaman bütçe görüşmelerini tıkanma noktasına getirmesi, Maliye Nazırı Rifat Bey'in tepkisine neden olmuştu. Nazıra göre askeri ve mülki personel bütçenin onaylanmaması nedeniyle maaşlarını alamamakta hatta kışlalarda yemek dahi çıkarılamamaktadır. Bütçe, 31 Mart Olayı'ndan sadece bir kaç gün önce parlamentodan 1 red oyuna karşı 148 kabul oyu ile geçecek ancak bu bile imparatorluğun başkentinde yaşanacak tarihi olayları durdurmaya kafi gelmeyecektir.⁶¹

31 Mart İsyanı, Hilmi Paşa Kabinesi'nin düşmesine ve yerine Tefvik Paşa Hükümeti'nin kurulmasına yol açmıştı. Yeni kabinede Maliye Nazırlığı koltuğuna İstibdad Dönemi'nin en maruf kurumlarından Meclis-i Maliye'nin başkanlığını yapan ve halihazırda Tekaid ve Mazulin Sandığı Nazırı bulunan Osman Nuri Bey getirilmişti.⁶² Nuri Bey'in nazırlığı on sekiz gün sürmüş ve Rumeli Ordusu'nun idareyi ele alması ile Tefvik Paşa Kabinesi yerine Hilmi Paşa Hükümeti ikinci defa kurulmuştu. Rifat Bey'i bir kere daha Maliye Nazırlığına getiren Hüseyin Hilmi Paşa, kabinesini oluşturduktan sonra meclise gelerek yeni dönem hükümet programını okumuştur.⁶³ Bekleneceği üzere programın önemli bir bölümü isyanın siyasi ve sosyal yapıda açtığı tahribatların tahliline ayrılmıştı. Bununla

⁶⁰ Der-saadet tahrir ve vergi idaresinin İstanbul defterdarlığına dönüştürülmesi için: Bkz. **Tanin**, "Der-saadet defterdarlığı", n.227, 25 Safer 1327 – 6 Mart 1325 – 19 Mart 1909.

⁶¹ No: 55- 1324 senesi mart maaşıyla nisan ve mayıs varidat ve mesarifi hakkında muvakkat bütçe kanunu, **Düstur**, Tertib I, C. I, ss. 158-162. **M.M.Z.C.** İ: 55 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909) C: 1, ss. 3-16.

⁶² **Salname-i Servet-i Fünun**, Birinci sene, İstanbul 1326, s. 131. Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı Tarihi 1442-1930**, C. IV, ss. 234-235.

⁶³ Rifat Bey'in göreve başlar başlamaz ayağının tozuyla son derece önemli bir genelgeye imza attığı da belirtilmelidir. Encümen-i Maliye'nin temposunu yavaşlatan nezaret personelinin alakalı alakasız sorularını önlemek adına Rifat Bey, kurum çalışanlarının yetkilerinin bilincine vararak sonuna kadar bunları kullanmaları ve ancak çok önemli konularda encümen kararına başvurmaları gerektiğini ifade etmişti. Bkz. **İttihad**, 13 Mayıs 1325 – 26 Mayıs 1908.

beraber isyan öncesi bütçe görüşmelerine de göndermede bulunan Hilmi Paşa, gelir ve gider dengesindeki üç milyon sekiz yüz bin lira üzerinde özellikle durarak kamu harcamalarının kısılması yönünde vilayet valilerinden devletin en tepesindeki yetkililere kadar herkesin uyarıldığını ancak sadece tasarrufta bulunarak bir bütçenin düze çıkarılamayacağını da bilincinde olduklarını ifade etmişti. Yapılacak tek yol üretim araçlarını canlandırmak ve çoğaltmaktı ve Sadrazam'a göre hükümetin de arkasında duracağı konu da tam olarak bu olacaktır.⁶⁴

Sadrazamın program konuşmasında altını çizdiği bütçe verileri ışığında nisan-mayıs ayı bütçesini ele alan parlamento, hükümet ile ilişkilerini germek pahasına memur maaşlarında akla gelmeyecek tenzilatlarla bulunmuştu.⁶⁵ Meclisin tepkisi, nezaretlerde bir türlü bitirilemeyen tensik çalışmalarına özellikle de kabinenin bir türlü Tensikat Kanunu'nu hazırlamamasından kaynaklanıyordu. Sadrazamın uyarılarına rağmen hem parlamento hem de kamuoyu kadro tensikatına, bütçenin ihyası gözüyle bakıyordu. Örneğin Hüseyin Cahid, kaleme aldığı bir yazısında tensikat ile bürokrasinin tüm araz ve fenalıklardan kısa süre içerisinde kurtarılabilceğini yazmıştı.⁶⁶

Maliye Nezareti, eleştiriler çerçevesinde ikinci bir tensikat reformuna girişmiş ve merkez teşkilatında çalışan 1100 memuru 600'e çekmiştir.⁶⁷ Nezaret söz konusu uygulama ile yıllık 150 000 liralık bir tasarruf kaydettiğini kamuoyu ile paylaşırken⁶⁸ Fransa Maliye Bakanlığı genel müfettişi Mösyö Joly'nin de unvanını korumak kaydıyla en kısa zamanda İstanbul'a gelerek görevine başlayacağını duyurmuştu.⁶⁹ Nezaret bürokratları, Joly'ye devrimden sonra ilga olunan Techizat-ı Askeriyye Nezareti ofislerinden birini tahsis etmiş ve senelik 2000 kuruşluk a bir tahsisat ayırmıştı.⁷⁰ Bu arada nezaret bürokratları, Hazine-i Hassa'dan Maliye'ye devredilen taşınmazların daha iyi idaresi için Defter-i Hakani Nezareti'nden kalifiye memur talebinde bulunmuş ve buradan gelecek memurlar için bir "Kalem-i Mahsus" oluşturmuştur. Maliye bürokratları bu son gelişmeye kurumsal bir reform gözüyle bakarak söz konusu kalem-i mahsusa atanacak katiplerin seçiminde oldukça titiz davranmış ve önemli sayıdaki daire katibi üzerinde yaptığı inceleme sonucunda bir

⁶⁴ **M.M.Z.C.** İ: 78 11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909) C: 2, ss. 635-636.

⁶⁵ **M.M.Z.C.** İ: 72 3 Mayıs 1325 (16 Mayıs 1909) C: 1, ss. 418-453.

⁶⁶ **Tanin**, "Tensikat", n.260, 4 Cemazievvel 1327 – 11 Mayıs 1325 – 24 Mayıs 1909.

⁶⁷ Tensikat çalışmaları ile ilgili Meclis-i Mebusan'a teslim edilen ayrıntılı liste için: Bkz. **İttihad**, "Tensikat ve Teşkilat – Maliye Nezareti", n. 11, 17 Cemaziülevvel 1327 – 23 Mayıs 1325 – 5 Haziran 1909. Müdde-i Umumi gazetesi ise Maliye Nezareti'nin personel sayısını "1300 kadar" olarak vermiş ve bu sayının 600'e çekildiğini duyurmuştu. Bkz. **Müdde-i Umumi**, "Tensikat", n.1, 11 Mayıs 1325 – 4 Haziran 1327.

⁶⁸ **Tanin**, "Tensikat", n. 259, 3 Cemazievvel 1327 – 10 Mayıs 1325 – 23 Mayıs 1909.

⁶⁹ **İttihad**, "Maliye Müfettişleri", 16 Mayıs 1325 – 29 Mayıs 1908.

⁷⁰ **Tanin**, "Maliye müfettiş-i umumisi", n. 260, 4 Cemazievvel 1327 – 11 Mayıs 1325 – 24 Mayıs 1909.

kısmını kadro haricine çıkarmıştır.⁷¹ Reformlar konusunda her ne kadar kamuoyu nezaretlere tam destek veriyorsa da⁷² bunların finansmanı önemli kaynakları elinde bulunduran Maliye Nezareti gibi kurumları bile çoğu zaman aşacak seviyeye geliyordu. Maliye bürokratları ardı ardına gerçekleştirdikleri atılımlara kaynak sağlamak için belediyelere ayrılan vergi kesintilerini dahi kendilerine çevirmek zorunda kalmıştı.⁷³ Kadro hariçlerine ödenecek mazuliyet maaşları ile tazminatların toplamı bu yokluk döneminde o kadar göze batmıştır ki, mebuslar dahi geçici bütçe görüşmelerinde kadrosundan olan memurlara tazminat ödenmesini çok görmüşlerdi.⁷⁴

Maliye bürokratlarınca yürütülen iki önemli proje ile ilgili olarak bir takım haberler de bu sıralarda basına yansımaya başlamıştı. Bunlardan ilki muhasebe kayıt sisteminin dönüşümü, diğeri de ilan-ı hürriyetten beri devam ettirilen ancak artık daha büyük kurumsal adımlara ihtiyacı hissedilen tüm finans kaynaklarının Maliye çatısı altında birleştirilmesiydi. Muhasebe kayıt sistemi, 1891 yılında Divan-ı muhasebat Reisi Ohannes Efendi tarafından gözden geçirilerek çift kayıt uygulamasına (kayd-ı müzaaf) geçirilmişti. Gazetelerin verdiği haberlere göre maliye yetkilileri, tekrar eski usule dönme yönünde hazırlıklar içerisindeydi. Konuya eleştirel bir bakış açısı getiren Tanin, tüm yapılanların dışında bu son gelişmenin öncekilerle çatışma içinde olduğunu, çünkü çifte kayıt sisteminin mali hesaplamaları kolaylaştıran pratik bir yönü olduğunu ayrıca tüm sistem tarafından da başarıyla uygulandığını belirterek daha zor ve çetrefilli bir sisteme neden geçilmek istendiğinin anlaşılamadığını okuyucularına duyurmuştu.⁷⁵ Tanin aynı gelenekçi yaklaşımı nezaret muhasebecilerinin Maliye çatısı altında toplanması projesinde de sergilemişti. Tüm nezaret hesaplarını kayıt altında tutan muhasebe kalemlerinin, önce Maliye Nezareti daha sonra da Divan-ı muhasebat'a karşı sorumlu olduğunu dolayısıyla bu kalemlerin ilga edilerek Maliye'de toplanmasının bu nezaret içindeki iş yoğunluğunu artıracığını ve etkili bir

⁷¹ **Tanin**, “Maliye’de kalem-i mahsus teşkili”, n.267, 11 Cemazielevvel 1327 – 18 Mayıs 1325 – 31 Mayıs 1909.

⁷² Hüseyin Cahid’in bu konu ile ilgili yayınladığı bir seri makale herhalde bu anlamda klasiktir. Onlardan biri için: Bkz. **Tanin**, “Tensikat ve Memurin”, n.264, 8 Cemazielevvel 1327 – 15 Mayıs 1325 – 28 Mayıs 1909.

⁷³ Belediyeden kesilen ağnam ve emlak vergileri ile ilgili bir yorum için: Bkz. **Tanin**, “Tertibat-ı maliye”, n.280, 24 Cemazielevvel 1327 – 31 Mayıs 1325 – 13 Haziran 1909.

⁷⁴ **M.M.Z.C. İ: 82** 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) C: 1, ss. 7-11. **M.M.Z.C. İ: 84** 19 Mayıs 1325 (1 Haziran 1909) C: 1, ss. 88-97.

⁷⁵ Gelişme ile ilgili ilk haber İttihad gazetesinde ele alınmış ve Tanin de bu haber üzerine yorum yapmıştır. Bkz. **Tanin**, “Umur-ı maliyeye dair mütalaat”, n.275, 19 Cemazielevvel 1327 – 26 Mayıs 1325 – 8 Haziran 1909.

denetleme mekanizmasının kurulamayacağı yönündeki kaygılarını uzun bir yazı ile kamuoyuna açıklamıştı.⁷⁶

Maliye Nezareti, haziran 1909'da yine bir ilke imza atarak yaz saati uygulamasını başlatan ilk nezaret olmuştu. Batı ülkelerinde uzun bir süreden beri uygulanmakta olan yaz saati sistemine göre maliye memurları artık işlerine 9.30'da başlayacaklar ve 1.5 saat öğle tatili de dahil akşam 5'e kadar çalışacaklardı. Uzak yerlerde oturan ve daireye vapurla gelen memurlar isterlerse öğle tatilinden kısıntı yaparak akşam mesai bitiminden yarım saat önce daireden ayrılabilirdi. Yeni saat uygulamasının getirdiği kolaylıkları gören diğer nezaretler, hızla kendi mesai saatlerini de bu değişikliğe uydurmaya başlamıştı.⁷⁷

V – E Mehmed Cavid Bey

Haziran ayında Harbiye ve Maliye nezaretleri arasında yaşanan ve bir Meclis-i Vükela toplantısında son raddesine varan çekişme, Rıfat Bey'in makamından istifası ile sonuçlanmıştı. Rıfat Bey'in görünürdeki istifası aslında hürriyetin ilanından beri şikayet edilen Harbiye Nezareti'nin genel olarak kapalı ve çatışmacı tutumundan kaynaklanıyordu. Gelir-gider defterlerini Maliye bürokratlarının denetimine sunmayan Harbiye bürokratları bunun yanında Abdülhamid'in tahttan feragatinin ardından Yıldız Sarayı'nda el koydukları yüz elli küsur bin lirayı da maliye kayıtlarına geçirtmekten imtina etmişlerdi. Maliye Nazırı Rıfat Bey de 17 Haziran'da gerçekleştirilen Meclis-i Vükela toplantısında konuyu tekrar açmış ancak Harbiye Nazırı Salih Paşa'nın sert cevapları üzerine istifasını vererek nazırlıktan çekilmişti.⁷⁸ Rıfat Bey'in yerine İTC'nin önde gelen üyelerinden Cavit Bey'in atanması ise bir takım söylentilerin ortaya atılmasına yol açmıştı.⁷⁹ 31 Mart İsyanı ile

⁷⁶ **Tanin**, “Umur-ı maliyeye dair malumat”, n.281, 25 Cemazievvel 1327 – 1 Haziran 1325 – 14 Haziran 1909.

⁷⁷ **Tanin**, “Maliyeye devam müddeti”, n.283, 27 Cemazievvel 1327 – 3 Haziran 1325 – 16 Haziran 1909.

⁷⁸ Paşa, tam bu sıralarda tek para sistemi üzerinde çalışmakta ve bu amaçla bir de komisyon kurma hazırlıklarını yürütmekteydi. Bkz. **İttihad**, “Tevhid-i Meskukat Komisyonu”, n. 32, 8 Cemazielahir 1328 – 13 Haziran 1323 – 26 Haziran 1909. Projenin daha sonra Mösyö Laurent tarafından devam ettirildiği anlaşılıyor. Bkz. **İttihad**, “Tevhid-i Meskukat Komisyonu”, n. 52, 28 Cemazielahir 1327 – 3 Temmuz 1325 – 16 Temmuz 1909. Bab-ı ali yılan hikayesine dönen “para reformu” konusunu gerçekleştirmek için I. Dünya Savaşı'na kadar beklemek zorunda kalmıştır. Maliye'nin finansmanı için kağıt para denemesine girişen Maliye bürokratları aynı anda “Tevhid-i Meskukat Kanunu”nu da yasalaştırmışlardır. Bkz. Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık”, **T.C.T.A.**, C. III, ss. 760-774. Salih Paşa ile Rıfat Paşa arasında geçen konuşma ve diğer ayrıntılar için: Bkz. **İttihad**, “Maliye Nazırı Rıfat Bey – Neden İstifa Etti?”, n. 36, 12 Cemazielahir 1327 – 17 Haziran 1325 – 30 Haziran 1909. Rıfat Bey'in istifası ile sonuçlanan olayların daha geniş bir anlatımı için: Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 44-45.

⁷⁹ İngiltere Büyükelçisince geniş bir anlayış ve entelektüel bir zekaya sahip olan Cavit Bey, aynı zamanda İttihatçıların mali konularda tek söz sahibi üyesiydi. Mebuslar arasında da bu bilgisi yüzünden “*otorite*” olarak görülüyordu. Bkz. “Some Notes on Prominent Members of the Ottoman Chamber of Deputies”, **British**

hükümeti daha yakından kontrol etmek isteyen İTC bu amaçla siyasi müsteşarlıklar formülünü ortaya atmıştı. Her nazırın yanına bir mebusun müsteşar payesi ile yardımcı olarak verilmesi, özellikle muhalefetin sert tepkisi yüzünden mecliste yasalaşamamıştı. Bu olaydan çok kısa bir süre sonra Cavit Bey'in hükümete alınmasını, muhalif çevreler İTC'nin yeni taktiği olarak yorumlamışlardı.⁸⁰

Yeni Maliye Nazırı gazetelere verdiği demeçlerde her şeyden önce kurumsal aksaklıkların üzerine gidileceğini, bu konuda özellikle Mösyö Laurent ile mesai harcayacaklarının altını çizmiş ve atılacak adımların finansmanı için de Balkanlardaki gelir kaynaklarının daha verimli şekilde işletilmesinin düşünüldüğünü ifade etmişti.⁸¹ Cavit Bey'in nazırlığa geçişi Mösyö Joly'nin Aydın vilayetindeki teftişlerini bitirip İstanbul'a dönmesi ile hemen hemen aynı tarihlere rastlamıştı. Saha araştırmasındaki gözlemlerini yeni nazır ile paylaşan Fransız müşavir, görüşmede Cavit Bey'i hesap işlerinin basitleştirilmesi ve taşra finans siteminin tam bir denetim altına alınması için teftiş idaresinin ıslahı konusunda ikna etmişti.⁸² Cavit Bey'in gündemindeki diğer önemli bir konuda muhasebe sisteminin ıslahı idi ve önceki nazır döneminde bu konuda bir takım hazırlıklar yapılmıştı. Cavit Bey, konu ile ilgili olarak Mösyö Laurent'la de konuşmuş ve bir yasa tasarısı hazırlanmasına karar vermişti.⁸³

V – F Kurumsal Reformlar

Mösyö Joly'nin başkanlığında yürütülen maliye müfettişliği ile ilgili çalışmalar kısa sürede tamamlanarak gerekli ödeneğin yasalaşması için tezkere, Sadaret kanalıyla parlamentoya iletilmişti. Önceden de belirtildiği üzere nezaret bünyesinde Joly'nin

Documents on Foreign Affairs, University Publications of America, ss. 53-54. **İttihad**, n. 33, 9 Cemazielahir 1328 – 14 Haziran 1323 – 27 Haziran 1909.

⁸⁰ Tanin gazetesi ise Cavit Bey'in nazırlığa tayinini manşetlerine taşıyarak nazırların gençleştirilmesinin önemine değinmişti bkz. **Tanin**, “Tecrübesiz eller”, n.297, 12 Cemazielahir 1327 – 17 Haziran 1325 – 30 Haziran 1909. Cavit Bey'in 10 Temmuz kutlamalarında Selanik'e gideceğini açıklaması da bazı gazetelerce memnuniyetle karşılanmış ve halk ile devlet adamı arasındaki bağları kaynaştıracak olumlu bir adım olarak değerlendirilmişti. Bkz. **İttihad**, “Dahilde seyahat-ı nüzzar”, n. 39, 15 Cemazielaher 1327 – 20 Haziran 1325 – 3 Temmuz 1909.

⁸¹ **Tanin**, “Maliye Nazırı Cavit Bey ile Mülakat”, n.298, 13 Cemazielahir 1327 – 18 Haziran 1325 – 1 Temmuz 1909.

⁸² Cavit Bey, basına yaptığı bir açıklamada reformların tüm taşra birimlerini içine alacak şekilde genişletilmesine özellikle vurgu yapmıştı. Bkz. **İttihad**, “Maliye Nazırı ile Mülakat”, n. 47, 23 Cemazielahir 1327 – 28 Haziran 1325 – 11 Temmuz 1909. **Tanin**, “Maliye'de teftişat idaresi”, n.311, 26 Cemazielahir 1327 – 1 Temmuz 1325 – 14 Temmuz 1909. Söz konusu teftiş bürosu ile ilgili haberler bir süreden beri basında yer almaktaydı. Özellikle sınavın “nazari” ve “ameli” olması üzerinde duran bu haberler yeni yapılanmadan duyduğu ümidi büyük bir açıklıkla dile getirmekteydiler. Bkz. **İttihad**, “Maliye Müfettişleri”, n. 22, 3 Cemaziül-ahir 1327 – 8 Haziran 1325 – 21 Haziran 1909.

⁸³ **Tanin**, “Usul-i muhasebat komisyonu”, n.301, 16 Cemazielahir 1327 – 21 Haziran 1325 – 4 Temmuz 1909.

başkanlığını yapacağı altı kişilik bir teftiş heyeti oluşturulmaktaydı. Heyetin üç üyesi Rumeli Vilayet-i Selasesi'nden gelen üç yabancı uzmana ayrılırken diğer üç kişilik kadro maliyeden yetişme bürokratlarca doldurulacaktı.⁸⁴ Heyetin çalışması ve müfettişlerin seçilmesi ile ilgili “Umur-ı Umumiye-i Maliye Müfettişlerine Dair Nizamname” Joly'nin başkanlığındaki bir kurul tarafından hazırlanmış⁸⁵ ve 19 Temmuz 1909 tarihinde de yayınlanmıştı.⁸⁶ Nizamname on üç maddeden oluşuyordu ve toplam dört sınıf ve bir müfettiş muavini kadrosundan 50 müfettişin heyete dahil edilmesini içeriyordu (md.5). Doğrudan nazıra karşı sorumlulukları olan Maliye Müfettişleri bir kaç aşamalı sınavdan geçecekler ve merkez ile taşradaki tüm devlet birimlerini denetleme hakkına sahip olacaklardı (md. 2, 3, 8 ve 9).⁸⁷

Nezaret içindeki evrak akışını hızlandırmak ve vatandaşların başvurularını çabuklaştırmak adına bir takım reformlar da bu sırada gerçekleştirilmişti. Yeni düzenlemeler sonrasında evrak dolaşımını kayıt altında tutan mümeyyiz ve zabitan mercileri düşürülmüş ve bunun sonucunda daha etkili bir kayıt sistemi getirilerek müracaatların sonuçlandırılmasına çalışılmıştır.⁸⁸ Gerek personel eksiltilmesi gerekse de işlemlerin hızlandırılması basına yansiyacak⁸⁹ ve hatta yabancı gözlemcilerin dikkatini çekecek ölçüdeydi.⁹⁰ Maliye bürokratları, bir sonraki aşamada nezaret memurlarının seçim kriterlerini yenilemişlerdi. Önceden memur alımları Divan-ı muhasebat üzerinden yapılıyordu. Meşrutî idare altında Divan-ı muhasebatın işlerinin çoğalması böyle bir işleme artık vakit bırakmamaya başlamıştı. Bunun üzerine Maliye bürokratları, nezaret bünyesinde bir sınav komisyonunun kurulmasına karar vermişti. Söz konusu komisyon, nezaret ricalinden bir kişinin reisliği altında toplanacak ve onun yardımcılığını da Müşavir Muavini

⁸⁴ İttihad gazetesi gelişmeyi “Meşrutiyet-i İdarenin Büyük Bir Muvafakkiyeti” başlığıyla okuyucularına duyurmuştu. Bkz. **İttihad**, n. 32, 8 Cemaziül-ahir 1327 – 13 Haziran 1325 – 26 Haziran 1909. Nezaret üç yabancı uzman için gerekli yıllık 870 000 kuruşun ödenmesini talep etmekteydi. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 107 24 Haziran 1325 (7 Temmuz 1909) C: 1, ss. 210-211.

⁸⁵ **Tanin**, “Maliye müfettiş-i umumisi”, n.310, 25 Cemazielahir 1327 – 30 Haziran 1325 – 13 Temmuz 1909.

⁸⁶ **Takvim-i vekayi**, n.1287, 13 Receb 1327 – 18 Temmuz 1325 – 31 Temmuz 1909.

⁸⁷ Söz konusu sınavla ilgili olarak: Bkz. **Tanin**, “Maliye müfettişleri”, n.317, 3 Receb 1327 – 7 Temmuz 1325 – 20 Temmuz 1909.

⁸⁸ **Tanin**, “Maliye’de”, n.305, 20 Cemazielahir 1327 – 25 Haziran 1325 – 8 Temmuz 1909.

⁸⁹ Örneğin Karaferye'den ticaret amacıyla İstanbul'a gelen bir tüccar önceki dönemlerde rüşvetle haftalarca işini bitiremediğini ancak şimdi bir gün içerisinde işlemlerinin tamamlandığı yönünde gazeteye açıklamada bulunmuştu. Bkz. **Tanin**, “Maliye Nezareti'nde iş görüliyor”, n.299, 14 Cemazielahir 1327 – 19 Haziran 1325 – 2 Temmuz 1909. Tensikat işlemlerinin temmuz sonuna kadar bitirileceğine dair prensip bir karar çıkartılmıştı. Bkz. **İttihad**, “Maliye Nezareti Tensikati”, n. 63, 11 Receb 1327 – 15 Temmuz 1325 – 28 Temmuz 1909.

⁹⁰ Örneğin Goltz Paşa Maliye Nezareti'ne yaptığı ziyarette daha önce kendisini kapılarda memur yığınları karşılarken artık rahatça nazır odasına kadar gelebildiğini hayretle Cavit Bey'e ifade etmişti. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Malite Teşkilatı Tarihi**, C.IV, s. 256-257. İngiltere Büyükelçisi, 1909 yılı raporunda söz konusu önlemler bütçede 2.500.000 sterlinlik bir artışın umulduğunu kaydetmişti. Bkz. “Finance”, **British Documents on Foreign Affairs – The Near and Middle East 1856-1914**, ss. 124-125.

Immanuel Döviyet tarafından yapacaktı. Komisyonun diğer üyelerini, Divan-ı muhasebat, Ziraat Bankası ve Duyun-ı Umumiye İdaresi'nden katılacak üyeler tarafından oluşturulacaktı. Komisyon üyelerine hazırlanan çalışma programı çerçevesinde günlük 100 kuruş verilecekti.⁹¹ Maliye bürokratlarınca bir süreden beri yürütülen çalışmalar yine bu süre zarfında somutluk kazanmış ve mali tevhid projesi kapsamında Rüşumat Emaneti, Posta ve Telgraf Nezareti'nin tamamı ve Defter-i Hakani Nezareti'nin sadece mali idaresi Maliye Nezareti'ne ilhak edilmişti. Karar gerekçesinde adı geçen kurumların “*muvaazene-i devletin*” en önemli kalemlerine hükmettiğinden bahsedilmiş ve “*Avrupa'daki ekser mahallerde olduğu gibi*” Osmanlı devletinde de bu kurumların Maliye idaresinde olmasının önemine dikkat çekilmişti.⁹²

Ağustosun ilk haftasında görüşmelerine geçilen bütçe görüşmeleri de gerek kurumsal anlamda gerekse memur maaşları anlamında Maliye Nezareti'ni önemli ölçekte etkilemişti. Maliye Müsteşarlığı maaşı tartışılırken, mebuslar hiçbir nezarete göstermedikleri tevazuyu göstererek müsteşar maaşına zam istemişlerdi. Bunun parlamento açısından iki önemli nedeni bulunuyordu. İlki eski Maliye Nazırı Rıfat Paşa görevinden istifa ettikten sonra bu makama geçmişti. Rıfat Paşa'nın bu hareketini takdir ile karşılayan meclis, ayrıca bu kurumun prestijini diğer nezaretlerin üstünde tutmaktaydı. Tüm bu faktörlerin sonucunda müsteşar maaşına oybirliği ile zam yapılmıştı.⁹³ Mebusların sorguladığı bi başka konu da dava vekillerinin sayısı ve bunlara verilen maaşlar olmuştu. Maliye Nezareti, tabiatı gereği kişi, tüzel ve resmi kurumlarla en fazla hukuk sorunları yaşayan bir kurumda ve yılda yaklaşık 600 dava üzerinde işlerini yürütmek zorunda kalmaktaydı. Cavit Bey'in sunduğu istatistiksel veriler ve bu kişilerin kurum içi fonksiyonları bağlamında mebuslar, bu kişilere ayrılan tahsisatları da olduğu gibi onaylamıştı.⁹⁴ Oturumlarda yaşanan en köklü değişim ise Muhasebe Odası ödeneğinin tartışıldığı sırada yaşanmıştı. Cavit Bey halihazırda; 1-Varidat muhasebecisi 2- Masraf muhasebecisi 3- Defter-i kebir muhasebecisi olmak üzere üç farklı departman olduğunu ancak bunun çoğu zaman işlerin uzamasına yol açtığı için altını çizerek “Muhasebe-i Müdüriyet-i Umumisi”nin kurulmasını teklif etmişti. Muhasebe Dairesi'nin

⁹¹ **B.O.A.** İ. Maliye 1327B 2. **Tanin**, “Komisyon”, n.327, 14 Rebiülahir 1327 – 18 Temmuz 1325 – 31 Temmuz 1909.

⁹² No: 96- “Rüşumat Emanetiyle Posta ve Telgraf Nezareti'nin Müdüriyet-i Umumiye'ye tahviliyle Maliye Nezareti'ne raptı ve Defter-i Hakani Nezareti'nin yalnız cihet-i maliyesinin hazine-i maliyeye idame-i merbutiyeti hakkında irade-i seniyye”, **Düstur**, Tertib I, C. I, ss. 355-356.

⁹³ Konu ile ilgili olarak özellikle Arif İsmet Bey (Biga), Mehmet Talat Bey (Ankara) ve Bedri Bey'in konuşmaları için: **M.M.Z.C.** İ: 125 23 Temmuz 1325 (5 Ağustos 1909) C: 1, ss. 121-127.

⁹⁴ **M.M.Z.C.** İ: 125 23 Temmuz 1325 (5 Ağustos 1909) C: 1, ss. 127-128.

tek bir çatı altında birleşmesini sağlayacak bu öneri beraberinde kaynak tasarrufunu da getirdiğinden mebuslar görüşmeyi uzatmadan öneriyi oy çokluğu ile kabul etmişlerdi.⁹⁵

Bütçe görüşmelerinin bir diğer konusu da Rıfat Bey'i nazırlıktan eden Yıldız'dan Maliye Nezareti'nin denetimine bırakılan sultan mülklerinin idaresi olmuştur. Söz konusu taşınmazlar, Hazine-i Hassa Nezareti'nden Maliye'nin Emlak İdaresi'ne bağlanmıştı. Cavit Bey, zaten kendi işlerine zor yetişen idarenin hem bu mülklere hem de Harbiye Nezareti'nin tekelindeki taşınmazların idaresine yetişmesinin mümkün olmadığını dile getirmiş ve bu nedenle de personel sayısının artışı öngören hükümet teklifinin kabul edilmesini istemiştir. Meclis, yaşanan kısa bir tartışmanın ardından bu teklife de olur vermiştir.⁹⁶ Mebusların en tepkili olduğu konu ise Maliye bürokratlarının üzerinde haylice emek verdiği Maliye Müfettişleri olmuştur. Söz konusu sistemin Abdülhamid döneminde denendiği ve hiçbir sonuç alınmadığını dile getiren mebuslar, bu tasarruf döneminde yaklaşık elli kişilik bir müfettiş heyetinin savurganlıkla aynı anlama geleceğini ifade etmişlerdi. Konu ile yakından ilgilenen Cavit Bey derhal söz alarak müfettişlerin yetiştirilmesi, seçim ve tayin yönetmelikleri ve örnek raporları noktalarında meclisi bilgilendirmiş ve daire tahsisatının olduğu gibi kabul edilmesini sağlamıştır.⁹⁷ Maliye taşra personelinin statüsü ve maaş durumları da tartışılan önemli konular arasındaydı. Örneğin mal memurlarına verilen seyyanen maaş uygulamasının yanlışlığına dikkat çeken mebuslar, her vilayetin kendine has özellikleri olduğunu bu nedenle de eşit maaş uygulamasının memuru bir vilayette sevindirip başka vilayette mağdur edeceğinin dikkate alınmasını ve maaşla ilgili düzenlemelerin buna göre yapılmasını istemişti. Tahrir Memurları'nın maaş sisteminin taşrada ciddi problemlere yol açtığı ve rüşvetçi bir sisteme davetiye çıkarttığını dile getiren mebuslar, yaşanan personel eksikliği nedeniyle icabında bir mal müdürünün hem tahsilat, hem varidat hem de kuyudat işlemlerini bir arada yapmak zorunda kaldığını, kaza sınırları düşünüldüğünde ortaya çıkabilecek düzensizliklerin tahmin edilebileceğini ifade ederek Maliye bürokratlarının bu soruna da en kısa sürede el atması gerektiğini dile getirmişlerdi. Cavit Bey ise taşrada yaşanan bu sorunları bildiklerini ve gelecek yıl bütçe döneminde bu problemlerin önemli bir kısmını çözüme kavuşturmayı düşündüklerini söylemişti.⁹⁸ Mebuslar'ın gündemindeki bir diğer konu da vilayet defterdarları ile liva muhasebecilerinin

⁹⁵ M.M.Z.C. İ: 125 23 Temmuz 1325 (5 Ağustos 1909) C: 1, s. 128.

⁹⁶ Maliye Nezareti, Hazine-i Hassa'dan kendisine bırakılan arazi üzerindeki askeri ve mülki personel ile ilgili bir kanuni düzenleme de yaparak bu kişilerin mazilerini değil ama istikballerini sağlama alma kaygısını taşıdıklarını "esbab-ı mucibe" mazbatasında dile getirmişlerdi. Bkz. **İttihad**, n. 71, 19 Receb 1327 – 23 Temmuz 1325 – 5 Ağustos 1909. M.M.Z.C. İ: 125 23 Temmuz 1325 (5 Ağustos 1909) C: 1, ss. 128-129.

⁹⁷ Ankara mebusu Mehmet Talat bey ile Konya mebusu Vehbi Efendi'nin müfettişlik aleyhtarı konuşmaları için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 125 23 Temmuz 1325 (5 Ağustos 1909) C: 1, ss. 129-130.

⁹⁸ M.M.Z.C. İ: 125 23 Temmuz 1325 (5 Ağustos 1909) C: 1, ss. 130-131.

maaşları arasındaki uçurumdu. Kendi seçim bölgelerinden örnekler getiren parlamenterler, mal müdürleri gibi taşra idaresinin alt ünitelerinde de benzer sorunların yaşandığını Maliye Nazırı'na açıklamaya çalışmışlardı. Son olarak ele alınan konu ilan-ı hürriyetten sonra ilga olunarak Maliye Nezareti'ne bağlanan Techizat-ı Askeriye Nezareti'ne ayrılan ödenek fazlalığı olmuştur. Cavit Bey, özellikle ordunun modernizasyonu ve mühimmat ihtiyacının karşılanması için bu kalem giderlerinin çok fazla görülmemesi gerektiğini vurgulamıştı. Maliye bütçesinin genel oylamasına geçildiğinde mebuslar, Cavit Bey'in açıklamalarını yeterli bularak oy çokluğu ile kabul etmişlerdi.⁹⁹ Basın da bütçe görüşmeleri boyunca hükümet yanlısı bir tavır sergileyerek birlik ve tasarruf çağrılarında bulunmuştu. Meşrutiyetin özgürlük anlamına geldiğini ancak dolu bir hazine anlamına gelmediğini hatırlatan Hüseyin Cahid, bu zorlu süreçte halka düşen görevin hükümete destek olması gerektiğini ifade etmişti.¹⁰⁰

V – G Maliye Tensikat Komisyonu

Haziran sonunda Tensikat Kanunu'nun yasalaşması nezaretteki tempoyu bir kere daha artırmıştır. Merkez teşkilatı, bir yandan kanuna göre uygulanacak prosedür hakkında taşra teşkilatını haberdar ederken tensikatın uygulama tarihi olarak da 1-16 Ağustos tarihlerini vermişti.¹⁰¹ Kanun gereği tensikat işlemleri Ayan ve Mebusan Meclislerinden seçilecek üyeler tarafından yapılacaktı.¹⁰² Yapılan seçimler sonrasında Maliye Nezareti'ndeki tensik işlemlerini Meclis-i Ayandan Besarya Efendi, Mebusandan ise Hallaçyan Efendilerden tarafından oluşturulacak bir komisyonca yerine getirilecekti. Parlamento üyelerine yardım etmek için de nezaret içerisinden Mesarîf-ı Mahalliye Merkez Kalemî Mümeyyizi Osman Kemal Bey ile Mesarîfat Muhasebe Kalemî Müdürü Cemal Bey seçilmişlerdi.¹⁰³ Tensik Komisyonu kısa süre içerisinde toplanarak görevine başlamıştı.¹⁰⁴ İlk incelemeler sonrasında Maliye Nezareti'nin merkez teşkilatında erkân ve ketebe toplam 870 memur bulunduğunu tespit eden komisyon, yeni teşkilat gereğince bu sayının 460'a indirilmesine karar vermişti. Açığa çıkarılacak personelden yüz kadarının tahsildarlıkla görevlendirilebileceği üzerinde anlaşma sağlayan komisyon üyeleri, bunun dışında kadro harici kalacak iki yüz kadar personelin Maliye Mektebi'nde kısa süreli bir eğitime tabi

⁹⁹ M.M.Z.C. İ: 125 23 Temmuz 1325 (5 Ağustos 1909) C: 1, ss. 131-134.

¹⁰⁰ Tanin, "Bütçeye dair", n.343, 30 Receb 1327 – 3 Ağustos 1325 – 16 Ağustos 1909.

¹⁰¹ B.O.A. DH. MUI. 3-1 50.

¹⁰² Tanin, n.342, 29 Receb 1327 – 2 Ağustos 1325 – 15 Ağustos 1909.

¹⁰³ Tanin, Nezaretler tensikati", n.351, 8 Şaban 1327 – 11 Ağustos 1325 – 24 Ağustos 1909.

¹⁰⁴ Tanin, "Tensikat", n.353, 10 Şevval 1327 – 13 Ağustos 1325 – 26 Ağustos 1909.

tutulduktan sonra taşrada istihdam edilebileceğini de karara bağlamıştı.¹⁰⁵ Nezaretteki çalışmalarını daha da derinleştiren Tensik Komisyonu, bir yandan memurların ehliyet ve kabiliyetlerine dair amirlerinden ayrıntılı bilgiler alırken diğer taraftan da ketebenin ne şekilde sınıflara dağıtılacağı konusunu halletmeye çalışmıştı. Yaşı 65'in üzerinde olan 34 kalem personelini tekaüde ayıran komisyon, bundan böyle Mekteb-i İdadi mezunu olmayan kişilerin de nezarete alınmamasını kararlaştırmıştı. Komisyon üyeleri, personel seçiminde esas olan sınavları da inceleme altına alarak uygulama ile ilgili düşüncelerini nezaret ricacı ile paylaşmışlardı.¹⁰⁶

Nezaret içinde tensik çalışmaları tüm hızıyla devam ederken Maliye bürokratları da bütçelerinin onay almasından hemen sonra Maliye Müfettişliği kadrolarını doldurmak için gazetelere sınav ilanları vermişti.¹⁰⁷ Bu arada Heyet-i Teftişîye'de görev alacak yabancı uzmanların halihazırda bağlı olduğu Rumeli Vilayet-i Selase Müfettişliği resmen ilga olunurken bu kişilerin atama kararları yürürlüğe konmuştur.¹⁰⁸ Başvuru süresi sonucunda sınav için toplam 28 başvuru yapılmıştı. Maliye bürokratları başvuru süresinin bitiminde hızlı bir şekilde sınav heyetini oluşturmuş, Sınav komisyonu başkanlığına da Fransız uzman Mösyö Joly'yi getirmişti. Komisyonun diğer üyelerini Maarif Muhasebecisi Hamit Bey, Nafia Muhasebecisi Reşad Bey, Maliye Mesarîf Muhasebesi Müdürü Kemal Bey ve ilga olunan Vilayet-i Selase komisyonundan getirilen yabancı uzmanlar oluşturmuştu.¹⁰⁹

Eylülün ilk haftasında Maliye Nezareti'ndeki tensik çalışmaları artık son aşamasına girmiş bulunuyordu.¹¹⁰ Gazetelerde tensikatla ilgili yayımlanan asılsız haberler üzerine komisyon üyesi Hallaçyan Efendi, bir takım açıklamalarda bulunmak zorunda kalmıştı. Öncelikle kadro harici memurların keyfi bir şekilde değil önce amirleri sonra da kendi aralarından seçtikleri iki kişiye danışılarak durumlarının tespit edildiğini söyleyen Hallaçyan Efendi, yine bu aşamaya gelinceye kadar memuriyet performansını ortaya koyacak sicil dosyalarının da gözden geçirildiğini dile getirmişti. Hallaçyan Efendi süreç boyunca 65 yaşını geçen 33 memurun emekliye ayrıldığını, aynı şekilde hizmet süresi tamamlanan 40 kişinin daha emekliliğini istediğini belirtmişti. İncelemeler çerçevesinde Hazine-i Hassa Nezareti'nden Maliye'ye gönderilen 360 katipten de ancak sekizinin istihdam edilebilir bulunduğu altını çizen Hallaçyan Efendi, şaibelere yer bırakılmaması amacıyla da sınav

¹⁰⁵ **Tanin**, "Tensikat", n.352, 9 Şevval 1327 – 12 Ağustos 1325 – 25 Ağustos 1909.

¹⁰⁶ **Tanin**, "Maliye Nezareti Tensikati", n.357, 14 Şevval 1327 – 17 Ağustos 1325 – 30 Ağustos 1909.

¹⁰⁷ **Tanin**, "Maliye müfettişlikleri", n.331, 18 Receb 1327 – 22 Temmuz 1325 – 4 Ağustos 1909.

¹⁰⁸ **Tanin**, "Maliye komisyonları", n.345, 2 Şaban 1327 – 5 Ağustos 1325 – 18 Ağustos 1909.

¹⁰⁹ **Tanin**, "Maliye müfettişleri", n.354, 11 Şevval 1327 – 14 Ağustos 1325 – 27 Ağustos 1909.

¹¹⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, "n. 9817, 19 Şaban 1326 – 2 Eylül 1324 – 15 Eylül 1908.

sisteminin son derece teknik bir seviyeye yükseltilmiş olduğunun altını çizmişti.¹¹¹ Tensik komisyonu nihai kadro listesini Sadaret'e teslim ederken bir nüshasını da basına dağıtmıştır.¹¹² Komisyon Sadaret'e teslim ettiği tensik defterlerine bir de durum raporu eklemiştir. Söz konusu rapora göre 957 olan nezaret personel sayısı tensikat sonucunda 467'ye indirilmişti. Rapor emekliye ayrılan memur sayısını ise 133 olarak vermiştir.¹¹³ Rapor, kadro harici kalanların ince bir eleme süzgecinden geçirildiğini aktarırken Hallaçyan'ın önceki günlerde yayınlanan ifadelerini tekrarlamıştı. Kadro harici kalanlara maaş ödemelerinin eylül başından itibaren başlanacağını bildiren rapor, basında yer alan "memur kıyımı" yapıldığına dair haberleri yalanlarcasına düşünülenden çok daha az sayıda memurun kadro dışına bırakıldığını belirtmişti.¹¹⁴

V – H Maliye Müfettişleri ve Islahat-ı Maliye Komisyonu

Tensikat sonrasında Maliye Nezareti, tam anlamıyla bir icraat dönemine girmiştir. Mazuliyet maaşı veya emeklilik maaşı alacaklarının imkanlarını daha da kolaylaştırmak amacıyla Maaşat-ı Zatiye Kalemî Mümeyyizi Ferit Bey ve Varidat-ı Muhasebe mümeyyizlerinden oluşan bir komisyon kuran Maliye bürokratları,¹¹⁵ maliye memurlarından talep edilen kefalet senetleri ile ilgili iyileştirmeler yapmak amacıyla da benzer projeler geliştirmeye çalışmışlardı.¹¹⁶ Heyet-i Teftişîye ile kurumsal reformları tek bir elden yürütecek Islahat-ı Maliye Komisyonu üzerinde en çok durulmasına karşın somut adımların bir türlü atılmadığı alanlar olmuştur. Müfettiş ilanlarına başvuranların toplam sayısının 28 olduğu yukarıda belirtilmişti.¹¹⁷ Maliye bürokratları nezaretin en aksayan uzvu olarak taşra kısmını belirlemişler ve bu yetersizliğe köklü bir çözüm bulmak için de Mösyö Joly'nin başkanlığında bir Teftiş Heyeti oluşturmuştu. Söz konusu heyete ilk etapta on beş müfettişin

¹¹¹ **Tanin**, "Maliye Nezareti tensikati", n.366, 23 Şaban 1327 – 26 Ağustos 1325 – 8 Eylül 1909. Şaibelerin bir diğeri de komisyon haricinde Cavit Bey'in ayrıca bir tensikata girişeceği yönündeydi. Maliye Nezareti söylentilerle ilgili olarak tezkir yayınlamak zorunda kalmıştı. Bkz. **Tanin**, "Maliye tensikati", n.380, 7 Ramazan 1327 – 9 Eylül 1325 – 22 Eylül 1909.

¹¹² **Tanin**, "Maliye Nezareti Tensikati", n.372, 29 Şaban 1327 – 1 Eylül 1325 – 14 Eylül 1909.

¹¹³ Bununla beraber komisyon olası talepleri de göz önünde bulundurarak tekaüde ayrılmak isteyen memurların başvuru süresini eylülün son haftasına kadar uzatmıştı. Açıkçası gerek parlamento gerekse de nezaret ricali, istihdamı düşürmek için elinden ne geliyorsa yapmaktaydı. Bkz. **Tanin**, "Maliye Nezareti'nden", n. 382, 9 Ramazan 1327 – 11 Eylül 1325 – 24 Eylül 1909.

¹¹⁴ **Tanin**, "Maliye tensik komisyonunun raporu", n. 373, 30 Şaban 1327 – 2 Eylül 1325 – 15 Eylül 1909. Raporda da belirtildiği üzere tazminat ödemeleri eylülün ilk haftasında ödenmeye başlanmıştı. Bkz. **Tanin**, "Tensikat mucibince Maliye Nezareti'nde tekaüd edilecek zevat", n.365, 22 Şaban 1327 – 25 Ağustos 1325 – 7 Eylül 1909. Mazuliyet maaşı ve tazminat almaya hak kazananların listesi için: Bkz. **Tanin**, "Memurin-i maliye", n.389, 16 Şaban 1327 – 18 Eylül 1325 – 1 Ekim 1909.

¹¹⁵ **Tanin**, "Maaşat-ı zatiye tedkik komisyonu", n.359, 16 Şaban 1327 – 19 Ağustos 1325 – 1 Eylül 1909.

¹¹⁶ **B.O.A.** İ. Maliye 1327Ş 3.

¹¹⁷ **Tanin**, "Maliye müfettişleri imtihanı", n.366, 23 Şaban 1327 – 26 Ağustos 1325 – 8 Eylül 1909.

alınması uygun bulunmuş ve bu amaçla da bir sınav duyurusu yapılmıştı. Maliye bürokratlarının söz konusu sınavı “son derece ciddiye ve ehemmiyetle icra edilecek ilk sınav” olarak nitelemesi katılımın son derece sınırlı bir sayıda kalmasına yol açmıştı. Sınav eylülün ikinci haftasında gerçekleştirilmiş ve katılımcılara sözlü ve yazılı olmak üzere iki aşamalı bir sınav uygulanmıştı. Sınavın zorluğu nedeniyle ancak beş kişi imtihanı verebilmişti.¹¹⁸ İmtihanların sona ermesi üzerine Maliye ricali, gazeteler aracılığıyla Heyet-i Teftişye'nin hedeflerine işaret edecek duyurular yayınlarken¹¹⁹ çalışmalarını hızlandırmak adına ekim ortasında müfettiş muavini sınavlarının ilanlarını da basın kanalıyla duyurmuştur. Nezaretin açtığı sekiz kişilik kadroya toplam on iki kişi başvuruda bulunmuştu. Nezaret, sınavı kazanacak müfettiş muavinlerini Mekteb-i Maliye'de altı aylık bir teorik eğitime tabi tutacakken, bundan sonra Fransa'ya göndererek burada kısa süreli bir eğitim aldıracaktı.¹²⁰ Sınavların tamamlanmasından sonra nezaret bürokratları, isim listesini basına dağıtmıştı.¹²¹ Sınavı kazanan kişilerle hizmet sözleşmelerinin imzalanmasından sonra¹²² bu memurlardan bir kısmı vakit kaybedilmeden derhal Bursa'ya gönderilmişti.¹²³

Diğer tarafta Abdurrahman Ata Bey, Bitalis Efendi, yabancı üyeler Maissa, Steeg, Graves ve Mösyö Joly'den oluşan İslahat-ı Maliye Komisyonu ilk toplantısını Maliye Nazırı Cavit Bey başkanlığında yaparak çalışmalarına başlamıştı.¹²⁴ Toplam sekiz maddelik çalışma talimatnamesine göre heyet, nezaretin kurumsal reformlarına öncülük etmekle kalmıyor aynı zamanda nezaretin bütçe çalışmalarını ve personel sisteminin modernizasyonu da ilgili kılıyordu (md. 2). Komisyon haftada üç defa toplanacak (md. 4), daire müdürleri üzerinde koşulsuz söz hakkı bulunacaktı (md. 5).¹²⁵ İlk toplantısında aşar

¹¹⁸ **Tanin**, “Umur-ı umumiye-i maliye müfettişleri”, n.372, 29 Şaban 1327 – 1 Eylül 1325 – 14 Eylül 1909.

¹¹⁹ **Tanin**, “Heyet-i teftişye-i maliyenin vezaif ve salahiyeti”, n.392, 19 Ramazan 1327 – 21 Eylül 1325 – 4 Ekim 1909.

¹²⁰ Fransa'daki eğitimlerini tamamlayan müfettiş muavinleri yurda döndüklerinde doğrudan dördüncü sınıf maliye müfettişliklerine tayin olunacaklardı. Bkz. **Tanin**, “Maliye müfettiş muavinleri”, n.381, 8 Ramazan 1327 – 10 Eylül 1325 – 23 Eylül 1909.

¹²¹ Sınavı kazanıp kısa süreli eğitim için Fransa'ya gönderilen müfettiş muavinleri şunlardı; Ahmet İhsan (Koral), Corci, Nerses, Mhmut Nedim (Sinaplı), Ahmet Turhan, Nikolaidis, Selahaddin Fevzi, Ahmet Emin Ziyaettin. Bkz. **Tanin**, “Maliye müfettiş muavinleri”, n. 408, 5 Şevval 1327 – 7 Teşrin-i evvel 1325 – 20 Ekim 1909.

¹²² **Tanin**, “Maliye müfettiş muavinleri”, n. 394, 21 Ramazan 1327 – 23 Eylül 1325 – 6 Ekim 1909.

¹²³ Reşid Adil ve İskender Beylerden oluşan teftiş heyeti Bursa'da sandık işlerinin hesap defterlerini kontrol edecekti. Bkz. **Tanin**, “Maliye müfettişleri”, n.414, 12 Şevval 1327 – 15 Teşrin-i evvel 1325 – 28 Ekim 1909.

¹²⁴ Graves hatıralarında Laurent ve Joly'nin sürpriz bir şekilde komisyona dahil edildiğini bu konuda daha öncesinde kendilerine herhangi bir resmi açıklama yapılmadığını yazmıştır. Bkz. Robert Graves, **Storm Centres of the Near East – Personnel Memories 1879-1929**, Hutchinson & Co. Ltd, London, 1933, ss. 240-241. **Tanin**, “İslahat-ı maliye komisyonunun küşadı”, n.393, 7 Ramazan 1327 – 9 Eylül 1325 – 22 Eylül 1909.

¹²⁵ **B.O.A.** İ. Kav ve Niz. N1327 1. No: 161- Maliye Nezareti'nde müteşekkil İslahat-ı Maliye Komisyonu'nun Vezaif ve salahiyeti hakkında”, **Düstur**, Tertib II, C. I, ss. 750-751. **Tanin**, “İslahat-ı Maliye Komisyonu”, n.386, 13 Ramazan 1327 – 15 Eylül 1325 – 25 Eylül 1909. Nizamnamenin yayınlanmasından çok kısa bir süre sonra Mösyö Joly ve Mösyö Laurent'ın heyetin tabii üyesi olduğunu belirten 5. madde

vergisinin daha verimli hale getirilmesi üzerine fikir teatisinde bulunan komisyon,¹²⁶ ikinci toplantısında da emlak vergilerinin durumunu görüşmüştü.¹²⁷ Bu arada Mösyö Laurent'ın planları doğrultusunda kurulan Kalem-i Mahsus İdaresi için sınav ilanları veren Maliye Nezareti, söz konusu kalem için üç kişilik bir kadro açmıştı.¹²⁸ Kadro sınavında müracaat sahiplerine İngilizce, Fransızca ve Almanca sorular yöneltilmiş¹²⁹ ve sınavda başarılı olan Vilayet-i Selase Müfettiş-i Umumi Mütercimi Zühtü Bey, Mekteb-i Sultani mezunlarından İsmail Fuad Bey ile Vefa Mekteb-i İdadisinden mezun Acıman Efendiler'in tayin işlemleri hemen gerçekleştirilmişti.¹³⁰ Tamamen maliye bürokratlarının inisiyatifi ile kurulan bir diğer komisyon da tüm maliye personelinin tayin, terfi gibi özlük haklarını takip etmekle sorumlu kılınmıştı. Benzer şekilde maliye memurları hakkında halktan gelecek şikayetleri incelemek üzere tüm maliye müdürlerinin katılımıyla oluşturulacak bir komisyonun kurulması projesine de ekimin ikinci haftasında somutluk kazandırılmıştı.¹³¹

Sene sonuna yaklaşılırken uzun bir süreden beri üzerinde çalıştığı teşkilat şemasını Cavit Bey'e sunan Mösyö Laurent, nezareti 22 departman katipleri ise 4 kategoriye ayıran yeni teşkilat sisteminin çok daha işlevsel olacağı açıklamasında bulunmuştu.¹³² Bu arada Fransa'daki staj süresini tamamlamak üzere olan Maliye Müfettişi adayları, Fransa Maliye Nazırı Koşeri'nin takdirlerini kazanmıştı. Maliye Nazırı uzun konuşmasının sonunda yeni Türkiye'nin kendilerinden çok şey beklediğini hatırlatmıştır.¹³³ Yurda dönüş yapacak müfettişlerin çalışma alanlarını da belirleyen Maliye bürokratları, söz konusu grubu Edirne, Aydın ve Hüdavendigâr vilayetlerine göndermeyi kararlaştırmıştı.¹³⁴ Kadro harici memurlar için formaliteleri daha kolaylaştıran bürokratlar,¹³⁵ personelin sosyal ve ekonomik

yeniden gözden geçirilmişti. Bkz. No: 167- Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun vezaifine dair olan 1 Ramazan 1327 tarihli nizamnamenin 5. maddesinin tashihi hakkında irade-i seniyye", **Düster**, Tertib II, C. I, ss. 766-767.

¹²⁶ **Tanin**, "Maliye komisyonu", n.385, 12 Ramazan 1327 – 14 Eylül 1325 – 27 Eylül 1909.

¹²⁷ **Tanin**, "Islahat-ı Maliye Komisyonu", n.14 Şevval 1327 – 16 Teşrin-i evvel 1325 – 29 Ekim 1909. İngiltere Büyükelçisi'ne göre ilan-ı hürriyet öncesinde Makedonya'da görev yapan söz konusu Fransız uzmanlar alanlarında oldukça ihtisas sahibiydi ve hazırlık aşamasında bulunan Arazi Kanunu ile imparatorluğa önemli bir gelir kazandırılabilirdi. Bkz. "Finance", **British Documents on Foreign Affairs – The Near and Middle East 1856-1914**, ss. 124-125.

¹²⁸ **Tanin**, "Maliye Nezareti'nden", n.383, 10 Ramazan 1327 – 12 Eylül 1325 – 25 Eylül 1909.

¹²⁹ Sınav şartları için: Bkz. **Tanin**, "Maliye Nezareti'nden", n. 392, 19 Ramazan 1327 – 21 Eylül 1325 – 4 Ekim 1909.

¹³⁰ Kadro sahiplerine 800 guruş aylık verilecekti. Bkz. **Tanin**, "Maliye Kalem-i Mahsusası", n.395, 22 Ramazan 1327 – 24 Eylül 1325 – 7 Ekim 1909.

¹³¹ **B.O.A.**, I. Maliye 1327N 8.

¹³² **Tanin**, "Mösyö Laurent", n. 422, 21 Şevval 1327 – 23 Teşrin-i evvel 1325 – 5 Kasım 1909.

¹³³ **Tanin**, "Paris'te Osmanlı Maliye Müfettişleri", n. 427, 26 Şevval 1327 – 28 Teşrin-i evvel 1325 – 10 Aralık 1909.

¹³⁴ **Tanin**, "Maliye müfettişleri", n.452, 22 Zilkade 1327 – 22 Teşrin-i sani 1325 – 5 Aralık 1909.

¹³⁵ **Tanin**, "Maliye Nezareti'nden", n.439, 9 Zilkade 1327 – 9 Teşrin-i sani 1325 – 22 Kasım 1909. **Tanin**, "Maliye Nezareti'nden", n. 452, 22 Zilkade 1327 – 22 Teşrin-i sani 1325 – 5 Aralık 1909.

durumunu iyileştirme düşüncesiyle de bir tasarruf sandığının kurulmasını kararlaştırmıştı. Maliye memurlarının yoğun destek verdiği proje, hemen hayata geçirilirken sandık yönetim kurulu seçimlerine de hemen başlanmıştı.¹³⁶

Maliye bürokratları, son teşkilat düzenlemelerinden sonra evrak işlem sisteminin ne kadar hızlandığını göstermek amacıyla çıkardıkları istatistikleri gazeteler kanalıyla kamuoyu ile paylaşmıştı. Buna göre 15 Ekim ile 15 Kasım arasında taşra ve merkez subelerden nezarete toplam 11 538 evrak gelmiş ve bu süre zarfında gelen evrakın 10 539'unun işlemleri tamamen bitirilirken kalanı gelecek ayın bakiyesine yazılmıştı.¹³⁷

İmparatorluk 1910 yılına yeni bir kabine ile girmişti. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin yaşanan siyasal gelişmeler karşısında iktidardan çekilmesi üzerine Sadaret mühürü İbrahim Hakkı Paşa'ya verilmişti. Cavit Bey'i Maliye Nazırlığı koltuğunda bırakan Hakkı Paşa,¹³⁸ ocağın son haftasında parlamentonun karşısına çıkarak hükümet programını okumuştur. Hükümet öncelikli hedefini bütçe ayarlamalarını kabul edilebilir bir noktaya çekme ve ardından da kamu harcamalarını kısma olarak açıklamıştı.¹³⁹ Ancak bu o kadar da kolay ulaşılabilir bir hedef olarak görülmemişti. Cavit Bey'in nezarete geçmesinden bir süre sonra yayınlanmaya başlayan İhsaiyyat-ı Maliye Mecmuası bu anlamda oldukça parlak ancak bir o kadar da kafa karıştırıcı veriler sunmaktaydı. Örneğin tüm kurumsal atılımlara karşın ödeneklerde Abdülhamid Dönemi ile kıyaslandığında ciddi bir düşüş görülürken kamu harcamalarında da bariz bir yükselme kaydedilmişti. Kamu harcamalarındaki yükselme reform faaliyetleri düşünüldüğünde son derece olağan karşılanabilirdi ancak bu kadar düzenlemeye karşın ödeneklerdeki azalma hayra alamet görülüyordu.¹⁴⁰ Cavit Bey'in bütçe açığını dış borç ile kapatmaya çalışması ise gelecek yıllarda da aynı sorunun bu sefer katlanarak artacağına işaret etmekteydi.¹⁴¹ Osmanlı maliyesinin açmazları, bütçe üzerinde inceleme yazıları yazan yabancı basının gözünden de kaçmamıştı. Özellikle

¹³⁶ **Tanin**, "Maliye Nezareti'nde tasarruf sandığı", n. 445, 15 Zilkade 1327 – 15 Teşrin-i sani 1325 – 28 Kasım 1909.

¹³⁷ **Tanin**, "Maliye Nezareti'nden", n. 456, 26 Zilkade 1327 – 26 Teşrin-i sani 1325 – 9 Aralık 1909. İngiltere Büyükelçisi bile 1909 yılı raporunda Maliye Nezareti'ndeki başarıları aktarmaktan kendini alamamıştır. Başarıda ağırlıklı olarak Cavit bey ve Mösyö Laurent'a pay çıkaran Büyükelçi, 1909 yılı ürün rekoltesinin de beklentilerin üzerinde çıkmasını özelde Maliye bürokratları genelde ise tüm Osmanlı bürokratları üzerinde olumlu bir hava yarattığını kaydetmiştir. "The Turkish Revolution and its Consequences", **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, s. 113.

¹³⁸ Kabine listesi için: Bkz. **Salname-i servet-i fünun**, Birinci sene, İstanbul, 1326, ss. 131-132.

¹³⁹ **M.M.Z.C.** İ: 29 11 Kanun-i sani 1325 (24 Ocak 1910) C: 1, ss. 617-620.

¹⁴⁰ **İhsaiyyat-i Maliye**, Birinci sene, 1325, İstanbul, 1327, s. 421. Abdülhamid dönemi ile Meşrutiyet Dönemi bütçeleri üzerine analogik bir yaklaşım ve ayrıntılı istatistiksel veriler için: Bkz. Engin Deniz Akarlı, "1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 38, S. 1-2, ss. 225-253.

¹⁴¹ 1326 (1910) Bütçesinin 20. maddesi için: Bkz. **Devlet-i Osmaniyye'nin 1326 Senesine mahsus bütçesidir**, Matbaa-yı amire, İstanbul, 1326, s. (h).

Abdülhamid iktidarının ilk yıllarında gelen momerandumun etkisinin hâlâ atılmış sayılamayacağını dile getiren gözlemciler, İttihatçılarla beraber maliyenin dinamizm kazandığını ancak yapılan reformların meyvelerinin uzun bir zaman sonunda ancak yenebileceğini vurgulamışlardı.¹⁴²

Şubat ayında mart-nisan geçici bütçesi parlamento karşısına getirildiğinde Cavit Bey, uzun bir konuşma ile mevcut tabloyu olduğu gibi aktarmış özellikle uzak vilayetlerdeki karışıklıklar nedeniyle artan askeri harcamaların bütçe dengelerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişti.¹⁴³ Mebuslar ise bütçe açığından ziyade teşkilat kanunu ile ilgili serzenişlerini dile getirerek hükümetin bu önemli kanunu hazırlanmadıkça geçici bütçe hazırlamaktan ve bunun onayını talep etmekten başka bir şey yapamayacağını ifade etmişlerdi.¹⁴⁴ Mayıs ayının ilk haftasında 1910 yılı Maliye Nezareti Bütçesi tartışılırken mebuslar yine aynı sorunu gündeme getirmişlerdi. Cavit Bey, parlamento sıralarından yükselen sert eleştiriler karşısında bir kere daha hükümetin ve Meşrutiyet'in henüz tecrübe döneminde olduğunu ve böylesi köklü kanunların zamana ihtiyacı olduğunu dile getirerek Fransa'da bile teşkilat kanunlarının daha geçen yıllarda yasalaştığını hatırlatmıştı.¹⁴⁵ Ön görüşme sonrasında maliye bütçesinin fasılları ele alındığında da mebusların ilgisi özellikle memur maaşlarında yoğunlaşmış ve hükümet tarafından memur maaşlarına zam yapılmadığı halde geçen yılın maaşları üzerinden tenzilat yapılması yönünde parlamento içinde bir hava oluşturulmuştu. Cavit Bey, gerek nezaret personeline gerekse de Fransız müşavirlere yönelik bu eleştiriler karşısında kürsüye çıkarak personelin çalışma şartları ve Fransız müşavirlerin nitelikleri ve ödenen maaşlar konusunda açıklamalarda bulunmuştu. Maaş tartışmaları sonucunda mevcut bütçenin 50'ye karşı 101 oyla kabulü, meclis içindeki muhalefetin gücünü de açık bir şekilde göstermiştir.¹⁴⁶

¹⁴² **Tanin**, “Yeni usul-i maliye”, n. 530, 13 Safer 1328 – 10 Şubat 1325 – 23 Şubat 1910.

¹⁴³ Osmanlı maliyesini yakından takip eden yabancı uzmanlar, Cavit Bey'in bu konuşmasını öngörülerinin doğrulanması olarak yorumlamışlardı. Aktaran: **Tanin**, “Osmanlı maliyesi”, n.523, 5 Safer 1328 – 4 Şubat 1325 – 16 Şubat 1910.

¹⁴⁴ **M.M.Z.C.** İ: 53 27 Şubat 1325 (12 Mart 1910) C: 1, ss. 74-82.

¹⁴⁵ Bütçe görüşmeleri sırasında özellikle Zeynelabidin Efendi (Konya) ile Maliye Nazırı Cavit Bey arasında çok sert diyaloglar yaşanmıştır. Zeynelabidin Efendi, Abdülhamid Dönemi'nde çıkarılan Maliye teşkilatı nizamnamesine göndermede bulunarak bu yönetmeliğin temel alınarak yeni bir nizamname yapılmasını teklif etmişti. Öneriyi koşulsuz bir şekilde geri çeviren Cavit Bey, bu nizamnamenin üzerine konacak her şeyin yıkılmaya namzet olacağını ifade etmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 84 24 Nisan 1326 (7 Mayıs 1910) C: 1, ss. 600-603.

¹⁴⁶ Maliye bütçesi daha önceki yıldan farklı olarak ülke gündeminde ağırlıklı yer işgal eden merkezîyet ve adem-i merkezîyet gibi konular üzerine odaklanmış bu anlamda da teşkilat açısından verimli olabilecek tartışmalar yaşanmamıştır. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 84 24 Nisan 1326 (7 Mayıs 1909) C: 1, ss. 607-618. **M.M.Z.C.** İ: 87 28 Nisan 1326 (11 Mayıs 1910) C: 2, ss. 101-103. **M.M.Z.C.** İ: 89 1 Mayıs 1326 (14 Mayıs 1910) C: 1, ss. 209-235.

Maliye bürokratları tüm bu imkansızlıklar içerisinde idari aygıtın geliştirilmesi için çalışmalarını aralıksız sürdürmüşlerdir. Hazırlık aşamasındaki Teşkilat Kanunu'na temel olmak üzere tüm taşra personelinden ayrıntılı bilançolar isteyen nezaret,¹⁴⁷ maliye personelinin tayin ve terfisi için daha açık ilkelerin getirilmesi amacıyla Emlak Şubesi Müdürü Haşim Bey'in başkanlığında bir komisyon toplamıştır. Komisyon, hazırladığı taslak metinde terfi siteminin iki yılda bir olacak şekilde düzenlemiş ancak bunu bir takım kaidelerle sınırla gereği hissetmiştir. Örneğin terfi edildikten sonra performansında düşüş gösteren memura tenzil-i maaş cezası verilecekti. Yine aynı kapsamda izin süreleri ile ilgili olarak da bir takım kolaylıklar getirilmiş ve hasta olduğu takdirde memura 1.5 yıla kadar izin hakkı da tanınmıştı.¹⁴⁸ Özellikle gelir kalemlerinin daha verimli bir şekilde çalıştırılması amacıyla seri şekilde toplantılar yapan Islahat Komisyonu, bu arada Tahsil-i Emval Nizamnamesi ile Aşar Nizamnamesi üzerindeki çalışmalarını son aşamaya kadar getirmiş ve Müsakkafat Nizamnamesi'ni tamamlayarak Maliye ricaline teslim etmişti.¹⁴⁹

Geçici bütçe tartışmaları sırasında mebusların yoğun eleştirisi üzerine personel maaşlarını bir kere daha gündemine alan Maliye Nezareti, Müsteşar Reşat Bey'in başkanlığında bir komisyon kurarak tüm kalem mensuplarının maaşlarını kapsamlı bir incelemeye almıştı.¹⁵⁰ Kırsal kesimlerdeki güvenlik eksikliğinin bu bölgelerde görev alan tahsildarlar ile ağnam memurları için ciddi bir tehdit oluşturduğu yıllardır kabul edilen bir gerçektir. İmparatorluk yöneticileri, bir tarım toplumunun üzerine oturmuşlarsa da üretim enstrümanlarının güvenliği konusunda silah taşıma hakkının tanınması dışında kayda değer bir adım atmamıştı. Maliye bürokratları bu konuda gerek Harbiye gerekse Jandarma genel idaresi çevreleriyle temas halindeydi. Bürokratlar fikir teatilerini şubat ortalarında karşılıklı protokole dönüştürerek söz konusu memurlara jandarma güvencesi getirmiş ve vergi tahsilatlarının bundan sonra bu ortaklık çerçevesinde toplanacağını karara bağlamışlardı.¹⁵¹ Özellikle hesap uzmanları konusunda yaşanan su-i istimal veya disiplinsizliklere karşı Şurayı devlet'te talimatname hazırlatan Maliye bürokratları,¹⁵² önceki sene denenen alafranga saat sisteminin kalıcı olması için gerekli yasal prosedürleri de tamamlamıştır.¹⁵³

1910 yılında Maliye Nezareti, Fransa'ya gönderilen memurların da dönüşü ile beraber imparatorluk genelindeki teftişlerine hız vermişti. Yılın ilk aylarında Aydın

¹⁴⁷ **Tanin**, "Maliye Nezareti'ne iş'ar", n.482, 22 Zilhicce 1327 – 22 Kanun-i evvel 1325 – 5 Ocak 1910.

¹⁴⁸ **Tanin**, "Maliye memurininin terakkisi", n. 482, 22 Zilhicce 1327 – 22 Kanun-ı evvel 1325 – 5 Ocak 1910.

¹⁴⁹ **Tanin**, "Maliye Islahat Komisyonu", n. 504, 16 Muharrem 1328 – 15 Kanun-i sani 1325 – 28 Ocak 1910.

¹⁵⁰ **Tanin**, "Tensik hesabı komisyonu", n.518, 30 Muharrem 1328 – 29 Kanun-i sani 1325 – 11 Şubat 1910.

¹⁵¹ **Tanin**, "Ağnam memurları", n. 523, 5 Safer 1328 – 4 Şubat 1325 – 16 Şubat 1910.

¹⁵² **Tanin**, "Memuin-i hesabıye", n. 538, 21 Safer 1328 – 18 Şubat 1325 – 3 Mart 1910.

¹⁵³ **Tanin**, "Maliye Nezareti'nden", n. 551, 4 Rebiülevvel 1328 – 3 Mart 1326 – 16 Mart 1910.

Vilayeti'nden sonra ikinci teftiş gezisini orta Anadolu'ya yapan Mösyö Joly,¹⁵⁴ heyetteki diğer müfettişleri Beyrut, Yanya ve Selanik vilayetlerine göndermiştir.¹⁵⁵ Müfettişlerin performansından son derece memnun kalan maliye bürokratları, müfettiş muavinliğine altı yeni kadro daha ekleyerek sınav duyurusunda bulunmuştu. Müfettiş adaylarında Osmanlı vatandaşı olmak, 25-30 yaş arasında bulunmak, askerliğini tamamlamış olmak ve sağlık kurulundan sağlam raporu gibi koşulları şart koşan bürokratlar, aynı zamanda beş yıllık memurluk hizmetini tamamlamadan istifa edememe veya yurtdışı görevini reddedememe gibi istikrar sağlamaya yönelik kurallar da getirmeye çalışmıştır.¹⁵⁶ Müfettişlerin, seçilmesi, yetiştirilmesi ve tayin usullerinde sarf edilen özen yine de olumsuz örneklerin yaşanmasına ve peşi sıra şikayetlerin gelmesine engel olamamıştır. Özellikle seçim bölgelerindeki olumsuz örnekleri parlamentoya taşıyan mebusların bunları gazeteler kanalıyla daha geniş kitlelere ulaştırması sene sonuna doğru maliye bürokratlarının müfettişlere yönelik daha sert uyarılar kaleme almasına yol açmıştı. Söz konusu uyarılarda müfettişleri görev başında daha fazla özenli olmaya davet eden nezaret yetkilileri, görevlerini bitirmeden başka işe geçmemeleri ve soruşturma sırasında taşra personeline savunma hakkı verip hazırladıkları raporları vakit geçirmeden merkeze yollamalarını da tavsiye etmişti.¹⁵⁷

Maliye bürokratlarının üzerinde en fazla durdukları bir diğer konu da Maliye Mektebi olmuştu. Kupon İdaresi'nin üst katını sınıf olarak düzenleyen bürokratlar, en fazla ders müfredatı ve öğretmen seçiminde sorun yaşamışlardı.¹⁵⁸ Maliye ricali, yapmış olduğu çalışmalar sonucunda şu derslerin müfredata eklenmesine karar vermişlerdi: Müsaha-yı hendese, kitabet, tahrir muamelatı, usul-i defteri, tekalif kavaidi, Fransızca, riyaziyat, muamelat-ı hesabiye-i maliye, iktisad ve ihσαιyyat, hukuk-ı idariye ve esasiye, tarih-i Osmani ve coğrafya.¹⁵⁹ Tahsis edilen sınıfların küçük olması, öğrenci sayısının 150 ile sınırlanmasına yol açarken,¹⁶⁰ mektebin memur kontenjanından okula dahil olanların seçilmesi kurayla gerçekleştirilmişti.¹⁶¹ Bunun dışında örneğin Tahrirciler sınıfı olarak adlandırılan sınıfa kabul için ise ayrıca bir sınav düzenlenmişti.¹⁶² Mayıs sonunda tüm

¹⁵⁴ **Tanin**, "Mösyö Joly", n. 540, 23 Safer 1328 – 20 Şubat 1325 – 5 Mart 1910.

¹⁵⁵ Fransa'dan dönen memurlar dışında Arif Bey Yanya'ya, Camcıyan Efendi ise Selanik'e gönderilmişti. Bkz. **Tanin**, "Maliye müfettişleri", n. 545, 28 Safer 1328 – 25 Şubat 1325 – 10 Mart 1910.

¹⁵⁶ **Tanin**, "Maliye müfettiş muavinliği için müsabaka", n. 619, 14 Cemazievvel 1328 – 10 Mayıs 1326 – 23 Mayıs 1910

¹⁵⁷ **Tanin**, "Maliye müfettişlerine vesaye", n. 796, 17 Zilhicce 1328 – 6 Teşrin-i sani 1326 – 19 Kasım 1910.

¹⁵⁸ **Tanin**, "Maliye Mektebi", n. 572, 25 Rebiülevvel 1328 – 24 Mart 1326 – 6 Nisan 1910.

¹⁵⁹ **Tanin**, "Maliye Mektebi teşkilatı", n. 592, 13 Rebiülahir 1328 – 10 Nisan 1326 – 23 Nisan 1910.

¹⁶⁰ **Tanin**, "Maliye Mektebi", n. 593, 14 ebiülahir 1328 – 11 Nisan 1326 – 24 Nisan 1910.

¹⁶¹ **Tanin**, "Maliye Mektebi müdüriyetinden", n. 607, 1 Cemazievvel 1328 – 28 Nisan 1326 – 11 Mayıs 1910.

¹⁶² **Tanin**, "Maliye Mektebi müsabakası", n. 619, 14 Cemazievvel 1328 – 10 Mayıs 1326 – 23 Mayıs 1910.

hazırlıklarını tamamlayan ve öğrencilerini seçen okul, eğitim hayatına başlamıştır. Maliye bürokratlarının her alanda olduğu gibi bu reformdan da en önemli beklentisi, memurlarına uzmanlık kazandırmak ve personel niteliğini çağdaşları seviyesine çıkarmaktı. Basında çıkan yazılar takip edildiğinde Maliye Nezareti'ne verilen önem bürokratları biraz da bu yolda güdülemiş gibidir.¹⁶³ Örneğin Hüseyin Cahid, Maliye Nezareti'ndeki çalışmaları mercek altına aldığı bir yazısında, söz konusu kurumu devletin en önemli kurumu olarak selamlamış ve nazırından en küçük personeline kadar Maliye'nin ülkenin en muteber kişilerinden oluşturulması gereğini ileri sürmüştü.¹⁶⁴

Maliye personeline yönelik önceki dönemlerde alınan bazı ayrıcalıklı kararların Meşrutiyet prensipleri gereği rafa kaldırıldığı da görülmüştür. Bunlardan belki de en somut örneği müstahdem ve tahsildarlara şimdiye kadar uygulana gelen redif talimlerinden muafiyet hakkının, Hariciye personeline tanınan imtiyazlarla beraber kaldırılması olmuştur.¹⁶⁵ Son tensikat dalgasından sonra kurulan ve nezaret personelinin tayin, tespit ve azli gibi konuların açıklığa kavuşturulması için çalışmalara başlayan kurul, haziran sonunda çalışmalarını sona yaklaştırmıştı. Nezaret bünyesinde görev alan beş müdürden oluşan kurul, söz konusu talimatname için gerek merkez gerekse de taşra teşkilatından sayısız memurun fikirlerine başvurmuş bu açıdan mümkün mertebe ayakları yere basan bir talimatname hazırlamaya çalışmıştı.¹⁶⁶ Yine aynı sıralarda Müsteşar Reşad Bey'in başkanlığında kurulan başka bir komisyon da nezarete gönderilen ancak içerik olarak bir uzmanlar heyeti tarafından incelenip karar verilmesini gerektiren evrakları seri bir şekilde incelemeyi amaçlamıştı. Komisyona özellikle iktisat yönü ağır basan uzmanların çağırılması (Divan-ı muhasebat üyesi Berberyan Efendi gibi) sorunlara yol açan belgelerin niteliği konusunda da fikir sahibi olmamızı sağlamıştır.¹⁶⁷

V – İ Maliye Nezareti İdare-i Merkeziyesi

1910 yılının ilk aylarında Maliye bürokratlarının fazlasıyla önemsedikleri ve üzerinde yoğun mesai sarf ettikleri bir diğer konu da merkez teşkilatının yapılandırılmasıydı. Konu ile ilgili olarak kasım ayında Mösyö Laurent tarafından nezarete

¹⁶³ **Tanin**, “Maliye Mektebi'nin küşadı”, n. 623, 18 Cemazielevvel 1328 – 14 Mayıs 1326 – 27 Mayıs 1910.

¹⁶⁴ Aslında yazı, bir Cavit Bey övgüsüydü. Cavit Bey üzerinden kurumda yapılan reformlar ele alınıyor ancak ağırlıklı olarak Cavit Bey'in şahsında somutlaşan yeni nazır profiline methiyeler düzülüyordu. Bkz. **Tanin**, “Bir muaffakiyyet-i maliye”, n. 652, 18 Cemazielahir 1328 – 12 Haziran 1326 – 25 Haziran 1910.

¹⁶⁵ **Tanin**, “Maliye memurini ve rediflik”, n. 588, 12 Rebiülahir 1328 – 9 Nisan 1326 – 22 Nisan 1910.

¹⁶⁶ **Tanin**, “Memurin-i maliye komisyonu”, n. 656, 22 Cemazielahir 1328 – 16 Haziran 1326 – 29 Haziran 1910.

¹⁶⁷ **Tanin**, “Tedkik komisyonu”, n. 759, 9 Şevval 1328 – 30 Eylül 1326 – 13 Ekim 1910.

sunulan taslak şemayı kendilerine esas alan bürokratlar, mart sonunda çalışmalarını tamamlayarak sonuçları kamuoyu ile paylaşmışlardı.¹⁶⁸ Teşkilat nizamnamesi, merkez teşkilatını on ana departmana ayırmıştı: 1- Kalem-i Mahsus Müdüriyeti 2- Memurin ve Levazım Müdüriyeti 3- Muhasebe-i Maliye Müdüriyeti 4- Muhasebe-i Umumiye-i Müdüriyet-i Umumiyesi 5- Duyun-ı Umumiye ve Nakdiye Müdüriyeti 6- Varidat-ı Umumiye Müdüriyeti 7- Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti 8- Vezne-i Umumi Müdüriyeti 9- Muamelat-ı Umumiye Maliye Müfettişliği ve 10- Islahat-ı Maliye Komisyonu.¹⁶⁹ Nizamname incelendiğinde Mösyö Laurent'nın taslak şeması ile keskin şekilde ayrıldığı noktaların çokluğu dikkat çekerken ilan-ı hürriyetten beri yaşanan gelişmeler, Abdülhamid Dönemi bürokrasisi ile mevcut maliye bürokrasisinin arasına uçurumlar açmıştır. Nezaretin merkez teşkilatı personel sayısı Temmuz Devrimi sırasında 1500 civarında iken artarda gelen tensikatlar ve teşkilat düzenlemeleri sonucunda bu rakam 450'lere kadar gerilemişti.¹⁷⁰ Aynı şekilde “devr-i istibdad”ın sonunda Ziya Paşa'nın nazırlığında departman anlamında aşırı bir büyüme sergileyen nezaret, toplam 75 üniteden oluşan kompleks bir yapılanmaya gitmişti. Devrimin ertesinde gelen ilk tensikat dalgası, bu şablonda bariz sadeleştirmelere yol açarken 1910 tarihli nizamname ile asıl yörüngesine oturtulmuştur.¹⁷¹ Yeni nizamname, 10'u ana departman olmak üzere 33 üniteden oluşmaktaydı. Kaldı ki bu rakamlarda ancak mart ayını bağlayacak verilerdi. Sene sonuna doğru yayınlanan devlet yıllıklarında bunlara eklenmiş iki yeni birim daha görülmekteydi. Bunların ilki yukarıda kuruluş safhalarını aktardığımız Mekteb-i Maliye diğeri ise Meskukat-ı Osmaniye İdaresi'ydi.¹⁷²

Yeni teşkilatta ilk göze çarpan departman, Kalem-i Mahsus idaresiydi. Söz konusu ünite, Avrupa bürokrasilerinin demirbaş birimlerinden biriydi ve buradan esinlenen Dahiliye ve Hariciye bürokratları kendi teşkilatlarına bu birimleri taşımışlardı. Kalemin tek görevi nazırın günlük işlerini düzene koymak değildi, nezaretin evrak akış sistemini kontrol eden ünite, aynı zamanda nezaretin basınla olan diyaloguna da yön verecekti. Kalem, İstatistik ve Hazine-i Evrak birimleri ile özelde nezaretin genelde ise tüm devletin gelir ve gider

¹⁶⁸ **Tanin**, “Maliye Nezareti teşkilatı”, n. 556, 9 Rebiülevvel 1328 – 8 Mart 1326 – 21 Mart 1910.

¹⁶⁹ **Maliye Nezareti İdare-i Merkeziyesi – Aklamın Zeaifi**, Matbaa-yı osmaniyye, Der-saadet, 1326 (1910).

¹⁷⁰ **İhsaiyyat-ı maliye**, Birinci sene, 1325, Matbaa-yı amire, İstanbul, 1327, s. 413.

¹⁷¹ Abdülhamid dönemi maliye teşkilatı için son dört yılın salnameleri esas olarak alınmıştır. Bkz. **Salname-i devlet-i osmaniyye**, H.1323, 61. Sene, Der-saadet, 1321, ss. 370-391. **Salname-i devlet-i osmaniyye**, H.1324, 62. Sene, Der-saadet, 1322, ss. 406-429. **Salname-i devlet-i osmaniyye**, H.1325, 63. Sene, Der-saadet, 1322, 400-423. **Salname-i devlet-i osmaniyye**, H.1326, 64. Sene, Der-saadet, 1323, 400-423.

¹⁷² **Salname-i devlet-i osmaniyye**, M.1326, 65. Sene, Der-saadet, 1326, ss. 229-235. (Tensikatın sonuçları için salnamenin sayfa numaraları bile önemli bir göstergedir. Devr-i istibdad salnamelerinde her zaman 400'lerde başlayan Maliye Nezareti yeni dönemde 200'lü sayfalarda yer alıyordu.)

verilerini kayıt altına alıp bunları istatistiksel verilere dönüştürürken, “İhsaiyyat-ı Maliye Mecmuasının da idaresinden sorumlu kılınmıştı. Çalışmaların teorik veya pratik kısımları ile ilgili her türlü yerli ve yabancı yayını takip etme ve bunlardan bir kütüphane oluşturma görevlerinden de sorumlu tutulan Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, kendisine bağlanan Hukuk Müşavirleri ile de nezaretin adli sorunlarını idare etme ve bunlarla ilgili kararları ilgili mercilere iletme işlevleriyle de donatılmıştı.¹⁷³ Yeni teşkilat şemasındaki bir diğer bariz değişiklik Defter-i hakani, Rüsumat ve Posta İdarelerinin Maliye Nezareti’ne bağlanmasıyla yaşanmıştır. Varidat-ı Umumiye Müdüriyeti içerisinde iki ayrı kalem odasında idareleri denetim altına alınan söz konusu müdüriyetlerin tüm denetimleri artık “Hasılat-ı Müteferrika Kalem-i” ile “Rüsumat ve Posta ve Telgraf ve Telefon Kalem-i” tarafından idaresi öngörülmekteydi.¹⁷⁴ Nizamname, departmanların görev tanımını yapması dışında evrak akış sistemini de kaidelere bağlayan prensipler getirmiş ve tüm departmanların ziyaret kabul gün ve saatlerini de tespit etmişti. Örneğin bu yeni ilkelerin bir tanesinde işleme alınan evrakın üzerine hangi müdüriyete gideceği not düşülerek vakit kaybetmeksizin evrakın o üniteye ulaştırılması “hasseten rica olunur”ken, Vezne Dairesi dışındaki tüm diğer kalemlere yapılacak girişler tamamen Kalem-i Mahsus Müdüriyeti’nden alınacak icazete bağlanmıştı. Aynı şekilde şikayet, iş başvurusu vb. gibi müracaatlarla da yine Kalem-i Mahsus personelinin ilgilenmesi şart koşulmuştu.¹⁷⁵

Gazeteler özellikle yeni teşkilatlanmada Müsteşar Reşat Bey’in ismini ön plana çıkartırken,¹⁷⁶ köşe yazarları, bütçe görüşmeleri sonrasında yeni teşkilatın işlevselliği konusunda övgü dolu yazılar kaleme almışlardı. Halkın devlet bütçesini parlamento kanalıyla denetlemesini meşruti idarenin faziletlerinden biri olarak gösteren söz konusu yazılardan biri, aynı şekilde Maliye Nezareti personelinin de kabul edilen bu bütçeyi harfiyen uygulamak konusunda gösterdiği sebatkarlığa da övgüler düzmüştü.¹⁷⁷

V – J Muhasebe-i Umumiye Kanunu

Yılın bir diğer önemli gelişmesi ise maliye bürokratlarının üzerinde çalıştıkları “Muhasebe-i Umumiye Kanunu Layihası”nın 1910 nisanında parlamentoya sunulması olmuştu. Cavit Bey, yapmış olduğu kanun gerekçesi konuşmasında Tanzimat ile beraber

¹⁷³ **Maliye Nezareti İdare-i Merkeziyesi – Aklamın Vezaifi**, Matbaa-yı osmaniyye, Der-saadet, 1326, s. 1.

¹⁷⁴ **Maliye Nezareti İdare-i Merkeziyesi – Aklamın Vezaifi**, Matbaa-yı osmaniyye, Der-saadet, 1326, s. 6.

¹⁷⁵ **Maliye Nezareti İdare-i Merkeziyesi – Aklamın Vezaifi**, Matbaa-yı osmaniyye, Der-saadet, 1326, s. 8.

¹⁷⁶ **Tanin**, “Maliye Nezareti’nde”, n. 562, 15 Rebiülevvel 1328 – 14 Mart 1326 – 27 Mart 1910.

¹⁷⁷ **Tanin**, “İslahat-ı usul-i maliye”, n. 670, 6 Receb 1328 – 30 Haziran 1326 – 13 Temmuz 1910.

kurulan Maliye Nezareti'nin devletin gelir ve giderlerini bir düzene koymak uğruna Batı'dan sayısız kodeksler alarak çevirdiğini hatırlatmıştı. Kanun-i Esasi ilan edildiğinde mali işlerin denetiminin Divan-ı muhasebat'a bırakıldığını hatırlatan Cavit Bey, bu mekanizmanın hiç bir zaman öngörüldüğü gibi çalıştırılmaması yüzünden; "*hiçbir sene bütçenin ruyet ve kat'ı hesabı mümkün*" olmadığını belirtmişti. Cavit Bey, yaşanan olumsuzlukların sadece "*israftan, adaletsizlikten, tekalifin cibayetinden gösterilen rehavetten*" ibaret olmadığını "*bütçeye müteallik kavaninin kıfayetsizliği*"nin de mevcut olumsuzluklara davetiye çıkardığına vurgu yapmıştı. Meşrutî idarenin temelini bütçede bulduğuna ifade eden Maliye Nazırı, milletin bütçeyi denetlemesinin meşrutî idarenin temel hasletlerinden biri olduğuna dikkat çekmişti. Meşrutîyetin ilanından beri yaşanan bir takım olumsuzlukların söz konusu kanun çalışmalarını aksattığını belirten Cavit Bey, sonuç olarak kendi nazırlığı döneminde bu çalışmaların tamamlanabildiğini söylemişti.

Kanun; 1- Bütçe 2- Muhasipler (Hesap uzmanları) ve 3- Genel hükümler başlığı altında üç ana bölümden oluşuyordu. Nazırın açıklamalarına göre kanun, Belçika ve İtalya örnekleri temel alınarak hazırlanmıştı ve Divan-ı muhasebat ile Maliye Nezareti'ni bütçe konusunda ortak hareket etmeye zorlayan ve bu anlamda tam bir işbirliğine yol açacak hükümler içermekteydi. Bütçe denetleme ve hazırlık aşamalarında da öncekilerden farklı olarak kesin süre kısıtlamaları ve yaptırımlar içeren kanunun ilk uygulama safhasında sarfiyat kalemlerine aşırı yük bindirebileceği konusunda meclisi uyanan Cavit Bey, uzun dönemde ise tahmin edilemeyecek faydalarının görüleceğine işaret etmişti. Memleket için önemli reformların hayata geçirilmesinin tek başına bir önem arz etmediğinin altını çizen Maliye Nazırı, milletin güvenliği ve esenliğinin devletin mali kudretine bağlı olması bakımından daha önemli bir öncelik arz ettiğine dikkat çekmişti. Milletın kaynaklarının artık ne idüğü belirsiz kişi ve yerlere harcanması devrinin kapandığını belirten Cavit Bey, "*vergi hasılatının bundan böyle memleketin yalnız ihtiyacat-ı hakikiyesine zarfı zımnında tedabir-i lazıme ittihazı*"nın sağlanacağını dile getirmişti.¹⁷⁸ Layihanın yasalaşması ve getirdiği kazanımlar Hakkı Paşa'nın meclisin yıl sonu kapanış konuşmasına bile konu olmuştur. Sadrazam, maliye konusunda atılan adımlar ve Divan-ı muhasebat ile kurulan yakın diyalogun devletin finans siteminde önemli değişiklikler yarattığını dile getirmişti.¹⁷⁹

¹⁷⁸ M.M.Z.C. İ: 69 27 Mart 1326 (9 Nisan 1910) C: 1, ss. 654-676.

¹⁷⁹ M.M.Z.C. İ: 12 24 Teşrin-i sani 1326 (7 Aralık 1910) C: 2, ss. 380-384. M.M.Z.C. İ: 13 25 Teşrin-i sani 1326 (9 Aralık 1910) C: 2, ss. 456-482. İngiltere Büyükelçisi'ne göre layihanın yasalaşmasının uzun zaman almasının tek nedeni, Harbiye Nazırı'nın iktidarına bir tehdit olarak algıladığı bu kanuna karşı ayak sürümesi olmuştu. Bkz. **British Documents on Foreign Affairs**, University Publicaton of America, s. 221.

V – K 1910 Bütçesi ve Yapısal Değişiklikler

Maliye Müfettişliğinin konumu, gerek diğer nezaret personeli ile ilişkisi bakımından gerekse de nezaretin en önemli harcama kalemlerinden birini oluşturması bakımından gündemde kalmaya devam etmiştir. Müfettişler, talimatname gereğince teftiş bölgesindeki tüm daireler üzerinde denetim hakkın sahipti ve müfettişler de bu kural doğrultusunda hareket etmeye çalışmaktaydı. Ancak olaylar her zaman kağıt üstündeki gibi gelişmiyordu. Örneğin Teberiya kazasında yapılan teftiş sonucunda Tapu katibi Bekir Bey ve Mal Müdürü Muavini Zekeriya Efendiler hakkında hazineyi zarara soktukları gerekçesiyle kanuni işlem yapılmasına karar verilmiş ancak kaza kaymakamının müfettişlere kolaylık değil tam tersine zorluk çıkarıp bir takım bilgileri vermektan kaçınması, Dahiliye ve Maliye Nezaretleri arasında yazışmalara yol açacak bir sounun doğmasına neden olmuştu.¹⁸⁰ Yine de nezaretler arasındaki ilişkinin her zaman böyle gerilimli olduğu söylenemez. Örneğin Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti kendi müfettiş personelinin azlığı nedeniyle Maliye bürokratlarından yardım istemiş ve ziraat, orman ve baytar sandıklarının denetimlerinin de Maliye Müfettişlerince bakılmasını talep etmişti.¹⁸¹ Benzer bir diğer talebin Matbaa-yı âmire İdaresince de istenmesi, mebusların masraf kapısı diye istemedikleri müfettişlerin bürokrasi içindeki yeri konusunda önemli veriler sağlamıştır.¹⁸²

Şubat sonunda müzakerelerine başlanan geçici bütçenin de en önemli gündem maddelerini önceki senelerde olduğu gibi Teşkilat Kanunu ve Maliye Müfettişleri bütçesi oluşturmuştu. Maliye Nazırı Cavit Bey, Teşkilat Kanunu destekçilerinin tezlerini çürütmek için kendi nezaretinden örnekler getirmişti. Nazır'a göre nezaretin başında bulunan ve reformlarla ilgilenen yabancı uzmanlar dahi yapılacak Teşkilat Kanunu'nun bir kaç sene içerisinde atıl kalmaya mahkum olduğunu ifade ediyorlardı. Nezaret hızlı bir gelişme ve değişme süreci içerisindeydi ve belli tecrübeler edinilmeden böylesi bağlayıcı yasaların çıkarılmasının yararı değil zararı olacağına ısrarla dikkat çeken Cavit Bey, bu nedenle parlamento üyelerini biraz daha serin kanlı hareket etmeye çağırılmıştı.¹⁸³ Maliye bütçesi tartışılırken mebusların ısrarla üzerinde durdukları konu maliye müfettişlerinin işlevselliğiydi. Cavit Bey eleştiriler karşısında müfettişlerin seçim ve çalışma usullerine dair ayrıntılı açıklamalara girişmiştir. Özellikle müfettişlere verilen tahsisatların görev

¹⁸⁰ B.O.A. DH. MTV. 22-1 18.

¹⁸¹ Tanin, "Maliye müfettişleri ve orman hesabâtı", n. 849, 13 Muharrem 1329 – 1 Kanun-i sani 1326 – 14 Ocak 1911.

¹⁸² Tanin, "Müfettiş izamı", n. 915, 19 Rebiülevvel 1329 – 8 Mart 1327 – 21 Mart 1911.

¹⁸³ M.M.Z.C. İ: 46 10 Şubat 1326 (23 Şubat 1911) C: 1, ss. 193-195.

bölgelerinde hakkıyla harcandığı hatta az bile geldiği durumların yaşandığının altını çizen nazır, 1.5 yıllık görev süresi boyunca müfettişlerin 640 maliye dairesini teftiştan geçirdiğini ve bu teftişler sonucunda defterdar, muhasebeci ve mal müdürlerinin cezaya çarptırıldıklarını, beş kişinin azledildiğini, dokuz kişinin işten el çektirildiğini, bir memurun maaşına el konulduğunu, iki memurun kıdeminin düşürüldüğünü, birisinin emekliye ayrıldığı ve bir kısmına da uyarı cezasının verildiğini belirtmişti. Mekteb-i Âliye mezunu olup Fransa’da uzmanlık eğitimi alan müfettişlerin çok sert çalışma prensipleri altında hizmet verdiğini hatırlatan Cavit Bey, en küçük bir müsamahada müfettişlere görevden azil kadar çok ağır cezalar verildiğinin özellikle altını çizmişti.¹⁸⁴

Parlamentonun müfettişlerle ilgili önyargısının kısmi anlamda kırılması ve istenen ödeneğin onaydan geçirilmesi üzerine maliye bürokratları, teftiş sistemini geliştirecek bir takım yeniliklere girişmişti.¹⁸⁵ Bunların içinden en önemlisi defterdar, muhasebeci ve mal müdürleri ile anket çalışmasına benzer bir araştırma yapmışlar ve teftişlerden elde edilen verimin en yükseğe çıkarılması için onların düşüncelerine başvurmuşlardı. Merkez personelini fazlasıyla uğraştıran taşradan yollanan sahte beyanlar da bürokratların bir başka sorununu oluşturuyordu ve taşra personelinden bu konuda da yardım talep edilmişti. Soruşturma evraklarının hızlı sirkülasyonu ve çabucak tamamlanması da merkez-taşra ilişkilerinde ulaşılmak istenen bir hedefti ve proje kapsamında cevabı aranan sorulardan bir diğerini oluşturuyordu.¹⁸⁶

Taşra personelinden bir diğer sorunlu gurubu aşar mültezimleri oluşturuyordu. Bu göreve talip olanlardan belli bir emlak garantisi istenmekteydi. Ancak bunun çoğu yerde karşılanamaması, aşar vergilerinin toplanmasında ciddi sorunlara ve büyük ölçekli vergi kayıplarına yol açıyordu. Bütçe görüşmelerinde seçim bölgelerinin sorunlarını meclise taşıyan mebuslar, bazı oturumlarda bu konu ile ilgili olarak Maliye Nazırının da dikkatini çekmişlerdi. Bütçe görüşmelerinden sonra tam anlamıyla kangren haline gelen aşar vergi kayıpları üzerinde -Heyet-i Islah Komisyonu bu konu ile ilgili olarak önceki yıl bir takım görüşmelerde bulunmuştu- incelemeler yapan Maliye bürokratları çareyi mültezimler üzerindeki emlak garantisi yükünü yarı yarıya indirme kararı almışlardı.¹⁸⁷

¹⁸⁴ M.M.Z.C. İ: 56 26 Şubat 1326 (11 Mart 1911) C: 1, ss. 584-585.

¹⁸⁵ Hemen hemen aynı günlerde gazeteler, Fransa’daki eğitimlerini sona eren Maliye Müfettişlerinden üçünün Hüdavendigâr, dördünün Aydın’a, dördünün Beyrut’a, Adil Bey’in Yanya’ya ve Camcıyan Efendi’nin de Selanik’e tayin edildiğini duyurmuşlardı. Bkz. **Memurin**, “Maliye Müfettişleri”, n. 1, 1 Mart 1326 – 3 Rebiülevvel 1328 – 14 Mart 1910.

¹⁸⁶ Maliye Nezareti – **1327 Senesi martından şubat gayesine kadar hazine-i celileden memurin-i maliyeye yazılan muharrerat-ı umumiye suretlerini muhtevi mecmuadır**, Matbaa-yı Osmaniye, Der-saadet, 1328, ss. 2-3. **Tanin**, “Teftiş layihaları”, n. 950, 24 Rebiülahir 1329 – 12 Nisan 1327 – 25 Nisan 1911.

¹⁸⁷ **Tanin**, “Mültezimler hakkında”, n. 951, 25 Rebiülahir 1329 – 13 Nisan 1327 – 26 Nisan 1911.

Muhalefet dozunun artığı bir ortamda parlamentoya gelen 1911 bütçesi, Maliye Nezareti açısından çok da olumlu konuşmalara sahne olmamıştı. Genel görüşmelerde özellikle silahlı kuvvetlere ayrılan payın genişliği üzerinden hükümeti yıpratmaya çalışan muhalefet,¹⁸⁸ maliye bütçesi tartışmalarında da eskisi gibi istihdam fazlalığı ve Tekait Sandıkları'nın Maliye tarafından finanse edilememesini eleştiri konusu yapmışlardı.¹⁸⁹ Maliye Nezareti'ne yönelik ağır eleştirileri yanıtlamak üzere kürsüye çıkan Müsteşar Reşat Bey, Tekait Sandıkları'nın maliyeye bağlılıkları hakkında Avrupa'dan örnekler verdikten sonra, Parlamento Bütçe Encümeni tarafından yapılan ve maliye teşkilatını doğrudan etkileyen kısıtlamalar hakkında serzenişlerde bulunmuştu. Komisyonun hazırladığı taslak bütçeye göre, Maliye Nezareti'nin Duyun-ı Umumiye Kalemi, Aşar ve Ağnam Kalemleri, Vergi ve Temettü Kalemi, Muhasebe-i Atika Kalemleri'nden çıkarılan katip ve mümeyyizler yüzünden ciddi personel sıkıntısının yaşanabileceğine dikkat çekilmiş ve nezaretin gerek en önemli gelir kalemlerini denetleyen gerekse de dış finans çevreleri ile diyaloguna yön veren bu dairelerden personel tasarrufu yapmanın sakıncalarını çok açık cümlelerle ifade etmişti.¹⁹⁰

Diğer nezaretlerdeki mali kaynakların da Maliye'de toplanmasına karşın hâlâ nezaretler bünyesinde muhasebecilerin bulunduğuna dikkat çeken mebuslara karşı Reşat Bey bir kere daha kürsüye gelerek, söz konusu muhasebecilerin eskisi ile aynı statüde bulunmadığını sadece kontrol memuru işlevinde olup yıllık harcamalar için istatistikler çıkarma gibi bir işlevleri olduğunun altını çizerek bu memurların bütçe genel tahminlerini etkileyecek önemli veriler hazırladıklarını ifade etmişti. Hükümetin, Hukuk Müşavirliği Kalemünde personel artırımı teklifini de abartılı bulan mebuslara karşı Reşat Bey, ilan-ı hürriyet sırasında nezaret personelinin 1500 civarında olduğunu hatırlatarak tensikatlar sonucunda bu rakamın 2/3 azaldığını bu arada eskiden kalma davalar bakan Tahsilat Kalemi'nin de ilga edildiğini bu nedenle iş yükü fazlasıyla çoğalan mevcut personelin bu işlere bakmaktan kendi işleri ile ilgilenemediğini ileri sürmüştü.¹⁹¹

Vergi tahsil ve kontrolünde kilit bir role sahip kaza mal müdürlerine “refik” atanmasını isteyen hükümetin teklifini oy çokluğu ile geri çeviren meclis, hükümetin vergi temerküz sistemini yenilemek amacıyla pilot bölgeler oluşturma teklifini de aynı şekilde reddetmişti. Özellikle ikinci tasarının reddi üzerine kürsüye gelen yeni Maliye Nazırı Nail

¹⁸⁸ Muhalefet adına söz alan ve oldukça uzun bir konuşma yapan Kirkor Zöhrap'ın nutku için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 105 10 Mayıs 1327 (23 Mayıs 1911) C: 1, ss. 89-98.

¹⁸⁹ Özellikle Karahisar-ı şarki Mebusu Ömer Fevzi Efendi'nin konuşması için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 106 11 Mayıs 1327 (24 Mayıs 1911) C: 1, ss. 128-130.

¹⁹⁰ **M.M.Z.C.** İ: 106 11 Mayıs 1327 (24 Mayıs 1911) C: 1, ss. 130-131.

¹⁹¹ **M.M.Z.C.** İ: 106 11 Mayıs 1327 (24 Mayıs 1911) C: 1, ss. 131-134.

Bey, imparatorluğun en önemli gelir kalemlerinde reform vaktinin geldiğini, taşra maliye personelinin artık hem vergi toplama hem de bunlarla ilgili veriler hazırlama işini aynı anda üstlenemediğini, merkezin bu anlamda bu görevlere ortak olması yönünde atılacak inisiyatiflere zemin hazırlaması gerektiğini dile getirmişse de kamu harcamalarının artacağını düşünen muhalefet, bu projeye sıcak bakmamıştır.¹⁹²

Bütçe tartışmaları sırasında yaklaşık iki yıldan beri Maliye Nazırlığını yürüten Cavit Bey'in görevinden istifa etmesi, çeşitli spekülasyonları da beraberinde getirmişti. Sene başında Talat Bey'in istifası, İTC içindeki kan kaybını göstermesi bakımından anlamlıydı. Benzer şekilde Cavit Bey'in cemiyet içinde fazlaca sivrilmesi, buna karşın sonbaharda Almanlarla imzalanan yüksek faizli borç sözleşmesi prestijinin önemli derecede yıpranmasına neden olmuştu. Maliye Nazırı'nın Siyonist olduğu ve Filistin'e Yahudi yerleşimini desteklediğine dair haberlerin geniş yankı bulması da istifa sürecini çabuklaştıran diğer etmenler olarak öne çıkmıştı.¹⁹³ Maliye Nazırlığını üzerine alan Nail Bey, Mülkiye ve Galatasaray mezunu, bürokratik hayatı ağırlıklı olarak Maarif Nezareti'nde geçen ve İTC sempatanlığı ile tanınan, ilan-ı hürriyet ile beraber Maarif Nazırlığı ve Ayan üyeliği gibi makamlarda bulunan tanınmış bir isimdi.¹⁹⁴ Bütçe görüşmelerinden önemli sonuçlar çıkaran Nail Bey, her ne kadar nezaretine sağlanan tahsisatları kullanmada yüzünü taşraya çevirmişse de merkez teşkilatına da yatırım yapmaktan kaçınmamıştı. Maliye bütçesinin imkanları çerçevesinde 1 mümayyiz-i sani, 4 birinci sınıf katip, 11 ikinci sınıf katip, 10 üçüncü sınıf katip ve 10 dördüncü sınıf katip kadroları açan nezaret ricali,¹⁹⁵ kadrolara seçilecek adaylar konusunda daha hassas davranmaya başladığını, 16 Mülkiye mezunu genci katip kadrosuna katıp bunu basınla paylaşmasıyla göstermişti.¹⁹⁶ Kadro anlamında iş yoğunluğu fazla olan kalemleri rahatlatmaya çalışan maliye bürokratları, teşkilat içi disiplinsizlikleri önlemek için de sert terdbirler almışlardı. Tedbirler sadece yolsuzluğu belirlenen memurların malına el koyma ve meslekten uzaklaştırma gibi

¹⁹² M.M.Z.C. İ: 106 11 Mayıs 1327 (24 Mayıs 1911) C: 1, ss. 135-152.

¹⁹³ İngiltere Büyükelçisi, 1911 senesi raporunda özellikle bu tez üzerinde ısrarla durduğu gibi Deutsche Bank ile imzalanan yüksek faizli borç sözleşmesinin yarattığı siyasi infial havasının da Cavit Bey'in nazırlık günlerinin sonunu hazırladığını iddia etmiştir. Bkz. "Doc. 52, Annual Report on Turkey for the Year 1911", **British Documents on Foreign Affairs**, University Publication of America, ss. 300-301. Olayların daha ayrıntılı bir aktarımı için: Bkz. Mehmed Cavid, "Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hatıraları: 38", **Tanin**, 3 Ekim (Birinci teşrin) 1943.

¹⁹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı Tarihi 1442-1930**, C. IV., Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara, 1977, ss. 267-268.

¹⁹⁵ **Tanin**, "Maliye Nezareti kitabesi", n. 1048, 6 Şaban 1329 – 20 Temmuz 1329 – 3 Ağustos 1911.

¹⁹⁶ **Tanin**, "Maliye teşkilatı", n. 1049, 7 Şaban 1329 – 21 Temmuz 1329 – 4 Ağustos 1911.

önlemlerle de sınırlı kalmayarak siyasilerle kurulacak ilişkilerde daha seviyeli olma ve hediye alımına dikkat edilmesi gibi farklı içerikteki düzenlemeleri de kapsıyordu.¹⁹⁷

V – L Nail Bey

1911 Sonbaharında Trablusgarb Savaşı patladığında Hakkı Paşa, savaşın daha dirayetli bir sadrazam tarafından idaresi için koltuğunu terk ettiğinde, Sadaret mührü Said Paşa'ya verilmişti. Paşa kabinesini oluştururken memurluk hayatının önemli bir kısmını maliyede geçiren ve idadi okullarda okutulmak üzere “ilm-i servet” adlı kitabı kaleme alan Ayan azası Mustafa Naili Bey'i de Maliye Nazırlığına tayin etmişti. Nail Bey koltuğu devralırken maliye personeli savaş durumuna geçirilmiş ve maliye bürokratları savaşı finanse edecek ek kaynak arayışına başlamıştı.¹⁹⁸ İstibdad Dönemi'nde Maliye memurlarının askerlik süresi ve yeri bakımından ayrıcalıklı bir statüsü vardı. Meşrutiyet ilkeleri ile bu durum bağdaştırılmadığından ilan-ı hürriyet sonrasında redif taburlarında görev almaları öngörülmüştü. Ancak süreç içerisinde mali konuların ciddiyeti ve personel sayısındaki düşüş daha müsamahalı bir tutumun geliştirilmesine yol açmıştı. Örneğin Trablusgarb Savaşı ile görevli memurların en yakın taburlara tayininin yapılması genel olarak da muhasebecilerle, muhasebe katibi, müfredat katibi, emlak müdürü, mal müdürü, sandık emini, tahsil memuru, varidat müdüriyeti, muhasebe ve vergi mümeyyizleri ve vergi başkatibi, duyun-ı umumiye müdüriyetinden başmüdür, vilayat başmüdüriyet muhasebe ve aşar refik-i evelleri, tezkere ve tahrirat ve idare katipleri ile idare tahsildarlarının askerliklerinin tecili yönünde karar alınması bunun bir yansımasıydı.¹⁹⁹

Savaş şartlarına karşı teşkilat düzenlemelerine devam eden maliye bürokratları, her şeyden önce odacılarla ilgili şikayetleri değerlendirmeye alırken,²⁰⁰ Rüsumat, Reji ve Defter-i Hakani idarelerinin gelirleri ve idaresinden sorumlu Varidat Şubesi'nde kurumsal öneme haiz bir takım yeniliklerde bulunmuştu. Söz konusu idarelerin tam anlamıyla Maliye

¹⁹⁷ **Tanin**, “Memurin-i maliye”, n. 1040, 27 Receb 1329 – 11 Temmuz 1327 – 24 Temmuz 1911.

¹⁹⁸ No: 207- Memurin-i mülkiyye ile maliyyenin seferberlik esnasındaki vezaif-i hakkında talimat, **Düştur**, Tertib II, C. III, ss. 742-744.

¹⁹⁹ **B.O.A.** DH. HMSŞ. 23 47.

²⁰⁰ Bab-i ali'de önceki günlerde çıkan yangından da sorumlu tutulan odacılar yönelik ağır eleştiriler yöneltilirken bu sırada Maliye'de ilginç bir olay meydana gelmişti. Şehzadebaşı'ndaki Maliye Dairesi odacısının öğle vakti dolaşmaya çıkıp daireyi kimsesiz bırakması ve ardından dairenin hırsızlar tarafından talan edilmesi de benzer şekilde gazetelerin ilk sayfasında kendine yer bulmuştu. Bkz. **Tanin**, “Maliye'de odacılar”, n. 1231, 16 Safer 1330 – 17 Kanun-i sani 1327 – 5 Şubat 1912.

Nezareti'ne bağlanmasının kesinleşmesiyle²⁰¹ Varidat Şubesi'nin ikiye ayrılması kararlaştırılmıştır. Mösyö Crawford'un denetiminde yapılan çalışmalar neticesinde Bila-vasıta Varidat Müdüriyet-i Umumiyesi ile Bil-varidat Müdüriyet-i Umumiyesi olarak ikiye ayrılmış ve Varidat müdüriyetinde bulunan Faik Nüzhet Bey, Bil-vasıta Varidat Müdüriyet-i Umumiyesinin başına getirilmişti.²⁰² Gazetelerde çıkan habere göre söz konusu değişiklik, işlemlerin süratlendirilmek istenmesinden kaynaklanıyordu ve bu anlamda Duyun-ı Umumiye, Reji ve Tönbeki İdareleri ile daha seri iş görülmesi amaçlanmıştı.²⁰³ Maliye bürokratları son değişiklikler sonrasında teşkilatı bir kez daha gözden geçirerek her departmanın üzerinde durduğu vergi gelirlerini bir kez daha belirlemiştir.²⁰⁴ Bürokratların bütçe görüşmeleri öncesine rastlayan diğer bir düzenlemesi de Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun teşkilat içinde daha fonksiyonel kılacak madde değişimlerini yaparak,²⁰⁵ maliye memurlarında aranan kefalet seneti ücretlerinin düşürülmesi ile yolsuzluk yapan memurlara ağır cezai yaptırımlar getirilmesine yönelik olmuştur. Memurlardan istenen tapuların yıllık damga ve pul vergilerini vermeyen yada haber vermeden elden çıkaran kamu çalışanlarına karşı sert uyarı yazıları kaleme alan maliye yetkilileri,²⁰⁶ zimmetlerine illegal bir şekilde devlet malı geçiren maliye personeline karşı da Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun 52. maddesi gereğince görevine son verme ve hakkında kanuni takibat başlatma kararlarının alınmasını hükmetmişti.²⁰⁷

V – M 1912: Her şey Sil Baştan mı ?

1912 (1328) yılı bütçe görüşmeleri başlarken söz alan Cavit Bey, peşi sıra çıkan Yemen, Arnavutluk İsyancıları ile Trablusgarb Savaşı yüzünden bütçenin bir türlü denkleştirilemediğini bu nedenle de dış borca mahkum bir halde kaldığını hatırlatarak 35-36 milyon liralık ortalama gelir ile imparatorluk bütçesini taşımamanın zor olduğunu ifade etmişti. Genel görüşme faslında mebusların eleştirileri önceki yıllardan farklı olmayarak yine Teşkilat Kanunu'nun hazırlanamayışı ile memur maaşlarının fazlalığı üzerinde

²⁰¹ No: 157- Varidat Müdüriyetince ruyet edilmekte bulunan Rüşumat, Reji ve Defter-i hakani'ye müteallik umur ve muamelatın doğruca Maliye Nezareti'ne rabtı hakkında irade-i seniyye, **Düstur**, Tertib II, C. IV, ss. 438-439.

²⁰² **Tanin**, “Maliye Nezareti teşkilatı”, n. 1279, 5 Rebiülahir 1330 – 11 Mart 1328 – 24 Mart 1912.

²⁰³ **Tanin**, “Teşkilat etrafında”, n. 1294, 20 Rebiülahir 1330 – 26 Mart 1328 – 8 Nisan 1912.

²⁰⁴ **Tanin**, “Maliye teşkilatı”, n. 1331, 28 Cemazielevvel 1330 – 2 Mayıs 1328 – 15 Mayıs 1912.

²⁰⁵ No: 156- Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun vezaif ve salahiyetine mütedair 1 Ramazan 1327 tarihli nizamnamenin 2. maddesine müzeyyel fırka”, **Düstur**, Tertib II, C. IV, s. 438.

²⁰⁶ **Tanin**, “Tamim”, n. 1305, 2 Cemazielevvel 1330 – 6 Nisan 1328 – 19 Nisan 1912.

²⁰⁷ Maliye Nezareti – **1328 Senesi martından şubat gayesine kadar hazine-i celileden memurin-i maliyeye yazılan muharrerat-ı umumiye suretleri**, Matbaa-yı Osmaniye, Der-saadet, 1329, s. 5.

yoğunlaşmıştı. 1912 seçimlerinden sonra toplanan yeni parlamentoda önceki dönem kadar sert bir muhalif grup olmamasına rağmen bu durum hararetli tartışmaların yaşanmadığı anlamına gelmemiştir. Özellikle İngiltere ve Fransa bürokrasilerindeki personel sayısının düşüklüğünü örnek olarak veren mebuslar, tensikata rağmen hala kalemlerde gereksiz bir yığılma olduğunu ifade etmişlerdi.²⁰⁸ Gerek Maliye Müsteşarı Reşat Bey gerekse de Cavit Bey, eleştiriler üzerine dairelerde istihdam fazlası değil tam tersine asayışı bile tehdit edecek ölçüde personel eksikliğinin yaşandığını belirtmişlerdi. İngiltere örneği konusunda ise Cavit Bey, bu ülkenin yönetim yapısının özgünlüğünden bahsederek Fransa gibi gelişmiş bir ülkenin bile bu seviyeden çok uzak olduğunu dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin henüz yolun başında olduğunu vurgulamıştı.²⁰⁹ Genel görüşmelerden Maliye bütçesine geçildiğinde artık gelenekselleşmiş hale gelen Maliye Müfettişleri tartışması yine oturumun ana gündem maddesini oluşturmuştur. Ancak bu sene öncekilerden farklı olarak Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun tahsisatları üzerinden varlığını tehdit edecek ölçüde ciddi eleştiriler ortaya atılmıştı. Komisyonun kurumlaşmasında büyük pay sahibi olan Cavit Bey, gerek geliştirdiği projeler, gerek hazırladığı nizamnameler bakımından komisyonun teşkilat içinde işgal ettiği konuma göndermede bulunmuştu. Maliye Nazırı özellikle burada görev yapan yabancı uzmanların tecrübelerinden gerek nezaretin gerek kurum personelinin fazlasıyla yararlandığını bu nedenle de komisyon tahsisatlarının olduğu gibi kabul edilmesinin öneminden bahsetmişti.²¹⁰ Parlamentoda oluşan müfettiş aleyhtarı atmosferi dağıtmak için tekrar söz almak zorunda kalan Cavit Bey, geçen yıllarda yaptığı konuşmaların bir benzerini daha yaparak müfettişlerin mali sistem içerisindeki yerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Önceki yıllardan farklı olarak Cavit Bey, maliye müfettişlerine verilen harcırah ve yevmiyelerin diğer nezaret müfettişleri ile kıyaslandığında yüksek olarak kabul edilebileceğini ancak teftiş alanlarında dönen para hacmi düşünüldüğünde yine de bunun makul karşılanabileceğini hatırlatmıştır. Cavit Bey'e göre müfettişler üzerinden mali sistem oldukça disipline edilmiştir ve halihazırda 50 olan müfettiş sayısının 65-70 civarına çıkarılmasının düşünülmekteydi.²¹¹

Dahiliye bütçesinde yaşanan tartışmanın bir benzeri de Maliye bütçesinde yaşanmış ve farklı vilayetlerde aynı işi yapan maliye memurlarına neden çok farklı maaşların verildiği mebuslar tarafından sorgulanmıştır. Muhasebe-i Umumiye Müdürü Berberyan Efendi

²⁰⁸ Konu ile ilgili olarak Reşit Tali Bey, (Havran), Artin Boşgezenyan ve Hasan Sezai Beyler'in (Cebel-i bereket) konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 24 19 Haziran 1328 (2 Temmuz 1912) C: 1, ss. 585-615.

²⁰⁹ **M.M.Z.C.** İ: 25 20 Haziran 1328 (3 Temmuz 1912) C: 1, ss. 6-24.

²¹⁰ **M.M.Z.C.** İ: 27 23 Haziran 1328 (6 Temmuz 1912) C: 1, ss. 79-94.

²¹¹ **M.M.Z.C.** İ: 27 23 Haziran 1328 (6 Temmuz 1912) C: 1, ss. 94-100.

sorular üzerine kürsüye gelerek söz konusu farklılığın vilayetlerin sınıflara ayrılmış olmasından kaynaklandığını, sınıflandırmanın da birim vilayetten toplanan gelirlerin baz alınarak hazırlandığını ifade etmişti. Muhasebe Müdürü, geliri çok olan vilayetlerin yaşam pahalılığı açısından memurları zorlayabileceği düşünüldüğü ve buradan hareketle de böyle bir sistem geliştirildiğini dile getirmişti. Berberyan Efendi kürsüden inmeden Maliye Müfettişleri hakkında da bir kaç açıklama yapmak istemiş ve bu doğrultuda müfettişlerin denetim alanlarını sayarak bu kadar geniş bir yelpazede ve coğrafyada iş başarmaya çalışan müfettişlere verilen tahsisatların az bile geldiğini ifade etmişti.²¹²

Bütçe görüşmelerinden istediği tahsisatları koparan Maliye bürokratları taşra hesap cetvellerini daha sıkı kontrol altına almak için komisyon toplamaya çalışırken²¹³ ve harcamaları isyanlar nedeniyle aşırı derecede kabaran Jandarma İdaresi gibi kurumlarda hesap kontrol birimleri kurma projeleri geliştirirken²¹⁴ ağustosun ilk haftası askeri bir darbe ile Said Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi ve onun ardından yeni kurulan Mahmud Muhtar Paşa Kabinesi'nin siyasi istikrarı kuramaması ve akabinde gelen Balkan Savaşları merkezde oturtulmaya çalışılan tüm dengelerin alt üst olmasına yol açmıştır.

V – N Maliyeciler Reform Çıkmazında

Mahmut Muhtar Paşa ve ondan sonra kurulan Kamil Paşa Hükümetleri'nde Maliye Nazırlıklarında Ziya Paşa ve Abdurrahman Vefik Bey bulunmuştur. İstanbul'dan top seslerinin işitildiği bir ortamda siyasiler elinden ne geliyorsa onu yapmaya çalıştılar ve 1913 ocağında kurulan Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'ne partizanlık ve yenik savaşlar potasında kavrulmuş bir yönetim aygıtı bıraktılar. Bab-ı âli Baskını ile kurulan Mahmut Şevket Paşa Kabinesi tam bir restorasyon hükümeti gibi çalışarak Balkan Savaşı'nın yaralarını sarmaya uğraşmıştır. Dönemin Maliye Nazırı, üçüncü defa bu makama tayin edilen Rıfat Bey'dir.²¹⁵ Memur maaşlarının vapur biletleri ile ödendiği bir ortamda²¹⁶ devletin finans kaynaklarını yeniden ayağa kaldırmaya çalışan Rıfat Bey, özellikle Islahat-ı Maliye Komisyonu ile beraber altı maddelik bir çalışma programı hazırlamış ve mümkün mertebe bu maddeleri

²¹² Berberyan Efendi, maliye personelinin baş ağrısı haline gelen kefalet senetleri hakkında mebuslar tarafından yöneltilen bir soruya nizamname müjdesi vererek başlamış ve hazırlıklara en kısa sürede somutluk kazandırmak istediklerini dile getirmişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 27 23 Haziran 1328 (6 Temmuz 1912) C: 1, ss. 100-105.

²¹³ **B.O.A.** M.V. 166 68.

²¹⁴ **B.O.A.** M.V. 166 81.

²¹⁵ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 98.

²¹⁶ **Tanin**, “Memurine abone biletleri”, n. 1676, 25 Şaban 1331 – 17 Temmuz 1329 – 30 Temmuz 1913.

hayata geçirmeye çalışmıştır.²¹⁷ Komisyona Maliye Nazırı başkanlık edecek ve dört resmi sekiz de atanmış üye bulunacaktı. Komisyon, tüm devlet gelirlerini denetleme yetkisine haiz ve hükümet engelinden bağımsız bir şekilde kurgulanmıştı. Ancak mekanizmanın bu kadar kusursuz işleyemeyeceğini yıllardır deneyimleyen Richard Crawford, bu umutsuzluğunu da İngiliz Büyükelçisi ile paylaşmakta herhangi bir beis görmemişti.²¹⁸

Haziran ayında Mahmut Paşa'ya yönelik suikast eyleminin başarı kazanması ile yaşanan kabine değişiminde Said Halim Paşa, Sadaret makamına getirilmişti. Maliye Nazırlığını yeni dönemde koruyan Rıfat Bey, önceki hükümet dönemindeki projelerine olduğu gibi devam etmiş ve yeni dönem bütçelerini oluşturmak için nezaretlerin ayrıntılı hesaplarını Islahat-ı Maliye Komisyonu'na göndermelerini istemiştir.²¹⁹ Bu kapsamda gelir kaynaklarının arttırımı için Rüşumat Müdüriyeti gibi gelir getiren kurumların teşkilatında revizyona giden maliye bürokratları²²⁰ kendi teşkilatlarında da Varidat Müdüriyeti'ne nezaretin en başarılı bürokratlarını getirmeye çalışmışlardı.²²¹ Balkanların bir ay gibi kısa bir sürede kaybedilmesi sadece savaş tazminatları ve masrafları bakımından değil ama telafisi mümkün görünmeyen gelir kayıpları açısından da mali bir felaket olarak görülmüştü. Maliye bürokratları bu karamsar tablo karşısında bir yandan yeni gelir kaynakları üretmenin yollarını ararken diğer tarafta mevcut gelir kaynaklarını optimum seviyeye çıkarmanın mücadelesini verecekti. Maliye bürokratları tüm özverisiyle bu mücadeleyi göstermiştir. I. Dünya Savaşı gibi sermaye devlerini dahi tüketen bir mücadelenin dört yıl gibi uzun bir süre finanse edilmesi, bu başarı öyküsünün de bir bakıma tescillenmesi anlamına gelmiştir.

²¹⁷ **Tanin**, “Islahat-ı maliye”, n. 1705, 25 Ramazan 1331 – 18 Ağustos 1329 – 28 Ağustos 1913.

²¹⁸ “XVII. Finance”, **British Documents on Foreign Affairs**, University Publication of America, s. 434-435.

²¹⁹ Tanin, “Maliye Nezareti'nde-Islahat-ı maliye Komisyonu”, n. 1851, 22 Rebiülevvel 1332 – 5 Şubat 1329 – 18 Şubat 1914.

²²⁰ Tanin, “Maliye Nezareti'nde”, n. 1844, 15 Rebiülevvel 1332 – 29 Kanun-i sani 1329 – 11 Şubat 1914.

²²¹ Tanin, “Maliye Nezareti'nde teşkilat”, n. 1851, 22 Rebiülevvel 1332 – 5 Şubat 1329 – 18 Şubat 1914.

VI – HARİCİYE NEZARETİ

*Hâriciye Nezâreti hakkında beyân-ı mütâlaaya koyulsak,
hâriçte bir kaç sefir, dâhilde birkaç âmir birtaraf edildikten
sonra topunu kadro hâricine çıkarmak lâzım gelir.¹*

*“ ... İstanbul’da olan Sefareter de gördüğümüz gibi devlet idaresinin
bir şubesidir, bir devlet evi gibidir. Onların güzelce mefruş olması
ve kabul edilen misafirlerin izâzı için lazım gelen şeylere
hâvi olması icab eder. Halbuki sefareterimizin hiçbirisi
bu halde değildir. Hatta son gönderdiğim heyetlerin
şerefine sefirlerimiz tarafından verilen ziyafetlerin
ekserisi Sefarethane mefruş olmadığı için lokantalarda veriliyordu.
Bugün sefirlerimizden birisi rüfekasını bu akşam
bize gelin de yemek yiyelim diyecek bir halde değildir.
Bu, tabi şeref ve şana dokunur bir şey olduğu gibi iş için de pek fena bir haldir”.²*

VI – A Abdülhamid Dönemi Hariciyesi

II. Abdülhamid Dönemi’nde teşkilat bakımından gelişme gösteren ancak kurumsal prestij bakımından aşınmalara uğrayan diğer bir devlet organı da Hariciye Nezareti’ydi. Özellikle Tercüme Odası ile başta geleceğin sadrazamları olmak üzere bir çok devlet ricalini yetiştiren kurum, “devr-i istibdad” da yetkilerin Yıldız’da toplanması sonucunda icra değil tipik bir istişare organına dönüşmüştür. Yaşanan dönüşüm o kadar berrak bir şekilde izlenmiştir ki, İngiltere Büyükelçisi dahi Yıldız merkezli yapılanmayı anlatırken örnek olarak klasik bir Hariciye müessesesi olan Mabeyn Elçilik Teşrifatçılığı’nın Halil Rıfat Paşa zamanında Sadaret’e bağlanmasını seçmiştir.³ Saltanatının ilk yıllarında gerek Rumeli’de gerekse Akdeniz’in batısı ve doğusunda önemli toprak kayıpları yaşayan Abdülhamid, dış

¹ **Volkan**, n.25, 3 Muharrem 1327 – 12 Kanun-i sani 1324 – 25 Ocak 1909.

² Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, 1909 Bütçe görüşmeleri sırasında sefaret harcamalarını kıstak isteyen mebuslara karşı temsilciliklerin içinde bulunduğu durumu anlatıyor. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 124 22 Temmuz 1325 (4 Ağustos 1909) C: 1, s. 109.

³ No: 48- Harry H. Lamb tarafından kaleme alınan 1906 tarihli rapor için: Bkz. “Officials of the Palace”, Extracts from the Annual Report for Turkey for the Year 1906, Despatch from Mr. G. Barclay, January 18, 1907, **F.O.** 371/345, ss. 9-10. Aktaran: Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992. Abdülhamid Dönemi Hariciyesini ağırlıklı olarak diplomasi açısından analiz eden çalışmalar için: Bkz. Roderic H. Davison, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reform**, Isis Pres, İstanbul, 1999. F.A.K. Yasamee, “Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamid II”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara, 1999, ss.223-232. Roderic H. Davison, “Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras”, **İmparatorluk Mirası**, Ed. L. C. Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 246-297. Selim Deringil, “II. Abdülhamid’in Dış Politikası”, **T.C.T.A.**, C. II, ss. 304-307. Carter V. Findley, “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry”, **IJMES**, III, 1972, ss. 388-416. Haluk Üllman, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, **T.C.T.A.**, C. I, ss. 272-288. İlber Ortaylı, “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, **T.C.T.A.**, C. I, ss. 278-281. Roderic H. Davison, “The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, C. II, TTK Yayınları, Ankara, 1988, ss. 1141-1152.

politika inisiyatiflerini tamamen Yıldız mahreçli bir konuma çekerken Hariciye ricalini de bu şablona uyum sağlayacak kişilerden oluşturmuştur. Örneğin Berlin Elçiliğinden Hariciye Nazırlığına tayin edilen Ahmed Tevfik Paşa, bu kurgunun mükemmel bir yansımasıydı. Ömrünün büyük bir kısmını diplomasi mesleğine vakfeden Paşa, neme lazımcı tutumuyla başında bulunduğu nezarete İstanbul'daki büyükelçiliklerle saray arasında pürüzsüz bir tampon bölge statüsü kazandırmıştı.⁴ Nezaret her ne kadar Tevfik Paşa ve Müsteşar Naum Paşa gibi pasif idareciler elinde ikinci plana düşürülmüşse de saray yine de işini şansa bırakmayarak saray ile yakınlığı büyükelçilik raporlarına kadar yansıyan Mehmet Nuri Bey'i Mektubi Hariciye Kalemi'nin başına getirerek kurum içinde sıkı bir denetleme mekanizması oluşturmuştu.⁵

VI – B Hariciye Tensikatu Başlıyor ...

Nezaret, hem memur maaşları hem de kurumsal harcama anlamında Defter-i Hakani Nezareti ile bürokrasinin en “tutumlu” teşkilatına sahipti.⁶ Buna karşı 23/24 Temmuz akşamı hürriyet ilan edildiğinde bürokratik mekanizmanın en ağır tensikatlarından birini yaşamaktan kurtulamadı. Hürriyetin ilanını takip eden hafta içerisinde Paris, Vaşington, Petersburg, Madrid, Belgrad ve Berlin sefirleri azledilirken, Viyana şebkenderi (konsolos) görevden uzaklaştırılmıştı.⁷ Teşkilat kadro ihraçları ile sallanırken maaşlarda yapılan düzenlemeler basına yansıyacak bir takım şaibelerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu iddialara göre maaş ayarlamalarında nezaret ricali çifte standart uygulamış ve kendi maaşlarına 1292 Maaş Kararnamesi'ne aykırı olarak zam yaparken orta ve küçük düzey

⁴ Tampon bölge tanımlaması Harry Lamb'a ait. Bkz. “Officials of the Palace”, Extracts from the Annual Report for Turkey for the Year 1906, Despatch from Mr. G. Barclay, January 18, 1907, **F.O.** 371/345, s. 11. Aktaran: Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁵ Lamb'e göre Mehmet Nuri Bey, sarayın Hariciye Nezareti'ndeki gözleriydi. Bkz. “Officials of the Palace”, Extracts from the Annual Report for Turkey for the Year 1906, Despatch from Mr. G. Barclay, January 18, 1907, **F.O.** 371/345, ss. 12-13. Aktaran: Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁶ Örneğin 1903 sarfiyat cetveline göre Hariciye Nezareti 9.361.363 liralık harcaması ile Dahiliye Nezareti'nin 1/10, Adliye Nezareti'nin de ¼'ü kadar bir bütçeye sahipti. Bkz. **İhsaiyyat-ı Maliye**, 1325 Birinci sene, Matbaa-yı amire, 1327, s. 422.

⁷ **İkdam**, 11 Receb 1326 – 27 Temmuz 1324 – 9 Ağustos 1908. Said Paşa Kabinesi'nde olduğu gibi Kamil Paşa Kabinesi'nde de Ahmed Tevfik Paşa yerini korurken müsteşarlığa Naum Paşa yerine Matbuat-ı Ecnebiyye Kalemi Müdür Muavini Fethi Franko Bey getirilmişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, “Hariciye Nezareti”, n. 9835, 17 Receb 1326 – 1 Ağustos 1324 – 14 Ağustos 1908. Tevfik Paşa dış basına yaptığı bir açıklamada da dış temsilcilikler kanalıyla bir takım çevrelere yapılan ödemelerle büyükelçilere tahsis olunan örtülü ödeneklerin kesildiğini söylemişti. **The Washington Post**, 11 Ağustos 1908 aktaran: Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 190-191. Yeni yönetimin dış politikasını irdeleyen özlü bir çalışma için: Bkz. Feroz Ahmad, “İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası”, **T.C.T.A.**, C. II, ss. 293-303.

memurların maaşlarını aynı şekilde düşürmüştü.⁸ Düzenlemelerle ilgili olarak hazırlanan tensik defteri daha sonra Meclis-i Vükela'da görüşülmek üzere Sadaret'e gönderilmişti.⁹ Meclis-i Vükela tensikat şaibeleri altında söz konusu defterleri incelemiş ve "muvafık-ı usul görülmediği" kaydıyla nezaret yetkililerine iade etmişti.¹⁰

Hariciye bürokratları, Sadaret tarafından iade edilen defterleri tekrar incelemek için bir komisyon oluşturmuş¹¹ ve bir hafta kadar süren düzeltmelerden sonra defterleri tekrar Sadaret makamına sunmuştur. Elçilik ve konsolosluk maaşlarını yeni baştan ayarlayan Hariciye ricali, eleştirilerin dozunu düşürmek adına sefaretlerde görev yapan ve paşazade olmak dışında hiçbir niteliği olmayan kişilerin de kadro dışı bırakıldığını açıklamıştır.¹² Meclis-i Vükela, düzenlenmiş bu yeni liste üzerinde çalışmalarını hızlı bir şekilde tamamlayarak 9 Eylül 1908 tarihinde onaylamıştır. Yeni liste, nezaret memur ve katipleri aylıklarında 165 245, sefaret personeli ve tahsisatlarında 38 465, şebenderlik maaşlarında ise 40 188 kuruşluk bir tasarrufa gitmişti. Önceki dönemde neredeyse her sefarete farklı oranlarda tahsisat bağlanırken yeni düzenleme ile önem derecesine göre dış temsilcilikler dört kategoride toplanmış ve bunlara sırasıyla 36.000, 20.000, 15.000 ve 12.000 kuruşluk ödenekler tahsis edilmişti. Kuşkusuz maaş ayarlamaları tamamen tenzilat üzerinden bir düzelemeye tabi tutulmamıştı. Örneğin önceki dönemde Paris sefaretine 41.500 kuruşluk bir ödenek sağlanırken yeni dönemde bu 36.000 kuruşa indirilmişti. Londra sefaretine önceki dönemde verilen 35.000 liralık tahsisat ise yeni düzenlemeler sonucunda 36.000 kuruşa yükseltilmişti.¹³

Kamil Paşa Kabinesi'nden onay alan Hariciye Tensik Komisyonunun raporu yukarıda verdiğimiz genel açıklamalar sonrasında detaylara geçmişti. Örneğin büyükelçilere seyyanen verilecek 36.000 kuruşun 20.000 kuruşu maaş, 16.000 kuruşu ise tahsisat olarak ödenecekti. Büyükelçi, bu meblağla elçilik binasının kira, telefon, aydınlatma, araba, gazete ve hademe gibi giderlerini karşılayacağı gibi vereceği davetlerde söz konusu tahsisatlar yetmediği takdirde Hariciye Nezareti'nden ek ödenek talep edebilecekti. Hariciye

⁸ **Tanin**, "Hariciye ve Nafia Tensikası", n. 24, 27 Receb 1326 – 11 Ağustos 1324 – 24 Ağustos 1908. Meşrutiyet ilan edildiğinde Hariciye Nezareti Tercüme Kaleminde katip olan Ahmet Emin Bey tensikat ile beraber yarım lira olan maaşının sekiz liraya yükseltildiğini belirtmiştir. Bkz. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Yaptıklarım**, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, ss. 74-75.

⁹ **İkdam**, 17 Receb 1326 – 2 Ağustos 1324 – 15 Ağustos 1908. **Tercüman-ı Hakikat**, "Hariciye Nezareti", n. 9837, 19 Receb 1326 – 3 Ağustos 1324 – 16 Ağustos 1908.

¹⁰ **İkdam**, 18 Receb 1326 – 3 Ağustos 1324 – 17 Ağustos 1908.

¹¹ Komisyon başkanlığına Müsteşar Fethi Bey getirilirken üyeliklerine Tahrirat-ı Hariciye Katibi Lütfi, Mektubi Hariciye Müğdürü Salim, Umur-ı Hukukiye Müdürü Atif, Hariciye Muhasebecisi Tevfik Beyler atanmıştı. **İkdam**, 19 Receb 1326 – 5 Ağustos 1324 – 18 Ağustos 1908.

¹² **Tanin**, "Hariciye Nezareti'nde Tensikat", n. 26, 29 Receb 1326 – 13 Ağustos 1324 – 26 Ağustos 1908.

¹³ **Tercüman-ı Hakikat**, "Hariciye Tensikası", n. 9816, 18 Şaban 1326 – 1 Eylül 1324 – 14 Eylül 1908.

bürokratları, Balkanlardaki sıcak gelişmeleri düşünerek Belgrad, Bükreş ve Atina'daki sefaretlerin ödeneğini 20.000 kuruşa çıkardığını ve bunun yarısının maaş, diğer yarısının da zorunlu harcamalar için ayrılacağını belirtmişti.¹⁴ Düzenlemeler sonrasında büyükelçilik personeli de belli bir standarda göre şekillendirilmişti. Yeni dönem büyükelçilikleri bir müsteşar, üç katip, bir imam ve bir mütercimden oluşacaktı.¹⁵ Sefaret personelinden kadro harici bırakılanlara yeni görevine tayin oluncaya kadar maaş bağlanmasını kayıt altına alan komisyon raporu, tüm sefaret müsteşarlarına eşit olarak dörder bin, başkatiplere üçer bin, ikinci katiplere ikişer bin ve üçüncü katiplere bin beşer yüz kuruş vermeyi karar altına almıştı. Rapor maaş ve tahsisat ayarlamalarının “*hükümet-i seniyyenin şeref ve haysiyeti*” göz önünde bulundurularak yapıldığını vurgulamış ve elde edilen tasarrufun “*bi-lüzum*” maaşların kesilmesi ile yaratıldığını belirtmişti.

Şehbenderlik tensikatında ise siyasi ve ticari kriterlerin göz önüne alındığını dile getiren Hariciye bürokratları, “*düvel-i mütemedinedeki usul-i vechle*” şehbenderlikleri baş şehbender, birinci sınıf şehbender, ikinci sınıf şehbender, şehbender vekili ve kañçılar olarak beş gruba ayırmıştı. Yeni düzenleme ile, baş şehbenderi sefaret müsteşarı ile bir tutarak 4000 kuruş maaş bağlarken, birinci sınıf şehbendeye üç bin, ikinci sınıf şehbendeye iki bin, şehbender vekiline bin beş yüz ve kañçılara da bin kuruş verilmesi uygun bulunmuştu.¹⁶ Şehbenderliklerin çoğuna beş yüz kuruş maaşla tercüman ataması yapan Hariciye bürokratları, “*mevkilerinin ehemmiyetiyle gayr-ı mütenasip*” buldukları otuz altı baş şehbenderliği de incelemeler sonucunda dokuz indirmiş diğerlerini de birinci ve ikinci sınıf şehbenderliklerine hatta vekaletlerine çevirmişti. Ancak şehbenderlik hiyerarşisinde yaşanan bu tenzilât payelere yansıtılmamış ve unvanlar mahfuz olmak şartıyla aynı kişiler eski görev yerlerinde bırakılmıştı. Gelinek noktada şehbenderlikler; dokuz baş şehbenderlik, on beş birinci sınıf, on yedi ikinci sınıf şehbenderlik, on dört şehbenderlik vekaleti ve on yedi kañçılardan oluşacaktı. Hariciye bürokratları şehbenderliklerde yapılan düzenleme ile de yıllık 40.188 kuruşluk bir tasarrufta bulunulduğunu belirtmişlerdi. Hariciyeciler son

¹⁴ Burada hemen eklenmesi gereken nokta, bürokratların Balkanlardaki gelişmeleri takdir etmesine karşılık sefaret ödeneklerinde belirttikleri gibi bir “ayrıcalık”ta bulunmamışlardı. Örneğin Bükreş sefaretnamesine Abdülhamid döneminde 28.000 kuruş ayrılmışken bu oran meşrutiyet ile 20.000 kuruşa çekilmişti. Nezaret ricalinin memur maaşlarına yönelik kamuoyu baskısından çekinerek zorunlu bir tenzilata gittikleri anlaşılıyor.

¹⁵ Yine de bu kayıt, sefaret personelinin veya coğrafyanın özelliğine göre değişiklikleri saklı tutmuştur. Örneğin Paris sefaretindeki personelin Fransızca'daki feraseti nedeniyle tercüman görevlendirilmediği gibi Tahran'a da imam gönderilmemişti.

¹⁶ Buna karşı tahsisat miktarları şehbenderliklerin iş yoğunluğuna veya kentin ekonomik durumuna göre ayarlanacaktı. Buna göre baş şehbenderliklere binden altı bine, birinci ve ikinci sınıf şehbenderliklere beş yüzden bin kuruşa kadar ek tahsisat bağlanabilecekti.

olarak merkezde yapılan maaş kesintilerinden 84.830 kuruşluk tasarruf sağlarken tahsisatlardan sağladıkları kesintilerle bu oranın 28.319 kuruş olduğunu belirtmişlerdi.¹⁷

Hariciye tensikatının Meclis-i vükela onayı alması, nezaret içindeki şikayetleri ortadan kaldırmamıştı. Örneğin mümeyyizlik görevi, yeni teşkilat düzenlemeleri sonucunda hulefaliğe çevrilen Sedad Bey'in dilekçesi bunlardan bir tanesidir. Hariciye bürokratları dilekçeyi incelemiş ve her kalemde iki mümeyyiz bırakma kararının Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Kalemi'nde yanlış uygulandığı yargısı ile Sedad Bey'i eski görevine yeniden tayin etmiştir.¹⁸ Mümeyyizlerin kalemlere orantısız bir şekilde dağıtılması, Evrak Odası tarafından da dile getirilmiş ve ilan-ı hürriyet sonrası artan iş yükü gerekçe gösterilerek personel takviyesinin yapılması da istenmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Vükela'dan çıkan onay yazısıyla söz konusu odaya; 1750 kuruşluk bir mümeyyiz kadrosu tahsis olunurken 1200 kuruşluk iki birinci sınıf katip, 400 kuruşluk iki ikinci sınıf katip ve 200 kuruşluk iki üçüncü sınıf katip kadroları tahsis olunması kararlaştırılmıştı.¹⁹

Hariciye tensikatına yönelik bir diğer şikayet de Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti'nden gelmişti. Müdür muavini, mümeyyiz ve hulefaya yapılan maaş ayarlamalarının diğer kalem personelinden farklı hesaplandığını dile getiren müdüriyet çalışanları, “*usul ve emsali dairesinde maaşlarının hadd-i layika iblağı*”nı talep etmişlerdi. Kamil Paşa Kabinesi ise artan bu tepkiler karşısında aralık ortasında açılacak parlamentoya adres olarak göstermeye başlayarak taleplerin bütçe görüşmelerinde ele alınacağı yönünde kalem çalışanlarına oyalamaya çalışmıştır. Tensikat bir anlamda halkın beklentileri sonrasında uygulamaya konulmuştu ancak bu çok da fazla planlanmamış bir hareket olduğundan memur şikayetlerinin gelmesini önleyememişti. Kamil Paşa Hükümeti, kamuoyu tepkisini kontrol altına almak için tensik hareketlerine destek vermiş ancak haksızlıklar veya yanlışlıklar karşısında aynı kararlılığı sergileyememiştir. Bunun da en önemli nedeni atılacak her türlü adımın hesabını yakında kapılarını meşruti hayata açacak olan parlamentoya vermek zorunda olmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle de kasım sonundan itibaren Sadaret'e gelen şikayet ve hak arama dilekçeleri, parlamento ve bütçe mazeretlerinin altına sıkıştırılmaya başlanmıştı.

¹⁷ B.O.A. İ. Hariciye, 1326Ş 18.

¹⁸ B.O.A. M.V. 120 87.

¹⁹ B.O.A. M.V. 121 46.

VI – C Rıfat Paşa

Şubat 1909'da Kamil Paşa Kabinesi'nin parlamento tarafından gensoru ile düşürülmesi üzerine yeni hükümet Hüseyin Hilmi Paşa tarafından kuruldu. Said ve Kamil Paşalar Kabinesinde yerini koruyan Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa, yeni kabinede koltuğunu Londra Büyükelçisi Rıfat Paşa'ya bırakmak zorunda kaldı. Rıfat Paşa'nın görevi teslim alınca kadar görevi vekaleten idare etme teklifini Tevfik Paşa'nın reddetmesi üzerine vekalet görevi Gabriel Noradonkiyan'a verilmişti.²⁰ Hilmi Paşa, hükümet programını parlamento kürsüsünden okurken dış ilişkilerde yaşanan Bosna-Hersek, Girit ve Bulgaristan sorunları gibi sıcak gelişmelere dikkat çekerek söz konusu problemlerin büyük devletlerin desteği ile çözüme ulaştırılması ümidinden bahsetmiş ve bu konuda Rıfat Paşa başta olmak üzere tüm Hariciyecilerin yardımına duyduğu inancı tekrarlamıştır.²¹

Hilmi Paşa Kabinesi'nin en yakıcı gündem maddelerinden bir kaçını da Tensikat Kanunu ve Bütçe Kanunu gibi tam anlamıyla sorun yumağı konular oluşturuyordu. Maliye Müsteşar Muavini Mösyö Laurent'ın nezaret bütçeleri üzerinde yaptığı incelemeler geçmiş aylarda yapılan bir takım hataların tekrar gün yüzüne çıkmasına neden olmuştu. Bu incelemeden Hariciye Nezareti de fazlasıyla payını almıştı. Laurent'ın araştırmasına göre Hariciye tensikatında merkez teşkilatı maaşları aylık 2-3000 raddesinde iken Maaşat Kanunu'na aykırı bir şekilde 6-7000 kuruş civarına çekilmişti. Laurent'ın tespitlerine göre alt sınıf memur maaşlarında yapılan kesintiler üst düzey memur maaşlarına yansıtılmıştı. Söz konusu durum tensikatın yapıldığı sırada gazetelerin ilk sayfasını işgal etmişse de “devr-i istibdad” ile özdeşleşen paşazadelerin kadro haricine çıkarılması ile bu durumun üstü az çok kapatılabilmişti. Ancak sorun yeniden bu sefer son derece yetkili bir ağızdan tescillenmişti ve Maliye Müşaviri oldukça açık bir şekilde Hariciye bürokratlarından ayda 2000 kuruş kadar maaş kesintisine gidilmesini istemişti.²²

Hariciye tensikatının bu karanlık yüzünün bir kere daha gündeme gelmesi, parlamentoda da ilginç konuşmaların yaşanmasına neden olmuştu. İlan-ı hürriyetten sonra dairelerde gerçekleştirilen tensikatlar hakkında verilen bir önerge üzerine söz alan Biga

²⁰ **Salname-i servet-i fünün**, Birinci sene, İstanbul, 1326, s. 130. Ahmad, Rıfat Paşa'nın Hariciye Nazırlığına getirilmesi ile İTC sempatanlığı arasında doğrudan bağ kurmuştur. Hatta söz konusu atamaya sınıfsal boyutlar da ekleyen Ahmad, Türk Müslüman bir aileye mensup Rıfat Paşa'nın korumacılık yanlısı bir politikaya destek veren İTC ile bu anlamda da kader birliği yaptıklarını iddia etmiştir. Ancak Rıfat Paşa'nın kardeşi Şefik Bey'in İTC üyesi olarak Meclis-i Mebusan'a girmesi bu bağlılığı somutlaştıracak gelişmelerden biri olarak değerlendirilebilir. Bkz. Feroz Ahmad, “*Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu*”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 6-35.

²¹ **M.M.Z.C.** İ: 30 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909) C: 2, ss. 677-679.

²² **İkdam**, 2 Safer 1327 – 10 Şubat 1324 – 23 Şubat 1909.

Mebusu Arif İsmet Bey, Hariciye Nezareti'ndeki tecrübelerini meclisle paylaşmıştı. İsmet Bey, bir tensikatın uzun araştırma ve incelemeler, Avrupa'daki örnekleri ile kıyaslamaları ışığında yapılması gerekirken Hariciyecilerin hiçbir kural ve nizama uymayacak şekilde son derece keyfi bir tutumla bu görevi yerine getirdiklerini bu nedenle de başarıya ulaşamadıklarını ifade etmişti. Biga Mebusu'na göre bu yanlısın sonucunda örneğin İngiltere Dışişleri Bakanlığı 56 kişi ile idare edilirken bizde 56 evrak odası ve her birinin için 80 efendinin iş yaptığını belirtmişti. Tensikat sırasında bürokratların "himayeci" bir zihniyetle hareket ettiğini dile getiren İsmet Bey, kadro hariçlerinin şikayetlerini gazeteye yansıtmaları ve bir de miting düzenlemeleri üzerine nezaret yetkililerinin kadro hariçlerinin önde gelenleri ile pazarlık yaparak bu kişileri tekrar kadroya alarak olayları örtbas etmeye çalıştıklarını iddia etmiştir. Kısaca Biga mebusuna göre Hariciye tensikatu "*ne gayr-i salim olan kaidelerini muhafaza edebilmiş ne de tarik-i adalet*" girebilmişti.²³

VI – D Galip Kemali Bey'in Raporu

Meclis görüşmelerinde tensikat konusunun bu sefer parlamento denetiminde ve kanun çerçevesinde ele alınmasına dair bir fikir oluşmasından sonra nezaretler de yeni kadro envanterlerini çıkarmak üzere hazırlıklara başlamıştı. Hariciye Nezareti'nde toplanan bir kurul kısa sürede çalışmalarını tamamlamış ve hazırladığı raporu Rıfat Paşa'ya sunmuştu.²⁴ Rapor, teşkilat kadroları ve görev yerlerini belirlediği gibi nezarete istihdam fazlası olmadığına dair bir de görüş bildirmişti.²⁵ Hariciye Nezareti içindeki faaliyet, sadece kadroların belirlenmesi ile sınırlı tutulmamış teşkilatın yeni baştan gözden geçirilmesine dair bir takım projelerin geliştirilmesi ve bunun için de öncelikli olarak çalışma saatlerinin genişletilmesine kadar çeşitlendirilmişti.²⁶ Bunlardan belki de en önemlisi, sefaretlerden

²³ Adı geçen önerge, Tokat mebusu Sabri Efendi tarafından verilmiş ve görüşmeler sonucunda Said ile Kamil Paşa kabinelerinin tensikat sürecinde başarısız olduğuna kanaat getirmişlerdi. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 36 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C: 1, ss. 87-93. Aslında söz konusu tepkilerin dış işlerinde yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda oluştuğuna dikkat çekilmelidir. Bulgaristan, Bosna-Hersek ve en son Girit konusunda imparatorluğun uğradığı kayıpların faturasını kamuoyu, Hariciyecilere kesmişti. Bunun en somut yansıması İttihad gazetesinde seri şekilde çıkan ve ülkede Hariciye mesleğinin olmadığını iddia eden yazılardır. Bkz. **İttihad**, "Yok!..", n. 41, 17 Cemazielahir 1327 – 21 Haziran 1325 – 4 Temmuz 1909. **İttihad**, "Yine Fransa", n. 43, 19 Cemazielahir 1327 – 23 Haziran 1325 – 6 Temmuz 1909. **İttihad**, "Hariciye Mesleği", n. 46, 22 Cemazielahir 1327 – 27 Haziran 1325 – 10 Temmuz 1909.

²⁴ **İttihad**, "Tensikat Layihaları", n. 7, 13 Cemaziülevvel 1327 – 19 Mayıs 1325 – 1 Haziran 1909. Tam metin için: Bkz. **İttihad**, "Tensikat ve Teşkilat – Hariciye Nezareti", n. 10, 16 Cemaziülevvel 1327 – 22 Mayıs 1325 – 4 Haziran 1909.

²⁵ **Tanin**, "Hariciye Tensikatu", n. 258, 2 Cemazielevvel 1327 – 9 Mayıs 1325 – 22 Mayıs 1909.

²⁶ **İttihad**, "Hariciye Nezareti", n. 20, 26 Cemaziülevvel 1327 – 1 Haziran 1325 – 14 Haziran 1909. Bu arada Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'da görüşme saatlerini kısıtlayarak yalnız Salı ve Perşembe günleri saat 7.30-9.30

çalıştıkları ülkelerin Hariciye teşkilatlarına dair bilgi ve mevzuat toplanarak bunların merkeze gönderilmesi ile ilgili olan projeydi. Hariciye Evrak Odası, kısa sürede sefaretlerden gönderilen raporlarla dolarken içlerinde sadece çalıştığı ülkenin değil kendi fikirlerini de içeren ve ve kapsam açısından tüm teşkilatı etkileyecek bir takım raporların da bulunduğu görülmüştü. Bunlardan belki de en ilginç, Bükreş Başkatibi Galip Kemali Bey'in raporuydu.²⁷ Sefaret personeline iyi niyet ve çok çalışmanın benzersiz erdemler olduğunu belirten Bükreş Başkatibi, ancak hariciye memurlarının sürekli diyalog içinde bulunacağı üst tabaka ile iyi ilişkiler kurması bakımından bu sınıf kültürünü iyi hazmetmesinin daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu anlamda Galip Kemali Bey, sefaret memurlarının “*belli başlı ve az çok servet sahibi aileler evladından bulunmalarını*” şart koşmuş ve ikinci bir şart olarak da iyi bir eğitim sürecinin altını çizmiştir. Bükreş Başkatibi'ne göre halihazırda görev yapan hariciye personelinin büyük bir kısmı Mekteb-i Sultani mezunu olmasına karşın bu okulda verilen eğitim yetersizdi. Hariciyeye intisab etmek isteyen kişiler için yine Bab-ı âli'de üç yıllık bir akademi kurulmalı ve burada içinde İngilizce ve Almanca dillerini de öğrenebileceği bir eğitim sürecinden geçirilmeliydi.

Galip Kemali'nin projesine göre bu okul yarım gün olacak ve öğle tatilinden sonra talebeler, Hariciye Nezareti'ndeki görevlerine döneceklerdi. Öğrenciler böylelikle kitabi bilgilerini gerçek hayata uygularken aynı zamanda İstanbul'daki sefaretler ile de yakın bir diyalog içinde bulunacaklar ve bu sayede “*Avrupa adab-ı muaşeretine biganelikten*” kurtarılacaklardı. Okulu tamamlayan öğrenciler herhangi bir Osmanlı sefreti ateşeliğine ilk sene maaş ve tahsisat almamak kaydıyla tayin edilecek ve sene sonunda yeterlilik sınavını verdiği takdirde üçüncü katip unvan ve maaşına haiz olacaktı. Öğrencilerin kariyer derecelerini de ayrıntılı bir şekilde betimleyen Galip Kemali, bunun dışında 55 yaşına gelip hâlâ orta elçi görevinde bulunanların emekliye ayrılması ya da 65 yaşına gelen büyükelçilere Meclis-i Vükela maaşı tahsis olunması gibi bir takım prensip tavsiyelerde bulunmuştur.

Bu tavsiyelerden bir kısmı, sefaret personelinin ikameti ile ilgiliydi. Sefaret binasında ömür geçiren katiplere tahsisatlar sağlanarak yabancı ülke katiplerinin ikamet ettiği otel veya konutlarda kalmasının teşvik edilmesinin gereğine değinen Kemali Bey, bu sayede katiplerin bilgi ve görgülerini de artırabileceğini ileri sürmüştür. Askeri personelin

arası olarak belirlemişti. Bkz. **İttihad**, “Hariciye Nazırı”, n. 41, 17 Cemazielaher 1327 – 22 Haziran 1325 – 5 Temmuz 1909.

²⁷ **B.O.A. HR. MTV.** 69 8. Söz konusu raporu Galip Kemali Bey daha sonra kaleme alacağı hatıralarına da eklemiştir. Galip Kemali'nin ifadesine göre rapor, doğrudan Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'ya sunulmuştu. Bkz. Galip Kemali Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde Otuz Sene 1892-1922**, C. I, Saka matbaası, İstanbul, 1950, ss. 201-204.

sefir olarak tayinlerinin Meclis-i Vükela onayına bağlanması gerektiğini savunan Kemali Bey, sefaretlerde bir sefir, bir müsteşar ve bir katipten oluşacak kadronun pek çok yerde işlerini rahatlıkla görebileceğini bu anlamda kadrodan çıkarılan diğer sefaret personeli maaşlarının da kalanlara eklenebileceğini belirtmişti. Merkez teşkilatı ile ilgili olarak en önemli sorunu kademe ilerlemede gören Galip Kemali Bey, her on senede bir, daire katiplerine bir kademe verilmesinin uygun olacağını ifade ederken Hariciye Nezareti'nde açılmasını tavsiye ettiği Ulum-ı Siyasi Mektebi'nden mezun olanlar için bu ilerleme sürecini sınav sistemi üzerinden işletmiştir. Kemali Bey son satırlarını söz konusu akademinin açılışını hasretmiş ve okul kurulmasına hemen başlanırsa *“pek az bir zaman içinde bütün sefaret-i Osmaniye heyetinin düvel-i saire-i muazzama erkânı sefaratı derecesinde”* olacağını vurgulamıştı.

Galip Kemali Bey'in işaret ettiği noktalar nezaretin içinde bulunduğu sorunlar yumağının belki çok küçük bir bölümünü oluşturuyordu ancak yine de teşkilatın işleyişi ve devletin temsili bakımından hayati bir takım köşe taşlarını içermektedir. Sefaret personelinin niteliksizliği, Bükreş Başkatibinin üzerinde en çok durduğu konu olmuştu. Ayrıca bu gibi mevkilere askerlerin atanıyor oluşu da bir diğer dikkat çekici noktaydı. “Devr-i istibdat” sefirleri ve sefaretleri yabancı ülkelerde kurulan ancak çevresine yabancı kurumlar haline gelmişti. Kemali Bey'in tahsisatların artırılıp katiplerin dışarıya çıkarılması ve yabancı temsilcilerin kaldığı mekanlarda kalmasının teşvik edilmesi temennisi buradan hareketle ortaya atılmış bir fikirdi. Sefaretler, önceki dönemde niteliksiz devlet zadesinin en önemli “devlet kapı”larından birini oluşturmuştu. Bükreş Başkatibinin de dikkat çektiği üzere büyükelçi, müsteşar ve başkatipten oluşacak çekirdek bir kadro devlet işlerinin idaresini eskisinden bile daha iyi yürütebilirdi. Teknik kısımları bir tarafa, tasarruf noktasında Galip Kemali Bey'in yalnız olmadığı hemen belirtilmelidir. Teşkilat Kanunu'nu verdiği gensorulara karşı çıkartamayan meclis, bütçe görüşmelerinde bu konuyu bizzat üstüne almış ve Dahiliye ve Maliye teşkilat yapılarında ciddi değişikliklere neden olacak bir takım hayati kararlara imza atmıştı. Meclis, 3 Ağustos 1909'da Hariciye bütçesini görüşmeye başlayacaktı ve tipik bir mutlakiyet bürokratu olan Rıfat Paşa, hiç alışık olmadığı bir süreçte nezaretinin zaten az olan tahsisatlarını korumaya çalışacaktı.

VI – E 1909 Bütçesi ve Hariciye Nezareti

Bütçe görüşmelerinde her konuda meclis bütçe komisyonu ile anlaşıklarını dile getiren Paşa, sadece Hariciye müsteşar muavinlerinin önemi konusunda fikir ayrılıkları

yaşadıklarını dile getirerek konu ile ilgili açıklamalara girişmişti. Rıfat Paşa'ya göre “memlekete mahsus bir hal”den dolayı Batı’lı ülkelere kapitülasyonların verilmişti. Bu haktan yararlanan yabancı sefaret tercümanlarının davalarla ilgili olarak sürekli Hariciye Müsteşarı yada doğrudan Hariciye Nazırı ile görüşmek istediklerini bunun ise ciddi bir zaman kaybı yaratması nedeniyle müsteşar muavinliğinin bu işlere baktığının altını çizmişti. Paşa'nın açıklaması her ne kadar bazı mebuslarca doyurucu bulunmamışsa da yapılan oylama ile Paşa, fikirlerini meclise kabul ettirebilmişti.²⁸ Umur-ı Siyasiye Şubesi'nde de bütçe encümeninin yanlılıkla şubelere düşen katip sayısını yanlış hesapladığını dile getiren Paşa, söz konusu şubelerin yabancı ülkelerle yapılan bütün yazışmaları yürüttüğü, bu nedenle de söz konusu eksikliğin giderilmesinin önemine dikkat çekmişti. Üzerinde durulan bir diğer konu da Hariciye Nazırı'nın maaşı olmuştur. Meclis, bu maaşı diğer ülkelerdeki nazır maaşlarından yüksek bulurken bütçe komisyonu üyesi Hallaçyan Efendi, nezaretin bir prestij kurumu olduğunu bu nedenle de “mesarif-ı fevkaladesi” bulunduğunu hatırlatmış ve bu nedenle de konuya anlayışla yaklaşılmasını rica etmiştir. Parlamento içindeki muhalif kanat ise bu açıklamaları yetersiz bularak prestijin sadece gösteriş ile değil devletin “*kuvve-i maddiye ve maneviyesi*” ile sağlandığını dile getirmişti.²⁹

Meclis Bütçe Komisyonu, Hariciye Nezareti Tabiiyyet Kalemi katip maaşlarını da 1500 kuruştan 600 kuruşa indirmişti. Rıfat Paşa bir kere daha kürsüye gelerek söz konusu kalemin kapitülasyonlardan yararlanmak için yabancı uyruğunda olduğunu iddia eden Osmanlı vatandaşlarını tespit ettiğini bu anlamda önemli bir gelir kaybının bekçiliğini yaptıklarına işaret eden nazır, bir kaç kuruş tasarruf için büyük vergi kayıplarına davetiye çıkarılmaması uyarısında bulunarak meclisi ikna etmeyi başarmıştır. Hariciye ile parlamento arasındaki bir diğer anlaşmazlık noktası, sefaret personeline ödenen maaşların “lira 100” yerine “mecidiye 19” üzerinden hesaplanması olmuştu. Paşa her ne kadar bu kişilerin oldukça pahalı kentlerde son derece mütevazı ücretler karşılığında çalışıyor olmasına değinmişse de parlamento önceki tekliflerinde nezarete anlayış gösterdiklerini bu sefer de Rıfat Paşa'nın durumu kabullenmesini isteyerek yeni maaş sistemini oy birliği ile kabul etmişlerdi.³⁰

Parlamento'nun üzerinde en çok durduğu konulardan birisi de sefaret ve şehbenderliklerin mevki ve bunlara ödenen maaşlar olmuştur. Örneğin bazı mebuslar İspanya, Norveç, Belçika ve Flaman ülkeleri ile hiç bir siyasi münasebetin bulunmadığı

²⁸ M.M.Z.C. İ: 124 22 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 100-101.

²⁹ M.M.Z.C. İ: 124 22 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 101-103.

³⁰ Konu ile ilgili olarak Mehmed Vehbi Efendi (Konya) ve Bütçe Encümen Reisi Emrullah Efendi'nin konuşmaları için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 124 22 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 103-104.

dolayısıyla buradaki temsilciliklerin kapatılmasını teklif ederken Rıfat Paşa bir kere daha kürsüye gelerek temsilciliklerin karşılıklı mütekabiliyet esası üzerine oluşturulduklarını bu nedenle de keyfi olarak kapatılamayacağını ayrıca böyle bir hareketin ciddi bir zafiyet belirtisi olarak kabul göreceğinden devletin imajına da zarar verebileceğini belirtmişti. Rıfat Paşa, buradan hareketle kapatılması istenen ülkelerle kurulan ilişkiler hakkında da açıklayıcı bilgiler sunmuştur. Örneğin Madrit Sefareti ile Kuzey Afrika coğrafyasını kontrol altında tuttuklarını dile getiren Paşa, İspanya ile olan ticari ilişkilerin ise madalyonun diğer yüzünü oluşturduğuna dikkat çekmişti.³¹ Mebusların ilgi odağı olan bir diğer sefaret de İsviçre temsilciliği idi. Sefaret'in son derece pis ve bakımsız olduğunu ileri süren mebuslar, sefaret personelinin aylaklığı ve tüm günü kafelerde geçirdikleri ithamı ile de Hariciye Nazırı'ndan bu durumun hesabı sormuşlardı.³² Sorunun yanıtı yine bir başka mebus tarafından verilmiş ve İsviçre'nin küçük ve tarafsız bir ülke olabileceği ancak uluslararası ilişkileri yönlendiren sermayedarları aracılığı ile çok özel bir konuma sahip olduğunu belirtmişti. Müfit Bey'e (Ergiri) göre ülke kapsamlı bir reform sürecinden geçmekteydi ve böylesi zengin ülkelerin güvenini kaybetme gibi bir lüksü olamazdı. Yine de bu açıklamaları yetersiz bulan muhalif kesimin konuşmacıları, söz konusu temsilciliklerin büyük bir kısmının "devr-i istibdad" zamanında Jön Türk takipçiliği yapmak amacıyla kurulduğunu bundan başka da bir işlevleri olmadığını dile getirerek kapatılmalarında ısrarcı olmuşlardı.³³

Mebusların bir diğer ilgi konusu ise Latin Amerika ile Japonya-Çin gibi Uzak Doğu ülkelerinde önemli bir Müslüman kitle olması nedeniyle buralarda temsilciliklerin açılmasıydı. Rıfat Paşa, bu konu üzerinde Hariciye bürokratlarının çalıştıklarını ancak söz konusu ülkelerin bu temsilcilikler karşılığında kapitülasyon haklarından faydalanmak isteklerini yinelediklerini bu nedenle de sürdürülen pazarlıkların çıkmaza girdiğini belirtmişti. Muhalefet, konu ile ilgili son olarak İngiltere ve Osmanlı devletleri bütçelerine atıfta bulunarak 120 milyonluk bütçeye hükmeden İngiltere'nin istediği yerde temsilcilik açabileceğini ancak toplam 18 milyonluk bütçesiyle Osmanlı Devleti'nin en azından gelinen noktada böyle bir lüksü olamayacağını ileri sürerek söz konusu ek tahsisatların kesilmesi

³¹ Hasan Fehmi Efendi (Sinop), İsmail Hakkı Bey (Amasya) ve Rıfat Bey'in konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 124 22 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 105-106.

³² Meşrutiyet Dönemi'nde Londra, Brüksel, Viyana ve Stockholm gibi merkezlerde görev alan Esat Cemal Bey hatıralarında Sefaret personelinin durumu ile ilgili olarak çok ilginç anekdotlara yer vermiştir. Bkz. Esat Cemal Paker, **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

³³ Özellikle Lütfi Fikri Bey, Hariciye diplomatları hakkında ağır eleştiriler getirmişti. İsmail Hakkı Bey (Amasya), Hüseyin Cahit Bey (İstanbul), Seyyid Bey (İzmir) ve Hallaçyan Efendi (İstanbul) oturumda söz alan diğer konuşmacılar olmuştu. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 124 22 Temmuz 1325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 105-107.

noktasında meclis desteğini alamayacak bir tavır göstermişlerdi.³⁴ “Mesarifat-ı mütenevvia” faslında sefaret binalarının mefruşat tahsisatını görüşen meclis, bunların kısılması yönünde Hariciye Nazırı’na yoğun bir baskı uygulamışlardı. Oysa Rıfat Paşa, tekrar tekrar büyükelçiler ve diğer hariciye personelinin konutlarında resmi kabuller yapmadığını, hatta özel günlerde lokanta kiralayarak bu işleri gördürdüklerini bunun ise devletin itibarı ile yaraşır bir tarafı bulunmadığını bir kere daha dile getirerek söz konusu tahsisat artımının kabulünü istemişti. Ancak parlamento tasarruf tedbirleri çerçevesinde bu durumun da eskisi gibi bırakılmasına karar vermişti. Böylesine önemli bir ayrıntıyı gözden kaçırmayı tercih eden meclis, daha sonrasında sefaret imamlarının hukuk mezunu kişilerden tayin edilmesi gibi oldukça spesifik bir teklifi büyük bir iştahla görüşüp kabul etmek gibi bir tuhaflığa da imza atmışlardı.³⁵

Hariciye Nezareti’nin bütçe görüşmelerinin bekledikleri gibi geçtiğini söylemek kolay değildir. Çekirdekten yetiştirme bürokratlar Galip Kemali örneğindeki gibi daha seçkin bir yapılanma özlemlerinde iken parlamentonun kendilerine biçtikleri bütçe çerçevesinde bunu yapmaları oldukça zordu. Kaldı ki teşkilat içindeki departmanlardan veya dış temsilciliklerin işlevleri konusunda bilgi sahibi olmayan meclis çoğunluğunun kendilerini üstelik halkın selameti adına hedeflerinden uzaklaştırıyor olması da herhalde alışıldık bir durum da değildi.³⁶ Her ne olursa olsun mevcut mekanizma meclis yönünde işliyordu. Bunun en açık örneği de haziran sonunda kabul edilen Tensikat Kanunu çerçevesinde bürokrasinin bir kere daha parlamento kontrolünden geçmesiydi. Hariciye Tensik Komisyonu’na Meclis-i Mebusan’dan Selanik Mebusu Rahmi Bey katılıyordu.³⁷ Çalışmalarına mecliste yaptıkları genel bir toplantı sonrasında başlayan Hariciye Tensik Komisyonu,³⁸ nezaret içinde de bürokratlarla tensikat süreci ile ilgili olarak bir dizi toplantılar gerçekleştirmişti.³⁹ Hariciye tensikatının yapılış şekli bürokratlar arasında

³⁴ Rıfat Paşa ısrarla gerekli kesintilerin tensikat sırasında yapıldığını örneğin Londra sefaretinin tercüme işlerinin yaşlı bir Fransız tarafından yapıldığı aynı zamanda Hariciye Nezareti ile de bu kişinin muhatap olduğunu dile getirerek Londra gibi bir merkezde diplomasi işlerinin nasıl yürütüldüğü konusunda somut bir örnek vermişti. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 124 22 Temmuz 12325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 104-108.

³⁵ Bu konularda özellikle Lütfi Fikri (Dersim), Seyyit Bey (İzmir) ve Rıfat Paşa’nın konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 124 22 Temmuz 12325 (3 Ağustos 1909) C: 1, ss. 108-111.

³⁶ Bütçe görüşmeleri sonucunda tahsisatları belirlenen Hariciye Nezareti’nde her kalem amirine kendi odasına ait kadro cetvelini düzenleme ve tahsisatlara göre gerekli kadro listelerini hazırlama emri verilmişti. Bkz. **İttihad**, “Tensikat Komisyonu”, n. 68, 16 Receb 1327 – 20 Temmuz 1325 – 2 Ağustos 1909.

³⁷ **Tanin**, “Tensikat komisyonlarında reis-i sani sıfatıyla bulunacak mebusanın esamisi”, n. 342, 29 Receb 1327 – 2 Ağustos 1325 – 15 Ağustos 1909.

³⁸ **Tanin**, “Nezaretler tensikati”, n. 351, 8 Şaban 1327 – 11 Ağustos 1325 – 24 Ağustos 1909.

³⁹ **Tanin**, “Tensikat”, n. 352, 9 Şaban 1327 – 12 Ağustos 1325 – 25 Ağustos 1909.

huzursuzluğa yol açarken Hariciye müsteşarının istifası sürecin ne kadar sancılı geçtiğinin bir göstergesi olmuştur.⁴⁰

Hariciye bürokratlarından öncelikle bir kadro cetvelinin hazırlanmasını isteyen Hariciye Tensik Komisyonu, bunun dışında görüşlerine başvurmak için kendilerine itimad edilen memurların da belirlenmesini talep etmişti.⁴¹ Eylülün ilk haftasının sonunda çalışmalarını tamamlayan Komisyon, merkez teşkilat personelinin tam listesini gazetelerde de yayınlamıştı.⁴² Her ne kadar basın, merkez teşkilatı ile ilgili haberlere daha geniş yer ayırmışsa da sefaret personeli aynı ölçekli bir incelemeye tabi tutulduğu belirtilmelidir. Hemen hemen aynı sıralarda Hariciye bürokratlarınca yürütülen tensikat süreci sonunda hazırlanan sefaretler ve şehbenderlikler listesi de Sadarete teslim edilmişti.⁴³ Tensikat öncesinde her ne kadar kadro haricine hiçbir memurun çıkarılmayacağı belirtilmişse de hazırlanan listede toplam 102 kişi kadro dışı bırakılmıştı. Bu memurlardan 66'sına mazuliyet maaşı bağlanırken 24 kişiye tazminat-ı nakdiye verilmiş ve devletle tüm ilişkileri kesilmişti. Tensikat Kanunu'nun 11. maddesi kapsamında su-i şöhretle itham edilen 22 kişi ise maaşsız tazminatsız kadrodan çıkarılmıştı.⁴⁴ Yeni teşkilat şemasının ise Tevfik Paşa'nın başında bulunduğu teşkilat ile neredeyse hiçbir benzer tarafı kalmamıştı. Nazırın yanında yine Müsteşar bulunuyordu ancak hiyerarşinin tepe noktasına bir Kalem-i Mahsus iliştirilmişti. Sicill-i ahval ve Şifre kalemleri müdüriyet konumunu muhafaza etmişti. Önceki devirlerin gözde ünitesi Tercüme Odası'nı bünyesine alan Umur-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyyesi, üzerinde yükseldiği 1-Umur-ı Siyasiye Mehame Kalem-i 2-İhbarat ve İstihbarat Kalem-i ve 3- Umur-ı Siyasiye Şuebatı gibi birimlerle nezaret içinde oldukça kilit bir departman konumuna yükseltilmişti. Meşrutiyet Dönemi'nde Ticaret ve Şehbenderlik departmanları "Umur-ı Şehbenderi ve Ticari Şubesi" olarak birleştirilirken önceki dönemin İdare Komisyonu, tıpkı Hariciye muhasebeciliği gibi, müdüriyet çatısı altında organize edilmişti.⁴⁵

⁴⁰ **Tanin**, "Tensikat", n. 353, 10 Şevval 1327 – 13 Ağustos 1325 – 26 Ağustos 1909. Gazete isim vermeden Müsteşar dese de arşiv bilgilerine göre bu kişi Müsteşar Muavini Ali Hasan Bey'dir. Bkz. **B.O.A.** HR. MTV. 69 1.

⁴¹ **Tanin**, "Tensikat komisyonları", n. 356, 13 Şaban 1327 – 16 Ağustos 1325 – 29 Ağustos 1909.

⁴² **Tanin**, "Hariciye Nezareti Tensikati", n. 367, 24 Şaban 1327 – 27 Ağustos 1325 – 9 Eylül 1909.

⁴³ **B.O.A.** İ. Hariciyye 1327N 10.

⁴⁴ **B.O.A.** HR. MTV. 69 1.

⁴⁵ **B.O.A.** HR. MTV. 67 24. İlga olunan departmanlardan bir diğeri de Tahrirat-ı Hariciye Kitabeti idi. Rifat Paşa, bu oda ile ilgili düşüncelerini daha öncesinden Sadaret Mektupçusu Ali Fuad Bey'a açmış ve bu odada değerli hizmetleri görülen Lütfü Bey'in Başmabeynciliğe alınmasını istemişti. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 35.

VI – F Hariciye'nin İstikrar Yılları

1909'un son haftasında Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadareten çekilmesi üzerine yeni kabineyi kurma görevi Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa'ya verilmişti. Roma'daki görevinden istifa ederek yeni görevine başlamak için hızlı bir şekilde İstanbul'a gelen Hakkı Paşa, aynı süratle kabine kurma hazırlıklarına girişti. Yeni kabine İttihatçı isimlerin ağırlıkta bulunmasıyla dikkat çekerken Rıfat Paşa'nın görevde tutulmasının nedeni Hakkı Paşa tarafından okunan hükümet programında dolaylı bir şekilde belirtilmişti. Yeni kabinenin dış politika yaklaşımları Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi ile büyük benzerlikler gösteriyordu. İstikrarın korunması anlamında hariciyede herhangi bir isim değişikliğine gidilmediği gibi içerdeki reformların sürdürülmesi için dışişlerinin aynı şekilde devam ettirilmesi yönündeki inanç bir kere daha ama bu sefer yeni sadrazamın ağzından vurgulanmıştır.⁴⁶

Tensikat çalışmalarının sonbaharda tamamlanmasının ardından teşkilat çalışmalarına hız vermiş olan Hariciye bürokratları, idari yapıyı bir kere daha gözden geçirdikten sonra hazırlanan kadro cetvellerini yeni hükümetin onayına sunmuş⁴⁷ ardından da gazetelere verdikleri sınav duyuruları ile kadro boşluklarını doldurma gayretine girişmişlerdi.⁴⁸ Benzer şekilde yılın ilk aylarında şehbenderlik atamaları ile önceki dönemde kazanılan tecrübeler sefaret kadrolarına yansıtılmaya çalışılırken⁴⁹ gerek merkez gerekse de sefaretlerde yapılacak bazı stratejik önemi yüksek atamalar için bir komisyonun Rıfat Paşa'nın başkanlığında incelemelere başlaması dahi karar altına alınmıştı.⁵⁰

Hariciye bürokratları her ne kadar özverili bir şekilde kendilerini kurumlarının canlanması ve geliştirilmesine adanmışsa da ülke içinde tansiyonun giderek ivme kazandığı Yemen ve Arnavutluk gibi bölgeler bu konsantrasyonun oluşmasına o kadar engel olmuştur. Özellikle Arnavutluk'ta bahar ortalarına doğru gerilimin şiddetli silahlı çatışmalar dönüşmesi, dünya kamuoyunun dikkatlerinin de bu bölgeye çevrilmesine yol açmıştı. Hariciye ricali, Batı kamuoyunda oluşacak Osmanlı aleyhtarı düşünceleri engellemek adına olaylarla ilgili sefaretlere ayrıntılı bilgiler geçtiği gibi, sefaret personeline bunları olabildiğince açık bir şekilde çevrelerine aktarmaları istenmişti.⁵¹

Hariciye bürokratları dış kamuoyunu takip etme ve yönlendirme siyasetlerini belki de en iyi şekilde bütçe görüşmelerinde açıklama imkanı bulmuşlardı. Geçen sene olduğu gibi

⁴⁶ M.M.Z.C. İ: 29 11 Kanun-i sani 1325 (24 Ocak 1910) C: 1, ss. 617-620.

⁴⁷ B.O.A. HR. MTV. 69 14.

⁴⁸ Tanin, "Münhal memuriyetler", n. 507, 19 Muharrem 1328 – 18 Kanun-i sani 1325 – 31 Ocak 1910.

⁴⁹ Tanin, "Komisyon", n. 512, 24 Muharrem 1328 – 23 Kanun-i sani 1325 – 5 Şubat 1910.

⁵⁰ Tanin, "Memurin-i Hariciye Komisyonu", n. 538, 21 Safer 1328 – 18 Şubat 1325 – 3 Mart 1910.

⁵¹ Tanin, "Osmanlı memurin-i hariciyesine", n. 582, 5 Rebiülahir 1328 – 3 Nisan 1326 – 16 Misan 1910.

bu sene de mebusların tasarruf düşüncesi ile nezaret teşkilatlarına yüklendiği bir ortamda Hariciye Nezareti Matbuat Kalemi'nin lüzumsuzluğu üzerine konuşmalar yapıp bu yönde bir hava oluşturulmak istenirken hükümet yanlısı mebuslar, söz konusu kalem kanalıyla dış basının günü gününe takip edildiğini, aynı şekilde imparatorluk içindeki gelişmelerin de bu kalemden süzülerek dış dünyaya duyurulduğunu o nedenle kalemin ilgasının değil tam tersine güçlendirmek anlamında reforma tabi tutulmasının en uygunu olacağı oy çokluğu ile kabul ettirilmişti.⁵² Mebusların ilgisini çeken aydınlatma ve ısıtma giderlerinin yüksekliği de nezaret personelinin çalışma temposunu ortaya koyan diğer göstergeler olmuştur. Mebusların sert eleştirileri karşısında kürsüye gelmek zorunda kalan Sadrazam Hakkı Paşa, yaşanan hassas gelişmeleri hatırlatarak Hariciye bürokratlarının yoğun mesaisi hakkında parlamento bilgilendirmişti. Önceki dönemin saray eksenli idaresinde hükümet organlarının böyle bir tempoda çalıştığı görülmemişti. Mabeyn personelinin daha sonra kaleme aldığı anılarında da bahsettiği üzere tüm önemli kararlar Yıldız'da alındığı için asıl çalışma yükünü saray bürokrasisi kaldırmak zorunda kalmıştı. Oysa meşrutî sistem içerisinde nezaretler eski saygınlığına kavuştukça kendi işlerini yapmaya başlamış bu da mebusların dahi tepkisine neden olacak aslında son derece doğal harcama kalemlerinin artmasına neden olmuştu.⁵³

Hariciye bürokratları, özellikle sefarethanelerdeki iş yoğunluğuna işaret ederek buradaki personel için maaş yada tahsisat zammı yapılmasını istemişti. Ancak parlamento maaşlara yapılacak herhangi bir artışa sıcak bakmamış ve nezaret personeli ile çok farklı düşüncede olduklarını ortaya koyan sert konuşmalar yapmışlardı. Oysa İsmail Hakkı Bey'in (Amasya) verileri muhalif mebusların yanılgılarını çok iyi bir şekilde özetlemekteydi. Buna göre tahsil için Avrupa'ya gönderilen bir öğrenciye dahi aylık 1500 kuruş verilirken bir şehbendere 1000 kuruş reva görülmekteydi. 1910 yılı bütçe görüşmelerinin belki de en olumlu yanı geçen senenin aksine sefaretler için ayrılan mefruşat harcamalarının ve yeni sefaret birimlerinin açılması için belirlenen tahsisatların artırılması ve meclisin bu artışları onaylaması olmuştu.⁵⁴

Rio de Jenerio ve Boines Aires gibi Latin Amerika ülkelerinde temsilcilikler açmak için bir süreden beri Sadrazam Hakkı Paşa'nın desteği ile tüm resmi kanalları zorlayan Hariciye bürokratları, sonunda bu amacına ulaşmış ve meclisin Hariciye bütçesini onaylamasından sonra da projelerini hayata geçirmişlerdi. Öncesinde bu anakara ile ilişkiler

⁵² M.M.Z.C. İ: 99 15 Mayıs 1326 (28 Mayıs 1910) C: 2, ss. 557-558.

⁵³ M.M.Z.C. İ: 99 15 Mayıs 1326 (28 Mayıs 1910) C: 2, ss. 558-559.

⁵⁴ M.M.Z.C. İ: 99 15 Mayıs 1326 (28 Mayıs 1910) C: 2, ss. 559-564.

Roma üzerinden yürütülüyordu ve özellikle Ortadoğu'dan Arjantin'e giden Suriye kökenli Osmanlı vatandaşlarının sorunlarını çözüme ulaştırmak oldukça netameli diplomatik temaslar gerektirmekteydi. Öncesi yaklaşım yarım yüz yıl öncesine dayanan bu dolaylı temaslara böylelikle resmi bir çehre de kazandırılmış oluyordu.⁵⁵

1911 Şubat'ında Bab-ı ali çavuşlarının ihmali sonucunda çıktığı tahmin olunan meşhur Bab-ı âli yangını, Dahiliye Nezareti ve Şura-yı devlet kayıtlarını olduğu gibi Hariciye evrakının da önemli bir kısmının yok olmasına neden olmuştu. Bürokratlar yangının hemen sonrasında bir tahribat raporu çıkartarak önemli evrakların envanterini hazırlamışlar ve bunların telafisi için yabancı ülkeler nezdinde sefaretler kanalıyla yazışmalar yapmışlardı.⁵⁶ Hariciye'deki evrak kayıplarının tek müsebbibi de yangınlar olmamıştır. Bir Fransız gazetesinde çıkan Hariciye Nezareti antetli bir resmi belge üzerinden yapılan şaibeli bir haber, akıllarda evrak hırsızlığı şüphesini uyandırmıştı. Hükümeti yıpratmak için bu şaibeleri kullanmak isteyen muhalefet, bütçe görüşmeleri sırasında konuyu gündeme taşımış ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'ya sert suçlamalarda bulunmuştu.⁵⁷

Oysa bütçe görüşmeleri önceki senelerin aksine oldukça olumlu bir havada başlamıştı. Meclis Bütçe Komisyonu, Abdülhamid Dönemi'nde 206 000 lira olan Hariciye Bütçesini 239 000 liraya çıkarırken gerekçesinde Hariciye personelinin fedakarlıklarına göndermede bulunmuş ve mali durumun iyileşmesi halinde bütçesinde gözden geçirmelerde bulunulacak ilk nezaretin Hariciye Nezareti olacağını belirtmişti.⁵⁸ Ancak muhalif mebuslar aynı kanıyı taşımıyordu. Örneğin Debre mebusu Hasan Basri Bey, nezaretin “cansız ve kansız teşkilatı ile bir iskeletten farkı olmadığını” ifade etmiş ve kurumu inisiyatif alamamakla suçlayarak özellikle şehbenderlerin pasaport dağıtmak dışında başka bir işlerinin olmadığını vurgulamıştı. Debre Mebusu'na göre gümrüklere yapılacak vergi zamları ve Girit'teki protokol meselesi veya Bulgaristan'daki Türklerin hukukun korunmasına kadar çok geniş bir sahada nezaret bürokratlarının hiç bir proje geliştirmeden oturmaktaydılar. Hasan Basri Bey son olarak Hariciye bürokratlarını diğer ülke memurları ile kıyaslamıştı. Buna göre yabancı hariciyeciler çalıştıkları coğrafyalar hakkında ayrıntılı raporlar hazırlayıp kırmızı kitaplar yayınlamak için çırpınırken imparatorluk sefirleri boş

⁵⁵ Tanin, “Yeni şehbenderlikler”, n. 661, 27 Cemazielahir 1328 – 21 Haziran 1326 – 4 Temmuz 1910.

⁵⁶ Tanin, “Bab-ı ali Yangını”, n. 873, 7 Safer 1329 – 25 Kanun-i sani 1326 – 7 Şubat 1911.

⁵⁷ M.M.Z.C. İ: 86 13 Nisan 1327 (26 Nisan 1911) C: 1, ss. 566-581.

⁵⁸ M.M.Z.C. İ: 83 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911) C: 1, ss. 440-442.

uğraşlarla vakit öldürüyordu.⁵⁹ Hükümet yanlısı mebuslar ise -Lazistan mebusu Ahmet Bey gibi- özellikle Balkanlardaki hariciye personelinin çok ağır şartlar içerisinde tecrübe kazandıklarını ve bu süreç içerisinde piştiklerini dile getirerek dünyada gündemi belirleyen Bulow ve Kont Ernestal gibi şahsiyetlerin hep Balkanların rahle-i tedrisinden geçtiklerini hatırlatmıştı. Basri Bey son olarak parlamentelere, koca bir kurumu töhmet altına koyacak açıklamalardan kaçınılması tavsiyesinde bulunmuştu. Mebuslar özellikle Basri Bey'in de konuşmasında geçen evrak kaçırma olayına atflarda bulunarak bu olayları “devr-i istibdad” kalıntısı memurların yaptıklarını ileri sürmüştü.⁶⁰

Basri Bey'in itham edici açıklamaları üzerine kürsüye çıkan Rıfat Paşa, nezaretine yönelik mesuliyetsiz ve ruhsuz gibi yakıştırmaları asla kabul edemeyeceğini ifade ederek nazırlık döneminin kısa bir özetini yapmıştır. Hariciye Nazırlığına geldiğinde teşkilat yapısını beğenmediğini ve Fransız sistemine göre yeni baştan kurguladığını dile getiren Rıfat Paşa, buradan hareketle Fransa ile eş düzeyde bir sistem yarattıklarını söylemenin zor olduğunu çünkü Fransa'nın arkasında yüzyıllarca süren bir gelenek bulunduğunun altını çizmişti. Bununla beraber nazır, teşkilatın eskisine göre çok daha iyi çalıştığını söyleyerek merkez ile temsilcilikler arasında geliştirilen yeni evrak sirkülasyonunu örnek olarak vermişti. Buna göre önceki dönemlerde her sefaret kendi bulunduğu ülke işleri ile uğraşırken şimdi sefaretlerin birbirlerine ülkeler hakkında tutukları raporları göndermeye başladığını bu nedenle de çok daha genel bir dünya anlayışlarının oluştuğunun altını çizmişti. Basri Bey'in ağır eleştirilerine maruz kalan şebbenderlik kurumu ile ilgili olarak da Ariciye Nazırı, şebbenderlerin yaklaşık bir yıldan beri hizmet ettikleri ülkelerin ticari faaliyetleri ile ilgili olarak raporlar kaleme aldıkları ve bunları İstanbul'daki ticaret gazeteleri ile yayınladıklarını dile getirmişti. Rıfat Paşa daha sonra şebbenderlik teşkilatı ile ilgili hazırlıklardan da bahsederek Hariciye bürokratlarının bu konu üzerinde çalıştıklarını ve çok yakın bir zamanda bir şebbenderlerin çalışma sistemini düzenleyecek bir talimatnamenin yayınlanacağını duyurmuştu.⁶¹ Hariciye Nazırı'nın son sözleri “kırmızı kitap” ve evrak hırsızlığı suçlamaları üzerine olmuştur. Kırmızı veya beyaz kitap gibi yayınların özellikle İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde yayınlandığını ancak bunun da keyfe keder bir şekilde değil sefaretlerle yürütülen uzun yazışmalar sonucunda gerçekleştirildiğinin altını çizen Rıfat Paşa, bu kitapların basit politik yazılar olmadığını çok

⁵⁹ Hasan Basri Bey'in oldukça uzun konuşması için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 83 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911) C: 1, ss. 442-448.

⁶⁰ Özellikle Ahmet Bey (Lazistan) ve Ahmet Ferit Bey'in (Kütahya) konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 83 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911) C: 1, ss. 448-467.

⁶¹ **M.M.Z.C.** İ: 86 13 Nisan 1327 (26 Nisan 1911) C: 1, ss. 548-556.

yorucu mesailer sonucunda şekillenen resmi yayınlar olduğunu belirtmişti. Nazır son olarak evrak kaçakçılığı hakkında İstibdad Dönemi memurlarını suçlayıcı açıklamalarda bulunarak bu denetimsizliği personel eksikliğine bağlamış ve bütçe görüşmelerinde bu ihmalin altını çizerek Evrak Kalemi gibi ünitelerin tahsisat ve maaşlarının ödenmesinde kesinti yapılmamasının önemine değinmişti.⁶²

Bütçe görüşmelerinde yeni kadro ihdasları için meclis onayı çıkararak nezaret bürokratları, kolları sıvayarak bir yandan gazetelere kadro ilanları verirken diğer tarafta müsteşar Ohannes Kuyumcuyan başkanlığında kurulan bir Memurin İntihab Komisyonu ile sınav sürecinin en iyi şekilde geçirilmesi için çalışmalara girişmiştir.⁶³ Bu kapsamda tensikat sonucunda kadro haricine çıkarılan memurlara da istihdam yaratmayı düşünen hariciye bürokratları,⁶⁴ Avrupa'daki Hariciye teşkilatlarını da sefaretler aracılığıyla yakın bir incelemeye tabi tutmuştur. Bu anlamda özellikle memurlar üzerinde kurduğu esnek ve liyakate dayalı hiyerarşisi ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Hariciye teşkilat yapısı ile yakından ilgilenen hariciye ricali, Viyana sefaretinden daha detaylı raporlar istetmiştir.⁶⁵ Nezarete yaşanan evrak hırsızlığı ile ilgili olarak da oldukça geniş çaplı bir soruşturma başlatan nezaret bürokratları, soruşturmaları neticesinde Umur-ı Siyasiye memurlarından Sardanski ile Evrak-ı umumiye memurlarından Bedros Efendi'yi göz altına alarak hukuki işlemlerin yapılması için Adliye yetkililerine teslim etmişti.⁶⁶ Gazetelerde yayınlanan haberlere göre tutuklanan kişiler tamamen ekonomik kaygular nedeniyle bu işe bulaştıklarını itiraf ederken evrakları almak isteyen kişilerin yetkili makamları uyarması ile yakalandıklarını açıklamışlardı.⁶⁷

VI – G Asım Bey ve Savaş Yılları

1911 sonbaharında Trablusgarb Savaşı başladığında Sadrazam Hakkı Paşa, böylesi olağanüstü durumların daha tecrübeli kadrolarla idare edilmesi inancıyla istifasını sunması üzerine yeni kabineyi kurma görevi, Meşrutiyetin ilk Sadrazamı olan Said Paşa'ya verilmişti. Said Paşa, İttihatçı isimlerin ağırlıkta olduğu bir kabine oluştururken en büyük

⁶² M.M.Z.C. İ: 86 13 Nisan 1327 (26 Nisan 1911) C: 1, ss. 566-581.

⁶³ Tanin, "İntihab-ı Memurin Komisyonu", n. 972, 18 Cemazielevvel 1329 – 4 Mayıs 1327 – 17 Mayıs 1911.

⁶⁴ B.O.A. HR. MTV. 69 22.

⁶⁵ B.O.A. HR. MTV. 69 16.

⁶⁶ Tanin, "İki memurin tevkifi", n. 1186, 28 Zilhicce 1329 – 9 Kanun-i evvel 1327 – 22 Aralık 1911.

⁶⁷ Tanin, "Evrak sirkati", n. 1187, 29 Zilhicce 1329 – 10 Kanun-i evvel 1327 – 23 Aralık 1911.

sorunu kimin Hariciye Nazırı olacağı konusunda yaşamıştı.⁶⁸ Hariciye koltuğu Viyana Büyükelçisi Reşid Paşa'ya teklif edilip –hatta Said Paşa uzun süreli ikna görüşmelerinde bulunmuştu- gazetelerde kabulüne dair yazılar çıkmasına karşın büyükelçi bu teklifi reddetmişti.⁶⁹ Kabine oluşumunda yaşanan bu karışıklığın, muhalif mebuslar ve basın tarafından da uç yorumlarla kullanılması tam anlamıyla bir hükümet krizine yol açmıştı. Said Paşa son olarak Hariciye Nazırlığı görevini Sofya Konsolosu Mustafa Asım Bey'e yaptı. Asım Bey de İTC'nin koyu isimlerinden birisi olarak tanınıyordu –ki 1912 seçimlerine İTC'nin İstanbul mebusu olarak aday gösterilecekti- ve kabinenin bu son aday ile daha bir İttihatçı görünüm kazanması, muhalif dalganın daha da kabarmasına yol açmıştı.⁷⁰ Hükümetin parlamentodan 121 destek oyuna karşı 60 güvensizlik oyu alması bunun bir göstergesiydi.⁷¹

Trablusgarb Savaşı'nın ardından artan partizan duygular ve imparatorluğun 1912 baharında erken seçime yuvarlanması, sadece Hariciye Nezareti'nde değil tüm bürokrasideki reform arzularını ortadan kaldıran faktörler olarak belirmişti. Yine de bu kadar karışıklık içerisinde nezaretin hukuki sorunlara daha profesyonelce yaklaşması –Girit müzakerelerinin yürütülmesi veya Kuveyt üzerinde İngiltere ile yaşanan anlaşmazlıkların giderilmesi gibi- anlamında Belçika veya İsviçre'den bir uzmanın getirilmesi düşünülmüş ve bu anlamda Meclis-i Vükela'dan gerekli onayın alınmasından sonra uzman arayışına geçilmiştir.⁷²

1912 Temmuzunda hükümetin bir askeri darbe ile görevden çekilmesi ve onun yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin kurulması ve aynı yılın sonbaharında

⁶⁸ Hakkı Paşa, 1911 sonbaharında istifasını Sadaret'e sunduğunda Hariciye Nazırlığını da vekaleten yürütmekteydi. Çünkü Rifat Paşa, 8 Şaban 1329'da Paris Sefareti'ne tayin edildiği zaman Sadrazam Hakkı Paşa, bu makamı kendi üzerine almayı tercih etmişti. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. IV, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1767.

⁶⁹ Danışman'ın eserine göre Reşit Paşa Viyana Büyükelçiliği üzerinde olduğu halde Said Paşa'nın teklifini kabul ederek İstanbul'a gelmiş ve görevine başlamıştı. Ancak diğer vükela üyeleri ile yaşadığı anlaşmazlık üzerine beş gün süren nazırlığından ayrılarak tekrar Viyana'ya dönmüştü. Bkz. H. Basri Danışman, **Artçı Diplomat**, Arba Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 52-53. Başmabeynci Lütfi Bey ise hatıralarında, Reşit Paşa'nın Said Paşa'nın teklifi üzerine Viyana Büyükelçiliği üzerinde kaldığı halde İstanbul'a geldiğini ancak teklifi geri çevirince Sultan'dan bu atama için onay alan Said Paşa'nın çok sinirlendiğini nakletmektedir. Bkz. Başmabeynci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul. İngiltere Büyükelçisi de 1911 olaylarını naklederken Said Paşa'nın tepkisini üzerine çeken Reşit Paşa'nın görevden alınarak Viyana'ya yeni bir elçi tayin edildiğini kaydetmektedir. Bkz. "Foreign Policy of the Ottoman Government", **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, s. 309. Viyana Büyükelçiliği'ne Said Paşa'nın Meclis-i Ayan'daki destekçisi eski Washington Büyükelçisi Mavroyani Efendi tayin edilmişti. "Prominent Men in 1911", **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, s. 315.

⁷⁰ Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Ed. Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 6-35.

⁷¹ **M.M.Z.C.** İ. 4 6 Teşrin-i evvel 1327 (19 Ekim 1911) C: 2, 24-48.

⁷² **B.O.A.** M.V. 169 2.

iktidara getirilen Kamil Paşa Hükümeti'nin yaşanan siyasi çekişmeleri daha da körüklemesi bürokratik hayatın tam anlamıyla politize olmasına yol açmıştı. 1912 Ekiminde patlayan Balkan savaşları ise tüm bu karışıklıkları kolay kolay düzeltilemeyecek bir noktaya çekmiş ve yönetim aygıtının düzeltilmesine yönelik tüm umutları da silip süpürmüştür. Neredeyse 1.5 yıllık bir süre zarfında Hariciye Nezareti'nin adının sadece barış görüşmelerinde ve Hariciye Nazırı'na tahsis edilecek konak münasebetiyle geçmesi bu durumun olağan sonuçlarıydı.⁷³

VI – H Said Halim Paşa

1913 Ocağında yaşanan Bab-ı ali Baskını sonrasında kurulan Mahmut Şevket Paşa Kabinesi ile aynı yılın haziranında iktidarı ele alan Said Halim Paşa Kabineleri ile oluşan göreceli siyasi istikrar ortamında Hariciye bürokratları bir nebze de olsa savaşın ve parti kavgalarının bürokratik yapıda yol açtıkları hasarları giderme fırsatını bulabilmişlerdi.⁷⁴ Bu anlamda Hariciye bürokratlarını en fazla mesaisini alan konu, hariciye teşkilatının ve memurlarının çalışma sistematiğini belirleyecek yeni bir nizamname projesi olmuştur. Gazetelere yansıdığı kadarıyla Hariciye ricali, söz konusu teşkilatı oluşturabilmek adına tüm Batılı hariciye teşkilatlarını incelemeye başlamış ve bu incelemeler sonucunda öncelikle her makama ayrı bir paye biçilmesine karar vermişti. İmparatorluğun geleceğine ipotek koyan Balkanlar ve yine onun kadar önem kazanan Kafkasya konularında uzmanlar yetiştirilmesi ve bu konularda şubeler açılmasına karar veren Hariciye bürokratları, tayin ve terfi uygulamalarında sınav sistemini esas olarak alırken kıdem ve liyakat prensiplerinin en düşük makamların dahi olmazsa olmaz kaidesi olarak belirlenmesine karar vermişti.⁷⁵

Vilayetlerde valilerin emri altında çalışan ve Dahiliye Nezareti'nce atamaları yapılan Umur-ı Ecnebiyye Müdürleri'nin durumları daha önceki senelerde de sorgulanmış ve hatta meclis görüşmelerinde bu kurumun Hariciye Nezareti'ne bağlanması konuşulmuştu. Söz konusu makamın vilayetlerdeki azınlıklar ve yabancı ülke temsilcileri ile sürekli olarak muhatap olması, makamın boyutlarını ülke içi olmaktan çıkarmaktaydı. Yeni teşkilat projesi

⁷³ Tefvik Paşa'ya tahsis edilen ancak aslen Hazine'ye ait olan Ayaspaşa'daki konağın Hariciye Nazırlarına tahsis edilmesi düşünülmüştü. Bkz. **Tanin**, "Hariciye nazırlarının konağı", n. 1198, 13 Muharrem 1330 – 22 Kanun-i evvel 1327 – 3 Ocak 1912.

⁷⁴ Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nde Hariciye Nazırlığı Said Halim Paşa'nın sorumluluğuna verilirken, Said Halim Paşa, Sadaret'e getirildiğinde bu makamı yine kendi elinde tutmaya devam etmişti. Ancak Dünya Savaşı yaklaşırken daha atak bir politika ısrarında olan İttihatçılar, Hariciye Nazırlığına Halil Bey'in tayini konusunda onu ikna etmişlerdi. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 98, 103-125.

⁷⁵ **Tanin**, "Hariciye teşkilatı", n. 1784, 11 Muharrem 1332 – 24 Teşrin-i sani 1329 – 12 Aralık 1913.

üzerine çalışan Hariciye ricali bu konu ile ilgili olarak Dahiliye bürokratlarının da görüşünü almış ve söz konusu pürüzlerin ortadan kaldırılıp müdürlüklerin Hariciyeye bağlanması için bir takım yazışmalar yapmıştı. Temasların sonucunda Rıfat Paşa'nın Hariciye Nazırlığı sırasında bu konu ile ciddi bir şekilde ilgilendiği ve Dahiliye Nezareti'nde oluşturulan bir komisyon tarafından da bir nizamname hazırlandığı görülmüştü. Metin nihai inceleme için Şura-yı devlet'e gönderilmiş ve Tanzimat Dairesi'nde teknik düzeltmelere uğrayan nizamname, onay için Hariciye Nezareti'ne gönderilmişse de araya giren olaylar metnin yasalaşmasına engel olmuştu.⁷⁶

Teşkilat Nizamnamesi hazırlıkları için kurulan komisyon, ilk toplantısını 6 Aralık 1913 tarihinde yapmış ve takip eden bir hafta içerisinde düzenli bir şekilde öğleden sonraları toplanarak hazırlanan layiha üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Komisyon görüşmeleri tutanakla kaydedildiğinden müzakerelerde özellikle Hariciye bürokratlarının hangi noktalar üzerinde yoğunlaştıklarını görebilmekteyiz. Örneğin hukuk müşavirliğine Avrupalı bir uzmanın getirilmesi, komisyon üyelerinin üzerinde anlaştıkları konuların başında geliyordu. Özellikle Balkan devletleri ile ilk ayağı Londra'da ikincisi devlet başkentlerinde yürütülen savaş sonu müzakerelerinin alınan bu kararın en önemli nedeni olduğu tahmin edilebilir. Komisyon üyeleri, yabancı hukuk müşavirinin yanında bir de “yerli hukuk şinas” bir kişinin seçilmesini uygun bulmuştu. “Umur-ı Mühime Kalemi”nde bir Fransız'ın görevlendirilmesi ilk başta kabul görmüş ve Rusya'da aynı işlevi yerine getiren kalemlerde Avrupalıların görevlendirildiği hatırlatılarak İsviçre ve Belçika'dan uzmanların getirilebileceği teklif edilmişse de daha sonra kalemde oldukça kritik kararların alınması veya işlemiden geçirilmesi nedeniyle bundan vazgeçilmişti.

Sefaretlerde bir ateşe komiserin bulundurulması ancak bunların maaşının aid olduğu nezaret tarafından ödenmesini de layihaya dahil eden bürokratlar, tüm şifreli evrakların Müsteşar nezdinde açılmasını da kabul ederek müsteşarı daha merkeze çeken bir sistemin kapısını aralamışlardır. Müsteşarın teşkilat içinde giderek artan öneminin tek nedeni de bundan kaynaklanmıyordu. Öncesinde sefaretler ile nazır arasında yürütülen bir takım yazışmalar da artık müsteşar denetiminde işleme konacaktı. Komisyon, ilk başta Tabiiyet Kalemi ile Umur-ı Hukukiye Kalemlerini birleştirmeyi düşünmüşse de uzmanlık alanlarının oldukça farklı olması ve bunun daha değişik bir dosyalama sistemini gerektirmesi nedeniyle

⁷⁶ Söz konusu olaylar silsilesi Halep Umur-ı Ecnebiyye Müdürü Kudret Bey'in Hariciye Tensikat Komisyonu'na gönderdiği bir telgrafla başlamıştı. Bkz. **B.O.A.** HR. MTV. 67 5.

vazgeçmişti. Komisyonunda çıkan bir diğer önemli karar da nezarete “mükemmel” bir kütüphane kazandırılması olmuştur.⁷⁷

VI – İ “Hariciye Nezareti Teşkilat-ı Umûmiyesi”

Komisyonunda son bir incelemeden geçirilen toplam 11 sayfalık layiha daha sonra Sadaretin onayına sunulmuştu.⁷⁸ Hariciye Nazırlığı görevini de üzerinde bulunduran Sadrazam Said Halim Paşa, layiha üzerinde yaptığı incelemede bir takım eksikliklere dikkat çekerek düzeltilmesi kaydıyla layihayı tekrar Hariciye bürokratlarına iade etmişti.⁷⁹ Kısa bir süre içerisinde sorunlu maddelerin gözden geçirilmesi ile layiha tekrar Sadarete teslim edilmişti.⁸⁰ Sadaretin onayını alan düzeltilmiş metin 24 Şubat 1914 tarihinde Saray’ın da onayını alarak yürürlüğe konmuştu. Nizamname, toplam 12 madde ve iki ana bölümden oluşuyordu. Mevcut yapıyı en başta diplomasi ve şebhenderi olmak üzere ikiye bölen nizamname (md. 1), bu ayrımı “teşkilat-ı hariciye” isimli bölümde daha da ayrıntılandırmış ve teşkilat-ı diplomasiyenin sekiz Büyükelçilik ile hizmet ettikleri bölgeye göre ikiye ayrılan toplam sekiz Orta Elçilikten oluştuğunu belirtmiştir (md. 7, 8). Nizamname Büyükelçilikleri Berlin, Paris, Petersburg, Roma, Tahran, Londra, Vaşington ve Viyana olarak belirlerken Orta Elçilikleri; Atina, Stokolm, Brüksel, Bükreş, Belgrad, Sofya, Madrid ve Lahey olarak sıralamıştı (md. 9). Sefaret personelinin sayısı ve görevlerini daha sonra hazırlanacak bir talimatnamede belirleneceğini bildiren nizamname (md. 10), Şebhenderlikleri de birinci ve ikinci sınıf Başşebhenderlikler ile birinci, ikinci ve üçüncü sınıf Şebhenderlikler olarak sınıflara ayırmıştı (md. 11).

Hariciye bürokratları, merkez teşkilatını ise Müsteşar ve Nazırın üzerinden ikili bir yapı üzerinden kurgulamıştı. Söz konusu yapıda Kalem-i Mahsus ve Şifre Kalemî doğrudan nazıra bağlanırken (md. 3), Sicill-i Ahval, Matbuat-ı Umumiyye, Tabiiyet, Evrak, Tercüme ve Muhasebe Müdüriyetleri doğrudan müsteşara ilişkilendirilmişti (md. 4). Adı geçen müdüriyetler dışında üç de Müdüriyet-i Umumi bulunuyordu. Nazıra mı yoksa müsteşara mı bağlı çalışacakları belirtilmeyen Müdüriyet-i Umumilerden ilki Umur-ı Siyasiye Müdüriyet-i umumisi, ikincisi Umur-ı İdare-i Müdüriyet-i Umumisi ve sonuncusu Umur-ı Şebhenderi ve Hukukiye-i Muhtelite Müdüriyeti’ydi (md. 5). Merkez teşkilatının son birimi ise içinde

⁷⁷ Yapılan tüm görüşmeler gün gün sınıflandırılarak B.O.A. HR. MTV. 67 4 numaralı klasörde toplanmıştır.

⁷⁸ B.O.A. HR. MTV. 67 14.

⁷⁹ Tanin, “Hariciye teşkilatı”, n. 1284, 24 Safer 1332 – 9 Kanun-i sani 1329 – 22 Ocak 1914.

⁸⁰ Tanin, “Hariciye teşkilatı”, n. 1836, 6 Rebiülevvel 1332 – 21 Kanun-i sani 1329 – 3 Şubat 1914.

İstişare Müdüriyeti'ni barındıran ve Müdüriyet-i Umumiler gibi kime bağlı olacağı belirtilmeyen Hukuk Müşavirliği olmuştur (md. 6).⁸¹

Kuşkusuz yayınlanan nizamname, Hariciye teşkilatı tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil ediyordu ancak komisyondan çıkan layiha ile yasalaşan metin kıyaslandığında sadeleştirmenin de ötesinde bir takım tadilatların yapıldığı görülmektedir. Layiha, Sadaret ve Hariciye bürokratları arasında düzeltere istemleri ile gidip gelirken bir takım kesin hükümler ayıklanmış ve bunlarla ilgili ilerde daha kapsamlı yönetmeliklerin hazırlanması kararlaştırılmıştır. Örneğin müsteşarın statüsü söz konusu layihada fazlasıyla parlatılmış iken yasalaşan metinde bu fonksiyonların oldukça budandığı göze çarpmaktadır. Aynı şekilde Müdür-ü Umumileri müsteşara bağlayan satırlar da ayıklanırken benzer bir tadilat, Hukuk Müşavirleri kısmında da yapılmıştır. Kuşkusuz bu metinlere bakarak bürokratların siyasiler karşısında nezaretin iplerini ele almak gibi ihtiraslara sahip oldukları gibi abartılı bir hükümde bulunmaktan kaçınınsak da müsteşarlık statüsünün ilk ve son metin arasında uğradığı yetki kaybı, bürokratlar ile siyasiler arasındaki görüş farklılığının bir işareti gibidir.⁸²

Söz konusu süreç içerisinde kaleme alınan belki de en anlamlı metin “Hariciye Nezareti heyet-i memurinine ve nezarete intisap şeraiti” başlığını taşıyan toplam 46 maddelik talimatnamedir. Talimatname; merkez teşkilatı, teşkilat departmanları ve memurlara dair açıklamalar getirirken, kariyer ve kademe ilkeleri, sınav şartları ve içerikleri gibi oldukça geniş bir çerçevede Hariciye dünyası hakkında bir takım hükümlerde bulunmaktaydı. 1914 şubatında yayınlanan Teşkilat Nizamnamesi gibi Hariciye memurlarını; 1- merkez 2- diploması 3- şehbenderi olarak üçe ayıran talimatname (md. 1), nezarete girmenin tek yolunun “*müسابaka imtihanında muvaffak*” olmaya bağlamıştır (md. 2). Talimatname, bu sınava gireceklerde ise şu şartların aranacağını belirtmişti; 1- Osmanlı vatandaşı olmak 2- 20 yaşından aşağı ve 30 yaşından yukarı olmamak 3- İyi ahlak sahibi olmak 4- Hukuk veya Mülkiye yada bunların dengi bir yüksek okulu tamamlamış olmak ve mükemmel derecede Fransızca ve Türkçe konuşuyor bulunmak (md. 3).

Sınavı veren adayların dördüncü sınıf katiplikten memuriyet hayatına ilk adımı atacaklarını belirten talimatname (md. 4), bu kişinin kariyer çizgisinin aşamalarını ve bu aşamalarda geçireceği seneleri şu şekilde göstermişti; a) Dördüncü sınıf katip (bir sene) b) Üçüncü sınıf katip (iki sene) c) İkinci sınıf katip (iki sene) d) Birinci sınıf katip (üç sene) e)

⁸¹ **B.O.A.** HR. MTV. 69 26. No: 123- Hariciye Nezareti'nin Teşkilat-ı Umumiyesi Hakkında Nizamname, **Düstur**, Tertib II, C. VI, ss. 220-223. **Takvim-i Vekayi**, n. 1747, 1 Rebiülahir 1332 – 14 Şubat 1329 – 27 Şubat 1914.

⁸² Üzerinde fikirler yürüttüğüm layiha için: Bkz. **B.O.A.** HR. MTV. 67 15.

Sermusavver f) Mümeyyiz g) Müdür (md. 5, 6). Şehbenderlik için ise merkez teşkilat personeli olmak ve Hariciye Encümeni'nden alınacak akrediteyi şart koşan talimatname (md. 9, 10), bir Şehbenderin hizmet aşamalarını ve bunların süresini şu şekilde belirlemiştir; a) kaçıllar (iki sene) b) Şehbender vekaleti (üç sene) c) İkinci sınıf Şehbenderlik (dört sene) d) Birinci sınıf Şehbenderlik e) Başşehbenderlik (nazırın vereceği oya bağlı) (md. 11, 12). Memurin-i diploması için de benzer başvuru kriterleri getiren Hariciye bürokratları (md. 14, 15), bu grup için de şu şekil bir kariyer çizgisi ve hizmet süresi belirlemiştir; 1- Sefaret üçüncü katibi (üç sene) 2- Sefaret ikinci katibi (üç sene) 3- Sefaret birinci katibi (beş sene) 4- Orta Elçilik Müsteşarlığı 5- Büyükelçilik Müsteşarlığı 6- Sefir-i kebirlik (md. 16, 17, 18). Boşalan dördüncü sınıf katiplikleri için yapılacak sınavların müsabakadan iki ay önce gazeteler aracılığı ile duyurulacağı ve üç haftalık zaman diliminde de başvuruların kabul edileceği karar altına alınmıştı (md. 21).

Talimatname, sınavların içeriği ile ilgili olarak da kesin ve detaylı hükümler getirmekteydi (md. 26-33). Sınavların sözlü ve yazılı olmak üzere iki aşamada yapılacağını belirten düzenleme, yazılı sınavda örneğin Fransızca bir metnin Türkçe'ye veya Türkçe bir metnin Fransızca'ya çevrilmesini, İstanbul'un fethinden Berlin anlaşmasına kadar "Avrupa tarih-i Osmani"sinden, uluslararası hukuktan, anayasa hukukundan ve son olarak da iktisadi konulardan soruların yöneltileceğini belirtiliyordu (md. 34). Şehbenderlik ve diploması departmanları için yapılacak sınavlarda da benzer bir müfredat belirlenirken (md. 35, 36), İstişare Odası için alınacak personele ise bunlardan farklı olarak mecelle ve kapitülasyonlar hakkında sorular yöneltilecekti (md. 37). Nezaret bürokratları, bu nizamnameden önce kuruma giren memurlar için sınavın değil diğer kriterlerin dikkate alınacağını da karar altına almıştı (md. 38). Yeni sistemin kilit ünitelerinden bir diğeri de Hariciye Encümeni'ydi. Nezaret Müsteşarı'nın başkanlığında Umur-ı Siyasiye Müdür-i Umumisi, Hukuk Müşaviri, Kalem-i mahsus, Umur-ı Şehbenderi ve Sicill-i Ahval müdürlerinden oluşan Hariciye Encümeni, kurumun tayin ve terfii işlemleri üzerinde bir denetleme işlevini görecekti (md. 41, 42). Hazırlanacak terfii cetvelleri ile söz konusu prosedürü kesin şablonlar içine alan yeni düzenleme, Müdürlerin Şehbenderlik'e veya Orta Elçilerin Büyükelçiliğe tayini gibi nihai kararları da nazıra terk etmişti (md. 44, 45).⁸³

1914 yılının ilk aylarında yayınlanan nizamname ve talimatname, hiç kuşku yok ki hariciye teşkilatı açısından bir dönüm noktasıydı. Her iki gelişme de kurum içerisindeki keyfiliği büyük ölçüde ortadan kaldırırken atılan temeller üzerine çok daha sağlam ve

⁸³ B.O.A. HR. MTV. 67 18.

gelişmeye açık bir yapı ortaya koymuştu. Örneğin nizamnamenin yayınlanmasının çok kısa bir süre sonra İngiltere Dışişlerinde yaşanan değişiklikleri dikkatle takip eden Hariciye bürokratları bununla ilgili tüm yasa düzenlemelerini tercüme ettiği gibi İngiltere Dışişleri personelinin tabi olacağı son personel yönetmeliğini de tercüme ederek incelemeye almıştır.⁸⁴ Balkan Savaşları sonrasında daha büyük umutlarla geleceğe bakan Osmanlı bürokratları imparatorluğun kaderinin modern ve işlevsel bir yönetim aygıtından geçtiğini görmüşler ve tüm çabalarını bu alana vakfetmişlerdi. Ancak dünya belki de en keskin dönemeçlerinin birinden geçiyordu ve çok yakın bir zamanda tüm dünyayı etkisi altına alacak savaş rüzgarları yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı. Reform, devletlerin bütçesini tüketen bir kavramdı ve sınırları gücünün çok ötesine yayılmış Osmanlı devleti mevcudu korumak adına tüm kaynakları Harbiyye'ye akıtmak gibi bir açmazın içinde tükeniyordu. Yine de bu her şeyin bittiği anlamına gelmemişti. Örneğin Hariciye bürokratları 1916 gibi savaşın tam ortası gibi bir tarihte sistemi her daim diri tutmak adına “Heyet-i Teftişiyye”ler oluşturmayı düşünürken,⁸⁵ daha fazla departmanlaşma ve kesin görev tayinlerinin “vezaifin hüsn-ü suretle tedvir ve temeşiyetini” sağlayacağını öngören çıkarımlarda bulunmuş ve nezaret hiyerarşisinin buna göre biçimlendirilmesi gereğine dikkat çekmişti.⁸⁶ Kısaca son sekiz yılda yaşananları son derece doğru bir şekilde tahlil eden Hariciye bürokratları, ölüm kalım mücadelesinin sadece siperlerde kazanılmayacağını gayet iyi bir şekilde anlamıştı.

⁸⁴ B.O.A. HR. MTV. 67 28.

⁸⁵ B.O.A. HR. MTV. 67 29.

⁸⁶ “Bu sebeple her şube-i idarede müstahdeminin vezaifi mümkün mertebe tayin ve tahdid olunarak muzifedar olan memurinin takdir-i teamül edilmesi ancak umur ve mesalih-i devletin devranında zuhur edecek şaibe-i teşevvüş ve adem-i intizamın izalesi ile kabildir”. Bkz. B.O.A. HR. MTV. 69 28.

VII – ADLİYE ve MEZÂHİP NEZARETİ

Taşralardan gelmiş kimi görürseniz, hatta memurin-i mülkiyeye ve askeriye varıncaya kadar, hep adliyemizden şikayet ederler.

İcra-yı teftişat için vilayetleri gezip ahiren şehrimize avdet eden bir ecnebi jandarma zabitanın ihtisasatını sormuştum.

Her şeyde az çok bir iyilik alameti, bir terakki eseri var.

Fakat adliye yok! cevabını verdi.¹

Memurin-i adliyenin tâbi olduğu derecata nazaran

hakikaten taşra maşatında bir nisbet, bir tevazün

olmadığını bendeniz de itiraf ederim².

VII – A 38 Yıllık Birikimi

Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl Adliye Nezareti, 38. kuruluş yıl dönümünü kutlamaktaydı. Nezaret, Sultan Abdülaziz döneminde ihdas edilmiş ve nazırlığına da ünlü hukukçu Ahmed Cevdet Paşa getirilmişti. Nezaretin kurulması, Gülhane Hattı'nı takip eden süreçte oluşan oldukça dağınık hukuk sistemine bir düzen verme kaygısından doğmuştu.³ Tanzimat adı verilen modernleşme sürecinde şer'i mahkemelerin yanında önce ticaret daha sonra da nizamiye mahkemeleri kurulmuştu. Ortaya çıkan durum konsolosluk ve cemaat mahkemeleri ile beraber düşünüldüğünde içinden çıkılmaz bir manzara arz etmekteydi. Mahkemelerin kurumsal bağlantıları ise mevcut şablonun daha da fazla bulanıklaşmasına yol açmaktaydı. Örneğin Ticaret mahkemeleri, Ticaret Nezareti ile ilişkilendirilmişken Şer'i Mahkemeler Bab-ı Vala-yı Fetva'ya (Meşihat) ve Nizamiye Mahkemeleri, bir üst mahkeme olarak hizmet gören Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye bağlanmıştı. Nezaretin kurulmasını takip eden dönemde ilk önce Nizamiye Mahkemeleri'nin bir sistem içine çekmek için bir teşkilat nizamnamesi hazırlanmış ve hemen ardından da Ticaret Mahkemeleri, Adliye Nezareti ile ilişkilendirilmişti.

Nezaret asıl atılımını Said Paşa zamanında yapmış ve kurumlaşma adına çok önemli aşamalar kaydedilmişti. Mahkeme dilekçelerinin mülki amirlere verilmesi yerine mahkemelere verilmesi; ceza muhakemeleri usulleri ile hukuk muhakeme usullerinin

¹ **Tanin**, 12 Şevval 1326 - 25 Teşrin-i evvel 1324 – 7 Kasım 1908.

² Adliye ve Mezahip Nazırı Nurettin Bey, 1909 Bütçe tartışmalarında taşra memurlarının eşit maaş almadıklarına dair bir eleştiriyi yanıtlıyor. Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 128 27 Temmuz 1325 C: 1, s. 249.

³ Ekrem Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss. 202-236.

gözden geçirilmesi; Adliye Nezareti'nin vazife ve teşkilat nizamnamelerinin düzenlenmesi; mahkemelerde savcılık (müdde-i umumi) teşkilatının kurulması; merkezde ve vilayetlerde Adliye Müfettişlikleri'nin ihdas edilmesi; mahkemelerde icra memuriyetleri teşkilâtının meydana getirilmesi; Mukavelât Muharrirliklerinin tesisi; mübaşirler, mahkeme harçları, ve hapisanelere dair yeni yönetmeliklerin çıkarılması; Temyiz Mahkemesi mazbatalarının Sadaret makamına sunulması usûlünün kaldırılması; Ceza Mahkemeleri'nin merkezde Zaptiye Nezareti'ne ve taşrada mülki âmirlerimize mazbata göndermesi uygulamasına son verilmesi; askeri ve mülki âmirlerin mahkemelere müdahalelerinin men edilmesi; Hariciye Nezareti'ne bağlı bulunan Mezhepler İdaresi'nin Adliye Nezareti'nin denetimine bırakılması; Osmanlı tebaası ile yabancılar arasında doğan ihtilâflarla ilgilenen Hariciye Kitabedinin lâğvedilerek vazifelerinin mahkemelere verilmesi bunların en önemlileriydi.⁴

Kanun-i esasi ikinci defa yürürlüğe konduğunda Adliye Nezareti, Edirne Valiliği ve kısa bir süre de Sadaret makamında bulunan Abdurrahman Nureddin Paşa tarafından idare edilmekteydi. Adliye Nazırı İngiltere büyükelçisinin olumsuz izlenimleri ve saray kamarillasının ters tutumlarına karşı görevini on üç yıldan beri istikrarlı bir şekilde sürdürmesini bilmişti.⁵ Hesaplamaları en son 1903 yılında yapılan devlet bütçesi, Adliye Nezareti'nin merkez ve taşra teşkilatındaki iş çokluğu ve personel sayısı ile karşılaştırıldığında oldukça yetersiz bir pay ayrıldığını gösteriyordu. Nezaret 43.393.811 liralık harcama payı ile Dahiliye Nezareti bütçesinin ancak yarısına ulaşırken, Posta ve Telgraf Nezareti kadar dahi bir ödeneğe sahip değildi.⁶ Hürriyet sesleri nezaretin kapısını vurduğunda kuruluş nizamnamelerine eklenen yönetmeliklerle şekillendirilen teşkilat, gözle görülür bir genişlemeye uğramıştı. Örneğin merkez teşkilatındaki departman sayısı 50'ye çıkarken personel sayısında da benzer bir artış görülmüştü.⁷

⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1995, ss. 348-349.

⁵ İngiltere büyükelçisi, Abdurrahman Nureddin Paşa'nın anti-Avrupalı tavırlarının ısrarla altını çizirken İngiltere'nin içinde bulunduğu tüm imtiyaz sözleşmelerine nedeni belli olmayan bir şekilde tavır koyduğunu ifade etmişti. Büyükelçiye göre Adliye Nazırı hem Sadrazam Ferid Paşa hem de Mabeyn katibi İzzet Paşa ile de iyi ilişkiler içerisinde değildi. Büyükelçi tarafından tasvir edilen ilişkiler yumağı, paşanın Sadrazamlık döneminin kısıtlığını açıklarken hayatının bir bölümünde Mithat Paşa'nın maiyetinde çalışmış ve mevcut ekonomik güç ilişkilerine her anlamda cephe almış bir nazırın on üç yıllık nezaret hayatını açıklamaktadır bkz. No: 48- Harry H. Lamb tarafından kaleme alınan 1906 tarihli rapor için bkz. "Officials of the Palace", Extracts from the Annual Report for Turkey for the Year 1906, Despatch from Mr. G. Barclay, January 18, 1907, **F.O.** 371/345, ss. 15-16. Aktaran: Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

⁶ **İhsaiyyat- ı Maliye**, 1325, Birinci sene, Matbaa-yı âmire, İstanbul, 1327, s. 422.

⁷ Tespitlerimizi son dört yılın salnamelerine dayandırıyoruz bkz. **Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye**, 61. sene, Der-saadet, 1321, ss. 352-368; **Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye**, 62. sene, Der-saadet, 1322, ss. 384-404; **Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye**, 63. sene, Der-saadet, 1322, ss. 378-398; **Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye**, 64. sene, Der-saadet, 1323, ss. 378-398.

VII – B 1908 Tensikatu

Meşrutiyet ilan edildiğinde diğer nezaretlerde yaşanan durum Adliye’de de tekrarlanmış ve Abdurrahman Paşa makamında bırakılmıştı. Ancak Paşa’nın ilerleyen yaşı ve sarayla olan aile bağları hızla gözden çıkarılmasına neden olmuş ve ikinci Said Paşa kabinesinde koltuğunu Hasan Fehmi Paşa’ya terk etmişti.⁸ Hasan Fehmi Paşa’nın bu makama getirilmesi sembolik anlamlar da içermektedir. Her şeyden önce Paşa, 1877 parlamentosunda meclis başkanlığı yapmıştı. Bu kısa süreli parlamenter hayattaki faaliyetleri İstibdad Dönemi’nde bir dizi soruşturma geçirmesi ile sonlanmıştı. Fehmi Paşa’nın meclis başkanlığı sırasında yaptığı kısa süreli İngiltere gezisi ve daha sonra yargılanma aşamasında bu ülkeden gördüğü destek, Meşrutiyetin ilk günlerinde kendisini nazırlığa taşıyan faktörler olarak görünmüştü.⁹ Fehmi Paşa’nın nazırlığı eski devlet ricalinin göz altına alınması süreci ile çakışmıştı. Olayı kanun dışı bir eylem olarak değerlendiren yeni Adliye Nazırı söz konusu kişilerin serbest bırakılması için hızlı şekilde hareket etmiş ve Bab-ı âli’yi olaya müdahale etmesi için ikna etmeye çalışmıştı.¹⁰

Ancak Fehmi Paşa’nın ajandasındaki asıl konular bunlar değildi. Kamil Paşa’nın okuduğu hükümet programında da görülmüştü ki Adliye bürokratlarına bu yeni dönemde düşen ilk görev “*kavanin-i mevcudenin ıslah ve ikmal*” idi. Kamil Paşa’nın da üzerinde durduğu gibi yeni kanunlara duyulan ihtiyaç çok fazla ancak zaman oldukça azdı.¹¹ Yapılan açıklamalardan da görüleceği üzere Adliye Nezareti’nden mevcut kanunların çağın gereklerine uygun bir şekilde gözden geçirilmesi ve ihtiyaç alanlarında yeni kanun layihalarının hazırlanması istenmekteydi. Buradan hareketle de nezaret içerisinde oluşturulan bir komisyon, önceki dönemde yayınlanan kanun metinlerini inceleme altına alıp hızla güncelleme yoluna giderken bir diğer alt kurul da kanun ihtiyacı olan alanları tespit etmeye yönelmiştir.¹² Nezaretin artan iş temposu dikkate alan Adliye bürokratları tatil günleri de mesai yapmaya başlarken, kurum personelinin tensikatu için ön incelemeleri

⁸ Paşa makamına gelir gelmez daire personeline hitaben uzun bir nutuk vermiştir. **İkdam**, “Hasan Fehmi Paşa’nın Nutku”, 8 Recep 1326 – 24 Temmuz 1324 – 4 Ağustos 1908. **Tercüman-ı Hakikat**, “Hasan Fehmi Paşa”, n. 9825, 7 Recep 1326 – 22 Temmuz 1324 – 2 Ağustos 1908.

⁹ No: 97- Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, August 31, 1908, Correspondence – Constitutional Movement in Turkey 1908, ss. 75-76. Aktaran: Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

¹⁰ No: 68- Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, August 11, 1908, Correspondence – Constitutional Movement in Turkey 1908, s. 52. Aktaran: Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.

¹¹ **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9829, 11 Recep 1326 – 26 Temmuz 1324 – 6 Ağustos 1908.

¹² Söz konusu hareketliliği özetleyecek bir belge için bkz. B.O.A. N.G.G. (Adliyye Gelen) 17 / 585.

tamamlamışlardı.¹³ Ancak tensikat sürecinin üst düzey bürokratlar lehine yapılması ve son olarak da maaşların orta ve alt düzey memurların aleyhine düzenlenmesi, “nisbet-i adile”ye uyulmadığı söylentilerinin kamuoyuna hakim olmasına yol açmıştı.¹⁴

İttihatçıların ilan-ı hürriyet sonrası siyasetin içinde kalması ve siyasi olayları yönlendirmek istemesi Sadrazam, Kamil Paşa’yı kabine içinde bir takım değişiklikler yapmaya zorlamıştı. Bu değişikliklerden bir tanesi de Hasan Fehmi Paşa’nın Şura-yı devlet başkanlığına kaydırılırken Manyasizade Refik Bey’in Adliye Nazırlığına atanması olmuştur.¹⁵ Refik Bey, Meşrutiyet’in ilanından önce Bursa’da iyi şöhret yapmış başarılı bir avukattı. İttihatçılarla olan yakın bağlantıları sayesinde Meşrutiyet günlerinin en çok konuşulan atamalarından birine konu olarak Adliye Nazırlığına getirilmişti.¹⁶ Refik Bey, makama gelir gelmez adliye bürokratlarınca sürdürülen reform projelerine tam destek vermişti.¹⁷ Bu nedenle yıl sonuna gelindiğinde Tadil-i Kavanin Komisyonu, aralarında ceza kanunu gibi önemli kanunlara devrimsel bir takım eklemelerde bulunmuştu.¹⁸ Söz konusu süreçte tensikat işlemi en uzak vilayetlere kadar genişletilirken¹⁹ kadro haricine çıkarılan memurların tazminat ve emeklilik aylıkları da net bir şekilde tespit edilip kurum ile olan ilişkileri kesilmişti.²⁰ Adliye bürokratları tensikat işlemleri sırasında imparatorluk genelini

¹³ **İkdam**, 13 Receb 1326 – 29 Temmuz 1324 – 11 Ağustos 1908. Tensikat için toplanan komisyon üyelerine Nazır Fehmi Paşa, bizzat “hatır ve gönül”e bakılmayarak memur seçimlerini yapmalarını istemişti. Bkz. **İkdam**, “Tensikat Komisyonu”, 22 Receb 1326 – 7 Ağustos 1324 – 20 Ağustos 1908.

¹⁴ **Tanin**, “Adliye tensikati”, n. 102, 17 Şevval 1326 – 30 Teşrin-i evvel 1324 – 13 Kasım 1908. Eylül ortasında tensikat işlemleri tamamlandığında orta ve üst düzey memur maaşlarında önemli değişikliklere gidilmezken katip maaşları; 1000, 700, 500 ve 250 kuruş olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştı. Başkatip maaşı ise 2000 ve 1500 kuruş olarak belirlenmişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9876, 26 Şaban 1326 – 11 Eylül 1324 – 14 Eylül 1908. Bir kaç gün sonra yapılan bir başka düzenleme ile katip maaşı; 1000, 800 ve 400 kuruş olarak tespit edilmişti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9878, 30 Şaban 1326 – 13 Eylül 1324 – 26 Eylül 1908.

¹⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, “Manyasizade Refik Bey”, n. 9858, 10 Şaban 1326 – 24 Ağustos 1324 – 6 Eylül 1908. Tengirşenk hatıralarında Fehmi Paşa’nın görevden alınmasının tamamen kendi inisiyatifleri sonucunda olduğunu yazmıştır. Buna göre Tengirşenk ve diğer avukat arkadaşları ilan-ı hürriyetten hemen sonra imparatorluk topraklarındaki ilk baroyu kurmuşlar ve hemen Hasan Fehmi Paşa’ya iletmek üzere İstibdad Dönemi’nin adı kötüye çıkan hakimleri hakkında bir liste hazırlamışlardı. Baro üyeleri, Paşa’yı listeyi uygulamaya koymak ya da görevini bırakmak seçenekleri ile karşı karşıya bırakınca Manyasizade Refik Bey’e Adliye Nazırlığını açacak süreç başlamıştır. Ancak Refik Bey de işinden olacak hakimlerin ailelerin durumunu ileri sürerek nazırlığı döneminde bu listeyi uygulamaya koymayı reddetmiştir. Bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967, ss. 108-109.

¹⁶ No: 105- **Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908**, Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, Şubat 17, 1909, ss. 248-275.

¹⁷ Öncelikle nezaret çalışma sistemine çeki düzen veren Refik Bey, müracaat saatlerini belirleyerek memur görüşmelerinin randevu ile yapılması yönünde bir genelge çıkartmıştır. Söz konusu genelge için: Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9944, 8 Zilkade 1326 – 20 Teşrin-i sani 1324 – 3 Aralık 1908.

¹⁸ Örneğin ceza kanununa eklenen bir madde ile kanuni esasi aleyhtarlığı idam cezası ile karşılanmıştı. Bkz. **Tanin**, “Tadil-i Kavanin Komisyonu”, n. 128, 14 Zilkade 1326 – 25 Teşrin-i sani 1324 – 8 Aralık 1908.

¹⁹ **B.O.A.** N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 738.

²⁰ **B.O.A.** N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 787.

kapsayan bir kadro envanteri de çıkararak hızlı bir şekilde mevcut boşlukları doldurmaya çalışmıştır.²¹

Adaletçilerin üzerinde durduğu bir diğer konu da önceki dönemlerde yeniliklere tabi tutulmayarak atıl bir konuma itilen Anadolu adli teşkilatının durumu olmuştur. “Anadolu reformu” adı verdikleri bir proje çerçevesinde nezaret bürokratları sorunların tespiti ve bunların ortadan kaldırılması yönünde de bir takım girişimlerde bulunmuş²² ve buradan hareketle de gayet kararlı bir adım atarak tüm Adliye Müfettişliklerini ilga etmiştir.²³ 1909 yılına Ticaret Kanunu hazırlıkları ile giren Adliye Nezareti,²⁴ Kamil Paşa Kabinesinin parlamento tarafından düşürülmesinden etkilenmemiştir. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti’nin göreve gelmesinden çok kısa bir süre sonra Manyasizade Refik Bey’in ölmesi üzerine bu makama Yanya eski Valisi Nazım Paşa getirilmişti (14 Mart 1909).²⁵

Aralık ortasında görevine başlayan Meclis-i Mebusan’ın gündemine yerleşen konulardan birisi de daire tensikatları olmuştur. Bu anlamda Adliye Nezareti’ndeki uygunsuzluklar da oturumlarda ele alınmış hatta bu konu ile ilgili olarak Adliye Nazırı hakkında bir de gensoru verilmiştir.²⁶ Manyasizade’nin ölümü her ne kadar gündemin farklı alanlara akmasına neden olmuşsa da adliye bürokratları Meşrutiyet’in ilk günlerinden itibaren sürdürdükleri reform çalışmalarına ara vermeden devam etmişlerdi. Örneğin nezaret teşkilatının gözden geçirilmesi adına Refik Bey tarafından Avrupa’daki adliye teşkilatlarını incelemek üzere yurtdışına gönderilen Arzuman Efendi’nin bu iş gezisi oldukça verimli geçmişti. Arzuman Efendi’nin getirdiği evraklar üzerinde yoğun bir mesai sarf eden nezaret yetkilileri bunun sonucunda bir takım önemli kararlara imza atmışlardı.²⁷ Bunlardan belki de en öne çıkanı, teftiş heyetlerinin yeniden oluşturulmak istenmesiydi. Abdülhamid Dönemi Adliye teşkilatında 3’ü merkezde, 10’u Rumeli’de, 15’i Anadolu’da ve 3’ü de Arabistan’da toplam 31 müfettişlik kadrosu bulunuyordu.²⁸ İlan-ı hürriyet sonrasında bu kadrolar tensikat kapsamında ilga olunmuş ancak reform çalışmaları sonucunda bu

²¹ B.O.A. N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 763

²² B.O.A. N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 17.

²³ Alınan karar gereği vilayet veya liva mütte-i umumileri müfettişlerin görevlerini üstlenecekti. Bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, n. 9935, 29 Şevval 1326 – 11 Teşrin-i sani 1324 24 Kasım 1908.

²⁴ Tanin, “Kanun-ı Ticaret Komisyonu”, n. 173, 1 Muharrem 1327 – 11 Kanun-i sani 1324 – 25 Ocak 1909.

²⁵ Manyasizade Refik Bey’in ölümü üzerine Adliye Nazırlığı için isim arayışına giren Sadrazam Hilmi Paşa, Nazım Paşa’nın durumunu Sadaret Mektupçusu Ali Fuad Bey’e sormuş ve ondan gelen güvenilir referans ile atamayı gerçekleştirmişti. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 23.

²⁶ Gensoru Manisa mebusu Sait Bey tarafından verilmiş ancak oy çokluğu ile reddedilmişti bkz. **M.M.Z.C. İ:** 36 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C: 3, s. 125.

²⁷ Gazetenin belirttiğine göre Adliye Nezareti tercümanı Arzuman Efendi; Londra, Paris ve Brüksel’e giderek bu ülkelerin adliye teşkilatları ile ilgili her türlü metni almış ve dört sandık dolusu evrakla ülkeye dönmüştü. Bkz. **Tanin**, “Adliye Teşkilatı”, n. 227, 25 Safer 1327 – 6 Mart 1325 – 19 Mart 1909.

²⁸ **Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye**, 64. sene, Der-saadet, 1323, s. 398.

kadroların tekrar ihdas edilmesi gerekli görülmüştü. Üzerinde uzlaşılan bir diğer nokta da hakimlerin konumu ile ilgili olmuştu. Sosyo-ekonomik durumları ne kadar olumsuz olursa olsun hakimlerin işlerini büyük bir gayretle yapmaları ve yeni dönem kanunlarını uygulamada kararlılık göstermeleri konusunda ardı ardına önemli uyarılarda bulunulmuştu.²⁹

VII – C Necmeddin Molla Bey

31 Mart İsyanı her nezaretin çalışmalarına sekte vurduğu gibi Adliye Nezareti'ndeki reform çalışmalarını da durdurmuştu. Üstelik İstanbul'da yaşanan kanlı olaylarda Adliye Nazırı Nazım Paşa'da bir yanlış anlaşılma sonucunda katledilmişti.³⁰ İsyan günlerinde iktidara getirilen Tefvik Paşa Hükümeti'nde Adliye Nazırlığı Hasan Fehmi Paşa tarafından idare edilmişse de Hareket Ordusu'nun hızlı bir şekilde başkente gelerek olayları kontrol altına alması üzerine Hüseyin Hilmi Paşa bir kere daha Sadaret makamına tayin edilmişti (5 Mayıs 1909). Yeni kabinede Adliye Nazırlığı Bağdat eski valisi Necmeddin Molla Bey'e tevcih edilmişti.³¹ Hüseyin Hilmi Paşa'nın mecliste okuduğu ayrıntılı hükümet programında sık sık kanun ve düzen kavramlarına göndermede bulunup yeni kanunlara olan ihtiyacın altını çizmesi, Adliye Nezareti'nin 31 Mart sonrası restorasyon döneminin kilit kurumlarından birisi olacağına da habercisi olmuştu.³² Her ne kadar nezaret bürokratları bu yönde çalışmalara başlasa da Nezaret Müsteşarı Mahmut Esat Efendi'nin akrabalarından birini İstanbul Müdde-i Umumiliğine tayin etmesi, nezaretin eylemleri ile ilgili olumsuz haberlerin bir kere daha gündemi işgal etmesine yol açmıştır.³³ Parlamento tarafından verilen gensoru üzerine meclise gelen Mahmut Esat Bey'in yaptığı konuşma ve mebusların soruları, konuşmanın mecrasını Abdülhamid Dönemi personel seçme kriterleri üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştu. Adliye Müsteşarına göre "*ehliyet-i şahsiye ve mezaya-yı zatiye*"ye önceki dönemde önem atfedilmemesi kadroların niteliğini ciddi bir şekilde düşürmüş ve bunun sonucunda da "*cehl-i mürekkep erbab-ı alem-i Osmaniye istila eylemişti*". Oysa yeni dönemde "mektepli" şartının arandığını dile getiren Müsteşar, gensoruya neden olan atamanın da bu çerçevede ele alınması gereğine dikkat çekmişti.

²⁹ Tanin, "İslahat-ı adliyye", n. 252, 22 Rebiülevvel 1327 – 31 Mart 1325 – 13 Nisan 1909.

³⁰ Eski rejim yanlıları Nazım Paşa'yı Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ile karıştırarak yanlışlıkla öldürmüşlerdi. Bkz. **Salname-i servet-i fünun**, Birinci sene, İstanbul, 1326, ss. 110-114. Olayla ilgili ayrıntılar için: Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 25-26.

³¹ **Salname-i servet-i fünun**, Birinci sene, İstanbul, 1326, s. 131.

³² **M.M.Z.C.** İ: 78 11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909) C: 2, ss. 635-636.

³³ Gensorudan hemen sonra İstanbul müdde-i umumiliklerinde düzenleme yapılması anlamlıdır. Bkz. **İttihad**, "Adliye Nezareti", n. 20, 26 Cemaziülevvel 1327 – 1 Haziran 1325 – 14 Haziran 1909.

Müsteşarın özeleştirisi her ne kadar mebusların Mahmut Esat Bey'e yönelik tepkisini hafifletmese de en azından gensorunun reddedilmesini sağlamıştı.³⁴

Tayinlerle ilgili iddialardan bu şekilde temize çıkan Adliye bürokratları, 1909 haziranı ile beraber asıl hedeflerine yönelik projeler üzerine yoğunlaşmaya başlamış ve bu kapsamda bir reform komisyonu kurarak bu komisyona Kont Ostrorog ve Zöhrap Efendi gibi tanınmış hukuk adamlarını dahil etmişti.³⁵ Adliye bürokratlarının motivasyonu, 31 Mart sonrası oluşan gergin ortamdaki doğrudan etkilemişti. Özellikle kamuoyunda Adana Olayı'nın yarattığı olumsuz etki, nezaret yetkililerinin daha hızlı ve sorumlu bir şekilde davranmasını gerektirmişti.³⁶ Temmuzun ilk günlerinde kaleme aldığı bir yazısında Hüseyin Cahit, taşralardaki güven bunalımını dile getirerek “kuvve-i adliyyenin intizam ve hakkaniyet dairesinde” işletilmesi yönünde Adliye bürokratlarına çağrıda bulunmuştu. Hüseyin Cahit'e göre yapılacak ilk iş, köylüleri kaza merkezlerine gitmekten kurtarmak ve onların cahilliğini kullanarak dilekçe yazan veya yalan yanlış fikirler vererek soymaya kalkan kişilerin sultasından çıkarmaktı. Yazara göre bunun da yolu seyyar mahkemelerin oluşturulmasından ve kurulacak heyetlerin imparatorluğun dört bir tarafını arşınlamasından geçmekteydi.³⁷

Hüseyin Cahit tarafından savunulan yöntem aslında Adliye bürokratlarının bir süreden beri üzerinde çalıştıkları projelerden birini oluşturuyordu. Nahiye merkezlerini dolaşarak köylülerin davalarına ücret almadan bakacak sulh hakimlerinin vazife ve yetkileri konusunda nezaret bünyesinde toplanan bir komisyon, bir süreden beri sürdürdüğü çalışmaların artık sonuna yaklaşmıştı.³⁸ Nezaret çalışmalarının sıkı ve bir disiplin dahilinde yürütülmesi kamuoyunun takdirini kazanırken³⁹ Hüseyin Cahit bütçe görüşmeleri öncesinde yazdığı bir yazıda meşrutiyet ilan edildiği sırada Adliye Nezareti'nin adeta ilga edilmiş bir konumda bulunduğunu oysa şimdi diğer nezaretlere örnek olacak bir canlılık

³⁴ **M.M.Z.C.** İ: 87 25 Mayıs 1325 (6 Haziran 1909) C: 1, ss. 153-166.

³⁵ **Tanin**, “İslahat-ı adliye”, n. 294, 9 Cemazielahir 1327 – 14 Haziran 1325 – 27 Haziran 1909. İngiltere Büyükelçisi, Adliye Nezareti ıslahatları hakkında konuşmak için henüz erken olmasına karşın Kont Ostrorog ve Zöhrap gibi hukuk otoritelerinin nezarete kazandırılmış olmasının bile başlıbaşına bir yenilik olduğunu yazmıştı. Bkz. “Reorganizations of Public Departments”, **British Documents on Foreign Affairs – The Near and Middle East 1856-1914**, ss. 161-162.

³⁶ Bu nedenledir ki, tensikat defterlerini en hızlı şekilde tamamlayarak Sadaret'e teslim eden kurumlardan biri de Adliye Nezareti olmuştu. Bkz. **İttihad**, “Tensikat Layihaları”, n. 7, 13 Cemaziülevvel 1327 – 19 Mayıs 1325 – 1 Haziran 1909. Adliye bürokratlarınca hazırlanan tensikat layihası için: Bkz. **İttihad**, “Tensikat ve Teşkilat”, n. 8, 14 Cemaziülevvel 1327 – 20 Mayıs 1325 – 2 Haziran 1909.

³⁷ **Tanin**, “Taşralarda adalet”, n. 303, 18 Cemazielahir 1327 – 23 Haziran 1325 – 6 Temmuz 1909.

³⁸ **Tanin**, “Taşralarda adalet”, n. 318, 4 Receb 1327 – 8 Temmuz 1325 – 21 Temmuz 1909. **İttihad**, “Adliye Nezareti'nde İslahat – Sulh Hakimleri”, n. 44, 20 Cemazielaher 1327 – 25 Haziran 1325 – 8 Temmuz 1909.

³⁹ Taşralarda yaşanan personel eksikliğine Adliye bürokratlarının çok hızlı ve yerinde müdahalelerde bulunduğunu belirten gazete, örnek olarak da Avrathisar kazasındaki müstantık (sorgu yargı) eksikliğinin ilk şikayet sonrasında hemen ele alınıp değerlendirildiği ve uygun atamaların yapıldığı sütunlarına taşımıştı. Bkz. **Tanin**, “Adliye Nezareti'nde”, n. 325, 12 Rebiülahir 1327 – 16 Temmuz 1325 – 29 Temmuz 1909.

içinde olduğunu belirtmişti.⁴⁰ Bu bağlamda üzerinde en çok konuşulan proje, Adliye Müfettişliği'nin yeniden ihdası idi. Adliye bürokratları, Rumeli'deki modeli Anadolu ve Arabistan'a taşımak için bir komisyon oluşturmuş ve bu doğrultuda söz konusu projenin hayata geçirilmesi için en azından şimdilik on dört vilayet merkezi, on üç liva merkezi ve yüz kazada bir teşkilat yenilenmesine gidilmesini karara bağlamıştı.⁴¹ Ancak bunun için Adliye Nazırı'nın bütçe maratonundan başarılı bir şekilde çıkması gerekiyordu.

VII – D 1909 Bütçesi ve Kurumsal Yenilikler

Bütçe gündeminin en can alıcı tartışması ilginç bir şekilde Nezaret Müsteşar Muavinliğine getirilmesi düşünülen Kont Ostrorog konusunda yaşanmıştır. Mebuslar ısrarlı bir şekilde daha önce örneği olmayacak ölçüde bir yabancı'nın İslam kanunlarını düzenleme veya yenileme noktasında yetersiz kalacağını savunmuştu. Bunun üzerine Kont ile ilgili olarak uzun bir konuşma yapan Necmeddin Molla Bey, Ostrorog'un Mekteb-i Hukuk'u “ali-yül-ala” derecesi ile bitiren İslam hukuku noktasında uzman ve aynı zamanda Batı hukukuna hakim birisi olarak nezaretine çok yararlı olacağına inandığını dile getirmişti. Adliye Nezareti her ne kadar kuruluşundan itibaren Meşihat ile olan kurumsal bağlarını kesin bir şekilde ayırmışsa da bunun günlük hayata yansımaları göreceli olmuştu. Nezaret personel ihtiyacını ağırlıklı olarak medreselerden karşılarken cevaz buyurduğu kanunların geleneklerle örtüşmesine özen göstermişti. Kısaca İslam etkisinin fazlasıyla hissedildiği bir kurumun başına yabancı bir müşavirin getirilmesi, statükocu meclisin kolaylıkla hazmedebileceği bir şey değildi. Yapılan oylama her ne kadar Kont Ostrorog'a yeşil ışık yakmışsa da 94 kabul oyuna karşı çıkan 64 oy gelenekçi cephenin gücünü ortaya koymuştu.⁴²

Adliye Müsteşarına verilecek maaşın miktarı, parlamento tarafından “mesele” haline getirilen bir diğer konu olmuştu. Bazı mebuslar nezareti devletin en önemli kurumlarından biri olarak gösterip bu kadar hassas bir konuda çalışan kişilere daha fazla maaş verilmesini savunurken muhalif kesim nezaretin kilit görevlerinin alt personel tarafından yerine getirildiğini bu bakımdan da müsteşarın konumunun sadece imza mercii olduğunu belirterek pür fonksiyonalist bir bakış açısı geliştirmişlerdi. Söz konusu kesimin konuşması bu yönde bir kararın çıkarılmasını sağlarken Mekteb-i Hukuk mezunlarının ihtisas için yurtdışına

⁴⁰ Tanin, “Adana ahvali ve vilayetler”, n. 326, 13 Rebiülahir 1327 – 17 Temmuz 1325 – 30 Temmuz 1909.

⁴¹ Tanin, “Adliye'de ıslahat”, n. 325, 12 Rebiülahir 1327 – 16 Temmuz 1325 – 29 Temmuz 1909.

⁴² Konu ile ilgili olarak Tokat mebusu İsmail Paşa ile Necmeddin Molla'nın konuşmaları için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 128 27 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909) C: 1, ss. 239-243.

gönderilmesi projesi neredeyse ortak oyla kabul edilmişti. İstida Dairesi maaşları ile Temyiz Kalemî çalışanlarının maaşlarını eşitleyen bütçe komisyonu kararları, mebuslardan onay alırken müdde-i umumilik kadrolarında ve maaşlarında yapılan indirim, Necmeddin Molla Bey'in muhalefetine karşı geçer oyu almıştı.⁴³

Bütçe görüşmelerinde yaşanan bir başka değişiklik de İstinaf Mahkemeleri'nin yapısı ile ilgili olmuştu. Öncesinde hukuk ve ticaret olmak üzere iki bölüme ayrılan istinaf teşkilatı, son düzenlemeler akabinde üç bölümde sınıflandırılırken her birine dörder üyeden on iki üye ve üç tane de aza mülâzımı eklenmişti. İstinaf Hukuk Mahkemeleri ile Ticaret Mahkemelerini birleştiren bu karar bir takım masrafları da beraberinde getirmişti.⁴⁴ Meclis bütçe komisyonu bu aşamada Adliye bürokratlarına ters gelecek bir takım düzenlemeler yaparken özellikle Başkatiplik ile Müdde-i Umumi Muavinleri arasındaki maaş uçurumuna dikkat çekmişti. Nezaret Başkatiplerine 1500 kuruş verilirken Müdde-i Umumi Muavinlerine 1200 kuruşun uygun görülmesi mebusların sert tepkisine neden olmuştu. Adliye Nazırı Necmeddin Molla da bunun üzerine yeni dönem kariyer sisteminden örnekler getirerek söz konusu başkatiplerin neredeyse bütün ömrünü kuruma verdiklerini oysa müdde-i umumi muavinlerinin henüz meslekte yeni oldukları ve kıdemleri arttıkça maaşlarının da ona göre yükseleceği hatırlatmasında bulunmuştu.⁴⁵

Bidayet mahkemesi üyelerinin maaşları konusunda nezaret bürokratlarının incelemeler yaptığını ve bunun sonucunda maaşların seyyanen verilmesi noktasında karar alındığını dile getiren Necmeddin Molla Bey, taşra mahkemesi üyelerinin maaşlarında görülen karışıklığın farkında olduklarını ve bir sonraki bütçeye kadar bu konuda da önemli düzenlemelerin yapılacağını belirtmişti. Nezaret yetkililerinin en önemli projelerinden biri olan Adliye müfettişliği, mebuslar tarafından da sorgulanmıştı. Adliye Nazırı yapmış olduğu açıklamada önceki dönemde Adliye Müfettişlerine “*istiklal-i mehakim*” hakkı tanınmadığını ancak yeni yaptıkları düzenlemelerde bu sorunu gidererek yetki genişliğine gittiklerini belirtmişti. Ancak mebuslar diğer nezaretlerde olduğu gibi Adliye Nezareti bünyesinde oluşturulacak müfettişlik siteminin de aleyhindeydiler. Parlamenteler bunun nedeni olarak da teşkilatın yeni baştan yapılandırıldığı bir dönemde önemli olanın kurumsal sorunları gidermek olduğunu oluşturulacak teşkilatın denetlenmesinin ise sonraki aşamanın işi olduğunu ileri sürmüşlerdi. Kısaca mebuslar bir kere daha Teşkilat Kanunu

⁴³ M.M.Z.C. İ: 128 27 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909) C: 1, ss. 243-245.

⁴⁴ Genel olarak mahkemelerle ilgili olarak bir tensikat layihasının hazırlandığını belirten gazeteler, söz konusu taslak metni “mükemmel” sıfatı ile karşılamıştır. Bkz. **İttihad**, “İslahat-ı Mehakim”, n. 59, 5 Receb 1327 – 10 Temmuz 1325 – 23 Temmuz 1909.

⁴⁵ M.M.Z.C. İ: 128 27 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909) C: 1, ss. 245-247.

taleplerini vurgulayarak denetleme mekanizmalarının ikinci aşamada hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmişlerdi. Sonuç olarak müfettişlik bütçesi, meclis bütçe komisyonunun düzeltmeleri çerçevesinde kabul edilirken genel olarak nezaret bütçesi de benzer değişiklikler sonucunda meclis onayını almıştı. Necmeddin Molla Bey yaptığı teşekkür konuşmasında nezaretinin reform politikaları konusundaki itidalli tavrının özellikle altını çizerek meclis tarafından kendilerine sağlanan tahsisatların öncelikle makro projeler çerçevesinde değerlendirileceğini ancak asla plansız tedbirsiz yatırımlara girilmeyeceğini belirtmişti.⁴⁶

Bütçe oturumunda ödeneklerini kırpılarak alan Adliye bürokratları taşra adliye teşkilatına şekil verecek beş maddelik nizamnameyi Meclis-i Vükelanın onayına sunmuştu.⁴⁷ Vükela onayını alan nizamname daha sonra Meclis-i Mebusan başkanlığına gönderilmişti.⁴⁸ Söz konusu nizamnamenin gerekçesi ve içeriğinde mevcut teşkilat yapısı ve geleceği hakkında önemli bilgiler verilmekteydi. İmparatorluk adliye teşkilatı Rumeli'deki sistem ile karşılaştırılmış ve istinaf-bidayet mahkemeleri ile merkez teşkilatı arasında daha sağlam bir diyalogun kurulması için bir kere daha müfettişlik sisteminin ihdasına göndermelerde bulunulmuştu. Gerekçede açık bir şekilde Anadolu'daki adli sistemin sorunlarına dikkat çekilerek; 1- Müfettişlik sisteminin berkitilmesi 2- Adli sistemin özü olan kaza mahkemeleri uygulamasının canlandırılmasına özellikle vurgu yapılmıştı. Adliye bürokratları, bütçe görüşmelerindeki tenzilatlarla atıfta bulunarak ödenek yetersizliğinden şimdilik adli teşkilatın pilot bölgeler üzerinden tanzimine gidileceği ve bütçe dengelerine göre ilerleyen senelerde uygulama alanlarının çoğaltılacağını ifade etmişti.⁴⁹ Beş maddelik nizamname ile adli teşkilat, mülki teşkilattan bağımsız bir şekilde örgütlenerek bidayet ve istinaf mahkemelerinin lüzum görülen yerlerde kurulmasına gidilmiş ve istinaf mahkemeleri yeni düzenleme sonucunda hukuk ve icra makamları olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bunlardan hukuk daireleri, hukuk ve ticaret konularına bakacakken icra dairesi ceza ve bununla ilgili dosyalarla ilgilenecekti.⁵⁰

⁴⁶ **M.M.Z.C.** İ: 128 27 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909) C: 1, ss. 247-254. Adliye bütçe görüşmelerinin bir değerlendirmesi için: Bkz. **Tanin**, "Adliye müşaviri", n. 338, 25 Receb 1327 – 28 Temmuz 1325 – 11 Ağustos 1909.

⁴⁷ **B.O.A.** M.V. 130 47; B.O.A. N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 585.

⁴⁸ **M.M.Z.C.** İ: 130 29 Temmuz 1325 (10 Ağustos 1909) C: 1, s. 311.

⁴⁹ **M.M.Z.C.** İ: 137 5 Ağustos 1325 (18 Ağustos 1909) C: 1, ss. 523-530.

⁵⁰ **B.O.A.** İ. Kav. ve Niz. 1327Ş8 3. Ayrıca nezaret yetkilileri yayınladıkları bir genelge ile 1908-1909 yıllarında her mahkemede görülen dosya sayısı ve bunların ne kadarının tamamlanmış olduğu ile ilgili ayrıntılı raporların merkeze gönderilmesini istemişti. Gazetelerdeki haberlere bakılacak olursa söz konusu genelgenin tek nedeni mahkemelerdeki personel ihtiyacının tam olarak tespiti ve tensikatın ona göre ayarlanması idi. Bkz. **İttihad**, "Adliye Nezareti", n. 50, 26 Cemazielahir 1327 – 1 Temmuz 1325 – 14 Temmuz 1909. Tüm imparatorluk genelinde yapılacak tayin ve terfilerde objektif kriterlerin göz önünde bulundurulmasına dair

VII – E 1909 Tensikati

Bütçe görüşmeleri sonrasında nezaret içindeki hareketliliğin tek nedeni adli sistemin yenilenmesi değildi. Haziran sonunda Tensikat Kanunu'nun yayınlanması üzerine Meclis-i Mebusan ve Ayan'dan seçilen üyeler nezaret tensikatlarına başlamak için hazırlıklara başlamışlardı.⁵¹ Meclislerde yapılan seçimlerde Adliye Nezareti Tensikat Komisyonu'na Mebusan'dan Niğde mebusu Hayri Efendi seçilirken⁵² Ayan'dan Halim Bey katılacaktı. Hayri ve Halim Beylere yardım etmek üzere nezaret içerisinden de Umur-ı Cezaiyye Müdürü Asım Bey, Mahkeme-i temyiz azasından Gabriel Efendi ve Beyoğlu İkinci Hukuk Reisi Hacı Evliya Efendi seçilmişti.⁵³

Tensikat komisyonu üyeleri kendi aralarında yaptıkları kısa bir toplantı sonrasında hemen harekete geçerek kadro defterlerini incelemeye başlamıştı.⁵⁴ Ancak tensik işlemlerinin yarattığı heyecan dalgası o kadar yüksek olmuştur ki Adliye memurları soruşturmalara tabi olmamak için dairelerine gitmekten imtina etmişti. Devamsızlığın had safhaya çıkması tensik çalışmalarını engelleyecek bir seviyeye geldiğinde Adliye bürokratları bir tebligat yayınlamak zorunda kalmış ve tensik komisyonunun görevini “nizamname-i mahsus ahkamı” çerçevesinde yaptığını ve “*daire-i adl ve haktan ayrılmayacaklarını saffet ve vicdanlarıyla temin etmiş*” olduklarını belirtmişlerdi.⁵⁵ Adliye tensik komisyonu'nun nezaret içindeki faaliyetleri günü gününe gazetelere yansırken⁵⁶ adliye bürokratları nezaret reform çalışmalarına devam etmiş ve açılacak yaklaşık 400 adet “derece-i evveli” kadrosunun atamalarını denetlemek için Sicil Müdürü Hamdi Bey başkanlığı altında İstinaf üyelerinden Haydar Bey ve Müstantık üyelerinden Memduh Beylerden oluşan bir encümen kurmuştu.⁵⁷

Encümen çalışmalarına hızlı bir şekilde başlayarak başta Karesi, İzmit ve Hüdavendigar olmak üzere Anadolu'nun tespit edilen vilayetlerine ceza reisi ve müdde-i

yayımlanan genelge için: Bkz. **İttihad**, “Memurin-i Adliye İntihabı”, n. 68, 16 Receb 1327 – 20 Temmuz 1325 – 2 Ağustos 1909.

⁵¹ Nezaret bürokratları dairelerde artan heyecanın giderilmesi için bir an önce tensik işlemlerine geçilmesi için Meclis-i Mebusan üyelerine çağrıda bulunmuştu bkz. **B.O.A.** N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 390.

⁵² **B.O.A.** N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 466. **Tanin**, “Tensikat komisyonlarında reis-i sani sıfatıyla bulunacak mebusanın esamisi”, n. 342, 29 Receb 1327 – 2 Ağustos 1325 – 15 Ağustos 1909.

⁵³ **B.O.A.** N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 399. **Tanin**, “Nezaretler tensikati”, n. 351, 8 Şaban 1327 – 11 Ağustos 1325 – 24 Ağustos 1909.

⁵⁴ **Tanin**, “Tensikat”, n. 352, 9 Şaban 1327 – 12 Ağustos 1325 – 25 Ağustos 1909.

⁵⁵ **B.O.A.** N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 466. **Tanin**, “Tebligat”, n. 353, 10 Şaban 1327 – 13 Ağustos 1325 – 26 Ağustos 1909.

⁵⁶ **Tanin**, “Tensikat Komisyonları”, n. 356, 13 Şaban 1327 – 16 Ağustos 1325 – 29 Ağustos 1909.

⁵⁷ **Tanin**, “Memurin-i Adliye Encümeni”, n. 353, 10 Şaban 1327 – 13 Ağustos 1325 – 26 Ağustos 1909.

umumi muavini ataması yapmıştır.⁵⁸ Adliye bürokratları basına verdikleri demeçte özellikle tayin edilen kişilerde Mekteb-i Hukuk mezunu olmaları ve pekiyi derecesi ile okullarını bitirmiş olmaları şartının arandığını ifade etmişlerdi. Hazırlanan plan gereği atamalar on dört vilayet ile on üç liva merkezi ile sınırlandırılmış ve söz konusu bölgelere istinaf ve bidayet mahkemesi azaları, müdde-i umumi muavinleri ve istinaf aza mülazımları tayin edilmiştir.⁵⁹ Adliye bürokratları oldukça kapsamlı tayin ve becayiş uygulamalarına giderken yeni düzenin bir an önce kurumlaşması adına yayınladığı genelgelerle tayin emrini alan memurların bir an önce görev bölgelerine gitmeleri aksi takdirde cezai yaptırımlar uygulayacağını belirtmişti.⁶⁰ Adliye Nezareti belki de tarihinin en köklü atama ve yer değiştirme sürecine tanıklık etmekteydi. Gazeteleri dolduran atama listeleri uygulamanın boyutlarını ortaya koyarken⁶¹ nezaret yetkilileri yayınladıkları gazete ilanları ile hukuk eğitimini dışarıda tamamlamış Osmanlı vatandaşlarını da nezaret bürolarına kadro talebi için başvurmalarını talep etmişti.⁶²

Adliye Tensik Komisyonu ise eylül ortasına gelindiğinde çalışmalarını sona erdirmek üzereydi. Çalışmaların belirlenen sürenin dışına taşması yüzünden Maliye Nezareti'yle kısmi maaş ödemesinin yapılması konusunda mutabakata varan Adliye bürokratları⁶³ tensik komisyonu üyeleri ile yaptıkları son incelemelerle tensik defterleri üzerindeki işlemleri de tamamlamışlardı.⁶⁴ Söz konusu defterler, Necmeddin Bey'in görüşleri alındıktan sonra onay için Sadaret'e gönderilmişti.⁶⁵ Hilmi Paşa'nın onayını da alan Adliye tensikati ile ilgili olarak önce taşra teşkilatlarının dökümü gazetelere yansımış⁶⁶ daha sonra tüm teşkilata ait ayrıntılı kadro çizelgeleri kamuoyuna duyurulmuştu.⁶⁷ Nezaret bürokratları kadro harici bırakılan memurların mağdur olmasını engellemek adına gerekli ödemelerin başlanması için Maliye bürokratları ile yazışırken⁶⁸ tensikat ile beraber terfi

⁵⁸ **Tanin**, "Anadolu teşkilat-ı adliyyesi", n. 359, 16 Şaban 1327 – 19 Ağustos 1325 – 1 Eylül 1909.

⁵⁹ **Tanin**, "Adliye teşkilatından", n. 361, 18 Şaban 1327 – 21 Ağustos 1325 – 3 Eylül 1909.

⁶⁰ **Tanin**, "Adliye Nezareti'nden", n. 364, 21 Şaban 1327 – 24 Ağustos 1325 – 6 Eylül 1909.

⁶¹ **Tanin**, "İnzibat-ı adliye", n. 366, 23 Şaban 1327 – 26 Ağustos 1325 – 8 Eylül 1909.

⁶² **Tanin**, n. 366, 23 Şaban 1327 – 26 Ağustos 1325 – 8 Eylül 1909. Adliye bürokratlarının kaygılarını anlamak mümkündür. Çünkü İngiltere Büyükelçisi'nin 1909 senesi raporuna bakılacak olursa Edirne gibi merkeze son derece yakın bir vilayette dahi mahkemelerde rüşvetsiz iş görülüyordu. Bkz. **British Documents on Foreign Affairs**, University Publications of America, s. 197.

⁶³ **Tanin**, "Adliye tensikati", n. 371, 28 Şaban 1327 – 31 Ağustos 1325 – 13 Eylül 1909.

⁶⁴ **B.O.A. N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 647.**

⁶⁵ **Tanin**, "Adliye Nezareti tensikati", n. 382, 9 Ramazan 1327 – 11 Eylül 1325 – 24 Eylül 1909.

⁶⁶ **Tanin**, "Adliye Nezareti tensikati", n. 384, 11 Ramazan 1327 – 13 Eylül 1325 – 26 Eylül 1909.

⁶⁷ **Tanin**, "Adliye Nezareti tensikati", n. 385, 12 Ramazan 1327 – 14 Eylül 1325 – 27 Eylül 1909.

⁶⁸ **B.O.A. N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 493.**

ettirilen memurların atama kararlameleri için de irade-i seniyye onay sürecini hızlandırmışlardı.⁶⁹

Merkez ve taşra teşkilatında yapılan geniş ölçekli tensik çalışmaları sonrasında oluşan kadro boşluklarını kapatmak adına kurum içinde oluşturulan bir komisyon, Necmeddin Bey'in başkanlığında toplantılar yaparak bu eksikliklerin giderilmesine çalışmıştı.⁷⁰ Komisyon, yayınladığı genelgeler ile bir taraftan tensikat sonrası gelişmeleri hakkında taşra teşkilatından bilgi alırken diğer taraftan da tayin edilip göreve gitmeyecek memurların müstafi olarak görüleceğini kesin olarak bildirmişti.⁷¹ Bu bağlamda yeniden düzenlenen Van, Konya, Ankara, Diyarbakır ve Bitlis vilayetleri adliye teşkilatları irade-i seniyye onayına sunulurken⁷² kadro boşluklarına atamalar sınav usulü üzerinden yapılmıştı.⁷³ Adliye personelinin izinleri ile ilgili olarak da ek kararlar çıkaran nezaret bürokratları, müfettiş kadrolarını doldurmak için gerekli atamalarda bulunmuştu. Buradan hareketle de Rumeli teftiş kadrosuna Der-saadet Ticaret Mahkemesi azasından Sadettin Efendi ile Yusuf Ziya Bey'i Deavi'den de İstanbuliyan Efendi'yi tayin etmişti.⁷⁴

1909 sonlarına yaklaşılırken Adliye bürokratları belki de yılın en önemli kararını imza atarak kamuoyunda da bir süreden beri konuşulan Arap vilayetleri mahkemelerinde hangi dilin kullanılacağı tartışmasını Türkçe'nin kullanılması yönünde karara bağlamışlardı. Ancak bu karar sadece liberal çevrelerde değil Tanin gibi hükümet yanlısı çevrelerde dahi olumsuz şekilde karşılanmıştı. Örneğin Hüseyin Cahit bir yazısında değil Türkçe'yi Arapça bilen bir katibin bile zor bulunduğu Arap coğrafyasında bu gibi kararların ancak reaksiyon doğurabileceğini hatırlatmış ve Adliye bürokratlarını daha itidalli ve imparatorluk koşullarını hesaba alan kararlar almaya davet etmişti.⁷⁵ Nezaret yetkililerince bir süreden beri üzerinde mesai sarf edilen Teftişat-ı Adliye Talimatnamesi de bu sırada bitirilerek onay için Sadaret'e sunulmuştu.⁷⁶ 29 Kasım 1909 tarihinde irade-i seniyyeden geçirilen talimatname müfettişlerin görev ve yetkilerini belirlerken⁷⁷ düzenlenen sınavlar ile

⁶⁹ B.O.A. N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 549.

⁷⁰ Adı geçen komisyona İstinaf Mahkemesi Reisi ile Mahkeme-i Temyiz üyelerinden biri katılmaktaydı. Bkz. **Tanin**, "Adliye Tensikat Komisyonu", n. 391, 18 Ramazan 1327 – 20 Eylül 1325 – 3 Ekim 1909.

⁷¹ **Tanin**, "Adliye ve Mezahip Nezareti'nden", n. 392, 19 Ramazan 1327 – 21 Eylül 1325 – 4 Ekim 1909.

⁷² **Tanin**, "Teşkilat-ı cedide-i adliyye", n. 421, 20 Şevval 1327 – 22 Teşrin-i evvel 1325 – 4 Kasım 1909.

⁷³ Örneğin 6 adet 250 kuruşluk mülazımlık görevi için 150'yi aşkın başvuru yapılmıştı. Bkz. **Tanin**, "Adliye Nezareti'nde Müsabaka", n. 426, 25 Şevval 1327 – 27 Teşrin-i evvel 1325 – 9 Kasım 1909.

⁷⁴ **Tanin**, "Adliye Müfettişleri", n. 421, 20 Şevval 1327 – 22 Teşrin-i evvel 1325 – 4 Kasım 1909.

⁷⁵ **Tanin**, "Mahkemelerde lisan meselesi", n. 428, 27 Şevval 1327 – 29 Teşrin-i evvel 1325 – 11 Kasım 1909.

⁷⁶ **Tanin**, "Teftişat-ı adliye Talimatnamesi", n. 441, 11 Zilkade 1327 – 11 Teşrin-i sani 1325 – 24 Kasım 1909.

⁷⁷ No: 7- "Adliye müfettişlerinin vezaif ve derece-i salahiyyetlerine mübeyyen talimat", **Düstur**, Tertib II, C. II, s. 33.

müfettişlik kadroları tamamen doldurulmuştu.⁷⁸ Kadro boşluklarının doldurulması sadece müfettişlik kadroları ile sınırlandırılmış bir çaba da değildi. Adliye bürokratları gerek merkez gerekse de taşra kadro boşluklarını bütçe çerçevesinde istihdam etmeye gayret etmekteydiler.⁷⁹ Benzer bir çabanın da adli personelin mesai saatlerine uyması noktasında sarf edildiği de eklenmelidir. Konu ile ilgili olarak tekrar tekrar genelgeler yayınlayan nezaret yetkilileri, özellikle daire reislerine ve müdde-i umumilerine devam saatlerine uyulması için alt personeli daima denetlemelerini tavsiye etmişti.⁸⁰

Osmanlı hukuk sisteminin geliştirilmesi ve yeni nesil hukuk öğrencilerinin daha donanımlı bir şekilde yetiştirilmesi için bu sıralarda kurulan Osmanlı Hukuk Encümeni, sadece resmi makamların değil sivil kesimlerin de söz konusu reformlara verdiği desteğin bir göstergesi olmuştu. İstanbul'daki hukukçuları çatısı altında toplayan encümen, verdiği demeçlerde sadece mesleki anlamda hedefler belirlememiş aynı zamanda Adliye Nezareti'nin çalışma prensiplerini etkileyecek faaliyetlerde bulunacağını da belirtmişti.⁸¹ Adliye Nezareti kuşku yok ki ilan-ı hürriyetin üzerinden geçen yaklaşık 16 ayda çok önemli değişimler geçirmişti. Bütçe payı diğer nezaretlerle kıyaslandığında önemli bir fark göstermemişti ancak önceki dönemin 43.393.811 lirası göz önüne getirildiğinde 55.476.082 liralık 1909 bütçesi belirli bir artışa işaret etmekteydi. Nezaretin merkez teşkilatında 974 memur istihdam edilirken taşra teşkilatında 8.519 kişi görev yapıyordu.⁸²

VII – F Adliye'nin Reform Yılları

Yıl sonunda Hüseyin Hilmi Paşa gittikçe derinleşen hükümet ve parlamento içi çekişmeleri yüzünden Sadaret'ten çekilirken bu makama getirilen Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa kısa sürede kabinesini oluşturmuş ve Necmeddin Molla Bey'i makamında tutmuştu. Başındaki sarığı ve bir Şeyhülislam çocuğu olması Necmeddin Molla'yı her ne kadar muhafazakar kesimlere daha fazla yakınlaştırsa da Kont Ostrorog örneğinde de görüleceği üzere Adliye Nazırı Batı'daki gelişmelerin takip edilmesi ve onların imparatorluğa getirilmesine fazlasıyla inanan bir kişiydi. Hakkı Paşa, hükümet programını “adalet” prensibi üzerine kurmuştu ve Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde dirayetli

⁷⁸ Tanin, n. 450, 20 Zilhicce 1327 – 20 Teşrin-i sani 1325 – 3 Aralık 1909.

⁷⁹ Tanin, “Münhal memuriyetler”, n. 456, 26 Zilkade 1327 – 26 Teşrin-i sani 1325 – 9 Aralık 1909.

⁸⁰ Özellikle 10 ve 15 Teşrin-i evvel 1325 (23-28 Ekim 1909) genelgeleri için: Bkz. **Muharrerat-ı Umumiyye-i Adliyye**, 1325 senesi eylülünden 1326 senesi şubatı nihayetine kadar Adliye Nezareti'nden memurin-i adliyyeye yazılan muharrerat-ı umumiye suretlerine muhtevirdir, Matbaa-yı amire, İstanbul, 1327, ss. 4-5.

⁸¹ Tanin, “Osmanlı Hukuk Encümeni”, n. 450, 20 Zilkade 1327 – 20 Teşrin-i sani 1325 – 3 Aralık 1909.

⁸² **İhsaiyyat-ı Maliye**, 1325, Birinci sene, Matbaa-yı âmire, İstanbul, 1327, ss. 413-422.

bir nazırlık gösteren Necmeddin Bey’i makamında tutmanın adli alanda kazanılan istikrar ortamının bir teminatı olacağını düşünmüştü.⁸³

Adliye müfettişleri, önceki yıl olduğu gibi 1910 yılında da imparatorluk denetimlerine devam ederken⁸⁴ Adliye bürokratları özelde müfettişler genelde ise tüm adliye personelinin izin ve harcırah haklarını yeni baştan düzenlemişti. Düzenlemeye göre bir yıllık görev süresini tamamlamayanların izin hakkı iptal edilirken, mazeretin cinsine göre izin sürelerinin iki aya kadar uzatılabilmesi de öngörülüyordu. İzinler konusundaki inisiyatif her ne kadar memurlar lehine kullanılmışsa da izin sürelerini geçiren memurların müstafi olarak kabul edileceğine hükmeden maddeler kurum içi disiplinin sağlanmasıyla eklenmiştir.⁸⁵

İlk ve ikinci tensikat dalgalarında kadro harici bırakılan müstantıkların durumu Adliye bürolarına yağın şikayet dilekçelerinden açık bir şekilde anlaşılıyordu. Necmeddin Molla ikinci hizmet yılında bu konuyla da ilgilenmiş ve kurduğu bir komisyon vasıtasıyla bu şikayet dilekçelerini inceletmişti. Yeterli donanıma sahip kişiler bu inceleme süreci sonucunda tekrar göreve davet edilirken bunların dışındaki kişiler ya tazminatları ödenerek ya da mazuliyet maaşı bağlanarak kadrodan kesin olarak çıkarılmıştı.⁸⁶

Adliye bürokratlarının üzerinde durduğu bir diğer konu da kurum içi yazışmaların şekli ve seyri üzerine olmuştur. Nezarete acil cevap istemiyle gönderilen telgraflara aynı çabuklukla cevap verilmesi için kurum içi kırtasiye kalabalığını sadeleştiren bürokratlar, Maliye Nezareti’nin mali kaynakların birleştirilmesi projesi ile dönüşüm yaşayan teşkilat yapısına göre yazışmaların düzenlenmesi için de yeni bir sistem getirmişti. Buna göre bu kurum ile yapılacak yazışmalar nazır üzerinden değil doğrudan müdüriyet adı verilerek yapılacaktı. Yeni sistem ile önceki dönemin vakit kayıpları ve muhatap bulamama sorunları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştı. Bununla beraber taşra şubelerine gönderilen genelgelerle kurum içi yazışmalarda “silsile-i meratip’e özel bir vurgu yapılmış ve bu düzeni bozup doğrudan merkez teşkilatı ile yazışılmamasına dikkat çekilmişti.⁸⁷

Yıl içerisinde yine Adliye bürokratlarının girişimleri sonucunda aylık yayınlanacak resmi bir derginin çıkarılmaya başlanmıştır. Ceride-i adliyye isimli aylık bülten bir yandan

⁸³ Hakkı Paşa’nın hükümet programı için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 29 11 Kanun-i sani 1325 (24 Ocak 1910) C: 1, ss. 617-620.

⁸⁴ **Tanin**, “Adliye Müfettişleri”, n. 495, 7 Muharrem 1328 – 6 Kanun-i sani 1325 – 19 Ocak 1910.

⁸⁵ **Tanin**, “Memurin-i adliyenin mezuniyetleri”, n. 593, 14 Rebiülahir 1328 – 11 Nisan 1326 – 24 Nisan 1910.

⁸⁶ **B.O.A. Ş.D.** 2794 30.

⁸⁷ 28 Kanun-i sani 1325 (9 Şubat 1910), 4 Nisan 1326 (17 Nisan 1910) ve 17 Mayıs 1326 (30 Mayıs 1910) tarihli genelgeler için: Bkz. **Muharrerat-ı Umumiyye-i Adliyye**, 1325 senesi eylülünden 1326 senesi şubatı nihayetine kadar Adliye Nezareti’nden memurin-i adliyyeye yazılan muharrerat-ı umumiye suretlerine muhtevirdir, Matbaa-yı amire, İstanbul, 1327, ss. 36, 53-54, 79-80.

nezaret tarafından çıkarılan genelgeleri sayfalarına taşırken diğer taraftan da mevcut hukuki sorunlar hakkında yazılacak makaleleri yayınlamayı taahhüt etmişti. Derginin ilk sayısında derginin hedefleri açıklanırken Adliye teşkilatının geçirmekte olduğu reform sürecine atıflarda bulunulmuştu. Daire tensikatlarının ve mahkeme sisteminin yenilenmesini dönemin en önemli gelişmeleri olarak yorumlayan dergi editoryası, adli hayatı olumlu yönde etkileyecek bu gibi gelişmelerin her zaman destekleneceğine vurgu yapmıştı.⁸⁸

Meclisin 1910 yılı bütçe tartışmaları ise önceki yıl olduğu gibi ağırlıklı olarak memur maaşları üzerinde dönmüştü. Nazır, Müsteşar ve Muavin maaşlarını abartılı bulan mebuslar bunların tenzil edilmesi yönünde bir hava oluştururken, İstatistik Kalemi'nin yeniden ihdas edilmesi neredeyse tüm mebusların takdirini kazanmıştı. İstatistik olmadan adliye teşkilatının yapılamayacağını ileri süren mebuslar, yine de 2400 hukuk-ı ceza ve ticaret mahkemesi, 1400 ceza ve istintak mahkemesi yanında üç kişilik kadrosu bulunan İstatistik Dairesi'nin önemli işlere imza atamayacağını ileri sürerek Adliye bürokratlarını bu alana daha fazla eğilmeye çağırmışlardı. Bütçe tartışmalarının olmazsa olmazı haline gelen müfettişlerin varlığını ödenekleri üzerinden sorgulayan mebuslar, istinaf müdde-i umumileri varken bu kişilere gerek olmadığını bir kere daha hatırlatmışlardı. Müfettişlere yönelik ağır eleştiriler üzerine söz alan Necmeddin Molla, yeni adli sistemden bahsettikten sonra 12 vilayet, 10'a yakın liva ve 100'e yakın kazada adli teşkilatın sil baştan düzenlendiğini 600'e yakın personelin yeni kadrolara tayin olunduğunu bu kişilerin performanslarının tespiti ve değerlendirmesinin de topu topu bir avuç müfettiş tarafından yapılacağını dile getirerek bu kadroların ilga değil destek olunması gerektiğini belirtmişti.⁸⁹

Mebuslar, merkez teşkilatı çalışanlarının maaşlarını ne kadar abartılı bulmuşsa taşra memurlarının da o kadar yoksulluk içinde olduğunu düşünüyordu. Kendi seçim bölgelerindeki deneyimleri meclise taşıyan parlamenterler, hakimler ve mübaşirler başta olmak üzere mahkeme üyelerinin neredeyse tümünün Abdülhamid Dönemi'ni aratmayacak bir rüşvet batağında yüzdüklerini bu nedenle de adli personele çeki düzen vermek adına maaş artışının düşünülebileceğini belirtmişlerdi. Durumun nezaketi ve kırsal yaşam üzerindeki doğrudan yansımaları mebusları fedakarlık konulu konuşmalar yapmaya sevk etmişti.⁹⁰

⁸⁸ **Ceride-i Adliye**, Birinci sene, n. 1, 5 Kanun-i evvel 1325, ss. 1-2.

⁸⁹ Gani Bey (Denizli), Mehmet Tevfik Efendi (Malatya), Aristidi Paşa (İzmir) ve Mehmet Münir Bey'in konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 100 17 Mayıs 1326 (30 Mayıs 1910) C: 2, ss. 568-573.

⁹⁰ Özellikle Artas Yorgaki (Selanik), Hasan Fehmi Efendi (Sinop) ve Ömer Fevzi Efendi'nin (Karahisar-ı şarki) konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C.** İ: 100 17 Mayıs 1326 (30 Mayıs 1910) C: 2, ss. 574-593.

Adliye bütçesinin genel olarak parlamentodan onay alması basın tarafından alkışlarla karşılanmıştı. Özellikle Adliye bürokratlarının söz konusu tahsisatlarla uzun vadeli projelere girişmesi ve “mektepli” adaylara kadro tercihlerinde öncelik vermesi takdire şayan başarılar olarak kamuoyuna duyurulmuştu.⁹¹

Önceki yıllarda her ne kadar adli ve mülki taşra birimlerinin görev sınırları belirlenmişse de mülki taksimatın getirmiş olduğu zorluklar adliye personelini de bağlayıcı sonuçlara yol açmaktaydı. Örneğin Beyoğlu'na 1.5, Makriköy'e ise 7 saat mesafedeki bir nahiyenin Makriköy'üne bağlanmış olması ve tüm adli sistemin bu merkez üzerinden işlemek zorunda kalması, Dahiliye bürokratlarını olduğu kadar Adliye ricalini de zor durumda bırakan durumlara neden olmaktaydı. 1911 yılına girilirken bir durum muhasebesi yapan Tanin başyazarı Hüseyin Cahid, meşrutiyetin düsturunun “adalet” olmasına, yapılan onca teşkilat düzenlemelerine ve yayınlanan bu kadar kanuna rağmen taksimat-ı mülkiye gibi hayati bir konuya henüz el atılarak halkın işlerinin kolaylaştırılmamış olmasını büyük bir eksiklik olarak değerlendirmişti.⁹²

Adliye bürokratlarını yıl boyunca uğraştıracak ve bu konuda sayısız genelgeler yayınlamak zorunda bırakacak bir diğer konu da adli personelin mesai saatlerine riayetsizliği olmuştur. Gerek merkez gerekse de taşra personelinin daire ve mahkeme çalışma saatlerine uymaması gazetelere yansiyacak ölçekte şikayetlerin çoğalmasına yol açmaktaydı.⁹³ Adliye ricali buradan hareketle personelin izin sürelerini maliye yetkililerine bildirmeyi zorunlu kılıp izin zamanlarında haksız maaş almasının önüne geçmek istemiş⁹⁴ diğer taraftan da normal izin kullansa dahi bu zaman zarfında nerede olacağı ve ikamet yerinden amirlerini haberdar etmesini istemiştir.⁹⁵ Mesai saatlerini aksatan memurlar hakkında cezai müeyyideler uygulama yoluna da giden nezaret yetkilileri,⁹⁶ yayınladıkları ayrıntılı devam çizelgeleri ile de konunun hassasiyetini göstermeye çalışmıştı.⁹⁷

⁹¹ **Tanin**, “Teşkilat-ı adliye”, n. 656, 22 Cemazielahir 1328 – 16 Haziran 1326 – 29 Haziran 1910.

⁹² **Tanin**, “Taksimat-ı mülkiye ve adliye”, n. 851, 15 Muharrem 1329 – 2 Kanun-i sani 1326 – 16 Ocak 1911.

⁹³ **Tanin**, “İntizam-ı devam”, n. 903, 8 Rebiülevvel 1329 – 24 Şubat 1326 – 9 Mart 1911.

⁹⁴ **Muharrerat-ı Umumiye-i Adliye**, 1327 senesi zarfında Adliye Nezaretinden memurin-i adliyeye tastir kılınan muharrerat-ı umumiye suretlerini muhtevidir, İstanbul, 1328, s. 100.

⁹⁵ **Muharrerat-ı Umumiye-i Adliye**, 1327 senesi zarfında Adliye Nezaretinden memurin-i adliyeye tastir kılınan muharrerat-ı umumiye suretlerini muhtevidir, İstanbul, 1328, ss. 114, 121.

⁹⁶ **Muharrerat-ı Umumiye-i Adliye**, 1327 senesi zarfında Adliye Nezaretinden memurin-i adliyeye tastir kılınan muharrerat-ı umumiye suretlerini muhtevidir, İstanbul, 1328, s. 116.

⁹⁷ **Muharrerat-ı Umumiye-i Adliye**, 1327 senesi zarfında Adliye Nezaretinden memurin-i adliyeye tastir kılınan muharrerat-ı umumiye suretlerini muhtevidir, İstanbul, 1328, ss. 135, 139.

VII – G 1910 Bütçesi ve Getirdikleri ...

Nisan başında görüşülmeye başlanılan Adliye bütçesi sonuçları açısından önceki senelerden çok daha ilginç gelişmelere sahne olmuştu. Özellikle Kont Ostrorog'un müşavirlik makamının ilgası ile Adliye müfettişlik sisteminin ortadan kaldırılması bu gelişmelerin en önemlileriydi. Kont Ostrorog'un nezaret içerisindeki faaliyetleri ve teknik konularda gazetelere yazmış olduğu incelikli makaleler aydın çevresinde kendisine oldukça saygın bir yer edinmesini sağlamıştı. Müşavir tahsisatının görüşülmesi sırasında verilen bir önerge ve hemen sonrasında yapılan oylamada müşavirlik kurumunun parlamentoca ilga edilmesi, söz konusu çevrelerde şok etkisi yaratmıştı. Örneğin bütçe görüşmesini değerlendiren Tanin gazetesi, Manyasizade Refik Bey'in nazırlığı sırasında ihdas edilen statünün ve bu mevkiye getirilen Kont Ostrorog'un adli teşkilat içindeki faaliyetlerini özetlemiş ancak makama yönelik eleştirilerin Refik Bey'in ölümünden sonra artışa geçtiğini ve nihayetinde de dün de kaldırıldığını belirtmişti. Yazı makamının ilgasını ilk günlerin devrim heyecanının gittikçe hafızalardan silinmesinin bir göstergesi olarak değerlendirirken Bulgaristan'daki reformlarla imparatorluk reformlarının kıyaslamasını yapmıştır. Bulgarların bağımsızlıklarını kazandıktan sonra neredeyse her kurumuna yabancı uzmanlar getirirken bunlara benzersiz çalışma özgürlükleri verdiğinin altını çizen makale, Kont Ostrorog ve benzeri uzmanların bu gibi haklardan mahrum bırakıldığı gibi raporlarının da sümen altı edildiğini yazmıştı. Makale, reformların bu kişilerin kaybedilerek kazanılmayacağını öfkeli bir dille ifade etmişti.⁹⁸

Adliye bütçesinin ikinci oturumunda kürsüye gelen Necmeddin Molla, bir yerde iki yıllık nazırlığının hesabını yapmış ve nazırlığının ilk günlerinde Adliye Nezareti'nin üç önemli sorunla cebelleştiğini belirtmişti. Nazır'a göre bunların ilki; ülkenin ihtiyaçlarına cevap vermeyen kanunların hala yürürlükte olması, diğeri; bu kanunları bile uygulayacak donanımda elemanların bulunmayışı ve sonucusu; Adliye Nezareti'nin güven telkin eden bir kurum olmaktan uzak bulunuyordu.⁹⁹ Adliye Nazırı, hizmet süresince bu sorunların mümkün olduğunca aşağıya çekildiğini ifade etmiş ve gelecek planları üzerine konuşmuştu. Her şeyden önce teşkilat bünyesinde kurulan bir komisyonun şimdiye kadar yayınlanan kanunları içeren düsturların yeni baştan düzenlendiğini belirten Necmeddin Molla Bey, diğer tarafta Fransızlardan alınan adli sistemin maddi yetersizlikler nedeniyle özellikle kaza ünitelerinde uygulanamadığına dikkat çekmişti Nazır bununla ilgili olarak da maddi

⁹⁸ Tanin, "Adliye Müşavirliği", n. 931, 5 Rebiülahir 1329 – 24 Mart 1327 – 6 Nisan 1911.

⁹⁹ M.M.Z.C. İ: 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 42-44.

sorunları ileri sürmüş ve her kazaya bir hakim gönderildiği takdirde şimdiki adliye bütçesinin iki katına çıkarılması gerektiğine dikkat çekmişti. Nazır son olarak konuşmasında bağımsız hakimlik sistemi üzerinde yapılan çalışmalara değinmişti. Nazıra göre eğer bu proje hayata geçirilirse kırsal kesimin adli problemleri büyük oranda çözüme kavuşturulacaktı ve planın hayata geçirilmesi içim nezaret ricali büyük bir titizlikle çalışmalarını sürdürmekteydi.¹⁰⁰

Mebusların adliye bütçesinde sorguladıkları konuların başında Mezahip İdaresi'nin işlevi gelmekteydi. Cemaatler ile devlet arasındaki uyumu sağlamakla sorumlu bu idarenin görevini yapmadığını dile getiren mebuslar, bunun en açık örneği olarak da cemaat liderlerinin doğrudan nezaret yetkilileri ile konuşmasını göstermişti. İdarenin ilgası yönünde önerge de veren mebuslara karşı söz alan Necmeddin Bey, Mezahip İdaresi'nin bir "mahsus-i istişare" dahilinde görev yaptığını belirterek gerek merkez gerekse de taşradan cemaatler ve mezhepler konusunda sorulacak soruları yanıtlamak ve devlet memurlarını aydınlatmakla yükümlü olan bu kurumun bunun ötesinde asli görevinin cemaatler ile devlet arasındaki iletişimi sağlamak olduğunu bir kere daha vurgulamıştı. Nazırın açıklamaları üzerine Mezahip İdaresi'nin tahsisatları kabul edilerek Adliye müfettişliğine geçilmiştir.¹⁰¹

Mebuslar, alışıldık bir şekilde teftiş sisteminin bu hali ile işlemediğinin ortaya çıktığını ve ancak teşkilat sisteminin yerleşmesi ve daha geniş ödeneklerin bu konuya akıtıldıktan sonra ancak müfettişlerden verim alınabileceğini belirtmesinden sonra Adliye Nazırı söz hakkını kullanmış ancak önceki senelerdeki tezlerinin tamamen dışında bir söylemde bulunmuştu. Necmeddin Bey adli teşkilatın pek çok kaza bölgesine uzatıldığını ve tayin edilen müdde-i umumilerle muavinlerinin adli sistemi kontrol altına aldığını bu nedenle de teftiş bürosunun ilga edilerek buraya ayrılan tahsisatların diğer departmanlara bölüştürülmesinin daha uygun olacağını belirtmişti. İki yıldan beri müfettişlik sisteminin aleyhine görüş bildiren mebuslar öneriyi büyük bir hevesle karşılamışlar ve müfettişlik sisteminin ilgasını neredeyse oybirliği ile kabul etmişlerdi.¹⁰²

Necmettin Molla Bey oylama sonrasında söz alarak İstatistik Kalemî'nin yeni dönem adliye teşkilatındaki işlevi üzerine kısa bir konuşma yaparak müfettişliğin ilgası ile ortaya çıkan tahsisatların buraya yönlendirilmesini istemiştir. Adliye bürokratları söz konusu kalemin geliştirilmesi için 1910 yılından beri bir takım tedbirler yatırımlar yapmaktaydı. Örneğin taşraya gönderilen genelgelerin birinde adli personeli çalıştıkları bölge ile ilgili

¹⁰⁰ M.M.Z.C. İ: 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 44-52.

¹⁰¹ Mezahip İdaresi'nin ilgası yönünde uzun bir konuşma yapıp önerge sunan Serfice mebusu Yorgo Boşo'nun açıklamaları için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 452-454.

¹⁰² M.M.Z.C. İ: 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 454-455.

topladıkları istatistiksel envanterleri, İstatistik Kalemi'ne zamanında teslim etmesi konusunda uyarırken diğer bir genelge söz konusu veriler üzerinde oynama yapan veya yanlış bilgilendirmede bulunan memurlar hakkında ağır yaptırımlara gidileceğini buyurmuştu.¹⁰³ Adliye Nazırı'nın İstatistik Kalemi hakkındaki talepleri, mebuslar tarafından kabul edilirken mahkeme-i temyiz azalarının ücretleri dolgun bilirkişilerden oluşturulması talebi de benzer şekilde parlamentonun onayladığı tekliflerden bir diğeri olmuştu.

Meclisin en çok eleştirdiği konulardan bir diğerini de merkez ve taşra teşkilatlarında aynı işi yapan adli personele farklı ücretlerin ödenmesi olmuştur. Ücret farkları kadar taşralarda bariz şekilde yetki karmaşalarının yaşandığına dikkat çeken parlamenterler, başta nazır olmak üzere adliye ricalini farklı gündem maddeleri ile uğraşmaktan hayati konulara el sürmemekle suçlamışlardı. Ağır ithamlar karşısında söz alan Necmeddin Bey, mevcut manzarayı beğenmeyip Fransız Adli teşkilatını örnek olarak meclise getirenlerin Fransız adli bütçesinin Osmanlı genel bütçesinin iki katı olduğunu da bilmesi gerektiğini söylemişti. Maaş düzenlemelerinin ancak bütçe çerçevesinde yapılacağını belirten nazır, şu an için ise böyle bir girişimde bulunmanın imkansızlığına dikkat çekmişti.¹⁰⁴

Oturumun en ilginç konuşmalarından birini ise Muş mebusu İlyas Sami Efendi yapmıştı. Abdülhamid döneminde iki türlü zalimlik olduğunu belirten Muş mebusu, bunlardan ilkinin jandarma ikincisinin ise “müntesibin-i adliyenin su-i istimalat ve irtikabı” olduğunu söylemişti. Meşrutiyetin ilanından beri adli alandaki önemli kazanımlara dikkat çeken Muş Mebusu, yine de hakimlerin taşraya gitmek istememesi nedeniyle donanımlı kişilerin İstanbul dışına çıkmadığını bu nedenle merkez sancaklarda dahi adli personelin niteliğinin düşük olduğunu belirtmişti. Adliye Nazırı'nın bu eleştiriye karşı cevabı öncekilerden farklı olmamış ve kıt bütçe kaynaklarını mazeret olarak meclise sunmuştu. Taşra teşkilatı ve merkez departmanları bazında yapılan müzakereler sonrasında yapılan oylamada Adliye bütçesi kurumsal değişikliklerle beraber oylanarak kabul edilmişti.¹⁰⁵

¹⁰³ **Muharrerat-ı Umumiyye-i Adliyye**, 1325 senesi eylülünden 1326 senesi şubatı nihayetine kadar Adliye Nezareti'nden memurin-i adliyyeye yazılan muharrerat-ı umumiye suretlerine muhtevindir, Matbaa-yı âmire, İstanbul, 1327, Sayı: 207, 216.

¹⁰⁴ Özellikle Mahmut Mazhar Bey (Trabzon) ile Necmeddin Bey'in uzun konuşmaları için: Bkz. **M.M.Z.C. İ:** 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 455-466.

¹⁰⁵ **M.M.Z.C. İ:** 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 466-472; ve **M.M.Z.C. İ:** 75 26 Mart 1327 (8 Nisan 1911) C: 2, ss. 121-131.

VII – H Adliye ve Mezahip Nezareti Nizamnamesi

Bütçe görüşmeleri sonrasında Adliye bürokratlarının öncelikli hedefi uzun zamandır üzerinde çalıştıkları teşkilat kanununu yayınlamak olmuştur. Necmeddin Molla Bey'in uzun soluklu nazırlığı bürokratların istediği istikrar ortamını sağlarken teşkilat çalışmaları nisanın ilk haftasında tamamlanmış ve onay için Sadaret'e gönderilmişti.¹⁰⁶ Sadaret incelemesi akabinde nizamnameyi Şura-yı devlet'e sevk etmiş ve buradaki çalışmaların da tamamlanması üzerine Adliye Nezareti'nin Cumhuriyet dönemine de miras kalacak teşkilat nizamnamesi 4 Haziran 1911 tarihinde yürürlüğe konmuştu.¹⁰⁷ Nizamname toplam altı bölüm ve 42 maddeden mürekkepti. "Teşkilat ve vezâif" adı verilen ilk bölümde merkez teşkilatını oluşturan departmanlar sıralanmıştı. Yapılan sıralamaya göre departmanlar; 1- Müsteşarlık 2- Kalem-i Mahsus Müdüriyeti 3- Umur-ı Cezaiyye Müdüriyeti 4- Umur-ı Hukukiye Müdüriyeti 5- Sicil Müdüriyeti 6- Muhasebe Müdüriyeti 7- Mezahip Müdüriyeti 8- İhsaiyyat ve Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti ve 9- Evrak Müdüriyeti olarak belirlenirken söz konusu daire ve müdüriyetlere yardımcı olmak üzere oluşturulan komisyon ve encümenler şu şekilde sıralanmıştı; 1- Encümen-i Islahat-ı Adliyye 2- Encümen-i İntihab 3- İntihab Komisyonu 4- Encümen-i İdare 5- Kalem-i Mahsus Encümeni 6- Encümen-i İnzibat (md. 1).

Nizamname, Müsteşarın görev alanını diğer nezaretlerle kıyaslanmayacak şekilde sınırlamıştı. Örneğin evrak onay işlemlerinde tam anlamıyla nazırın konumu karşısında geri plana atılan müsteşarlık daha pasif bir tavır almaya itilmişti (md. 2). Önce Hariciye Nezareti'nde daha sonra da diğer nezaretlerde oluşturulan Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, diğerlerinde benzeri olmayacak şekilde yetkileri ayrıntılandırmış ve oldukça işlevsel bir statü kazandırılmıştı. Nizamname, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne biçtiği görevleri dört ana bölümde toplamıştı. Görevlerin ilk bölümünde; nezaretler arası yazışmaları yürütmek, nazırın randevularını ayarlamak ve basınla olan ilişkileri düzenlemek, adliye personeline yönelik resmi veya gayr-ı resmi suçlamaları cevaplamak ve bununla ilgili yazışmaları yürütmek gelirken, ikinci bölümde teşkilat içi tayinlerle ilgili yazışmalara dair prosedürler yer alıyordu. Nezaret personelinin mesai saatlerine riayet etmesi ve bu konuda denetlenmesi kalemin üçüncü görevini oluştururken, "Müracaat Kalemi"nin gözetim altında tutulması ise son görev alanını içeriyordu (md. 3).

¹⁰⁶ **Tanin**, "Adliye Teşkilatı", n. 937, 11 Rebiülahir 1329 – 30 Mart 1327 – 12 Nisan 1911.

¹⁰⁷ No: 156- Adliyye ve Mezahip Nezareti Nizamname-i Dahiliyesi, **Düstur**, Tertib II, C. III, ss. 467-479.

Nizamname, “Umur-ı Cezaiye Müdüriyeti”nin teşkilat içi fonksiyonlarını da iki başlık altında değerlendirmişti. Bunlardan ilki yargı ile ilgili sorumlulukları içerirken, bununla ilgili her türlü yazışma, talimat ve nizamname sürecini takip ve koordine, Batı’daki ceza kanunlarını inceleme ve imparatorluk kanunlarını bunlara uyarlama, konu ile ilgili şikayetleri değerlendirme ve genel af durumlarında ayrıntılı raporlar hazırlamak diğer görev alanını teşkil etmekteydi. Müdüriyetin ikinci işlevi; hapishane, tevkifhane ve ıslahhaneler gibi kurumların işleyişini düzenlemek ve burada kalanlarla ilgili ayrıntılı defterler hazırlamaktı. Sicill-i adl adı verilen söz konusu defterlerin düzenlenmesi bu kalem personelinin asli görevlerinden biri olarak görülmüştü (md. 4).

Umur-ı Hukukiye Müdüriyeti kendi genel çalışma alanı dışında yeni nizamnameye göre Deavi Vekilleri ve Mukavelat Muharrirleri üzerinde de bir denetim işlevi de yüklenmişti. Asli yetkileri ile ilgili olarak hukuk ve ticaret alanına giren her türlü yazışma ve gelişmeleri takip etmekle mükellef kılınan Umur-u Hukukiye Müdüriyeti, çalışma alanı ile ilgili olarak gerek kurum içi gerekse de kurum dışı gelecek soru ve sorunların da adresi olarak gösterilmişti. Müdüriyetin ikinci görevi Dava Vekilleri’nin imtihanlarını yürütmek ve kadroya girdikten sonra bu memurlarla ilgili her kırtasiye işinin görülmesi ve denetlenmesini içeriyordu. Müdüriyetin son görevi ise Mukavelat Muharrirleri ile ilgiliydi. Dava Vekilleri gibi Mukavelat Muharrirleri ile ilgili her türlü şikayet ve yazışma kontrolü ve işleme alınmamış evrakın süratle sirkülasyona sokulması ve işlemlerinin tamamlanması gibi konularda da tek mercii olarak Umur-ı Hukukiye Müdüriyeti gösterilmişti (md. 5).

Nizamname, Sicil Müdüriyeti’nin görev alanını da genişleterek Hakimler ile Mukavelat Muharrirleri de dahil tüm adli personelin fotoğraflı ve oldukça detaylı sicillerini tutmakla sorumlu kılınmıştı. Ayrıca Müdüriyet, İntihab Encümeni ile İntihab Komisyonu toplantı tutanaklarını düzenlemeye; Encümen Komisyonu ile Umur-ı Cezaiyye Müdüriyeti müzekkerelerinin (üst yazı) kaleme alınmasını, İdare Encümenince hazırlanan mazbata üzerindeki her türlü düzeltmeye, terfii cetvellerinin hazırlanmasına ve diğer kurumlarda olduğu gibi bir nezaret salnamesinin yayınlanması gibi işlevlerle nezaret evrak kayıt sisteminin adeta kalbi haline gelmiştir (md. 6).

Nezaret bütçesinin tanzimi, adli ödeneklerin harcanması ve yönlendirilmesi, memur maaş ve harcırahlarının hazırlanması, Muhasebe Müdüriyeti’nin asli görevleri arasındaydı ve müdüriyet bunlarla ilgili yazışmaları kendi başına yönlendireceği gibi ihtiyaç halinde olağanüstü tahsisatların elde edilmesi konularında da geniş yetkilerle donatılmıştı (md. 7). Geçen bütçe görüşmelerinde üzerinde en çok durulan departmanlardan Mezahip Müdüriyeti’nin “devletçe tanınmış cemaatlerle” irtibat halinde olacağını ifade eden

nizamname, müdüriyeti cemaatler karşısındaki tek muhatap mercii olarak da göstermişti (md. 8).

Adliye bürokratları “İhsaiyyat ve Müdevvenat Müdüriyeti”nin kurum içindeki yerini beş maddede toplamıştı; 1- Hapishane ve tutukevleri ile ilgili istatistiklerin hazırlanması ve bunların sonuçları hakkında üst makamlara görüş bildirmek. 2- İrade-i seniyye alan kanun ve nizamların Düstur ve Takvim-i Vekayi’de yayınlanmasını sağlamak. 3- Mahkeme temyiz duyurularını derleyerek periyodik “Mecmua-yı Muharrerat-ı Temyiziye” adıyla bir bülten yayınlamak. 4- Önceki yıl yayınlanmaya başlayan Ceride-i Adliyye’nin kontrolünü üstlenmek. 5- Nezaretin çalışma alanına giren her türlü yerli ve yabancı yayını takip etme ve bu anlamda bir kütüphane oluşturmak (md. 9). Nezaretin kapısından giren en önemsiz bir evrakın dahi Evrak Müdüriyeti’nin incelemesinden geçmesini şart koşan nizamname (md. 10), evrak dolaşımını kolaylaştıracak bir personel dağılımının da panoramasını çizmiştir. Her müdüriyette bir veya icabına göre 2-3 mümeyyiz istihdam edilmesini öngören nizamname, dört sınıfa ayırdığı müsved, mübeyyiz, mukayyid ve muvazzaf-ı fahri mülazımları gibi alt kademe kalem personelini bu mümeyyizlerin emrine sunmuştur (md. 11).

Nizamname, departmanların görevlerini sıraladıktan sonra encümen ve komisyonların da yetkilerini belirginleştirmiştir. Nazır, müsteşar, mahkeme-i temyiz reisleri, başmüdde-i umumi ve mahkeme-i temyiz daireleri azalarından birer temsilcinin katılacağı Encümen-i Islahat, adından da anlaşılacağı üzere kurum içi düzenleme ve reformlarla ilgilenecekti (md. 12). Kuruma tayin edilecek kişiler öncelikle Encümen-i İntihab’ın rahlesinden geçerken (md. 13), “derece-i evvel” payeli memurların seçimi, Bidayet Mahkemesi Reisi ve yine aynı mahkeme üyelerinden dört kişinin katılımıyla toplanan İntihab Komisyonu’nun onayına bırakılmıştı (md. 14). Kalem-i Mahsus Başkanlığı’nda toplanan ve Sicil, Muhasebe, Müdevvenat ve Evrak Müdürlerinin bir araya gelmesi ile oluşan Encümen-i İdare’ye ise üçlü bir görev tevcihinde bulunulmuştu; 1- Nezaretle ilgili her türlü, tamir, inşaat, alım-satım gibi işlerin idaresi. 2- Muhasebe Müdüriyeti’nden gönderilen masraf cetvellerinin incelenmesi. 3- Hademe, mübaşir ve odacı gibi alt grup personel seçimlerinin gerçekleştirilmesi (md. 15).

Kalem-i Mahsus Müdürü başkanlığında Evrak Müdürü ve Kalem-i Mahsus Mümeyyizinin katılımıyla her sabah toplanan Kalem-i mahsus Encümeni; 1- Nezarete gelen her türlü evrakın açılması ve incelenmesi, önemi yüksek evrakın Kalem-i Mahsus diğerlerinin ilgili departmanlara yönlendirilmesi ve 2- Günlük yayınların tümünün gözden geçirilerek nezaretle ilgili yayınlarda eksik veya tehzibi gerektiren durumlarda prosedür

süreci başlatılması gibi sorumluluklar yüklenmişti (md. 16). Kurum içi disiplinin sağlanmasından sorumlu tutulan ve Müsteşar başkanlığında toplanan Encümen-i İnzibat (md. 17, 31), sorumluluğunu yerine getirmek için bir takım müeyyidelerle de donatılmıştı. Bu müeyyideler arasında ihtar (uygunsuz hareketin tekrarlanmaması için dikkat çekilmesi, md. 32), tevbih (kabahatli memurun nazır ve müsteşarca sözlü uyarılması, md. 33), maaş kesintisi (md. 34), kıdem eksiltilmesi (md. 35), ilerlemeyi durdurmak (md. 37) ve azil (md. 38) bulunuyordu. Görevini kötüye kullanan memurlar için bu cezaların işleme konmasını kategorileştiren nizamname, devamsızlık ve kurum sırlarının açıklanması gibi edimlerin de cezalarını belirlemişti (md. 39).

Adliye bürokratları nezaret kapısından içeri giren her bir evrakın güzergahını da ayrıntılı açıklamalarla kesin kaideler içerisine almıştır. Kalem-i Mahsus'ta başlayan "gelen evrak"ın yolculuğu (md. 16) buradan Evrak Müdüriyeti'ne oradan da ait olduğu departmana doğru devam edecekti. Departmanlarda mümeyyizler tarafından alınan evraklar kalem mukayyidliğince özel defterlere işlendikten sonra her kağıt ait olduğu dosyaya gelecek şekilde imza karşılığında müsveddelere paylaştırılacaktı (md. 19). Müsved kendisine verilen evrakı inceleyip önemine göre ya önce bir muhtıra düzenleyecek ya da doğrudan bir cevap müsveddesi hazırlayarak dosya ile beraber kalem mümeyyizine ulaştıracaktı. Mümeyyiz ise evrakı inceleyip gerekli eklemelerden sonra şube müdürüne teslim edecekti (md. 20). Şube Müdürü evrak üzerindeki incelemelerini tamamladıktan sonra onay yetkisine haiz ise bera-yı tebyiz kalemine (evrakın temize çekilmesi), sorumluluğunu aşan bir durum ise evrakı müsteşara sunacaktı (md. 21). Müsteşarın evrak üzerindeki sorumluluğu da şube müdürlerine benziyordu. Tasarrufu dahilindeki kararlar çerçevesinde evrakı onaylayıp müdürlere iade edecek veya nazıra ulaştırılmak üzere Kalem-i Mahsus'a verecekti (md. 22).

Onaydan geçip müdüriyetlere gelen evrak, mümeyyizler tarafından nihai düzeltmeler yapıldıktan sonra mübeyzilere dağıtılacaktı. Kalem-i mukayid denilen kalem personeline temize çekilen evrak, müsteşar veya nazır onayından geçirilecekti. İmza seremonisinden sonra yine Müdüriyet Kalemi'ne iade edilen evrak kopya makinesi ile sureti alınarak kopya defteri kalemde hıfz edilecek ve imzalı sureti kendisine gönderen kişiye imza karşılığında verilmek üzere evrak müdüriyetine teslim edilecekti (md. 23).

Nizamname, memurların birbirleriyle ve müracaat sahipleriyle olan görüşmelerinde de bir takım düzenlemeler yapmıştı. Müsteşar ve müdürlerle yapılacak görüşmeler, randevu üzerinden ve belirlenen gün ve saatler içerisinde yapılacakken müsteşar ve müdürler, izin almak kaydıyla her saat başı görüşebileceklerdi (md. 24). Gazetelerde fazlasıyla yer alan ve Ayan ve Mebusan üyelerinin nazır ve diğer kalem personeli ile yaptıkları abartılı

görüşmelere de bir sınır çizmek isteyen nizamname, bu kişilere konunun önem derecesine göre Kalem-i Mahsus tarafından bir randevu verilmesini şart koşmuştu (md. 25). Belirlenen görüşme saatleri dışında müracaatlar men edildiği gibi başvurusunun nasıl sonuçlanacağını öğrenmek isteyen kişiler, müdüriyetlerde çalışan mukayyitlerce oluşturulan “Müracaat Kalemi”ne yönlendirilecek, bu kalemden verilen bilginin yeterli bulunmaması halinde görüşme çizelgesine bakılarak söz konusu kişiye müsteşar veya nazırla görüşme yapması için randevu saatini gösteren “*varaka-yı kabul*” verilecekti. Müracaat sahibinin üst düzey yöneticilerle görüşmesi için bu evraka haiz olması şart koşulmuştu (md. 26).

Adliye memurlarının günlük çalışma süresini 6 saat olarak belirleyen nizamname, çok şikayet edilen devamsızlıklar konusuna da değinerek ayda üç günden fazla işine gelmeyen memurlara Encümen-i İdare kararıyla ücret kesintisi yapılacağını da karar altına almıştı. Mesai saatlerine itaati sağlamak adına sabah ve akşam çıkarılan devam çizelgelerini imzalamakla sorumlu tutulan Adliye memurlarına devamsızlık halinde maaşlarından yapılacak kesintilerin 1/10’dan fazla olamayacağı da vurgulanmıştı (md. 28). Devamsızlıklar, sadece ücret kesintileri ile de geçiştirilmiyordu. Yıl sonunda Sicil Müdüriyeti bu devamsızlıkları hesaplayarak memurun dosyasına kaydettiği gibi, tayin ve terfiilerde de göz önünde bulundurulacak bir kriter, olarak ön plana çıkarılmıştı (md. 29). İzinleri de “*nizamname-i mahsusa*”ya bağlayan yeni düzenleme bunların dışında izin almak isteyen memurların mazeretlerini müdürlerine bildirmelerini istemişti (md. 30).

Nizamname son olarak komisyon ve encümen kararlarının mutlak surette nazır onayından geçmesine işaret ederken (md. 40), evrak işlemlerinde ilk dereceden sorumlu olarak mümeyyiz ondan sonra da şube müdürlerini göstermişti. Söz konusu sorumluların su-i istimali durumunda inzibati tedbirler veya cezai müeyyidelerle karşılanacağı özellikle belirtilmişti (md. 41). Diğer yandan her departmanın tek sorumlusu olarak da Şube Müdürlerinin konumunun altı çizilmişti (md. 42).

Adliye bürokratları nizamnamenin son hazırlıklarını Arnavutluk ve Arabistan bölgelerindeki tansiyonun en fazla yükseldiği bir dönemde gerçekleştirmişti. Arnavutluk bölgesine yönelik genel af çalışmaları ile beraber yürütülen nizamname düzeltmeleri, bürokratların fazladan mesai harcamasına neden olmuştu. Bununla beraber nizamnamenin hazırlanışı, teşkilat içindeki görev tespitlerinin kesinleştirilmesi bakımından oldukça önemli kazanımlar sağlamıştı. Adliye bürokratları, nizamname ile beraber oluşum aşamasını geride bırakarak Cumhuriyet bürokrasisinin temel taşlarından birini oluşturacak bir kurum kültürü yaratmayı başarmıştı. Bunda kuşkusuz Hüseyin Hilmi ve Hakkı Paşa kabineleri zamanında nazırlığını koruyan ve kuruma uzun erimli bir istikrar süreci getiren Necmeddin Molla’nın

da büyük payı bulunuyordu. Ancak aynı yıl sonbaharında İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması ve ardından Hakkı Paşa Kabinesi'nin görevden çekilmesi sadece yakalanan bu istikrar sürecinin sona erdiği anlamına değil imparatorluğun sonuna kadar benzeri görülmeyen bir reform döneminin de kapandığı anlamına gelmişti.

VII – I Savaş Yılları ve Adliye Nezareti

Said Paşa tarafından oluşturulan yeni kabinede Adliye Nazırlığı İttihatçı kimliği ile tanınan Ürgüplü Hayri Bey'e verilmişti. Kabinenin ağır İttihatçı havası ve parlamento içinde artan muhalefet dalgası, mevcut siyasi tansiyonun Trablusgarb Savaşı ile beraber daha da yükselmesine neden olmuştu. Adliye memurlarının askerliği, Maliye memurları ile beraber her zaman için özel kararlar çıkarılmasına neden olan ayrıcalıklı bir meseleydi. Arnavutluk gerilimin en fazla arttığı bir sırada adliye memurları için yine ayrı bir düzenlemeye gidilmiş ve redif talimlerine münavebe usûlü ile yerine getirmeleri karar altına alınmıştı.¹⁰⁸ Eylül başında patlayan Trablusgarb Savaşı ile de tüm mülki ve askeri personel ile beraber adli personel de seferberlik yasaları uyarınca teyakkuza geçirilmişti.¹⁰⁹

İttihatçılar ile İtilafçılar arasındaki çekişmelerin olumsuz yansımaları en fazla Said Paşa kabinesinde hissedilmiştir. Hariciye Nazırlığı örneğinde görüldüğü gibi bu makama isim bulmakta zorlanan deneyimli Sadrazam, kabine içinde bir takım kaydırmalar yaparak atama sorunlarını hafifletmeye çalışmış bu kapsamda da Hayri Bey'i Evkaf Nezareti'ne alarak Adliye Nazırlığı'na yine İttihatçı bir isim olan -1912 seçimlerinde İttihatçıların İstanbul adayı olacak- Memduh Bey'i getirmişti. Memduh Bey, 1912 temmuzuna kadar sürecek olan nazırlığında mesaisinin büyük bir kısmını; taşra personelinin yerli halktan seçilmemesi,¹¹⁰ terfii ve becayişlerde kıdem ve liyakat usullerine göre yapılması¹¹¹ ve evrak sahteciliğinin engellemek gibi çabalarla geçirdi.¹¹²

1912 yılı baharında yapılan erken seçimlere katılan Adliye Nazırı Memduh Bey, parlamentoya İTC'nin İstanbul mebusu olarak girmişti. 1912 temmuzunda Adliye bütçesi

¹⁰⁸ **Tanin**, “Memurin-i adliye'nin askerliği”, n. 1048, 6 Şaban 1329 – 20 Temmuz 1327 – 3 Ağustos 1911.

¹⁰⁹ No: 207- “Memurin-i mülkiye ile maliyenin seferberlik esnasındaki vezaifi hakkında talimat”, **Düster**, Tertib II, C. III, ss. 742-743.

¹¹⁰ Bilhassa Van vilayeti ile yapılan yazışmalar bu konuya örnek gösterilebilir. Buradaki Bidayet, İstinaf ve Ceza Mahkemelerinden çıkan kararların büyük ölçekte yerli halk lehine olması, şikayetlere neden olmuş hatta Van Valisi'nin kaleme almış olduğu bir yazı, mahkeme üyeleri ile ilgili olarak benzer nedenlerden dolayı daha öncesinde inceleme başlatılmış olduğunu ortaya koymuştu. Bkz. **B.O.A.** DH. MTV. 23 7.

¹¹¹ Bununla ilgili bir yazı için: Bkz. **Tanin**, “İntihab-ı memurin-i adliye Komisyonu”, n. 1338, 5 Cemazielahir 1330 – 9 Mayıs 1328 – 22 Mayıs 1912.

¹¹² Müstantık, müdde-i umumi ve zabita-i adliye memurları tarafından hazırlanan iddia ve kararname üzerindeki mühür ve imzaların okunamaması ve bu durumum çeşitli suistimallere yol açtığına dair. Bkz. **Tanin**, “Memurin-i adliyenin imza ve mühürleri”, n. 1269, 25 Rebiülevvel 1330 – 1 Mart 1328 – 14 Mart 1912.

görülmeye başlandığında Memduh Bey, muhalefetten arınmış bir parlamentonun karşısına çıkmış ve bürokratlarınca hazırlanan tahsisat ve diğer harcama kalemlerini meclise onaylatmakta zorlanmamıştı. Bütçe görüşmeleri ağırlıklı olarak yeni mebusların taşralardaki adli personel yakınmaları ile geçmişti. Mevcut Fransız sisteminin ülkenin ihtiyaçlarını karşılamadığının artık anlaşıldığını ileri süren mebuslar, İngiltere sistemine geçilerek seyyar hakimlik usulünün getirilmesinde ısrarcı olmuşlardı.¹¹³ Memduh Bey yaptığı konuşmada, üzerinde çalışılan sulh hakimliği sisteminin yasalaşması ile her kaza merkezi ve nahiyede bir sulh hakimliğinin ihdas edileceğini ayrıca köy ihtiyar meclislerinin de bir takım adli yetkilerle donatılacağını ifade etmişti. Seyyar hakimlik sisteminin her şeyden önce tüm hukuk metinlerinin değiştirilmesini gerektirdiğini, ikinci olarak da buna uygun personelin olmaması bakımından hükümetçe tasvip edilemeyeceğini vurgulayan Adliye Nazırı, ayrıca bunun nedeni olarak da en başta imparatorluk yollarının yetersizliğini ve bu kişilere verilecek harcırahı devlet maliyesinin karşılayamayacağını da belirtmişti.¹¹⁴

Adli personelin eğitim kurumlarında çalışmasına kolaylıkların sağlanmasının kurum çalışanlarına ek gelir getireceği ifade edilirken, önceki hükümet zamanında ilga olunan müfettişliklerin tekrar ihdas olunması ve eğitim için Avrupa'ya daha fazla sayıda hukuk öğrencisi gönderilmesi konularında Meclis ve Hükümet neredeyse tamamen uzlaşma göstermişti.¹¹⁵ Meclisin onayını alan Adliye bütçesi, yaşanacak siyasi olaylar tarafından gölgelemişdir. Halaskar Zabitan hareketiyle iktidarın el değiştirmesi üzerine kurulan Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nde Adliye Nazırlığı önce eski Dahiliye Nazırı ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya ve ondan sonra Ayan üyesi Halim Bey'e verilmişti. Askeri darbelerle fazlasıyla kırılmalanmış siyaset zemini nezaretlerin işleyişini de bozmuştu. 1912 Ekiminde patlayan Balkan Harbi zaten dengesiz bir yapı üzerinde duran hükümetin tam anlamıyla iktidardan düşmesine yol açmıştı. Kamil Paşa tarafından kurulan hükümette Arif Hikmet Paşa Adliye Nazırlığına getirilmişti. Balkan Savaşı'nın ilk aşaması yıl sonunda tamamlanırken Adliye Nezareti, bu kadar kabine ve nazır değişimi içerisinde bir yabancı müşavir getirilmesi¹¹⁶ ve mahkemelerin ıslah edilmesi gibi mevcut koşullar içerisinde tamamlanması mümkün görünmeyen projeler üretmeyi başarmıştı.¹¹⁷

¹¹³ Hakimlerin tartışıldığı bir sırada İfham gazetesi konu ile ilgili olarak son derece sert bir yazı yayınlamıştı. Devleti nitelikli hakim yetiştirmemekle suçlayan İfham, bu süreçte en büyük sorumluluğu Maarif Nezareti'ne vermişti. Dar'ül-fünun eğitimin gözden geçirilmesini isteyen gazete, ikinci aşama olarak da Mekteb-i Hukuk müfredatının ıslah edilmesinin zorunluluğuna değinmişti. Bkz. **İfham**, "Hükkâmı Nasıl Yetiştirmeli?", n.115-299, 24 Receb 1330 – 26 Haziran 1328 – 9 Temmuz 1912.

¹¹⁴ **M.M.Z.C.** İ: 33 2 Temmuz 1328 (15 Temmuz 1912) C: 1, ss. 300-302.

¹¹⁵ **M.M.Z.C.** İ: 34 3 Temmuz 1328 (16 Temmuz 1912) C: 1, ss. 341-368; 456-478.

¹¹⁶ Hukuk müşavirinin Belçika veya İsviçre'den getirilmesi düşünülüyordu. Bkz. **B.O.A.** M.V. 169 2.

¹¹⁷ **Tanin**, "Adliye Islahatı", n. 1451, 11 Şevval 1330 – 11 Eylül 1328 – 23 Eylül 1912.

VII – J Dünya Savaşı Öncesinde Adliye Teşkilatı

Ocak 1913'te hükümeti devirmek için planlanan Bab-ı âli Baskını sonrasında İttihatçılar iktidara bir kere daha ortak olmuşlar ve Mahmut Şevket Paşa'nın sadaretinde yeni bir kabine oluşturmuşlardı. Kabinede Adliye Nazırlığı, İTC üyesi İbrahim Bey'e verilmişti.¹¹⁸ İbrahim Bey'in Said Halim Paşa sadaretinde de devam edecek uzun süreli nazırlığı, nezaretin ihtiyaç hissettiği ikinci istikrar dönemini başlatmıştır. Temyiz mahkemesi üyelerinin ücretlerinde düzeltmeler yapan Adliye bürokratları,¹¹⁹ Vilayat Kanunu'nun mart sonunda yayınlanması ile bir yandan kaza ve liva bidayet mahkemesi personelinin tayin ve terfi prosedürlerini gözden geçirirken¹²⁰ diğer taraftan Arap vilayetlerindeki mahkemelerde yerel lisanın kullanımını konusunda önemli serbestiyetler tanımıştır.¹²¹ Vilayat Kanunu'nun çıkarılmasının çok yönlü hedefleri vardı. İmparatorluğun birliğini koruması bunların başında gelirken Anadolu ve Arap coğrafyasındaki kaynakların harekete geçirilmesi bu bakış açısının maddi yüzünü oluşturuyordu. Kırsal alanlara kazandırılması düşünülen dinamizmin yolu söz konusu bölgelerdeki adalet sorunlarının çözülmesi ve buradaki teşkilatın yeni baştan düzenlenmesinden geçiyordu. Bu amaçla Adliye bürokratlarınca hazırlanan Sulh Hakimleri Yasası kısa sürede hazırlanarak yasalaştırılmıştı.¹²² Kırsal alanların her köşesine yayılacak hakimler, 2500 kuruşa kadar olan davalara bakabilecek ve süratli kararlar alarak adaletin gecikmesine mani olacaklardı.¹²³ Proje yasalaştırılmış ancak tahsisat kısmına hala çözüm bulunamamıştı. Haziran ayında bütçeye konan ek tahsisatlarla yasaya kısmi de olsa maddi imkanlar sağlanmış ve kadro atamaları gerçekleştirilmişti.¹²⁴

¹¹⁸ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 98.

¹¹⁹ No: 53- Taşraya izam kılınacak mahkeme-i temyiz azasına verilecek yevmiye hakkında irade-i seniyye", **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 71.

¹²⁰ No: 122- Teşkilat-ı cedidede icra edilmiş olan liva ve kazalar bidayet mehakimi azasının suret-i intihab ve tayinleri hakkında kanun-ı muvakkat", **Düstur**, Tertib II, C. V, ss. 217-218.

¹²¹ No: 159- Ekseriyet-i ahalisi lisan-ı Arabi ile münkelem bulunan vilayette lisan-ı mezkur ile muharrer istidanamelerin kabulü ve mehakemede istintak ve mehakemenin suret-i cereyanı ile ilamatın keyfiyet-i tanzimi ve mekatipte tedrisatın suret-i icrası ve teferruatı hakkında irade-i seniyye", **Düstur**, Tertib II, C. V, s. 318.

¹²² No: 161- "Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", **Düstur**, Tertib II, C. V, ss. 322-349.

¹²³ **Tanin**, "Adliye Islahatı", n. 1535, 2 Rebiülahir 1331 – 25 Şubat 1328 – 10 Mart 1913. Nezaret içerisinde yürütülen bir diğer proje de şer'i mahkemelerin statüsüyle ilgiliydi. 26 Mayıs 1913 tarihinde yasalaşacak olan "Hükkam-ı Şer' ve Memurin-i Şer'iyye Kanun-ı Muvakkatı", Ekinci'nin ifadesine göre Tanzimat ricali'nin eylemlerinin bir merhale daha ileri götürülmesiydi. Söz konusu kanun Nizamiye Mahkemelerinin yetkisini Ulema'nın aleyhine genişletmekteydi. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 277. Kanunun aslı için: Bkz. **Düstur**, Tertib II, C. V, n. 166, ss. 352-361.

¹²⁴ **Tanin**, "Yeni Kanunlar Hakkında – Sulh Hakimleri", n. 1638, 16 Receb 1331 – 8 Haziran 1329 – 21 Haziran 1913.

Tengirşenk'in hatıraları adli teftiş sisteminin nasıl olacağına dair kurum içi tartışmaları hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Adliye Teftiş Heyeti'nin başkanlığında İngiliz uzman Mr. Clark bulunmaktaydı. Teftiş Nizamnamesi'nin hazırlanmasında deneyimlerinden faydalanılan Clark hakkındaki şaibeler bir tarafa bırakılacak olursa Tengirşenk, özellikle Adliye Nazırı ile aralarında yaşanan ve sonu İTC Merkez-i Umumisi'nin araya girmesi ile tatlıya bağlanan bir anlaşmazlığa değinmiştir. Buna göre Teftiş Heyeti üyesi bulunan Tengirşenk, vilayet teftişlerinin Temyiz Mahkemesi üyelerince yerine getirilmesini isterken, İbrahim Bey bu sürecin Avrupa'da staj eğitimi gören Adliye personeli tarafından yürütülmesinin bilgi ve tecrübe bakımından çok daha iyi olacağına ısrar etmişti. Tengirşenk'in istifasına kadar giden görüş ayrılığı Merkez-i Umumi'nin araya girmesiyle sonuca bağlanırken İbrahim Bey'in görüşü lehine karar çıkartılmıştır.¹²⁵

İttihatçı basının üzerinde durduğu konulardan biri de Necmeddin Bey zamanında işine son verilen Kont Ostrorog'un bu yeni reform döneminde tekrar eski görevine getirilmesiydi.¹²⁶ Adliye Nazırı İbrahim Bey'in bu yöndeki çalışmaları da sonuç vermiş ve Kont, önceki hükümetler zamanında uygulama şansı bulamayan projelerini hayata geçirmek için gelen teklifi kabul ederek göreve başlamıştı.¹²⁷ Açılan yeni dönemde Adliye memur ve hakimlerinin seçim kriterlerini belirginleştirmek adına yeni bir yönetmelik hazırlayan nezaret ricali,¹²⁸ Edirne'nin geri alınmasından sonra bu vilayetin adli sistemini de yeni baştan kurgulamıştı. Vilayet içindeki dört merkez kazada birer istinaf mahkemesi kurarak bunlara ikişer aza, ikişer muavin ve birer istinaf müdde-i umumisi tayin eden Adliye bürokratları, gerek merkez gerekse de sancakları kaza gibi addederek bidayet işleri için hakim-i münferid ataması yapmıştı.¹²⁹ Adliye bürokratları bu süre zarfında çok önemli bir projeye de imza atarak memurların yargılanması ile ilgili geçici bir kanun hazırlamıştır. Adliye eski nazırı Memduh Bey, Şura-yı devlet üyesi Celal Bey, Binbaşı Vahid Bey, Binbaşı Hamdi Mustafa Beyler ve nezaret bürokratlarından oluşan bir komisyon Tedkik-i Kavanin-i Askeriye Komisyonu Reisi Miralay Hilmi Bey'in başkanlığında toplanarak kanun hazırlıklarına girişmişler ve kanun metni üzerindeki çalışmalarını tamamladıktan sonra

¹²⁵ Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1957, ss. 31-32.

¹²⁶ **Tanin**, "Adliye Müşavirliği", n. 1584, 22 Cemazielevvel 1331 – 15 Nisan 1329 – 28 Nisan 1913.

¹²⁷ **Tanin**, "Adliye Müşaviri", n. 1587, 25 Cemazielevvel 1331 – 18 Nisan 1329 – 1 Mayıs 1913. Ostrorog ile beraber Nisan sonunda Orme Clarke isimli bir İngiliz uzman daha istihdam edilerek özellikle Dahiliye, Maliye ve Adliye müfettişleri arasında eşgüdümün sağlanmasına yönelik projeler hazırlanmıştır. Bkz. Robert Graves, **Storm Centres of the Near East – Personal Memories 1879-1929**, Hutchinson & Co. Ltd, London, 1933, ss. 290-291.

¹²⁸ No: 216- "Hükkam ve memurin-ı adliyye intihab nizamnamesi", **Düstur**, Tertib II, C. V, ss. 520-529.

¹²⁹ **Tanin**, "Adliye Teşkilatı", n. 1745, 30 Zilkade 1331 – 18 Teşrin-i evvel 1329 – 31 Ekim 1913.

Sadaret'e sunmuşlardı. İrade-i seniyyeden geçirilen "Memur-i Muhakemat Hakkında Kanun" böylece Adliye Nezareti'nin memurlarla ilgili olarak hazırladığı önemli son düzenlemelerden biri olarak değerlendirilmişti (17 Şubat 1914).¹³⁰

¹³⁰ No: 115- "Memurin-i muhakemat hakkında kanun-ı muvakkat", **Düstur**, Tertib II, C. VI, ss. 207-212.

SONUÇ

Reform dönemleri ülkelerin kendileri için açtıkları beyaz sayfalardır. İTC, 1908 Temmuz’unda imparatorluk için yeni bir sayfa açarken ne yazacağını ve herşeyden önce yetersiz alfabe bilgileriyle nasıl yazılacağını düşünmeden iktidara talip olmuştu. Tunaya, Jön Türkleri, “uzman bir doktordan ziyade her türlü hastalığa deva için koşturan köy şifacısına” benzetmişti. Balkanlardan Yemen’e kadar uzanan coğrafyada, imparatorluk yöneticileri çok derin sorunlarla uğraşmaktaydılar. Makedonya örneğinde de görüldüğü üzere kimi zaman bir bölgeyi idari, mali ve güvenlik anlamında Düvel-i Muazzama’nın denetimine terk etmeyi çözüm olarak görüyorlardı. İTC’de böyle bir coğrafyada ortaya çıktı ve Abdülhamid Dönemi’nin siyaset rahlesinde ne öğrendiyse politik hülyalarını ona göre şekillendirdi. Abdülhamid Dönemi eğitim sistemi üzerinde çalışan Somel’in de belirttiği gibi İTC’nin otoriter davranışları aldıkları eğitimden kaynaklanıyordu. “Mahdut bilgilerine tecrübesizlikleri de katılınca, gizli komite usulleri onları istibdada götürmüştür”. Devleti kurtarmak adına İTC, kimi zaman Kanun-i Esasi’ye, kimi zaman Meclis-i Mebusan’a kimi zaman da Harbiye Nezareti’ne sığındı. Bu süreçte en çok uğraştığı ama bir o kadar da yaslandığı kurum, bürokrasi oldu.

Jön Türklerin, Osmanlı bürokrasisini algılayışı olumsuzdu. Yabancı finans çevreleri ile işbirliği yapan ve Saray güdümlü Hafiye Teşkilatı’nı ayakta tutan yönetim anlayışı, muhalif söylemlerinin hammaddesini oluşturmaktaydı. Sürgün yıllarında yayınladıkları yazılarda Batılı bürokrasileri “fabrika”ya benzetmişlerdi. Yine de bu aygıtın işleyişine yönelik herhangi bir düşünsel birikim edinmemişlerdi. Enver Paşa’ya “yok kanun, yap kanun !!!” dedirten keyfilik de bundan kaynaklanıyordu. İttihatçılar 1908 yaz’ında tensikat hareketlerini desteklerken, “memur kent” İstanbul’un böylesi geniş ölçekli bir kadro ihracına nasıl tepki

vereceğini hiç düşünmemişti. Dairelerdeki istihdamı düşürüp memurlara daha az ücret vererek ekonomik darboğazı aşmayı planlıyorlardı. Toz pembe düşünceleri, 1908 Ekim’inde aniden toz duman oldu. Daireden çıkarılan veya emekliye sevk edilen memurlara ödenmesi gereken tazminatların Hazine tarafından karşılanamaması, İttihatçıları Avrupa’da borç arayışına sürükledi. İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisi Lowther, İngiliz makamlarını bu arayış sırasında uyarma ihtiyacı hissetmişti. Öncelikle İttihatçıların bu parayı yayılmacı emelleri için kullanabileceğini söyleyen Büyükelçi, diğer taraftan imparatorluğun 20 milyonluk dış borcunu da hatırlatma gereği duymuştu.

İttihatçılar, dünyanın hızla genel savaşa aktığı bir sırada ne itilaf ne de ittifak devletleri tarafından anlaşılmadı. Ya mason bir teşkilat ya da İngiltere hayranı bir grup olarak etiketlendiler. İmparatorluğun günbatımında hükmedebildikleri maddi kaynaklar da ortadaydı ve bunun da önemli bir kısmı, Duyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası gibi uluslararası finans çevreleri tarafından denetleniyordu. Devlet, sadece 1911-1912 arasında, bir yıllık bütçesi kadar savaş harcaması yapmak zorunda kalmıştı. Bu zor yıllarda emekli memurlar veznelerden eli boş döndürülürken, kadrolu memurların maaşı, vapur bileti veya emlak vergisi karşılık gösterilerek ödendi. Osmanlı memurunun gelir seviyesi, Balkan ülkelerindeki eşitlerinin bile altına düşmüştü. Maddi anlamda çöküntü içinde olan memurların hukuki dayanakları da bulunmuyordu. Kanun-i Esasi ve nezaretlerin kendi yönetmelikleri kalem efendilerini bir nebze de olsa keyfiliğe karşı koruyabiliyordu. Ancak bunların, II. Meşrutiyet Dönemi’nin “siyaset tufanı” karşısında ne kadar kırılğan kısa sürede anlaşıldı. I. Bölüm’de memurların maruz kaldığı keyfilikleri, hatırat sahiplerinin ağzından ve devrin basınından hareketle aktarmaya çalıştık. Burada oldukça kasvetli bir tablo çizdiğimizizin tamamen farkındayız. Ancak İttihatçıların toplum mühendisliğinin faturasını, memurların ödediğini düşünüyoruz. “Memur-toplum”dan “tüccar-toplum”a geçişi, imparatorluğun geleceği için hayati bir basamak olarak değerlendirdiler ve Batı’da yüzyıllar alan bir süreci kendi iktidar dönemine sıkıştırmaya çalıştılar.

Tensikat Kanunu, tüm dengelerin alt üst olduğu böyle bir ortamda çıkarıldı ve sosyo-ekonomik yaraları imparatorluğun sonuna kadar düzeltilemedi. Memurların ilk bir yılda yaşadıkları kelimenin tam anlamıyla benzersizdir. Kadrosunu yitiren veya görev bölgesi değiştirilen memur sayısı, Salname’nin yayını engelleyecek kadar yüksekti. İttihatçılar kadar devrim coşkusu ve toplumsal dayanakları kendi eliyle yok eden başka iktidar olmamıştır. Bayur, kapsamlı çalışmasında “umutları bu kadar erken boşa çıkaran başka devrim yoktur herhalde” diyerek bu şaşkınlığını ortaya koymuştu. İttihatçılar, küstürülen toplumsal kesimlerin nasıl muhalif bir dalgaya dönüşeceğini en acı bir şekilde 31 Mart

İsyanı'nda deneyimledi. Tensikatın kanun çerçevesine alınması da kanlı karşı-devrim hareketinden sonra gerçekleştirildi. Ancak ne Hüseyin Hilmi Paşa'nın kanun merkezli çabaları ne de Hakkı Paşa'nın "adl-i ihsan" siyaseti çekilen acıları dindirebildi.

İşsizlik sınavından geçen ve yeni teşkilat nizamnameleri ile şekillendirilen Osmanlı bürokrasisi, Balkan ve Dünya Savaşları'nda tereddüt etmeksizin taburlarındaki yerini aldı. Bu yıllarda nezaret ricali, sayısız duyurular yayınlarak memurların izinsiz cepheye gitmesini engellemeye çalıştı. Parlamento ve basın, etnik çatışmalar içinde çalkalanırken, bürokrasi son derece Osmanlıcı bir tavır içinde örnek davranışlar sergilemiştir. Bu haliyle imparatorluk adabının en önemli ve belki de tek bayraktarı kendisi olmuştur. Osmanlılık ideolojisinin en seçkin metinlerinin Bab-ı âli odalarında hazırlanması tesadüf değildir. Osmanlı kalem efendileri, bu düşüncelerin hayata kazandırılması mücadelesini imparatorluğun sonuna değin sürdürdü. Cumhuriyet'e bıraktıkları miras önemlidir. Ankara bürokrasisi, tren garından yaka paça getirilen kravatlı efendiler güruhu değildir. Akademik çevrelerde dahi böylesi asılsız anekdotlara yer verilmesi, önce bu mirasa daha sonra da bu mirasın modern kariyer ve liyakat ilkelerine göre düzenlenmesini sağlayan ve bu anlamda Memurin Nizamnamesi'ni kaleme aldırın Atatürk'e saygısızlıktır. Elinizdeki çalışma bu zengin mirasın pek çok galerisinden sadece bir tanesine ışık tutmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

I – Resmi Yayınlar

- A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 - A-I İrade-i Kavanin ve Nizamât
 - A-II Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemî Evrakı (DH. HMS)
 - A-III Dahiliye Nezareti Dahiliye Kısmı Analitik Envanteri (DH. İD)
 - A-IV Meclis-i Mahsus İradeler Katalogu (1324-1331)
 - A-V Bab-ı âli Evrak Odası (B.E.O)
 - A-VI Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Katalogu (DH.KMS)
 - A-VII Meclis-i Vükela Mazbataları (M.V)
 - A-VIII Yıldız Esas Evrakı (Y. PRK.)
- B- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (M.M.Z.C.)
- C- Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri (M.A.Z.C.)
- D- Düstur (Tertib II, C. I, II, III, IV, V, VI)
- E- Takvim-i Vekayi
- F- Salname-i devlet-i aliyye-i Osmaniye
- G- İhsaiyyat-ı Maliye 1325, 1326, 1327.
- H- Resmi raporlar, yayınlar ve nizamnameler

J – Resmi Yabancı Yayınlar

British Documents on Foreign Affairs, Ed. David Gillard, University Publications of America,
Correspondence – Constitutional Movement in Turkey

II – Süreli Yayınlar

A – Gazeteler

İkdam
İttihad
Memurin
Sabah
Tashih-i efkar
Tasvir-i Hayal
Tanin
Temaşa
Terakki
Tercüman-ı Hakikat
Yeni Gazete

B – Dergiler

Amme İdaresi Dergisi
Belleten
Comperative Studies in Society and History

Divan
E.Ü Tarih İncelemeleri Dergisi
International Journal of Middle East Studies
International Political Science Review
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
Journal of Islamic Studies
Journal of Turkish Studies
Kamu Hukuku Arşivi
Kebikeç
Middle Eastern Studies
Mülkiye 1324-1327
Mülkiyeliler Birliği Dergisi
Osmanlı Araştırmaları
Tarih ve Toplum
Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
The Turkish Studies Association Bulletin
Toplum ve Bilim
Toplumsal Tarih
Türk İdare Dergisi
Türk Tarih Belgeleri Dergisi
Türk Yurdu
Türkiye Günlüğü
Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmûası
Yakın Tarihimiz

C – Kitaplar ve Makaleler

a) Eski Yazıyla Yazılmış Olanlar

- Abdülvahid Vehbi, **Hatırat veya Mecmua-yı Naçiz**, İttihad Matbaası, Erzurum, 1328.
Ahmed Saib, **Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hazırası**, Gayret Kitaphanesi, İstanbul, 1328.
Ahmed Ziya, **Meşrutiyet Uğrunda**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1327.
Ahmet Raci, **Yeni Casuslar Cemiyeti yahut Yaveran Tensikati**, İstanbul, 1324.
Doktor Cemil, **Mahşerde Bir Hutbe, Matbaa-yı İctihad**, İstanbul, 1331.
Emirzade Mehmet Şükrü, **Milleti İkaz ve İhya Yolunda Alem-i İnsaniyete Hidmet yada Acı Acı Figanların Verdiği Dersler**, Hurşit Matbaası, Filibe, 1913.
Emrullah Efendi, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1327 Senesi 4. Kongresinde Tanzim Olunan Siyasi Programa Dair İzahname**, Matbaa-yı Hayriye, Konstantiniyye, 1330.
İbrahim Hakkı, **Hukuk-ı İdare**, Karabet Matbaası, İstanbul, 1312.
İmam Ali, **Minhac-ı Hikmet-i İdare**, Mütercim: A. Seni, Vilayet Matbaası, San'a, 1325.
M. Alaaddin, **Arnavutlar ve Yeni Meşrutiyet**, Meşrutiyet Kitaphanesi, Der-saadet, 1328.
M. Bedri, **İkinci Kırmızı Kitap**, Kitaphane-i Maarifet, İstanbul, 1329.
Mehmed Şeref, **Cemiyet ve Muhalifleri**, Yako Levi Matbaası, Edirne.
Şemseddin Sami, **Kamus-i türki**, C. I-II, İkdam Matbaası, Der-saadet, 1317
Şerif Paşa, **Ahval-i Hazıra**, Nefaset Matbaası, İstanbul, 1330.
Şerif, **Meşrutiyet'e Doğru – Ben ve Hayatım**, Nefaset Matbaası, Der-saadet, 1911.

T.N., **Bab-ı ali'nin İçyüzü**, Artin Asadoryan Matbaası, İstanbul, 1324.

b) Yeni Yazıyla Yazılmış Olanlar

- Abadan, Nermin, **Bürokrasi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959
- Abbott, G.F., **Turkey in Transition**, Edward Arnold Publ., London, 1909.
- Abdurrahman Şeref, “Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa”, **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, 62:49, 1 Nisan 1335 – 1 Haziran 1337.
- Abdurrahman Şeref, **Tarih Söyleşileri**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1980.
- Abou-El-Haj, Rifaat A., **Modern Devletin Doğası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, ss. 7-16.
- Abou-El-Haj, Rifaat A., **The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics**, Historisch Archeologisch Institut, Leiden, 1984.
- Abu Manneh, Butros, “The Roots of the Ascendancy of Ali and Fu’ad Paşas at the Porte 1855-1871”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, TTK Yayınları, Ankara, 1994, ss. 135-144.
- Abu Manneh, Butros, “The Sultan and the Bureaucracy: The Anti-Tanzimat Concepts of Grand Vizier Mahmud Nedim Paşa”, **International Journal of Middle East Studies**, 22, 1990, ss. 257-274.
- Adivar, Halide Edib, **Memoirs of Halide Edib**, The Century Co., New York & London, 1926.
- Aflalo, F.G., **Regilding the Crescent**, Martin Secker, London, 1911.
- Ağaoğulları, M. A. / Akal, C. B. / Köker, L., **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Yayınları, Ankara, 1994.
- Ahmad, F. – Rustow, D.A., “İkinci Meşuriyet Döneminde Meclisler 1908-1918”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 4-5, 1976, ss. 245-284.
- Ahmad, Feroz, “İttihad we Terakki Djem’iyyeti”, **Encyclopaedie of Islam**, V. IV, 1978, ss. 284-286.
- Ahmad, Feroz, “Ottoman Perceptions of Capitulations 1800-1914”, **Journal of Islamic Studies**, 11: 1, 2000.
- Ahmad, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm’e**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.
- Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ahmed Hilmi, **Muhalefetin İflası**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- Ahmet Rıza Bey’in Anıları**, Haz. Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.
- Akarlı, Engin Deniz, “1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 38, S. 1-2.
- Akçura, Yusuf, **Siyaset ve İktisat**, Sinemis Yayınları, Ankara, 2006.
- Akılhoğlu, Tekin, “Hukuku İdare Üzerine”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2, Haziran 1983, s. 56-69.
- Aksan, Virginia, **Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı – Ahmed Resmi Efendi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Akşin, Sina, “İttihat ve Terakki Üzerine”, **A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, No: 1, Mart 1971, ss. 153-182.
- Akşin, Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.
- Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Akşin, Sina, **Şeriatçı Bir Ayaklanma – 31 Mart Olayı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Aktar, Yücel, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları 1908-1918**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

- Akyıldız, Ali, **Anka'nın Sonbaharı – Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Akyıldız, Ali, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Akyıldız, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Albrow, Martin, **Bureaucracy**, Macmillan, London, 1970.
- Aldan, Mehmet, **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri**, İçişleri Bakanlığı Ankara, 1995.
- Ali Cevat Bey'in Fezlekesi – İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Haz. F. R. Unat, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, Mithat Akçit Yayını, İstanbul, 1946.
- Ali Kemal, **Ömrüm**, Haz. Zeki Kunalalp, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- Ali Münif Bey'in Hatıraları**, Haz. Taha Toros, İsis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Alkan, Ahmet Turan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.
- Alsan, Zeki Mesud, **Mustafa'nın Romanı – Hürriyet Pervanesi 1907-1910**, Vadi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Arai, Masami, **Jön Türk Dönemi Milliyetçiliği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Arıkan, Zeki, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Tarihçiliği", **T.C.T.A.**, C. VI, 1985, ss. 1583-1594.
- Arıkan, Zeki, **Osmanlı Tarihi – Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (Ders Notları)**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- Atay, Falih Rıfki, **Zeytindağı**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1981.
- Aubrey, Herbert, **Ben Kendim – Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999.
- Avlonyalı Ekrem Bey, **Osmanlı Arnavutluğu'ndan Anılar 1885-1912**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Aybars, Ergün, "Makedonya ve II. Meşrutiyet", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 5, İzmir 1983.
- Aydoğan, Erdal, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Ayni, Mehmet Ali, **Hatıralar**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1945.
- Badie, Bertrand – Pierre Birnbaum, **The Sociology of the State**, The University of Chicago, 1983.
- Baransel, Atilla, **Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, 1979.
- Barker, Ernest, **The Development of Public Services in Western Europe 1660-1930**, Archon Books, Connecticut, 1966, ss. 1-6.
- Barnes, John Robert, **An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire**, E.J. Brill, Leiden, 1986.
- Başmabeynci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, Haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, Baha Matbaası, İstanbul, 1966.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, TTK Yayınevi, Ankara, 1991.
- Behrens, C.B.A, **Society, Government and the Enlightenment**, Harper & Row Publishers, New York, 1985.
- Bendix, Reinhard, **Kings or People – Power and the Mandate to Rule**, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1980.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Birgen, Muhittin, **İttihat ve Terakki'de On Sene – İttihat ve Terakki Neydi?**, Haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

- Blake, Corinne Lee, **Training Arab-Ottoman Bureaucrats: Syrian Graduates of the Mulkiye Mektebi 1890-1920**, Princeton University, 1991.
- Bleda, Mithat Şükrü, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
- Böcüzade Süleyman Sami, **Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi**, Serenler Yayını, İstanbul, 1983.
- Brummett, Palmira, **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Carr, Edward Hallett, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, C.I, Metis yayınları, İstanbul, 1989.
- Cemal Paşa, **Hatırat**, Arma Yayınları, İstanbul, 1996.
- Cemaleddin Efendi, **Siyasi Hatıralarım**, Nehir Yayınları, İstanbul, 2005.
- Chambers, Richard L., “The Civil Bureaucracy”, **Political Modernization in Japan and Turkey**, Ed. Robert E. Ward – Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, 1964, ss. 301-312.
- Chapman, Brian, **İdare Mesleği – Avrupa’da Devlet Memurluğu**, Çev. C. Tutum, TODAİE Yay., Ankara, 1970.
- Cubberley, Ellwood P., **Eğitim Tarihi**, C. II, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2004.
- Cunningham, Allan, “Stratford Canning and the Tanzimat”, **Beginnings of Modernization in the Middle East**, Ed. R. Polk-Richard L. Chambers, The University of Chicago, 1968.
- Çambel, Hasan Cemil, **Makaleler - Hatıralar**, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- Çavdar, Tevfik, **Talât Paşa – Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü**, Dost Kitabevi, Ankara, 1984.
- Çetin, Alaaddin – Ramazan Yıldız, **Sultan II. Abdülhamid Han – Devlet ve Memleket Görüşlerim**, Çığır Yayınları, İstanbul, 1976.
- Danışman, H. Basri, **Artçı Diplomat**, Arba Yayınları, İstanbul, 1998
- Danışmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, TürkiyeYayınevi, İstanbul, 1961.
- Davison, Roderic H., “Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- Davison, Roderic H., **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reform**, Isis Pres, İstanbul, 1999.
- Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform**, C. I, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1997.
- De Tocqueville, Alexis, **Eski Rejim ve Devrim**, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Demir, Tanju, “Osmanlı Haberleşme Kurumunda Yabancı Uzmanlar ve Emile Locaine Efendi”, **Kebikeç**, S. 19, 2005.
- Demir, Tanju, **Türkiye’de Posta ve Telgraf ve Telefon Teşkilatı’nın Tarihsel Gelişimi 1840-1920**, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2005.
- Deringil, Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, YKY Yayınları, İstanbul, 2002.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.
- Dillon, E.J., “Turkey’s Cause Takes Precedence over All Others”, **The Contemporary Review**, 95, January-June 1909, ss. 124-128 aktaran Aykut Kansu, **Turkish Politics and the Economy 1908-1946**, Vol I, 1992.
- Dumont, Paul – François Georgeon, **Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923**, Çev. Server Tanilli, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1997.
- Dursun, M. Kamil, **İzmir Hatıraları**, Haz. Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- Duru, Kazım Nami, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucu oğlu Matbaası, İstanbul, 1957.

- Dünder, Fuat, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Eisenstadt, S. N., "Bureaucracy, Bureaucratization and Debureaucratization", **Administrative Science Quarterly**, Vol. 4, No. 3, December 1959, ss. 302-320.
- Eisenstadt, S. N., "Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Yeni Devletlerde Beliren Bürokrasi Sorunları", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XX, No: 3, Eylül 1965, ss. 227-244.
- Eisenstadt, S.N., "Bureaucracy and Political Development", **Bureaucracy and Political Development**, Ed. J. LaPalombara, Princeton University Press, 1963, ss. 98-99.
- Eisenstadt, S.N., **The Political Systems of Empires**, The Free Press, New York, 1969.
- Eisenstadt, S.N., "Political Struggle in Bureaucratic Societies", **World Politics**, Vol. 9, No. 1, October 1956, ss. 15-36.
- Ekinci, Ekrem Buğra, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Elmacı, Mehmet Emin, **Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler 1908-1912**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Elmacı, Mehmet Emin, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Emil, Birol, **Mizancı Murad Bey – Hayatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979.
- Emir Şekib Arslan, **İttihatçı Bir Arap Aydınının Hatıraları**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.
- Emiroğlu, Kudret, **Anadolu'da Devrim Günleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- Emre, Ahmet Cevat, **İki Neslin Tarihi**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960.
- Engelhardt, Ed, **Tanzimat**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976.
- Erdeha, Kamil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- Ergun, Turgay, **Kamu Yönetimi – Kuram, Siyasa, Uygulama**, TODAİE Yay., Ankara, 2004.
- Ertürk, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Esatlı, Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975.
- Fainsod, Merle, "Bureaucracy and Modernization: The Russian and Soviet Case", **Bureaucracy and Political Development**, Ed. J. LaPalombara, Princeton University Press, 1963, ss. 233-267.
- Fazıl Ahmet, **Kırpıntı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1991.
- Findley, Carter V., "Decision-Making in the Ottoman Period", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara, 1990, ss. 867-878.
- Findley, Carter V., "Patrimonial Household Organization and Factional Activity in the Ottoman Ruling Class", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Ed. O. Okyar – H. İncelik, Meteksan Ltd., Ankara, 1980, ss. 227-233.
- Findley, Carter V., "The Evolution of the System of Provincial Administration as Viewed from the Center", **Palestine in the Late Ottoman Period**, Ed. David Kushner, E.J. Brill, Leiden, 1986.
- Findley, Carter V., **Kalemiyeden Mülkiyeye – Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Findley, Carter V., **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform - Bab-ı âli 1789-1922**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Findley, Cater V., "Osmanlı'nın İdari Mirası ve Modern Ortadoğu", **İmparatorluk Mirası**, Ed. L. C. Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 222-245.
- Fişek, Kurthan, **Yönetim**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975.

- Fleischer, Cornell H., **Tarihçi Mustafa Âli – Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Fortna, Benjamin H., **Mekteb-i Hümayûn – Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam**, Devlet ve Eğitim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Gencer, Mustafa, **Jöntürk Modernizmi ve “Alman Ruhü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Georgeon, François, **Osmanlı – Türk Modernleşmesi 1900-1930**, YKY Yayınları, İstanbul, 2006.
- Georgeon, François, **Sultan Abdülhamid**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Gerber, Haim, **State, Society and Law in Islam – Ottoman Law in Comparative Perspective**, State University of New York Press, Albany, 1994.
- Giddens, Anthony, **Politics and Sociology in the Thought of Max Weber**, Macmillan, London, 1972.
- Giddens, Anthony, **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gillis, John R., **The Prussian Bureaucracy in Crises 1840-1860 – Origins of An Administrative Ethos**, Stanford University Press, California, 1971.
- Girgin, Kemal, **Hariciye Tarihimiz**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2005.
- Göçmen, Muammer, **İsviçre’de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri**, Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Gramsci, Antonio, **Hapishane Defterleri – Felsefe ve Politik Sorunları**, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.
- Graves, Robert, **Storm Centres of the Near East – Personal Memories 1879-1929**, Hutchinson & Co. Ltd, London, 1933.
- Gülsoy, Ufuk, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yayınları, İstanbul, 1994.
- Günday, A. Hurşit, **Hayat ve Hatıralarım**, C. I, İstanbul, 1960.
- Gündüz, Asım, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi**, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- Hale, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset – 1789’dan Günümüze**, Hil Yayın, İstanbul, 1996.
- Halil Menteşe’nin Hatıraları**, Haz. İ. Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Hall, John A. – G. John Ikenberry, **Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Hanioglu, M. Şükrü, **The Young Turks in Opposition**, Oxford University Press, New York, 1995.
- Hanioglu, Şükrü, “Genesis of the Young Turk Revolution of 1908”, *Osmanlı Araştırmaları*, III, 1982.
- Hanioglu, Şükrü, **Preparation for a Revolution – The Young Turks 1902-1908**, Oxford University Press, New York, 2001.
- Hanioglu, Şükrü, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Hanna, Nelly (Ed.), **The State and It’s Servants – Administration in Egypt from Ottoman Times to the Present**, The American University in Cairo Press, 1995.
- Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet**, Arba Yayınları, İstanbul, 1989.
- Heper, Metin, “Center and Periphery in the Ottoman Empire with Special Reference to the Nineteenth Century”, *International Political Science Review*, Vol. 1, No: 1, 1980, 81-105.
- Heper, Metin, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1974.
- Heper, Metin, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1973.
- Heper, Metin, **The State Tradition in Turkey**, the Eothen Press, North HumberSide, 1985.
- Hourani, Albert, “Osmanlı Islahatı ve Seçkinlerin Politikaları”, **İslam Dünyası ve Batılılaşma**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 87-123.

- Huberman, Leo, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Hulkiender, Murat, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003.
- Huntington, Samuel P., **Political Order in Changing Societies**, Yale University Press, New Haven and London, 1968.
- Hüseyin Kazım Kadri, **Balkanlar'dan Hicaz'a İmparatorluğun Tasfiyesi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992.
- Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, Haz. İsmail Kara, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, Haz. Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul, 1987.
- İmbert, Paul, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri**, Engin Yayıncılık, İstanbul.
- İnal, İbnül Emin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şairleri**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988.
- İnal, İbnül Emin Mahmud Kemal, **Son Sadrazamlar**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.
- İnalcık, Halil, "Decision Making in the Ottoman Empire", **Decision Making and Change in the Ottoman Empire**, Ed. C. E. Farah, Thomas Jefferson University Press, 1993, ss. 9-18.
- İnalcık, Halil, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât", **Osmanlı Araştırmaları**, I, 1980.
- İnalcık, Halil, "The Nature of Traditional Society: Turkey", **Political Modernization in Japan and Turkey**, Ed. R.E. Ward – D.A. Rustow, Princeton University Press, 1967.
- İrtem, Süleyman Kani, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Haz. O.S. Kocahanoğlu, Temel Yayınevi, İstanbul, 2003.
- İrtem, Süleyman Kani, **Meşrutiyet Doğarken – 1908 Jön Türk İhtilali**, Haz. O. S. Kocahanoğlu, Temel Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- İrtem, Süleyman Kani, **Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası**, Temel Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Kalaç, Ahmet Hilmi, **Kendi Kitabım**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960.
- Kamenka, Eugene, **Bureaucracy**, Basil Blackwell Ltd., Oxford, 1989.
- Kamil Paşa'nın Anıları**, Haz. Gül Çağalı Güven, Arba Yayınları, İstanbul, 1991.
- Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kansu, Aykut, **Politics in Post-Revolutionary Turkey 1908-1913**, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000.
- Karabekir, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Türdav Ofset Tesisleri, İstanbul, 1945.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1996.
- Karay, Refik Halid, **Bir Ömür Boyunca**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Karpat, Kemal H. "The Stages of Ottoman History", **The Ottoman State and It's Place in World History**, Brill, Leiden, 1974, ss. 95-97.
- Karpat, Kemal H., "Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'dan İstatistik Bilimini Uyarlaması", **Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. D. Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Karpat, Kemal H., "The Land Regime, Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire", **Beginnings of Modernization in the Middle East**, Ed. R. Polk-Richard L. Chambers, The University of Chicago, 1968, ss. 81-82.
- Karpat, Kemal H., "The Memoirs of N. Batzaria: The Young Turks and Nationalism", **IJMES**, VI, 1975, 276-299.
- Karpat, Kemal H., "The Transformation of the Ottoman State 1789-1908", **IJMES**, III, 1972, 243-281.
- Kasaba, Reşat, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

- Kayalı, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar - Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüştayak Matbaası, İzmir, 1955.
- Kazancıgil, Ali, "Türkiye'de Modern Devlet'in Oluşumu ve Kemalizm", **Toplum ve Bilim**, S. 17, Bahar 1982, ss. 64-87.
- Keyder, Çağlar, **Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979.
- Keyder, Çağlar, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Dost Kitabevi, Ankara, 1983.
- Keyder, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kili, Suna -Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri - Sened-i İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.
- Koloğlu, Orhan, **1908 Basın Patlaması**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 2005.
- Kuperschmidt, Uri M., "A Note on the Muslim Religious Hierarchy towards the End of the Ottoman Period", **Palestine in the Late Ottoman Period**, Ed. D. Kushner, E.J. Brill, Leiden, 1986, ss. 123-129.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959.
- Kushner, David, "Şeyh-ül İslam Musa Kazım Efendi's Ideas on State and Society", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, TTK Yayınevi, Ankara, 1990.
- Kutay, Cemal, **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, İstanbul, 1983.
- Kutlu, Sacit, **Didâr-ı Hürriyet – Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Landau, Jacop M., **Tekinalp – Bir Türk Yurtseveri 1883-1961**, İletişim Yayınları, 1996.
- LaPalombara, Joseph, "An Overview of Bureaucracy and Political Development", **Bureaucracy and Political Development**, Ed. J. LaPalombara, Princeton University Press, 1963, ss. 9-50.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara, 1984.
- Luxemburg, Rosa, **Sermaye Birikimi**, Belge Yayınları, İstanbul, 2004.
- Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü – "Daima Muhalefet"**, Haz. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1991.
- Macfie, A.L, **The End of the Ottoman Empire 1908-1923**, Longman, London & New York, 1998.
- Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988
- Mango, Andrew, "The Young Turks", **Middle Eastern Studies**, 8, 1972, ss. 275-288.
- Mann, Michael, "States, Ancient and Modern", **The State – Critical Concepts**, Ed. John A. Hall, Vol. I, Routledge, London and New York, 1994.
- March, J. G. – H. A. Simon, "Bürokrasinin İşlevsizliği", Çev. Gençay Şaylan, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 6, S. 3, Eylül 1973, s. 139.
- Mardin, Şerif, "Power, Civil Society an Culture in the Ottoman Empire", **Comperative Studies in Society and History**, 12, June 1969.
- Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Mardin, Şerif, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Marx., Fritz Morstein, **The Administrative State – An Introduction to Bureaucracy**, The University of Chicago Press, Chicago, 1957.
- Mc Carthy, Justin, **Osmanlı'ya Veda**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.
- McCullagh, Francis, **Abdülhamid'in Düşüşü**, İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1990.
- Mehmed Selahaddin, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılab Yayınevi, İstanbul, 1989.

- Mehmet Tefik Bey'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, C. II, Haz. Rezan Hürmen, Arma Yayınları, İstanbul, 1993.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet, "İttihat Terakki ve Siyasi Müsteşarlıklar", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 43, Temmuz 1997, ss. 32-37.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, 1996.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet, **Rahmi Arslan – Yaşamı ve İzmir Valiliği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.
- Meriç, Osman, "Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinde Devlet Memurları Maaşlarını Düzenleme Teşebbüsleri", **Türk İdare Dergisi**, S. 366, Yıl: 57, Mart 1985.
- Mevlânzâde Rifat'ın Anıları**, Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 1992.
- Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1997.
- Mizancı Mehmed Murad, **Tatlı Emeller Acı Hakikatler**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.
- Moore Jr., Barrington, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri – Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, V Yayınları, Ankara, 1989.
- Murphey, Rhoads, "Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeen Century", **Poetics Today**, Vol. 14, No. 2, Summer 1993, ss. 419-443.
- Mutlu, Şamil, "II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim", **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C. XVII, S. 21, 1997.
- Mücellidoğlu, Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi 1859-1968**, Mars Matbaası, Ankara, 1968.
- Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları**, Haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.
- Nicolson, I. F., "Gelişmekte Olan Ülkelerde Bürokrasi", Çev. Oya Çitci, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 5, S. 3, Haziran 1972.
- Okandan, Recai G., **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1963.
- Onar, Sıddık Sami, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, İstanbul, 1948
- Ortaylı, İlber, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu", **Türk Siyasal Hayatı'nın Gelişimi**, Ed. E. Kalaycıoğlu – A. Y. Sarıbay, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1986, ss. 69-88.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Asrı**, Hil Yayın, İstanbul, 1983.
- Owen, Roger, **The Middle East in the World Economy 1800-1914**, I.B. Tauris & Co. Ltd., London-New York, 1993.
- Örik, Nahid Sırrı, **Abdülhamit Düşerken**, Sander Yayınları, İstanbul, 1976.
- Özbek, Nadir., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet – Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876 – 1914**, İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- Özbudun, Ergun, "Etkisi Bugüne Uzanan Osmanlı Mirası ve Ortadoğu'da Devlet Geleneği", **İmparatorluk Mirası**, Ed. L. C. Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 186-221.
- Özel, O. – G. Çetinsaya, **Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi**, www.bilkent.edu.tr/~oozel/osmanli.doc.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Maliye Teşkilatı Tarihi 1442-1930**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara, 1977.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, 5 Cilt, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1948.
- Paker, Esat Cemal, **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

- Pears, Edwin, **Life of Abdulhamid**, Henry Holt and Co., New York, 1917.
- Poggi, Gianfranco, **Çağdaş Devletin Gelişimi**, Hürriyet Vakfı Yayınları İstanbul, 1991.
- Quataert, Donald, **The Ottoman Empire 1700-1922**, Cambridge University Press, 2000.
- Ramsaur, E.E., **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Sander Yayınları, İstanbul, 1982.
- Ramsay, W. M., **The Revolution in Constantinople and Turkey – A Diary**, Hodder & Stoughton, New York, 1909.
- Rathmann, Lothar, **Berlin-Bağdat – Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.
- Rey, Ahmet Reşit, **Gördüklerim –Yaptıklarım 1890-1922**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1945.
- Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C I, Haz. A. Dilipak, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- Rıza Tevfik, **Biraz da Ben Konuşayım**, Haz. Abdullah Uçman, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Roded, Ruth, "Social Patterns Among the Urban Elite of Syria during the Late Ottoman Period", **Palestine in the Late Ottoman Period**, ed. D. Kushner, E.J. Brill, Leiden, 1986.
- Rodkey, Frederick Stanley, "Ottoman Concern about Western Economic Penetration in the Levant 1849-1856", **The Journal of Modern History**, Vol. 30, No. 4, December 1958, ss. 348-353.
- Rosenberg, Hans, **Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy – The Prussian Experience 1660-1815**, Harvard University Press, Cambridge, 1958.
- Sadrazam Sait Paşa, **Anılar**, Haz. Ş. Kutlu, Hürriyet Yay., İstanbul, 1977.
- Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, Kervan Kitapçılık, İstanbul,
- Sakaoğlu, Necdet, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Salzmann, Ariel, **Tocqueville in the Ottoman Empire – Rival Paths to the Modern State**, Brill, Leiden . Boston, 2004.
- San, Coşkun, **Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1971.
- See, Henri, **Modern Kapitalizmin Doğuşu**, İstanbul Matbaası, 1970.
- Selim Ali Selam, **Beyrut Şehreminin Hatıraları (1908-1918)**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sencer, Muzaffer, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 3, 1984, ss. 46-71.
- Sencer, Muzaffer, "Tanzimat’a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 2, Haziran 1984, ss. 21-44.
- Shaw S.J. – Shaw E.K., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- Shinder, Joel, "Early Ottoman Administration in the Wilderness: Some Limits on Comparison", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9, No: 4, November 1978, ss. 497-517.
- Skocpol, Theda "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research", **Bringing the State Back in**, Ed. Peter B. Evans – Dietrich Rueschemeyer – Theda Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi – II. Meşrutiyet Olayları 1908-1909**, Haz. B. Kodaman – M.A. Ünal, TTK Yayınları, Ankara, 1996.
- Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde Otuz Sene 1892-1922**, C. I, Saka matbaası, İstanbul, 1950.
- Şaylan, Gencay, **Türkiye’de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, TODAİE Yay., Ankara, 1974.

- Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları – Sultan Abdülhamid**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Talat Paşa'nın Anıları**, Haz. M. Kasım, Say Yayınları, İstanbul, 1986.
- Tarcan, Selim Sırrı, **Hatıralarım**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946.
- Tauber, Eliezer, “Sayyid Talib and Young Turks in Basra”, **Middle Eastern Studies**, Volume 25, January 1989, No: 1, ss. 3-22.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1957.
- Terzi, Arzu, **Hazine-i Hassa Nezareti**, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Tilly, Charles (Ed.), **Formation of National States**, Ed., Princeton University Press, 1978.
- Tilly, Charles, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletleri'nin Oluşumu**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Timur, Taner, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Maliyesi ve Yönetici Oligarşi Üzerine Notlar”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S. 76, Ekim 1984, ss. 49-53.
- Toprak, Zafer, “Türkiye’de Çağdaş Tarihçilik 1908-1970”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, TSBD Yay., Ankara, 1986, ss. 431-438.
- Topuzlu, Cemil, **80 Yıllık Hatıralarım**, Haz. H. Hatemi – A. Kazancıgil, Arma Yayınları, İstanbul, 1994.
- Toros, Taha, **Ali Münif Bey’in Hatıraları**, İsis yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Torstendahl, Rolf, **Bureaucratisation in Northwestern Europe 1880-1985**, Routledge, London & New York, 1991.
- Troçki, Leon, **Balkan Savaşları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Hürriyet’in İlanı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1996.
- Tunaya, Tarık Zafer, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981.
- Tunaya, Tarık Zafer., “İttihat ve Terakki”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. 10, S. 74-5, Haziran 1984.
- Tural, Erkan, “Devlet ve Toplum Ekseninde Jön Türklük ve Bir Jön Türk’ün Düşün(dür)dükləri”, **Amme İdaresi Dergisi**, S. 37, Mart 2004.
- Tural, Erkan, “II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Partilerinin Taşra Politikaları”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 37, S.4, Aralık 2004.
- Tural, Erkan, **1913 (1329) İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu**, Dokuz Eylül Üniversitesi A.İ.İ.T.E., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2000.
- Turgut, Ferdan, **Modern Devlet ve Polis**, İletişim Yay, İstanbul, 2004.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- Uçarol, Rifat, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa – Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976.
- Uran, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara, 1959.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, **Kırk Yıl**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, **Saray ve Ötesi**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Uzer, Tahsin, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyet’in Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, **Bellekten**, C. XX, S. 77, Ocak 1956.
- Vak’anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, C. XIII, Haz. M. Aktepe, TTK Yayınları, Ankara, 1990.
- Vardar, Galip, **İttihat ve Terakki İçinde Dönerler**, Haz. S.N. Kansu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960.
- Wallerstein, Immanuel, **Modern Dünya-Sistemi**, C. I, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004.

- Wallerstein, Immanuel, **Tarihsel Kapitalizm**, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ward, A.W. – Gooch, G.P., **The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919**, University Press, Cambridge, 1923.
- Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Weber, Max, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- Weiker, Walter F., “Osmanlı Bürokrasisi: Modernleşme ve Reform”, **Amme İdaresi Dergisi**, 6 (1) 1980.
- Williams, E.N., **The Ancien Régime in Europe – Government and Society in the Major States 1648-1789**, Pelican Books, Middlesex, 1984.
- Wilson, James Q, **Bürokrasi**, Çev. S. Yalçındağ / D. Canman / Y. Ertekin, TODAİE Yayını, Ankara, 1996.
- Yalçın, Hüseyin Cahid, “Meşrutiyet Hatıraları 1908 – 1918”, **Fikir Hareketleri Dergisi**, S. 71, 28 Şubat 1935.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, **Tanıdıklarım**, YKY Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Yaptıklarım**, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.
- Yasamee, F.A.K., “Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamid II”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Yılmaz, Ahmet, **Kapitalist Devleti Anlamak**, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2002.
- Zilfi, Madeline C., “Elite Circulation in the Ottoman Empire: Great Mollas of the Eighteenth Century”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 26, 1983.
- Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Türk Kültür Yayını, Ankara, 1982.
- Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, İstanbul, 2005.
- Ziya Şakir, **Mahmut Şevket Paşa**, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul.
- Zorlutuna, H. Nusret, **Bir Devrin Romanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978.
- Zurcher, Eric Jan, “The Ideas of April A Fundamentalist Uprising in İstanbul in 1909?”, **State and Islam**, Ed. C. Van Dijk-A.H. de Groot, Research School CNWS, Leiden, 1995.
- Zurcher, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.